

Jerneck & Badersten (red)

Statsvetenskapliga förbundet fyller 40 år och det uppmärksammas med en skrift där svenska och nordiska samhällsforskare i ett drygt fyrtiotal uppsatser redovisar sin syn på svensk statsvetenskap. Några gör det genom personliga bildningsresor, andra försöker fånga de långa linjerna i en specialitets utveckling eller tar spjärn mot etablerade traditioner. Några skribenter argumenterar för nya empiriska satsningar eller omtolkar och nyanserar klassiska forskningsinriktningar, medan andra efterlyser mer av disciplinöverskridande samarbete eller normativ forskning. Slutresultatet, en välmatad bok på över 600 sidor, är en rik väv av skiftande uppfattningar och infallsvinklar, som sammantaget ger en kontrastrik – men samtidigt nyanserad – bild av svensk statsvetenskap av i dag.

Boken är utgiven som ett specialnummer av Statsvetenskaplig Tidskrift (årg. 112, nr 5) och tryckt med hjälp av bidrag från Fahlbeckska stiftelsen.

Svensk statsvetenskap i brytningstid
Kontraster och nyanser

Kontraster och nyanser

Svensk statsvetenskap i brytningstid

Redaktörer
Magnus Jerneck & Björn Badersten

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig
Tidskrift

Kontraster och nyanser

Svensk statsvetenskap i brytningstid

Redaktörer
Magnus Jerneck & Björn Badersten

Utgivare
Statsvetenskaplig Tidskrift
Box 52
221 00 Lund

© Respektive författare 2010

Boken är utgiven som ett specialnummer av *Statsvetenskaplig Tidskrift* (årg. 112, nr 5)
och tryckt med hjälp av bidrag från Fahlbeckska stiftelsen.

Grafisk formgivning och omslag: Sven Eighteen

Foto: s. 169 Anders Lidström

Tryck: Media-Tryck, Lund 2010

ISSN 0039-0747

Innehållsförteckning

Förord..... I I

Ett förbund och dess jubileum

MAGNUS JERNECK ..... I 5

Utvecklingslinjer

Det teoretiska genombrottet

Från statskunskap till statsvetenskap?

TOM BRYDER..... 43

Seriös, professionell och lagom

Svensk statsvetenskap som kär gammal vän

LAURI KARVONEN..... 6 I

Vandringen över Domkyrkoplan

STEFAN BJÖRKLUND..... 74

Är du intressant, lilla vän?

Från kvinnor till kön och makt

MAUD EDWARDS & MALIN RÖNNBLOM 92

Nyttan av feministisk ideologi och samhällsteori för statsvetenskapen

HELEN LINDBERG..... I 08

Kronan på verket

Iakttagelser och reflexioner vid en genomgång av titlar på svenska doktorsavhandlingar i statsvetenskap under 120 år

LEIF JOHANSSON..... I 23

Det nationella metodinternatet för doktorander i statsvetenskap

ANDERS LIDSTRÖM & SVANTE ERSSON..... I 62

Den försynta diskursiva vändningen i svensk statsvetenskap KRISTINA BORÉUS	170
---	-----

Forskningspolitik

Politiken på Fidjiöarna är lika viktig som politiken i Västerbotten <i>Om statsvetenskapen i Umeå förr, nu och i framtiden</i> GUNNEL GUSTAFSSON & KJELL LUNDMARK	179
---	-----

Rektorn och de andra JANERIK GIDLUND	192
---	-----

Att parera politiska och demografiska konjunkturer <i>Sjuttontusen utstuderade statsvetare</i> PETER EKLUNDH	203
--	-----

Samhällsvetenskapen – forskningspolitikens förlorare? MATS BENNER	230
--	-----

Forskningspolitikens intellektuella kollaps <i>Analys och förslag till nyorientering</i> MARIE DEMKER	242
---	-----

Gränsytor

Additiv eller integrativ flervetenskaplig forskning? <i>Några reflektioner från mina erfarenheter av en flervetenskaplig miljö</i> ULRIKA MÖRTH	259
---	-----

Vad kan ett naturvetenskapligt perspektiv bidra med i studiet av miljöpolitik? <i>Om samarbete och konkurrens i miljöforskningen</i> KATARINA ECKERBERG	269
--	-----

Med den skarpa fältkikaren i en rem kring halsen <i>Företagsekonomiska forskare ser på statsvetenskapen</i> BJÖRN ROMBACH & PATRIK ZAPATA	280
Historievetenskapens flirt med statsvetenskapen KIM SALOMON	301
Att jämföra eller inte jämföra – är det frågan? JAN TEORELL.....	316
Juridik och statsvetenskap <i>Hur ser en jurist på statsvetarens sätt att studera politik (samt juridik)?</i> JOAKIM NERGELIUS.....	328
Oberoende ekonomisk-politiska institutioner och (de frånvarande) statsvetarna LARS CALMFORS.....	346
”Vad kan politiska teoretiker som någon har det minsta nytta av?” <i>Om normativ politisk teori och politisk praktik</i> LUDVIG BECKMAN & ULF MÖRKENSTAM.....	363
 <i>Nyorienteringar</i> 	
Det göteborgska valforskningsprogrammet SÖREN HOLMBERG	375
För partier i tiden GULLAN GIDLUND.....	396
Politisk representation <i>Partier på reträtt i svensk statsvetenskap?</i> LENA WÄNGNERUD.....	410
Missnöje som politisk kategori TOMMY MÖLLER	427

Statsvetenskap och biologi LENNART LUNDQUIST	437
Fredsforskning och internationella relationer KARIN AGGESTAM.....	453
Historiska berättelser om det globala politiska rummet <i>Globaliseringsteori eller historisk sociologi och civilisationsanalys</i> MARTIN HALL.....	462
Stadsstatens renässans? <i>Om det urbana som lokalt och globalt i politiken</i> BJÖRN BADERSTEN.....	486
 <i>Samhällsrelevans</i>	
Framväxten av granskningsrådet – en fråga i författnings- politisk skugga SHIRIN AHLBÄCK ÖBERG.....	501
Statsvetarna riskerar att marginaliseras MATS BERGSTRAND	515
Statsvetenskapens betydelse för den politiska journalistiken PER T OHLSSON.....	527
Att skriva populärvetenskapligt – erfarenheter från SNS Demokratiråd OLOF PETERSSON	537
”Speaking Truth to Power”? <i>Statsvetarna och kommitéväsendet</i> ERIK AMNÅ.....	552
Statsvitenskapen og de nordiske maktutredningene ØYVIND ØSTERUD	568

Impulser hit, impulser dit <i>Några anteckningar från gränsfältet mellan statskunskap och politik</i> DANIEL TARSCHYS.....	578
--	-----

Internationalisering

Det globala Syd i svensk statsvetenskap GÖRAN HYDÉN	593
--	-----

Vad angår oss Rysslands affärer? <i>Ryssland och Sovjetunionen i svensk statsvetenskaplig forskning</i> BO PETERSSON	603
--	-----

Det annorlunda USA AXEL HADENIUS	617
---	-----

Varför är det nödvändigt att forska om Europeiska unionen? KARL MAGNUS JOHANSSON.....	633
--	-----

Internationella samarbeten och stora databaser TORBJÖRN BERGMAN	645
--	-----

Deltagare på tre internationella nivåer OLOF RUIN.....	654
---	-----

Skytteanska priset <i>Att belöna de viktigaste bidragen till ämnets utveckling</i> LEIF LEWIN	664
---	-----

Författarpresentation	672
-----------------------------	-----

Statsvetenskapliga förbundet fyller 40 år och det vill vi fira genom att ge ut ett specialnummer av *Statsvetenskaplig Tidskrift*.¹ Idén väcktes i förbundsstyrelsen under senhösten 2007 och fick sedan en mer fast form under de efterföljande månaderna; att tidskriftsredaktionen och Fahlbeckska stiftelsen² tidigt ställde sig välvilliga till hela projektet var avgörande för det fortsatta arbetet. En redaktionskommitté med medlemmar från styrelsen var behjälplig i början,³ men efterhand tog de två redaktörerna över huvudansvaret samtidigt som ambitionsnivån växte. De ursprungliga ramarna för jubileumsvolymen sprängdes tidigt och slutresultatet blev en bok på över 600 sidor.

Vi som redaktörer hoppas naturligtvis att boken skall vara till både nytta och nöje. Nyttä därför att den täcker ett brett spektrum av statsvetenskapens många olika sidor; nöje därför att de många uppsatserna, drygt ett fyrtiotal, är personligt hållna och skrivna med både udd, humor och distans. Några kapitel är korta, andra långa; några är starkt referensbaserade, andra inte. Endast ett fåtal av författarna har hållit sig till de ursprungliga ramarna. Det gäller såväl deadlines som omfång. I det avseendet skiljer sig inte detta bokprojekt från andra. Samtidigt är det aningen vanskligt att framställa en festskrift av det här slaget eftersom festföremålet inte så lätt låter sig fångas in och definieras. Oss veterligt är det inte fråga om en vanlig genre, varken i vårt eget ämne eller i våra granndiscipliner. Vad vi däremot vet är att det amerikanska statsvetarförbundet APSA vid ett par tillfällen har sammanställt volymer liknande denna, men då med ambitionen att utifrån ett mer precist och tematiskt styrt upplägg försöka fånga ämnets innebörd, eller ”The State of the Art”. Ett exempel är den tusensidiga volym som gavs ut för knappt ett decennium sedan, i samband med APSA:s nittioåttonde årsmöte i Boston (Katznelson & Milner 2002).⁴

Varje universitetsämne verkar ha starkt utvecklade narcissistiska drag. Att betrakta sig själv, ibland genom andras blick, är därför inget ovanligt. Detta är heller inte första gången som svensk statsvetenskap kommenterats och beskrivits mer eller mindre utförligt. Förutom de mer omfattande utvärderingar som ett par gånger genomförts i HSFR:s/Vetenskapsrådets regi har ämnesföreträdare eller kolleger från de nordiska länderna eller

från andra samhällsvetenskapliga ämnen som nationalekonomi, företagsekonomi, sociologi, historia och geografi vid några tillfällen, framför allt under 1980- och 1990-talen, i kortform gett sin syn på svensk statsvetenskap i förbundets tidskrift *Politologen*⁵ eller i *Statsvetenskaplig Tidskrift*.⁶ Ämnet har också nyligen granskats i en idéhistorisk avhandling från Göteborg (Nilsson 2009). Även ledande ämnesföreträdare har under årens lopp skärskådat den egna disciplinen och dess utveckling (se t.ex. Ruin 1978, 2003 och Goldmann 2005).

Även om de enskilda bidragen i denna jubileumsskrift naturligtvis talar för sig själva och därför också kan läsas ett och ett, ger de, i sin totalitet, en bra bild av hur kontrast- och nyansrikt ämnet är, och därmed också av hur *olika* vi som statsvetare värderar och uppfattar vår profession. Delvis ligger det i uppdragets natur – vi har lagt ut beställningar till de enskilda författarna – men självklart också i hur skribenterna valt att angripa sin uppgift och i deras allmänna värdering och vetenskapssyn. Arbetssätten har också skiftat. Några beskriver ämnet genom personliga bildningsresor; andra försöker fånga de långa linjerna genom att summera en subdisciplin eller specialitets utveckling eller genom att ta spjörn mot den ”gängse” vetenskapliga traditionen. Åter andra argumenterar ihärdigt för satsningar på nya och radikala eller helt enkelt försummade forskningsinriktningar, eller för varför de etablerade genrerna fortfarande har ett berättigande, låt vara under förutsättning att nya frågor och teman inkluderas. Några skribenter omtolkar och nyanserar klassiska metoddoktriner; andra tar tydligt ställning för mer omfattande samarbete över disciplingränserna, t.ex. i större, internationella konstellationer. Inte så få ställer sig frågan om statsvetare är – och bör vara – intresserade av normativa frågor, och i så fall på vilket sätt.

Resultatet tycker vi har blivit lyckat: uppsatserna är inte bara en serie monologer, utan är i sig själva ett uttryck för ämnets alltmer mångskiftande – och samtidigt expansiva – karaktär, en utveckling som vi allt tydligare kunna bevittna de senaste årtiondena. Sammantaget utgör de olika bidragen en rik väv av skiftande uppfattningar och infallsvinklar och ger en stimulerande – och provocerande – bild av ämnet såsom det framträder i dag. Dessutom finns där, jubileumsyran till trots, inte bara ensidig optimism utan också tydliga stråk av uppfriskande (själv-)kritik.

Glädjande nog har i princip alla som tillfrågats ställt upp direkt och utan reservationer. De som avböjt har haft goda skäl. Som redaktörer hade vi som utgångspunkt att både yngre och mer erfarna forskare skulle engageras, men också att våra olika universitet och högskolor var någorlunda

väl representerade, att ämnesbredden kom ordentligt till sin rätt, och att kvinnornas intåg i ämnet återspeglades i sammansättningen av författare. Vi ville också få med de utomstående perspektiv, såsom de artikuleras av framträdande representanter för några av våra grannämnen eller från några av våra nordiska grannländer, men också av företrädare för media. Till en del har vi lyckats med allt detta; men det faktum att ett tiotal av de planerade bidragen inte kunnat materialiseras gör att vi tvingats tumma en del på våra ursprungliga principer. Detta beklagar vi naturligtvis, men å andra sidan hade den redan (för) tjocka boken då blivit ännu omfångsrikare! Och de ämnen som inte ryms i denna volym har en självklar plats i en kommande jubileumsskrift, lagom till halvsekelfirandet 2020.⁷

Magnus Jerneck & Björn Badersten

Lund i augusti 2010

Noter

- 1 25-årsjubiléet uppmärksammades i samband med årsmötet 1995 i Sigtuna; Olof Ruins festtal återges i *Politologen* (Ruin 1995).
- 2 Fahlbeckska stiftelsen i Lund, huvudmannen för *Statsvetenskaplig Tidskrift*, har finansierat hela jubileumsprojektet. Vi vill i detta sammanhang också rikta ett varmt och stort tack till personalen på grafiska designbyrån Sven Eighteen i Malmö och Media-Tryck i Lund för stor lyhörddhet och flexibilitet under hela arbetsprocessen, inte minst i den hektiska slutfasen!
- 3 Redaktionskommittén bestod av Helena Stensöta, Marie-Louise von Bergmann Winberg, Jan Olsson och Magnus Jerneck, med Björn Badersten, tillika tidskriftens redaktionssekreterare, som adjungerad ledamot.
- 4 Tidigare stora APSA-satsningar på att karakterisera ämnet är Finifter 1983 och 1993. Se t.ex. annonsen i *Politologen* 3/1993:47! Ett annat och mer populärvetenskapligt sätt att markera statsvetenskapens mångfald kom till uttryck i den föreläsningsserie statsvetarna i Oslo höll för allmänheten våren 2000, för att markera det nya milleniet och dess politiska utmaningar (Baldersheim m.fl. 2001).
- 5 Se följande nummer av *Politologen*: 2/1983; 1/1984; 2/1987; 1/1988; 2/1988; 1/1989; 2/1989; 1–2/1990; 3/1993; 2/1995; 3/1995; 1/1996; 1998 samt hösten 2002. När det gäller större granskningar, se Eliassen & Pedersen 1984 och Swedish Research in Political Science 2002.
- 6 Se t.ex. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 111(2).

- 7 Förhoppningen är att unga svenska statsvetare i sina avhandlingsarbeten då också uppmärksammat frågor, som tidigare generationer försummat. Se Leif Johanssons tankeväckande analys i denna skrift av titlarna på svenska doktorsavhandlingar i statsvetenskap 1890–2009 och hans genomgång av centrala företeelser och begrepp, som förvånande nog lyser med sin frånvaro i våra avhandlingstitlar, och som därför troligtvis också försumrats i forskningen (se även Johansson 2010).

Referenser

- BALDERSHEIM, HARALD, HAGTVET, BERNT & HEIDAR, KNUT (red), 2001. *Statsvitenskapelige utsyn. Politiske tema og tankemåter i en oppbruddstid*. Kristiansand: Høyskoleforlaget AS - Norwegian Academic Press.
- ELIASSEN, KJELL A. & PEDERSEN, MOGENS N., 1984. "Några reflektioner om svensk statsvetenskap", *Politologen* 1/1984, s 9–15.
- FINIFTER, ADA W. (red), 1983. *Political Science. The State of the Discipline*. Washington, D.C.: American Political Science Association.
- FINIFTER, ADA W. (red), 1993. *Political Science. The State of the Discipline II*. Washington, D.C.: American Political Science Association.
- GOLDMANN, KJELL, 2005. *Statsvetenskap som yrke*. Lund: Studentlitteratur.
- JOHANSSON, LEIF, 2010. "Förteckning över svenska doktorsavhandlingar i statsvetenskap 1890-2009", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 112(3), s 325–363.
- KATZNELSON, IRA & MILNER, HELEN V. (red), 2002. *Political Science: The State of the Discipline*. New York/London and Washington, D.C.: W. W. Norton and American Political Science Association.
- NILSSON, RANGNAR, 2009. *God vetenskap – hur forskares vetenskapsuppfattningar uttryckta i sakkunnigutlåtanden förändras i tre skilda discipliner*. Gothenburg Studies in the History of Science and Ideas 21.
- Politologen*, skilda nummer.
- RUIN, OLOF, 1978. *Svensk statskunskap 1960-1975*. Forskningsrapport 1978:1. Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- RUIN, OLOF, 1995. "Varför ett förbund?", *Politologen* 3/1995, s 60–68.
- RUIN, OLOF, 2003. "Political Science on the Periphery: Sweden", *Annual Review of Political Science* 6, s 41–54.
- Statsvetenskaplig Tidskrift*, skilda nummer.
- Swedish Research in Political Science: An Evaluation*, 2002. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Ett förbund och dess jubileum

Magnus Jerneck¹

JUBILAREN

Idén att bilda ett statsvetenskapligt förbund väcktes under en middag på en fiskerestaurang i Puerto de la Cruz på Kanarieöarna i januari 1970. Där hade en grupp svenska partiforskare samlats för en konferens. De personer som träffades kring matbordet var överens om att det fanns goda skäl för de svenska statsvetarna att samarbeta i mer organiserade former.² Motsvarande förbund fanns sedan länge i stora länder som Storbritannien och USA, men även i Norden.³

En väsentlig omständighet var de genomgripande förändringarna i den svenska universitetsvärlden under 1960-talet: den närmast lavinartade ökningen av antalet studenter, tillväxten av doktorander och den intensifierade forskningen, inte minst i riksomfattande projekt.⁴ En central punkt var därför t.ex. vilka strategiska principer som skulle gälla för ”forskningens inriktning och fördelningen av de tillgängliga forskningsresurserna mellan olika grenar och metoder inom statsvetenskapen” (Molin 1971: 2–3). Men det fanns också en mer utåtriktad aspekt, delvis sammanhängande med den gemenskap som vuxit fram bland yngre forskare; det rådde ett behov av ”en bättre samordning av svensk statsvetenskapens kontakter med utlandet, en bättre spridning av information i ämnet och om ämnet, bättre möjligheter att få ämnessynpunkter framförda till olika myndigheter osv.” (Ruin 1973: 5; se även Politologen 1/1971: 4–5 och Birgersson 1971).

Det är nog heller ingen hemlighet att man också ansåg att professorerna Stjernquist i Lund och Westerståhl i Göteborg styrde och ställde alldeles för oinskränkt i svensk statsvetenskap.⁵ Ett förbund skulle kunna minska utrymmet för professorsvälde och skapa tydligare och rimligare maktförhållanden i ämnet. En formell struktur med styrelse och befogenheter ställdes mot den informella och personbaserade ordning, som hittills ansetts råda. Ett förbund skulle fungera som en ”balanserad faktor” i förhållande till det ”duovirat” som Stjernquist och Westerståhl verkat som sedan 1950-talet (Ruin 1995, 2003: 11, 10).

Organisationen

Arbetet inleddes omedelbart och redan i början av mars 1970 sammanstrålade representanter för landets institutioner och statsvetenskapliga föreningar i Stockholm för att staka ut riktlinjerna. Drygt ett år senare, den 23 april 1971, hölls en konstituerande kongress, återigen i Stockholm. Vid denna "historiska dag" tog den 50 man starka församlingen det stadgeförslag⁶ som arbetats fram och man valde Göteborgsstatsvetaren Björn Molin till ordförande. Molin var redan varm i kläderna; som ordförande för interimsstyrelsen, som bildats den 7 mars 1970, hade han lett uppdraget att utarbeta formerna för den nya organisationen (Ruin 1995). Molin avgick 1973 och efterträddes av Olof Ruin, en annan av de ledande arkitekterna och av dåtidens 40-åriga "ungturkar" den mest drivande i frågan.

Det nybildade förbundet fick emellertid inte omedelbart det breda och starka gensvar man önskade sig ute i landet och man var tvungen att göra ytterligare medlemsupprop. Björn Molin och Dan Brändström, det nystartade förbunds- och opinionsorganet *Politologens* första redaktör, klagar över att de svenska statsvetarnas intresse för den nya organisationen var svalt till en början; de efterlyser i *Politologen* fler medlemmar och fler initiativ från kollegerna (Molin 1971, Brändström 1971).⁷ Brändström konstaterar t.ex. hösten 1971 att antalet medlemmar är 111, men utan "några större ansträngningar (skulle) kunna bli 200." (Ibid: 2). Från ledande statsvetarhåll är det dock fråga om en snabb principiell uppslutning bakom den nybildade organisationen, vars konstituerande kongress får anses välbesökt och vars styrelse från allra första början hade representanter från alla landets institutioner.⁸ Det blev också tidigt en praxis att ordförandeposten skulle cirkulera mellan universitetsorterna⁹ och att sekreterare och kassör kom från samma institution som ordföranden, som valdes för ett år i taget men satt i två.¹⁰

Frågorna

Aktiviteten under det första uppbyggnadsskedet var intensiv. Flera av professorerna och de unga docenterna ledde arbetsgrupper och deltog i paneldebatter redan de första årsmöten, men utnyttjade också förbundsstrukturen för att diskutera gemensamma forsknings- och utbildningsangelägenheter. I *Politologen* redogörs regelbundet för internationella konferenser och metodkurser, liksom disputationer och forskarkurser, forskningsetiska frågor och samtida och framtida forskningssatsningar, men också för rekryteringen av studenter och hur den statliga

utbildningspolitiken ser ut och hur förbundet ställer sig till denna i sina remisser och inlagor.¹¹ Internationaliseringen av ämnet var tidigt en central fråga. Ett kuriosum i sammanhanget är att förbundet tillsammans med de nordiska kollegerna åtog sig att arrangera en gemensam charterresa till världskongressen i Montreal 1973, dit man också aktivt uppmanade kollegerna att åka (Politologen 3/1972; 4/1972).

Ämnets relativt snabba utveckling i behavioralistisk riktning¹² stöttades aktivt av förbundet och av de ledande institutionsföreträdarna, som nu samarbetade på bred front,¹³ bl.a. för att samordna forskarutbildningen i landet (Politologen 1/1974). Ett konkret uttryck för detta var det institutionsgemensamma metodinternatet i kvantitativa analystekniker, som efter ett par års förberedelsearbete gavs första gången i Marstrand 1976 med Göteborgsinstitutionen som värd och som sedan dess varit ett mer eller mindre framträdande inslag i landets forskarutbildningar (jfr Lidström & Ersson i denna skrift).

Situationen var emellertid på ett sätt paradoxal. Samtidigt som det i början av 1970-talet fanns en väldig optimism om ämnets fortsatta metodologiska landvinningar och en starkt känd lust att göra nya och teoretiskt profilerade satsningar på angelägna statsvetenskapliga forskningsområden (Back 1971),¹⁴ fanns det anledning att vara bekymrad för statsvetenskapens genomslagskraft i samhället. Till skillnad från 1960-talet innebar 1970-talet en period av stagnation i studenttillströmningen och en tilltagande marginalisering av ämnet i de nya yrkesförberedande utbildningslinjer, som växte fram, men också i samhällsdebatten, där delar av samhällsvetenskapens nytta öppet ifrågasattes, samtidigt som statskunskapen fick en alltmer undanskymd plats i det svenska samhällslivet.

Förre statsministern Tage Erlanders uppfattning bar syn för sägen. I den välbesökta paneldebatt, som avslutade förbundets konstituerande kongress, uttryckte han en försiktig uppfattning om ämnets samhällsrelevans. Den i och för sig viktiga statsvetenskapen kunde enligt hans bedömning emellertid knappast ”åstadkomma några sensationella avslöjanden i sina studier av politikernas agerande”, eftersom ”överensstämmelsen mellan *tanke*, *ord* och *handling* är mycket hög i ett litet land som Sverige”; däremot kunde man enligt Erlander ge ”medborgarna ökade kunskaper om politikens väsen” (Politologen 2/1971: 6). Att statsvetenskapliga diskussioner möjligen ändå hade visst allmänintresse på den tiden illustreras av att debatten bevakades av ”representanter för rikspressen” (ibid.), något som skulle vara mindre troligt i dag.

Ledande statsvetare beklagade att varken statsmakterna eller studenterna uppmärksammat att statsvetenskapen inte längre var ett ämne med i huvudsaklig ”offentligrättslig och historisk orientering” utan på kort tid hade förvandlats till ett modernt ”behavioralistiskt metodämne, med laborativa inslag,” och med fokus på aktuella samhällsproblem. Ett problem var att utbildningsbyråkrater och arbetsmarknadsexperter visserligen såg statsvetenskapen som ett värdefullt, men inte absolut nödvändigt inslag i en akademisk examen (Forsell 1971; Birgersson 1972). I det sammanhanget väcktes också frågan om inte ämnesbeteckningen var vilseledande. Molin skriver: ”Om vårt ämne i första hand är vetenskap om politik, är framhävandet av staten i ämnesnamnet en ganska olycklig begränsning. Jag tycker att vi skall ta upp också den saken till diskussion” (Molin 1972: 3). Kollegan Tarschys pläderade i samma anda för att döpa om ämnet till studiet av ”politik och administration” (Tarschys 1973). De blev dock inte bönhörda (Ruin 1995: 61) i annan mening än att disciplinen, i linje med tidsandan (jfr Bryder i denna volym), så småningom bytte namn från statskunskap till *statsvetenskap*.¹⁵ I Lund skedde det formella namnbytet så sent som 1985 (Eklundh i denna volym).

Vissa för professionen brännande frågor tycks perenna. Man har regelbundet uppmärksammat statsvetarens ibland dubbla roller som både forskare och politiker (Hjern 1987; Hermansson & Rothstein 1987; Politologen 3/1976, 1/1987, 1/1992 och 1/1996), men även kårens inte helt okomplicerade relation till journalistiken (Ruin 1996; Politologen 1/1997:11–41) och dess funktion i den offentliga debatten och i utredningsväsendet (Ruin 1996; Politologen 1–2/1990; Amnå 2000). Under flera år har förbundet vid regelbundna tillfällen också behandlat genusperspektivet i ämnet och initierat och finansierat olika undersökningar om könsbalansen i den svenska statsvetarkåren (Politologen 2/1996; Oskarson 1998; se t.ex. även Statsvetenskaplig Tidskrift 2007/4, 2008/2, 2008/4, 2009/2, 2010/1).

Allt har inte varit frid och fröjd. I perioder har förbundets ekonomiska problem (Politologen 2/1976) och inre arbetsformer skapat oro, men också den vikande medlemsrekryteringen, som bl.a. befarats bottna i en otydlig och svagt utvecklad statsvetaridentitet. Förbundet har också kritiserats för osynlighet (se t.ex. Årsmötesförhandlingarna 1998) och för allmän passivitet (Hinnfors 2003). Men kritiken har också gått åt andra hållet; ett vanligt klagomål har varit de svenska statsvetarnas allmänna brist på debattlust och initiativkraft. Inte minst har detta visat sig i en

ovilja i att hörsamma uppmaningen att driva frågor och skicka in bidrag till förbundsorganet Politologen, något de många redaktörerna upprepade gånger kunnat konstatera.

Ett uttryck för ett återkommande kristänkande har också varit frågan om förbundsorganets existensberättigande (Verksamhetsberättelse); ”Följetongen Politologen” var en stående punkt på många styrelsemöten. I slutet av 1990-talet beslöt man av kostnadsskäl att minska utgivningstakten och att efterhand satsa på enbart temanummer (Årsmötesförhandlingarna 1997) eller ett par utgivningar per år, till skillnad från den tidigare principen om fyra nummer årligen. Till slut var en nedläggning av pappersversionen oundviklig – sista numret kom ut våren 2004, trots de flerfaldiga försöken att förnya det redaktionella innehållet och trots de avgående redaktörernas enträgna uppmaning om fortsatt utgivning, men också deras plädering för att en egen förbundsskrift var ett sätt att just bekräfta medlemskapet i organisationen (Johansson & Rodin 2004).

Samtidigt fanns det starka krafter i rörelse, inte minst i Göteborg, för att starta en helt ny vetenskaplig tidskrift, men då som alternativ till den Lundabaserade *Statsvetenskaplig Tidskrift*. Efter att förbundsordföranden intervenerat och redaktionsledningen i Lund lovat att ta nya tag och att förbättra manusbehandlingen, bl.a. genom peer-reviewförfarande, dog dock det initiativet ut. Någon ny, elektronisk efterföljare till Politologen såg inte heller dagens ljus. Däremot disponerar förbundsredaktören numera utrymme i tidskriften för att rapportera om vad som har timats.

Årsmötena

En mycket väsentlig uppgift för Statsvetenskapliga förbundet är att tillsammans med institutionerna arrangera de årsmöten, som sedan den konstituerande kongressen 1971 hållits i obruten svit fram till dags dato. Även här gäller sedan begynnelsen en cirkulationsprincip, där de olika statsvetarinstitutionerna i landet tar på sig arrangörsansvaret.¹⁶ Från allra första början arrangerades debatter i anslutning till årsmötena, men i och med det tredje förbundsmötet 1974 i Lund introducerades också idén med arbetsgrupper, eller workshops. Sammanlagt nio uppsatser lades fram och Anders Mellbourn, redaktören för Politologen, inledde sin årsmötesrapport med att konstatera: ”Så har då Statsvetenskapliga Förbundet inträtt i kongressåldern på allvar”, och fortsatte: ”I motsats till högtidliga APSA- och IPSA-sammanhang med färdiga produkter och hårda opponenter hölls samtalen i Lund under mera informella former. Deltagarna presenterade

relativt opretentiösa papper med utkast till teoretiska uppläggningar eller preliminära dataredovisningar” (Politologen 2/1974: 16).

Även om kraven nog skärpts efterhand, har det hela tiden varit möjligt att lägga fram både färdiga forskarprodukter och preliminära utkast, inte minst om man varit doktorand eller ung forskare tidigt i karriären. Dessutom har det småskaliga och familjära draget alltid dominerat arbetsgruppernas möten; statsvetarmiljön i Sverige var länge så pass liten att de flesta var bekanta med varandra eller i alla fall kände till varandra. Även om så knappast är fallet längre, och trots att vi nu har väl över 400 aktiva statsvetare i landet, fortsätter de årliga sammankomsterna att fylla en funktion och upplevs än i dag som ganska så informella. De har också gjort det möjligt för landets allt fler doktorander att träffas och för respektive sektioner¹⁷ inom ämnet att reda ut sina gemensamma angelägenheter.

Att årsmötena hela tiden varit ett sätt att skola in nya generationer är tydligt; ett vanligt klagomål under åren, inte minst det senaste par decennierna, är emellertid att de seniora forskarna, i synnerhet den växande skaran professorer, i allt mindre grad lägger fram papper eller dyker upp överhuvudtaget (se t.ex. Premfors 1994; Montin 2001; Hinnfors 2003; Möller 2003; jfr även Giljam 1987). En misstanke är att årsmötena inte ansetts lika vetenskapligt intressanta i förhållande till det snabbt växande utbudet av specialkonferenser och internationella kongresser. Svenska statsvetare har också mycket riktigt, och i stor skala, börjat åka på andra konferenser, både i Sverige och utomlands.

På grund av detta, men även därför att man av naturliga skäl ogärna vill lägga ned en etablerad institution, pågår det sedan länge en diskussion om hur man skall vitalisera förbundets årsmöten, som ju är – eller borde vara – den största manifestationen av svensk statsvetenskaplig samhörighet. Arrangörerna har ibland reformerat systemet försiktigt, t.ex. genom att inrätta nya arbetsgrupper. Initiativen har inte bara varit ett sätt att få fler deltagare till årsmötena,¹⁸ utan också återspeglat ett behov av att driva på forskningen inom ett särskilt område. Detta var t.ex. fallet när några ledande ämnesföreträdare arrangerade arbetsgruppen ”komparativ politik” i Göteborg 1987 (Politologen 1/1987), eller när en speciell arbetsgrupp i ”svensk politik, inkl. politiskt beteende” kom till vid årsmötet 1990 i Stockholm (Politologen 2/1991: 47) och när medlemmarna i det statsvetenskapliga Nätverket för Europaforskning samordnade sin konferens med årsmötet i Örebro 2000 (Montin 2001: 59).¹⁹

Ibland har arrangörerna också tagit djärvare organisatoriska grepp och brutit upp den gamla inkörda modellen med arbetsgrupper i de klassiska subdisciplinerna och istället ersatt den med en ny, tematiskt inriktad workshoporganisation.²⁰ Första gången detta skedde på allvar var i Sigtuna 1995 när Stockholmsinstitutionen var värd.²¹ Även om den etablerade indelningen i svensk och jämförande politik, förvaltning, politisk teori och internationell politik varit seglivad, har det blivit *comme il faut* för arrangörerna att experimentera ganska så fritt, bl.a. för att bereda plats för de nya ”specialiteterna” i ämnet, t.ex. välfärd, genus, identitet och miljö, eller för studiet av nya samhällsfenomen. På senare år har man också, på internationellt vis, begärt in abstracts i förväg, allt för att göra mötena mer professionella och seminarieverksamheten mer internationellt standardiserad.²² Numera förekommer det att engelska är arbetsspråket även på större svenska statsvetarmöten.

Principerna

Trots Statsvetenskapliga förbundets engagemang i olika utbildnings- och forskningsfrågor under årens lopp är vi i dag främst en kollegial – och pragmatiskt sinnad – ämnesorganisation och inte ett fackförbund. Vår praxis att prestigelöst låta ansvarsuppgifterna cirkulera mellan institutionerna förstärker detta intryck. Vi skiljer oss ganska så tydligt från vissa utländska systerorganisationer, som har en klart uttalad policyorienterad roll. Det som de tidiga entusiasterna såg som förbundets centrala uppgifter är därför inte alla lika aktuella i dag, fyra decennier senare. Ruin konstaterar redan vid 25-årsjubileet 1995 att intressebevakningen ”i Förbundets regi” ganska så snabbt avtagit i betydelse, bl.a. därför att man kunnat sköta relationerna med statsmakterna på annat sätt. Detsamma gäller betydelsen av information om pågående forskning. Statsvetarna är i dag i den allmänna debatten mer ”visibla än förr” (Ruin 1995: 63–64).

Förbundet bildades en gång för att skapa överblick i ett ämne på stark frammarsch och med ny färdriktning. Makten i svensk statskunskap är i dag mer spridd än tidigare, särskilt jämfört med tillståndet på 1960-talet. De många nya institutionerna och ökningen av tjänster på olika nivåer, inte minst av professurer, gör situationen än mer fragmenterad och svåröverblickbar. Dessutom är ämnet mer sammansatt än tidigare. Så även om det skett rimliga tyngdpunktsförskjutningar i inriktningen under årens lopp kvarstår några av de ursprungliga målsättningarna som lika viktiga än i dag: det är fortfarande väsentligt att främja samarbetet mellan

statsvetare från olika institutioner, att företräda ämnet i internationella sammanhang²³ och att stimulera en kritisk analys av vår disciplins inriktning och utveckling, och roll i samhället.

DISCIPLINEN

Hur kan man då karakterisera dagens svenska statsvetenskap under hela eller delar av den tid förbundet existerat? Har farhågorna för en mera fragmenterad disciplin besannats (Goldmann 1985), har postmodernismen tagit över (jfr Goldmann 2005) och har ämnet fortfarande rykte om sig att vara tråkigt (jfr Nordin 1987), eller är det helt enkelt bara solitt, stabilt och välorganiserat (jfr Benner 2002)? Bedöm själva.

Att statsvetenskapen ofta befunnit sig i brytningstid är klart. Tvivelsutan har mycket ändrats radikalt sedan 1960- och 70-talen då ämnets kärna ansågs mer självklar än vad den är i dag, undervisningen och examinationen bedrevs enligt ganska likartade principer och vid ett fåtal större lärosäten, studenterna fortfarande var få, kvinnorna i absolut minoritet och antalet professorer inte fler än att de kunde räknas på ena handens fingrar.²⁴

Mängden avhandlingar i statsvetenskap har ökat kraftigt, särskilt under det senaste decenniet, samtidigt som kriterierna för god vetenskap under de två senaste årtiondena blivit fler och generösare och många förespråkar en fördjupad dialog mellan ämnets subdiscipliner. Bittra metodstrider har böljat fram och tillbaka men är nu numera ganska så sällsynta och det är fullt ut accepterat att ohämmat utforska ämnets gränssytor både inåt och utåt. Nya ämnen och teoretiska perspektiv har med full kraft trängt in i statsvetenskapen och gjort den ännu mer mångfacetterad än tidigare, men kanske också något spretigare.

Uppsatserna i föreliggande volym är på sätt och vis alla inspel i den ständigt pågående diskussionen om statsvetenskapens egenart. Om det rör sig om en profession, vad är då ämnets kärna? Makt och demokrati, som den norske maktutredaren Øyvind Østerud hävdar? Eller definieras vår särart främst i kontrast till de utanförstående och våra grannar, eller genom att vi har svårt att enas om de metateoretiska fundamenten och de centrala begreppens innebörd? Och om statsvetenskapen inte är en sammanhållen disciplin, är den då ett konglomerat av skilda teoretiska angreppssätt, studieobjekt och metodologier, som riskerar att driva forskningen i olika riktningar och till slut fragmentisera disciplinen, eller är mångfalden och specialiseringen i själva verket uttryck för en godartad

och naturlig vetenskaplig pluralism, präglad av tolerans och öppenhet? Är ämnet rikt på kontraster men samtidigt också på nyanser? Och hur skall man nyttja dess utvecklingsmöjligheter och vilka lakuner måste fyllas?

Nedan presenteras de olika bidragen i jubileumsskriften. De 43 uppsatserna är inte alfabetiskt ordnade efter författare, utan återfinns under något av följande teman: *utvecklingslinjer, forskningspolitik, gränssytor, nyorienteringar, samhällsrelevans och internationalisering*, en kategorisering vi tror på ett intressant sätt fångar ämnets karaktär och tillstånd.

Utvecklingslinjerna

Hur ser de långa utvecklingslinjerna ut? Kan man tala om typiska särdrag? Att statsvetenskapen är ett ämne som länge varit upptaget av både metod och teori är tydligt (jfr Nilsson 2009). I *Tom Bryders* uppsats får vi inte bara en beskrivning av de teoretiska och metodologiska genombröten i svensk statskunskap under efterkrigstiden, utan också hur impulserna utifrån såg ut, vem som blev portalfigurer, och vilka specialiteter som efterhand slog rot i de olika miljöerna runt om i landet. Bryder konstaterar också att statsvetenskapen, som den efterhand döptes om till, professionaliserats i Sverige, men inte i någon nämnvärd grad blivit kumulativ utom möjligen inom ett par starkt utvecklade delområden, som t.ex. förhandlingsstudier och valforskning. Utvecklingen har samtidigt inneburit att frågan om ämnets samhällsrelevans väckts och att skillnaden mellan grundforskning och tillämpad forskning blivit synliggjord.

Att bli betraktad utifrån kan ibland vara uppfriskande och nyttigt. *Lauri Karvonen*, som under hela sin karriär haft kontakt med grannlandet i väster, noterar i sin i grunden välvilliga och ofta berömmande, men långtifrån uddlösa, reflektion att Sveriges gradvisa och odramatiska historia och medborgarnas starka tilltro till samhället i hög grad präglat forskningen och statsvetarkårens syn på staten. Det svenska modelltänkandet och föreställningarna om Sverige som ett i det närmaste unikt studieobjekt har stärkt denna hållning ytterligare och medfört att den komparativa forskning, som nu är så vital, debuterade förhållandevis sent i svensk statsvetenskap. Han konstaterar också att den starka koncentrationen på det egna landet trots allt har sina blinda fläckar; den svenska socialdemokratiens roll i den svenska politiken är definitivt ett försummat område.

Dialogen, toleransen och de vetenskapliga kriterierna är ett centralt tema för *Stefan Björklund*, som i sin redogörelse för den egna bildningsgången med start i mitten på 1950-talet ställer en faktabaserad,

positivistisk och hypotesprövande linje mot både normativa ideal och en kunskapskritisk hållning. Björklund gör sig till tolk får en humanvetenskaplig hållning, som tar fasta på värdet av självkritik och reflektioner om kunskapens gränser utan att för den skull acceptera en långt driven relativism. Han förordar en statsvetenskap med humanistiska förtecken som kan överbrygga den klassiska klyftan mellan de olika vetenskapliga kulturerna, ett förhållningssätt som också gör det möjligt att närma sig det moderna historieämnet, ett ämne han en gång lämnade för statsvetenskapen.

Den sena efterkrigstiden är en brytpunkt i ett väsentligt avseende: det är nu kvinnorna gör sin entré i akademien på allvar. Kvinnornas intåg, som långt ifrån varit smärtfritt och inte alltid självklart, har fått konsekvenser för statsvetenskapens ämnesval och metod- och teoribildning. *Maud Eduards* och *Malin Rönnblom* visar att feministiska analyser har slagit igenom på bred front och att de omdefinierat studiet av klassiska fenomen som demokrati, inflytande och politikens organisering. Feministisk forskning har också påvisat att kön och kvinnors engagemang haft stor betydelse för utformningen av politikens innehåll i de moderna välfärdsstaterna. Den könsorienterade forskningen i svensk statskunskap är både etablerad, emancipatorisk och normativ till sin karaktär. Kampen är dock inte vunnen: än tenderar genren att placeras i ämnets utkant. Den politiserande kvinnovetenskapen är samtidigt inte ett enhetligt fenomen. Feminism som ideologi består enligt *Helen Lindberg* av flera riktningar, alla med rötterna i 1960-talets radikala samhällsdebatt, men med olika betoning och samhällsengagemang i fråga om kön och genus, sexualitet, makt, dominans och våld och synen på patriarkatet. Mötet mellan feminismen som ideologi och feminismen som vetenskap kan inte utan vidare favorisera den ena parten framför den andra; den feministiska statsvetarens samlevnadsprincip är därför att bejaka både ideologiska ställningstaganden och principen om en kritisk, vetenskaplig prövning.

Hur kvinnorna har varit representerade i den statsvetenskapliga forskarutbildningen framgår av *Leif Johanssons* mycket omfattande undersökning av samtliga svenska doktorsavhandlingar i statsvetenskap under perioden 1890–2009. Den första kvinnan disputerar 1940, den andra 1972. Fyrtio år senare, 2009, är drygt hälften av de nybakade doktorerna kvinnor. Johansson karakteriserar ämnet i övrigt genom att analysera titlarna på de framlagda avhandlingarna och resonerar om vilka av de 769 arbetena som varit stilbildande, om författarna fått efterföljare och vilka

personer och institutioner som varit mest innovativa. Dessutom noterar han att ett stort antal centrala och angelägna begrepp, eller fenomen, ännu inte – förvånande nog – lockat unga svenska statsvetare, men också att antalet avhandlingar i normativ analys är väldigt få, trots ett stigande intresse i övrigt inom ämnet för denna inriktning. Svensk forskarutbildning i statsvetenskap har länge haft metodträningen i fokus. *Anders Lidström* och *Svante Ersson* beskriver de gemensamma metodinternaten och hur behovet av olika metodval har präglat – och återspeglat – ämnets utveckling. De kvantitativa teknikerna sågs från början som instrumentet att modernisera statsvetenskapen, blott för att under senare tid bli betraktade som jämställda med andra, mer kvalitativa tekniker.

En genre som likt kvinnoforskningen brutit ny mark och vunnit god uppslutning, inte minst bland kvalitativt intresserade yngre forskare, är diskursanalys och socialkonstruktivistiska metoder och ontologier. *Kristina Boréus* ser dock inte den diskursiva vändningen i svensk statsvetenskap som radikal i den meningen att den kommit att utgöra ett huvudspår i svensk forskning; snarare är den en av många filer som svängt av motorvägen, där flertalet statsvetare fortfarande färdas. Det är viktigt att se både diskursanalysens förtjänster och begränsningar. Att den lyfter fram språkliga och sociala praktiker och blottlägger outtalade premisser betyder inte att den kan ersätta undersökningar av materiella förhållanden eller aktörers beslut. Kungslinjen är här, som i så många andra sammanhang, att hitta ett fruktbart mellanläge. Den utmanande uppgiften är att utveckla diskursanalysen i dialog med andra inriktningar, inte att hävda dess absoluta primat.

Forskningspolitiken

Att svensk forskningspolitik under lång tid har haft stor betydelse för svensk statsvetenskap är uppenbart. Ämnets modernisering sammanfaller med omfattande statliga satsningar på utbildning och forskning. I mitten på 1960-talet får Sverige ett nytt universitet i Umeå, en satsning som i högsta grad engagerade statskunskapen som ämne, men också enskilda representanter för disciplinen. *Gunnel Gustafsson* och *Kjell Lundmark* beskriver den inledande etableringsprocessen och de efterföljande åren av konsolidering och krishantering; bl.a. gällde det att trots statsmakternas njugghet bygga upp en stark och välfungerande forskningsmiljö, som var principiellt baserad och utåtriktad, och inte primärt var beroende av sektorsforskning av olika slag. Den nya institutionens förmåga att attrahera

goda krafter, men också att kunna ”exportera” kvalificerade personer till både centrala uppdrag och andra universitet, kom att ses om ett tecken på stabilitet och styrka.

Svårare har det då varit att bilda och utveckla nya universitet på 1990-talet. *Jan Erik Gidlund* beskriver hur han som rektor för det nya universitetet i Örebro, placerat i den akademiska världens periferi, under närmare tio år för en ojämn kamp mot Högskoleverket, departementet och de äldre lärosätena, trots nischade utbildningar och nya forskningsprofiler. En orsak till problemen var den tydliga koncentrationen av forskningsmedel till de starkaste forskningsmiljöerna, en annan att möjligheterna att fusionera resurserna var begränsade, en tredje att den i många stycken betydande universitetsautonomin, med rötterna i ett utbredd New Public Management-tänkande, i realiteten var starkt kringgärdad av t.ex. riksnormer på områden som kvalitetsvärderingar och examensrätter.

Slutligen är universitetens utbildningsinsatser i mångt och mycket en återspeglning av den svenska statens åtgärder under årens lopp. *Peter Eklundh* analyserar utifrån ett Lundaperspektiv hur framväxten av massuniversitetet de senaste sextio åren inte bara tvingat institutionerna att ändra sina undervisnings- och examinationsrutiner utan också att bredda och radikalt förnya sitt kursutbud och inrätta nya utbildningslinjer.

Hur förhåller vi oss till de allt vanligare kraven på samhällsvetenskaplig innovationskraft och hur kan vi hävda oss i den skärpta internationella konkurrensen, när vetenskaplig excellens blivit ett honnörsord? Är ämnesöverskridande, mångvetenskaplig forskning modellen? De nuvarande principerna för finansiering av svensk samhällsforskning gynnar stora projekt och program. Både *Mats Benner* och *Marie Demker* är i sina respektive uppsatser kritiska till många av dagens forskningspolitiska ideal, som tenderar att missgynna inte bara samhällsforskningen i allmänhet, utan också de udda ämnesvalen och de forskare som arbetar ensamma och väljer att publicera sig på svenska. Benner menar att universitetens tillväxtfrämjande roll inte är så entydig som det ofta hävdas och att absolut konkurrens och en framtvungen samhällsrelevans kan vara skadliga för universitetens kreativitet och intellektuella obundenhet. Demker slår ett slag för samhällsvetares och humanisters intellektuella ansvar och varnar för att ett samhälle utan självreflektion och självinsikt men med intresse för bara naturvetenskapliga landvinningar kommer ”att falla ned i dumhetens mörka avgrund”.

Gränsytorna

Trycket på brett och konkret, flervetenskapligt samarbete är stort. Det är numera inte ovanligt att just disciplinoberoende flervetenskaplighet framställs som ett kvalitetskriterium även för samhällsforskningen. *Ulrika Mörths* uppsats är en plädering för den mångvetenskapliga forskningsmiljön, där inte bara additiva utan också integrativa forskningsstrategier kan slå rot. En sådan innebär att problemet och perspektivet, inte den institutionella eller ursprungliga disciplinära tillhörigheten, blir avgörande för hur det intellektuella samtalet förs. Viljan att ”relatera till andra” är en nödvändig förutsättning för att ett ämnesövergripande samtal skall komma till stånd. Att verka för ett brett och disciplinöverskridande samarbete är kanske inte helt lätt när kraftsamling och ämneskoncentration premieras starkt, inte minst i tider av tilltagande internationell konkurrens. Samtidigt vittnar Mörths erfarenheter om att den integrativa forskningen stimulerar den vetenskapliga produktionen och avdramatiserar den internationella publiceringen.

Det är inte heller ovanligt att svenska statsvetare i sin strävan att lösa flervetenskapliga samhällsproblem numera söker den expertis som olika naturvetenskapliga discipliner representerar. Det gäller inte minst den snabbt växande miljöforskningen, ett område där samhällsforskare både samverkar och konkurrerar med t.ex. ekologer och biologer. *Katarina Eckerberg* beskriver samarbetet som nödvändigt men långtifrån problemfritt, bl.a. därför att forskningsagendan men också det akademiska meriteringssystemet är naturvetenskapligt definierade. Att hävda sin samhällsvetenskapliga särart och integritet utan att för den skull äventyra relationerna är en svår, men livsavgörande balansakt.

Gamla revirstrider mellan statsvetare och t.ex. jurister, nationalekonomer, företagsekonomer och historiker har övergått i produktivt samarbete. Hur ser dialogen ut med några av våra grannämnen? Utbildningssociologer varnar för riskerna att bli fångade i ”kulturella rutiner”, något som ökar risken för ämneschauvinism, må det vara i förhållande till de egna systerdisciplinerna eller grannämnen. Ett mått på detta är i vad mån man läser varandras litteratur i någon större omfattning. Företagsekonomerna *Björn Rombach* och *Patrik Zapata* har undersökt vilka verk som refereras både i statsvetenskaplig litteratur och i några av de tidskrifter som läses av företagsekonomiska organisationsforskare. Resultaten är nedslående; samtidigt som de oftast citerade arbetena bildar något av respektive ämnes referensram, förekommer de inte i bägge litteraturerna samtidigt. Deras

integrationskraft gäller inom disciplinerna, inte mellan dem. Våra ämnen är som goda grannar, som dock inte gärna umgås, utan hellre söker sig till andra, i detta fall sociologin.

Gränszonen mellan historia och statsvetenskap har länge varit omtvistad. *Kim Salomon* analyserar utifrån historikerns perspektiv ämnenas gemensamma relation sedan slutet av 1960-talet och konstaterar att den obalans som rådde för drygt fyrtio år sedan och som var till statsvetenskapens fördel, nu har övergått i ett jämbördigt förhållande. Historievetenskapens identitet som samhällsrelevant disciplin har stärkts. Man vill belysa sin samtid genom att pendla på tidsaxeln, en handling som gör långa komparationer möjliga men också är ett sätt att se brottytor och variationer och därmed att identifiera – och kanske rätta till – brister i vårt politiska liv.

Att den historiska komparationen också är ett sätt att studera kausalitet är något statsvetaren *Jan Teorell* utförligt resonerar om. Hans tes är att den historiska dimensionen i själva verket är statsvetenskapens fundament. Utan att kasta ut barnet med badvattnet argumenterar han för att historisk metod är bättre på att förklara händelser och tillstånd än den synkrona, ofta storskaliga statistiska jämförelsen, som snarare har ett deskriptivt, kartläggande värde.

Samarbete över disciplingränser förutsätter, som Salomon påpekat, både nyfikenhet och förutsättningslöshet, något som juristen *Joakim Nergelius* och nationalekonomen *Lars Calmfors* ibland tyckt sig sakna hos sina statsvetenskapliga kolleger. Tvärtom har många av de statsvetare de mött, i sitt försvar för demokratins procedurer, varken velat acceptera en ökad konstitutionalisering och judikalisering av politiken eller inrättandet av starkare och mer självständiga finansiella institutioner. Särskilt Calmfors intar en kritisk position och menar att statsvetare, förutom att vara frånvarande i debatten på grund av bristfälliga kunskaper i matematik och ekonomi, också skyggar för normativa frågeställningar och arbetsmetoder. En sådan kritik blir extra pikant som ämnet blivit öppnare på den punkten och just många av dagens aktiva forskare, yngre såväl som äldre, uttryckligen tar ställning för en starkare satsning på normativ forskning.

Trots att den normativa traditionens rötter går långt tillbaka, har det långt ifrån varit självklart med en sådan inriktning i modern svensk statsvetenskap, något både Stefan Björklund, en nestor i sammanhanget, och de yngre kollegerna *Ludvig Beckman* och *Ulf Mörkenstam* kan vittna om. De pläderar explicit och energiskt för den normativa analysens nödvändighet

och självständiga funktion och kritiserar det orimliga i att betrakta den politiska filosofin som artfrämmande för en framgångsrik empirisk forskning; i själva verket råder det motsatta förhållandet. Politisk filosofi och normativ teori behövs för att kunna skärskåda olika sorters språkbruk och politiska mållkonflikter men också för att kunna utveckla en välgrundad ståndpunkt i värdefrågor och för att systematiskt kunna resonera om relevanta och meningsfulla handlingsalternativ i reella valsituationer.

Nyorienteringarna

Klassiska – och välmående – paradgrenar i svensk statsvetenskap är studiet av val, partier och väljarrepresentativitet. Vad flera av dessa forskare efterlyser är emellertid ytterligare förfining av både de metodologiska och teoretiska redskapen för att forskningen skall utvecklas och kumulativiteten säkras. Det gäller även valforskningsprogrammet i Göteborg, en av de mest prominenta forskningssatsningarna i svensk statsvetenskap men också en institution i sig, med rötterna i 1950-talet och den då ännu något trevande behavioralistiska forskningen.

Av *Sören Holmbergs* utförliga redovisning framgår inte bara att valforskningen i Sverige skördat stora framgångar utan att den också i otillräcklig grad problematiserat sina normativa utgångspunkter som väktare av den svenska valdemokratin. De framtida utmaningar som skall hantearas är också relaterade till frågor om hur man utformar och prövar nya teoretiska modeller och empiriska generaliseringar, men framför allt hur datainsamlingen skall gå till; det sista är det allvarligaste, eftersom bortfallet av individdata har ökat hela tiden. Om endast en minoritet väljer att låta sig intervjuas i framtiden riskerar hela denna forskningsepok att gå i graven på grund av bristande empiri.

Ett för valforskningen känt fenomen är att partierna inte längre är representativa för valmanskåren. Att gapet ökar mellan politikens utformning och väljarnas förväntningar är något *Gullan Gidlund* resonerar om i sin kritiska granskning av partiforskningen och partiernas roll i Sverige. Att partierna kan överleva genom att anpassa sig till nya omständigheter har blivit en norm i partilitteraturen, som allt oftare talar om partierna som professionella maktorganisationer utan medlemmar men med fokus på valkampanjer och val. Det finns därför skäl för statsvetarna att även framgent studera partier, trots att de inte längre kan kanalisera och aggrega samhällsintressen och trots att de har överlåtit rollen som politiska innovatörer till andra samhällsaktörer.

Övergången till en s.k. publikdemokrati, där den politiske entreprenören är huvudfiguren och där relationen mellan väljare och valda förlorare i betydelse, kräver enligt *Lena Wängnerud* att forskningen om den politiska representationen måste söka sig nya domäner och därmed lämna den inriktning på representationsundersökningar, som varit kännetecknade för t.ex. den Göteborgska valforskningen. I grund och botten ligger den normativa frågan hur den politiska legitimiteten hos systemet kan säkras och hur balansen mellan jämlikhet och elitistiska inslag skall se ut och upprätthållas. Skall väljare ha x procent inflytande för att vi skall kunna tala om en representativ demokrati? Och hur ser de på utbudet av tjänster i samhället?

Det eviga – och förvånande – efterfrågeöverskottet på sociala nyttigheter är ett tema som väcker forskares nyfikenhet i växande grad. *Tommy Möller* ställer sig frågan hur förväntningsinvesteringarna görs bland medborgarna i våra stabila demokratier, men också hur det kommer sig att de politiska partierna, trots väljarnas minskade emotiva koppling, i växande omfattning kanaliserar och exploaterar det missnöje som uppstår när det offentliga inte kan tillmötesgå de stegrade kraven på ständigt ökad service. Kan mekanismerna bakom detta ständigt stigande – och svårtillfredsställda – politiska missnöje i välfärdsstaten undersökas med hjälp av socialpsykologiska teorier om kognitiv dissonans och relativ deprivation?

Det är emellertid fortfarande relativt ovanligt för svensk statsvetenskap att verkligen på djupet utnyttja beteendevetenskaplig forskning för att förstå komplexa politiska processer. *Lennart Lundquist* väljer en för samhällsvetare radikal infallsvinkel när han hävdar att en brett anlagd humanvetenskap aktivt måste orientera sig mycket starkare mot biologin och kognitionsvetenskaperna än vad man tidigare vågat göra, både i undervisningen och i forskningen. De biologiska rönen om hur mänskligt beteende fungerar, enskilt och i flock och oberoende av kultur och plats, kommer att få mycket mer långtgående konsekvenser för våra analyser av lojalitetsförhållanden och politiskt beslutfattande än vi tidigare föreställt oss. Ett avgörande skäl för en omorientering är också att den statsvetenskapliga analysen genom sin knytning till evolutionsvetenskaperna får en fastare metateoretisk förankring än den annars skulle få.

Ett område där svenska samhällsforskare hävdar sig väl och där nya statsvetenskapliga inbrytningar skett är studiet av krig och fred. Forskningen, som har bedrivits både inom ämnet freds- och konfliktforskning och den statsvetenskapliga subdisciplinen internationell politik,

har i perioder, särskilt under det kalla kriget, präglats av helt olika traditioner och paradigm, liksom starka ideologiska motsättningar. Här har det emellertid enligt *Karin Aggestam* skett en kraftig och betydelsefull tyngdpunktsförskjutning och därmed omorientering under senare år, en utveckling som medfört att fredsforskningen tappat mark. IR kan inte längre anklagas för att vara ”main stream”, snarare tvärtom. En vidgad och starkt vitaliserad forskningsagenda rymmer numera såväl etablerade som nya kritiska, alternativa och normativa ansatser.

Martin Hall är den internationell-politiska forskaren som vill bryta upp det klassiska studiet av internationella relationer med hjälp av ett historisk-sociologiskt, civilisationsteoretiskt perspektiv och staka ut en ny färdriktning, där frågan om det för givet tagna internationella systemets uppkomst snarare än funktionssätt står i förgrunden, och där den mycket kontroversiella frågan om den förmodade europeiska kulturella och ekonomiska dominansen står i centrum för den världshistoriska analysen. Hall är inte den ende som vill dra en lans för en helt ny, eller möjligen nygamal forskningsinriktning inom statsvetenskapen. Även *Björn Badersten* arbetar med historien som fond och argumenterar för att statsvetare inte bara skall studera staten, utan även staden, som sedan antiken inte endast är en plats för marknad och för kommersiella angelägenheter utan också är det politiska rummets och medborgarskapets främsta uttrycksform. Den urgamla stadsstaten har fått en rejäl renässans och uppträder nu som en självklar kraft i den senmoderna, globaliserade politiken.

Samhällsrelevansen

Den normativa problematik som ligger inbakad i dessa olika forskningsinriktningar aktualiserar frågan om statsvetarnas expertis och roll. Men hur resonerar en statsvetare om samhällets legitimitet och ansvar? Det är en etablerad norm att en stor offentlig verksamhet kräver en effektiv granskning av hur medlen används och hur den offentliga maktutövningen sker. *Shirin Ahlbäck Öberg* hävdar att samtidigt som den externa granskningen, genom tjänstemännens egna initiativ, är mer utvecklad än någonsin, har politikerna delvis abdikerat genom att inte grundlagsreglera och effektivisera granskningsfunktionerna, som i dag är spridda på flera kontrollinstrument. Lösningen ligger inte i att till fullo reglera den byråkratiska autonomi med yttre kontroll, eftersom framväxten av det s.k. granskningssamhället leder oss in i svåröverblickbara utvärderingsprocesser som

tenderar att försvaga tjänstemännens möjligheter att utnyttja sitt professionella kunnande och egna omdöme i verkställandet av beslut.

Kontaktytorna mot samhällslivet är breda, inte minst därför att ämnet möter en växande efterfrågan från både politik och media. Men tar vi verkligen vårt ansvar som debattörer, folkbildare och experter på allvar, inte bara innanför utan också utanför universiteten (jfr Calmfors i denna volym)? Svenska statsvetare tycker sig trots allt ta tredje uppgiften på allvar och många deltar med liv och lust i det offentliga samtalet, som utredningsmän, seminariedeltagare och författare av debattartiklar. Numera går det knappast en nyhetsvecka utan att en kollega uttalar sig i någon angelägen fråga eller gör ett inlägg i pressen. Statsvetarna har nära på blivit vår tids överstepräster, som en numera avliden religionsvetare en gång uttryckte saken. Samtidigt finns det risk för att svenska statsvetare marginaliseras. DN Debatts mångåriga redaktör, *Mats Bergstrand*, tycker sig se en minskad roll för den nya generationen statsvetare, som i större omfattning än förr väljer icke-svenska, ibland till och med perifera avhandlingsämnen och som dessutom hellre publicerar sig internationellt än i svenska fora. Trösterik är då *Per T Ohlssons* lovsång, riktad om inte till ämnet så i alla fall till några av dess företrädare, vars avhandlingar och forskarrapporter haft en avgörande betydelse för hans mångåriga arbete inom den politiska journalistiken. I den värld Ohlsson rör sig är den svenska statsvetenskapliga forskningen av central betydelse för hur man skall förstå och karaktärisera de politiska skeendena. Att även annan samhällsforskning också är viktig är en annan historia. En avancerad form för bred forskningsförmedling är de årliga rapporter SNS Demokratiråd publicerat sedan 1995, i huvudsak under *Olof Peterssons* ledning. Idén att återkommande redogöra för demokratins tillstånd i och utanför Sverige har varit en framgång; de 16 rapporterna, som skrivits av framstående svenska och utländska statsvetare, har både fått brett massmedialt genomslag och använts i universitetens grundutbildningar.

Den svenska statsvetaren trivs i ovanligt hög grad som utredare, något som också Karvonen från sin finländska horisont noterat. Att vara utredare är emellertid allt annat än okomplicerat och okontroversiellt. Det framgår av *Erik Amnås* initierade analys av de olika roller och möjligheter till inflytande, en statsvetare har i det offentliga svenska utredningssystemet. Genomgående verkar det vara så att det största handlingsutrymmet ligger tidigt i processen, när de politiska direktiven skall uttolkas. Amnå kritiserar också det kortsiktiga nyttotänkandet i utredningsväsendet. Alltför ofta

tvingas samhällsforskaren arbeta med utredningar som snabbt skall föreslå lösningar på de problem politiker och byråkrater uppfattar som högprioriterade och brådskande. Särskilt naturligt för en statsvetare är det att bli utredare när frågor om demokrati och makt står i fokus. Mycket riktigt har de fyra större maktutredningar, som lagts fram i Norden och som av *Øyvind Østerud* framhålls som något av en nordisk, för att inte säga socialdemokratisk specialitet, dominerats av statsvetare. Som grupp har man i de sammanhangen haft bättre förutsättningar än andra samhälls- och humanvetenskapliga professioner att definiera samtidens problem. Därmed inte sagt att utredningarnas förslag och analyser har något automatiskt politiskt genomslag; snarare verkar det omvända ofta gälla.

Många skulle nog mena att statsvetaren i rollen som samhällsingenjör är mindre vanligt förekommande nu än t.ex. under 1950- och 60-talen. Tvärtom har samhällsvetare oftare fungerat som kritiker och granskare än problemlösare, och det dessutom utifrån tydliga politiska positioner. Att statsvetare trots allt inte varit främmande för att ge sig i lag med politiken finns det många exempel på; detta framgår särskilt tydligt av *Daniel Tarschys* vittnesbörd av hur den egna vetenskapliga karriären hela tiden gått hand i hand med den politiska praktiken. Tarschys, som rört sig närmast friktionsfritt mellan de två sfärerna, beskriver hur akademi och politik korsbefruktat varandra till ömsesidig nytta; idéer och erfarenheter går i bägge riktningarna.

Internationaliseringen

Internationaliseringen har brutit fram på bred front. Svenska statsvetare ger sig ut i världen som aldrig förr; de är flitiga konferensdeltagare, tillbringar långa och många perioder vid utländska universitet och återvänder hem med nya idéer och uppslag till forskning. Särskilt de yngre väljer tidigt en internationell linje, vilket framgår av valet av avhandlingsämnen (se t.ex. Johanssons, Bergstrands och Hydéns bidrag i denna volym). En utlandsvistelse, som förr var förunnad en begränsad krets, är numera ett självklart inslag i en ung svensk statsvetares karriär.

Analysen på makronivå av politiska systems institutioner, funktionssätt och konsekvenser intresserar i hög grad inte bara nationellt disponerade forskare utan även de svenska statsvetare som medvetet riktar fokus mot världen utanför Sverige. En forskningsinriktning som funnits länge i Sverige är u-landsstudier. *Göran Hydén* visar hur en empirisk breddning parad med teoretiskt nytänkande i form av aktörs- och institutionsbaserade ansatser

och komparativa undersökningsdesigner gjort att forskningen om det globala Syd nu tagit fart på allvar i vårt land. Man studerar inte bara geografiska områden utan ställer också tematiskt definierade frågor om demokratisering, regimtyper och val i centrum. I främsta ledet står en nu livskraftig krets av yngre forskare med brett internationellt genomslag. Även studiet av de gamla östländerna tillhör denna genre. Här är dock intensiteten inte lika hög. *Bo Petersson* noterar i sin lägesbeskrivning av den svenska Sovjet- och Rysslandsforskningen att intresset för grannen i öster varierat under åren och nu sjunkit till en relativt låg nivå. Att en ny generation forskare har anledning att studera Ryssland är helt klart, inte bara på grund av dess blandning av kapitalism och auktoritärt styrelsesätt, utan också för dess nyskapade roll som energisupermakt. Till skillnad från tidigare är det nu också möjligt och fruktbart att söka samarbete med ryska samhällsforskare.

Även andra stormakter och globala aktörer tilldrar sig svenska statsvetares uppmärksamhet. *Axel Hadenius* skriver om USA, detta speciella land, vars unika politiska system – en blandning av elitistisk maktindelning och populistisk demokrati – borde intressera svenska forskare mycket mer, i synnerhet som dess federala system i medierna ofta framställs i förenklad, eller karikerad form, men också därför att de komplexa samarbetsprocesserna i amerikansk politik både likställs med och kontrasteras mot dem som växer fram i den europeiska unionen. EU är en politisk ordning som för varje dag som går får större och större betydelse för svensk politik, och det oavsett vad den inhemska politiska retoriken säger. *Karl Magnus Johansson* visar i detalj hur det svenska politiska systemet blivit allt mer invävt i de europeiska beslutsprocesserna, samtidigt som stärkandet av de mellanstatliga organen i EU ökat statsministerns makt och försvagat de nationella parlamentariska institutionerna. En väsentlig slutsats är också att studiet av svensk politik borde ta större hänsyn till europeiseringens konsekvenser än vad som sker i dag.

Den svenska statsvetenskapen är, liksom den övriga nordiska, numera internationaliserad också ifråga om publiceringsformer och samarbetsstrategier. De senaste 20–30 åren har antalet professionella kontaktytor utanför landet vuxit mycket kraftigt. *Torbjörn Bergman*, med en bred erfarenhet på området, pläderar också han för ökat internationellt samarbete, men då gärna inom ramen för gemensamt framtagna, storskaliga databaser och komparativa undersökningsdesigner. Bergman påpekar också att omfattande sampublicering samtidigt måste få ett genomslag i sakkunnigbedömningar för att sådana satsningar rent karriärmässigt skall vara värda riskerna.

Även de internationella samverkansstrukturerna har blivit allt fler. Svenska statsvetare samarbetar inom ramen för professionella samlingsorgan i olika sammanhang: det nordiska (NOPSA), det europeiska (ECPR) och det världsomspännande (IPSA).²⁵ *Olof Ruin*, som verkat på alla tre nivåerna, beskriver arbetet där utifrån sina egna, personliga erfarenheter under fyrtio år. Att de många kontakterna med utländska forskare, från de nordiska till de internationella miljöerna, varit oerhört viktiga impuls-givare för svensk statsvetenskap är helt klart.

Att Sverige och svensk statsvetenskap även fått draghjälp av Skytteanska priset är rimligt att tänka sig. Priset, som delats ut sedan mitten av 1990-talet, har hjälpt till att sätta Sverige, och definitivt Uppsala på kartan. *Leif Lewin* presenterar samtliga pristagare, från Robert Dahl och framåt, och passar samtidigt på, i denna tid av stark propaganda för artiklar, att slå ett slag för monografin som publikationsform. Listan över pristagarnas viktigaste arbeten är inte bara en förteckning över det bästa som finns att tillgå i modern statskunskap i dag; samtliga refererade verk är böcker.

Noter

- 1 Jag vill tacka min kompanjon och medredaktör Björn Badersten för välfunna och stilsäkra synpunkter på detta kapitel men framför allt för en utomordentligt fin arbetsinsats, som från allra första början har präglats av entusiasm och engagemang, men också av en icke ringa portion humor, flexibilitet och gott omdöme, egenskaper jag sätter stort värde på. Jag vill även rikta ett tack till medlemmarna i den redaktionskommitté, som bistod i arbetet i ett initialskede, men också till styrelsen för förbundet som tidigt var med på noterna. Det gäller även Mats Sjölin och Bengt Lundell, som bäge, utan att tveka, gav sitt stöd åt idén att låta denna volym komma ut som ett specialnummer av *Statsvetenskaplig Tidskrift*. Att sedan Fahlbeckska stiftelsen ställde sig villig att finansiera hela projektet gjorde inte saken sämre. Slutligen ett uppskattande ord till vännerna och institutionskollegerna Leif Johansson och Anders Sannerstedt som i perioder fungerat som bollplank och idésprutor. Och naturligtvis allra sist: ett tack till alla er som med liv och lust skrivit i denna bok!
- 2 Motiven, som var både professionsorienterade och maktpolitiska, finns redovisade i *Ruin* (1973, 1995, 2003), *Birgersson* (1971) och *Molin* (1971).
- 3 Statsvetenskapliga Föreningen i Finland bildades 1935 och motsvarande organisation i Norge kom till 1955.

- 4 Vid den tiden hade två stora projekt samlat många av landets statsvetare: partiforskningsgruppen och kommunalforskningsgruppen. Se Ruin 1971, 2003 och Westerståhl 1971.
- 5 Att så kunde ske förklarar av Ruin (2003: 9) med den passivitet som rådde i Uppsala och Stockholm när de två övriga ämnesföreträdarna drog upp linjerna för storskaliga, rikstäckande forskningsprojekt och banade väg för de beteendevetenskapliga forskningsprogrammen i svensk statskunskap.
- 6 Stadgarna finns redovisade i Politologen 2/1971.
- 7 3 i förbundets stadgar från 1971 lyder: "Medlemskap i förbundet tillkommer lärare, forskare samt doktorander och studerande på påbyggnadskursnivå i statskunskap samt andra med högre utbildning i statskunskap. Styrelsen äges bevilja medlemskap även för personer med särskilt intresse för statskunskap." (Politologen 2/1971: 4). Avgiften sattes till 50 kronor. 1999/2000 hade förbundet 280 medlemmar (Politologen 2000, Verksamhetsberättelse). I dag blir det absolut allra största flertalet medlemmar genom att deras institutioner tecknar ett kollektivt medlemskap. 21 statsvetenskapliga institutioner eller motsvarande är i dag, 2010, anslutna till förbundet. Till kretsen räknas sedan ett par år tillbaka även Förvaltningshögskolan i Göteborg.
- 8 Redan på årsmötet 1972 beslutades att styrelsen skulle kunna ha fler medlemmar än som ursprungligen var bestämt. Förutom ordförande, vice ordförande samt sekreterare och kassör skulle styrelsen kunna ha *minst* sex övriga ledamöter, och inte som tidigare, *endast* sex (se Politologen 2/1972). I samband med årsmötet 1996 ändrades stadgarna så att doktoranderna fick fullvärdig representation i styrelsen (Politologen 3/1995:71 och 2/1996: 38, 53). En intressant randanmärkning är att få av de ursprungliga nio ledamöterna i den första interimsstyrelsen stannade kvar inom universitetsvärlden; de flesta gick till "centrala befattningar ute i samhället". Flera av dem hade dock redan politiska och administrativa uppdrag utanför universitetet (Ruin 1995: 62). Sammansättningen av de olika styrelserna har regelbundet redovisats i Politologen.
- 9 Till dags dato har ansvaret för ordförandeposten delats mellan institutionerna i Göteborg, Stockholm, Uppsala, Lund, Umeå och Örebro. I flertalet fall har den nye ordföranden redan suttit i styrelsen för förbundet. För en förteckning över samtliga ordföranden, se Statsvetenskapliga förbundets hemsida.
- 10 Undantagen är Olof Ruin (1973–1976) och Kjell Goldmann (1982–1985). Även redaktören/redaktörerna för Politologen engagerades under två år fram till den tidpunkt i mitten av 1990-talet, då redaktörskapet skiftade nummer för nummer.
- 11 Under en rad av år innehöll Politologen redogörelser för studenttillströmningen och den pågående forskningen vid landets lärosäten, men också information om tjänstetillsättningar och diverse annat s.k. personnytt. Vid ett par tillfällen gavs det ut specialnummer med engelskspråkig information om svenska statsvetare och svensk statsvetenskap. Första gången det skedde var i samband med ECPR:s första möte i Sverige 1986, i Göteborg (se Politologen 1/1986 och 2/1993).

- 12 Det fanns en utbredd föreställning om att statsvetenskapen i de övriga nordiska länderna hade kommit längre i detta avseende.
- 13 Nils Stjernquist påpekade i en intervju i Politologen i mitten av 1980-talet (1986) hur angeläget det hela tiden hade varit att få till stånd ett brett samarbete över landet; de tidigare erfarenheterna hade avskräckt. Fyrklövern Andrén, Brusewitz, Lagerroth och Tingsten var alla stora individualister, men också ganska egensinniga och mycket skeptiska till all sorts konsensustänkande.
- 14 Ämnen som decentralisering och demokrati, medborgarna och medinflytandet, politiska värderingssystem, politisk kommunikation och förhandlings- och koalitionsstudier lyftes fram, liksom ett starkt ökat fokus på internationell politik och u-landspolitik.
- 15 I Växjö kom ämnet att heta politologi.
- 16 Under de första åren förlades sammankomsterna till våren eller försommaren eftersom förbundsmötet, det högsta beslutande organet enligt stadgarna, skulle sammanträda före juni månads utgång (§ 5), men efter en stadgeändring 1983 blev det fritt fram att träffas när som helst under året. Sedan Umeå 1984 har de svenska statsvetarna träffats på hösten, vanligtvis i början eller mitten av oktober; skälet är att det då blir möjligt för fler medlemmar att delta (Linde 1983). Första gången en institution utanför den traditionella kretsen arrangerade ett årsmöte var när Linköping var värd 1981. Så småningom har även de nya universitetsorterna följt efter: Örebro 2000 och 2009, Växjö 2002 och Karlstad 2006. För en förteckning över var och när de olika årsmötena har hållits sedan 1971 fram till dags dato, se Statsvetenskapliga förbundets hemsida.
- 17 Som t.ex. sektionerna för internationell politik och politisk teori.
- 18 Under många år pendlade antalet deltagare mellan 60–70 och 100 personer; ibland har siffran legat ännu något högre, som t.ex. när Örebro för första gången arrangerade ett årsmöte år 2000. I skrivande stund har 200 personer anmält sig till 2010 års förbundsmöte i Göteborg, vilket definitivt är rekord.
- 19 Sedan dess har Europaforskarna träffats regelbundet vid årsmötena.
- 20 Det skall dock noteras att några av de tidiga årsmötena under 1970-talet var tematiskt organiserade: *korporativiseringsfrågorna* togs upp 1974, bl.a. med ett elitrekryteringsperspektiv. 1977 var ämnet samspelet mellan *parlamentarism och regeringsskifte*.
- 21 De nya arbetsgrupperna var Nationalism och internationalism, Feministisk teori och empiri, Gränsöverskridande regionalisering i Europa, Politik och utveckling, Demokrati och tillväxt, samt Offentlig sektor i omvandling (Politologen 3/1995; se även Premfors 1994).
- 22 Vilka de olika arbetsgrupperna varit under åren finns redovisat i Politologen, men sedan slutet av 1990-talet även på förbundets hemsida.

- 23 Förbundet medverkar aktivt i tre internationella samarbetsorganisationer: NOPSA, där man är ständigt representerad i styrelsen; ECPR, där man, när det är Sveriges tur, nominerar kandidater till ECPR:s exekutivkommitté, samt IPSA, där man tillsammans med övriga nordiska förbund nominerar/stöttar svenska och nordiska statsvetares kandidaturer i valet till exekutivkommittén. Se också Ruins bidrag i denna volym.
- 24 Symptomatiskt är att man 1986, i samband med att tre ledande ämnesföreträdare gått i pension, markerar händelsen genom att publicera intervjuer med vederbörande i *Politologen* (2/1986).
- 25 Det senaste tillskottet är den 2007 bildade paraplyorganisationen European Confederation of Political Associations, som räknar in 19 nationella och internationella statsvetarföreningar i sin medlemskrets, däribland vårt svenska förbund.

Referenser

- AMNÅ, ERIK, 2000. "Statsvetarna och demokratiutredningen. En huvudsekreterares reflektioner", *Politologen* hösten 2000, s 5–13.
- BACK, PÄR-ERIK, 1971. "Angelägna statsvetenskapliga forskningsområden", *Politologen* 3/1971, s 8–11.
- BENNER, MATS, 2002. "Den välartade statsvetenskapen", *Politologen* våren 2002, s 9–16.
- BIRGERSSON, BENGT OWE, 1971. "Statsvetenskapliga förbundet", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1 1971, s 50.
- BIRGERSSON, BENGT OWE, 1972. "Vad bör göras?", *Politologen* 1/1972, s 5–6.
- BRÄNDSTRÖM, DAN, 1971. "Redaktören har ordet", *Politologen* 3/1971, s 1–2.
- FORSELL, HARRY, 1971. "Vad gör vi för statskunskapens image?", *Politologen* 4/1971, s 8–10.
- GILJAM, MIKAEL, 1987. "Statsvetenskapliga förbundets årsmöte 1987", i *Politologen* 2/1987, s 77–79.
- GOLDMANN, KJELL, 1985. "Statsvetenskaperna", *Politologen* 1/1985, s 4–6.
- GOLDMANN, KJELL, 2005. *Statsvetenskap som yrke*. Lund: Studentlitteratur.
- HERMANSON, JÖRGEN & ROTHSTEIN, BO, 1989. "Från redaktörerna", *Politologen* 2/1989, s 1.
- HINNFORS, JONAS, 2003. "Värna förbundet!", *Politologen* hösten 2003, s 23–25.
- HJERN, BENNY, 1987. "Statsvetenskaplig professionalism – finns den?", *Politologen* 1/1987.

JOHANSSON, ANDREAS & RODIN, JOHNNY, 2004. *Politologen* våren 2004, s 3-4.

LINDE, CLAES, 1983. "Förbunds-nytt. Ändring av förbundets stadgar", *Politologen* 1/1983, s 2-3.

MOLIN, BJÖRN, 1971. "Varför ett statsvetenskapligt förbund?", *Politologen* 1/1971, s 2-3.

MOLIN, BJÖRN, 1972. "Statskunskapens framtid", *Politologen* 4/1972, s 2-4.

MONTIN, STIG, 2001. "Rapport från förbundets årsmöte", *Politologen* våren 2001, s 59-61.

MÖLLER, TOMMY, 2003. "Jag gör en halv pudel", *Politologen* hösten 2003, s 25-28.

NORDIN, SVANTE, 1987. "Svensk statsvetenskap, missförstådd av en outsider", *Politologen* 2/1987, s 62-64.

OSKARSON, MARIA, 1998. "Statsvetenskap och kön – de kritiska faserna", *Politologen* 1998, s 48-57.

Politologen, skilda nummer.

PREMFORS, RUNE, 1994. "Tankar om sistlidna årsmöte och nästa", *Politologen* 1/1994, s 69-71.

RUIN, OLOF, 1971. "Partiforskningsgruppen", *Politologen* 3/1971, s 3-4.

RUIN, OLOF, 1973. "Reflexioner vid ett ordförandeskifte", *Politologen* 2/1973, s 5-6.

RUIN, OLOF, 1995. "Varför ett förbund?", *Politologen* 3/1995, s 60-68.

RUIN, OLOF, 1996. "Statsvetarens roller", *Politologen* 1/1996, s 21-28.

RUIN, OLOF, 2003. "Den svenska statsvetenskapen. Ett personligt perspektiv", *Politologen* våren 2003, s 5-16.

Statsvetenskaplig Tidskrift, skilda nummer.

STJERNQUIST, NILS, 1986. Intervju i *Politologen* 2/1986, s 15-25.

TARSCHYS, DANIEL, 1973. "Vad skall statskunskapen heta?", *Politologen* 3/1973, s 15, 10.

Verksamhetsberättelse, *Politologen* 2000, s 51-53.

WESTERSTÅHL, JÖRGEN, 1971. "Kommunalforskningsgruppen", *Politologen* 1/1971, s 6-8.

Årsmötesförhandlingarna 1997, *Politologen* 1997, s 3-5.

Årsmötesförhandlingarna 1998, *Politologen* 1998, s 68-70.

Utvecklingslinjer

Det teoretiska genombrottet

Från statskunskap till statsvetenskap?

Tom Bryder

INLEDNING

År 1927 kunde den engelske statsvetaren George Catlin (1927: 147), verksam vid *London School of Economics and Political Science* (LSE), fortfarande – och med viss rätt – sammanfatta den dåtida engelska statskunska- pens status som vetenskap, på följande sätt:

The great objection to a political science in the mind of the ordinary man is that the subject pompously so named has hitherto conspicuously failed to 'make good'; it has made a great display at packing for the journey, but has never yet been seen to arrive at a destination beyond that of everyday knowledge of any layman.

Trots detta, fanns det moderna teoretiska strömningar på just LSE, som på 1920-talet besöktes av bl.a. Harold Lasswell, Walter Lippmann och Herbert Simon (Simon 1985; Eulau 1970). Dessa strömningar var vetenskapliga och teoriorienterade, även sett från ett nutida perspektiv.

Syftet med den följande tillbakablickande skildringen av svensk statsvetenskaps teoriutveckling är att utröna vad man kan mena med ”modern statsvetenskap” och ”teoretiska genombrott,” å ena sidan, och på vilka sätt – om något – förståelsen av vad som hände med statskunskap som vetenskaplig disciplin från omkring 1960-talet och framåt, har satt spår i nyare politologi i Sverige. Jag gör emellertid inte anspråk på att utförligt skildra allt, som påverkade den nydaning, som ägde rum; det skulle gjort detta bidrag allt för omfattande.

BAKGRUND

I Sverige talade man, när disciplinen etablerades, liksom i Frankrike och Danmark, ursprungligen om ”statsvetenskaperna” i pluralis och vid Lunds universitet var Pontus Fahlbeck en pådrivande kraft för att generellt främja inte bara statskunska- pens vetenskaplighet, men också framväxten av sociologi och statistik. Internationellt blev han känd som förespråkaren

för den rasorienterade sociologin, bl.a. genom den rysk-amerikanske sociologens Pitirim Sorokins översiktsverk *Contemporary Sociological Theories* (1928). Men då ska man komma ihåg, att detta var innan nazismen gjorde förklaringar av politik, i termer av raser och etnicitet, tabu.

Vad är det då, som är vetenskapligt i uttrycket ”statsvetenskap”? Som bl.a. Torbjörn Vallinder (1978: 124) har påpekat, finns det olika kriterier för att skilja mellan olika vetenskaper, t.ex. metoder, sakområden eller objekt, och inriktning, dvs. aspekter på det studerade. Det finns ingen speciell statsvetenskaplig metod med stort M, och då politik är det möjligas konst är det empiriskt svårt att fastställa objektet för studierna på ett entydigt sätt. Styrelseformer kan ju vara ett fokus, auktoritativa beslutsprocesser, exempelvis angående fördelningen av värden i ett samhälle, ett annat.

På 1960-talet kom man i allt högre utsträckning att analysera politiskt beteende, exempelvis politikernas och partiernas kampanjbeteende vid val, väljarbeteende och partiernas propagandabeteende. Även beteende i lagstiftande församlingar och administrativt beteende blev en del av det, som vi vanligtvis kallar statsvetenskap eller politologi.

Efter att den allmänna rösträtten i början på 1900-talet införts, skärskådade man de organisationer, speciellt politiska partier, som deltog i konkurrensen om väljarnas röster och de politiska ledarnas lyhördhet gentemot väljarna, deras responsivitet.

FOKUS PÅ KONSTITUTIONEN OCH GRUNDLAGARNA

Fram till 1920-talet var det fortfarande vanligt inom statskunskapen att tänka på, tala om och att skriva kring problem i politiska styrelseformer utifrån enbart konstitutionella dokument, vilka avsetts reglera makt, inflytande och auktoritetsförhållanden i de flesta stater och andra slags politiska system av högre eller lägre dignitet.

I England hade Walther Bagehots inflytelserika bok om den oskrivna engelska konstitutionen avslöjat myterna om de reella styrelseförhållandena i England. I Lund skrev Fredrik Lagerroth år 1925 en avhandling, som kritiserade den juridiskt orienterade och ”bokstavstroende” statskunskapen. Han kallade avhandlingen *Psykologisk Verklighet och Juridisk Fiktions vid Tolknings av de Svenska Grundlagarna* (1925). Den blev hans främsta merit när han utnämndes till professor i statsvetenskap vid Lunds universitet.

Med viss rätt kan man säga, att politiska eliter på den tiden, och länge framöver, var de som skapade den politiska dagordningen, och därmed definierade vad det politiska livet skulle handla om. Det politiska systemet uppfattades främst som ett system av regler och institutioner, som statsvetare liksom andra medborgare skulle lyda, förklara och sprida kunskap om, men endast undantagsvis kritisera, som demokratiskt myndiga medborgare. Tyngdpunkten i demokratin låg på politikernas skyldighet att instruera folket, inte på folkets rätt att instruera politikerna, trots att ett demokratiskt statskick hade införts.

Vid sidan av denna empirisk-praktiska och pedagogiskt normativa verksamhet existerade också ett slags parallell exeges i politisk idé- och doktrinhistoria, vanligtvis felbenämnt "politisk teori." Det handlade om sammanfattande beskrivningar av de politiska filosofernas föreställningar. Huvudböcker var Henry Schmandts (1965) och George Sabines (1956) översiktsverk om politisk filosofi. På 1970-talet fortsattes denna tradition i Sverige av bl.a. Sven-Eric Liedman (se t.ex. Liedman 2005), namnkunnig lärdomshistoriker i Lund och sedan i Göteborg. Sambandet mellan detta slags "politiska teori" och statsvetenskapens empirisk-praktiska verksamhet var dock snarast av dekorativ natur.

Ofta innehade statsvetarprofessorer också poster inom det samtida politiska och administrativa livet och kunde därför betraktas som en del av det objekt – politiken och den offentliga förvaltningen – som de själva studerade. Gunnar Heckscher i Stockholm, professor i offentlig förvaltning och en tid ordförande i Högerpartiet, var kanske mest namnkunnig internationellt sett, men även Nils Stjernquist i Lund, som under många år var verksam i grundlagsberedningen och kyrka-statutredningen, spelade en aktiv roll i samhällslivet.

Den praktisk-empiriska verksamheten vid universiteten tog sig vid denna tid uttryck i ett bestämt slags "hyperfaktualism", där det teoretiska elementet för det mesta var implicit. I den mån man t.ex. sysslade med beslutsteori, handlade detta enbart om val mellan olika, predefinerade alternativ (partier, ideologier, kandidater), och inte om hur alternativen, som man skulle välja mellan, fått just status av valalternativ. För det mesta blev därför statskunskapen snarast ett speciellt slags beskrivande samtidshistoria, där faktiskt korrekta enskildheter (idiografi), snarare än lagbundenheter (nomotetiska utsagor), var det man sökte efter. Statsvetenskapen var statskunskap snarare än politologi, ett slags samtidskommenterande historia.

Slutsatser, vilka man kommit fram till genom förutsättningslös empirisk datainsamling, analys, hypotesprövning och generalisering, hörde inte till det vanliga. Bristen på vilja, och kanske också förmåga, till att företa systematiska empiriska studier av det politiska livet, utöver det anekdotiskt selektiva citerandet av filosofiska och andra politiska auktoriteter, dominerade därför inom statskunskapen. Deskription, snarare än förklaring och prediktion, var centralt för den empiriska verksamheten. Bevisningen av arguments giltighet försiggick med hjälp av väl valda illustrationer – det som på vetenskapsjargong kallas ”face validity” – och hållbarheten i eventuella motargument avvisades ibland i rent polemiska ordalag. Det fanns undantag, som exempelvis Herbert Tingstens bok från 1930-talet om politiskt beteende, men det var inte en dominant trend.

I den mån statskunskapen kunde sägas ha vetenskaplig relevans var det snarast som idégivare. De källkritiska metoder, som användes, och det fokus på historiska enskildheter som man hade, tillät sällan några generaliseringsförsök. Case-studier med $N=1$ adderade inte upp till en högre enhet.

DET MODERNA GENOMBROTET

Vetenskap eller kunskap?

Vi har nu kommit in på den något känsliga frågan om vad som egentligen är ”vetenskap” och ”modernt” i uttrycket ”modern statsvetenskap”. Begreppet ”vetenskap” är pretentiöst i sig och ”statskunskap” är fortfarande beteckningen för den politologi, som man bedriver t.ex. i Danmark, där ”statsvidenskab” närmast är det samma som nationalekonomi i Sverige.

I Sverige har man emellertid valt att på senare år åter igen använda begreppet ”statsvetenskap”, även om man kan ifrågasätta, om ämnet huvudsakligen handlar om ”staten”, eller om det över huvud taget rör sig om ”vetenskap.” Beteckningen ”politologi”, som långsamt börjar vinna inpass vid svenska universitet, hade kanske varit en bättre beteckning, men traditionens språkbruk vilar tungt inom ämnet. Inte desto mindre är det fruktbart att se närmare på de teoretiska aspekter man utgår från inom statsvetenskapen. De kan användas för att ”lyfta” studiet upp på en abstraktionsnivå, där man möjligen kan dra mer generella slutsatser.

I ljuset av detta kan de kanske viktigaste teoretiska aspekterna, som kännetecknar modern statsvetenskap, sägas vara a) makt-inflytande och

auktoritet, b) politiska beslutsprocesser på olika samhällsnivåer och c) det politiska systemets utformning och funktion. Utgår man från detta, kan statsvetenskapen inte beskyllas för att ha "kastat ut barnet med badvattnet." Inte heller blir det möjligt att tala om dramatiska "trendbrott" eller vetenskapliga "revolutioner" eller en hård traditionsbundenhet.

Modernitet

Enligt sociologen Daniel Bell (1996, orig. 1976) har begreppet "modernitet" sin förankring i förekomsten av avstånd: socialt, psykologiskt, och geografiskt avstånd mellan ledande aktörer och deras "publiker" och anhängare. På samma sätt har Ronald Inglehart (1990), med överväldigande komparativa surveydata, påpekat att det "postmaterialistiska" samhället kännetecknas av att eliternas styre har fått ge vika för styrelseformer, där väljarna spelar en allt större roll i politikens utformning. Det är ett av kännetecknen hos hans "tysta revolution" som medförts av högre kunskapsnivåer om politik, och en frånvaro av fruktan för materiell och fysisk nöd. "Definitions makten", som handlar om att sätta politiska frågor på dagordningen, skulle därmed ha förskjutits till såväl politiska intresseorganisationer som enskilda opinionsbildare på ett sätt, som gör det legitimt att studera informella makt- och inflytanderelationer.

Avståndet mellan de aktiva politiska aktörerna och deras publiker och åskådare blev allt mindre vid demokratins genombrott (Vallinder 1962). Med polariseringen av politiken under åren mellan de två världskrigen, och med framväxten av extrema politiska grupperingar, började man ana konturerna av den "permanenta politiska kampanjen," på gott och ont. Därmed blev också mediernas, först pressens och sedan radions och TV-mediets roll i politiken, allt mer betydelsefull.

Opinionsbildning och politik

Opinionsbildningen blev alltså, med åren, en allt viktigare del av det politiska livet, där väljarna utsattes för "priming" och "framing." Inom statsvetenskapen insåg man det redan på 1940- och 1950-talet, och studiet av politiska medier blev en integrerad del av forskningen om allmänna val, men det var inte bara statsvetare som var aktiva här, utan även mediesociologer och historiker.

"Priming" är ett begrepp som handlar om att göra folk mottagliga för mer konkreta sakargument, ett slags "förövertalning" som skapar mottaglighet för konkreta förslag som "inramas" på ett sätt som ger en stark

övertalningseffekt i förhållande till den konkreta situation, som politiken utspelar sig i. Priming syftar bl.a. på att skapa ”banerförare i bekymrings-industrin,” som exempelvis när en oförklarlig söldöd gav vind i seglen för Miljöpartiet, men med priming menar man också användningen av upp-lysningar från opinionsundersökningar och fokusgrupper (”att lyssna på vattenrören”) för att planera den konkreta utformningen av valkampanjer. Dessa syftar till att maximera stödet för de egna politiska idéerna på väl-jararenan, den interna partiarenan och i de valda församlingar, där man bildar koalitioner och fattar beslut om auktoritativ värdefördelning för det samhälle man verkar i.

Denna utveckling gjorde också, att den metodiska aspekten inom stu-diet av politik kom i förgrunden. Som följd av detta ser man en framväxt av tvärvetenskaplighet i politikstudiets utkanter, då statsvetenskapen inte hade eller har några egna metoder eller analystekniker. Men för de flesta samhällsvetare i dag består nog skillnaden mellan nutida och gångna ti-ders arbeten i, att modern samhällsvetenskap, som alltså också innefat-tar modern statsvetenskap, betonar empiriska förklaringar och begrepps-medvetenhet på bekostnad av implicita, normativa föreskrifter. Man har i analyserna velat försöka att skilja mellan beskrivning och förklaring, för att kunna göra hållbara förutsägelser, som kan bilda underlag för översikt och kontroll, ungefär som i Max Webers ”rationella” idealtyp av ledarskap.

Detta gör, att den praktiska statskunskapen, med viss rätt, kan kallas ”policy science” och den anger klagörande samband, snarare än entydiga rekommendationer. På sätt och vis är policy science därför ett försök att ”vetenskapliggöra” de råd, som statsvetare kan ge åt politikerna.

Positivismen

August Comtes positivism var ett försök att sätta vetenskapen på piedestal i samhället, och sedan andra världskriget har dess vetenskapssyn vunnit legitimt inpass i samhällsvetenskaperna, eftersom politikerna, i kampen om rösterna, formulerat samhällets målsättning som: ”Hellre än någon som säger sig tro behöver vi någon som vet.”

Ideologierna dödförklarades redan på 1950-talet, först i Frankrike av Raymond Aron (1954), i en bok som han påpassligt kallade ”De in-tellektuellas Opium”, sedan i USA av förut nämnde Daniel Bell (1960), som efter ett symposium i Italien publicerade sin bok ”The End of Ideology.”

Statsvetare och andra samhällsvetare kom därmed, på ett medvetet sätt, att integreras i det, som man på LSE i London på 1920-talet kallade ”piecemeal social engineering.” Statsvetarna kunde nu hävda att de var ”samhällsnyttiga” och framhäva att nyckeln till förståelsen av det gemensamma samhällsbygget närmast var av metodisk karaktär och inte längre gällde grandiosa samhällsförändringar och utopier. De konservativa, liberala och socialistiska utopierna fick ge vika för ett mer pragmatiskt förhållningssätt, och konservativa och marxistiska dystopier förpassades till marginella politiska grupper, som hölls utanför politiskt inflytande.

Den beskrivande och förklarande, ”positivistiska” statsvetenskapen överskred även gränsen mellan vetenskap och konst, eftersom en bättre dokumenterad klarhet i förfäktade uppfattningar nu baserades på användandet av jämförande metoder, snarare än mer eller mindre subjektiva tolkningar, som stämde överens med ideologiska doktriner och andra förutfattade meningar.

Tanken bakom detta fokus på komparativa metoder vid studiet av politik är, att man därigenom kan uppnå resultatsäkert vetande och att man därför kan skapa kontroll över den politiska och administrativa verkligheten, vilket – åtminstone i teorin – borde kunna stärka handhavandet av rättsstatens grundprinciper.

På samma sätt som man i England på LSE ville verka för ”social ingenjörskonst,” har positivismen i svensk statsvetenskap medfört, att ämnet blivit ”nyttigt” – eller har den det? Och är det en följd av det moderna genombrottet i teoribildningen, eller var det en följd av den samhällsutveckling, som teoribildningen ägde rum inom, och som krävde ett demokratiskt ingripande? Som med så många andra frågor inom statsvetenskapen, kan man inte ge ett entydigt svar på detta.

Den politologiska modernitetens kännetecken

Den moderna statsvetenskapens kännetecken kan schematiskt sammanfattas i åtta punkter (Easton 1967: 16; Wahlke 1979; Kirkpatrick 1962: 12):

1. Sökande efter regelmässigheter i studerade fenomen, objekt och händelser.
2. En medveten och systematisk strävan efter att pröva generaliserande utsagor, baserade på observerade regelmässigheter (kontingenser och kausalitet).

3. Forskningsteknisk medvetenhet och självmedvetenhet för att eliminera eventuella bias i observation, dataregistrering och analysmetod.
4. Strävan efter precision i formuleringen av hypoteser, främst genom försök till kvantifiering av observationer där det är möjligt.
5. Försök att åtskilja personliga etiska värderingar från empiriska förklaringar, dock inte nödvändigtvis något hävdande av "värdefrihet" i problemval, analys eller konklusioner.
6. Systematisering och kumulering av vetenskapligt belagda resultat. Empirisk statsvetenskap måste stå på en fast teoretisk grund. En teorilös statsvetenskap kan visa sig vara trivial och teoretisk statsvetenskap utan någon principiell möjlighet att prövas, antingen genom logisk härledning eller genom empirisk observation är, vetenskapligt sett meningslös.
7. Grundforskning, empirisk forskning och tillämpad forskning beskriver ett kontinuum i den vetenskapliga arbetsfördelningen och utvecklingsprocessen. Beskrivningar, förståelse och förklaringar av politiskt och administrativt beteende, institutionella strukturer och beslutsprocesser bör föregå försök att ingripa i samhällets påträngande praktiska problem (policy science och annan utredningsverksamhet).
8. Interdisciplinär integration mellan olika vetenskapsgrenar är önskvärd. Genom att inta en medveten hållning gentemot andra specialdiscipliner kan statsvetenskapen återföras till tidigare akademiska traditioner och ges en väl avgränsad plats inom samhällsvetenskapernas allmänna ram, vilket är viktigt för att garantera expansion och säkra inflytande, så att ämnets företrädare inte bara blir till "nyttiga idioter."

Till detta bör man kanske också tillägga, att modern statsvetenskap i mycket stor utsträckning blev *behavioralistisk*. Man har framför allt koncentrerat sig på politiska beslutsprocesser, både hos demokratiska elektorat och hos eliter. Institutioner och strukturer är viktiga, men inte alls så avgörande, som äldre statskunskap hade hävdad. De politiska aktörerna (både kollektiva och enskilda) har kommit att stå i förgrunden

för analysen, men det betyder inte att ”strukturerna” betraktas som oväsentliga. Lennart Lundquist, som spelade en stor roll för moderniseringen av *Statsvetenskaplig Tidskrift*, skrev en ofta använd artikel om aktörstrukturproblemet, som hade gemensamma drag med Steven Lukes artikel i en artikelsamling, som kom ut ungefär samtidigt. På senare år har de strukturella aspekterna igen betonats, eftersom politiska aktörer (enskilda och kollektiva) ju måste verka i en kontext, som ger politiskt innehåll åt verksamheten. Å andra sidan är det inte längre någon som hävdar, att den moderna statsvetenskapens studieobjekt först och främst är ett system, som inte är befolkat med människor, eller processer som förlöper utan medvetna och ibland rationella beslut.

Människans roll, som man ser det i modern statsvetenskap, (det som Lasswell kallade den *hominocentriska principen*) kan man studera med hjälp av t.ex. socialpsykologi, sociologi och antropologi. Tvärvetenskapen sträckte sig till och med så långt, att svenska forskare som Bo Bjurulf använde matematiska modeller för att förklara röstningsbeteenden i Riksdagen i samarbete med bl.a. Richard Niemi från University of Rochester i USA, som i sin tur lärt sig konsten av William Riker, den moderna koalitionssteorins anfader. Så i det disciplinära perspektivet kan man spåra både centripetala och centrifugala krafter i förhållande till andra discipliner.

Inom den statsvetenskapliga förvaltningsforskningen blev Lennart Lundquist en förgrundsgestalt efter publiceringen av doktorsavhandlingen *Menas and Goals of Political Decentralization*. Den bar prägel av inflytanden från James Fesslers decentraliseringsstudier i USA och omnämndes i positiva ordalag i *American Political Science Review* av recensenten Karl W. Deutsch.

Efter att ha innehaft två professurer i offentlig förvaltning i Danmark, återvände Lundquist i början av 1990-talet till statsvetenskapliga institutionen i Lund, där han i allt högre utsträckning ägnade sig åt studier av förvaltningsetik. Ett av de bestående resultat, som Lundquist åstadkom, var att sprida kunskap om hur man kan analysera politiska debatter och argument med hjälp av innehållsanalytiska modeller. Det var ett intresse som vuxit fram under arbetet med doktorsavhandlingen. Han fungerade också, i slutet av sin professionella karriär i Sverige, som konsult i etiska frågor åt många centrala myndigheter, och bistod det nybildade Växjö universitet med råd och undervisningsinslag, då planeringen av forskarutbildningen började ta form där.

KOMPARATIVA METODER OCH DEN BETEENDEORIENTERADE STATSVETENSKAPEN

När kom då det teoretiska genombrottet i svensk statsvetenskap, om man nu kan tala om ett sådant? Det finns mycket som talar för, att det skedde samtidigt med "the behavioral revolution" i USA, som bl.a. Robert Dahl skrivit en uppsats (1961) om, men detta har dock ifrågasatts av den, som i olika sammanhang förknippats med just behavioralismen, dvs. Heinz Eulau (1967, 1970). Det fanns ju inget som talade för, att ett politiskt institutionellt fokus skulle utesluta ett fokus på politiskt beteende.

Aktörsparadigmet

Därför är perioden 1964–1968 bra startpunkt för analyser av modern svensk statsvetenskap som vetenskap, eftersom man efter denna period kan märka en tydligare avgränsning mot samtidshistoria, och det är här som man tydligast ser det behavioralistiska genombrottet i teoretiskt hänseende.

Det kom främst genom Gunnars Sjöbloms avhandling om partistategier (1968), som kom att prägla statskunskapens teoretiska fokus och valet av abstraktionsnivå i forskningsinriktning i många år. Det geniala i Sjöbloms avhandling var, att han i inledningskapitlet utförligt diskuterade kriterier för god teoribildning, i viss mån inspirerad av John Stuart Mills resonemang inom den politiska ekonomin på 1860-talet.

Idéanalytiska studier

Vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala kom, ungefär vid denna tidpunkt, också en del böcker om politiska debatter, som var analytiska snarare än beskrivande och kronologiska. De bar en märkbar prägel av Herbert Tingstens idéanalyser av socialdemokratien. Leif Lewins studie av planhushållningsdebatten (1967) kom långt före Charles Lindbloms viktiga bok, *Politics and Markets* (1977), att få betydelse på de politiska ståndpunkterna i debatten om blandekonomin i Sverige, som sedan kritiserades av neoklassicistiska nationalekonomer som Assar Lindbeck. Sverker Gustavsson (1971) lade, utifrån Max Webers sociologiska analys om forskning och politik som professionsområden, grunden till hur man kan studera forskningspolitik med en välformulerad och analytisk klar studie av debatten om forskningen och samhället, som den bl.a. gestaltade sig i England på 1930-talet. Evert Vedung, som också mer generellt var intresserad av att använda politisk idéanalys, skrev om den

svensk-norska unionsdebatten år 1905 (1971), och kartlade därmed också de metodiska aspekterna för ett nytt slags ”relationell” idéanalys, som i Lund debatterats efter att Hans F. Petersson skrivit om olika ”tankeskolor” (1964) i debatten om en ny världsordning under och efter första världskriget. Torbjörn Vallinder, mångårig redaktör på *Statsvetenskaplig Tidsskrift*, bidrog till den teoretiska och empiriska debatten med en detaljerad studie av det demokratiska genombrottet (1962) där argumentationen kategoriserades utifrån logiska och politiska dynamiker i det politiska livet i tiden före demokratins införande.

Väljarundersökningar

I Göteborg började det komma systematik i väljarundersökningarna genom bl.a. Bo Särilviks försorg. Särilvik hade varit i England och lärt sig hur man, i samband med de allmänna valen sedan 1952, hade analyserat valkampanjer. Denna typ av studier ingick i en tradition som grundlades och vidarefördes av David Butler vid Nuffield College. I detta arbete, som fick sitt centrum i Göteborg, fick Särilvik så småningom hjälp av Sören Holmberg, som med tiden blev ”Mr. Election” med hela svenska folket, då han fick rollen att kommentera valresultaten på TV:s valaftnar. I Göteborg blev ”behavioralismen” liktydig med bruket av kvantitativa metoder, speciellt sociologiska sådana, på ett empiriskt material som egentligen handlade om politiska attityders roll vid allmänna val. Av olika skäl ville svenska statsvetare dock inte vid denna tidpunkt kännas vid att begreppet attityd hade sitt ursprung i socialpsykologisk forskning.

Dessutom blev en del av den kvantitativa statsvetenskapen införlivad i studiet av kommunalpolitik och kommunal förvaltning, där Leif Johanssons initiativrikedom och företagsamhet kom att uppskattas, inte minst av de nya kommuner som bildades efter de kommunala indelningsreformerna. De hade praktisk användning av hans analyser av kommunala förhållanden i strävandena efter att fördjupa välfärdssamhället.

Pressen, medierna, kommunerna och grundlagen

Jörgen Westerståhl fortsatte sina objektivitetsstudier av pressen i Göteborg, vilka var föranledda av anklagelser om, att medierna blivit ”vänstervidna.” Onda tungor bland ironiska ledarskribenter började så småningom att kalla honom ”Över-Objektivarien”, men han hade också en viktig roll vid etablerandet av väljarundersökningarna och det kommunpolitiska forskningsprojekt, som – på ett praktiskt plan – förde till

kommunsammanläggningar och ett ökat kommunalt serviceutbud i takt med välfärsamhällets konsolidering.

Pressutredningen, där bl.a. Jan Ringdahl från Lund och Stig Hadenius, docent från Göteborgs universitet, sedermera svensk pressattaché i Washington D.C. och den förste professorn i journalistik vid Stockholms universitet, spelade en viktig roll vid utvecklingen av en statlig mediepolitik, då ett statligt presstödd direkt kunde gripa in i demokratins sätt att fungera. Göteborgarna Lennart Weibull och Kenneth Asp, med stöd från mediasociologen Karl-Erik Rosengren från Lund, var också pådrivande krafter i den nya mediecentrering, som senare blev allt mer märkbar inom statsvetenskaplig forskning i Sverige.

I Lund gick det emellertid, generellt sett, lite långsammare med ett ”positivistiskt” genombrott, kanske pga. av den strid om Lundaprofessuren mellan Westerståhl och Stjernquist, som Stjernquist vann med Bondeförbundets hjälp, då ärendet kom upp i regeringen. Därmed förblev också en mer traditionell, juridiskt orienterad och filosofisk statsvetenskap inflytelserik. I Lund märkte man betydelsen av detta genom de genomgångar av Marsilius av Paduas och Thomas av Aquinos tankar om kyrka och stat, och diverse konstitutionstekniska delelement, som Stjernquist bestod presumtiva statsvetare med.

Det fanns emellertid även i Lund hela tiden en fascination för den moderna statsvetenskapen, exemplifierad av Pär-Erik Backs och Hans Wieslanders intresse för intressegruppsteorier. Göran Hydén gav sig i kast med en studie av Tanzania och utvecklingsproblematiken, som vunnit fotfäste i USA genom studier utförda av Gabriel Almond och David Apter. Hydéns studie av den nya statsbildningen i Tanzania var primärt ett genombrott för politologiskt fältarbete och insamlande av primärdata, men han studerade också senare intressegrupper i Kenya på ett empiriskt fruktbart sätt, som man inte tidigare använt sig av inom svensk statsvetenskaplig forskning.

Internationell politik eller internationella relationer

Under dessa år pågick det en tidvis hätsk debatt om huruvida studiet av internationell politik, tillsammans med internationell ekonomi och förvaltning, skulle bilda ett särskilt ämne, ”internationella relationer.” Så blev det inte, för professor Hans F. Petersson, portalfiguren i studiet av internationell politik i Lund, var väl bevandrad i Thucydides bok om de peloponessiska krigen, där det påpekas och understryks, att inrikespolitik

och utrikespolitik har gemensamma gränssytor och att det vore olyckligt att bortse från detta, och därmed fragmentisera statsvetenskapen. Tanken på att utveckla internationell politik som en särskild deldisciplin inom statsvetenskapen stärktes däremot av att man i Lund börjat intressera sig för förhandlingar och medling i internationella konflikter, efter att Lars-Göran Stenelo försvarat sin avhandling om medlingsförsök vid konferenser om begränsad spridning av atomvapen, där Sverige, under ledning av Alva Myrdal och senare Majbritt Theorin, spelade en viktig roll. Tillsammans med Petersson introducerade också Stenelo den amerikanske statsvetaren Alexander George för en svensk publik, som fick lära sig mer om hur politiskt beteende kunde studeras, exempelvis med hjälp av ”operationella koder,” ett instrument som utvecklats på RAND Corporation av ryskamerikanen Nathan Leites.

Christer Jönsson, som sedermera fick en professur i statsvetenskap i Lund, forskade inte bara i förhållandet mellan supermakterna, som varit ämnet för hans avhandling, utan även i beslutsprocesser på luftfartens område. Han var dessutom en föregångsman inom bruket av spelteori vid förhandlingar, som fortfarande har ett stort intresse bland yngre statsvetare. Som flitigt anlitade handledare satte Stenelo och Jönsson en modern prägel på de avhandlingar om internationell politik och utrikespolitik, som skrevs i Lund. Genom nyrekryteringen av Ole Elgström och Magnus Jerneck vid statsvetenskapliga institutionen i Lund fick ämnet internationell politik ett vitalt tillskott, både på det empiriska och teoretiska området. Det fokus på internationell politik, som växte fram i Lund, kompletterades och byggdes tidigt ut med de kvalitativa studier av politiska doktriner, som bl.a. Kjell Goldmann och Katharina Brodin genomförde vid Stockholms universitet.

Goldmanns studier av det internationella systemet och kopplingen mellan nationell och internationell politik, och hans studier av transformeringen av det bipolära säkerhetspolitiska systemet till ett unipolärt system, bidrog till att han kom att spela en viktig roll i Utrikespolitiska Institutets forskning och var också en viktig merit då han utsågs till ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien.

KONKLUSION

Franz Lehner (1974), en schweizisk politolog som utbildats vid universitetet i Mannheim i både socialpsykologi och politologi, påpekade en gång

att det egentligen aldrig funnits en "postbehavioralistisk revolution" inom statsvetenskapen, som David Easton hade gjort gällande år 1969. Easton hade ursprungligen själv beskrivit sina verk om det politiska systemet som en del av den behavioralistiska skolan i modern statskunskap (Easton 1967), men om man med "vetenskaplig revolution" förstår det som fysikern Thomas Kuhn (1963) skrivit om i boken med samma namn – ett verk som blev mycket mer använd i samhällsvetenskaperna än inom naturvetenskapen – är det knappast rimligt att tala om en större omvälvning och Kuhn förhöll sig själv skeptisk till att samhälls- och beteendevetenskaperna över huvud taget skulle kunna kallas "paradigmatiska vetenskaper", som var just det hans teori var avsedd för.

Det återstår nu att kortfattat diskutera ytterligare tre punkter i den tidigare uppräknade listan över kännetecken hos den moderna statskunskapens vetenskapliga perspektiv, nämligen frågan om vetandets systematik och kumulering, problemet om relationen mellan grundforskning, empirisk forskning och tillämpad forskning, samt frågan om interdisciplinär integration.

"General systems theory" var beteckningen på en inriktning i vetenskapsteorin, som bl.a. låg till grund för den popularitet, som Eastons systemteori fick på 1970-talet och en tid fram över. Om man bortser från teorins mer metafysiska aspekter, som betonar att alla vetenskaper, och även statsvetenskapen, ingår i en integrerad helhet, hade systemteorin en strukturerande funktion, där olika forskningsområden fick sina platser i förhållande till ett postulat om auktoritativ värdefördelning för hela samhällen, något som f.ö. Harold Lasswell skrivit om redan på 1930-talet i den ofta citerade boktiteln, *Politics: Who gets What, When, How?* (1936), som beskrev politologins uppgifter enligt den behavioralistiska skolan.

Till detta kom Eastons postulat om "system maintenance", som han lånat av funktionalisterna, vilka förbisett Aristoteles, som på första sidan av sin berömda bok *Om Politiken* skrev, att människor inte bor i samhällen för att överleva, utan för att leva det goda livet. Olikheter i vad vi bör förstå med "det goda livet" är början till politiken. Detta var det kännetecknande för den pluralism, som vetenskapsteoretiskt blev en del av den moderna statsvetenskapen.

Trots sina föresatser har statskunskapen ännu inte lyckats utveckla sig till en kumulativ "paradigmatisk" vetenskapsgren (Sjöblom 1977) utom i specialiserade delområden, som väljarstudier och förhandlingsstudier, och kanske inte heller fullt ut där. Man kan ifrågasätta, om ett realiserande av en sådan föresats överhuvudtaget är möjlig.

Darwin lär ha sagt vid något tillfälle, att i den mån han sett något, som andra inte sett, var det pga. att han stod på axlarna av jättar. Man kan naturligtvis även omvänt hävda, att om allt för många jättar står på forskarens axlar är det knappast sannolikt, att hon eller han skall kunna höja blicken tillräckligt för att se något nytt.

Ett av de många kännetecken hos modern statsvetenskap, som vi kan se idag, är insikter om relationer mellan grundforskning, tillämpad empirisk forskning och frågan om samarbete mellan olika discipliner. Det har krävt en större metodmedvetenhet än den man finner i äldre statskunskap, och användandet av modern datalogi har också varit påskyndande för statskunskapens ”vetenskapliggörande” av frågor, som lekmän med demokratisk rätt, ofta anser de kan lika bra som vilken statsvetare som helst.

Statskunskapen existerar tyvärr i en värld av knappa resurser. Här har den krassa verkligheten satt sina tydliga spår genom minskade anslag till grundforskning (finansierad av ”hard money”) och en bantning av de fria forskningsmedlen över huvud taget, på bekostnad av en expansion av tillämpad forskning (finansierad av ”soft money”), kanske mer riktigt benämnt ”utredningsverksamhet,” som sägs vara samhällsnyttig.

Visserligen bedrivs fortfarande en betydande grundforskning vid de statsvetenskapliga institutionerna i Sverige, men kanske mest av forskar-studerande. Men många av dessa kan, på grund av besparingar, inte kan få tillgång till finansiering av projekt, som inte är ”samhällsnyttiga.” De anslagsbeviljande myndigheterna förskriver sig, i allt större utsträckning, till mottot ”Från forskning till faktura”, och den forskning som inte direkt kan åsättas en prislapp, tenderar följaktligen att bli allt mer försummad.

Blev vi klokare av nyorienteringen? Det är svårt att säga, men vi får väl hoppas. I efterkrigstidens svenska statsvetenskap, och i det övriga Europa, började statsvetenskapen allt mer att modellera sin inriktning på det man forskade om i USA. Det hade fördelen att man i allt större utsträckning också blev mer ”vetenskaplig” med tydliga kvarlåtenskaper av pragmatisk filosofi, vetenskaplig värderativism och en ny betoning av empirisk forskningsmetodologi.

Detta har fört oss till slutet av denna genomgång av den moderna statsvetenskapens teoretiska genombrott, ett genombrott som inte kom hastigt och som kanske mest betingades av det omkringliggande samhällets behov av nytt vetande. Har då modern statsvetenskap blivit mer medveten och självmedveten om dess förutsättningar och problem som statsvetenskap, snarare än som statskunskap?

Övertygelser är definatoriskt satta över all bevisning. Vetandet, däremot, måste ständigt vara berett på att låta sig prövas empiriskt och logiskt, ”att söka efter bevisning”, eftersom vetandet endast ger en mer eller mindre säker indikation på vad som *kan* vara vetenskapligt sant. Därför har en kritisk rationalism, med idélån från Karl Poppers vetenskapsteori, fått en framträdande roll inom statsvetenskapen, på samma sätt som inom andra vetenskaper.

Kanske börjar vi få en aning om *målen* snarare än *målet* för den statsvetenskapliga forskningens resa, och detta kan kanske vara en tröst för de politologer, som i empirismens datadjungler och i nyhetsförmedlingarnas överutbud av information, ibland känt missmod och lust till resignation.

Referenser

- ARON, RAYMOND, 1954. *L'Opium des Intellectuels*. Paris: Calman-Lévy.
- BELL, DANIEL, 1960. *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. New York: Free Press.
- BELL, DANIEL, 1996 (orig. 1976). *The Cultural Contradictions of Capitalism*. Twentieth Anniversary Edition. New York: Basic Books.
- BRYDER, TOM, 1980. "A Brief Guide to the History, Locus and Focus of Swedish Political Science", *P.S. Newsletter of the American Political Science Association* 12, s 89–91.
- CATLIN, GEORGE, 1927. *The Science and Methods of Politics*. New York: Knopf.
- DAHL, ROBERT A., 1961. "The Behavioral Approach in Political Science. Epitaph for a Monument to a Successful Protest", *American Political Science Review* 55 (4), s 763–772.
- EASTON, DAVID, 1967. "The Current Meaning of Behavioralism", i Charlesworth, J. C. (red), *Contemporary Political Analysis*. New York: The Free Press.
- EULAU, HEINZ, 1967. "Segments of Political Science Most Susceptible to Behavioristic Treatment", i Charlesworth, J. C. (red), *Contemporary Political Analysis*. New York: The Free Press.
- EULAU, HEINZ, 1970. "Political Science", i Hoselitz, B. F. (red), *A Reader's Guide to the Social Sciences*. New York: The Free Press.
- GUSTAVSSON, SVERKER, 1971. *Debatten om forskningen och samhället: en studie i några teoretiska inlägg under 1900-talet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

- INGLEHART, RONALD, 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- KIRKPATRICK, E. M., 1962. "The Impact of the Behavioral Approach on Traditional Political Science", i Ranney, A. (red), *Essays on the Behavioral Study of Politics*. Urbana: University of Illinois Press.
- KUHN, TOMAS, 1963. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAGERROTH, FREDRIK, 1925. *Psykologisk Verklighet och Juridisk Fiktions vid Tillämpningen av Sveriges Grundlagar*. Lund: Gleerup.
- LASSWELL, HAROLD D., 1936. *Politics: Who Gets What, When, How?* New York: McGraw-Hill.
- LEHNER, F., 1974. "Nostalgie einer Disziplin oder die Revolution, die nie stattgefunden hat", *Politische Vierteljahresschrift* 15, s 245–256.
- LEWIN, LEIF, 1967. *Planhushållningsdebatten*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- LIEDMAN, SVEN-ERIC, 2005. *Från Platon till kriget mot terrorismen*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- LINDBLOM, CHARLES E., 1977. *Politics and Markets*. New York: Basic Books.
- LUNDQUIST, LENNART, 1972. *Means and Goals of Political Decentralization*. Lund: Studentlitteratur.
- MILL, JOHN STUART, 1963 (orig. 1867). "Auguste Comte and Positivism", i Mill, John Stuart, *The Collected Works of John Stuart Mill*. London & Toronto: Toronto University Press.
- PETERSSON, HANS F., 1964. *Power and International Order*. Lund: Gleerup.
- SABINE, GEORGE H., 1956. *A History of Political Theory*. New York: Harrop.
- SCHMANDT, HENRY J., 1965. *De politiska idéernas historia*. Stockholm: Aldus.
- SIMON, HERBERT. A., 1985. "Human Nature in Politics: The Dialogue of Psychology with Political Science", *American Political Science Review* 79 (2), s 293–304.
- SJÖBLOM, GUNNAR, 1968. *Party Strategies in a Multiparty System*. Lund: Studentlitteratur.
- SJÖBLOM, GUNNAR, 1977. "The Cumulation Problem in Political Science", *European Journal of Political Research* 5 (1), s 1–30.
- SNYDER, R. C. BRUCK, H. W. AND SAPIN, B., 1962. *Foreign Policy Decision Making: An Approach to the Study of International Politics*. New York: Free Press.

- SOROKIN, PITIRIM, 1928. *Contemporary Sociological Theories*. Harper's social science series. New York: Harper.
- STENELO, LARS-GÖRAN, 1972. *Mediation in International Negotiations*. Lund: Studentlitteratur.
- STENELO, LARS-GÖRAN, 1981. *Foreign Policy Predictions*. Lund: Studentlitteratur.
- TINGSTEN, HERBERT, 1937. *Political Behaviour*. London: P. S. King & Sons.
- VALLINDER, TORBJÖRN, 1962. *I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886–1900*. Stockholm: Natur & Kultur.
- VALLINDER, TORBJÖRN, 1978. "Statskunskap", i *De samhällsvetenskapliga studiernas historik. Läromedel för samhällsvetarlinjen och den beteendevetenskapliga linjen*. Lund Samhällsvetenskapliga fakulteten.
- VEDUNG, EVERT, 1971. *Unionsdebatten 1905: En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- WAHLKE, J. C., 1979. "Pre-Behavioralism in Political Science", *American Political Science Review* 73 (1), s 9–31.

Seriös, professionell och lagom

Svensk statsvetenskap som kär gammal vän

Lauri Karvonen

Jag enrolllerades i den statsvetenskapliga professionen som 23-åring i februari 1976. Platsen var den lilla statsvetenskapliga institutionen vid Åbo Akademi och min föga lysande titel var tf. assistent. Anställningen innebar att jag med en gång inledde ett umgänge med kolleger i övriga Norden, alldeles särskilt Sverige. Därtill uppmuntrades jag av mina mentorer Dag Anckar och Krister Ståhlberg, men jag var också personligen starkt motiverad att knyta kontakter med kolleger runtom i Norden. Den nordiska orienteringen har alltid varit naturlig för mig. Tidpunkten för min första anställning saknade inte heller betydelse. Kalla kriget pågick alltjämt, och Finland under den åldrige Kekkonen balanserade mellan en önskan att blidka den stundom väl närgångna diktaturen öster om gränsen och behovet att slå vakt om landets västliga samhällsordning. För oss finländare blev umgänget med övriga Norden en oas av otvungen samvaro i en värld där mångt och mycket i övrigt följde kalla krigets hårda logik. Kontakterna med svenska kolleger blev för min del såväl nära, djupa som bestående.

På många sätt hade det nog varit lättare då än nu att – såsom redaktörerna efterlyser – ”renodla resonemang” och ”driva teser” om svensk statsvetenskap. Universitetsvärlden, däribland statsvetenskapen, var oerhört mycket överskådligare och hanterligare än idag. Universitetssektorns kvantitativa expansion hade för all del redan inletts vid tiden för min första anställning, men dess effekter är något helt annat idag än då för över trettio år sedan. Ännu i slutet av 1970-talet var det tämligen enkelt att hålla sig à jour med vad det fanns för statsvetenskaplig verksamhet i grannlandet Sverige, vad kollegerna hette och vad de sysslade med i sin forskning. Visst fanns det redan då en rad skilda inriktningar inom disciplinen, men de var inte fler än att man åtminstone på ett ytligt plan kunde hålla ett öga på dem. Idag är det statsvetenskapliga fältet även i relativt små länder som de nordiska så stort och differentierat, att knappast någon har full översikt över allt som pågår på området i det egna landet, än mindre i grannländerna. Statskunskapen har i likhet med de

flesta akademiska discipliner gått mot en allt större specialisering, vilket gjort att allt fler av oss umgås med vetenskapligt likasinnade som arbetar med i stort sett likartade frågor. Till detta har fältets internationalisering bidragit med avsevärd styrka. Medan det internationella engagemanget för många i min generation och äldre åldersklasser skedde i form av koncentriska cirklar – man träffade först sina lokala, sedan övriga nationella, sedan europeiska kolleger osv. – kan dagens nyblivna forskare direkt gå in i ett globalt utbyte där de kommer i kontakt med kolleger jorden runt på sina specialområden. De mötesplatser där vi nordiska kolleger informerade oss om varandra är inte längre någon självklar startpunkt, och det finns knappast längre någon som behärskar fältet i stort såsom åtminstone några ännu i början av min karriär gjorde.

Till detta kommer en omständighet som mer har att göra med livets allmänna realiteter än med statsvetenskapen och dess expansion och diversifiering. Vi som är äldre är duktigare på att hålla oss orienterade om vår egen generation än om yngre årskullar inom yrkeskåren. Mycken och viktig forskning kan passera oförmärkt helt enkelt därför att personkännedom nedåt i ålderspyramiden är sämre än horisontellt eller uppåt. Som saklig ursäkt för dålig branschkenntedom duger förklaringen inte, men dessvärre tror jag att den uttrycker – ja, just en realitet.

Jag har besvärat läsaren med dessa brasklappar därför att varje generalisering om svensk statsvetenskap idag lätt blir så svepande att den riskerar att bli meningslös. Då jag i det följande försöker karaktärisera vissa drag hos vår disciplin väster om Ålands hav är jag medveten om att exempel på motsatsen alltid går att framleta.

Trots ursäkterna får jag säga att jag med glädje tagit emot uppdraget att skriva denna artikel. Den finlandssvenska utsiktspunkten är på många sätt tacksam. Man är ”hemma och borta på samma gång”, man känner igen sig men har samtidigt den utomstående perspektiv. Svensk statskunskap har alltid visat en öppen och välkomnande hållning gentemot oss österifrån, de kontakter jag knutit professionellt har i flera fall vuxit till starka personliga band. Det är om en kär gammal vän jag har möjligheten att skriva här.

SÅDANT LAND, SÅDAN STATSNETENSKAP

Trots allt tal om akademiska elfenbenstorn är universitetsvärlden en del av det omgivande samhället och lever och utvecklas med detta. Så förhåller

det sig i själva verket i ökande grad. I och med högskolsektorns väldiga expansion och den allt bredare tillgången till akademiska studier har universiteten gradvis blivit ekonomiskt viktigare och politiskt intressantare, med alltmer närgångna styrningsförsök och en lång rad politiskt initierade reformförsök som följd. Universitetssektorn reflekterar alltid förhållandena i sin nationella omgivning och kan knappast förstås utan analys av denna.

Statsvetenskapen intar i detta avseende en särställning. En av dess huvuduppgifter är att analysera den stat där universitetssektorn ingår och de politiska krafter som påverkar statsapparaten, däribland universiteten. Statsvetenskapen återspeglar ofrånkomligen karaktären hos den stat och det samhälle där den verkar. Särdragen hos en nationell statsvetenskaplig tradition kan knappast förstås utan kännedom om denna bredare samhälls- och historiska bakgrund.

Sverige är ett gammalt land och en av världens äldsta stater (Berndtson 1994). Inte bara landets suveränitet utan dess statliga organisation – förvaltning, myndighetsstruktur – har imponerande anor. Lika viktigt är att landet lyckats med en rad sociala och politiska omvandlingar utan att dessa lett till våldsamma konflikter. Sverige klarade av både en territoriell expansion och en kraftig reduktion av sitt geografiska område utan att få stora problem med nationsbygget. Det är egentligen först i och med den senaste historiska migrationsvågen som frågan vem som ska betraktas som svensk på allvar aktualiserats.¹ På samma sätt skedde övergången från en agrar till en industriell ekonomi utan ödeläggande politisk instabilitet. Även den politiska demokratiseringen följer detta i jämförande perspektiv odramatiska mönster. Gradvisa rösträttsutvidgningar gav demokratin tid att slå rot. När väl massdemokratin etablerats skedde detta inte till priset av att de grupper som hållit fast vid ståndssamhället helt hamnade i kylan. Tronen, altaret och svärdet led inte sådana symboliska förluster att detta skapade grogrund för en illojal antidemokratisk opposition. Sverige framstår, i kontrast till en lång rad europeiska länder, som ett exempel på den förhandlade övergång till massdemokrati som i statsvetenskaplig litteratur ofta ses som den bästa grundvalen för demokratiens konsolidering (Karvonen 1997: 87–90). Förhandling och kompromiss snarare än hårdnackad politisk konfrontation var kännetecknet även för framväxten av den svenska välfärdsstaten. I termer av Stein Rokkans fyra faser för politisk utveckling – statsbygge, nationsbygge, deltagande och omfördelning – utgör Sverige ett exempel på en gradvis och odramatisk

förändring över en lång period. Därmed undgick landet även den ”anhopning av politiska kriser” som lätt blir följderna om faserna sammanfaller i tid (Rokkan 1987: 355–57).

Kontinuitet snarare än tvära kast, förhandling snarare än öppen strid och inkorporering snarare än utestängning kännetecknar den statliga utvecklingens historia i Sverige. Den svenska befolkningen har lärt sig betrakta statsmakten som en beskyddare och partner snarare än något hotfullt, främmande och avlägset. Sverige är, i utpräglat hög grad, ett ”statsvänligt samhälle”. Denna närhet mellan folk och stat är något som jag menar i hög grad även satt sin prägel på den svenska statsvetenskapen.

Närheten till staten

Staten Sverige är gammal, och gammal är också den svenska statskunskapen. Den skytteanska professuren i statskunskap och vältaglighet vid Uppsala universitet anses ofta vara världens äldsta lärostol i statsvetenskap. När den inrättades var det ingalunda esoteriska vetenskapliga teorier innehavarna förväntades syssla med:

De skytteanska professorerna var länge statsintressets och kungamaktens tjänare och långt in på 1800-talet föreskrevs att professorn skulle företräda en monarkistisk åskådning; den berömde Schefferus till exempel brukar kallas den svenske Hobbes (www.statsvet.uu.se).

”Statsintresset” har satt sin prägel på betydande delar av den svenska statsvetenskapen även i modern tid. Många svenska statsvetare har haft en nära avnämargrupp i någon del av statsapparaten. Forskningsproblem har formulerats och projekt har organiserats och finansierats i nära samarbete med myndigheter inom olika delar av statsapparaten. Sektorforskningen är ingalunda en unik svensk företeelse och dess guldålder i svensk statskunskap ligger för all del något decennium bakåt i tiden. Inte desto mindre är det mitt intryck att dess omfattning och betydelse varit särskilt stora för den statsvetenskapliga forskningen just i Sverige. För att återvända till mina ungdomsintryck: jag minns att en förvånansvärt stor del av de svenska kolleger jag då mötte fick sin finansiering inom projekt och forskningsprogram som gick under diverse, ofta svårtydda förkortningar. Det var nästan alltid fråga om sektorforskning.

När jag idag bläddrar bland de, numera gulnade, avhandlingarna och rapporterna på detta område slås jag av hur nära inte bara de empiriska källorna utan också praktikernas behov forskningen rörde sig. Var det

frågan om en doktorsavhandling ingick givetvis någon inledande teoretisk och begreppslig diskussion i texten. Sedan tog allt som oftast en omfattande empirisk redovisning över, och framställningen fick lätt en air av offentlig utredning. Var det frågan om en vanlig löpande rapport kunde det teoretiska och allmänt statsvetenskapliga helt lysa med sin frånvaro.

Ett annat område där närheten till statsmaskineriet om möjligt ännu mer konkret kommer till uttryck är det berömda svenska utredningsväsendet. Alla moderna stater använder sig av utredningsväsendet när det gäller att skapa underlag för offentliga beslut, lagstiftning och reformer. Frågan är dock om det finns något annat land där utredningsväsendet har samma omfattning och tyngd som i Sverige. Många av de stora utredningarna har haft sin kärna kring en given reform av ett område inom det svenska samhällslivet eller en lagstiftningsåtgärd. I iögonfallande stor utsträckning har utredningsväsendet dock sysslat med att ta fram ett allmänt kunskapsunderlag, som i många fall kanske tjänat mera som bränsle för samhällsdebatten än som förarbeten för givna lagar eller andra reformer. För statsvetare har utredningsväsendet erbjudit ett vidsträckt arbetsfält, som i praktiken inneburit en betydande utvidgning av forskningens resursbas.

En titt på ett i högsta grad osystematiskt källunderlag – mina egna välfyllda bokhyllor – ser ut att bekräfta detta påstående. Vare sig det gäller valsystemet (SOU 1993: 63; SOU 1999:136), regional organisation (SOU 2000:85), demokratiens förutsättningar och utvecklingsmöjligheter i Sverige (SOU 2000:1) eller grundlagsfrågor (SOU 2008:125) har statsvetare på bred front varit engagerade i utredningsarbetet. De har normalt haft rollen som leverantörer av ett faktaunderlag. Flera av kommittéerna, särskilt den stora demokratiutredning som tillsattes 1997, har producerat en rad forskarvolymerna som rört sig någonstans mellan debattinlägg och rena forskningsrapporter och i många fall inte påmint särskilt mycket om utredningstexter. Att eftersträva och genomföra sådana uppdrag är fullt normalt och önskvärt i Sverige; de utgör en del av den ”samverkan med det omgivande samhället” som är meriterande för en akademisk karriär i landet. Då jag anlitats som sakkunnig vid tjänstetillsättningar i Sverige har jag lagt märke till att förkortningen SOU ofta pryder svenska kollegers publikationsförteckningar. Min erfarenhet av motsvarande uppdrag i andra länder tyder på att sådana engagemang är särskilt vanliga just i Sverige.

Om jag har rätt i att jag här diskuterat något som är särskilt utmärkande för svensk statsvetenskap bör det naturligtvis understrykas att det i

så fall handlar om en skillnad i grad snarare än art. Givetvis finns motsvarande samverkan även i andra jämförbara länder, och det ligger inget i sig problematiskt eller suspekt i detta. Mot bakgrund av det som ovan sades om Sveriges historiska utveckling är det hur som helst intressant att notera det breda och nära samarbete som råder mellan statsvetarkåren och statsmakten. I länder där den statliga och nationella historien varit mer turbulent och konfliktfylld tenderar avståndet mellan den statsvetenskapliga forskningen och statsmakten att vara större. Forskarna håller gärna staten på behörigt avstånd; icke sällan betraktar de den som ett potentiellt hot mot forskningens frihet.

De kära krusbären

Det starka bandet mellan stat och forskarkår har bidragit till ytterligare ett drag, som jag nog menar var betydligt mer framträdande för några decennier sedan än idag: fokuseringen på fallet Sverige eller på svensk empiri. Återigen är detta inget unikt för den svenska statsvetarkåren; tvärtom, statsvetenskap oavsett nationalitet har en historia där studiet av det egna landet dominerat, och så är alltså fallet särskilt i de stora länderna. De som deltar i APSA-kongresserna vet att "American Politics" är ett jättelikt och självklart centralt område, som knappast någon anser kräva en särskild motivering, än mindre en ursäkt. Men statskunskapen i Sverige var länge, längre än t.ex. dess finländska motsvarighet, präglad av en uppfattning att fallet Sverige var värt en alldeles särskild belysning även i internationella sammanhang.

Till denna syn bidrog de omständigheter om vilka ovan redan varit tal. Men svenska forskare stärktes i denna uppfattning även genom det internationella intresse som länge kom svensk politik och svenskt samhällsliv till del. Särskilt under de tre–fyra första efterkrigstida decennierna framstod Sverige som ett framgångsrikt och attraktivt alternativ mellan en kallhamrad västlig kapitalism och den diktatoriska östsocialismen. Sverige hade till synes lyckats förena ekonomisk effektivitet, social rättvisa och en aktiv och fungerande demokrati. Den "svenska modellen" tilldrog sig som känt betydande internationellt intresse från såväl politiskt som akademiskt håll. Därmed är det fullt begripligt att svenska statsvetare i hög grad var sysselsatta med att granska detaljerna i denna modell, liksom senare i dess påstådda försvagning och hädangång.

Dessa reflexioner utmynnar i ännu ett svepande påstående. Svensk statsvetenskap var länge, ja fram till slutet av 1980-talet, i blott liten

utsträckning involverad i regelrätt komparativ forskning. Påståendet är som sagt svepande, och exempel på motsatsen går att framleta. Den numera ålderstigna (1978) boken om de skandinaviska partisystemen av Berglund och Lindström är ett av undantagen, liksom också Lanes och Erssons breda analys av västeuropeisk politik (1987). På det stora hela lyste nog medvetenheten om behovet av och de metodologiska grundvalarna för jämförande forskning länge med sin frånvaro. Jag deltog under en följd av år i arbetsgruppen ”Svensk och jämförande politik” vid Statsvetenskapliga förbundets årsmöten. Mina minnesbilder från sessionerna domineras nog mer av svensk än jämförande politik.

Från och med början av 1990-talet mister påståendet, i den mån det överhuvudtaget kan anses vara rimligt, det mesta av sin riktighet. Det jämförande studiet av politik har numera förträffliga representanter bland svenska statsvetare. Inriktningen kan knappast sägas genomsyra det empiriska studiet av politik i Sverige, men den svenska statsvetarkåren har som helhet inget att skämmas för jämfört med kolleger i andra länder. Utvecklingen i Sverige kan ses som ett led i en internationell process där komparativ politik på bred front flyttat fram sina positioner (Anckar 2006: 349–351). Processen har både inomvetenskapliga och utomvetenskapliga determinanter. Det förnyade intresset för ett institutionellt orienterat studium av politik finns bland de förstnämnda. Den snabba framväxten av stora komparativa databaser har likaså spelat en betydelsefull roll. Den globala politiska utvecklingen, varigenom demokratiska institutioner och procedurer vunnit terräng i en allt större del av världen utgör dock en minst lika viktig orsak till den komparativa politikens frammarsch. Det finns allt flera länder vars politiska institutioner är mer än rena kulisser och där politiska rättigheter och medborgerliga friheter respekteras. Därmed finns det också ett växande empiriskt underlag för teorier vars giltighet länge begränsade sig till en mindre grupp av stater i Europa och den engelsktalande världen.

Utvecklingen mot ett starkare inslag av jämförande studier i svensk statsvetenskap är resultatet av flera forskares aktivitet. I Sverige som i andra länder har det säkert varit naturligare för yngre än för etablerade forskare att tillägna sig ett komparativt synsätt. Trots detta kan jag inte låta bli att särskilt nämna en svensk kollega, som knappast kan räknas till det yngre gardet och som definitivt bör betraktas som etablerad. Axel Hadenius, länge verksam vid Skytteanum i Uppsala men sedan några år tillbaka lundensisk professor, förtjänar att lyftas fram i kraft

av de tungt vägande och internationellt erkända bidrag som han lämnat till det jämförande politikstudiet (Hadenius 1992; Hadenius 2001). Jag vill dock också uppmärksamma honom på grund av den betydelse som särskilt hans förträffliga bok ”Democracy and Development” (första upplagan 1992) hade för mig och hela min institution. Arbetet, som kan sägas signalera hans orientering mot komparativa studier, kom att bli mönsterbildande för en väsentlig del av den statsvetenskapliga forskningen vid Åbo Akademi. Boken hade en stor och direkt betydelse för den utveckling varigenom komparativ politik blev den dominerande inriktningen vid vår institution, något som vi fortfarande är relativt ensamma om i Norden.

Givetvis är Axel Hadenius inte den enda av de äldre svenska kollegerna som arbetar med komparativa upplägg. Sten Berglund, länge ganska ensam om sin jämförande inriktning och länge verksam på denna sida av viken, har fortsatt att framgångsrikt publicera sig på området (Berglund m.fl. 2001; Berglund m.fl. 2009). Därtill har flera andra prominenta svenska statsvetare börjat operera med komparativa utblickar, låt vara att fallet Sverige alltjämt utgör utgångspunkten (t.ex. Rothstein 1998; Holmberg & Oscarsson 2004). Det utpräglat komparativa har dock flera representanter bland yngre svenska kolleger, vare sig det gäller teoretiska och metodologiska arbeten (Denk 2002; Denk 2010) eller empiriskt inriktade studier (t.ex. Dahlberg 2009; Davidsson 2004; Sedelius 2006). Svensk statsvetenskap är i färd med att få ett inslag av jämförande studier med en viss kritisk massa.

Jag har dröjt vid frågan om forskning om fallet Sverige kontra jämförande studier av flera orsaker. Dels var svensk statsvetenskap länge i utpräglat hög grad inriktad på studier av det egna landet. Dels skedde förändringen mot ett större inslag av komparation, när den väl kommit igång på 1990-talet, förhållandevis hastigt. En stor del av statsvetarkåren i Sverige finner för all del fortfarande de svenska krusbären överlägsna främmande bärsorter. Men det dukas allt oftare fram en meny där sorterna är många och till dels även exotiska.

Därtill finns, som ovan nämndes, en skärskild orsak till att en statsvetare vid Åbo Akademi ska fästa sig vid denna aspekt av svensk statsvetenskap. Inriktningen mot mer komparation inom svensk statsvetenskap har haft en stor och direkt betydelse för forskningen vid min egen institution.² Detta har befäst de redan förut starka banden med statsvetarkåren i vårt västra grannland.

EN BLIND FLÄCK?

Det som för utländska bedömare framstår som den självklart största och intressantaste frågan i ett lands politiska liv är inte nödvändigtvis ett bärande tema i den inhemska statsvetenskapen. ”What is interesting about Finland is that it’s a neighbor of the Soviet Union”, sade en av mina vänner bland amerikanska statsvetarkolleger någon gång på åttioalet. För honom var det en given huvudfråga vad det betydde för ett lands politiska liv att landet under mer än fyra decennier ständigt varit tvunget att snegla på en supermaktsgranne med ett helt annat samhällssystem. Detta var emellertid inte något som genomsyrade de finländska statsvetarnas analyser av det egna landet. En lärobok som i decennier och i otaliga upplagor var närmast obligatorisk läsning för finländska studerande i statsvetenskap innehåller i stort sett inget om problematiken (Nousiainen 1995); detsamma kan sägas om en för utländsk publik avsedd framställning om finländsk politik (Pesonen & Riihinen 2002).

Norsk statsvetenskap erbjuder intressanta paralleller. Hur har ”oljeekonomin” manifesterat sig i det politiska livet? Vilka särdrag i norsk politik hänger samman med det ofantliga resurstillskott som oljeintäkterna genom norska statens nyckelroll i frågor om oljeutvinning inneburit för den offentliga ekonomin i landet? Det är knappast rättvist att hävda att våra norska kolleger tigit om detta spörsmål, men jag hade nog väntat mig en mer framträdande plats för det i t.ex. den norska maktutredningens huvudrapport (Østerud m.fl. 2004).

Finns det då en motsvarande diskrepans mellan det internationella intresset för svensk politik och de svenska statsvetarnas sätt att närma sig politiken i det egna landet? Den svenska välfärdsmodellen figurerar inte längre i den internationella debatten såsom den gjorde för ett par decennier sedan. Däremot finns en annan fråga som bör kunna väcka intresse långt utanför Sveriges gränser. Socialdemokratins roll i den svenska politiken, särskilt raden av socialdemokratiska enpartiregeringar saknar motstycke bland västliga demokratier. I hur hög grad är Sverige faktiskt ”socialdemokratins samhälle” (Misgeld m.fl. 1988)?

Svenska statsvetare har självfallet levererat inträngande och välunderbyggda analyser av svensk socialdemokrati och dess betydelse för stat och samhälle i Sverige (t.ex. Rothstein 1996). Men i svenska översikter om svensk politik är temat förvånansvärt perifert – i den mån det överhuvudtaget utgör ett tema. Återigen får mina bokhyllor erbjuda illustrationer. I dem har jag funnit sju läroböcker i svensk politik, utkomna mellan 1968 och

2006.³ Dessa vänder sig till en läskrets vid svenska högskolor med betoning på inledande kurser i svensk politik. De varierar i termer av omfång och djup, men är faktiskt förvånansvärt lika vad gäller uppläggning och tematiska tyngdpunkter. Alla har en ambition att förmedla grundläggande fakta om svensk politik. De är därmed empiriskt snarare än teoretiskt inriktade, låt vara att flera av dem resonerar även i termer av statsvetenskapliga teorier och författningsrättsliga principer. Bland de fakta som förmedlas finns allt som oftast uppgifter om val, riksdagar och regeringar. En noggrann läsare kan sluta sig till socialdemokratins unika position i efterkrigstida svensk parlamentarism. Men ingen av böckerna har gjort socialdemokratins roll och betydelse till ett centralt och synligt tema. Det är nästan som om författarna medvetet valt att vara neutrala i denna centrala och ofrånkomligt även kontroversiella fråga. För klart är att vare sig man betonar eller tonar ned socialdemokratins roll för den politiska utvecklingen i Sverige, är ett tydligt uppmärksammande av själva frågan något som säkerligen framkallar kritisk diskussion. Här anar jag en sorts parallellitet till avsaknaden av temat Ryssland-Sovjetunionen i motsvarande finländsk litteratur.

Att akademiska forskare ogärna låter sig dras in i debatter med klara partipolitiska övertoner är i sig begripligt. Jag menar dock att temat har sådan principiell bärvidd att den svenska statsvetenskapen gärna finge prestera en balanserad och allsidig analys, även tillgänglig genom läroböcker. Längre har området främst varit utländska bedömares domän. Här har både pilgrimerna (t.ex. Milner 1989) och den svenska modellens ideologiskt motiverade vedersakare (t.ex. Huntford 1971) haft en alltför dominerande ställning.

SVENSK OCH OSVENSK

Språkvetaren Fredrik Lindström menar att sättet att använda ”osvensk” gör Sverige unikt i internationell jämförelse. I andra länder har motsvarande adjektiv en negativ klang. Vare därmed hur som helst vill jag gärna dels applådera den ”osvenska” utveckling som under de senaste decennierna utvidgat statsvetenskapens empiriska och tematiska perspektiv i Sverige. Detta får gärna också spilla över i inträngande analyser av ett kärntema, den svenska socialdemokratins betydelse för politiken i Sverige. Dels finns dock en rad etablerade ”svenska” dygder som är värda att samtidigt hålla fast vid: öppenhet, ordning och reda, professionalitet och kollegialitet. Det är svårt att tänka sig en värdigare representant för dessa dygder än Statsvetenskapliga förbundet.

Noter

- 1 Jag bortser nu från extremhögerens vidriga försök, som pågick fram till 1945, att miss-tänkliggöra den judiska befolkningen i Sverige. Se t.ex. Lööw 1990: 222–237.
- 2 Ett mycket konkret exempel är det faktum att en av de mest framstående svenska komparativisterna, Thomas Denk, idag innehar fast tjänst hos oss.
- 3 Andrén 1968, Birgersson & Westerståhl 1982, Larsson 1993, Petersson 1994, Halvarson m.fl. 1995, Petersson 2004, Bäck & Larsson 2006.

Referenser

Litteratur

ANCKAR, DAG, 2006. "Jämförande politik – vad är det?", *Statsvetenskaplig tidskrift* 108 (4), s 343–60.

ANDRÉN, NILS, 1968. *Svensk statskunskap*. Stockholm: Liber.

BERGLUND, STEN, FRANK H. AAREBROT, HENRI VOGT & GEORGI KARASIMEONOV, 2001. *Challenges to Democracy. Eastern Europe Ten Years after the Collapse of Communism*. Cheltenham: Edward Elgar.

BERGLUND, STEN, DUVOLD, KJETIL, EKMAN, JOAKIM & SCHYMIK, CARSTEN, 2009. *Where Does Europe End? Borders, Limits and Directions of the EU*. Cheltenham: Edward Elgar.

BERGLUND, STEN & LINDSTRÖM, ULF, 1978. *Scandinavian Party Systems*. Lund: Studentlitteratur.

BERNDTSON, ERKKI, 1994. "Valtiot hajoavat ja yhdentyvät – mitä tapahtuu vertailevalle politiikan tutkimukselle?", *Politiikka* 2/1994, s 96–108.

BIRGERSSON, BENGT OWE & JÖRGEN WESTERSTÅHL, 1982. *Den svenska folkstyrelsen*. Stockholm: Liber.

BÄCK, HENRY & LARSSON, TORBJÖRN, 2006. *Den svenska politiken. Struktur, processer och resultat*. Malmö: Liber.

DAHLBERG, STEFAN, 2009. *Voters' Perceptions of Party Politics – A Multilevel Approach*. Göteborg: Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen.

DAVIDSSON, LARS. 2004. *Kammare, kommuner och kabinett: tre konstitutionella studier*. Stockholm: SNS förlag.

DENK, THOMAS, 2010. "Comparative Multilevel Analysis: Proposal for a Methodology", *International Journal of Social Research Methodology* 13 (1), s 29–39.

- DENK, THOMAS, 2001. *Komparativ metod – förståelse genom jämförelse*. Lund: Studentlitteratur.
- HADENIUS, AXEL, 1992. *Democracy and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HADENIUS, AXEL, 2001. *Institutions and Democratic Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- HALVARSON, ARNE, LUNDMARK, KJELL & STABERG, ULF, 1995. *Sveriges stats-skick. Fakta och perspektiv*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- HOLMBERG, SÖREN & OSCARSSON, HENRIK, 2004. *Väljare. Svenskt väljarbete-ende under 50 år*. Stockholm: Norstedts juridik.
- HUNTFORD, ROLAND, 1971. *The New Totalitarians*. London: Allen Lane.
- KARVONEN, LAURI, 1997. *Demokratisering*. Lund: Studentlitteratur.
- LANE, JAN-ERIK & ERSSON, SVANTE O., 1987. *Politics and Society in Western Europe*. London: SAGE Publications.
- LARSSON, TORBJÖRN, 1993. *Det svenska statsskicket*. Lund: Studentlitteratur.
- LÖÖW, HELÉNE, 1990. *Hakkorset och Wasakärven. En studie av national-socialismen i Sverige*. Göteborg: Historiska institutionen.
- MILNER, HENRY, 1989. *Sweden: Social Democracy in Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- MISGELD, KLAUS, MOLIN, KARL & ÅMARK, KLAS (red.), 1988. *Socialdemokratin samhälle*. Kristianstad: Tiden.
- NOUSIAINEN, JAAKKO, 1995. *Suomen poliittinen järjestelmä*. Juva: WSOY.
- PESONEN, PERTTI & RIIHINEN, OLAVI, 2002. *Dynamic Finland. The Political System and the Welfare State*. Helsingfors: Finnish Literature Society.
- PETERSSON, OLOF, 1994. *Hur styrs Sverige?* Stockholm: Fritzes.
- PETERSSON, OLOF, 2004. *Svensk politik*. Stockholm: Norstedts juridik.
- ROKKAN, STEIN, 1987. *Stat, nasjon, klasse. Essays i politisk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- ROTHSTEIN, BO, 1996. *The Social Democratic State. The Swedish Model and the Bureaucratic Problem of Social Reforms*. Pittsburg: University of Pittsburg Press.
- ROTHSTEIN, BO, 1998. *Just Institutions Matter. The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEDELIUS, THOMAS, 2006. *The Tug-of-War Between Presidents and Prime Ministers: Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*. Örebro: Örebro Studies in Political Science.

ØSTERUD, ØYVIND, ENGELSTAD, FREDRIK & SELLE, PER, 2003. *Makten og demokratiet. En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Offentliga utredningar

SOU 1993:63. *Person och parti. Studier i anslutning till personvals-kommitténs betänkande Ökat personval*. Red. av Jörgen Westerståhl.

SOU 1999:136. *Personval 1998. En utvärdering av personvalsreformen*.

SOU 2000:1. *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*.

SOU 2000:85. *Regionalt folkstyre och statlig länsförvaltning. Slutbetänkande av den parlamentariska regionkommittén PARK*.

SOU 2008:125. *En reformerad grundlag. Betänkande av grundlagsutredningen*.

Internetadresser

---

www.statsvet.uu.se

Vandringen över Domkyrkoplan

Stefan Björklund

I

När jag i mitten av 50-talet började mina doktorandstudier vid historiska institutionen i Uppsala hade två professorer just anlänt från Lund, Sten Carlsson och Sven A Nilsson. Från Lund importerade vi också den weibullska skolans källkritiska idéer. De innebar en kritik mot historiker som var så fångslade av det förflutna att de gav fantasin fria tyglar när källorna var behagligt glesa. Källkritikerna krävde en hårdhänt granskning av källorna utifrån kriterier som tendens, beroende, tidsavstånd m.fl. På Stens och Sven A:s seminarier stred mina generationskamrater och jag som vetenskapens riddersmän mot det gamla och förlegade. Här skulle rivas för att få ljus och luft. Det intressanta är nu att i dessa stimulerande och engagerande seminarier sades det, vad jag minns, aldrig ett ord om de källkritiska kriteriernas validitet. Ändå är det ju uppenbart att begreppet ”tendens” bygger på psykologiska antaganden och att avståndet i tid mellan en källa och den relaterade händelsen aktualiserar frågan om hur vårt minne fungerar. Nå, denna brist på teoretisk uppmärksamhet ledde uppenbarligen inte till några allvarligare konsekvenser. Anmärkningsvärt många i min generation blev framgångsrika historiker.

Efter disputationen fick jag en nyinrättad tjänst som universitetslektor med undervisning inom forskarutbildningen i historia. Och då började jag tänka i nya banor. Jag insåg plötsligt att det finns en skillnad mellan att berätta vad som har hänt och att berätta i syfte att förklara. Gränsen är inte skarp, ofta innehåller berättandet utsagda – och omedvetna? – antaganden om orsakssammanhang. Det blev uppenbart för mig att den weibullska skolans kritik var ofullständig. Det räcker inte med säkra källor, man måste också förklara på ett vetenskapligt sätt. Om detta fanns det faktiskt en hel del skrivet. Vid sidan av undervisningen satte jag igång med att lämna mitt bidrag till litteraturen. Resultatet blev uppsatsen *Dikt och vetande i historieskrivningen* (titeln var förstas inspirerad av Hedenius’ *Tro och vetande*). Svante Nordin nämner denna uppsats i *Humaniora i kris* och han uppmärksammar också den debatt som Rolf Torstendahl och jag förde. Nordin har dock inte sett att min uppsats är en förlängning av det

weibullska, positivistiska programmet, ”fakta” hade man sagt i Lund, ”strikta förklaringar” lade jag till. Historikerna skulle i sina förklaringar använda fastställda lagbundenheter och försöka upptäcka nya.

Det är inte så svårt att upptäcka paralleller mellan händelseförlopp i olika länder och vid olika tider vilka kan fresta oss att tala om ”historiska lagar” (där ”lag” då noga taget betyder ”lagliknande regelbundenheter”). På ett mycket generellt plan utvecklades den franska och den ryska revolutionen på likartat sätt: en måttfull, konstitutionellt inriktad början, en fas av radikalisering och brutalisering, och till sist ett självhärskardöme. Men historien erbjuder en intrikat väv av händelser och innan det är dags för en ”lag” måste dessa utredas: sociala faktorer, ideologier, institutioner och individernas roll. Resultatet av sådana utredningar är ofta intressantare än lagarna. Jag trodde att den seriöse historikern stod inför valet mellan dikt och en nomotetisk (på lagbundenheter inriktad) historieskrivning. Men min idé håller inte. Rolf hade ett mycket bättre förslag. Han visade att en idiografisk (på det enskilda inriktad) historieskrivning kan uppfylla lika stränga krav på metodologisk stringens. Idén är att kritiskt pröva olika förklarande hypoteser mot materialet, dvs. systematiska försök till falsifikation. Rolf hade till skillnad från mig läst Popper. Med tiden skulle jag dock bättra mig.

II

Jag har tre betyg i både statskunskap och historia i min fil.kand. Jag trivdes bra med studierna i statskunskap. Tingstens idékritik var fascinerande. Och det var spännande att följa hur framväxten av en oskriven författning trotsade den skrivna (ett första steg mot parlamentarism hade jag behandlat i min doktorsavhandling om 1823 års riksdag). När jag sluttenterade för Jerker Rosén i historia föreslog denne att kandidaten skulle fortsätta med licentandstudier. När jag gjorde motsvarande tenta för Carl Arvid Hessler hördes inte ett knyst och jag drog slutsatsen att jag nog var mera begåvad i historia än i statskunskap. Jag ångrade mig inte, tiden på Historicum är fylld av fina minnen. Så småningom fick jag dock veta att Hessler aldrig uppmuntrade någon medan den vänlige Rosén kanske borde ha hushållat lite mer kritiskt med sin uppmuntran. Nu var det säkert inte denna skillnad som var orsaken till att det var en uppsjö på docenter i historia när jag disputerade, medan Nils Elvander var ensam på Skytteanum. När han 1964 ringde till mig och frågade om jag ville hjälpa

till på hans institution svarade jag ”ja” av snöda skäl, tog min portfölj och gick över den blåsiga planen framför Domkyrkan, nedför backen och in genom Skytteanums valv. Det blev min sak att ta hand om undervisningen i politisk teori. Men det var inte det som gjorde att jag snabbt kastades in i frågan om ”normativism inom statsvetenskapen”.

Jag använde nyss termen ”positivism”. Detta ord från mitten på 1800-talet var under en period för fyrtio år sedan ett skällsord och förlorade därmed sin skärpa. Vad skall man egentligen mena med det? Ett vetenskapsideal som vill leverera fakta och vetenskapliga lagar utan föröreningar av spekulationer och värderingar. Detta vetenskapsideal förknippas i första hand med naturvetenskaperna. Orsaken till att ideallet trängde in i humaniora och samhällsvetenskaperna var vördnaden inför naturvetenskapsmännen, deras stringens, obegriplighet och nyttighet. Om vi skärpte oss borde vi väl kunna bli lika bra som de, så tänkte man i det tysta.

För statskunskapens del fanns det ytterligare en faktor som bidrog till positivismens lockelse. Positivismen erbjöd en klar gränslinje mellan statskunskap och politik. Vetenskapsmannen måste vara objektiv, det var hans sak att ta reda på hur verkligheten såg ut, att veta, och politikerns sak att välja och vilja. Det var ett hot mot demokratin om vetenskapen la sig i den saken, menade positivisten.

Snart efter min ankomst till Skytteanum deltog jag i en statsvetarkonferens på Värmlands nation. Det som mest väckte min uppmärksamhet var nog en föredragning där göteborgaren Erik Moberg berättade om spelteorin (mer om den teorin strax). Men om jag minns rätt redovisades också planerna för det stora kommunforskningsprogrammet och kanske också väljarundersökningarna. Det vore intressant att närmare reda ut hur dessa program växte fram samt hur de togs emot av andra samtida statsvetare. Jag vet dock en statsvetare som var olycklig, nämligen den skytteanske professorn Hessler. Han kände sig hotad. I sitt avslutande anförande talade han för den historiskt och idéanalytiskt inriktade statsvetenskapen och slutade med de patetiska orden ”Det är för mig jag ber”.

I sin första bok efter disputationen, *Folket och eliterna*, redogjorde Leif Lewin för den amerikanska politiska sociologin, men han nöjde sig inte med att diskutera hur relationen mellan väljare och valda såg ut, han uttalade också sin åsikt om hur den borde se ut. De politiska eliterna måste ta ansvaret för att upplysa sina väljare. För detta fick den unge Lewin smäll på fingrarna av Pär Erik Back. Den ledande företrädaren

för det positiviska programmet var nog annars Jörgen Westerståhl. 1971 anordnade Statsvetarförbundet en debatt i Göteborg där jag fick driva min tes att värderingar är ofrånkomliga i all forskning och inte minst i samhällsforskning. Jag erkände visserligen att det inte var ovanligt att ett starkt engagemang fick ursäkta osaklighet men hävdade att det inte finns något nödvändigt samband mellan värdeomdömen och osaklighet. Trots det eldfångda ämnet blev Göteborgsmötet en stillsam och vänlig tillställning. Dramatiken inträffade i själva verket natten före. Stig Hadenius hade bjudit på kräftskiva i sin segelbåt och när vi skulle vända hem tvingade oss dimman att ankra upp för natten i en vik som vi inte kunde placera på sjökortet. Lyckligtvis klarnade det upp i god tid på morgonen. Vilken triumf för positivismen det kunde ha blivit om dimman inte hade lättat.

Jag vill inte här försöka sammanfatta diskussionen, den finns ju i Statsvetenskaplig tidskrift 1972, men vill återge en passus i mitt anförande som har relevans för det jag nu skriver om.

... det finns ju en alldeles avgörande skillnad mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap. Vi kan lära oss att manipulera verkligheten genom att utnyttja de lagar naturvetenskapen formulerar, men själva lagarna kan vi inte förändra. Helt annorlunda med samhällsvetenskapens lagar. Eftersom de ytterst rör människors beteenden, kan de i princip alltid ändras genom en mänsklig viljeakt ... Samhällsvetenskapliga lagar utgör delar av människors föreställningar och påverkar därmed det beteende lagarna uttalar sig om.

III

Vi fick emellertid annat än normativism att tänka på. Normer är sådant man skall klara av på toaletten sa en av mina elever i början på 70-talet. För övrigt var allt annat som vi höll på med också ovetenskapligt. Det var en del av den borgerliga ideologiproduktionen. Det var kapitalismen som, utan att vi själva insåg det, talade genom oss.

I diskussionen på Skytteanum vid den här tiden var Sverker Gustavsson och jag för första och enda gången under en halvsekkellång vänskap oense i en viktig fråga. Det har kanske ett visst intresse att berätta hur denna vänskap började. I kårordförandevalen i Uppsala under 50-talet och fram till början av 60-talet nominerade de stora nationerna sina kandidater och för att bli vald måste man vara känd för att vara en stabil och hygglig karl. När Värmlands nation 1961 nominerade mig störde jag ordningen genom att hävda att kandidaterna borde redovisa sina åsikter i studentpolitiska

frågor. Denna rabulism ställde till med en del rabalder och jag är inte säker på att värmlänningarna riktigt hade förstått att det inte bara var en samvetsgrann f.d. andre kurator de nominerade. Valdeltagandet gick upp men jag blev inte vald – gudskelov, jag var just i slutet av avhandlingsarbetet. Under debatterna omkring valet dök det vid min sida upp en garvad kårknutte, skicklig och engagerad i argumentationen. Garvad trodde jag, men jag hade fel – det var en recentior från Grästorps. När jag nu följer Sverkers engagerade forskning om EU och demokratin känner jag igen honom. För mig har intresset för politik ända sedan gymnasietiden inte bara varit teoretiskt utan också innehållit en identifikation med politikerrollen. Så är det nog för andra av våra kollegor också, men väl inte för alla? Om detta är en fördel eller nackdel är det värt att fundera över. Politikeridentifikationen gjorde det svårt för mig att finna mig i positivismens förbud mot inblandning i politiken.

Men nu handlade det om hur vi skulle hantera den marxistiska utmaningen. Sverkers ståndpunkt hade två delar. För det första påpekade han att vi hade ett uppdrag att undervisa i enlighet med god vetenskaplig standard. Om vi i husfridens namn avvek från den när det t.ex. gällde valet av kurslitteratur så svek vi vår plikt. För det andra. Det går inte att argumentera med folk som redan från början viftar bort som ideologiskt allt vad motparten har att säga. Sverker hade mera rätt än vad jag då var beredd att erkänna. Hans ståndpunkt var klar och principiell, min var mera praktisk, vilket kanske inte var så konstigt eftersom jag var den som i egenskap av studierektor och prefekt skulle hålla ordning på en ovanligt stökig institution. Jag hade dock en poäng som jag inte vill be om ursäkt för. Vad händer, sa jag, om vi utgår från att vi inte kan tala med våra elever? Har vi då inte abdikerat från vår uppgift? Nu visade det sig snabbt att det hela inte var så elakartat. Marxismen kom som en vind, en stormvind, och vad bryr sig en vind om förbud. Men våra motståndare avstod från revolutionen och blev våra vänner. En av dem sa generöst till mig för några år sedan: ”Jag har upptäckt att jag i min egen undervisning (som professor) ofta upprepar det som Sverker och du sa när ni för många år sedan var mina lärare”.

Det är okontroversiellt att påstå att det lönar sig att först samtala. Problemet är att en maktutövning som lurar i bakgrunden kan hindra samtalet att komma igång. Den forskning som tar upp tråden från Habermas och undersöker det goda politiska samtalets innebörd och villkor är ett viktigt bidrag till demokratiforskningen. Den går

hand i hand med den humanistiska vetenskapssyn som är ett tema i denna essä.

Redan några år före det jag nyss berättade om hade jag i *Dikt och vetande* med gillande noterat att den marxistiska forskningen arbetade med historiska lagar. Det var i linje med det positivistiska vetenskapsideal som präglade min uppsats. När stormen kom hade jag redan övergett detta ideal. Enligt vår mening var det marxisterna, inte vi, som var ideologiska, ideologiska i den meningen att de blandade ihop analysen av verkligheten med önsketänkande. Och det var säkert inte de vetenskapliga möjligheterna utan hoppet om en mera rättvis värld som lockade unga statsvetare till marxismen. Detta var värt respekt men vetenskapligt var det väl en flopp? Har marxismen satt några spår i vårt ämne? Låt oss bortse från det substantiella innehållet och se på saken från ett annat håll.

Marxismen var en global ansats, den placerade in politiken i en samhällelig och historisk helhet. Den är en teori som tänker uppifrån och ner. Det storvulna i den globala ansatsen tilltalade inte mig men jag har just idag gjort en ny erfarenhet. Jag har lyssnat på en konferens på Lantbruksuniversitetet. Konferensen har en intressant forskningspolitisk bakgrund. Frågan är hur världen skall kunna producera tillräckligt mycket mat till en växande befolkning. Två grupper av forskare tycks stå mot varandra. Den ena hävdar att vi måste utgå från ett globalt system som omfattar naturgeografiska, biologiska, klimatologiska, historiska, sociala och kulturella faktorer. Det gäller att producera tillräckligt mycket mat utan att förstöra förutsättningarna för fortsatt produktion. Den andra gruppen arbetar med att bit för bit skaffa oss ny, handfast och säker kunskap. Det globala perspektivet är alltför ideologiskt, säger de. Det globala står här mot det lokala på samma sätt som när vi på Skytteanum mötte marxisterna. När jag lyssnade idag ställde jag mig frågan om det globala och det lokala någonsin kan smälta samman. Jag tvivlar på det. De lokala, de jordnära, kan i oändlighet tillverka välgjorda byggstenar men byggnaden, den byggnad där man vet hur alla människor skall kunna få möjlighet äta sig mätta, den byggnaden kommer ändå aldrig att stå på plats med den strategin. Men ajajaj, är jag på väg att urholka kravet på vetenskaplig stringens?

Numera har jag läst allt av Popper jag har kunnat komma över. Objektivitet var den positivistiske vetenskapsmannens adelsmärke. Den grundades på strikta metoder för observationer och slutledningar och den gav honom auktoritet i det offentliga samtalet. Priset var att Fnormativa

resonemang lämnades utanför. På det området fanns det inga metoder eller strikta resonemang. Där härskade känslorna, ansåg man. När nu tilltron till positivismens faktaabsolutism började vackla följde objektivitetsidealet med i fallet. Det som inte säkert var sant, kunde inte vara objektivt sant, eller hur? Här ligger Poppers insats. Han såg att stora delar av den kunskapsmassa som vi bygger våra liv på är obevisad. Upprepade erfarenheter ger inte några slutgiltiga bevis. Popper kritiserade Hume – enligt min mening en smula orättvist – för att ha trott att man med en induktiv logik kunde verifiera påståenden. En falsifikation däremot är deduktiv och därför logiskt oklanderlig. Genom att utsätta våra ”conjectures” för försök till ”refutations” kan vi undan för undan göra vår kunskap om världen säkrare – inte absolut säker, men säkrare.

I diskussionerna kring Popper har ”refutations” alltför ofta fått skymma det första ledet, ”conjectures”. Det är med fantasins hjälp, ur myter och visioner, som vi hämtar materialet för de djärva hypoteserna. De stränga metodologiska kraven gäller falsifikationerna men dessa får inte torrlägga gissningarnas källa. En vetenskap som skall göra framsteg kan inte bara arbeta jordnära den måste också tänka globalt. Kritik, men också mångfald och tolerans måste därför präglade ett universitet. Poppers filosofi är anti-auktoritär.

IV

Jag tror att en vetenskap som inte då och då begrundar sina teoretiska grundvalar riskerar att förtvina men jag har också klart för mig att filosofi kan stiga humanister och samhällsvetare så åt huvudet att det bär käpprätt åt skogen. Låt mig med ett exempel visa vad jag menar. Att jag väljer just det exemplet beror på att jag just avslutat ett litet arbete där jag hade anledning att studera Martin Luther. Det handlar där om teodicéproblemet, dvs. hur frågan om den samtidigt gode och omtänksamme guden skall förenas med den hämndlystne och maktgalne. Gud har, säger Luther, två sidor, den ena är uppenbarad, *revelatus*, honom kan vi lära känna och tala om. Den andra är utom räckhåll för vår kunskap och vårt förnuft, vi kan inte säga någonting om honom, han är för evigt förvarande, *absconditus*.

En annan idé om kunskapens gränser återfinns hos den sene Wittgenstein och har enligt min mening ställt till med mycken oreda bland humanister och samhällsvetare. Tanken är att vi är hänvisade till språket och ingenting

annat än språket för att tala och tänka om verkligheten. Den verklighet som finns utanför språket är med Luthers ord *absconditus*. Den uppenbarade verkligheten finns i språket, blir identisk med språket, och kan inte ifrågasättas från någon punkt utanför språket. Oredan kan se ut så här.

Religionsfilosofen Peder Thalén skriver i Svenska Dagbladet den 10 november 2009:

Huruvida en person kan eller inte kan urskilja ett mönster av gudomlig aktivitet i tillvaron är alltså, om vi tänker i dessa nya banor /Wittgensteins banor/, i hög grad språkligt betingat. Gud framträder, blir synlig, i användandet av språket. Svårigheten att iaktta Gud beror då på ett fatigt språk och inte att gudstron skulle vara omgärdad av några specifika kunskapsproblem.

Nu var det en gång så att människor talade om en tomte som bodde i lagården. Han var till nytta som jourhavande när bonden sov, men han kunde bli sur och ställa till ofog om han inte serverades gröt på julnatten. Nu har man inte funnit någonting i våra ladugårdar som kan förklaras med tomtehypotesen och ”tomte” har försvunnit ur vårt språk utom som inslag i den kommers som börjar i november. Min poäng är följande. Självklart kan vi inte tala utan att använda språket men det hindrar inte att vi genom fantasi, resonemang och iakttagelser successivt kan erövra delar av den dolda verkligheten åt den verklighet vi kan tala om. Vetenskapen accepterar inte att man i förväg drar upp gränser för kunskapen.

Exemplet visar en immuniseringsstrategi som går ut på att låta de ord vi använder för att beskriva verkligheten vara identiska med verkligheten. Därmed åstadkommer man att de ”sanningar” som är inbäddade i språket blir fridlysta för kritik. Mitt exempel är hämtat från teologin men sådana strategier finns också inom andra fakulteter. Man har andats ut när man har befriats från positivismens stränga intellektuella disciplin och vill låta idéerna växa utan tukt. Någon gräns mellan dikt och vetande finns då inte längre.

Men hur var det med Poppers ”conjectures”? Våra föreställningar om verkligheten innehåller inte bara vetande, dvs. sådant som prövats i en falsifikationsprocess, utan också myter. Skulle inte Thalén kunna falla tillbaka på det? Faktum är att Popper själv i sitt senare författarskap formulerat sig på ett sätt som skulle kunna tolkas som ett stöd för det försvaret. Men termen ”falsifikation” skall inte användas bara om experiment i strikt mening. Om språket innehåller betydelsefulla men tvivelaktiga ”conjectures”,

så är det vetenskapens sak att leverera ”falsifications”. Fantasin har en nödvändig uppgift i vårt sökande efter kunskap, men fantasins förslag är inte fredade från kritik.

V

Så långt jag kan överskåda terrängen finns det efter marxismen ingen stor teori som har försökt ta kommandot inom ämnet. Systemteorin då? Under några år från slutet av 70-talet var denna högsta mode och vi läste författare som Easton och Deutsch. Idén var att dra en gräns mellan ett inre, kallat ”system”, och dess omgivning. In i systemet flyter krav och stöd och ut ur systemet output av något slag som påverkar en feedback som verkar tillbaka på inputen. Så här långt är det inte fråga om en teori, dvs. det påstås ingenting substantiellt, utan bara om en teoriram. Nästa steg är att formulera hypoteser, dvs. tänkbara teorier, om samband mellan de fyra variablerna och helst också hypoteser om hur skilda innehåll i lådan påverkar processen. Någonting av det slaget kom aldrig under mina ögon, kanske har jag missat något, men man kan nog lugnt säga att detta försök att skapa en övergripande teori om politik inte ledde till mycket. Jag har själv ibland talat om ”system” som namn på det som är innanför en gräns och som därmed har en omgivning men de gångerna är även ordet ”teoriram” för pretentiöst.

Men teorier på en mera blygsam nivå? Är det vanligt att statsvetare presenterar teorier – alltså satsar som handlar om lagbundenheter, eller mera noggrant: lagliknande regelbundenheter? Jag tror inte det är svårt att plocka fram avhandlingar som inledningsvis redovisar lite teori som sedan visar sig vara utan betydelse för avhandlingen i övrigt. Respekteras man bara om man pryder sin rapport med lite teori? Som jag ovan har berört behöver förklaringar inte teorier och utan att ha gjort någon ordentlig undersökning vill jag påstå att många statsvetenskapliga arbeten faktiskt redovisar historiska förklaringar, ingenting annat. Och även berättelser och beskrivningar av det gamla goda slaget är fortfarande gångbara, eller hur? Kanske är den historiska ansatsen mera öppen för globala och humanistiska perspektiv?

För en historiker finns det tre ambitionsnivåer. Att redogöra för vad som har hänt (eller hur det ser ut), att finna orsaker till en händelse (eller ett tillstånd), att upptäcka återkommande samband (lagbundenheter) mellan fenomen. Det Hessler bad för var den första ambitionsnivån. Det är

lätt att tro att det blir bättre och finare om man lägger sig på en högre nivå, men det är en felsyn som är präglad av arvet efter positivismen. Ett historiskt händelseförlopp utgör en rik väv och risken är att man med en högre ambition förlorar mycket av den ur sikte. Ju striktare, ju fattigare. Valet av nivå bestäms av nyfikenheten (som ibland har den värdefulla bi-produkten ”nytta”).

I slutet av 60-talet skapades kurser i grundutbildningen som kallades ”Svensk och jämförande politik”. Man kanske inte skall läsa in något program i namnet. Man kunde ju i så fall tänka sig att studenterna skulle få en god kunskap om de politiska förhållandena i vårt land och att jämförelsen bara var ett pedagogiskt medel att påvisa vad (om något) som var unikt och vad som var en del av ett mera omfattande mönster. Jag tror dock att det i namnet låg en förstucken anslutning till den tredje ambitionsnivån och mycken forskning inom ämnet har och har haft den ambitionen. Problemen är välkända. En jämförelse är en sorts experiment. Man behöver minst två fall som är lika utom vad gäller den variabel man är intresserad av, ”grupp” och ”kontrollgrupp” kallar man det. För att få de två fallen lika måste man skala bort mängder av egenskaper ur bilden. Ju mera experimentliknande, ju fattigare.

C.P. Snow är upphovsman till tesen om de två kulturerna och det är just det som mina funderingar hittills har kretsat omkring (nu tror jag förstås att det inte är två utan tre kulturer; mer om det strax). Den ena kulturen vill undan för undan kartlägga de lagbundenheter som styr världen omkring oss och även oss själva. Hur skall man karakterisera den andra kulturen?

Valforskaren upptäcker väl inte vetenskapliga lagar, kanske inte ens lagbundenheter men åtminstone regelbundenheter, regelbundenheter som lockar till försiktiga prognoser om utfallet i nästa val. Jämför denna modell med min självupplevelse som väljare. Jag tar reda på och prövar kritiskt vad partierna framför och jag funderar över hur jag bäst lever upp till det ansvar jag har som väljare. Allt detta gör jag som en – så gott det går – självständigt tänkande individ och det finns i den situationen ingenting av valforskningens sociologiska regelbundenheter. Hur skall min upplevelse samsas med det forskaren lär ut om mig som en liten, liten del av ett kollektiv?

Erasmus Rotterdamus och Martin Luther drabbade på 1520-talet samman i en hård diskussion om viljans frihet. Luther ansåg att allt obehagligen styrs av Gud och att viljans frihet är en chimär. Luthers ansats är

densamma som positivistens, fast determinismen i det senare fallet handlar om naturfenomen. Detta kunde Erasmus inte acceptera. En fri vilja är kärnpunkten i den filosofiska hållning som kallas "humanism": varken skolastikernas järnhårda logik eller tilltron till en orubblig gudomlig vilja eller till obevekliga historiska eller naturvetenskapliga lagar får utplåna postulatet om individens frihet att välja. Den friheten är en förutsättning för människors skapande. Ett antal ämnen inom humaniora, t.ex. litteraturvetenskap, studerar resultatet av detta skapande.

Jag såg just att man har kommit på att man med lite extra dopamin kan få oss att ändra valet av semesterplanerna, t.ex. från sandstrand till museum. Varför inte också valet mellan Allians och Opposition? Erasmus från Rotterdam och Björklund från Kristinehamn må tycka att detta är kusligt, men måste de inte ge sig inför dopaminet? Nej, vi gräver ner oss i försvaret att hela vårt sociala liv är uppbyggt kring begrepp som "jag" och "du" och "ansvar". Vi är i nödfall beredda att klamra oss fast vid paradoxens halmstrå, paradoxen om en fri vilja i en lagbunden värld. Den läsare som har orkat ända hit är kapabel att ställa mig mot väggen: "Du gör nu en 'conjecture' som du vill freda mot 'refutations'". Och då har du inte rätt att bråka med Thalén". Återigen nej, jag påstår inte att den fria viljan är ett naturgivet fenomen. Den är en normativ stipulation av samma slag som idén om okränkbara mänskliga rättigheter.

VI

Den som väljer ett globalt sätt att se på verkligheten drabbas lätt av beskyllningen att vara "ideologisk" (så var det i den ovan omnämnda debatten på Ultuna). Med detta skällsord siktade positivisterna på dem som lät värderingar överflygla fakta. Haken är bara den att människors handlingar regelmässigt bygger på val och för att välja måste vi värdera. Varken fakta eller värderingar klarar sig på egen hand. Orsaken till att den fullfjädrade positivismen förlorat sin brutala charm är medvetandet att även vetenskap ytterst bygger på värderingar. När vi deltar i forskarutbildningen bibringas vi ett normsystem som styr hur vi hanterar källor, gör experiment, drar slutledningar, skriver rapporter och behandlar kollegor. Ett normsystem är inte givet av naturen. Det är oklokt men inte otänkbart att ta bort en del normer och tillfoga andra. Man kunde ju tänka sig att några av normerna bjöd oss att undvika sådana slutledningar som kan kasta en skugga över Muhammed eller sådant som kan utnyttjas av Sverigedemokraterna?

Men sådana förändringar skulle skada det vetenskapliga normsystemets kärna, dess mål att åstadkomma så sanna beskrivningar av verkligheten och så objektiva politiskt-filosofiska och moraliska och estetiska omdömen som möjligt.

Så långt om värden på basnivån. På nästa nivå kommer valet av forskningsuppgift. Rimligen väljer vi problem som vi anser vara viktiga och det valet har ett inslag av värdering. På den tredje nivån kommer frågan om forskaren oombedd skall tala om för politikerna vad de bör göra. I klimatfrågan. I den ekonomiska politiken. Problemet blir akut på den tredje nivån men det uppstår redan på den andra. I valet av just detta forskningsområde och i redovisningen av just dessa resultat ligger en omärklig glidning över den heliga gränsen mellan vetenskap och politik.

Att tala om objektivitet framstår idag som gammaldags och auktoritärt. Har inte objektiviteten hamnat på soptippen tillsammans med positivismen? Svaret är ett bestämt nej. Objektivitet är inte samma sak som värdenneutralitet. Objektivitet åstadkoms genom att efterleva de normer som styr det kritiska samtalet och det samtalet behöver inte inskränkas till att handla om faktapåståenden. En fotbollsdomare må tycka vad han vill om Djurgården och AIK och vad de heter, vad vi kräver av honom är att han dömer efter reglerna. Reglerna är mänskliga skapelser och därmed baserade på värderingar men det leder inte till slutsatsen att domaren kan värdera det han ser på planen hur han vill.

Emellertid, det är lätt att säga tulipanaros, det är svårare att göra en. Hur skall man bära sig åt för att resonera objektivt i värdefrågor? När Rawls stora bok *A theory of justice* kom 1971 tog vi på Skytteanum (i varje fall jag) emot den med öppna armar. Rawls' idé var som bekant följande: välj en konstruktion där du får besluta om principer för rättvisa i ett samhälle utan att veta vilken plats i samhället du kommer att tilldelas.

Den konstruktionen har kritiserats men jag måste här lämna den diskussionen åt sidan. När det blir fråga om att bedöma om Rawls' böcker och debatten kring Rawls har bidragit till svensk statskunskap måste man observera att inte all idéhistoria eller idéanalys är normativ. Man blir inte normativ bara för att man skriver om normer. Idéhistorien blir normativ först när man kopplar den till politiska ställningstaganden vi har att göra idag. Jag har några gånger försökt men är medveten om risken för anakronismer. Jag är förvånad över att inte den anklagelsen har kommit

beträffande mitt sätt att utnyttja Locke i *Vilddjuren och vidundret*. Sådant gör väl inte en riktig historiker? Bara en överlöpares!

Min bok *Den uppenbara lösningen* är en kortversion av Rawls. Jag krävde i den boken bara att vi åtar oss ett samtal där argument råder. För att få igång samtalet krävs det en tes. Finns det någon tes som inte är knuten till en bestämd situation? Ja, jag hade en att föreslå. Nästa moment blev att pröva om tesen dög i den eller den bestämda situationen. Om inte fick man ersätta den med någonting bättre. Med Poppers terminologi handlade det om ”conjectures” och ”refutations”, man testar fördelningsprinciper genom att försöka falsifiera dem. Det är inte så att ett resonemang i den här formen är värdeneutralt men det tvingar fram argument i värdefrågorna och skapar därmed objektivitet.

VII

Så var det den ”kultur” Snow glömde. Vid mitten av 70-talet startade Leif Lewin det stora projektet *Politics as rational action* (PARA). Ett flertal av institutionens forskare inbjöds att delta och arbetets uppläggning var mönsterig. Var och en skulle skriva sin bok om något politikområde på det sätt han fann bäst, men vi samlades flitigt för att under Leifs kloka ledning diskutera projektet. Det kom att leda till en rad fina böcker, men jag är inte säker på att den grundläggande teoretiska ansatsen hade någon stor betydelse för den saken.

Den grundläggande ansatsen var spelteoretisk. Antag att vi har två aktörer och att var och en har två val (strategier). Strategi gånger strategi ger då fyra rutor av utfall och om vi matar varje ruta med ett nyttovärde för var och en av spelarna kan vi förutsäga utfallet. Vad skall vi dra för slutsats om det visar sig att utfallet inte blir det vi förutsåg? Tre möjligheter. Antingen har vi tvingat på aktörerna fel spel. Man behöver inte stuva om mycket bland nyttovärdena för att få ett helt annat spel. Den möjligheten pekar mot ett studium av formella och informella institutioner och har länge varit en central del av statskunskap. Studiet av institutioner nödvändiggör ofta historik. Den andra möjligheten är att aktörerna-politikerna faktiskt inte är rationella. Vad beror det på? Ett studium av det politiska beslutsfattandets villkor glider lätt in på psykologi och få av oss har väl någon utbildning inom det området. Men psykologin behöver inte vara så komplicerad. Tänk t.ex. på iakttagelsen att medlemmarna i väl sammanhållna och från omgivningen isolerade grupper slutar att kritisera varandra och i stället i

den allmänna mysigheten förstärker varandras vanföreställningar – en inte ovanlig orsak till att arbetet i kollegiala grupper spårar ur.

Den tredje möjligheten är att det är något fel på spelteorins modell för människors beslutsfattande. Hur skall vi kunna tvinga in ett engagemang för fred i Afghanistan eller oro över havsytans nivå om 100 år under begreppet ”nyttovärde”? Ett sådant försök leder till en cirkel: vi förklarar politikerns ställningstaganden med deras ställningstaganden. Detta dilemma leder över till studiet av verklighetsföreställningar och värderingar. Långt efter PARA-projektet, i *Forskningsanknytning genom disputation*, prövade jag idén om att göra skillnad mellan ”rationalitet” och ”förnuft”. Jag skall inte upprepa detta. Det jag vill peka på här är den empiriska forskningens behov av filosofi, en övertygelse som jag bar med mig över Domkyrkoplan.

Idén om homo economicus (en kusin till homo politicus) bygger på antagandet att aktörerna kan översätta värdet av olika varor och tjänster och annat i den övergripande valuta som kallas ”nytta”. Med hjälp av den valutan kan den enskilde aktören jämföra värdet av olika objekt på ett enhetligt och kvantitativt sätt och har därmed en måttstock när han vill byta med andra aktörer på marknaden. Det pris en vara får på marknaden är ytterst en funktion av de nyttokalkyler vi alla gör när vi köper och säljer varor och arbetsinsatser. Men inte helt och hållet så. När en av de goda borgarna i Aix-en-Provence omkring år 1900 köpte en tavla föreställande berget Sainte-Victoire föreställer jag mig att han gjorde det – medvetet eller omedvetet – på grund av tavlans estetiska värde, det nya formspråket och de utsökta färgerna. Efter ett antal år upptäckte många dessa värden och man kunde notera ett allt högre pris på Cézanne tavlor. Men inom just denna sektor av marknaden är det idag uppenbart att sambandet med människors ”nyttovärden”, deras upplevelsevärden, har brutits. Andy Warhol hycklar inte. Ett konstverk är det som marknaden accepterar som konstverk; ett konstverk skapas genom marknadsföring; ”good business is the best art”, säger han. Hans och många andras tavlor har inte ett marknadsvärde för att de har ett estetiskt värde utan de har ett marknadsvärde för att de har ett marknadsvärde. Denna sektor av marknaden har avhumaniserats. Nu är det inte längre bara en obeveklig gudomlig vilja eller orubbliga historiska eller naturvetenskapliga lagar eller skolastikens järnhårda logik utan också marknads blindkraft som vill tvinga humanisten att med kropp och själ – inte bara med kroppen utan också med själen – underkasta sig Nödvändigheten.

På senare tid har begreppet ”nytta” förädlats och fått namnet ”lycka”. Marknaden i en konkret mening finns inte längre med i bilden men när människors upplevelser och situationer mäts och jämförs i valutan ”lycka” dyker marknaden upp som tankeexperiment. Låt oss göra det experimentet. Mot slutet av sitt liv skrev Ludvig van Beethoven en rad stråkkvartetter som experterna sätter mycket högt. Vi har anledning att tro att Beethoven själv förstod att han hade skapat någonting märkligt. Samtidigt plågades Beethoven svårt av sin totala dövhet. Nu frågar vi Beethoven som för experimentets skull får stå upp ur sin grav i Wiener Zentralfriedhof: ”Om du, maestro, gör en lyckokalkyl, skulle du då vara beredd att säga att lyckan med skapandet av kvartetterna uppvägde olyckan med dövheten? Eller skulle du avstå från kvartetterna om du fick hörseln tillbaka?” Läsaren får själv föreslå Beethovens svar. Jag för min del låter honom svara: ”Trams! Tanken på en sådan köpslagan banaliserar både mitt skapande och min tragedi. Låt mig nu sova i fred och fortsätta att drömma om ’die ferne Geliebte’”. Mitt stöd för förslaget är att Beethoven liksom Erasmus var humanist. Homo economicus är ett bra, kanske nödvändigt, instrument i ekonomisk forskning och instrumentet homo politicus har en plats inom statsvetenskapen. Men trots att det handlar om beslut är inte modellen ett barn av den humanistiska vetenskapssynen. Homo politicus är inte namnet på en människa med glädje och lidande, med visioner och lojaliteter, utan namnet på en abstrakt rationalitet.

Apropos Beethoven har jag just läst några intressanta artiklar om ljud och toner. Jag har inga synpunkter på vad som står i artiklarna, det ligger utanför min kompetens, men de föranleder en reflektion. Någon gång i början på 60-talet frågade en vän som är statistiker om historia verkligen behövs. Frågan var ett nedslag av positivismen och utgjorde en del av tidsandan när jag skrev min uppsats *Dikt och vetande*. Det var vid den tiden som en rad humanistiska ämnen bytte namn enligt schemat *musikhistoria* – *musikvetenskap* (också vårt ämne fick ett finare namn, *statsvetenskap* i stället för *statskunskap*). Kanske hade det historiska perspektivet fått ta alltför stor plats, men jag var och är nu ännu mera övertygad om att ingången till studiet av fenomenet ”musik” inte kan starta från ljud och relationer mellan toner. Musik är ett kultursocialt fenomen och för studiet av sådana fenomen är historien nödvändig. De som bestämmer fenomenet ”musik” är tonsättaren, spelmannen och lyssnaren och deras förhållningssätt är formade av traditionen. Den uppmärksamme läsaren invänder nu: hur går det då med objektiviteten; tydligen är det vad människor tycker som bestämmer

fenomenet. Men nej. En tradition skapas av vad människor gör och säger och den förändras på samma sätt. Men en tradition är ett objektivt historiskt fenomen, inte någonting subjektivt. Det spelar ingen roll om jag gillar Beethovens kvartetter, deras plats i traditionen kan studeras med full vetenskaplig objektivitet. Det går att argumentera för att de förtjänar sin upphöjda plats men det går också att ifrågasätta det. Att jag ”tycker” kan inte vara en del av argumentet, att argumentera är motsatsen till att tycka. Däremot spelar traditionen en roll för mitt tyckande. Vad jag upplever när jag lyssnar på kvartetterna påverkas av mina tidigare musikaliska erfarenheter och dessa är formade inom ramen för traditionen. Ämnesnamnet ”musikhistoria” kanske inte var *helt fel*?

Vad jag här har sagt ger mig kanske anledning att vandra den väg tillbaka som jag gick för många år sedan, efter kanten på Riddartorget med Värmlands vackra nationshus till vänster och över Domkyrkoplan? Men ack, Historicum finns inte längre kvar på sin gamla plats och de källkritiska renlevnadsmännen är skingrade. Förresten är det uppförsbacke tillbaka och jag är ju gammal och trött. Och allt är egentligen bra som det är. Det har varit en förmån att få tillbringa en så stor del av livet bland kollegor och studenter på Skytteanum. Jag har aldrig – som Hessler – behövt be för mig själv.

VIII

Jag hade lite funderingar på en fortsättning på den *Den uppenbara lösningen*. Jag inbillade mig att den i sin enkelhet, ja just därför att grundidén var så enkel, var en bra bok. Den grundläggande idén är densamma som i *Vilddjuret och vidundret* som jag skrev nära trettio år senare. Eftersom jag kan höra kollegor invända mot den boken med orden ”jag tror inte på naturrätten”, så vill jag passa på att svara. En sista gång. Inte heller jag tror att den naturliga rätten är skapad av naturen på samma sätt som solen och stjärnorna. Den är skapad av människor och den är en skapelse som inte får gå förlorad. Vilket den gör om vi låter begrepp som ”rättighet” och ”rättvisa” ha ett innehåll efter vars och ens tycke och smak, dvs. om vi placerar dem i samma språkliga kategori som ”oj” och ”ack” och ”hurra”. Sådana ord är bra att ha men de duger inte i ett samtal. Om vi skall kunna samtala om ”rättvisa” och ”rättighet” måste vi finna en premiss som godtas av var och en som vill delta i samtalet på ett konstruktivt sätt. Det var av den anledningen jag föreslog att man

skulle läsa Lockes ord ”That law of nature, which is the law of reason” som ”Den naturliga lag som påbjuder goda skäl”.

En av våra doktorander hejdade mig i stenhusets trappa och sa att *Den uppenbara lösningen* representerar ”statsvetenskapens poesi”. Men jag kände att boken annars mottogs med tystnad. Kanske var det av skonsamhet gentemot en oförarglig författare till en obetydlig bok? Eller hade jag gett mig in i en alldeles hopplös genre? Nej, så var det nog ändå inte. Mina bokhyllor gör mig alltmera förtvivlad för jag minns mannen i Canettis Nobelprisroman *Förbländningen* som omkommer när böckerna till slut rasar över honom. Men när jag just nu kastar en blick på mina hyllor påminns jag om en rad fina skytteanska bidrag till den politiska filosofin. Att krossas under Hermansson med flera vore en död i skönhet.

Hur som helst, det blev ingen fortsättning och jag drog 1978 till Örebro som rektor vid den nybildade högskolan. Jag ångrade aldrig den förflyttningen. Det var ett intressant arbete att hjälpa till att få fyra tidigare självständiga, väsensskilda och mot varandra misstänksamma utbildningsenheter att smälta samma till en. Efter fem år som veckopendlare anmälde jag mig till posten som planeringschef på Universitets- och högskoleämbetet. Efter ytterligare fem år ville jag återvända till Uppsala och Riksdagen beslutade då om ett anslag som skulle göra det möjligt för mig att under de sista tio åren före pensioneringen utnyttja mina erfarenheter i forskning om högskolan. Den forskningen ledde till två böcker som gav mig anledning att fundera över vad ett universitet egentligen är. Teorier om högskolan borde, sa jag, utgå från filosofin om vetenskap.

Poppers vetenskapsfilosofi leder till två institutionella (fast inte alltid strikt i särhållna) arrangemang: *Kollegiet* där forskarna uppmuntrar varandra och i sökandet efter intressanta hypoteser låter fantasin spela utan respekt för fastslagna sanningar. *Disputationen* med dess strikta rollfördelning och med opponentens uppgift att sörja för falsifieringsförsöken (en roll många nutida opponenter inte tycks förstå). För min del fick Poppers filosofi en universitetspolitisk betydelse när universitetets rektor utsåg mig till medlem i ledningsgruppen för det fakultetsövergripande kvalitetsarbetet. Om man utser en enda grupp för detta måste man rimligen förutsätta att vi alla har någonting gemensamt.

Jag nämnde tesen om klyftan mellan de två + en kulturerna, den naturvetenskapliga, den ekonomiska och den humanistiska. Jag såg att det faktiskt fanns klyftor. Naturvetarna betraktade humanisterna som ett exotiskt och ibland underhållande inslag i bilden; det enda irriterande var att

dessa insisterade på att få ha ett universitetsbibliotek. Humanisterna höll sig undan – man vill ju inte gärna träffa folk som frågar om man verkligen behövs. En av mina käpphästar i kvalitetsgruppen blev att denna klyfta är ett problem (jämför uppgiften i Örebro). Varje universitetslärare borde, sa jag, på allvar intressera sig för något ämne långt utanför den egna sfären. Jag såg det som en av rektors viktiga uppgifter att få oss att inse att vi är alla delägare i ett stort intellektuellt äventyr och att det som förenar oss är normsystemet. Vi får inte vara så kollegiala att vi avstår från att lägga oss i när ett ämne i grannskapet håller på att försumpas. Normerna accepterar ingen hövlighetskorrup­tion. Rektor måste också motverka en ordning där alla med näbbar och klor och halvsanningar kämpar om att få så stor bit av kakan som möjligt. Klyftan kan inte fyllas igen men den kan överbryggas och bryggan heter vetenskapens filosofi – jag tillfogar för säkerhets skull en varning för överkonsumtion och filosofisk onykterhet.

Hur förhåller det sig med vårt ämne? Ja, klyftan är inte värre än att alla de tre kulturerna har kunnat samsas på ett fruktbart sätt och så bör det fortsätta. Jag ser dock en risk för det humanistiska perspektivet. Enligt min mening bör detta alltid finnas med som en orgelpunkt, dvs. som ”en lång, uthållen ton /över/ vilken de övriga stämmorna kan röra sig i stor harmonisk frihet.”

Är du intressant, lilla vän?

Från kvinnor till kön och makt

Maud Eduards & Malin Rönnblom

FN:s första kvinnoår 1975 kan ses som upptakten till svensk statsvetenskaplig kvinnoforskning. Med referens till detta märkesår uppmanade Universitetskanslern lärosätena att ta in litteratur om kvinnor i undervisningen. På uppdrag av prefekten i Stockholm sammanställde Maud Eduards ett kompendium, sedermera *Kvinnor och politik. Fakta och förklaringar* (1977). Temat i boken är att kvinnor som grupp spelar en underordnad roll i politiken – och att detta uppenbara fenomen inte tycktes intressera statsvetare.

Hur stor är mottagligheten i ämnet för feministiska analyser här och nu, efter 35 år? Hur har det som 1975 kallades ”kvinnoforskning” utvecklats fram till idag? Vad har varit möjligt att hävda om kön, makt och politik? Hur har disciplinen svarat på kraven att integrera ett könsperspektiv? Och vad tror vi om feminismens bidrag i framtiden?

Vi är två författare som vill diskutera dessa frågor, Maud Eduards som var med från början och Malin Rönnblom som har framtiden för sig. Vi ser vårt 15-åriga samarbete som en gemensam kamp för ett vidgat tolkningsutrymme för feministiska analyser i ämnet.¹ När Maud först tillfrågades om att medverka i detta jubileumsnummer var förslaget till rubrik: ”När statsvetaren blev kvinna”. Nu vill vi inte prata om kvinnor i ämnet utan om forskning, men en anekdot kan få illustrera vad som varit. Då Maud valdes in i institutionsstyrelsen i Stockholm vid 1970-talets slut presenterades hon för kollegerna som ”icke-man”. Det var som om ordet kvinna var opassande i det statsvetenskapliga rummet. Numera kallas kvinnor i ämnet vanligtvis för kvinnor.

VAD HAR HÄNT?

Feministisk statsvetenskaplig forskning har synliggjort hur gränser förhandlas och konstrueras i politiken – mot det privata och personliga, det icke-demokratiska, det kroppsliga, vem som äger rätt att representera folket, vem som ska betraktas som medborgare och vad staten bör göra. Kritiken har

riktats mot hur samhällsfenomen naturaliseras och avpolitiserats, hur maktrelationer förtigs, och mot statsvetares underlåtenhet att se dessa processer.

Vad gäller utvecklingen i stort av synen på kön som samhällelig makt-dimension har svensk statsvetenskap, liksom andra ämnen, gått från att främst benämna kvinnors villkor till att analysera kön/genus i vidare bemärkelse. Vi vill visa hur den statsvetenskapliga profilen kön och politik förskjutits mot ett bredare politikbegrepp, en mindre homogen syn på kvinnor som kategori, ett ökat intresse för hur föreställningar om manligt och kvinnligt hänger ihop, och en mer relationell syn på makt. Här är svensk statsvetenskap inskriven i en internationell utveckling, men i denna text talar vi huvudsakligen om Sverige.

Från kvinnoforskning till feministisk forskning – det kan vara en sammanfattning av den statsvetenskapliga forskningens förändrade analytiska fokus. Många svenska statsvetare talar också om sin forskning som feministisk, snarare än att hon/han anlägger ett genusperspektiv (se t.ex. Eduards 2002; Lindvert 2002; Jansson m.fl. 2010). Ett skäl till det kan vara att maktfokuseringen i ämnet gör det nästan ofrånkomligt att även förstå kön i termer av makt. Därmed bäddas för feministiska tolkningar som just ställer maktordningar i centrum för analysen.

I den här artikeln är vi framför allt intresserade av att belysa den statsvetenskapliga disciplinen genom att lyfta fram några av de utmaningar som feministisk forskning ställt vårt ämne inför. Framför allt har svenska statsvetare studerat (motstånd mot) kvinnors politiska deltagande, statens agerande och den offentliga politikens ”resultat”, särskilt med inriktning på kvinnors villkor. Den feministiska kritiken av ämnet handlar också om synen på vetenskap.

DEMOKRATI, INFLYTANDE OCH POLITIKENS ORGANISERING

Frågor om demokrati och inflytande har stått i fokus för empiriska studier och även varit centrala i feministisk politisk teori. Men om (normativ) politisk teori traditionellt i stor utsträckning varit en egen subdisciplin har feministisk forskning ifrågasatt indelningen i teori och empiri. Feministiska analyser av vad som sker på och utanför den traditionella politiska arenan, och inte minst förhållandet däremellan, har skrivits in i den teoretiska kritiken av uppdelningen mellan offentligt/politiskt och privat/icke-politiskt (jfr Jónasdóttir 1991, 1994). Studier av sådana relationer har också bidragit till att problematisera innebörden av det politiska.

Här tänker vi exempelvis på de nordiska studierna *Det uferdige demokratiet. Kvinner i nordisk politikk* (redigerad av Elina Haavio-Mannila m.fl.), som publicerades 1983. Flera av skribenterna, som senare blivit tongivande i den nordiska kontexten, deltog även som författare i den efterföljare som kom 1999, *Likestilte demokratier. Kjønn og politikk i Norden* (redigerad av Christina Bergqvist). I *Det uferdige demokratiet* problematiseras framför allt kvinnors deltagande – och icke-deltagande – som väljare och valda i relation till den inomparlamentariska politiken på nationell och lokal nivå, inklusive de partipolitiska kvinnoorganisationerna samt den framväxande jämställdhetspolitiken. Tydligt är också att studier av jämställdhetspolitiken utvecklats mot diskussioner om politikfältets institutionalisering inklusive de aktörer som jämte politikerna driver dessa frågor (jfr Pincus 2002).

Feministisk forskning har också uppmärksammat den utomparlamentariska kvinnorörelsens påverkan på etablerade politiska strukturer. Här ingår forskning om det politiska systemets möjligheter och begränsningar för kvinnors politiska deltagande (Freidenvall 2006), exempelvis analyser av könskvotering som en väg till en ökad andel kvinnor i politiken (Dahlerup & Freidenvall 2008).

En fråga som ställdes tidigt, och som fortfarande problematiseras, är i vilken utsträckning kvinnor gör skillnad i politiken. Denna diskussion handlar om huruvida kvinnor och män har olika politiska åsikter, gör olika partival, organiserar sig politiskt på olika sätt eller innehar olika positioner i politiken. Exempelvis har forskning visat att kvinnor röstar mer vänster än män och utgör en majoritet av vänsterpartiets och miljöpartiets väljare, medan en majoritet män röstar på moderaterna (Oscarsson & Wängnerud 1995; Eduards 2002). Trots att andelen kvinnor i de beslutsfattande församlingarna successivt ökat sedan 1970-talet (förutom en nedgång vid valet 1991) är slutsatsen att män dominerar på ledande positioner (Bergqvist 1994; Gustafsson 2008).

I förlängningen leder diskussionen av dessa frågor till resonemang om betydelsen av att kvinnor finns med – eller inte – i politiken. Flera statsvetenskapliga avhandlingar har analyserat denna tematik i termer av kvinnors intressen, där de hämtat teoretisk inspiration från Anna Jónasdóttir (Hedlund 1996; Wängnerud 1998; Gustafsson 2008). Tanken är att kvinnor har gemensamma intressen av att driva frågor som just handlar om kvinnors inflytande eller om jämställdhet samt att kvinnors närvaro innebär att politiken delvis ändras (se Wängnerud i denna volym).

Ett annat tema inom forskning om demokrati och inflytande, som också har en direkt koppling till den teoretiska diskussionen kring politikbegreppet, är analyser av kvinnors organisering – och även andra studier som problematiserar synen och tänkandet kring det politiska. Det statsvetenskapliga angreppssättet innebär en orientering mot relationer mellan kvinnors organisering och etablerad politik, något som också problematiserar förhållandet mellan makt och motstånd (Gustafsson m.fl. 1997; Thomson 2000; Eduards 2002; Rönnblom 2002). Genom att studera hur kvinnor väljer att organisera sig politiskt utanför den traditionella politikens ramar har också den etablerade politikens centrala premisser utmanats i allt högre grad.

Sammantaget är kvinnors representation och handlingsutrymme i politiken ett centralt tema i forskningen. Mellan 1991 och juni 2010 har det enligt GENA, databasen för avhandlingar i kvinno-, mans- och genusforskning, lagts fram 33 avhandlingar i statsvetenskap.² Åtta av dessa fokuserar frågor om kvinnorepresentation, kvinnors situation i politiken och huruvida kvinnor gör skillnad i politiken.

För att summera har feministisk forskning på flera sätt ifrågasatt det politiska systemet som ”könsneutralt”, både genom att föra in kön som en analytisk dimension i den tidigare forskningen om väljare och valda och genom att ifrågasätta den statsvetenskapliga forskningens traditionellt snäva syn på politik.

FÖRDELNINGSFRÅGOR OCH POLITIKENS INNEHÅLL

När det gäller studier av politikens frågor och innehåll har feministisk statsvetenskaplig forskning framför allt uppmärksammat vissa teman som har ansetts beröra kvinnor och kvinnors situation i samhället i högre utsträckning än mäns. Inte minst har frågor om välfärdsstatens fördelning av resurser till kvinnor respektive män studerats. Den nordiska välfärdsstaten analyserades också tidigt utifrån att dess institutionella uppbyggnad får olika betydelser för kvinnor och män (Hernes 1982, 1987).

Forskning om välfärdsstaten har också haft betydelse för produktionen av komparativ feministisk forskning, något som i det nordiska sammanhanget blev synligt redan genom den tidigare nämnda antologin *Det uferdige demokratiet*. En huvudfråga har varit att belysa hur kön konstrueras i välfärdspolitiken i olika länder, en tudelad process där det visar sig att politiken dels upprätthåller existerande föreställningar om kön och

maktstrukturer, dels kan möjliggöra förändringar (Sainsbury 1996, 1999). Här finns också studier av hur kvinnors organisering och handlande har påverkat välfärdsstaternas politik (Sainsbury 1999, 2001). Begreppet välfärdsstaten har också ändrats som en följd av att könsdimensionen förts in i analysen (Sainsbury 2008).

Omsorg i bred mening är ett annat politikområde som legat till grund för flera studier inom svensk statsvetenskaplig forskning (Stensöta 1994; Johansson 1996; Bergqvist & Nyberg 2001; Jansson 2001). Jämställdhetspolitik är ytterligare ett forskningsfält som vuxit, med nya infallsvinklar, exempelvis hur den bidrar till att förstärka etablerade föreställningar om den heterosexuella familjen och den goda svenskheten (Rönblom & Hudson 2007; Tollin 2008; Carbin 2010). Sammanfattningsvis har de statsvetenskapliga studierna blivit mer ”kritiska”, vilket innebär att jämställdhetspolitiken betraktas som ett politiskt fält där kön och föreställningar om femininitet och maskulinitet produceras – och där gränser för vad som är möjligt att förändra förhandlas. Dessa studier illustrerar även hur jämställdhet görs i termer av etnocentrism och heteronormativitet (se även Magnusson, Rönblom & Silius 2008).

Ett tema som mer än övriga ifrågasätter statsvetenskapens tidigare gränsdragningar är frågor som rör relationen mellan kropp och politik. Den statsvetenskapliga forskningen om hur mäns våld mot kvinnor hanteras i svensk politik är en del av ett växande internationellt forskningsfält där frågor om sexualiserat våld, prostitution, trafficking och så kallat hedersrelaterat våld undersöks (Eduards 2002; Wendt Höjer 2002; Waltman 2008; Carbin 2010). Här visas hur mekanismer som framställer kvinnokroppen som exempelvis avvikande och sexualiserad reproducerar kvinnors underordning just genom hur kroppen ”görs” och uppfattas (Åse 2000; Eduards 2007).

GLOBALISERING, TRANSNATIONELLA RELATIONER OCH EU

När den amerikanska statsvetaren Cynthia Enloe publicerade *Bananas, Beaches & Bases. Making Sense of International Politics* (1989) för drygt tjugo år sedan, och visade hur kvinnor ”används” i amerikansk utrikespolitik, blev genvägen turt i Sverige. Det fanns helt enkelt ingen forskning på detta minerade fält om sexturism, prostitution på militärbaser, diplomathustrurs villkor och kvinnor som tjänstefolk. Säkert fanns också tanken att lilla, alliansfria Sverige inte berördes av denna nykoloniala

realpolitik. När svensk genusforskning ägnat sig åt utrikespolitik eller internationella relationer har fredsfrågan stått central, inte sällan analyserad av historiker (se t.ex. Andersson 2001; Hammar 2004).

Flera forskare har konstaterat att internationell politik/internationella relationer (IR) är den subdisciplin inom statsvetenskapen som hållit ut längst mot feministiska tolkningar, vilket är tydligt även i svensk forskning. Men här finns också feministiskt pionjärbete, inte minst i form av den stora internationella konferens som Annica Kronsell och Erika Svedberg ordnade i Lund 1996 under rubriken *A World in Transition. Feminist Perspectives on International Relations*, som resulterade i ett specialnummer av *Statvetenskaplig tidskrift* (nr 1/1997). I september 2008 arrangerades en uppföljare på temat *The War Question for Feminism. Gender aspects on militaries, armed conflict and peace-keeping*, som kommer utmynna i en antologi på engelska (Kronsell & Svedberg kommande). Frågor om krig och fred, och hur kvinnor ”används” i väpnade konflikter, har fått allt större tyngd som feministiska problem (Eduards 2004).

Vad gäller svensk säkerhetspolitisk doktrin konstaterar Erika Svedberg och Annica Kronsell att den är sammanvävd med normer för maskulinitet (Svedberg & Kronsell 2002). Författarna visar hur neutralitetspolitiken skapat en mer defensiv form av militarism, som bygger på tanken om rättrådighet, och en neutral, hederlig och redbar soldat. Den allmänna värnplikten, som inte var allmän utan bara för män, har betraktats som ett fundament i byggandet av nationalstaten och det könade medborgarskapet (Kronsell & Svedberg 2006). Den naturaliserade och tystade relationen mellan kön, kropp, nation och det militära ifrågasätts allt oftare (Kronsell 2007; Eduards 2010).

Forskning kring jämlikhet och kön i europeisk politik har också intensifierats. Det gäller även *gender mainstreaming*, som en särskild politisk strategi för att öka jämställdheten mellan kvinnor och män, inte minst genom nivåövergripande studier där nationell politik relateras till transnationell politik, som i de EU-finansierade forskningsprojekten FEMCIT och QUING.³ Det förra fokuserar medborgarskapsfrågor i ett föränderligt Europa och lyfter fram betydelsen av kvinnorörelsernas praktiker, medan QUING främst studerar hur nationell jämställdhetspolitik öppnar upp för vissa frågor och grupper och stänger ute andra. Båda projekten lägger vikt vid en utvidgad förståelse av kön genom att inkludera maktdimensioner som etnicitet/ras, klass och sexualitet i analysen. En annan studie

visar att svensk statsfeminism stärkts av EU-medlemsskapet, att vissa EU-regleringar varit till stöd för jämställdhetspolitiken, men att det motsatta också gäller (Bergqvist, Blandy & Sainsbury 2007).

En avslutande kommentar är att detta breda forskningsfält lämnar stora möjligheter för framtida forskning. Det kan handla om Sverige i ett transnationellt, regionalt och europeiskt säkerhetsperspektiv, om global militarisering och internationellt fredsarbete, men också om jämförande studier av olika slag. Svensk statsvetenskaplig feministisk forskning om problem i tredje världen är också ett växande fält (Koppola 2001; Alnevall 2007), nu senast med en avhandling om hur kvinnor i frihandelszonerna i Nicaragua skrivs in i en global kapitalistisk arbetsfördelning (Tornhill 2010).

OM VETENSKAPLIGHET

Statsvetenskaplig forskning cirkulerar kring frågor som rör makt och politik – frågor som även är helt centrala i feministisk forskning. Samtidigt präglas statsvetenskap till stor del av en positivistisk tradition, vilket gör att grundläggande utgångspunkter och antaganden är svåra att ifrågasätta. Detta leder, som vi ser det, till att viss könsproblematiserande forskning tolereras bättre än annan. Forskning som håller sig till den partipolitiska och parlamentariska arenan och som överensstämmer med etablerat statsvetenskapligt tänkande får, inte förvånande, mer stöd än forskning som ifrågasätter grundläggande – och ofta outtalade – utgångspunkter om politik. Feministisk forskning anses också ofta vara mer normativ än icke-feministisk forskning, vilket blir paradoxalt i ljuset av de nära kopplingarna mellan statsvetenskapliga forskare och det politiska etablissemanget.

En viktig del i utvecklingen av feministisk forskning är den teoretiska och vetenskapsteoretiska kritiken mot icke-feministisk eller mer etablerad forskning. Feministisk forskning handlar således inte enbart om att kritiskt granska könsordningens uttryck utanför universitetsvärlden, utan även om att ifrågasätta de könskodade forskningspraktiker som präglar annan forskning och de akademiska institutionerna. Denna kritik har framför allt vänt sig mot ett positivistiskt vetenskapligt projekt, där sökandet efter ”sanning” har skapat uteslutande objektivitetsideal för hur forskning ska bedrivas. I boken *Politikens paradoxer* skriver Maria Wendt och Cecilia Åse att:

Relationen mellan kön och makt ignoreras i såväl politisk praktik som politisk teori. Det råder en ohelig allians mellan politik och forskningen om politik. På samma sätt som kön förs bort från den politiska dagordningen för att det inte är 'riktig' politik avskiljs forskning som problematiserar kön från 'riktig' vetenskap. (Wendt Höjer & Åse 1996: 8)

Även feministisk forskning är politisk i betydelsen att den inbegriper en emancipatorisk dimension. Däremot har vi svårt att se att det kan finnas icke-politisk eller objektiv forskning. Vi menar snarare att just normer om neutralitet och objektivitet bygger på vissa normativa ställningstaganden, varav utsagan om att politik inte har något med kön att göra är just en sådan. Vi ser det som att de linser genom vilka feministisk forskning granskar och problematiserar etablerad politik, ger en kritisk distans till det som analyseras och därför snarare underbygger projektets vetenskaplighet.

Ändå tenderar feministisk statsvetenskaplig forskning att placeras i ämnets utkant. En feministisk granskning av ämnet är det minnesarbete om seminariekulturen på en statsvetenskaplig institution som genomfördes av en grupp doktorander, och som bland annat visade på det problematiska i att vara forskare och kvinna i akademien (Henriksson m.fl. 2000; jfr Rönnblom 1999; Kronsell 2002).

Till sist vill vi understryka att även feministiska rörelser kan fungera som kunskapsproducenter och utmana det akademiska teoretiserandet, såväl det traditionella som det feministiska. I det perspektivet är det viktigt att teori och politik inte flyter ihop, blir samma sak, utan att de kan förstärka respektive utmana varandra. Här råder en spänning mellan forskarens önskan om legitimitet i akademien, att inte få sin forskning utdömd som ideologiproduktion, å ena sidan, och att kunna bevara de emancipatoriska inslag som handlar om förändring mot ett samhälle där kön inte utgör en maktdimension, å den andra (jfr Helen Lindbergs analys på detta tema).

MOT FRAMTIDEN...

Vart tror vi då att den statsvetenskapliga könsforskningen är på väg? Vilka politiska problem kommer att uppmärksammas? Och vilka metodologiska ingångar kan man ana kommer att få fäste?

Vad som behandlas inom forskningen hänger samman med hur politiken ter sig och förändras. Men som vi sett av utvecklingen hittills tar feministiska forskare upp nya och marginaliserade frågor. Mot den bakgrunden, att vi som forskare väljer vad vi problematiserar, vill vi peka ut åtminstone

tre övergripande, sinsemellan sammanhängande, problem: a) politiska konflikter, b) politikens organisering och c) processer av avpolitisering.

Samhället präglas av ökande motsättningar, från den lokala till den globala nivån. Samtidigt är dessa processer ofta svåra att fånga utifrån gängse politiskt tänkande, då de går på tvärs mot etablerade politiska motsättningar, något som kan illustreras med så olika exempel som ökat sexualiserat våld mot kvinnor (i krig) till Feministiskt Initiativs inträde på den svenska politiska scenen.

Samtidigt som nationalstaten på ett sätt står stark förändras formerna för politikens organisering. Nationalstaten förlorar makt både ”uppåt” och ”neråt”, till övernationella institutioner som EU och till allt starkare och större regioner. Formerna för politisk styrning är också stadda i förändring. Utvecklingen från regering (eng. *government*) till ”styrning” (eng. *governance*) innebär att lösligare sammanslutningar allt mer ersätter hierarkiska former för beslutsfattande. Informella nätverk stärks, vilket gynnar vissa grupper av aktörer framför andra.

Parallellt med att motsättningarna i samhället ökar tenderar, paradoxalt nog, politikens räckvidd att minska. Frågor som tidigare ansågs politiska görs i dag till den privata marknadens angelägenheter, eller till frågor om administration, juridik, moral eller natur. Det nyliberala projektet kräver en annan form av politik där motsättningar och konflikter avförs från den demokratiska dagordningen, vilket vi menar särskilt drabbar grupper som görs till de Andra, som ”kvinnor” och ”invandrare.

I relation till dessa tre politiska problemkomplex föreställer vi oss ett antal metodologiska utmaningar som statsvetenskapen står inför och där den feministiska forskningens olika angreppssätt kan utgöra värdefulla bidrag.

Den första utmaningen rör behovet av att komplicera teoretiserandet kring motsättningar i samhället med hjälp av s.k. intersektionell kritik. Detta är också en utveckling som tagit fart i ämnet under senare år, inte minst när det gäller feministisk forskning om nation och svenskhet (jfr Towns 2002; Edwards 2007; Åse 2009; Carbin 2010; Jansson m.fl. 2010). Utifrån influenser främst från postkoloniala perspektiv och queerteori bedrivs numera forskning där kön behandlas som inskrivet i ett bredare spektrum av maktdimensioner.

I den andra utmaningen, som också följer av flerdimensionella angreppssätt, ser vi behovet av mer komplexa sätt att analysera och förstå makt. För att kunna undersöka politiska problem där politikens gränser och organisering utmanas och förändras behövs feministiska studier som

tar fasta på staten och de politiska institutionerna som centrala utan att se dem som homogena aktörer (jfr Eduards 2007; Rönnblom 2008). Här tror vi också att en mer traditionell orientering mot demokrati, representation och intressepolitik utvecklas parallellt med olika former av diskursiva angreppssätt på politik – inte minst för att frågor kring politikens gränser ska kunna ställas på ett mer genomgripande sätt.

Den tredje utmaningen gäller den vetenskapsteoretiska kritiken och det tvärvetenskapliga samarbetet med feministisk forskning inom andra discipliner. De komplexa politiska problem som tas upp i feministiska studier kommer troligtvis att kräva analyser som går bortom det fokus som i dag finns inom feministisk statsvetenskaplig forskning. Statsvetenskap är inget ämne som sätter människor i fokus, även om individen och medborgaren ofta figurerar i bakgrunden. Här tror vi att teorier om femininitet och maskulinitet i studier av politiskt handlande kan vara en möjlighet att berika både det statsvetenskapliga ämnet och dess feministiska analyser.

TA VARA PÅ MOTSÄTTNINGARNA

En övergripande vetenskapsteoretisk spänning som präglar feministisk forskning är den mellan två till synes oförenliga hållningar: normativa utgångspunkter om hur samhällsordningen bör se ut, å ena sidan, och synen på världen som oviss, näst intill omöjlig att fånga in i förändringstermer, å den andra (jfr Staudt & Weaver 1997, som talar om "normativity" vs "anti-foundationalism"). I feministisk statsvetenskaplig forskning är denna spänning (ännu) inte uttalad, men vi anar att den kommer att spela en större roll i framtida analyser och förståelser av makt och maktrelationer. Och att det också gäller ämnet i stort.

Till slut vill vi understryka att bredden i feministisk statsvetenskaplig forskning är stor och växande. Särskilt under de senaste tio åren har forskare på fältet anlagt nya infallsvinklar och därmed tydligare utmanat traditionella föreställningar om både politikens och den statsvetenskapliga forskningens gränser. Konstruktioner av manlighet och nationalism i relation till svenska polarexpeditioner (Lewander 2004), konstruktioner av en politisk, hegemonisk ordning genom disciplinering av kvinnliga polisens kroppar (Åse 2000), samt det paradoxala i att synliggörandet av kön och etnicitet/ras i politiken samtidigt riskerar att låsa fast dessa kategorier (Stoltz 2000), är tre exempel som tänjer på föreställningen om vad

en statsvetenskaplig avhandling bör ta upp. Trots skillnader i metodologiska ansatser illustrerar de en förskjutning i fokus mot studier av det förment ”normala”. Nationen, medborgaren, politiken och maktordningen granskas och synliggörs genom nya frågor och alternativa angreppssätt. Samtidigt definieras och analyseras makt, kön och politik på olika sätt. Och denna olikhet – eller snarare frihet – ser vi som central för den feministiska statsvetenskapliga forskningens framtid.

I dag inrymmer feministisk statsvetenskaplig forskning lika många frågor som hela det statsvetenskapliga forskningsfältet, om inte fler (jfr Freidenvall & Jansson 2010). Samtidigt är det trångt i entrén, vilket leder till att enskilda feministiska forskare ofta får stå till svars för all feministisk forskning – oavsett teoretisk ingång. Vi vill vända på det rådande kravet att feministisk forskning måste anpassa sig till förhärskande normer i ämnet. Vi pläderar istället för att det statsvetenskapliga forskningsfältet har allt att vinna på att gå de feministiska landvinningarna till mötes – med alla dess olika angreppssätt.

Noter

- 1 Denna text bygger på skriften *Genusperspektiv på statsvetenskap*, som vi skrev tillsammans på uppdrag av Högskoleverket och Nationella sekretariatet för genusforskning (Rönblom & Eduards 2008). Se också Gustafsson, Eduards & Rönblom (1997) och Wahl, Eduards, Holgersson, Höök, Linghag och Rönblom (2008).
- 2 Den första svenska avhandlingen i statsvetenskap med könsperspektiv lades fram av Anna Jónasdóttir 1991. De 33 avhandlingarna i statsvetenskap kan jämföras med sociologi, där den första avhandlingen kom 1968 och ytterligare 128 avhandlingar nu lagts fram; eller med historieämnet där Gunnar Qvist presenterade sin avhandling i kvinnohistoria redan 1960 och där det idag finns ytterligare 107 avhandlingar med ett genusperspektiv. I detta ljus framstår statsvetenskap som ett relativt outvecklat feministiskt forskningsfält (se <http://www.ub.gu.se/samlingar/kvinn/gena>).
- 3 FEMCIT (Gendered Citizenship in Multicultural Europe: The Impact of Contemporary Womens’s Movements) och QUING (Quality in Gender + Equality Policies) är båda finanserade inom EUs 6e ramprogram och löper mellan 2006 och 2011.

Referenser

- ALNEVALL, CHRISTINA, 2007. "Gendered Discourses and Resistance in Mexico", i Lars Lindström m.fl. (red), *Globalization, Imperialism and Resistance*. PODSU, Department of Political Science, Stockholm University.
- ANDERSSON, IRENE, 2001. *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk 1914-1940*. Akademisk avhandling, Historiska institutionen, Lunds universitet.
- BERGQVIST, CHRISTINA, 1994. *Mäns makt och kvinnors intressen*. Akademisk avhandling, Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- BERGQVIST, CHRISTINA (red.), 1999. *Likestilte demokratier. Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget i samarbeid med nordisk Ministerråd.
- BERGQVIST, CHRISTINA & NYBERG, ANITA, 2001. "Den svenska barnomsorgsmodellen", SOU 2001:52, *Välfärdstjänster i omvandling*.
- BERGQVIST, CHRISTINA, OLSSON BLANDY, TANJA & SAINSBURY, DIANE, 2007. "Swedish State Feminism: Continuity and Change", i Outshoorn, Joyce & Johanna Kantola (red), *Changing State Feminism*. New York: Palgrave/Macmillan.
- CARBIN, MARIA, 2010. *Mellan tystnad och tal: flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Akademisk avhandling. Stockholm Studies in Politics, nr 134.
- DAHLERUP, DRUDE & FREIDENVALL, LENITA, 2008. *Kvotering*. Stockholm: SNS Förlag.
- EDUARDS, MAUD, 1977. *Kvinnor och politik. Fakta och förklaringar*. Stockholm: Liber.
- EDUARDS, MAUD, 2002/2008. *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.
- EDUARDS, MAUD, 2004. "Våld utan gränser: om krig och hotad manlighet", i Svanström, Yvonne & Kjell Östberg (red), *Än män då? Kön och feminism i Sverige under 150 år*. Stockholm: Atlas.
- EDUARDS, MAUD, 2007. *Kroppspolitik. Moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas.
- EDUARDS, MAUD, 2010. "Vad har ett badlakan med säkerhetspolitik att göra?", i Freidenvall, Lenita & Jansson, Maria (red), *Politik och kritik. En feministisk guide till statsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- ENLOE, CYNTHIA, 1989. *Bananas, Beaches & Bases. Making Sense of International Politics*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.

- FREIDENVALL, LENITA, 2006. *Vägen till Varannan damernas: om kvinno-representation, kvotering och kandidaturval i svensk politik 1970–2002*. Akademisk avhandling, Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- FREIDENVALL, LENITA & JANSSON, MARIA (red), 2010. *Politik och kritik. En feministisk guide till statsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- GUSTAFSSON, ANETTE, 2008. *Könsmakt och könsbaserade intressen. Om könspolitisk representation i svensk kommunalpolitik*. Akademisk avhandling, Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.
- GUSTAFSSON, GUNNEL (red), EDWARDS, MAUD & RÖNNBLUM, MALIN, 1997. *Towards a New Democratic Order? Women's Organising in Sweden in the 1990's*. Stockholm: Publica.
- HAAVIO-MANNILA, ELINA M.FL. (red), 1983. *Det uferdige demokratiet: kvinner i nordisk politikk*. Oslo: Nordiska Ministerrådet.
- HAMMAR, INGER, 2004. *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar*. Lund: Nordic Academic Press.
- HEDLUND, GUN, 1996. "Det handlar om prioriteringar". *Kvinnors villkor och intressen i lokal politik*. Örebro Studies 14, University of Örebro.
- HENRIKSSON, MALIN M.FL., 2000. "I vetenskapens namn: ett minnesarbete", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1.
- HERNES, HELGA MARIA, 1982. *Staten – Kvinner ingen adgang?* Oslo: Universitetsforlaget.
- HERNES, HELGA MARIA, 1987. *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*. Oslo: Norwegian University Press.
- JANSSON, MARIA, 2001. *Livets dubbla vedermödor: om moderskap och arbete*. Akademisk avhandling, Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- JANSSON, MARIA, WENDT, MARIA & ÅSE, CECILIA (red), 2010. *Den nationella väven. Feministiska analyser*. Lund: Studentlitteratur.
- JOHANSSON, VICKY, 1996. *Vem gör vad, när och var? Omsorgens organiseringsformer i kommunerna och kvinnors och mäns omsorgsarbetsdelning*. Stockholm: Publica.
- JÓNASDÓTTIR, ANNA G., 1991. *Love Power and Political Interests: Towards a Theory of Patriarchy in Contemporary Western Societies*. Örebro: Högskolan.
- JÓNASDÓTTIR, ANNA G., 1994. *Why Women Are Oppressed*. Philadelphia: Temple University Press.
- KOPOLA, NELLI, 2001. *The Construction of Womanhood in Algeria. Moudjahidates, Aishah Radjul, Women as Others and Other Women*. Akademisk avhandling, Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

- KRONSELL, ANNICA, 2002. "Homeless in academia: homesteading as a strategy for change in a world of hegemonic masculinity", i Di Georgio-Lutz, JoAnn (red), *Women in higher education: empowering change*. Westport: Praeger.
- KRONSELL, ANNICA, 2007. "Methods for studying silences: gender analysis in institutions of hegemonic masculinity", i Ackerley, Brooke A., Stern, Maria & True, Jacqui (red), *Feminist Methodologies for International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KRONSELL, ANNICA & SVEDBERG, ERIKA, 2006. "The Swedish Military Manpower Policy and their Gender Implications", i Joenniemi, Pertti (red) *The Changing Face of European Conscription*. Aldershot: Ashgate.
- KRONSELL, ANNICA & SVEDBERG, ERIKA (red), kommande. *Making Gender, Making War: Violence, military and peacekeeping practices*. London: Routledge.
- LEWANDER, LISBETH, 2004. *Polariseringens politik: studier av nation och kön*. Akademisk avhandling, Institutionen för samhällsvetenskap, Karlstads universitet.
- LINDVERT, JESSICA, 2002. *Feminism som politik*. Umeå: Boréa Förlag.
- MAGNUSSON, EVA, RÖNNBLM, MALIN & SILIUS, HARRIET, 2008. *Critical studies of gender equalities: Nordic dislocations, dilemmas and contradictions*. Göteborg: Makadam förlag.
- OSKARSSON, MARIA & WÄNGNERUD, LENA, 1995. *Kvinnor som väljare och valda. Om betydelsen av kön i svensk politik*. Lund: Studentlitteratur.
- PINCUS, INGRID, 2002. *The politics of gender equality policy: a study of implementation and non-implementation in three Swedish municipalities*. Akademisk avhandling, Statsvetenskapliga institutionen, Örebro.
- RÖNNBLM, MALIN, 1999. "Vad är 'god kunskap'? En feministisk doktorands möte med sin disciplin", i Ek, Anne-Charlotte m.fl. (red), *Metod, makt och kön i ett feministiskt samtalsrum*. Kvinnovetenskapligt forums rapportserie, Umeå, nr 8.
- RÖNNBLM, MALIN, 2002. *Ett eget rum? Kvinnors organisering möter etablerad politik*. Akademisk avhandling, Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
- RÖNNBLM, MALIN, 2008. "Var tog politiken vägen? Om regionalpolitik, jämställdhet och statens förändrade former", *Tidskrift för genusvetenskap*, nr 1.
- RÖNNBLM, MALIN & EDWARDS, MAUD, 2008. *Könsperspektiv på statsvetenskap*. Stockholm: Högskoleverket – i samarbete med Nationella sekretariatet för genusforskning.
- RÖNNBLM, MALIN & HUDSON, CHRISTINE, 2007. "Regional Development Policies and the Construction of Gender Equality: the Swedish Case", *European Journal of Political Research*, nr 1.

- SAINSBURY, DIANE, 1996. *Gender, Equality and Welfare States*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SAINSBURY, DIANE (red), 1999. *Gender and Welfare State Regimes*. Oxford: Oxford University Press.
- SAINSBURY, DIANE, 2001. "Gender and the Making of Welfare States: Norway and Sweden", *Social Politics* 8 (1), s 113–43.
- SAINSBURY, DIANE, 2008. "Gendering the Welfare State", i Goertz, Gary & Mazur, Amy G. (red), *Politics, Gender, and Concepts: Theory and Methodology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1997, specialnummer *A World in Transition. Feminist Perspectives on International Relations*, nr 1.
- STAUDT, KATHLEEN A. & WEAVER, WILLIAM G., 1997. *Political science and feminisms: integration or transformation?* New York: Twayne.
- STENSÖTA, HELENA, 2004. *Den empatiska staten: jämställdhetens påverkan på daghem och polis 1950–2000*. Akademisk avhandling, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- STOLTZ, PAULINE, 2000. *About being (t)here and making a difference: black women and the paradox of visibility*. Akademisk avhandling, Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
- SVEDBERG, ERIKA & KRONSELL, ANNICA, 2002. "Plikten att försvara Sverige – Maskulinitet, femininitet och värnplikt", *Tidskrift för politisk filosofi*, nr 1.
- THOMSSON, ULRIKA, 2000. "Rätten till våra kroppar". Kvinnorörelsen och våldtäktsdebatten", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, nr 4.
- TOLLIN, KATHARINA, 2008. "A never-ending story? Temporality, politics and change in narratives of Swedish Gender Equality", i Magnusson, Eva, Rönnblom, Malin & Silius, Harriet (red), *Critical studies of gender equalities: Nordic dislocations, dilemmas and contradictions*. Göteborg: Makadam förlag.
- TORNHILL, SOFIE, 2010. *Capital Visions. The Politics of Transnational Production in Nicaragua*. Stockholm Studies in Politics 135. Department of Political Science, Stockholm University.
- TOWNS, ANN, 2002. "Paradoxes of (In)Equality. Something is Rotten in the Gender Equal State of Sweden", *Cooperation & Conflict*, nr 2.
- WAHL, ANNA M.FL., 2008. *Motstånd & Fantasi. Historien om F. Lund*: Studentlitteratur.
- WALTMAN, MAX, 2008. "Rethinking Democracy: Pornography and Sex Inequality. Legal Challenges in Canada and the United States". Paper presenterat vid Western Political Science Associations (WPSA) konferens i San Diego, 20–22 mars.

WENDT HÖJER, MARIA, 2002. *Rädslans politik – Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Stockholm: Liber.

WENDT HÖJER, MARIA & ÅSE, CECILIA, 1996. *Politikens paradoxer. En introduktion till feministisk politisk teori*. Bjärred: Academia Adacta.

WÄNGNERUD, LENA, 1998. *Politikens andra sida: om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*. Akademisk avhandling, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

ÅSE, CECILIA, 2000. *Makten att se: om kropp och kvinnlighet i lagens namn*. Stockholm: Liber.

ÅSE, CECILIA, 2009. *Monarkins makt. Nationell gemenskap i svensk demokrati*. Stockholm: Ordfront.

Nyttan av feministisk ideologi och samhällsteori för statsvetenskapen

---

Helen Lindberg

INLEDNING

Alltsedan artikuleringen och formeringen av kvinnovetenskap och feminism som något mer än politisk praktik på 70-talet har relationen mellan vetenskap och feminism sysselsatt inte minst många feminister själva. Spänningen mellan en politisk kamp och utvecklingen mot kvinnovetenskapen som en självständig akademisk disciplin i Sverige, har beskrivits tidigare (Morhed 1993) och idag har vi genusvetenskap som ett utflöde ur vad som först började som feminism kvinnovetenskap. Angelägna frågor är fortfarande om feminismen som ideologi, med dess specifika samhällsteori, behövs i statsvetenskap och i så fall till vad? Och vad innebär feminismen idag, och vilken är dess relation till akademien och till den politiska praktiken? Kort sagt, på vilka sätt kan feminism och statsvetenskap integreras så att vi kan få en fruktbar och konstruktiv samhällsforskning att växa fram?

Frågorna har åter aktualiserats av genusvetenskapens starka intåg på universiteten, där krav rests på genuscertifierade universitetsutbildningar, men också framväxten av ett feministiskt parti (Fi) och ett antal mediedebatter kring grundläggande politiska problem som samtliga har pekat på behovet av att ånyo diskutera feminism som både politisk praktik och vetenskap. Jag kommer i den här artikeln att diskutera dessa frågor utifrån en förståelse av feministiska *ideologier* som väsentliga för olika feministiska *samhällsteorier*. Vad som komplicerar förståelsen av feminismens användbarhet i statsvetenskaplig forskning är att det inte finns en, men i grunden fyra olika huvudtyper av feministiskt orienterade ideologiska inriktningar, alla med samhällsteoretisk relevans; vilka återkommer jag till inom kort.

FEMINISM SOM SAMHÄLLSTEORI

Feministisk samhällsteori är i sin utveckling i många avseenden parallell till marxistisk och hegeliansk samhällsteori och har därmed också

utvecklats i liknande riktningar och splittringar som övrig poststrukturalistisk och postmarxistisk samhällsteori. Feminism i den mening jag här avser (Lindberg 2009, kap 1) kan sägas teoretiskt och ideologiskt ha sitt ursprung i händelserna kring -68. I Frankrike uppstod i slutet av 1960-talet en tydlig splittring mellan två feministiskt ideologiska inriktningar; den ena var Simone de Beauvoirs existentialistiskt baserade rättighets- och likhetstänkande feminism och den andra var den postlacanianska kvinnocentrerade särartsfeminismen såsom den uttrycktes av bl.a. filosofen och psykoanalytikern Luce Irigaray. Självständigt feministiska ansatser har sedan dess utvecklats i kritik mot tidiga mer eller mindre patriarkala marxistiska, hegelianska och psykoanalytiska teoritraditioner. Det är därför rimligt att beskriva feminism som omfattandes en samhällsteoretisk utveckling från feminism till postfeminism, vilket jag också återvänder till.

Radikalfeminismens ursprung är den politiska praktik som manifesterades i ett missnöje med vad man betraktade som den patriarkala marxismen i vänsterorienterade kvinnorörelser runt 1968. Många försök har också gjorts att kombinera radikalfeminismen med marxistisk feminism, där den huvudsakliga ambitionen varit att formulera en feministisk systemteori med grunden i marxistisk samhällsteori (se Lindberg 2009, kap. 1, för en översikt av några av dessa systemteorier). Radikalfeminismen är samhällsteoretiskt kanske som mest kompromisslöst artikulera av den amerikanske professorn i juridik Catharine M. MacKinnon.

En intressant utveckling av radikalfeminismen står den svenska statsvetaren Anna G. Jonasdottir för. Jonasdottirs projekt var att utveckla en feministisk systemteori på radikalfeministisk grund, men utan de inbyggda svagheter som enligt Jonasdottir fanns i den kompromisslösa radikalfeminismen, men med styrkorna bevarade från den marxistiska metoden. Arbetsvärdeläran översätts i Jonasdottirs teori om kärlekskraft till en modell över manlig dominans för att besvara frågan varför kvinnor samtycker, vilket ju gör att denna dominans kan bestå oavsett historisk kontext. Med Judith Butlers poststrukturalistiska Queer-feminism har den mest grundläggande kärnan i feminismen som ideologi, att det finns kvinnor som kvinnor som en förtryckt grupp i sig och att detta är fel, utmanats och ersatts med andra antaganden, något som gjort att Butler överskridit feminism och istället i flera avseenden kommit att definiera postfeminism.

För samtliga dessa varianter av feministisk samhällsteori och ideologi kan man urskilja vissa grundläggande antaganden om människan,

samhället och hur samhälle-individ hänger samman. Man är i många avseenden på djupet oeniga, men man uppvisar också ett par anmärkningsvärda samhällsteoretiska likheter, t.ex. ifråga om en slags spekulativ strukturalism (för ett resonemang kring detta, se Lindberg 2009, kap. 6). Dessa samhällsteoretiska positioner vilar på grundläggande filosofiska resonemang om vår existens som människor och villkoren för denna existens och bör därför också tas på allvar som alternativa ideologiska vägvisare. Fundamentala frågor, som också avgör de ideologiska vägvalen i dessa olika inriktningar, är för det första av ontologisk karaktär, dvs. här förstått som vad är en kvinna och en man, hur blir de till och vad är relationen dem emellan? Och om det är en maktrelation, hur ser den ut? Beroende på vad man svarar på dessa grundläggande frågor får man fram skiftande perspektiv på om och hur man anser att sakernas tillstånd bör förändras och vad som bör komma i deras ställe. Här talar vi om det normativa inslaget som i fallet med ideologier i regel mynnar ut i handlingsrekommendationer. Nedanstående tabell illustrerar mycket kortfattat de olika positionerna:

	<i>Catharine M. McKinnons</i> RADIKALA LENINIST- FEMINISM	<i>Anna G. Jonasdottirs</i> KÄRLEKSKRAFTS- TEORI	<i>Luce Irigarays</i> GNOSTISKA FEMINISM	<i>Judith Butlers</i> POSTFEMINISM
<i>Grundläggande antaganden om kvinnor och män</i>	Kvinnor konstrueras genom manlig dominans, en maktordning som etableras och befästs i det intima sexuella spelet, där kvinnor är vandrare inkarnationer av mäns sexuella behov, vilket reproduceras och befästs av statens institutioner.	Kvinnor och män skapas genom ett ojämlikt utbyte av heterosexuell givande av kärlekskraft (kvinnor) och tagande av erotisk energi (män).	Kvinnor och män är i grunden biologiskt bestämt men vi blir till psykologiskt och socialt, och förtrycks samhälleligt och kulturellt framförallt genom en lingvistisk skriven artikulering.	Genom en redan existerande språklig och mental struktur, den heterosexuella matrisen, konstrueras vår sexuella identitet i tidig ålder. Subjektet är könlöst, det biologiska helt underordnat det sociala och kulturellas betydelse för vår existens som representationer av kön. Kvinna och man är irrelevanta som grupp-kategorier.

	<i>Catharine M. McKinnons</i> RADIKALA LENINIST- FEMINISM	<i>Anna G. Jonasdottirs</i> KÄRLEKSKRAFTS- TEORI	<i>Luce Irigarays</i> GNOSTISKA FEMINISM	<i>Judith Butlers</i> POSTFEMINISM
<i>Politiska implikationer</i>	Medvetandegörande där kvinnor inser sina objektiva och sanna intressen som kvinnor. Svårt med manliga sympatisörer eftersom de oundvikligen förkroppsligar den maskulina ideologin. Den maskulina ideologin i statsapparaten måste bort.	Medvetandegörande systerskap som kan inkludera manliga sympatisörer.	En skillnadskultur med apartheid mellan kvinnors gemenskap som kvinnor och mäns techno-kultur som grupp.	Det finns inga fasta identiteter, kön är en maskerad, förtrycket kan således inte vara enbart könsrelaterat. Begär och olika sexuella identiteter är förtryckta och vi måste ständigt synliggöra, utmana och överskrida de existerande makt/kunskapsstrukturer som finns och som förtrycker.
<i>Dilemman</i>	Utgörs den manliga dominansen av sexuellt våld, och varför? Är kvinnor enbart offer? Är det möjligt för kvinnor och män att leva tillsammans i jämlikhet? Hur kan denna maktstruktur överföras till övriga samhället? Alltför strukturalistisk, lämnar litet eller inget utrymme för aktörskap, vilket den differentierade empirin verkar motsäga.	Analogin med Marx arbetsvärdelära är inte hållbar, och även om den vore det, är frågan om mäns heterosexuella exploatering av kvinnors kärlekskraft räcker för att förklara bestående maktstrukturer. Strukturalistisk och funktionalistisk, lämnar litet eller inget utrymme för aktörskap, vilket den differentierade empirin verkar motsäga.	Finns det en kvinnlig och en manlig essens som omsluter våra begär och förtrycker (den manliga) eller väntar på att bli avtäckt och explicerad (den kvinnliga) genom det skrivna språket? Om inte, hur kan då en skillnadskultur vara lösningen?	Hur ska förändring av rådande diskursiva makt- och dominansrelationer kunna ske om det inte finns några moraliskt ansvariga subjekt, enbart maskerade monader som passerar tillfälligt och som inte låter sig räknas till något kollektiv? Strukturalistisk och funktionalistisk, lämnar litet utrymme för kollektivt aktörskap, vilket den differentierade empirin verkar motsäga.

Catharine M. McKinnons
RADIKALA
LENINIST-
FEMINISM

Anna G. Jonasdottirs
KÄRLEKSKRAFTS-
TEORI

Luce Irigarays
GNOSTISKA
FEMINISM

Judith Butlers
POSTFEMINISM

Ideologi

Feminism som ideologi är ett allomfattande trosystem som omfattar ontologiska, normativa och etiska antaganden, som utgår från en teori om dominans och möjligheten till empiriskt konstaterande av orsakverkan, som kan undersökas och förändras. Grundantagandena är sanna även om de kan falsifieras genom vetenskaplig prövning.

Feminism som ideologi är ett allomfattande trosystem som omfattar ontologiska, normativa och etiska antaganden som utgår från en teori om dominans och möjligheten till empiriskt konstaterande av orsakverkan, som kan undersökas och förändras. Grundantagandena är möjliga att förkasta genom vetenskaplig prövning.

Feminism som religion, en aktivistisk mystik som utgår från en teori om dominans och möjligheten till empiriskt konstaterande av orsakverkan som kan undersökas och förändras. Grundantagandena är sanna även om de kan falsifieras genom vetenskaplig prövning.

Postfeminism som ideologi, ett allomfattande trosystem som omfattar ontologiska, normativa och etiska antaganden som utgår från en teori om dominans och möjligheten till empiriskt konstaterande av orsakverkan som kan undersökas och förändras. Grundantagandena är möjliga att förkasta genom vetenskaplig prövning, men "sann" kunskap finns inte.

Samhällsvetenskap

Feministisk ståndpunktsteori, möjligt att uppnå objektiv kunskap baserad på kvinnlig erfarenhet. Motsätter sig traditionell vetenskap och vill göra vetenskap feministisk.

Kritisk realistisk vetenskaps- och kunskapssyn även om kvinnlig erfarenhet är den mest tillförlitliga som kunskapskälla.

Vetenskap är ett perspektivval och det är nödvändigt att göra vetenskap på ett feministiskt sätt för att utöva motstånd mot den manliga vetenskapen. Men den sanna kunskapen är en fråga om inre tro och övertygelse.

Vetenskap är alltid ett val av perspektiv och aldrig oskyldigt utan en makt-diskurs och en disciplinering och ett subjektskapande. Oförvrängd sanning och kunskap är omöjlig att uppnå och således bör vi egentligen överge sådana försök och fokusera på studiet av diskurser och representationer.

FEMINISM SOM IDEOLOGI

Jag kommer här att argumentera för att det inte finns hållbara, specifikt feministiska samhällsteorier utifrån kriterier om intern hållbarhet (här i betydelsen ontologiska grundantaganden om män och kvinnor och hur teorin om dominansrelationen är uppbyggd) och extern relevans (här i betydelsen normativa implikationer, epistemologi och vetenskapssyn). Snarare bör vi betrakta deras vetenskapliga värde utifrån perspektivet av feminismen som en ideologifamilj som delar samma kärna av ontologiska grundantaganden och delvis också omfattar liknande normativa implikationer, epistemologi och vetenskapssyn, men som också uppvisar skillnader. Som i alla familjer karaktäriseras dess medlemmar sinsemellan av distinkta drag, i den feministiska familjen även vad gäller de normativa och politiska handlingsrekommendationerna.

Dessutom behöver vi som samhällsvetare ideologier eftersom de oundvikligen är en del av vår sociala och politiska verklighet; de behövs för att vi skall kunna orientera oss i den och ta ställning och de hjälper oss i våra problemformuleringar som statsvetenskapliga forskare. Varianter av feministisk ideologi verkar synnerligen väl lämpade för att analysera statsvetenskapliga frågor eftersom de i grunden alltid handlar om frågor om makt och fördelning av sociala såväl som ekonomiska resurser.

Varje ideologi innehåller en beskrivning av de mest grundläggande delarna av världen, exempelvis vad som är samhällets minsta enhet och hur den blir till och vad den kräver för att fungera, hur individ och kollektiv och samhället hänger ihop, samt antaganden om orsak och verkan mellan fenomen i världen och om människans natur. Varje ideologi innehåller också ett bör-tänkande och en beskrivning av hur man anser att verkligheten borde se ut. Ibland är detta inte uttryckt direkt men kan i regel alltid urskiljas implicit i beskrivningen av hur man anser att världen ser ut. De flesta ideologier innehåller moment som utöver att vara kritiska eller beskrivande eller både och, också innehåller handlingsrekommendationer. Om tonvikten i ideologin ligger på utopi, kritik, beskrivning eller handlingsfokus kan dock variera; det kan vara fråga om allt från utopiska pamfletter till handlingsfokuserade praktikredskap.

Liberala, marxistiska, konservativa och gröna värdeperspektiv utgör självklara inslag i samhällsforskningen och är värdefulla impulser när det handlar om att ställa relevanta och intressanta forskningsfrågor; de rymmer alla grundläggande antaganden om människan och vårt samhälle och om hur relationerna mellan individ och samhälle ser ut och inte minst, hur

de bör se ut. Utan liberala ideologiska antaganden om politisk individualism och den rationellt nyttomaximerande individen hade kanske inte teorier om rationella val när det gäller ekonomi och politik utvecklats. Och utan konservativa ideologiska antaganden om samhället som en organisk helhet hade kanske inte heller teorier och politiska partier som framhåller betydelsen av integrerande värdegemenskap och kärnfamiljens betydelse för social sammanhållning utvecklats. Utan marxistiska antaganden om skeva och orättfärdiga ägarförhållanden av produktionsmedlen hade kanske inte kritiska teorier om ojämlika maktförhållanden i dagens senmoderna samhälle utvecklats.

Varianter av liberala, marxistiska, konservativa och gröna världsbilder har sedan länge blivit genomlysta, kritiserade och diskuterade inom statsvetenskapen. Detta eftersom den politiska verkligheten är föränderlig och har präglats av djupgående omvandlingar och ideologiska kamper, där vi som kritiskt öppna samhällsforskare är medvetna om dem som just olika värdeperspektiv med särskilda politiska implikationer. Vi kan med några utvärderingskriterier avgöra huruvida vissa ideologiska föreställningar är mer hållbara än andra eftersom de i sin tur vilar på mer abstrakta samhällsteorier som kan vara mer eller mindre rimliga och konsistenta. Bland annat kan vi studera ideologiernas världsbilder, dvs. deras grundläggande antaganden om hur världen ser ut och hänger samman. Vidare kan man granska hur internt hållbara dessa samhällsteorier är genom teoriprovande metoder och man kan urskilja vilka normativa implikationer och politiska mål som finns uttalade. Där dessa inte är så tydliga kan man – genom tankeexperiment – anta vilka politiska konsekvenser förverkligandet av dessa värden kan få.

Man kan också genom en rimlighetsprövning undersöka vilken vetenskaps- och kunskapssyn dessa samhällsteorier omfattar. Vad man prövar är om de mer har karaktären av ideologiska tankekonstruktioner och mindre av hållbara, vetenskapliga teorier, i varje fall om man utgår från antagandet om vetenskapliga teorier som hjälpverktyg med förklarings- och förståelseanspråk, som inte bara kan omvandlas till empiriskt prövbara hypoteser utan också i nästa led kan utsättas för empirisk prövning och kanske efter denna prövning bevara sin hårda kärna av grundantaganden, alternativt omvärdera och till och med förkasta dessa beroende på hur prövningen faller ut.

Det är därför viktigt att ställa den kritiska frågan hur vetenskapligt hållbara feministiska samhällsteorier egentligen är, om vi vill förklara

och förstå vår samhälleliga verklighet och de mellanmännsliga relationer denna verklighet består av. Jag vill till och med påstå att det finns stor anledning att kritiskt diskutera den forskning och politiska praktik, som vilar på ett antal feministiska ideologiska grundantaganden om människan och samhället, och som finns artikulera i olika feministiska samhällsteoretiska traditioner.

Ideologierna är långt ifrån döda idag och olika varianter av feminism är i allra högsta grad några av de mest levande ideologierna, men det saknas en levande kritisk diskussion om dem i det svenska offentliga rummet, vilket är olyckligt eftersom en sådan debatt är och borde vara en angelägenhet för oss, både som statsvetare och för det öppna politiska samtalet.

PROSTITUTION OCH FI – TVÅ FALL DÄR FYRA OLIKA FEMINISTISKA IDEOLOGISKA POSITIONER KAN URSKILJAS

De fyra olika feministiska ideologiska positionerna är samtliga manifesterade på olika sätt i forskning och politik idag. Vad som i massmediebevakningen av exempelvis Feministiskt Initiativ har framstått som en splittring främst utifrån personstrider, har enligt min uppfattning egentligen handlat om ideologiska strider om vad feminism är, har varit och kommer att vara i framtiden. Som jag ser det har vi sett företrädare för olika feministiska ideologier snarare än feministiska generationer (se diskussionen mellan Maria Sveland och Ebba Witt-Brattström i *Dagens Nyheter* 2009).

Vissa centrala och återkommande politiska frågor har karaktären av vattendelare mellan de olika feministiska ideologierna. Den första frågan som tycks dela feminismen i olika ideologiska inriktningar är om det finns en essentialistisk eller åtminstone en homogen kvinnlighet/manlighet eller om kön, i enlighet med Judith Butlers *postfeminism*, är enbart genus, dvs. socialt konstruerade och monadiska och kontingenta sexuella identiteter. Radikalfeminismens svar på den frågan är att det egentligen inte är intressant att veta något om könsens ursprung, det väsentliga är hur vi politiskt hanterar grupperna kvinnor och män idag. Luce Irigarays särartsfeminism finner ett svar i vår biologi och kvinnans unika förmåga till moderskap. Det finns alltså kvinnor och män, och de konstrueras, här något förenklat, för radikalfeministen genom en strukturell dominans med ursprung i vår mest privata sfär, nämligen kärleken och sexualiteten, och för särartsfeministen genom en strukturell dominans med ursprung i biologiska

skillnader vilka manifesteras och befästs i diskurser och symboler, dvs. i form av det skrivna och talade språket.

En närliggande fråga det därför är svårt att enas kring är sexualitet och kärlek, och deras betydelse för maktrelationer och samhällsliga institutioner. Ska sexualitet och kärlek till att börja med förstås i första hand som en patriarkal eller som en heteronormativ dominans-/förtrycksarena? Eller handlar det kanske inte om förtryck utan snarare om att sexualiteten/kärleken fungerar som möjliggörande befrielse, en tolkning som istället öppnar upp för en sexliberal politisk position, där exempelvis prostitution kan betraktas som vilket arbete som helst.

En annan fråga, som delar de olika feministiska ideologierna i grunden, är just antaganden om makt och dominans och hur de verkar i samhället. En marxistiskt orienterad maktförståelse antar att det finns en monolitisk maktstruktur – ett patriarkat – på strukturnivå som kan synliggöras och som vi kan befrias ifrån med hjälp av medvetandegörande och institutionella förändringar. Denna antagonistiska maktrelation uppstår som en direkt konsekvens av ägarförhållanden av produktivmedlen och manifesteras och reproduceras i och genom de samhällsliga institutionerna och idéerna. Catharine M. MacKinnon är den som kanske tydligast står för den här versionen av radikalfeministisk samhällsteori, med två tydliga könsklasser i ett antagonistiskt förhållande till varandra, och där medvetandegörande är ett verktyg för förändring av patriarkala institutioner i samhället såsom rättsväsendet och de idéer som bär upp dessa.

Ett av de mest intressanta bidragen till en feministisk teoriutveckling på marxistisk grund är statsvetaren Anna G. Jonasdottirs specifikt feministiska kärlekskraftsteori, analog med Marx arbetsvärdelära, där kärlek är en liknande mänsklig kraft som arbetet var för Marx, och där män suger ut kvinnors kärlekskraft för att ackumulera energi och därmed fortsätta dominera. En annan psykoanalytiskt och hegeliansk grundad feministisk förståelse av maktrelationerna har framför allt Luce Irigaray artikulerat. Irigaray utgår också från att de två könsklasserna befinner sig en antagonistisk kamp, och att de inte ska utplånas i denna kamp. De skall snarare, för att överleva, behålla sina maskulina och feminina särarter i en kultur präglad av respekt för skillnader, där det aktivt gäller att verka för att det specifikt kvinnliga respektive manliga upprätthålls. En fjärde grundläggande syn på dominans och makt har utvecklats av bland andra Judith Butler, ur en posthegeliansk och poststrukturalistisk maktförståelse. Butler antar att makten snarare bör förstås som pluralistiskt fragmenterad och

produktiv på strukturnivå, där individer befäster, repeterar och skriver om utifrån redan befintliga maktrelationer och manus. Motstånd och förändring är en ständig kamp där ingen egentligen kan vinna. En närliggande fråga blir då om förändring/motstånd överhuvudtaget är möjligt på kollektiv nivå eller om det enbart är estetisk mikroförändring/motstånd på individnivå som återstår.

Alla dessa frågor om kön och genus, sexualitet, dominans, makt och våld koncentreras allra tydligast i debatten om prostitution och pornografi. Kanske är det därför inte så konstigt att det just är dessa frågor som diskuterats mest högljutt i den svenska offentliga debatten, och att vår globalt sett i flera avseenden unika sexualbrottslag ständigt ifrågasätts. Susan Dodillet (2008) hävdar exempelvis att radikalfeminism som ideologi ensidigt politiserat prostitutionsdebatten och även gett direkta politiska resultat i form av lagstiftning. Den feminism som varit direkt tongivande i debatten är den radikalfeministiska, som fört fram uppfattningen att alla kvinnor som kvinnor är underordnade offer i prostitutionen och att alla män som män, genom en patriarkal samhällsordning, är överordnade och har makten över kvinnorna och inte skall skyddas av en lagstadgad rättighet till kvinnors kroppar. Den som köper sex skall alltså kriminaliseras, inte den som säljer.

Som kontrast till denna position finns den libertarianska, postfeministiska synen som utifrån en sexliberal uppfattning hävdar att prostitution kan betraktas som vilket arbete som helst. I grunden finns ett antagande om att det ligger i det frigörande feministiska projektet att inte bara män utan också kvinnor är begärande subjekt, att kvinnor själva kan avgöra och välja sex som arbete och att kvinnor inte alltid behöver vara underordnade offer i en patriarkal maktstruktur. Även män kan vara underordnade samtidigt som olika sexuella identiteter kan avvika från den heterosexuella normen och individer kan vara subversiva genom att vara begärande subjekt och därmed förändra samhället. Om patriarkat existerar är det inte den enda dominerande maktstrukturen i samhället; snarare är kvinnor och män individer som handlar utifrån subjektiva drifter och viljor. Denna typ av feminism har tydliga likheter med den klassiskt liberala föreställningen om individens frihet och vilar på en i grunden begärsorienterad filosofi (Lindberg 2009, kap. 6). Särartsfeminismen skulle dock utan vidare betrakta detta som ett uttryck för mäns historiska illegitima biologiska, psykologiska och kulturellt befästa begär och makt över kvinnors kroppar.

Är det möjligt att dessa motstridiga människo- och samhällssyner alla kan kallas feministiska? Mitt svar är nej. Queer har brutit sig ur

feminismens ideologiska kärna och bör därför betraktas som postfeminism (se Lindberg 2009, kap. 7 för ett längre resonemang om detta). Som ytterligare illustrerande exempel för denna min uppfattning vill jag i det här sammanhanget lyfta fram partiet Feministiskt initiativ. Jag skulle vilja hävda att det är den radikalfeministiska samhällsteorin och ideologin som är mest etablerad i svensk politisk praktik av idag, bl.a. genom partiet Feministiskt initiativ, med den så kallade ”*feministiska analysen*” som grundläggande ideologiskt credo, men att den samtidigt för en mer undanskymd tillvaro i den variationsrika akademiska disciplinen ”genusvetenskap”. Ibland, och på grund av dess i Sverige tämligen dominerande politiska genomslag vad gäller könspolitiska frågor, förväxlas radikalfeminismen felaktigt med statsfeminism. Det är ju inte självklart så att staten, som en monolitisk aktör, har anammat *en* sorts feminism som den sedan fullt ut tillämpar. Snarare handlar det om olika tongivande representanter som genom en aktiv lobbypolitik får genomslag för en viss typ av radikal-feministisk analys, och därmed förståelse av politiska frågor.

Vad är den feministiska analysen, som jag vill kalla för radikalfeministisk, enligt Fi? Bland annat detta enligt deras egen idéplattform:

Kvinnors liv, val, och möjligheter begränsas av den patriarkala maktordningen. Det patriarkala samhället tillåter män definiera, diskriminera och underordna kvinnor. Maktordningen mellan kvinnor och män kan se ut på olika sätt och ta sig många uttryck, men den drabbar alltid kvinnor.

Feministiskt initiativ ställer krav utifrån en feministisk analys. Den bottnar i faktumet att även om kvinnor talar med olika röster, befinner sig på olika platser, har olika erfarenheter, lever på olika sätt och under skilda villkor, så möter vi alla den maktstruktur som överordnar män och underordnar kvinnor. Maktstrukturen innebär att det män är, gör och säger blir mer värt än det kvinnor är, gör och säger.

Svensk jämställdhetspolitik har hittills byggt på föreställningar om samförstånd – att kakan kan växa och att kvinnors villkor kan förbättras utan att män påverkas. Feministiskt Initiativ bygger sin politik på en analys som tydliggör att kvinnors underordning beror av mäns överordning. Därför måste män avstå från privilegier. Denna analys delar vi med dagens feministiska nätverk och kvinnoorganisationer samt den kvinnorörelse som genom historien kämpat för kvinnors mänskliga rättigheter.

(Fi, hemsida, plattform)

Av ovanstående citat är det tydligt att Feministiskt initiativ som politiskt parti utgår från en radikalfeministisk samhällsteori och ideologi, och därmed utesluter en postfeministisk tolkning. Professorn i Genusvetenskap,

Tiina Rosenberg, som stod för en Queer-position inom partiet, hoppade som bekant också av Fi i ett tidigt skede. Det förstärker bilden av att i kontrast till det partipolitiska livet i Sverige finns det inom akademien en betydligt större genusvetenskaplig ideologisk pluralism. Där är exempelvis Queer numera ett tydligt alternativ till radikalfeministisk teori och forskningspraktik, och vinner därmed allt större terräng. Den särartsfeministiska ideologiska positionen för däremot, i skuggan av radikalfeminism och queer, en tämligen tynande tillvaro i svensk feministisk idédebatt, både inom partipolitiken och inom akademien. Här tycks råda ett feministiskt ideologiskt tomrum med angelägna frågor som istället tas upp och drivs av utpräglat konservativa partier vad gäller könspolitik och familjepolitik såsom KD, Centerpartiet och SD. Ebba Witt-Brattström, som också hon lämnade Fi, stod inledningsvis för den särartsinriktade feminismen och ville diskutera exempelvis frågor om den arketypiska bilden av Maria, modern och *varför* kvinnor vill ha barn. Det är ju en fråga som direkt skulle kunna antyda en biologisk förståelse av kön och genus, en uppfattning övriga feministiska ideologier inte tycks vilja ta i med tång än mindre driva politiskt (se Witt-Brattström 2009). Exemplet Fi illustrerar vikten av att känna till olika ideologiska versioner av feminism för att bättre kunna förstå dagens föränderliga politiska landskap.

FEMINISTISKA IDEOLOGIER OCH RELATIONEN TILL SAMHÄLLSFORSKNING OCH STATSIVETENSKAP

Feministisk ideologi- och teoriutveckling har, som jag tidigare påpekat, stora likheter med marxistisk ideologi- och teoriutveckling, både i dess nära relation mellan vetenskap och politisk praktik, men också i dess likartade och specifika ideologisyn och samhällsteori. Framförallt har den marxistiska feminismen och radikalfeminismen vetenskapsfilosofiskt, utifrån en kritisk realistisk position, menat att politisk praktik har varit likställt med emancipatorisk vetenskaplig praktik. Bland annat har detta uttryckts i övertygelsen om en slags vetenskaplig feminism, där den feministiska ståndpunkten i sig skulle kunna vara objektiv. En likartad övertygelse fanns ju även inom den ortodoxa marxismen, som hävdade möjligheten av en vetenskaplig marxism, en slags objektivitet utifrån den proletära ståndpunkten och därmed möjligheten till en sann teori om verkligheten.

Samtidigt har man i de andra inriktningarna, utifrån en socialkonstruktivistisk relativism, tagit avstånd från vetenskap då man menat att den är

manlig i sig, eller är ett uttryck för manligt alternativt heteronormativt förtryck och kontroll. Det gemensamma är ändå att de alla har ifrågasatt tanken om en singular, universalistisk, traditionellt manlig och rationalistisk vetenskapssyn och betonat behovet av *alternativa* vägar till sanning (särartsfeminism, radikalfeminism), eller *sanningar* (postfeminism) eller *representationer* av sanningar (postfeminism). En försiktig generalisering här är att feministiska forskare oftare tenderar att diskutera i termer av vetenskaps sociologiska resonemang än i vetenskapsfilosofiska.

Utgångspunkten är att vetenskaplig kunskap, eller egentligen all slags kunskap, är situerad. Forskare med en feministisk utgångspunkt tar för givet att vetenskaplig kunskap på olika sätt är förkroppsligad, dvs. att människor utifrån olika erfarenheter – fysiska, rumsliga och tidsmässiga – och materiella förutsättningar erfar världen på olika sätt. Vidare antar man att vetenskaplig kunskap produceras av ett kollektiv av forskare och att det är relevant att undersöka om, hur och vilka hinder vetenskapssamhället sätter upp som i praktiken hindrar individer med omsorgsansvar, dvs. oftast kvinnor, från att kunna göra karriär i vetenskapliga sammanhang. Resonemanget för med sig långtgående konsekvenser. Kritiken träffar själva fundamenten för vetenskapssamhället om vi, i likhet med postfeministen Judith Butler, skulle anta att våra teorier och förklaringsmodeller aldrig är oskyldiga utan egentligen är bekönade, socialt situerade representationer.

Vidare finns det ett kvinnligt och manligt sätt att tänka inbyggt i vetenskapen, såsom särartsfeministen Luce Irigaray hävdar; vetenskap är de facto en manlig verksamhet som exkluderar det kvinnliga sättet till förmån för det manliga, oavsett vad det nu skulle kunna tänkas vara. En representation kan då vara androcentrisk om den föreställer sig världen i relation till vad som betraktas som manliga intressen, känslor, attityder eller värderingar. En närliggande problematisering handlar då också om huruvida den dominerande gruppen, dvs. män, egentligen har begreppsliggjort vad som betraktas som vetenskap och inte, och om vetenskaplig utbildning från grundnivå och uppåt egentligen bara bidrar till att förvärra problemen. För statsvetaren handlar relationen ideologi – vetenskap i grunden om att bestämma sig för och ta aktiv ställning i sin forskning, t.ex. om man ser feministisk skevhet (bias) som något som gör forskningen felaktig i grunden, eller om en feministisk bias är legitim, så att man kan visa att forskningen och dess resultat är begränsade men dock fruktbara som resurs, eller om en feministisk skevhet rent av är en önskvärd tillgång,

eller ett nödvändigt, pluraliserande komplement till övriga skevheter. Inget av dessa förhållningssätt behöver utgöra ett hinder för vetenskaplig kunskapsutveckling, så länge man som feministisk forskare också är hängiven ambitionen att producera empiriskt prövbara teorier och är beredd att överge forskningsprogram som inte längre kan generera nya prövbara hypoteser.

Alla dessa frågor är angelägna inom samhällsforskning i allmänhet men i synnerhet för statsvetenskapen, eftersom vårt ämnes strävan så ofta, teoretiskt såväl som empiriskt, handlar om att kartlägga, identifiera och studera de olika slags makt och maktrelationer som genomsyrar våra liv och vår vardag. De är också angelägna i förståelsen av de olika ideologiska varianterna av feminism. Det är också den huvudsakliga problematik jag kan urskilja i nutida feministiska ideologiers förhållande till samhällsforskningen. Det finns flera samtida exempel, där denna relation är oklar på ett olyckligt sätt. För min egen del tycker jag det är användbart att skilja mellan politisk feminism och komprehensiv (allomfattande) feminism. Det är när den komprehensiva feminismen okritiskt används ideologiskt som både problembeskrivning, förståelse och förklaring av olika samhällsfenomen som deras relevans kan ifrågasättas i vetenskapliga sammanhang (för ett vidare resonemang kring komprehensiv feminism och politisk feminism, se Lindberg 2009, kap. 1).

Vi har sett flera exempel på sådana olyckligt okritiska möten mellan ideologi och vetenskap; här skulle jag vilja nämna den vetenskapliga marxismen och den klassiska liberalismen, som båda lett till att den vetenskapliga kunskapen begränsats och att vidare kunskapsutveckling försvårats eller direkt hindrats av ideologiska antaganden. Låt oss vara medvetna om och kritiskt reflektera även över nyttan av feministiska ideologier i vår gärning. Låt dem vägleda oss i våra problemformuleringar för vi behöver dem, helt enkelt för att en samhällsforskning utan ideologiska värdeperspektiv som kartor och orienteringspunkter vore en mycket platt och intetsägande forskning, nästintill meningslös.

Men utan en ambition att konstruera forskningsprogram med en kärna av konsistenta och hållbara teorier och utan en tro på möjligheten att generera empiriskt prövbara hypoteser för att uppnå tillfälligt sann kunskap om vår omvärld, får vi statsvetare mycket svårare att lyckas med vårt primära uppdrag, som ju är att beskriva, förstå och förklara olika slags ojämlika, orättfärdiga och orättvisa maktrelationer i vår omvärld. Och vi får ännu svårare att normativt utfärda politiska handlingsrekommendationer

för att förändra dessa skeva maktrelationer. Kort sagt, vårt *modus vivendi* som statsvetare är beroende av värderingar och ideologiska antaganden, men förutsätter också att vi i forskarsamhället utsätter dessa och oss själva för en ständig kritisk genomlysning och självreflekterande prövning.

Referenser

DODILLET, SUSAN, 2009. *Är sex arbete – svensk och tysk prostitutionspolitik sedan 1970-talet*. Stockholm: Vertigo.

Feministiskt initiativ, ideologisk plattform. Finns tillgänglig på:
<http://www.feministisktinitiativ.se/plattform.php>

LINDBERG, HELEN, 2009. *Only Women Bleed – A Critical Reassessment of Comprehensive Feminist Social Theory*. Örebro: Örebro Studies in Political Science.

MORHED, ANN-MARIE, 1993. *Mellan kvinnofråga och kvinnovetenskap – Om kvinnodiskursens utveckling och disciplinering*. Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

SVELAND, MARIA, 2009. "Ditt generationskrig är sorgligt", replik i debatten "Feministisk generationsklyfta", i *Dagens Nyheters* nätupplaga 2009-02-17. Finns tillgänglig på: <http://www.dn.se/kultur-noje/debatt-essa/debatt-mariabilden-1.800822>

WITT-BRATTSTRÖM, EBBA, 2009. "Kvinnoföraktande självhat", replik i debatten "Feministisk generationsklyfta", i *Dagens Nyheters* nätupplaga 2009-02-11. Finns tillgänglig på: <http://www.dn.se/kultur-noje/essa/kvinnoforaktande-sjalvhat-1.795694>

Kronan på verket

Iakttagelser och reflexioner vid en genomgång av titlar på svenska doktorsavhandlingar i statsvetenskap under 120 år

---

Leif Johansson¹

UTGÅNGSPUNKT

Om en avhandlingsförfattare fokuserar sin forskning på företeelsen, förhållandet eller fenomenet F är det högst sannolikt att författaren kommer att avslöja detta F i titeln på sin avhandling. Vi kan med andra ord förvänta oss att avhandlingens titel innehåller väsentliga nyckelord. Detta gäller forskningens substantiella fokus. Angående avhandlingens metodologiska approach är det däremot långt ifrån säkert att denna avslöjas via nyckelord i titeln. Ibland sker det, men oftast inte. När det sker är det vanligen via ord av typen ”en fallstudie av ...”, ”en komparativ analys ...”, ”en diskursanalys ...”, ”testing theories of ...” eller liknande.

Titlarna på doktorsavhandlingar i statsvetenskap är således ett högst relevant – men självfallet ofullständigt material – för att belysa ämnets utveckling. En jämförelse kan göras med de gamla restaurangernas alla matsedlar sedan 120 år tillbaka. De har en historia om matkultur över tid och rum att berätta: vad har det stått på menyn? När introducerades planksteken, tomatsoppa, biff à la Lindström, Cordon Bleu? När blev 3-rättersmenyn standard? När försvann aladåberna? Det kokta kaffet?... Matsedeln avslöjar mycket om utbudet av olika slags maträtter, men om rätternas näringsvärde och gastronomiska kvalitet får vi självfallet föga veta eftersom ”the proof of the pudding is in the eating”.

Matsedeln säger inte allt om maten – men den säger allt om sig själv. Detsamma gäller titlar på doktorsavhandlingar. Vi hävdar deras informativa värde som material vid forskning om forskningen. Är vissa av dem intetsägande, oprecisa och svårkategoriserade, så är detta inte något problem – det är ett forskningsresultat.

Så varför titelbortläggning? Aldrig i livet! Vi håller på titeln. Den är kronan på verket.

MATERIALET

Att ta reda på fakta
går sakta
men se saker i stort
går fort.²

Någon fullständig förteckning över titlarna på svenska doktorsavhandlingar i statsvetenskap under en längre tidsperiod har hittills inte existerat. Men nu föreligger den efter avsevärt detektivarbete. Förteckningen, som publiceras i *Statsvetenskaplig Tidskrift* (Johansson 2010), omspänner åren 1890–2009 och innehåller 769 titlar. Förteckningen finns även tillgänglig i sökbar version på internetadresserna www.statsvetenskapligtidskrift.se respektive www.swepsa.org. Där föreligger förteckningen i form av ett Exceldokument i vilket användaren själv kan omsortera efter valfria kolumner med hjälp av programmets sorteringsfunktion liksom också göra sökningar på till exempel ord i titeln. Läsare som så önskar kan alltså här göra sig själva till medarbetare i – eller kritiker av – vårt projekt. Fenomenet som vi därmed söker i praktiken möjliggöra kallas som bekant för intersubjektivitet.

HANS FREDRIK PETERSSON – DEN SVÅRSLAGNE INNOVATÖREN

Doktoranden Hans F. Petersson disputerade i Lund 1964 på en avhandling med titeln ”Power and international order: an analytical study of four schools of thought and their approaches to the war, the peace and a post-war system 1914–1919.”

I tre avseenden var detta inte någon originell titel. HF Petersson avslutar titeln med att ange den tidsperiod som hans studie omfattar. Detta hade sedan 1890 redan 45 andra svenska statsvetare gjort i sina avhandlingstitlar. Ända fram till 60-talets slut finner man tidsperioder angivna i genomsnittligt varannan titel. På 70-talet sjunker andelen till 30 % och under de senaste tio åren är det bara i 14 % av titlarna som forskningen tidsavgränsas. Att årtalen tenderar att försvinna indikerar att forskningen numera oftare handlar om nuet eller det nära förflutna. Åren går.

HF (vi som kände doktoranden, sedermera professorn Hans F. Petersson kallar honom så) väljer inledningsvis ordet power. Detta var lite mera originellt, men fem andra statsvetare hade redan använt detta ord bl.a. Gunnar Heckscher 1933 i sin studie av ”regeringsmaktens inre gestaltning” och Nils Stjernquist 1946 i sin avhandling om ”Ständerna, statsregleringen och förvaltningen: striden om *makten* över utgifterna 1809–1844.”

Makt och inflytande påstås ofta vara centrala begrepp i vetenskapen om politik. Och för maktbegreppets del bekräftas väl detta av att ordet förekommer i 52 av våra titlar, vilket motsvarar 7 %, siffran är nästan densamma i varje decennium. Bara några få ord, bl.a. staten (13 %), kommun (11 %) och demokrati (11 %) uppvisar högre frekvenser. En handfull andra ligger på samma frekvens som makt, t.ex. parti, organisation, debatt/diskussion och EU.

Med inflytande förhåller det sig annorlunda. Dess karisma är avsevärt svagare (13 ganska sentida avhandlingar, 2 % av populationen). Men vem talar om inflytandets män? Eller om inflytandets andra ansikte?

HF nyttjar också ordet *system*, det som David Easton gjorde så populärt på 60-talet. Men inte heller detta var någon innovation; det hade använts fyra gånger tidigare. Helge Granfeldt hade redan 1924 forskat om "Das Dreibundsystem 1879–1916" och Bruno Kalnins hade 1956 publicerat sin "Der sowjetische Propagandastaat: das System und die Mittel der Massenbeeinflussung in der Sowjetunionen." Ett par tidigare avhandlingar hade undersökt det svenska tvåkammarsystemet.

Systembegreppet hade sin glansperiod under 60- och 70-talet (8 % av titlarna). En närmare granskning avslöjar dock att sammanhanget var speciellt: åtta avhandlingar under perioden har "system" som en del av ordet partisystem. Systemskifte och belief-system är nykonstruktioner i ett par titlar från senaste decenniet.

Men i övrigt var doktoranden HF Petersson en remarkabel och svårslagbar pionjär i inte mindre än *nio* olika avseenden.

1. Han var den förste som använde ordet *international* i en avhandlingstitel. I detta avseende skulle han få många efterföljare, eller närmare bestämt 26 stycken. Detta speglar framväxten av subdisciplinen internationell politik. Delvis i takt med en ny språkkonjunktur som går över världen valde under det senaste decenniet tio stycken doktorander att i stället analysera *globala* förhållanden.
2. Han var den förste som karakteriserade sin avhandling som *analytical*. Även i detta avseende skulle efterföljarna bli många. Men de flesta skulle senare nöja sig med att hävda att de gjorde en *analys* av någonting.
3. Nytt var även att HF lanserade ordet *approach*. Fem gånger senare har detta "grepp" återanvänts i en avhandlingstitel.

4. HF var även den förste med att ange *war* som bakomliggande tema. Och
5. han blev även den förste att i en avhandlingstitel tala om krigets motsats – *peace*. Fem doktorander har i detta avseende senare följt honom i spåren, men i en orolig värld har långt fler (27 stycken) föredragit att fokusera på *krig* och våldsamma *konflikter*.
6. HF var även den förste som förankrade sin analys i något efteråt – *after* eller *post* hade ingen tidigare talat om. Men flera skulle göra det senare, inte minst sedan Sovjet fallit samman och postkommunism blev något att undra över. Men HF var först med efteråt.
7. HF myntade beteckningen ”schools of thought” (tankeskolor). Tankeväckande förvisso men ingen efter honom har explicit uttryckt sin tanke så. Men en nära efterföljare kan dock noteras: Mats Bergquist (1970) med titeln ”Sverige och EEC: en statsvetenskaplig studie av fyra åsiktsriktningars syn på svensk marknadspolitik 1961–1962”. Influenserna från HF är här tydliga och liksom denne kom Bergquist fram till att det fanns anledning att skilja på fyra tankeskolor/åsiktsriktningar.
8. HF var också den förste svenske statsvetaren som skrev sin avhandling på engelska. Efterföljarna skulle snart bli många. Redan under 70-talet skrevs drygt var tredje avhandling på engelska och under 2000-talet är andelen 56 %. Dock inte vid Förvaltningshögskolan i Göteborg där HF fortfarande saknar efterföljare.

Avslutningsvis var HF i ett avseende en pionjär som ingenstans ännu fått någon efterföljare:

9. han annonserade i sin titel ordningens problem. Ordet *order* (ordning) hade ingen tidigare brukat. Och ingen därefter. En har däremot analyserat ”institutional disorder”. Konkret gäller ämnet administrationen av svensk älgpolitik (Sofia Wennberg-di Gasper, Luleå 2008).

HF:s avhandling finns att läsa via bibliotek eller antikvariat. Men i fulltext som PDF på internet finns den inte. Den innovationen hör till en senare tid. Med start 1997 spreds denna innovation snabbt och idag kan ett drygt

100-tal statsvetenskapliga avhandlingar fiskas upp sekundsnabbt i fulltext från webben. Detta motsvarar 28 % av avhandlingarna sedan 1997. Att de två pionjärerna i detta avseende – Karl Magnus Johansson (1997) och Peter Söderholm (1997) båda är lundastatsvetare är måhända bara en tillfällighet. Men anammandet av denna avnämbarvänliga tekniska innovation skiljer sig stort mellan de olika statvetenskapliga institutionerna i landet. Se tabell 1.

INSTITUTION	ANTAL AVH.	% SOM PDF
Lund	56	61
Umeå	33	52
Övriga*	36	47
Uppsala	64	27
Stockholm	76	16
Örebro	26	12
Göteborg	64	6
Göteborg (Förvaltn.högsk.)	24	4
Samtliga institutioner	379	28

* här ingår Jönköping, Karlstad, Linköping, Luleå, Mitthögskolan och Växjö

Tabell 1. Andel pdf-avhandlingar 1997–2009 efter institution.

Men för att återgå till HF: blev han en pionjär som i första hand fick efterföljare på sin hemmainstitution i Lund? Svaret är nej. Ordet internationell återfinns under åren 1965–1979 i åtta avhandlingar varav fem från Stockholm. Endast en producerades i Lund (Lars-Göran Stenelo 1972). Men i denna avhandling med titeln ”Mediation in international negotiations” introduceras å andra sidan två nya ord: mediation har hittills bara en efterföljare (Sune Persson, Göteborg 1979: ”Mediation & assassination”), medan däremot negotiation/förhandling (ingen använder bargaining) har lockat fler efterföljare, 13 stycken. Av dessa har 11 disputerat i Lund och i tre fall med avhandlingar som inte faller inom området internationell politik. Förhandlingsperspektivet framstår därmed tydligt som något av en lundensisk specialitet med Stenelo som banerförare.

FLER SVÅRSLAGNA PIONJÄRER

Av de totalt 769 avhandlingstitlarna innehåller var femte minst ett innovativt ord. Men bara ett fåtal av dessa har mer än ett nytt ord att komma med och de flesta av dessa är från 1900-talets början då föregångarna var få – vår studie startar ju 1890 – och möjligheten att komma med nya ord självfallet därmed var mycket större. De enda från senare tid som utmärker sig är Benny Hjern som – dock långt ifrån HF:s rekord – i sin avhandlingstitel 1976 introducerar tre nya ord (antal efterföljare inom parentes): policy (32), styrning (15) och implementering (11).

Den andre är Björn von Sydow som 1978 också han simultant lanserar tre nyheter i sin titel: ”Kan vi lita på politikerna?: offentlig och intern politik i socialdemokratins ledning 1955–60.” De nya orden är två: offentlig (förekommer 25 gånger senare) respektive uttrycket ”lita på” (trust) som inom statsvetenskapen blev populärt långt senare. I avhandlingstitlarna återfinner vi det dock bara fem gånger senare. Björn von Sydows tredje innovation är måhända den mest intressanta. Den gäller inte ett nytt ord utan ett tecken, frågetecknet närmare bestämt. Han formulerar redan i sin titel avhandlingens övergripande fråga. Här skulle efterföljarna bli många, 66 stycken. Och alla välsignade av Lennart Lundquist i Lund som hävdar att ”I idealfallet är problemet formulerat som en fråga. /.../ Ett förtjänstfullt sätt att ange problemet är att använda det som titel på undersökningen.” (Lundquist, 1993:61).

BRA FRÅGA – NÄSTA FRÅGA

Välsignelse över dem som ställer frågor kan också mobiliseras från annat och måhända oväntat håll. Lyss bara till Rudyard Kiplings pregnant formulerade ”metodologiska dagsvers”:³

Sex trogna tjänare jag har.
Jag allting lärt av dem.
De heta Varför, När och Var
och Vad och Hur och Vem.

De nämnda frågeorden återfinns i totalt 30 titlar varav 13 frågar sig något om Hur. Vicki Johansson (Göteborg 1996) är den som sätter flest tjänare i arbete: ”Vem gör vad, när och var?: omsorgens organiseringsformer i kommunerna och kvinnors och mäns omsorgsarbetsdelning.” Seniorerna hör alla ekot från Harold Lasswell (1935): ”Politics: who gets what, when,

and how.” Kanske hade Lasswell också läst Kipling. För tvärtom kan det knappast ha varit, Kipling dog 1936.

Kipling i all ära, men som så många andra förbiser också han en annan intressant tjänare att sätta i arbete. Viktor Rydberg lanserade⁴ honom (för-låt, -/henne) och gav henne/honom också ett namn. Den är han/hon som är den andre i Rydbergs välkända dikt ”Vadan och Varthän” (i Dikter: första samlingen 1882). Frågor kan ske utifrån två helt olika perspektiv lär oss Rydberg: orsaks- respektive effektperspektivet. ”Varthän” är tjänaren som arbetar med att utforska effekter och konsekvenser, som frågar efter vad något påverkar, vad något fenomen har för betydelse osv.

Sökningar i titelregistret ger 29 titlar (4 %) där det finns ord av ovan-nämnt slag. Den äldsta träffen är Gunnar Hesselén (Uppsala 1927): ”Det svenska kommittéväsendet intill år 1905: dess uppkomst, ställning och betydelse”. Sedan dröjer det ända till 1973 innan nästa – och tydligare – träff kommer med Gunnar Sjöstedt (Stockholm): ”OECD-samarbetet: funktioner och effekter.” Angående de följande 27 träffarna där titlarna berättar om forskning i ett effektperspektiv kan två saker noteras: de är väl spridda i rummet men starkt koncentrerade i tiden, 17 av dem har tillkommit under de senaste tio åren. Sannolikheten tycks således tala för att den av Kipling bortglömde tjänaren får än mer att göra i framtiden; men osvuret är bäst – orsaksperspektivet har djupa rötter i vårt tänkande. Den på detta tvivlande rekommenderas att gå till Nationalencyklopedin och t.ex. studera artiklarna om sekularisering, kvinnorepresentation och tretioåriga kriget. Du får vad du förväntar i alla tre exemplen, dvs. orsaksperspektivet. Om de nämnda fenomenen har haft några effekter/konsekvenser sägs ingenting – sannolikt därför att man likt Kipling förbisett att sätta den tjänaren i arbete; förbisett att frågan också kan ställas på det sättet. ”Vadan och Varthän” är två olika frågor. De producerar helt olika slags kunskap. Om de forskningsfinansierande institutionerna uppfinner någon slags motsvarighet till villaägarnas rotavdrag avseende tjänster utförda av Varthän, så kanske det nyvaknade statsvetenskapliga intresset för effektforskning blir mer än en tillfällig trend. Så hände faktiskt ett år på 70-talet när Statens råd för samhällsforskning i sin *petita* till regeringen äskade pengar för att speciellt kunna stötta utvärderingsforskning. Effekterna av denna styrningspropå på senare inkomna ansökningshandlingar från de fria forskarna borde utredas. Varför inte i en doktorsavhandling så att det blir ordentligt gjort. Och förslag till titel bjuder vi på: ”Finns det fångar i fritänkandets korridorer?”

Forskning är ju att ställa frågor och försöka ge svar. Tidigare har vi nämnt att Björn von Sydow var den förste som ställde sin fråga redan i titeln. Men finns det någon som redan i sin titel gett *svaret* på en (underförstådd) fråga? Journalister över hela världen ger ju dagligen i sina rubriker just svar på underförstådda frågor. De skriver aldrig som rubrik/titel ”Varför lyfter inte flygplanen?”. De skriver: ”Vulkanaska hindrar flygplanen att lyfta”. Forskare och journalister har förvisso olika professioner, men ändå: Förekommer det aldrig i vetenskapens värld att svaret presenteras redan i undersökningens titel? I vårt material är det ganska svårt att hitta exempel på detta i och för sig rimliga – och kanske till och med önskvärda – beteende. Sören Holmbergs avhandlingstitel: ” ’Riksdagen representerar svenska folket’: empiriska studier i representativ demokrati.” (Göteborg 1974) kan tyvärr inte återopas som exempel i detta sammanhang; det inledande i titeln som i talad form lätt kan uppfattas som ett forskningsresultat är ju i själva verket i skriften form ett citat från regeringsformen. Citattecken hörs inte när man talar, men syns när man skriver. Tre andra titlar bör däremot omnämnas eftersom de är riktiga lyckträffar och lite roliga dessutom. En eloge till Tomas Hammar (Stockholm 1964) med titeln ”Sverige åt svenskarna: invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932” och till Carl Dahlström (Göteborg 2004): ”Nästan välkomna: invandrarpolitikens retorik och praktik.” Tid har gått och svaret har blivit modifierat. Också Henry Pettersson (Örebro 2004) förtjänar beröm: ”Den försiktiga kameleonten: europeisk socialdemokrati och brittiska Labour.” Må ni få många efterföljare! Statsvetenskapen är ingenting i sig – den blir vad vi gör den till.

ÄR, BÖR OCH GÖR – EN BLANDNING MED DISPROPORTIONER
I Bibeln talas om tre basala ting, men också om vilket som är det viktigaste: ”Tro, hopp och kärlek, och störst av dem är kärleken” (1 Kor 13:13). I den statsvetenskapliga litteraturen talas på motsvarande sätt om tre principiellt olika teorityper: empirisk (ÄR), normativ (BÖR) och konstruktiv (GÖR/KAN) teori. Och, kan man tillägga: störst av dem är den empiriska. Den har fått nästan all kärlek; de andra lever i skymundan på tro och hopp. De associationer våra titlar ger, utpekar klart den empiriska teoritypen som den helt dominerande.⁵ Men det finns enstaka exempel där det i titeln flaggas för att normativ eller konstruktiv teori står i fokus. Men de

är inte många. Två tydliga exempel kan omnämnas: Lars Niklasson: "Bör man lyda lagen?: en undersökning av den offentliga maktens legitimitet" (Uppsala 1992). Som exempel på arbete i den konstruktiva genren kan nämnas Christian Fernández. "Medborgarskap efter nationalstaten?: ett konstruktivt förslag" (Lund 2005).

Om norm säger NE: "(latin *no'rma* 'rättesnöre', 'regel'), handlingsregel, påbud om hur man bör handla eller om hur något bör vara beskaffat eller organiserat" och tillägger som förklaring av normativ: "som fungerar som norm". Ordet normativ finns inte i någon titel, ordet norm i nio. Först – och ett decennium före sin tid – var Kjell Goldmann (Stockholm 1971): "International norms and war between states: three studies in international politics".

Lämnar vi för ett ögonblick titlarna och tittar in på innehållet bakom pärmen, så kan annat bli synliggjort. Ta t.ex. Anders Håkansson: "Konsten att vinna ett val: en studie av fram- och tillbakagångar för socialdemokraterna i kommunalvalet 1988." (Lund 1992). Av titeln att döma är detta en klart empirisk studie. Hur kan det då i slutet av boken finnas ett avsnitt som heter "Nio råd till den som vill vinna ett val" (s 231)? Hur skulle salig Hume reagerat på detta? I förstone tycks Håkansson här ha gjort det logiskt omöjliga: gått från analys av ÄR till rekommendationer om GÖR. Men Håkansson blir naturligtvis inte svaret skyldig. Han invänder självklart att råden bara är giltiga i de fall man utgår från den i sammanhanget stipulerade – och inte särskilt kontroversiella värderingen att "... partierna haft som målsättning att få fler röster" (s 244). Och nu har Hume inga invändningar: OM (Bör), SÅ (Gör), EFTERSOM (Är-analysen utpekar dessa Gör mot bakgrund av stipulerat Bör).⁶ Normativ analys är detta inte, men det är en god pedagogisk konklusion av vad den empiriska analysens resultat möjliggör för slags rekommendationer givet att partiernas mål är att få fler röster. Andra mål, kan ge helt andra rekommendationer.

STATVETENSKAPEN – EN TILLVÄXTBRANSCH

I tabell 2 ges över tid sammanfattande information om avhandlingarna och ordfrekvenser i deras titlar.

	1890– 1949	1950– 1969	1970– 1989	1990– 2009	SAMTLIGA
Antal					
doktorsavhandlingar	83	39	184	463	769
Årligt genomsnitt	1,4	2	9	23	6,4
Medianålder vid disputation	30	36	34	34	34

Procent avhandlingar i vars titel något av orden eller del av orden återfinns (inklusive motsvarigheter på engelska, tyska och franska):

	1890– 1949	1950– 1969	1970– 1989	1990– 2009	SAMTLIGA
politik, politisk	11	46	36	35	33
Sverige, svensk	41	41	21	23	25
studie	24	33	29	13	19
stat	12	15	9	14	13
kommun, stad, lokal	6	3	14	13	12
demokrati	1	5	4	16	11
förändring, utveckling	10	8	9	9	9
? (frågetecken)	0	0	7	12	9
-ism	13	5	6	8	8
makt	6	8	5	8	7
parti	7	5	10	6	7
organisation	11	10	9	5	7
debatt, diskussion, kamp, strid	5	10	9	6	7
namn på land i Europa (ej Norden)	10	5	11	9	9

	1890– 1949	1950– 1969	1970– 1989	1990– 2009	SAMTLIGA
riksdag, regering, lag, författning, stat	55	26	15	21	24
förvaltning, adminis- tration, byråkrati	6	3	7	3	4
metodologiskt ord av något slag	8	15	24	31	26

Tabell 2. Antal doktorsavhandlingar och de mest frekventa orden i deras titlar.

Tabellen visar inledningsvis den snabba utvecklingen av det genomsnittliga årliga antalet disputationer. Hälften av alla statsvetenskapliga doktorsavhandlingar sedan 1890 har tillkommit efter 1996. Under 00-talet producerades 311 avhandlingar vilket var mer än dubbelt så många som under 90-talet. De nytillkomna institutionerna sedan slutet av 90-talet har bidragit med 61 avhandlingar. Vid 1970-talets början kommer en reform där doktorsgraden ersätts med en doktorsexamen och avhandlingen är tänkt att bli en första merit snarare än något livsverk. Finansieringsreformen för ett tiotal år sedan har medfört en förkortning av avhandlingstiden och därmed öppnat för fler doktorander. (Det syns dock inte i medianåldern vid disputation; den är sedan 70-talet 34 år). Men nu har vi måhända bortsett från den viktigaste förklaringen: statsvetenskapliga studier – inklusive doktorandstudier – har helt enkelt fått ett ökat attraktionsvärde bland studenterna.

Tillkomsten av nya institutioner från slutet av 90-talet är en bland många faktorer som har påverkat de gamla etablerade statsvetenskapliga institutionernas andelar av den totala avhandlingsproduktionen. Tabell 3 informerar om hur institutionernas relativa andelar har förändrats.

	1950–1999		2000–2009	
	ANTAL	PROCENT	ANTAL	PROCENT
Lund	97	26	43	14
Uppsala	90	24	52	17
Stockholm	91	24	65	21
Göteborg	59	16	44	14
Umeå	33	9	25	8
Örebro	—	—	26	8
Förvaltnings- högskolan, Göteborg	3	1	21	7
Karlstad	1	0,3	7	2
Linköping	1	0,3	2	0,6
Luleå	—	—	9	3
Växjö	—	—	8	2,6
Mittuniversitet	—	—	6	2
Jönköping	—	—	3	1
Antal avhandlingar	375	100	311	100

Institutionerna presenteras i ordning efter deras andelar under perioden 1950–1999.

Tabell 3. Antal doktorsavhandlingar vid institutionerna 1950–1999 respektive 2000–2009.

Under senare hälften av 1900-talet etablerar sig tre jämnstarka institutioner som var för sig svarar för en fjärdedel av totalproduktionen. Göteborg och Umeå svarar för resterande fjärdedel med 16 % respektive 9 %. Situationen på 2000-talet är tydligt förändrad. Lunds andel har sjunkit från 26 % till 14 %. Uppsala har också tappat, från 24 % till 17 %. Stockholms, Göteborgs och Umeås andelar minskar också, men klart mindre. Stockholm är nu i ledningen vad gäller avhandlingsproduktion. De två största nykomlingarna, Örebro och Förvaltningshögskolan har tagit 8 respektive 7 procent av totalproduktionen. Inte mycket mer att orda om detta här och nu. Iakttagelserna är gjorda, reflexionerna överlämnar vi till respektive institutions marknadsföringsavdelning att göra. Den i Lund bör bli mest bekymrad.

Tre ord har en överlägsen ledning i frekvensligan: politik/politisk, Sverige/svensk och studie (tabell 2 ovan). Ämnets identitet är tydlig: i var tredje titel försäkras att vetenskapen om politik forskar om politik, svensk politik handlar det då oftast om. Svenskheten har dämpats något över tiden, men inte mer än att ungefär var femte titel under de senaste decennierna fortfarande explicit talar om Sverige och förvisso handlar många ytterligare avhandlingar om Sverige utan att det nämns i titeln. Staten är inte oväntat en annan favorit för statsvetarna, 96 titlar eller 13 % av alla. Samhälle är däremot ett ord med betydligt lägre, men viss ökande frekvens över tid (23 gånger, 3 %). Civil society förekommer första gången 1993 och därefter ytterligare 5 gånger.

Lite mer oväntat är måhända att en politisk nivå under staten – kommunen – dyker upp så frekvent i titlarna, 93 gånger (12 %). Med några få undantag är det kommunal nivå i Sverige som det handlar om. Men när det gäller kommunerna dröjde dock statsvetarnas intresse. Entusiasmen för – inte minst jämförande – kommunstudier tar sin början på 70-talet i samband med kommunsammanslagningarna och de för sin tid stora kommunforskningsprojekt som startades i kölvattnet efter dessa. Men intresset för den kommunala nivån har fortsatt. Under 80-, 90- och 00-talen ligger andelen studier på kommunnivå fortfarande på 13–14%. Och då är det väl att märka att bakom procentandelarna står efter hand ett allt större antal titlar. 00-talets 14 % betyder 43 titlar med kommun/stad i fokus. På 70-talet motsvarar samma andel bara ett dussin titlar. Förvaltningshögskolan i Göteborg ligger i topp vad gäller att förankra sig vid den kommunala nivån med 11 av 24 titlar (42 %).

Intresset för riksdag, regering, lagar, författningar och staten dominerar ämnet före 1950, men sjunker sedan. De senaste 20 åren hamnar var femte titel i denna kategori. Andelen titlar med orden förvaltning, administration och byråkrati ligger på en avsevärt lägre nivå, 4% med obetydlig variation över tid.

Framväxten av studiet av internationell politik syns tydligt. HF Petersson fick som tidigare nämnts 26 efterföljare på ordet internationell. Den första avhandlingen om EU (egentligen EEC) kommer 1970 (Mats Bergquist, Lund) och har 37 efterföljare. Utrikespolitik kommer 1974 (Stellan Lindqvist, Lund) med 26 efterföljare. Global introduceras 1997 (Peter Söderholm Lund, 9 efterföljare). Fyra avhandlingar använder ordet transnationell (Anders Uhlin, 1995, Lund). Ordet säkerhet nämns av 17

doktorander; den förste är Gunnar Jervas (Umeå 1971). Osäkerhet förekommer två gånger, men då handlar det inte om rikets utan om vetenskapens respektive förhandlares.

Statsvetarnas intresse för politiken i europeiska länder har alltid varit påtagligt. Efter den svenska anslutningen till EU 1995 skapades ett snabbt växande intresse för EU-problematik. Nära nog var tionde avhandling efter 1994 har handlat om EU. Mats Bergquist är 25 år före sin tid när han skriver om den svenska EG-debatten 1970. 1995 kommer Michael Karlsson (Stockholm) med en avhandling som bl.a. behandlar den svenska debatten vid tiden för det s.k. Metalltalet av Tage Erlander 1961. Totalt blir det åtta avhandlingar under 1990-talet och trettio under 2000-talet som har fokus på EU-frågor.

Svensk statsvetenskap blickar allt oftare ut över landets gränser. De länder som omnämns i flest titlar är Ryssland/Sovjetunionen (31 gånger), Storbritannien (15), Tyskland (inklusive Öst- och Väst-) (15), USA (9), Frankrike (9), Kina (9), Indien (6). Mest uppmärksammade i Afrika är Sydafrika (5) och Ghana (4). Av länderna i Latinamerika har Chile uppmärksammas i flest avhandlingar (4), medan Brasilien ännu inte nämns i någon titel. Sammanfattande kan sägas att namn på ett europeiskt land (exkl. land i Norden) förekommer 72 gånger (9 %, stabilt över olika tidsperioder). Nordiskt land (exkl. då Sverige nämns ensamt): 27 gånger (3,5 %). Samma siffra gäller för både asiatiskt respektive afrikanskt land. Namn på latinamerikanskt land dyker upp senare och bara 7 gånger (1 %). Australien och Nya Zeeland får vardera 1 träff. I cirka var femte avhandlingstitel finns en landsanknytning (Sverige exkluderat).

Efter andra världskriget lanseras komparativ politik som benämning på både ett forskningsområde och en forskningsmetod. Ordet syns i 28 avhandlingar och först ut är Torsten Landelius, (Stockholm 1965): "Workers, employers and governments: a comparative study of delegations and groups at the international labour conference 1919-1964." Det är vid den här tiden – mitten av 60-talet – som de metodologiska orden börjar öka sin frekvens. Före 1950 hittar man sådana i knappt var tionde titel, under de två senaste decennierna finns de i var tredje. Ordet teori är dock lite speciellt. Det introduceras av Elias Berg (Göteborg 1965): "Democracy and the majority principle: a study in twelve contemporary political theories" och får snabbt under 70-talet nio efterföljare, vilket innebär 10 % av decenniens titlar. Sedan släcks med en gång det nya stjärnskottet för att under de följande 30 åren bara blinka till två gånger per 100 titlar.

Miljöpolitik börjar i Sverige etableras på 1960-talet och har på senare år utvecklats till ett växande forskningsområde. Först är Lennart J. Lundqvist (Uppsala 1971): "Miljövårdsförvaltning och politisk struktur" (en av få avhandlingar som utgetts i pocket); 26 efterföljare noteras, 18 av dem under senaste decenniet.

Religion och politik är inget större tema i svenska avhandlingar. Islam nämns i fyra titlar; först var Ishtiaq Ahmed (Stockholm 1985) med "The concept of an islamic state." De övriga är från 2000-talet. Hinduismen nämns en gång, kristendomen inte alls. Religion nämns bara i Karl-Göran Algotssons (Uppsala 1975) avhandling om debatten om religionsundervisningen i Sverige. Gud är med i en titel: Ann-Kristin Jonasson (Göteborg 2004): "At the command of God?: on the political linkage of Islamist parties." Observera frågetecknet. Normalt är det ju inte bra om överbefälhavaren är ifrågasatt, men här är läget måhända annorlunda.

Den gudomliga personligheten är – får man skriva gudskelov? – sällsynt i titlarna. Men hur är det med de jordiska? Här är – nämnda i turordning – det något brokiga manliga gäng som intagit titelpositioner: Montesquieu, Hans Järta, Friedrich Stahl, E. G. Geijer, Harald Hjärne, Karl Marx, Sam Stadener, John Stuart Mill, Nils Wohlin, Max Weber, Ernst Bloch, F. A. Hayek, Milton Friedman, Robert Nozick, Ernst Wigforss, Samuel Pufendorf, Richard Rorty, Jürgen Habermas, Ernst Jünger, Friedrich Hegel, Willy Brandt och Robert Dahl. Man blir nyfiken: vilka står på tur?

Mångkulturalism är ett ord som sannolikt kommer att återanvändas framöver. Först ut var Karin Borevi, Umeå, 2002 (tre efterföljare). Det finns också tre avhandlingar om migration och sex om invandrare och invandring. Först ut var Tomas Hammar (Stockholm 1964) med titeln. "Sverige åt svenskarna: invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932." Observera årtalen; vem skulle idag välja att forska om invandringspolitiken 1950–1980? Om invandrare skrev också Maritta Soininen (Stockholm 1989), men då ska man söka på "andra generationen" vilket anstränger fantasin.

Den politiska individen (medborgare, citizen, person) dyker inte upp förrän 1984 (Sten Markgren, Uppsala: Datainspektionen och skyddet av den personliga integriteten), men syns sedan dess i totalt 17 titlar. Participation (deltagande) kommer ungefär samtidigt (12 titlar, först är Roger Ko-Chih Tung, 1981, Stockholm).

Trots att politisk kultur som forskningsområde lanseras under början av efterkrigstiden är det inte förrän 1995 som ordet kultur dyker upp i titelregistret (Catarina Kinnvall, 1995, Lund, 12 titlar).

Den politiska utvecklingen har aktualiserat studier i nationalism, etnicitet och identitet. Nation och nationalism finns i 22 titlar; först är Jurij Borys 1960: "The Russian Communist party and the sovietization of Ukraine: a study in the Communist doctrine of the selfdetermination of nations." Tre titlar berör etnicitet och en etnonationalism. Identitet nämns i tio titlar; först är Jan-Gunnar Rosenblad, Stockholm 1992. "Nation, nationalism och identitet: Sydafrika i svensk sekelskiftesdebatt."

STORA SKILLNADER ÖVER TIDEN – MINDRE MELLAN RUMMEN

Kan man iaktta några skillnader mellan de statsvetenskapliga institutiverna? Fokuserar man annorlunda i "Heidelberg" än i "Jena"?

Lund: Lunds fokus på internationell politik syns tydligt i avhandlingstitlarna; man ligger i topp när det gäller ord som utrikespolitik, internationell, global och förhandling. Däremot är policy ett ord som i Lund bara förekommer tillsammans med "foreign". Stat, riksdag, regering, lag och författning är relativt sällan förekommande ord.

Stockholm: Starkt intresse för riksdag, regering och författning. Ideologier och -ismer ligger högt. Svält intresse för kommunnivå.

Uppsala: Saknar fokus på den regionala och lokala nivån. Liksom Stockholm betydligt större fokus på riksdag, regering och författning. Intresse för debatt och argument. Politiskt-filosofiska ord som frihet, jämlikhet och rättvisa förekommer oftare i Uppsala-titlarna än någon annanstans. Titlar med genusperspektiv har låg andel. Uppsala har utvecklat en tredje världen-profil med orientering mot demokrati och demokratisering. Namn på länder i Afrika och Asien är vanligare här än på andra håll. Bidragande vad gäller Afrika är Nordiska Afrikainstitutet vars verksamhet är förlagd till Uppsala.

Göteborg: Här används orden Sverige och svensk oftare än någon annanstans. Val och väljare fokuseras oftare. Ingen annan speciell fokusering kan iakttas.

Förvaltningshögskolan, Göteborg: har i särklass den största frekvensen ord som anknyter till kommunnivån. Detsamma gäller offentlig och ord som

förvaltning, byråkrati, administration. Men inget intresse alls för förhållanden utanför Sverige. Ingen titel på engelska. Inget om t.ex. konflikt, rättvisa eller partier. Ytterligare en ordkategori utmärker Förvaltningshögskolan: det gäller ord med ekonomisk anknytning (budget, marknad, företag, pris, pengar, inkomst med flera). Ord av detta slag finns i mer än 40 % av titlarna, att jämföra med övriga institutioner där den sammanlagda andelen ord av detta slag normalt bara uppgår till 5%. Förvaltningshögskolans speciella karaktär syns således tydligt i materialet.

Umeå: Betonar kommun, region och lokal mer än de andra stora universiteten. Umeå dominerar vad gäller andel titlar med inriktning på miljö, klimat och hållbar utveckling. Förhållandevis stark betoning av ideologier och -ismer, liksom organisationer och partier. Ligger lågt vad gäller demokrati och demokratisering, liksom länder i tredje världen.

Örebro har mycket färre avhandlingar (26 stycken) än de stora universiteten. Två tydliga profilmråden framträder. Det ena gäller demokrati och demokratisering. Det andra profilmrådet är regional och lokal politik. Däremot är det slående att Sverige aldrig nämns (nåja, i en avhandling).

Gruppen övriga är heterogen, och det går inte att tala om någon profil. Vi skönjer en viss betoning av demokrati och demokratisering, länder i Europa, EU och debatt och argument.

Slutsatsen blir den väntade: de profiler vi kan utläsa av avhandlingstitlarna innehåller få överraskningar för den som känner svensk statsvetenskap. Men skillnaderna mellan institutionerna bör inte överdrivas. De är snarast att betrakta som marginella i förhållande till skillnaderna över tid.

DEMOKRATI VERSUS DIKTATUR: 84-0

Ordet demokrati dyker upp i en titel första gången 1936, Elis Håstad (Uppsala): "Regeringssättet i den schweiziska demokratien." Fram till 1989 förekommer det sedan relativt sparsamt (10 gånger). Men därefter ökar begreppets popularitet snabbt: 20 titlar under 90-talet och hela 53 titlar de senaste tio åren. Det är intressant att notera att tillståndet demokrati har tilldragit sig mycket mer intresse än processen demokratisering; bara sju titlar talar om demokratisering, alla efter 1993. Först ut här är Emmanuel Obliteifio Akwetey, (Stockholm 1994): "Trade unions

and democratisation: a comparative study of Zambia and Ghana.” Mot de 84 avhandlingarna med ordet demokrati i titeln står *ingen* som använder ordet diktatur. Offentlighetsprincipen har sina förtjänster även för forskningen. Utan den blir det svårt att producera kunskap om politiken, men nog finns det ett och annat att forska om vad gäller diktaturer som inte kräver tillgång till nämnda förträffliga princip. En träff kommer på fåtalsvälde (för övrigt i Sverige), Jan Teorell (Uppsala 1998): ”Demokrati eller fåtalsvälde?: om beslutsfattande i partiorganisationer. Och authoritarianism får också bara en träff, Michael Sahlin (Uppsala 1977): ”Neo-authoritarianism and the problem of legitimacy: a general study and a Nigerian example.” Kunskap om fiendens svaga punkter tycks inte vara så prioriterad. Matchen är inte slut, men just nu är ställningen 84–0. Kan det möjligtvis komma in några reduceringsmål snart. Matchen blir ju så tråkig annars.

-ISMANALYS MED VISSA BESVÄRANDE SKYGGLAPPAR

61 titlar (8%) innehåller ett ord som i oböjd form slutar på -ism. Först ut är Fredrik Lagerroth (Lund 1915) med ”Frihetstidens författning: en studie i den svenska konstitutionalismens historia”. Senaste -ismanalysen svarar Sofie Bedford för: ”Islamic activism in Azerbaijan: repression and mobilization in a post-Soviet context” (Stockholm 2009). Däremellan har ett brett spektrum av -ismer undersökts. Låt oss räkna upp dem (i bokstavsordning): agrarianism, bolshevism, dualism, fascism, federalism, feminism, gaulleism, islamism, kapitalism, kommunism, konservatism, konstruktivism, korporatism, liberalism, marxism, militarism, multikulturalism, nationalism, neo-authoritarianism, neorealism, nyliberalism, parlamentarism, patriotism, populism, pragmatism, presidentialism, realism, revisionism, separatism, socialism, terrorism.

Statsvetarnas favorit är tveklöst parlamentarism: 13 av de 61 -ismanalyserna avser denna. Men det kan också noteras att dessa studier är starkt koncentrerade i såväl tid som rum: 8 av de 13 tillkom i Uppsala under perioden 1929–1947. Axel Bruswitz är klanhövding i denna skara som kunskapat i ett hus vars stolta devis vi ännu lättare minns i Sten Bromans speciella tappning: ”Att veta allt är stort – att veta mer är större.”

Efter 1998 finner vi ytterligare två parlamentarismstudier. Uppsala söker på nytt efter de historiska rötterna, (Torkel Nyman 1999: ”Kommittépolitik och parlamentarism: statsminister Boström och rikspolitiken 1891–1905: en

studie av den svenska parlamentarismens framväxt.”), medan man i Lund skärskådar en nyss tillväxt gren på trädet, Hans Hegeland 2006: ”Nationell EU-parlamentarism: riksdagens arbete med EU-frågorna.”

Fattas det något? Finns det rimligen statsvetenskapligt intressanta -ismer som ännu inte fått fokus i någon doktorsavhandling? Ja, så är det tveklöst. I uppräknningen ovan noterar den uppmärksamme läsaren att såväl en av de mest, som en av de minst aggressiva -ismerna saknas: ingen har behandlat vare sig nazismen eller pacifismen. Fascismen får dock en träff: Ulf Lindström (Umeå 1983): ”Fascism in Scandinavia 1920–1940”.

Andra märkligt nog icke behandlade -ismer är imperialismen och kolonialismen. Och den kanske fulaste fisken av dem alla är också förbisedd: fanatismen.⁷ Liksom också – precis som om Hobbes och Anthony Downs och många andra aldrig levat – egoismen.⁸ Anarkismens och syndikalismens frånvaro är andra, men måhända mindre svårsmälta förbiseenden. Och varför har ingen satt titelfokus på skepticisismen som ju är en god sak inom sanningssökandet.

KVINNORNA KOM OCH HADE GENUSPERSPEKTIVET MED SIG

Vi börjar med att redovisa en sifferserie som belyser utvecklingen vad gäller kvinnornas representation bland de statsvetenskapliga avhandlingsförfattarna: 70-talet: 5 %, 80-talet: 18 %, 90-talet: 26 %, 00-talet: 42 % och för 2009: 61 %. Oavsett att den sista siffran må vara tillfällig för just det året så gäller att här är ett område där männen snabbt tappat marknadsandelar. Vilket de rimligen inte beklagar. Tvärtom.

Första kvinnan som disputerade i statskunskap – som ämnet hette innan högfärden satte in – var Britta Skottsberg (Göteborg 1940). Sedan dröjde det ända till 1972 innan nästa kvinna gjorde entré (Gunnel Gustafsson, Umeå). Fram till 1990 hade ytterligare 21 kvinnor tillkommit, men ingen av dem valde att skriva avhandling utifrån ett genusperspektiv. Ska vi förslagsvis förklara det som att tiden ännu inte var mogen? Med Anna Jonasdóttir 1991 (formellt i Göteborg, men reellt i Örebro) blev tiden mogen. Med sin avhandling förde hon på en och samma gång in både makten och kärleken i den politiska intressesfären: ”Love power and political interests: towards a theory of patriarchy in contemporary western societies.” Och nu kom stenen i rullning. Fram till 2009 publicerades ytterligare 28 avhandlingar med genusperspektiv.⁹ Kvinnor liksom män disputerar på alla möjliga slags ämnen, men kvinnorna avviker dramatiskt i ett

avseende: de är de enda som ibland väljer att anlägga genusperspektiv i sin forskning (16 % av kvinnorna de senaste 20 åren har gjort så).¹⁰ Regeln bekräftas i vårt material av ett enda sentida undantag, Pär Zetterberg (Uppsala 2009): "Engineering equality?: assessing the multiple impacts of electoral gender quotas."

Sökningar i databasen GENA avseende förekomsten av genusperspektiv i avhandlingar inom andra vetenskapliga discipliner – samhällsvetenskapliga eller andra – bekräftar i stort vad vi visat gälla för statsvetenskapen: genusperspektivet dröjer i de flesta ämnen med att göra entré i forskningen, men det som sedan produceras inom detta perspektiv är i helt dominerade grad författat av kvinnor. "That's the way it is" som Walter Cronkite brukade säga i slutet av sina epistlar. Men ibland la han också till "That's not the way it should be".

STATSVETENSKAP: DET KOLONISERADE FORSKNINGSSOMRÅDET

Den statsvetenskapliga forskningen i Sverige – i vart fall den som ligger på doktorsavhandlingsnivå – är idag sedan länge extremt *koloniserad*. Koloniseringen gjorde tidigt sin entré i ämnet: det tidigaste belägget kan dateras till 1910 då lundadoktoranden Peter Olof Grånström skrev sin då innovativa – men nu sorgligt bortglömda – avhandling med titeln "Om formerna för behandling av skiljaktiga beslut: till belysning av samarbetet inom den svenska riksdagen." Redan året därpå koloniserades Göteborg då Erik Nauman disputerade på den numera sällan citerade forskningsprodukten "Om sekreta utskottet under den tidigare frihetstiden 1719–1734: bidrag till utskottsväsendets historia." År 1912 inkorporerades även Uppsala i det koloniala systemet genom Yngve Larssons "Inkorporeringsproblemet: stadsområdets förändringar med särskild hänsyn till svensk förvaltningspraxis."

Huvudstadens statsvetenskapliga institution förhöll sig länge avvaktade, men år 1929 skulle även detta mot nymodigheter (då för tiden) så reserverade ställe vika sig. Kapitulationen blev ett synbart faktum i och med att den då blott 28-åriga doktoranden – och sedermera så framgångsrike deckarförfattaren¹¹ – Hans-Krister Rönblom spikade och framgångsrikt försvarade sin doktorsavhandling¹² "Frisinnade landsföreningen 1902–1927: skildringar ur den liberala organisationsrörelsens historia i vårt land."

Nu var koloniseringen etablerad vid landets samtliga statsvetenskapliga institutioner. Och – skulle det visa sig – den hade kommit för att stanna och faktiskt till slut bli en slags metodologisk överideologi. Så när den

första statsvetenskapliga avhandlingen ventilerades år 1971 vid det 1965 etablerade Umeå universitet, blev det ingen överraskning att doktoranden Dan Brändström – den sedermera så välkände direktören vid Riksbankens Jubileumsfond – markerade kontinuitet genom att disputerat på en studie rubricerad som ”Nomineringsförfarande vid riksdagsval: en studie av partiernas kandidatnomineringar inför 1970 års riksdagsval.”

Från söder till norr var nu den inofficiella normen etablerad – den hade blivit till ett slags osynligt staket som ingen såg och som därför ingen heller kunde bestämma sig för att hoppa över. Några gjorde det i alla fall, dock sannolikt inte som en medveten protest utan bara därför att det låg i deras natur och ambitioner att vilja *obegränsat* ockupera ett stort forskningsområde. De övriga, alltså i det här fallet de många vanliga som med sin avhandlingstitel inledningsvis ockuperar ett större område än de förstår bebygga med begrepp, hypoteser, modeller och teorier, ja de inser sin begränsning och sätter ett *kolon* (:). Ett kolon som beskär eller begränsar det ockuperade området på något sätt, t.ex. genom att utpeka det speciella perspektiv eller den aspekt som fortsättningsvis ska penetreras. Vilken framtida status får det ockuperade, men inte bebyggda området? Hur kommer de efterkommande ämnesväljande doktoranderna att uppfatta saken? Sannolikheten talar för att de uppfattar allt *före* kolon som redan ockuperat (intecknat) fastän det bara är det som står *efter* kolon som de facto är bebyggt (beforskat).

Den kolonisering vi ovan exemplifierat innebär att avhandlingstiteln är tudelad; den har en huvudrubrik och en vanligen på något sätt avgränsande eller preciserande underrubrik. På titelsidan finns normalt inget skiljetecken mellan dessa båda rubriker, men i bibliotekens referenssystem markeras en tudelad rubrik med ett kolon (:) insatt direkt efter huvudrubriken.¹³

Utvecklingen vad gäller detta fenomen som vi här kallar kolonisering¹⁴ är mycket entydig och mycket kontinuerlig: Ingen av de 13 titlarna från 1890-talet hade underrubrik. Efter hand steg sedan sakta men säkert andelen titlar konstruerade med underrubrik och på 1950-talet var andelen 55 %. Den successiva ökningen av titlar med underrubrik fortsatte därefter och utgör 93 % under det senaste decenniet. Och trenden tycks fortsätta ytterligare: 30 av de 31 titlarna som publicerades under 2009 har underrubrik, dvs. 97 %.

Vilket intresse har det att skilja på titlar med respektive utan underrubrik, frågar sig konfunderad läsare. Vi ska här något belysa två aspekter

som gör det motiverat att ägna saken uppmärksamhet. Med endast huvudrubrik presenterar författaren i normalfallet avhandlingens tema. Grafiskt kan vi tänka oss detta som en cirkel. Utan preciserande/avgränsande underrubrik åtar sig författaren i princip att utforska allt inom cirkeln. Med en preciserande underrubrik markerar författaren att hon eller han inte avser att utforska allt det som huvudrubriken ockuperar; projektet gäller endast en del av cirkeln eller en aspekt av det som finns inom cirkeln. Jämför tårbiten som en del av tårtan. Vilken effekt får detta på senare doktoranders ämnesval? Om en författare t.ex. kallar sin avhandling för ”Planhushållningsdebatten” så står det klart för de efterföljande doktoranderna att detta ämne för deras del är ”kört” som avhandlingsämne – åtminstone så länge det inte senare uppstått en ny debatt i detta ämne. Om vår tänkte avhandlingsförfattare i stället kallar sin avhandling för ”Planhushållningsdebatten: en analys av Ernst Wigforss och Herbert Tingstens argumentation”, ja hur påverkar det de efterföljande doktoranderna i färd med att välja avhandlingsämne? Sannolikt uppfattar de även i detta fall ämnet ”Planhushållningsdebatten” som ”kört” fastän det i verkligheten inte alls är det; det finns ju kvar en hel del annat inom ämnet att utforska, allt det som ligger vid sidan om vad just Wigforss och Tingsten anförde. Men detta riskerar nu att aldrig bli föremål för forskning för vem vill ta sig an resterna av en halväten tårta från kalaset i förra veckan. En ny och oskårad tårta framstår som ett bättre val.

Sensmoralen av detta blir att de avgränsande underrubrikerna må ha ett stort värde som klagörande konsumentupplysning, men att de också psykologiskt kan blockera vidare forskning inom det område som huvudrubriken ockuperat, men som alltså i verkligheten bara blivit delvis beforskat. En reservation kan vara på plats. Ingen argumentation bör föras in absurdum. Är huvudrubriken tillräckligt omfattande och underrubriken starkt avgränsande blir inga senare doktorander blockerade av att forska inom huvudrubrikens domän. Ett fingerat exempel: ”Demokrati: svenska gymnasisters uppfattning om ett centralt politiskt begrepp.” Här är tårtan stor och den konsumerade biten liten. Vår diskussion har avsett det problem/blockering som kan uppstå för kunskapsproduktionen i framtiden i de fall där tårtan (huvudrubriken) är måttligt stor och den redan av annan forskare konsumerade delen (underrubriken) är betydande.

Vår andra aspekt vad gäller frågan om skillnaden mellan de författare som har respektive inte har underrubrik, kan formuleras med utgångspunkt i ett välkänt ordspråk: ”Den som gapar efter mycket mister ofta

hela stycket.” Låt oss omedelbart förutskicka att vi inte tror på denna ”teori”. Det borde i detta sammanhang vara tvärtom: den som gapar efter mycket får oftare hela stycket, dvs. blir i sinom tid professor, än de som visserligen gapar över mycket, men endast biter till om en speciell del av stycket. Att gapa efter mycket, i detta sammanhang operationaliserat som att man endast har en huvudrubrik, tror vi också ofta indikerar en högre ambitionsnivå och/eller en mer generell/teoretisk approach till ämnet ifråga. Låt oss (i alfabetisk ordning) lista några exempel på statsvetare som disputerat på huvudrubriker utan någon underrubrik som insävar det ockuperade:

Esaiasson, Peter (1990)	Svenska valkampanjer 1866–1988.
Gustafsson, Gunnel (1972)	Strukturomvandling och politisk socialisation.
Håstad, Elis (1936)	Regeringssättet i den schweiziska demokratin.
Kjellén, Rudolf (1890)	Studier rörande ministeransvarigheten.
Lewin, Leif (1967)	Planhushållningsdebatten.
Lundquist, Lennart (1972)	Means and goals of political decentralization.
Lundqvist, Lennart J. (1971)	Miljövårdsförvaltning och politisk struktur.
Möller, Tommy (1986)	Borgerlig samverkan.
Petersson, Olof (1975)	Change in Swedish political behavior.
Sjöblom, Gunnar (1968)	Party strategies in a multiparty system.
Stenelo, Lars-Göran (1972)	Mediation in international negotiations.
Särilvik, Bo (1970)	Electoral behaviour in the Swedish mutiparty system.
Tingsten, Herbert (1923)	Folkomröstningsinstitutet i Nordamerikas Förenta Stater.

Det var med dessa "one-liners" i bagaget som författarna svingade sig upp på den svenska statsvetenskapliga parnassen.

"Men stopp och belägg", hör vi nu från många håll och skilda destinationer, bl.a. från Tom Bryder, Kjell Goldmann, Sören Holmberg, Christer Jönsson, Fredrik Lagerroth, Bo Rothstein, Nils Stjernquist, Daniel Tarschys, Jörgen Westerståhl och några till: "Detta är ju anekdotvetenskap av sämsta slag. Exempel kan uppletas på det mesta. Men vi är ju också professorer och ganska välkända på den omnämnda parnassen. Men vi kom inte dit med hjälp av 'one-liners'. Vi hade vett att precisera oss redan i titeln; därför finns det ett kolon i våra titlar."

Exempel av visst slag står alltså mot exempel av annat slag. Det är i lägen av denna typ som de kvantitativa metoderna kommer till sin rätt. Deras kanske största – men sällan i metodlitteraturen åberopade – fördel, är deras flexibilitet. Av sina utövare kräver de att de tänker först och räknar sedan. Och sedan kan då de kvantitativa metoderna räkna på många olika sätt och under skiftande förutsättningar, restriktioner och s.k. konstanthållningar.¹⁵ Kort sagt: de kvantitativa metoderna väljer inte sida i diskussionen mellan författare och opponenter; de ger också i praktiken intersubjektivitetskravet en ärlig chans.

Så låt oss därför mer systematiskt pröva det på ovan angivet sätt operationaliserade ordspråket. Det finns då anledning att avgränsa titelpopulationen till förslagsvis 40-årsperioden 1960–1999; under första hälften av 1900-talet är antalet professorer väl lågt för att göra slutsatser från jämförelser bärkraftiga och efter 1999 har ännu ingen doktorand hunnit bli professor. Kvar har vi då 364 titlar bland vilka vi kan konstatera att de vars författare endast haft en huvudrubrik, blivit professorer i 30 % av fallen (n=54). Bland de författare som haft både huvudrubrik och en preciserande underrubrik är andelen professorer däremot klart lägre eller 20 % (n=310). Något allt överskuggande prognosinstrument för framtida professorstitel menar vi oss självfallet inte ha funnit. Men vi menar oss ha funnit att data ganska tydligt nickar instämmande till vår tankegång om att det i det här studerade akademiska sammanhanget oftare lönar sig att gapa över mycket än över mindre. Men det är givetvis också viktigt att man förmår bebygga det man ockuperat.

DE LÅGFREKVENTA ORDENS SURMULNA KOMMENTARER

Med lågfrekventa ord i titlarna menar vi ord som är statsvetenskapligt relevanta, men som högst förekommit i 1, 2 eller 3 titlar av de 769 vi studerar;

deras frekvens ligger alltså under den välbekanta 0,4 %-spärren.¹⁶ Nedan listar vi i bokstavsordning några dussin av dessa ord:¹⁷ Auktoritet, auktoritär, berättelse/narrative, brott, budget, deliberation, diffusion, diplomati, domstol, elit, efterfrågan, etik, evolution, fascism, federal, folkomröstning, framtid, fåtalsvälde, förankra, innovation, kapitalism, klass, kolonisering, konstruktiv, korruption, kärlek, lobbying, lojalitet, medling, mekanism, metod, misslyckande, moral, NGO, ordning, orsak, osäkerhet, rationell, risk, revolution, rösträtt, skandal, skatt, socialt kapital, straff, suveränitet, terror, utbud, utvärdering, ö.

När vi nu ser vilka de lågfrekventa orden är blir det lätt att tycka lite synd om dem. Och vissa tycker vi kanske mer synd om än andra. Nu är det ju så att ord kan tala till oss, så varför inte låta dem göra det. Vi frågar helt enkelt: Varför ser ni så surmulna ut?

AUKTORITET reser sig omedelbart och säger:

– Jag vet att jag kan tala för oss alla, min betydelse i politiken borde uppmärksammas mer i politikforskningen. Det är en skandal att inte fler har satt fokus på mig. Jag har befogenhet att åtgärda sådant och kommer att göra det.

– Jag ber att få instämna, säger SKANDAL. En skandal är just vad det är. Så mycket rabalder som jag ställt till med under dessa 120 år och så blir man omnämnd en enda gång först 2004.

MISSLYCKANDE inflikar, misslynt som alltid:

– Du borde inte vara så publicitetshungrig. Det finns annat än skandaler att skriva om. Politik misslyckas ofta utan att det ligger något skumt bakom. Varför? Ja, det borde man forska mer om.

UTVÄRDERING far upp:

– Ja, det vill jag verkligen instämna i.

SKATT kommer in och ser progressiv ut:

– Har ni tänkt på en sak. Alla politiska system, oavsett hur de i övrigt ser ut, har en sak gemensam: De måste på något sätt anlita mig, utforma ett skattesystem. Utan skatteindrivning går det åt fanders. Jag säger bara Grekland. Men allt kan utformas på så många olika sätt. Och ofta ändrar man. Här finns mycket för statsvetare att forska om. Varför gör de inte

det? Jo, för all del, ett par gånger har det hänt, det var något med grundskatterna för mer än 90 år sedan och sen var det en som på 80-talet kollade upp en del om skattefuskets orsaker. Men det finns så mycket annat att klarlägga. Som exempel kan jag berätta vad som hände den underbara natten den 24 april 1981. Jag var med hela natten och det mötet såg verkligen musten ur mig. Jag tappade en massa procent ... Men nu ser jag att DIPLOMATI har begärt ordet, så var så god.

– Som ni förstår vill jag gärna uttrycka mig lite mer diplomatiskt än vissa andra, men vad gäller den sakfråga vi här diskuterar måste jag be att till protokollet få bifoga en not om att nu är måttet rågat även för mig. Min roll i den internationella politiken förtjänar verkligen mer statsvetenskapligt fokus. Varför får jag inte det? Är det för att jag arbetar så mycket i det tysta? Kan det ha att göra med min immunitet? Men självfallet är jag tacksam för den uppmärksamhet jag ändå fått, två gånger i Lund och en gång i Växjö.

ETIK har länge räckt upp handen:

– Etik är viktigt. Redan Aristoteles...

MORAL avbryter:

– Jag är viktigare. Det är jag som har ansvar för uppfattningar om rätt och orätt.

ETIK ser förolämpad ut och säger uppfordrande:

– Jag vill faktiskt inte längre vara synonym med dig. Det är jag som är teoretikern, det är jag som gör den teoretiska reflexionen över moralen och dess grund. Men vad har jag för det? Du har i alla fall fått vara med tre gånger, men jag bara en. Är det rättvist tycker du?

Vi tackar för alla tankeväckande inlägg. Om vi förstått saken rätt så har ni alla ganska bestämda synpunkter på Lenins gamla klassiska fråga: "What is to be done?". Synd, att vår vän KONSTRUKTIV inte hann komma till tals. Mycket av det sagda verkar vara forskning där denne skulle behöva konsulteras.

Här måste vi lämna de surmulna och istället lyssna något på dem som det faktiskt är ännu mer synd om, de verkligt underprivilegerade, de som inte alls fått vara med, de som representerar det statsvetenskapliga utanförskapet.

ORD SOM VÄNTAR PÅ ANVÄNDNING

Det är svårt att leta efter sådant som inte finns. Men här följer som exempel ett antal ord vars relevans inom statsvetenskapen inte är svårmotiverad. Vi gör som tidigare med dessa ord: vi låter dem tala för sig själva. Men först en presentation av vilka de är:

Anarki, barn, beskrivning, brott, diktatur, dödsstraff, experiment, folkmord, geopolitik, imperialism, kolonialism, misstag, nazism, normativ, pengar, remiss, tolerans, visslare, valdeltagande.

Ska vi låta dig som är liten börja. Varsågod BARN.

– Jo, jag tänker som så att vi som är små är ju ganska många, och vi har ju rättigheter som alla andra. Men vi är det bortglömda folket. Varför finns inte vi med i era titlar? Vi barn är ju frågvisa och nyfikna – men varför är ni vuxna samhällsforskare inte nyfikna på oss och hur vi har det? Jag tycker ni ska börja med att sätta ord på oss för ord är ju nyfikenhetens viktigaste redskap.¹⁸ Det finns ju något som de vuxna kallar Barnkonventionen. Fungerar den verkligen överallt eller är det bara något man sagt att den ska göra? Och en del av oss måste ju faktiskt jobba också. Är det något som politiken kan förändra för jag tycker det är jobbigt att jobba.

– Mitt namn är BESKRIVNING och jag jobbar som ni förstår med att beskriva politikens värld. Och jag sätts i och för sig mycket i arbete, men jag tror jag förstår varför ni inte vill ha mig med i någon titel: Ni tycker inte att jag är fin nog. Men de som jobbar med förklaring, de får minsann vara med, åtta gånger har jag sett. De är fina nog. Tack, det var bara det jag ville säga.

– EXPERIMENT heter jag och jobbar mest i den andra kulturen. Ni verkar inte alls intresserade trots att ni pratar så mycket om Fångarnas Dilemma, som ju är ett experiment – tankeexperiment närmare bestämt. Tro mig, jag skulle kunna lära er mycket om ni bara ville ta mina tjänster i anspråk. Men aldrig att någon hör av sig.

– Ja, mitt namn är REMISS. Det påstås ju att vad som är typiskt för inte minst svenskt politiskt beslutsfattande är bl.a. två saker, det gedigna utredandet före beslut, alltså SOU. Och sen när dom på SOU gjort sitt är det dags för remissrunda. En gång för längesen blev jag anlitad för att undersöka vad sådana rundor har för betydelse för det som sen blir beslut. Vilka får som de vill och vilka vågar man strunta i? Men det projektet blev

nerlagt, varför vet jag inte, men nu har jag varit arbetslös i 120 år. Har jag blivit utförsäkrad för alltid? Jag bara undrar.

– Till skillnad från de andra har jag ett så rysligt namn – NAZISM – att jag funderar på att byta och kalla mig NYNAZISM. Varför, efter allt som hänt, har ingen satt fokus på mig? Har jag för gott spelat ut min roll i politiken tror ni?

– Ja, mitt namn är också en ryslighet, DÖDSSTRAFF. Men jag finns även i demokratier där jag har lagen bakom mig. Visste ni att det tills alldeles nyligen i hela världen inte producerats någon stor, systematisk analys omfattande världens alla länder och med grundfrågan: varför har vissa länder dödsstraff och andra inte? Finns det någon systematik och i så fall vilken? Statsvetaren Carsten Anckar vid Åbo Akademi hann först (Carsten Anckar 2004) och blev professor direkt. Fast i minst 20 år gick jag och väntade på att någon svensk statsvetare skulle utnyttja mig. Men ämnet är inte alldeles kört. Det fanns en tid när alla länder hade dödstraff, nu är det mindre än hälften. Dödstraffet är en företeelse på avveckling. Bland de många förklaringsperspektiven misade Carsten Anckar genusperspektivet. Har kvinnorna (politiker och andra opinionsbildare) spelat någon roll i sammanhanget? Är det orimligt att tänka sig att de som har förmågan att ge liv, är mindre benägna att ta liv? Ni kallar ju sådant för hypoteser, inte sant? Men den kanske inte faller på läppen. Men släpp i så fall orsaksperspektivet och ta effektdito. Det brukar oftast bli kvar att undersöka, Carsten Anckar nämner i alla fall ingenting om att dödstraffet skulle ha några speciella effekter. Själv tror jag i alla fall att jag har en viss betydelse. Kanske inte för brottsligheten, men för människosynen i samhället.

– Mitt namn är KOLONIALISM, och bredvid mig här står min kollega IMPERIALISM. Vi två tillsammans är antagligen de mest beresta i den här församlingen. Vi har sett världen och världen. Och vi skulle kunna berätta mycket från våra resor ... Du där borta, är det BERÄTTA du heter, ville du säga något?

– Ja, jag ville bara instämma. Gör det, berätta! Berätta mera! NARRATIVE är alltid så intressanta.

– Ja, jag kommer visst sist i debatten och redan det är ett MISSTAG. Till skillnad från de flesta av er andra så har jag en statsvetenskaplig auktoritet

bakom mig som kan föra min talan mycket bättre än jag själv. Men så mycket vet alla: misstag förekommer även i politiken. Men de är så erbarmligt lite utsatta för forskning, inte bara i Sverige utan world-wide. Så menar i alla fall min auktoritet, professor Bo Rothstein. Så ta och läs hans bok (Rothstein 2008) så får ni veta mera om detta.

– Ja hej, jag är den som ibland försöker rätta till misstag och oegentligheter. VISSLAREN kallas jag. Men det tycks inte spela någon roll hur högt jag än visslar. De flesta bryr sig inte. I mina dystra stunder undrar jag ibland varför det nästan bara är Lennart Lundquist i Lund som hör mig. Och så Janne Josefsson förstås, men han är ju i en annan bransch. Betänk hur mycket nytta jag gör, och så får jag alltid bara fan för det. Det menar i alla fall Lennart som vet det mesta om mig. Han har t.o.m. föreslagit att jag ska få kungens medalj. Men jag säger: gärna medalj, men först ett rejält omnämnande i en statsvetenskaplig avhandlingstitel. Men det dröjer väl till efter min död är jag rädd.

SHAKESPEARE – IBLAND EN FELTÄNKARE

Nu tar vi en omväg för att sedan landa på ytterligare ett intressant ord. Shakespeare citeras ofta. Många har uppenbarligen tyckt att han serverar intressant visdom i kortformat. Sällan eller aldrig ser man någon kritisera honom för att ha klottrat ner dumheter. Men så gör han ju ibland. Ta t.ex. det klassiska citatet: ”Upp flyga orden, tanken stilla står, ord utan tanke aldrig himlen når.”¹⁹ Usch, så dumt, Shakespeare! Citatet exemplifierar ju just vad dess innehåll fördömer, dvs. ord utan tankar. Man frågar sig onekligen: vad har orden i himlen att göra? Tveksamt om det finns någon mottagare där och om det finns, så vet ju denne redan allt. Vore det inte bättre om orden – och naturligtvis med tankar bakom – kommunicerades så att säga i horisontalplanet, där de kanske t.o.m. skulle kunna bli *förankrade* hos andra människor? Det kursiverade ordet förekommer bara en enda gång i en avhandlingstitel, Malena Rosén Sundström (Lund 2009): ”Förankring av socialdemokratisk EU-politik: med rum för demokratisk debatt?” Ordet förankring är intressant av flera skäl: det är ett ganska genuint svenskt ord som stöter på svårigheter när det ska översättas till andra språk och sedan är det ju speciellt intressant för statsvetare som studerar hur politikerna i demokratin söker förankra sina ställningstaganden i diverse kontexter, ofta bland de s.k. gräsrotterna. För det tredje: i nautiska sammanhang

talar man om att ankra, t.ex. att förankra båten. Men när man gör det, har man ju redan valt position för förankringen. Precis som när man söker hos några andra (t.ex. gräsrotterna) förankra den egna redan bestämda positionen. Men om förtroendet och tilliten för politikerna ska vidmakthållas så måste väl förankring vara något som sker i förväg, inte i efterhand. Ja, därom tvistar de lärde i Uppsala. Jörgen Hermansson (1993:47) använder begreppet förankring i betydelsen att en aktör söker påverka en annan, men inte själv vill låta sig påverkas. Jan Teorell (1998:33) använder i sin avhandling förankring för att beskriva en typ av agerande före beslut: beslutsfattarna frågar efter andras ståndpunkt, men först efter att ha klargjort sin egen. Hur Malena Rosén Sundström tar ställning i den dispyten antyder hennes underrubrik: ”Med rum för demokratisk debatt?”. Fast frågetecknet gör väl saken till en empirisk fråga i analysen.

KOMMER ALLMÄNNINGEN ATT BLI ALLMÄNGODS?

I 2000-talets avhandlingstitlar har tillkommit 19 inte tidigare använda ord: allmänning, auktoritet, avgift, berättelse, deliberation, förankring, konstruktiv, korrupktion, lobbying, materialitet, mekanism, mångkultur, NGO, nätverk, repression, socialt kapital, skandal, straff, terror.

Av de nya orden på 00-talet har ett – nätverk – redan hunnit skaffa sig sju efterföljare. Ordet lanseras av Astrid Hedin (Lund 2001): ”The politics of social networks: interpersonal trust and institutional change in post-communist East Germany”. Vad som kommer att hända med de övriga är svårt att sia om. Har verkliga deliberation (Hans Wiklund, Jönköping 2002) karisma nog att överleva? Korrupktion (Staffan Andersson, Umeå 2002) lär däremot ha framtiden för sig. Och sedan återstår att se om terror (Anette Ahrnens, Lund 2007) eller socialt kapital (Ylva Norén Bretzer, Göteborg 2005) får mest fokus i framtiden. Ett hopp bör sättas till att allmänningen, (Victor Galaz, Göteborg 2005) inte blivit avbetad på en enda säsong; allmänningen förtjänar att bli allmängods.

DE INNOVATIVA ORDEN: NÄR, VAR OCH AV VILKA LANSERAS DE?

I 22 % av titlarna har upptäckts ett ord som inte använts tidigare. Det är nu möjligt – och svårt att låta bli – att undersöka de innovativa titlarna mot bakgrund av tid, institution och författarens framtida akademiska status. Vi börjar med tiden, se tabell 4.

	1890– 1949	1950– 1959	1960– 1969	1970– 1979	1980– 1989	1990– 1999	2000– 2009
% titlar som har ett inte tidigare använt ord	40	64	57	44	24	18	8
Totalt antal titlar	83	11	28	93	91	152	311

Tabell 4. Andel titlar som innehåller ett inte tidigare använt ord. Jämförelser över tid.

De första sextio åren har 40 % av titlarna ett innovativt ord, men detta måste betraktas som en relativt låg siffra med tanke på hur lätt det borde ha varit att introducera nya ord. Det gjorde man alltså inte, man ”tuggade om” de gamla redan lanserade. Detta indikerar i sin tur att statsvetarna ännu inte börjat vidga sitt revir. De höll sig inom det redan etablerade kärnområdet. På 50-talet börjar revirutvidgningen: antalet titlar är visserligen bara 11, men 7 av dem (64 %) kommer med en ämnesmässig nyhet. På 60-talet är andelen innovativa titlar fortsatt hög (57 %), men sen följer en sjunkande sifferserie ner till 00-talets 8 %. Det blir efterhand allt svårare att lansera nyheter. Jämförelse kan kanske göras med svampplockaren: Första gången hittar han många olika sorters svampar, nästa gång hittar han fler, men eftersom hans förutfattade mening hittills har varit att alla svampar är bruna så blir det inte så många nya som hittas. När han sedan kommer till insikt om att svampar kan ha vilken färg som helst hittar han nästa gång massor med svampar, men sedan blir det allt svårare att hitta nya. Till slut finns det inte fler nya svampar att hitta. Här måste vi naturligtvis avbryta liknelsen, eftersom det i statsvetarnas värld finns ett oändligt antal ”svampar” att hitta. Nåja, det finns det väl i praktiken inte, men vi kan ju alltid sätta nya ord på gamla svampar.

I tabell 5 övergår vi till en jämförelse mellan institutionerna.

	Lund	Uppsala	Stockholm	Göteborg	Umeå	Örebro	Övriga
% titlar som har ett inte tidigare använt ord	34	26	21	18	14	0	10
Totalt antal titlar	160	186	164	114	58	26	61

Tabell 5. Andel titlar som innehåller ett inte tidigare använt ord. Jämförelser mellan institutioner.

Lund är som synes klart ledande vad gäller att introducera nya ord, var tredje titel bjuder på ett sådant. De lägre siffrorna för Umeå och Örebro skulle kunna vara en effekt av att dessa institutioner kommit med senare, i en tid då det som vi sett, blivit svårare att vara ordinnovator. Och så är det till en del. Jämförs titlar efter 1969 framstår Umeås 14 % plötsligt i bättre dager: Uppsala har då 17 %, Göteborg 15 %, Stockholm 23 % – men Lund har 31 %. Jämförs titlar under 00-talet, då Örebro kommit med, är siffrorna följande: Uppsala 2 %, Göteborg 9 %, Stockholm 5 %, Umeå 8 %, Örebro 0 %, Övriga 9 % – men Lund har 21 %. Lund har således som vi ser stabilt den högsta andelen titlar med innovativa ord. Som vanligt vidarebefordrar vi informationen till institutionernas marknadsföringsavdelning. Denna gång är den minst bekymrande för Lund.

Är det då något att yvas över att doktoranderna visar förmåga att lansera nya ord i sina titlar? Nyorientering kan väl i sig påstås vara ett värde, men säger det också något om kvalitet? Vårt för tillfället enda möjliga sätt att undersöka detta är att jämföra vad som hände i den akademiska karriären med de författare som haft innovativa titlar med de som inte haft det. Med samma skäl som tidigare väljer vi att göra undersökningen under åren 1960–1999.

	Författarens titel innehåller ett innovativt ord	
	NEJ	JA
Författaren blev professor före 2010	19 %	25 %
Antal titlar	n=257	n=107

Tabell 6. Procent av författarna som blivit professor före 2010 mot bakgrund av om författarens avhandlingstitel innehöll ett innovativt ord eller inte.

Visst samband finns: Andelen författare som blivit professor är som framgår 6 procentenheter högre bland dem som haft innovativt titelord än bland dem som saknat. Vi har tidigare konstaterat att författarna vars titlar är ”one-liners” har något högre sannolikhet för framtida professors-titel. Om vi nu kombinerar dessa båda faktorer, som var för sig tycks ha viss, men inte särskilt stark, betydelse får vi ett resultat enligt tabell 7.

	Författarens titel innehåller ett innovativt ord	
	NEJ	JA
Författarens titel har endast huvudrubrik	19 % (37)	53 % (17)
Författarens titel har även underrubrik	21 % (220)	18 % (90)

Tabell 7. Procent av författarna som blivit professorer i fyra olika bakgrundssituationer. (Inom parentes antal kandidater.)

Som framgår uppträder nu en intressant samverkans effekt. De författare vars titlar är ”one-liners” samtidigt som de också innehåller ett innovativt ord blir professorer i hög utsträckning, 53 % (9 av de 17 kandidaterna i gruppen). I de övriga tre grupperna är den blivande andelen professorer ungefär densamma (18–20 %) och alltså betydligt lägre. Endast huvudrubrik har effekt, villkorat av att det finns ett innovativt ord i denna. Och omvänt har ett innovativt ord i titeln effekt först när det uppträder i en ”one-liner”. Vad som i övrigt påverkar sannolikheten för professorstitel vet bara de sakkunniga och några till.

HUR LEKFULL ÄR DEN ALLVARSAMMA LEKEN?

Vi vill gärna citera en dagsvers till, närmare bestämt en ”gruk”, av den geniale Piet Hein.

Den der kun tager spøg for spøg og alvor kun alvorligt,
han og hun har faktisk fattet begge dele dårligt. (Piet Hein)

Lunds universitet är sannolikt det enda i världen som tagit detta med humor på så fullt allvar att man till och med gjort det till ett tjänsteåliggande för all sin personal (forskare, lärare och studenter; även administratörer) att använda humor som ett instrument i sin verksamhet. Nej, detta är inget skämt. Låt oss citera från *Strategisk plan för Lunds universitet 2002–2006* där det i avsnittet Grundläggande värderingar (s 2) bl.a. framhålls att ”Humor, skepticism och humanism är nyckelord.” Det kan påpekas att inför det nya beslutet 2006 om strategisk plan för perioden 2007–2011, hade de revideringssakkunniga inkommit med förslag om väsentlig förändring avseende en av grundbultarna i värdegrunden. Lunds

universitets styrelse biföll ändringsförslaget och enligt den nu gällande strategiska planen för åren 2007–2011 framhålls att: ”Humor, *konstruktiv* skepticism och humanism är nyckelord.” (Kursiverat här). Kravet på skepticismen har således skärpts; den ålägges nu att även vara konstruktiv. Men som också framgår: kravet på humoranvändning i verksamheten står fast.

Detta är ord och inga visor och måste förstås tas på allvar. ”Bör man lyda lagen?”, frågar Lars Niklasson i sin titel. Vi tycker nog det – om inte starka skäl talar emot. Problemet med all ramlagstiftning – inklusive etisk sådan – är dock att den lämnar avsevärt utrymme för den enskilde verkställande tjänstemannen att göra tolkningar och preciseringar. Vad är det t.ex. för slags humor som avses? Vi tolkar det som att universitetsstyrelsen i första hand avser den s.k. lundahumorn. Stöd för en sådan tolkning tycker vi oss ha i det faktum att det är just i Lund som själva styrningsdokumentet tillkommit. Nu måste vi alltså söka något precisera vad lundahumor är och – lika viktigt – inte är. Det sistnämnda är enklast. Lundahumor är aldrig bondkomik, inte heller lyteskomik. Vidare gäller för lundahumor att den sällan utlöser det s.k. gapflabbet. Lundahumorn är heller aldrig skadeglad. Men vad är då lundahumorns essentiella kännetecken? Magnus Jerneck har vid tillfälle beskrivit den med en liknelse: Den är som vinden i Lund, mjuk och salt, till skillnad från på många andra håll där vinden blåser hårt och kallt. Men problemet kvarstår: hur operationaliserar man detta? Den genuina lundahumorn är, som vi uppfattar den, inåtriktad och visar hur en sanning ser ut i det krökta rummets perspektiv. Den framkallar som sagt inte gapflabbet, men väl den internationella symbolen för lyckokänsla, dvs. ett leende. Och här ser vi en visserligen inte hundra procentig, men dock hyggligt intersubjektiv operationaliseringsmöjlighet: Man låter utvalda personer var för sig läsa avhandlingstitlar och i de fall dessa framkallar ett aldrig så litet, men dock leende, ja då kodas detta som indikator på humoranvändning.

Med eller utan åläggande i strategiska planer: Är humor något som statsvetare använder? Att så är fallet vet vi alla, men nu gäller det inte disputationsfester utan ett annat preciserat och mycket seriöst sammanhang: deras avhandlingstitlar. Förväntningarna bör därför vara lågt ställda (möjligen med visst litet undantag för göteborgarna som ju har ett rykte att leva upp till). Frågan gäller om man överhuvudtaget kan spåra någon vitsighet, underfundighet eller ord- och språklekar i titlarna. Svaret är: Det kan man inte under hela 1900-talet, men det senaste decenniet har inneburit

en ganska påtaglig förändring. ”Nästan välkomna” och ”Den försiktiga kameleonten” har vi redan nämnt som exempel i annat sammanhang. Lite fyndig är också Olivier Danjoux (Lund 2002) när han ger sin avhandling om det civila samhället titeln ”L'état, c'est pas moi.” En liknande parafra gjorde Susan Marton när hon (Göteborg 2000) valde titeln ”The mind of the state”. Vitsig var Serena Cinque (Förvaltningshögskolan i Göteborg 2008) när hon följde ”I vargens spår”. Det påminner om Maria Hedlunds ”Demokratiska genvägar” (Lund 2007, om demokrati i beslutsfattande om genteknik). Nomie Eriksson (Göteborg 2005) skrev om ”Friska vindar i sjukvården”. Man anar öppna vädringsfönster i sjuksalarna. Alla exemplen är från 2000-talet.

Kan det vara så att avhandlingsförfattandet har blivit något mindre allvarligt och högtidligt på sistone? Låt oss tro det. Att forska ska ju också vara lite lustbetonat och nöjsamt. Och det är det ju för de flesta. Varför skulle annars så många hålla på med forskning även efter pensionen? Och en del ända tills döden skiljer dem åt.

Vad framtiden bär i sitt sköte vet vi som vanligt inte. Men vi kan ana, speja och spana in i det kommande. Året är 2010 och årets stora ”konstitutionella” händelser är ett bröllop och ett val.

När det förstnämnda omsider får sin rättmätiga behandling i en statsvetenskaplig avhandling kommer den med stor sannolikhet att vara fylligt illustrerad med sådant som hittills saknas, nämligen bilder och illustrationer. Redan har vi fått dem i metaforisk form, ”Bilderna av Max Weber” (Sven Eliaeson 1982), ”Sovjetbilden” (Stefan Höjelid 1991), ”Samhällsbilder i vardande” (Maritta Soininen 1989), ”kollektiva självbilder”, (Katarina Barrling Hermansson, 2004). I framtiden kommer sådana abstrakta bilder att kompletteras av konkreta. Ett exempel från den kommande bröllopsavhandlingen: En stor färgbild föreställande kronprinsessan Viktoria med glänsande släp vandrande uppför gången i Storkyrkan tillsammans med sin blivande prins Daniel. Skulle en sådan bild förekomma i en statsvetenskaplig avhandling av idag – vilket är osannolikt,²⁰ – är det däremot sannolikt att bilden i så fall skulle presenteras under en rubrik av typen: ”Här går de för att snart säga ja” eller något liknande sakligt, neutralt, objektivt och oförargligt. Men i framtiden snitsar man säkert till det: ”*Viktoria: För Sverige i Siden*”²¹

Noter

- 1 Epost: Leif.Johansson@svet.lu.se. Jag vill tacka min kollega Anders Sannerstedt, som bidragit med tips och idéer. Han har också medverkat med preliminära skisser till en del av den text som här återfinns under rubrikerna ”Statsvetenskap – en tillväxtbransch” och ”Svensk statsvetenskap inte längre lika svensk” samt ”Stora skillnader över tiden – mindre mellan rummen.”
- 2 Dagsvers av Alf Henrikssons med titeln *Allmänna genvägen*, publicerad i Rim och reson 1995.
- 3 Från *Just So Stories* (1902; svensk översättning *Just så-historier*, Brombergs Bokförlag 2008).
- 4 Pelle Holm menar i sin *Bevingade ord* (1964:346) att Rydberg fått inspiration från Bibeln, närmare bestämt Johannes 3:8, där det talas om att vinden blåser vart den vill ... men du vet inte varifrån den kommer eller vart den far.
- 5 För vidare diskussion om proportionerna mellan de tre teorityperna, se Lundquist (1993:84ff) och Björn Badersten & Jakob Gustavsson: ”Vad är statsvetenskap? Om undran inför politiken” (Lund: Studentlitteratur, 2010).
- 6 Efter valet 1994 berättade en student, tillika socialdemokratisk valarbetare, att man i hans kommun (Landskrona) sökt lägga upp valrörelsen så gott man kunnat efter Håkanssons nio råd. Hur det gick? Socialdemokraterna ökade med 13 procentenheter, den fjärde största ökningen bland kommunerna i detta val. Men från detta exempel där mycket inte är kontrollerat ska man självklart inte generalisera. Men det ingav i den studenten en stor respekt för vad statsvetare kan åstadkomma. För Janerik Gidlunds prognos gick det sämre. I sin avhandling: ”Aktionsgrupper och lokala partier: temporära politiska organisationer i Sverige 1965–1975” (Umeå 1978) förutspådde han att ”Alternativet ... att lokala partier skulle bildas även i större kommuner är föga troligt” (s 265). I mitten på 70-talet var det bara några få av de 50 största kommunerna (innebär större än 40 000 invånare) som hade ett lokalt parti representerat i fullmäktige. 25 år senare har hälften av dessa lokalt parti i fullmäktige, samma andel hade kommunerna under 40 000 invånare. Men gräm dig inte Janerik – felslagna regnprognoser är det ju få semesterfrare som klagar över.
- 7 Men avseende denna -ism har numera måhända det väsentligaste redan sagts i en bok av icke-statsvetaren och litteraturprofessorn Amos Oz (2006): ”Hur man botar en fanatiker” (originaltitel ”How to Cure a Fanatic”). Till skillnad från vad som är normalt för de flesta doktorsavhandlingar i statsvetenskap har denna bok delats ut i 450 000 exemplar i bl.a. svenska gymnasier. (Uppgift från den svenska stiftelsen *Teskedsorden* som inte bara delar ut nämnda bok utan också stipendier ”för tolerans, mot fanatism”). Ordet tolerans förekommer för övrigt inte heller i någon avhandlingstitel.
- 8 ”Att älska sig själv, är inledningen till en livslång romans” (Oscar Wilde) eller som det norska ordspråket säger: ”Skinnet er alltid närmere enn skjorta.”

- 9 Totalsiffran uppgick till 28 efter sökningar på ett dussin strategiska nyckelord i titlarna. Men i det här fallet finns det ett säkrare facit, databasen GENA vid Kvinnovetenskapliga samlingarna i Göteborg. Här klassificerar man självfallet inte genusavhandlingar enbart utifrån titlar. En sökning där ger beskedet 29 avhandlingar. Bara en missades alltså, Annica Kronsell (Lund 1997): "Greening the EU: power practices, resistances and agenda setting." I denna avhandling finns genusperspektiv, men osynligt i titeln. Det sagda bekräftar vad vi inledningsvis argumenterade för: titlar har ett högt informationsvärde – men de måste hanteras med en smula fantasi och finurlighet.
- 10 Självfallet skulle man lika gärna kunna skriva: ... men männen avviker dramatiskt i ett avseende: de är de enda som nästan alltid väljer att inte anlägga genusperspektiv i sin forskning; av de 288 manliga författarna är det bara en som inte valt så (0,3 %).
- 11 Rönbloms detektivromaner kännetecknas enligt Nationalencyklopedien av "välfunna intriger och ironisk människokänedom, bl.a. Höstvind och djupa vatten (1955), Döden i grytan (1957) och Död men obegråten (1961)." Det är bara att beklaga att Rönblom inte fick sina förtjänstfulla boktitelidéer lite tidigare när hans profession var statsvetarens. Beklagas kan också att så få i detta skrå inte låtit sig inspireras av deckarförfattaren Rönblom. Om så varit fallet hade det kanske funnits doktorsavhandlingar som hetat "Höstvind och djupa vatten: svensk socialdemokrati inför valet 2006" eller varför inte "Sovjetkommunismen: död men obegråten".
- 12 Det är en skam att det vanligtvis så vederhäftiga LIBRIS (som är de svenska forskningsbibliotekens gemensamma katalog, vilken uppdateras dagligen) i sin katalogpost endast omnämner Rönbloms doktorsavhandling som "Bok". Den är något vida mer, nämligen en med avsevärd forskningsmöda hopskriven textmassa, som efter ofentlig granskning av en fakultetsopponent och därefter av en särskild betygsnämnd examinerad och av densamma befunnen godkänd som doktorsavhandling med allt vad detta innebär i och utanför den akademiska världen. En sådan textmassa får under inga omständigheter katalogiseras som "Bok". Dess adelsmärke i den nationella skriftkatalogen skall för all framtid vara *DISS*, dvs. den sedan länge i detta sammanhang (också av LIBRIS) använda förkortningen av engelskans ord för doktorsavhandling nämligen dissertation. Så skärpning LIBRIS vid nästa dagliga uppdatering.
- 13 Det finns en språkregel som säger att efter kolon måste det komma något. Betänk då den konfundering som läsarna drabbas av när de läst slut på den tyske författaren Uwe Tellkamps 2008 publicerade – och sedan mycket prisbelönta - roman om livet i det forna DDR med titeln "Der Turm: Geschichte aus einem versunkenen Land: Roman". Hela den nästan 1000-sidiga romanen mynnar ut i ett sista kolon: "... men då plötsligt ... slog klockorna in den 9:e november, 'Deutschland einig Vaterland', slog mot Brandenburger Tor." Och som en recensent så träffande karakteriserat: "Uwe Tellkamp har berättat historien, /det avslutande/ kolonet är dörren till vår tid." (Margareta Flygt, "Buddenbrooks i DDR", *Sydsvenskan* 081015). En okänd, men sannolikt skånsk humorist med dito idiom, har formulerat samma historieskrivning på sitt eget ordlekande sätt: "Nu kan vi inte längre tala om DDR – det har blivit DDVAR." Tänk så framsynt det skulle ha varit om någon statsvetare redan på 1960-talet skrivit en avhandling med titeln "Planhushållningsdebatten: ". Denne hade ju då tidigt stått i dörren till vår tid.

- 14 Jämför med den innebörd av kolonisation som NE förmedlar: ”term som innebär att ett tidigare (mer eller mindre) outnyttjat område befolkas och odlas upp /.../ (jämför kolonialism).”
- 15 En välkänd bok från 1954 skrevs av Darrell Huff och heter *How to lie with statistics*. Vi har ofta undrat varför det aldrig skrivits någon bok med titeln *How to lie with discourse analysis*. Vi finner det sannolikt att det har att göra med att de kvantitativa metoderna omgärdas av ett strängare regelverk för vad som är rätt och fel vid användandet av metoden. Utan sanning finns inga lögnare; utan regler och lagar finns inga brottslingar. Det är i grunden därför som det går att ljuga med statistik.
- 16 Ett organisation som något förvånande nätt och jämnt klarar spärren med fyra träffar är FN. Dess föregångare – Nationernas Förbund – är helt utan uppmärksamhet.
- 17 Som vanligt gäller att vi beaktat motsvarigheter på engelska, tyska och franska.
- 18 Den begåvade ungen tycks redan ha läst Sören Halldéns bok om ”Nyfikenhetens redskap” från 1980.
- 19 Hamlet, akt III, fjärde scenen. (Man får också många träffar i Google på detta citat i kombination med Tegnér. Men Tegnér talade om något annat vid Magisterpromotionen i Lund 1820: ”... det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta.”)
- 20 Bilder och illustrationer är mycket sällsynt förekommande i statsvetenskapliga avhandlingar. Detta gäller märkligt nog även avhandlingar vars ämne närmast tycks kräva viss bildokumentation. Som exempel kan nämnas Peter Esaiasson (Göteborg 1990): ”Svenska valkampanjer 1866-1988.” Författaren undersöker 42 valrörelser med tidningsmaterial som huvudkälla, men dessutom undersöks naturligt nog även partiernas valaffischer. Författaren beskriver hur affischernas bildinnehåll förändrats (s 367), men återger inga valaffischer som dokumentation – trots i förordet utlovad ”strävan att åstadkomma en doftrik bok” (s 10). Förfarandet föranleder måhända någon läsare till jämförelse med den berömde ormtjusaren på Kiviks marknad; hans ormar hade rymt, men han berättade för publiken om hur giftiga de var och att de kunde skifta färg. Ett annat exempel är Björn Harström (Stockholm, 2009): ”Vad vi inte får se: 100 år av censurpolitik.” Men här kan vi som läsare hoppas på att de politiska beslutsfattarna fick se, vad vi inte får se. För i riksdagsutskotten finns väl rimligen inte någon motsvarighet till det statsvetenskapliga bildtabut.
- 21 Tack för tipset, *Expressen* 2010-06-20. Det kan tilläggas att vid tiden för bröllopsavhandlingen har den strategiska planen vid Lunds universitet ånyo sannolikt reviderats. De tre grundläggande begreppen i värdegrunden är nu måhända modifierade till: ”humanism, lagom kritisk skepticism och passande humor.”

Referenser

- ANCKAR, CARSTEN, 2004. *Determinants of the death penalty: a comparative study of the world*. London: Routledge.
- BADERSTEN, BJÖRN & GUSTAVSSON, JAKOB, 2010. *Vad är statsvetenskap? Om undran inför politiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Expressen, 2010-06-20.
- FLYGT, MARGARETA. "Buddenbrooks i DDR", *Sydsvenskan* 081015
- HALLDÉN, SÖREN, 1980. *Nyfikenhetens redskap: en bok om kritiskt tänkande inom vetenskapen och utanför*. Lund: Studentlitteratur.
- HERMANSSON, JÖRGEN, 1993. *Politik som intressekamp: parlamentariskt beslutsfattande och organiserade intressen i Sverige*. 1. uppl. Stockholm: Norstedts juridik
- HOLM, PELLE, 1964. *Bevingade ord och andra talesätt*. 11., [bearb. och utvidgade] uppl. Stockholm: Bonnier.
- HUFF, DARRELL, 1954. *How to lie with statistics*. London: Victor Gollancz.
- HÅKANSSON, ANDERS, 1992. *Konsten att vinna ett val: en studie av fram- och tillbakagångar för socialdemokraterna i kommunalvalet 1988*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- KIPLING, RUDYARD, 2008. *Just så-historier*. [Ny utg.] Stockholm: Bromberg.
- LUNDQUIST, LENNART, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- OZ, AMOS, 2009. *Hur man botar en fanatiker: och om att skriva*. [Ny utg.] Stockholm: Månocket.
- ROTHSTEIN, BO, 2008. *Förargelseväckande beteende: om konsten att inte sitta stilla i båten*. 1. uppl. Stockholm: SNS Förlag.
- Strategisk plan för Lunds universitet 2002–2006
- Strategisk plan för Lunds universitet 2007–2011
- TELLKAMP, UWE, 2008. *Der Turm: Geschichte aus einem versunkenen Land: Roman*. 1. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- TEORELL, JAN, 1998. *Demokrati eller fätalsvälde?: om beslutsfattande i partioorganisationer*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

Det nationella metodinternatet för doktorander i statsvetenskap

---

Anders Lidström & Svante Ersson

Svensk statsvetenskap har i det nationella metodinternatet ett unikt forum för samverkan kring metodfrågor. Internatet har arrangerats varje år sedan 1976 och samlar relativt nyantagna doktorander i statsvetenskap till ett par dagars intellektuell samvaro. I stort sett samtliga institutioner som har forskarutbildning i statsvetenskap har deltagit under årens lopp. Deltagarantalet har varierat mellan fem och 30 doktorander och utöver detta har också ett antal lärare från varje utbildningsort varit med. Ansvaret för att arrangera internaten har alternerat mellan utbildningsorterna. Under de första åren var det institutionerna i Stockholm, Uppsala, Lund och Göteborg som delade på ansvaret. Senare kom även Umeå med som arrangörsort och under 2000-talet även Örebro och Växjö.

Internaten har för det mesta hållits i slutet av vårterminen och har ofta förlagts till en trevlig och naturskön kursgård. Modellen är att internatet utgör slutstation på en process som inletts med metodkurser på hemmaplan under vårterminen. Under normalt två intensiva dagar diskuteras doktorandernas metoduppsatser i seminarieform med i förväg utsedda opponenter. Ibland har även andra inslag ingått, t.ex. föreläsningar av externa gäster eller lärares presentationer av aktuell forskning. Ofta är metodinternatet den första ”konferensen” för den nyantagna doktoranden och därmed också det första mötet med doktorandkollegor och lärare utanför den egna institutionen. Internatet skapar möjligheter till kontakter med andra forskarstuderande som befinner sig i ett tidigt skede av forskarutbildningen. Ibland har dessa kontakter bibehållits även i ett senare skede av den akademiska karriären. För de deltagande lärarna ger internatet möjligheter att få inblickar i pågående doktorandprojekt vid andra institutioner och att stämma av aktuella metodutbildningsfrågor mellan institutionerna. Internatet kan också sägas utgöra en del av den nationella kvalitetssäkringen av forskarutbildningen i statsvetenskap. Metodinternatet ger också goda möjligheter att känna av vad som för tillfället är de dominerande riktningarna i fråga om metod- och ämnesval bland svenska doktorander.

Under årens lopp har internatets kärnidé vidmakthållits samtidigt som det förändrats på ett sätt som speglar utvecklingen inom ämnet. Det är notabelt att internatet trots förändringarna kunnat försvara sin ställning. Det motsvarade inte bara ett behov när det etablerades utan upplevs även idag vara viktigt av de flesta institutioner som har forskarutbildning i statsvetenskap. Denna form av samarbete är unikt, inte bara i förhållande till andra forskarutbildningsämnen i Sverige utan också, vad vi förstått, i jämförelse med vad som är brukligt inom ämnet i andra länder. I det följande skall några huvuddrag i internatets historia tecknas – från tillkomsten vid ett par möten i Uppsala och Stockholm 1975 till 2010 års internat i Öjaby herrgård utanför Växjö.

HUR DET HELA STARTADE

Redan innan methodsamarbetet inleddes fanns ett nära samarbete mellan rikets fem statsvetenskapliga institutioner. Det hade bland annat manifesterats i en gemensam kurs i jämförande politik i Uppsala 1974 med Jean Blondel som inbjuden föreläsare. Det stora kommunalforskningsprogrammet som då avslutats hade också varit en gemensam angelägenhet för alla institutioner. Tillkomsten av Statsvetenskapliga förbundet år 1970 bidrog ytterligare till att stärka kontakterna mellan institutionerna. Dessutom arrangerades återkommande ämneskonferenser mellan institutionsledningarna för att dryfta gemensamma angelägenheter. Ambitionen var hög när det gällde att samordna institutionernas forskarutbildningar i fråga om bl.a. kursplaner, utbildningsinnehåll och tidpunkter för antagning.

I början av 1970-talet växte det fram en gemensam insikt om behovet av att förstärka samarbetet kring metodfrågor. Av de professorer som vid tillfället ledde institutionerna hade de flesta sin bakgrund i idéanalys och källkritik men de var angelägna om att stödja utbildningen i de kvantitativa metoder som var på väg att vinna insteg bland främst de yngre statsvetarna. Till detta kom också en ambition att göra svensk och europeisk statsvetenskap mindre beroende av den amerikanska. Flera doktorander hade fått metodutbildning i Ann Arbor, men tillkomsten av ECPR och sommarskolan i Essex försköt tyngdpunkten i europeisk riktning. Ett led i detta arbete var också att stärka metodutbildningen på hemmaplan.

Göteborgsinstitutionen hade varit en föregångare genom den mycket ambitiösa kurs i kvantitativ metod som Bo Särilvik initierat och utvecklat,

och som bl.a. Olof Petersson och senare Sören Holmberg medverkade i. En komponent i denna kurs var författandet av en metoduppsats, vilket också kom att få stor betydelse för att senare kunna arrangera nationella metodinternat. Även Leif Lewin och Jörgen Westerstål var väl bevandrade i dessa metoder och uppmuntrade till deras användning. Olof Petersson rekryterades till Uppsala år 1974 bl.a. för att möjliggöra en motsvarande kurs vid denna institution. Petersson tog med sig modellen från Göteborg vilket bidrog till att denna fick ytterligare spridning.

På uppsalainstitutionens initiativ samlades doktorander från ett par institutioner för att diskutera metoduppsatser på Biskops Arnö den 2–3 april 1975. Leif Lewin, sedan 1972 professor skytteanus i Uppsala, inbjöd sedan de metodansvariga från de olika statsvetenskapliga institutionerna till ett planeringsmöte i Uppsala för att diskutera hur metodundervisningen kunde samordnas. Vid mötet, som hölls i slutet av april 1975, deltog förutom Leif Lewin bland andra även Gunnel Gustafsson, Lars Strömberg, Nils Stjernquist och Olof Petersson.

Vid mötet diskuterades metodutmaningen och man enades om att försöka möta denna med gemensamma åtgärder och genom att ta vara på och vidareutveckla den kompetens som fanns i landet. Man föreslog att metodkursens innehåll skulle standardiseras och en skiss till gemensam studieplan togs fram. Dessutom föreslogs att man återkommande skulle arrangera ett gemensamt metodinternat för doktorander. Förutom att bidra till metodträningen var ett viktigt motiv också att internatet skulle vara ett forum för möten mellan doktorander.

Resultaten från detta planeringsmöte kom sedan att rapporteras vid en konferens i Stockholm en dryg månad senare, den 5 juni 1975, om forskningen och forskarutbildningen vid de statsvetenskapliga institutionerna. Deltagare vid konferensen var Jörgen Westerståhl (ordförande), Pär-Erik Back, Nils Elvander, Leif Lewin, Rutger Lindahl, Hans F. Petersson, Olof Ruin, Nils Stjernqvist, Gunnar Wallin och Lars Strömberg. I § 2 anges följande:

Rapporterade Leif Lewin från samordningsgruppens utvärdering av vårens metodkurser.

Samordningsgruppen föreslog att de lokalt organiserade metodkurserna vårterminen 1976 avslutas med en gemensam internatvecka för behandling av term papers, diskussion av erfarenheterna från kurserna samt redogörelse för och diskussion av pågående forskningsprojekt. Bo Bjurulf, Olof Petersson, Gunnel Gustafsson, Sören Holmberg och Björn Wittrock förutsattes fungera som lärare under internatveckan.

Beslöts

att i överensstämmelse med gruppens förslag anordna en gemensam internatkurs under vårterminen 1976 i vecka 18;

att uppdra åt Sören Holmberg att i samråd med gruppens övriga medlemmar arrangera kursen, samt

att eventuellt anordna en gemensam specialkurs under läsåret 75/76; allt under förutsättning att medel erhålles från UHÄ.

Sören Holmberg och Göteborgsinstitutionen bjöd sedan in till det första nationella metodinternatet i statsvetenskap den 11–13 maj 1976 på hotell Marstrand. Förmiddagarna ägnades åt seminariediskussioner kring analysuppgifter och under eftermiddagarna hölls föreläsningar med metodinnehåll. Tisdag den 11 maj talade Bo Bjurulf om sannolikhetsmodeller och dagen efter inledde Olof Petersson på temat ”Att mäta sambandet mellan klass och röstning”. Sista dagens eftermiddag ägnades åt att diskutera utformningen av metodutbildningen i statskunskap. Deltagarna anslöt sig sedan till statsvetenskapliga förbundets årsmöte som hölls 13–14 maj på samma plats.

Även om beslutet vid mötet i juni 1975 bara avsåg att genomföra en konferens vid ett tillfälle blev internatet så lyckat att en fortsättning blev naturlig. Därmed gick också startskottet för det som blivit ett årligt återkommande arrangemang.

METODINTERNAT 1976–2010

Arrangörsort och plats för de 35 metodinternat som hittills genomförs sammanfattas i nedanstående tabell.

ÅR	ANSVARIG	PLATS
1976	Göteborg	Marstrand
1977	Uppsala	Skokloster
1978	Stockholm	Sånga-Säby
1979	Göteborg	Ronneby
1980	Lund	Båstad
1981	Linköping	St Annas Skärgård
1982	Göteborg	Skagen
1983	Uppsala	Skokloster
1984	Stockholm	Skärgården
1985	Stockholm	Höstsol

ÅR	ANSVARIG	PLATS
1986	Göteborg	Skagen
1987	Lund	Lund
1988	Uppsala	Österängen, Åland
1989	Umeå	Umeå
1990	Stockholm	Helsingfors
1991	Göteborg	Fredrikshavn
1992	Uppsala	Haga slott, Enköping
1993	Lund	Ystad
1994	Umeå	Kronlund
1995	Umeå	Kronlund
1996	Göteborg	Fredrikshavn
1997	Umeå	Kronlund
1998	Uppsala	Skokloster
1999	Lund	Åsljunga
2000	Göteborg	Hällsnäs
2001	Örebro	Loka brunn
2002	Umeå	Vindeln
2003	Uppsala	Friberg
2004	Stockholm	Långholmen
2005	Lund	Bäckaskog
2006	Göteborg	Varberg
2007	Uppsala	Haga slott, Enköping
2008	Örebro	Loka brunn
2009	Umeå	Umeå
2010	Linnéuniversitetet	Öjaby herrgård

Figur 1. Genomförda metodinternat 1976–2010

Under årens lopp har metodinternaten behållit sin grundstruktur, men efter hand också förändrats.

- Från början dominerade metoduppsatser med inriktning mot kvantitativ metod eftersom det var kunskaper i sådant som ansågs vara i störst behov av förstärkning. Enstaka papper i kvalitativ metod kunde dock förekomma. Dominansen av det kvantitativa gjorde dock att Stockholmsinstitutionen valde att inte delta under några år i början

av 90-talet. Fr.o.m. 1998 öppnades emellertid internatet uttryckligen för både kvantitativa och kvalitativa metodpapper. Sedan 2003 deltar återigen statsvetarna från Stockholm. Huvuddelen av metoduppsatserna utgörs numera av tillämpningar av kvalitativ metod.

- En annan fråga som varit aktuell under åren gäller ifall uppsatserna i huvudsak skall fokusera på metodproblem eller om det också är acceptabelt att presentera avhandlingspromemorior som även ägnar stort utrymme åt kunskapsproblem och teori. Avsikten har nog hela tiden varit att det i första hand är metodfrågor som skall betonas eftersom det finns andra nationella fora för de mer allmänna avhandlingspromemoriorna (t.ex. Statsvetenskapliga förbundets årsmöte). Det har dock vid återkommande tillfällen funnits anledning att understryka detta. Så skedde också i samband med 1998 års reform när Jan Teorell och Peter Esaiasson initierade en sådan avgränsning.
- I takt med att det tillkommit fler institutioner med examinationsrätt på doktorsnivå i statsvetenskap har deltagandet vid internaten bredats till att omfatta i stort sett alla institutioner som har sådana rättigheter. Karlstad, Luleå och Jönköping har dock i stort sett saknat representation och detsamma gäller Mittuniversitetet som i stället valt att samarbeta med Åbo Akademi i metodfrågor. Utöver statsvetare har även doktorander i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan i Göteborg och doktorander i freds- och konfliktkunskap vid Uppsala universitet deltagit. Vid enstaka tillfällen kan även doktorander i andra ämnen ha deltagit.
- Till att börja med var det bara Stockholm, Uppsala, Lund och Göteborg som arrangerade internaten men från 1989 tillkom Umeå och sedan 2001 Örebro. År 2010 var Växjö arrangörsort för första gången.

VARFÖR HAR METODINTERNATET KUNNAT BIBEHÅLLA SIN STÄLLNING?

På andra platser i denna skrift diskuteras och summeras statsvetenskapens utveckling i Sverige under de senaste 40 åren. Förutom att fler universitet än tidigare har examinationsrätt på forskarutbildningsnivå är nu också ämnet mer teoretiskt och metodologiskt mångfasetterat. Det finns

inte heller några gemensamma mallar i fråga om teori- eller metodkurser. Överhuvudtaget finns mindre av nationell samordning av det slag som förekom i anslutning till att metodinternatet inrättades. Ämnets internationalisering har säkert bidragit till detta, med allt mer omfattande medverkan vid bl.a. internationella konferenser och kurser. Därmed följer ämnets förändring samhällets utveckling i stort: Från den nationella standardiseringen och strävandena efter enhetlighet, som präglade decennierna närmaste efter andra världskriget, till den post-industriella erans pluralism, fragmentering och internationalisering. De senaste årens Bolognaanpassningar med en mer systematisk Mastersnivå och ett minskat intag till forskarutbildningarna i statsvetenskap har också medfört utmaningar för olika försök till nationell samordning.

Trots dessa förändringar har det gemensamma metodinternatet kunnat bibehålla sin relevans. Detta har skett trots att de ursprungliga motiven för internatet inte längre är relevanta. Idag finns bred metodologisk kompetens vid de miljöer som har forskarutbildning i statsvetenskap i landet. I stället tycks det som om att det – i fragmenteringens tidevarv – alltså finns stora behov av gemensamma arenor. Statsvetenskapliga förbundets årsmöte är en sådan och det nationella metodinternatet en annan. Vid metodinternatet ges möjlighet att fördjupa metodkunskaperna, men lika viktigt är säkert dess funktion som mötesplats för de nyantagna doktoranderna och den första inskolningen i hur man möter andra statsvetare.

INBLICKAR I ETT METODINTERNAT – 2010 ÅRS TRÄFF I ÖJABY HERRGÅRD

2010 års metodinternat arrangerades av statsvetenskap vid Linnéuniversitetet på Öjaby herrgård, strax norr om Växjö. 24 doktorander och 8 lärare från Linnéuniversitetet och universiteten i Linköping, Lund, Uppsala, Göteborg, Stockholm och Umeå samlades för att under två dagar diskutera metodpapper. Huvuddelen av arbetet skedde i fyra grupper men utöver detta bjöds deltagarna också på inblickar i aktuell metodutveckling: Stefan Dahlberg från Göteborgs universitet presenterade opinionslabbet och experimentell metod medan Sven Oskarsson, Uppsala universitet, talade under temat ”Tvillingstudie: genetiska betingelser på politiska attityder och beteenden”.

Bland de metodpapper som diskuterades dominerade kvalitativa fallstudier av olika slag. De flesta papper hade tydlig koppling till det egna

avhandlingsämnet. Mångfalden av ansatser och ämnen var betydande. Papperens metodfokus hindrade inte att frågor om teori och övergripande design också hade en framträdande roll i diskussionerna. Notabelt är vidare att av 24 papper var 19 författade på engelska. Diskussionerna i en av de fyra arbetsgrupperna hölls också på engelska.

Deltagare och lärare vid 2010 års statsvetenskapliga metodinternat i Öjaby herrgård

Informanter

Professor *Gunnel Gustafsson*, professor *Sören Holmberg* (som också tillhandahållit dokumentationen om det första metodinternatet), professor *Leif Lewin*, professor *Henrik Oscarsson*, professor *Olof Petersson* och docent *Jan Teorell* samt ytterligare ett stort antal kollegor som tillhandahållit uppgifter i smått och stort.

Tack från författarna för alla värdefulla upplysningar och kommentarer.

Den försynta diskursiva vändningen i svensk statsvetenskap

Kristina Boréus

När jag först blev ombedd att skriva en artikel till Statsvetenskaplig Tidskrifts jubileumsnummer om den diskursiva vändningen i svensk statsvetenskap var jag inte så säker på vad beställningen innebar – en artikel om vaddå? Vem säger att det ägt rum en diskursiv vändning? Har svensk statsvetenskaps autostrada gjort en häftig krök bort från mer traditionella metoder och blivit konstruktivistisk och diskursiv? Knappast. Det som skett kan snarare beskrivas som att en av många filer svängt av motorvägen.

MOT DISKURSER, BORT FRÅN IDÉER

När man ser till vilka avhandlingsprojekt som pågår runt om i landet bekräftas att det skett ett försiktigt insteg av teorier om och studier av diskurser. Iakttagelsen bygger på en sammanställning av pågående avhandlingsprojekt gjord av redaktörerna för jubileumsnumret och på min egen kännedom om pågående forskning. Sammanställningen av avhandlingsprojekt underskattar förmodligen den diskursiva närvaron eftersom många ämnesbeskrivningar inte flaggar med typiska ord som ”diskurs” eller ”konstruktion”. Om man ändå använder den ser man den diskursiva närvaron – men med stora lokala skillnader. Endast i Stockholm används orden ”diskurs”/”*discourse*” i preliminära avhandlingstitlar och ämnesbeskrivningar. I Stockholm har nyligen också utkommit två avhandlingar där diskursanalys varit central och jag känner till flera Stockholms-projekt där diskursanalys är huvudingång. Men även bland Stockholms-doktoranderna är det en klar majoritet som *inte* använder diskursanalys.

I övrigt förekommer orden ”konstruktion”, ”*constructing*” etcetera i beskrivningen av några avhandlingsprojekt i Uppsala och Örebro. I Lund indikeras ett par avhandlingsämnen med termen ”narrativ”, vilket bör innebära åtminstone en närhet till ett diskursanalytiskt perspektiv.

Så den diskursiva vändningen verkar ha ägt rum men ännu färdas det största antalet doktorander rakt fram på motorvägen och arbetar med ämnen som demokratiutveckling, offentligt beslutsfattande, EU-förhandlingar och internationella konflikter utan att anlägga ett diskursivt perspektiv på dem. Bland drygt 160 beskrivna pågående avhandlingsarbeten är det bara cirka 10 som aviserar ett intresse för diskurser eller narrativer. Även om jag alltså vet att det finns ytterligare en handfull doktorander som tagit upp diskursanalys i forskningen så kör det stora flertalet fortfarande på den raka vägen och har inte tagit av på de lokala diskursvägarna. Kanske handlar det inte bara om att några svängt av utan även att diskursteorier lämnat vissa spår på huvudvägen, men detta skulle behöva undersökas noggrannare.

Parallellt med att den försynta diskursiva vändningen ägt rum tror jag en av de många filerna har smalnats av betänkligt, kanske en fil som många av dem som nu arbetar med diskursanalys skulle ha valt om de inte hittat diskursvägen: studier av idéer och ideologier, idéanalys. Bland de cirka 160 ämnena återfinns endast ett som direkt pekar ut studier av mer traditionella ideologier, nämligen liberalism och nationalism (varav den senare mer tveksamt kvalar in som en ideologi av samma slag som liberalism) medan ett par projekt handlar om politisk islam respektive antirasism (det senare än mer tveksamt att kalla en ideologi även om den slutar på "-ism"). Ytterligare ett par handlar om vissa liberala värden. Ingen flaggar med ordet "idé" i beskrivningen eller den preliminära titeln.

Själv har jag aldrig blivit inbjuden att föreläsa på forskarutbildningar om idéanalys men har hållit åtskilliga föreläsningar om diskursanalys, trots att den lärobok i textanalys som jag skrivit med Göran Bergström innehåller ett kapitel om vartdera temat (och trots att min egen forskning nog kan kallas idéanalytisk snarare än diskursanalytisk).

Diskurser är inne och idéer och ideologier ute alltså? Ja jag tror att något åt det hållet har inträffat, även om den utvecklingen verkar tydligast ur ett Stockholms-perspektiv och kanske får mig att överdriva den något. Är den diskursiva vändningen något bra eller något dåligt – om vi i resonemanget ser just vartåt det bär snarare än vad avtagsvägen vänt bort ifrån? Jag menar att det att intresset riktas mot diskurser har vissa viktiga fördelar men att vissa diskursanalytiska riktningar förenklar verkligheten på ett sätt som forskningen inte tjänar på.

Språkliga praktiker blir till studieobjekt

Den första stora fördelen med att diskurser kommer att framstå som legitima och viktiga studieobjekt är att de är sociala praktiker – regler och tendenser för hur vi talar och skriver om något ämne i ett bestämt sammanhang – som inte på huvudvägen ägnades ett systematiskt intresse. Diskursanalys bygger alltid på studier av diskursers manifestationer – talade eller skrivna texter – och avsikten är oftast att kartlägga sådant som kategoriseringar och outtalade premisser för det som hävdas explicit. Hur vi delar upp den sociala världen, det vill säga hur vi kategoriserar, och de förgivettaganden som styr hur vi uttrycker oss och delvis även hur vi tänker, är centrala i politik. God diskursanalys ger därför trovärdiga empiriska beskrivningar av en mycket viktig del av den sociala och politiska verkligheten.

Men det finns också en baksida av att språkliga praktiker görs till centrala studieobjekt. Det att diskursanalys fokuserar vissa strukturer – jag menar att talandets/skrivandets praktiker bör ses som strukturer¹ – kan innebära en risk för idealism, föreställningen att idéer och inget annat styr samhället. Men om man inte ser till vilka som faktiskt har flest vapen eller äger produktionsmedel utan bara till hur människor uttrycker sig om vapen eller produktion kommer man inte att kunna förstå samhällsutvecklingen, lika lite som man förstår den om man bara räknar pengar eller fabriker.

Fokuset på diskurser kan också rikta blicken bort från aktörer, något som diskursanalys har gemensamt med andra strukturella inriktningar. Målsättningen blir att kartlägga de styrande strukturerna (i diskursanalysens fall reglerna för hur man yttrar sig om något ämne), inte att fokusera aktörerna. Aktörer faller i skugga och därmed vissa dimensioner av maktanalysen som uppfattas som vitala av samhällsmedlemmarna: vem bestämmer vad över vem?

Insikten om sociala och språkliga praktikers konstruerande förmåga

Den andra fördelen med den diskursiva vändningen är att diskursanalysens epistemologiska utgångspunkter – i vissa tolkningar – är mer realistiska än sådana som åtminstone tidigare gällt på autostradan. Det är insikten att samhället och inte minst politiken till en inte obetydlig del är en social och språklig konstruktion. Det förstnämnda – att sociala mellanhavanden mellan människor och konventioner resulterar i styrelseformer, ekonomi

och politik, som sedan framstår som tvingande och att dessa i princip skulle kunna se annorlunda ut – är numer trivialt.

Diskursanalysen kan i hög grad blottlägga föreställningar som skapats ur rådande sociala praktiker. Den visar bland annat vilka kategorier som görs och i viss mån vilken roll de spelar. Man kan exempelvis med hjälp av diskursanalys studera hur på 1930-talet kategorin ”sinnesslö” under en period var viktig i politik och debatt, inte minst i den utveckling som ledde fram till steriliseringslagen 1934. På människor som räknades till denna kategori projicerades föreställningar om det svenska samhällets behov av ordning och god sexualmoral och om den goda folkstammen genom att de sinnesslöa konstruerades som avvikarna från allt detta. Detta på ett sätt som inte har någon motsvarighet i diskussionen om personer med intellektuell funktionsnedsättning idag. Det som skapade denna förståelse av de sinnesslösas väsen var förmodligen olika sociala praktiker, det vill säga inte bara de språkliga, hur de omtalades, utan experters (psykiatriker och läkare) sätt att bedöma dem de kom i kontak med och olika praktiker inom ”sinnesslövrården”. De människor som sorterades som sinnesslöa var inte sociala konstruktioner; inte heller det faktum att människor har olika intellektuella förutsättningar att hantera sin omvärld och att vissa till exempel aldrig kan lära sig tala är någon social konstruktion. Men just den avgränsning av en kategori på just de grunder som användes och just de egenskaper som, i relation till en bestämd samhällsmoral, tillskrevs människor i kategorin, var specifika för samhället just då – i *den* meningen var de sinnesslöa en social konstruktion, som med fördel kan studeras med diskursanalys.

Diskursanalysen har ännu bättre förutsättningar att visa på de konstruktioner som uppstår ur rent språkliga praktiker, vilka dock är notoriskt svåra att skilja ut från övriga sociala praktiker. Att hur vi talar och skriver om samhället spelar roll för hur vi förstår det och därmed handlar är inte svårt att förstå. Vissa svenskar har personliga erfarenheter av iransk politik, för andra är fenomenet iransk politik något som helt och hållet uppfattas genom de olika typer av berättelser och sätt att ringa in ”iransk politik” som de tagit del av. Iransk politik för dessa svenskar konstrueras huvudsakligen genom nyhetsdiskursen.

Intressantare men svårare att studera är hur enstaka begrepp eller metaforer styr vårt sätt att förstå och organisera samhället; då kan vi verkligen tala om språkets konstituerande, eller konstruerande roll. En aspekt av detta är språkets performativa funktion, det vill säga att språkliga

handlingar gör något till vad det är. Vanliga exempel är hur vissa ord uttalade i vissa sammanhang påverkar något att bli vad det inte var tidigare, ”jag lovar att jag ska ...” gör en viss potentiell handling till ett löfte, vilket i sin tur gör att den som lovat något försätts i en bestämd social situation med förväntningar om visst handlade vilande på sig och kanske också om sanktioner om framtida agerande gör personen till en ”löftesbrytare”. De sociala praktiker som kan göra en gymtränare till hertig och tronföljargemål är verkligen inte bara språkliga men innehåller ett väsentligt mått av språklig praktik.

Begreppshistoria arbetar med delvis andra metoder och utgångspunkter än diskursanalys men utgår från att begrepp, det vill säga rent språkliga fenomen, har styrande effekter i samhällen. Och det är svårt att tro att tillkomsten och utbredningen av begrepp som gäller abstrakta och svårigen iakttagbara fenomen – ta till exempel hållbar utveckling – inte skulle bidra till politikens organisering. Som begreppshistoriker påpekat gör begrepp som revolution (ett ord som starkt omvandlats i betydelse under de senare seklerna) och kontrarevolution att människor positioneras i bestämda roller: en revolutionär gör vissa saker, kontrarevolutionärer andra.

Baksidan av denna insikt är att diskursers konstruktiva respektive tvingande funktion ibland missförstås eller överdrivs, liksom i andra strukturella ansatser. Det är otvivelaktigt så att rådande diskurser motiverar människor att yttra sig på bestämda vis snarare än andra därför att det annars finns risk för sanktioner – men detta betyder inte att man inte *kan* yttra sig i opposition mot diskursen. Att något inte förekommer i texter som manifesterar en viss diskurs visar naturligtvis inte att det är omöjligt att uttala något annat. Det finns många andra möjligheter, bland dem att aktörer medvetet avstår från att uttrycka vissa saker.

Att språket delvis styr hur vi tänker och därmed vad vi *kan* yttra är troligen sant i en mer begränsad mening än vad som ibland påstås just i diskursanalys. Språkets kategorier bestämmer inte alltid vad vi kan uppfatta. Experiment visar att människor som talar språk med endast tre eller fyra färgtermer kan peka ut skillnaden mellan träbitar målade i tio eller fler färger, det vill säga lika många som personer med språk med så många färgord. Som till exempel Hanna Pitkin påpekat är det svårt att föreställa sig att något folk någonstans som kommer i kontakt med elefanter inte skulle ha en särskild kategori med ett bestämt namn för detta djur. Vad vi ser och inte hur vi talar om det bestämmer i alla fall till viss grad vad vi uppfattar. Olika föreställningar om elefanterns intelligens och beteende kan

naturligtvis få olika språkgemenskaper att se elefanter göra olika saker – precis som någon analys av naturfilmer pekar på hur föreställningar om manligt och kvinnligt får berättaren att se hur lejonhanen *tillåter* honan att jaga åt ungarna. I mänskliga samhällen som vi förstår med hjälp av ytterligt abstrakta begrepp är inslaget av social och språklig konstruktion betydligt större än vad gäller färger och elefanter. Jag vill hävda att omfattningen av språkanvändningens konstruerande och styrande funktion – och därmed diskursers makt – snarare är en empirisk fråga än ett a priori vetenskapsteoretiskt ställningstagande.

Sofistikerade metoder

En tredje fördel med den diskursiva vändningen är att diskursanalysen med sin fokusering av språk och, vad gäller vissa inriktningar, sin närhet till språkvetenskapen kan erbjuda ett stort utbud av metoder för att studera texter och diskurser. Dessa har ofta en komplexitetsgrad som tillåter mycket detaljerade textstudier.

Baksidan av detta är paradoxalt nog att just den uppsjö av komplicerade analysbegrepp som klokt använda kan visa på intressanta inslag i en diskurs oklokt använda kan resultera i ointressanta beskrivningar av texter och diskurser. Komplexa analysbegrepp med en resonansbotten som är starkt teoretisk kan just locka till komplexa analyser vars resultat varken är empiriskt eller teoretiskt intressanta. En etikettering av olika inslag i en diskurs med sådana teoribemängda begrepp kan nämligen misstas för en undersökning i sig. Diskursanalysens bästa gren är beskrivningar som visar på drag i den sociala praktik som diskurser är som skulle vara osynliga utan diskursanalysen. Den visar på mönster i det kollektiva språkbruket (som är kopplade till mönster i det kollektiva tänkandet) som inte är synliga utan analys. Men detta är något annat än att peka på förekomsten av de fenomen som benämns med olika termer men återfinns i alla diskurser (enligt en inriktning till exempel nodalpunkter och flytande signifikanter). Det är de specifika mönster som dessa fenomen utgör i en bestämd diskurs och den ideologiska innebörden av just de mönstren som god diskursanalys kan visa på.

MAN HAR INTE TRÅKIGT

Kanske låter man alltid tråkig när man fyllt femtio och företräder lightversioner av vetenskapsteoretiska förhållningssätt. Men man *har* inte mer

tråkigt själv: det är nämligen svårare och mer obekvämt att utgå från de modererade versionerna av förhållningssätten än att försvara de förhållningssätt som är dragna till sin yttersta logiska konsekvens. Det är svårare därför att man måste förhålla sig kritisk till fler inriktningar och för att man behöver ta hänsyn till empirin för att bilda sig en uppfattning – är det eller är det inte så att människor bara kan urskilja så många färger som deras språk har ord för? – än om man väljer den mest radikala ståndpunkten. Det är också svårare att försöka hitta och utnyttja realistiska utgångspunkter än att från en bestämd position kritisera andra – kritik är den lätta grenen av samhällsvetenskap. Kanske sitter man alltså lite mindre bekvämt, men obekvämt blir inte tråkigt: man glömmer inte var man har slagit sig ner.

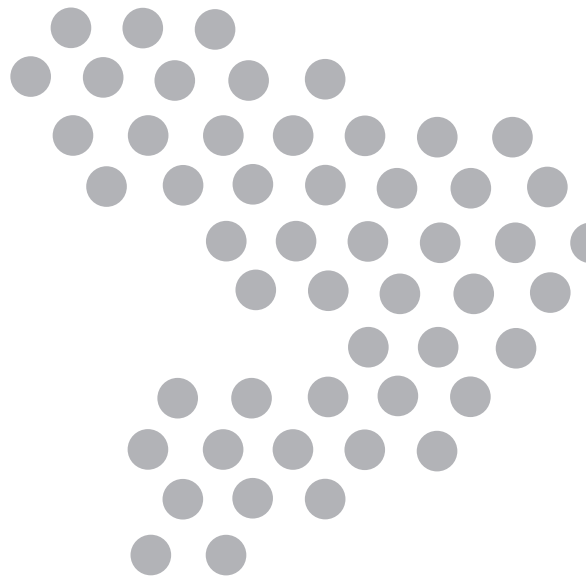
Vad som borde gälla i samtliga filer på den statsvetenskapliga autostradan är att bedriva forskning som människor utanför vetenskapssamhället kan dra nytta eller få insikt av. Den forskningen måste ha beröring med samhället och samhällfrågorna. Bortser vi helt från materiella strukturer och att människor visst kan tänka utanför sociala och språkliga praktiker, om än inte otyglat och fritt, tappar vi beröringen med hur vi alla uppfattar våra liv som samhällsvarelser. Men förstår vi inte att viktiga delar av samhällslivet skapas diskursivt blir mycket obegripligt, till exempel varför samhällsmedlemmarna (inte minst akademikerna) lägger ner sådan oerhörd energi på att berätta för varandra hur det egentligen är.

Noter

- 1 Vissa diskursdefinitioner innefattar visserligen inte bara språkliga utan även andra sociala praktiker men nästan alltid är det ändå de språkliga som fokuseras i analysen.

Forskningspolitik

Politiken på Fidjiöarna är lika viktig som politiken i Västerbotten

Om statsvetenskapen i Umeå förr, nu och i framtiden

Gunnel Gustafsson & Kjell Lundmark

Rubriken anspelar på ett citat från Pär-Erik Back som innehade den första professuren i statskunskap vid Umeå universitet från universitetet tillkomst år 1965 och fram till pensioneringen 1985. Det återfinns i en liten skrift där han beskriver sina upplevelser av miljön i Norrland och av statsvetenskapens utveckling under de första tio åren i Umeå (Politik 1975: 2). Han uttrycker sig närmare bestämt så här: ”Mellan mig och mina närmaste medarbetare fanns inga nämnvärda meningsskiljaktigheter ifråga om den väg vi skulle vandra. Beträffande profilen var vi överens om att all snäv provinsialism måste avvisas. Politiken på Fidjiöarna är lika viktig som politiken i Västerbotten, brukade vi säga. Vål kunde speciell hänsyn tas till Norrland och Nordkalotten vid val av frågeställningar. Men problemen måste i så fall alltid sättas in i ett generellt eller komparativt perspektiv ... Tidigt bestämde vi oss också för att motverka tendenser till provinsialism genom att så intensivt som möjligt engagera oss internationellt” (ibid.:3).

När institutionen blev 30 år slogs vi som skriver denna text och då ansvarade för det jubileum som hölls av hur statsvetenskapens inriktning och villkor kommit att förändras under tiden efter 1975. Forskarutbildningen hade gått från att vara en sorts mästergesäll-träning till att bli en formaliserad utbildning med en terminslång metodkurs vilken avslutades med ett gemensamt internat för alla dem som under ett visst år genomgått metodkursen vid ett svenskt universitet. Bland annat den ökade betoningen av kvantitativ metodkunskap hade lett till att statskunskap nu hade fått det mer pretentiösa namnet statsvetenskap. Ämnet hade breddats till att innefatta bl.a. förvaltningsforskning, men till skillnad från många andra länder i Europa förblev de olika inriktningarna i regel kvar under samma statsvetenskapliga paraply.

Nu konstaterar vi ytterligare femton år senare att statsvetenskapliga institutionen i Umeå faktiskt är fem år äldre än Statsvetenskapliga Förbundet

och att vi faktiskt varit med ända från början, om än under de första åren som studenter. Det nyss nämnda bytet av ämnesnamn skedde för övrigt just i samband med etableringen av Statsvetenskapliga Förbundet och föregicks av en ganska intensiv diskussion. Alternativa namn var politikvetenskap, politisk vetenskap och politologi. De två förstnämnda ansågs ge alltför normativa associationer och det sistnämnda alltför tydligt signalera inverkan från det till skillnad från statskunskapen relativt nya och – som vi såg det – alltför traditionslösa ämnet sociologi.

År 1965 fanns endast tre anställda lärare vid statsvetenskapliga institutionen i Umeå. Det var förutom professor Pär-Erik Back universitetslektor Bengt Almerud och assistenten Dan Brändström. Tiden därefter har kännetecknats av expansion. Även om det funnits ”hack” i framgångskurvan så är den långsiktiga tendensen tillväxt både kvantitativt och kvalitativt. Redan under de första tio åren blev statsvetenskapen i Umeå fullvärdig medlem i det svenska statsvetarsamhället och tog även plats på internationella arenor som European Consortium of Political Research (ECPR) och International Political Science Association (IPSA). Pär-Erik Back avslutade sin tioårsskrift med reflektioner under rubriken: ”Kan vi överleva?” År 2010 är svaret tillsvidare ”ja” och också tilltron till framtida överlevnad är stor. Innebörden i ”att överleva” är dock inte nödvändigtvis densamma nu som då.

I texten nedan görs ett försök att besvara följande frågor: Vilka var drömmarna, utmaningarna och förutsättningarna för framgång när statsvetenskapliga institutionen etablerades vid Umeå Universitet? Efter en analys av etableringsperioden som var avslutad vid 1970-talets mitt följer en översiktlig beskrivning av vad som sedan hände. Avslutningsvis diskuteras visionerna och förutsättningarna för fortsatt framgång. Eller uttryckt på samma raka sätt som Pär-Erik Back gjorde när de första tio åren av statsvetenskap i Umeå gått till ända: Kan vi överleva?

ETABLERINGSPERIODEN

Året var 1965 och tidsandan och verklighetsuppfattningen så skild från dagens att den är svår att föreställa sig även för oss som hade privilegiet att uppleva 1960-talet. Det var en tid då optimism, samförståndsanda och expansion präglade verksamheten inte bara vid det nybildade universitetet i Umeå utan generellt i samhället. Tilltron till den sociala ingenjörskonsten var intakt. Det var högkonjunktur och övertygelsen om möjligheterna att

med kollektiva lösningar orkestrerade av staten genomföra fundamentala förbättringar av alla människors lika villkor på jorden var utbredd. Inget uppfattades som omöjligt. Förändringar var detsamma som förbättringar. Framtidstron gick hand i hand med vänsterradikalism och kritik av villkoren i det kapitalistiska samhällssystemet manifesterade genom starka angrepp på USA:s krig i Vietnam, bristande studentinflytande, utsugningen av u-länderna etc. I boken *Från Idéer till idyll* hävdade Tingsten (1966) att de politiska ideologierna förlorat sin ställning och att motsättningarna i Sverige blivit så obetydliga att detta kunde hota demokratin. Han ansåg nämligen att traditioner, aktörernas personlighet och propagandistiska förmåga snarare än ideologiska vägval skulle komma att avgöra valen framöver.

I det samhälleliga och intellektuella klimat som rådde var det naturligt att betrakta forskningen som en fri kraft med vars hjälp det skulle bli möjligt att omvandla och förbättra både samhället och de individuella levnadsvillkoren. Detta gällde inte minst för oss som var studenter och sedermera lärare vid Umeå universitet. Vi uppfattade oss, troligen helt korrekt, som en intellektuell elit som äntligen skulle få tillgång till utbildning och därmed kunna bygga institutioner med vars hjälp samhället kunde moderniseras. Ofta var vi de första i vår familj och från vår ort att få tillgång till högre utbildning. Pionjäranda parad med sedan generationer förvärvat uthållighet och pragmatisk överlevnadsförmåga gjorde oss beredda att gripa oss an det stora projektet som var att förbättra världen och samtidigt villkoren i våra egna liv (Gustafsson 1990).

Norrland skulle inte bara förses med läkare och tandläkare utan också med bildning och därmed förutsättningar för utveckling och framåtskridande med basen i det framväxande kunskapssamhället. Därtill ansågs kapaciteten vid de äldre lärosätena vara otillräcklig och det fanns förväntningar på att etableringen av Umeå universitet skulle innebära förnyelse av utbildningen och nytänkande inom forskningen (Sundin 1990). Etableringen av Umeå universitet uppfattades på sina håll som en viktig faktor för hela det högre utbildningsväsendet i Sverige. Professor Gunnar Blix framhöll vid Norrlands nation i Uppsala i en debatt om behovet av ett framtida nytt universitet i norra Sverige att det finns ”skäl att ta vara på den norrländska gräddan innan man öser fram blåmjölken i söder” (enligt referat i Sundin 1990, s 12).

Samtidigt som världsomspännande förbättringar uppfattades vara möjliga att åstadkomma med kunskapen som kompass så var det

paradoxalt nog så att staten hade makt att sätta ramarna för universitetens inriktning och dimensionering. Det betraktades närmast som en naturlag att uppbyggnaden av Umeå universitet i allt väsentligt skulle bestämmas av staten. Formuleringarna i betänkandet ”Högre Utbildning och Forskning i Umeå” som 1962 års så kallade Umeåkommitté lämnade visar tydligt var makten över besluten och finansieringen av den högre utbildningen och forskningen låg vid den här tiden. Där sägs bl.a. följande: ”Statsmakternas ställningstaganden till inriktningen av forskningen vid viss fakultet (motsvarande) vid ett universitet kommer i första hand till uttryck genom beslut om inrättande av professorer och laboraturer (motsvarande) dessas antal och benämningar. I samband med beslut om inrättande av lärostol fattas jämväl i regel beslut om inrättande av ett visst antal assistent- och biträdestjänster samt om anvisande av ytterligare medel under lärosätets omkostnads- och materialanslag” (SOU 1963: 76, s 19).

Detta var den ovan skisserade samhällliga och politiska myllan som den vänsterradikale professorn i statsvetenskap Pär-Erik Back och hans två medarbetare stod i när de skulle etablera och profilera statsvetenskapen i Umeå. Dan Brändström har beskrivit hur professorn hade en dröm och en ambition att bygga upp statsvetenskaplig forskning och utbildning i Umeå till något internationellt unikt.¹ Utgångspunkten var att universitetet var nytt och placerat i Norrland och att detta hade betydelse för vilka val som kunde göras. Skulle statskunskapen i Umeå byggas upp i hela sin dåvarande bredd eller profileras mot de förvisso mångfasetterade problem inom politik och förvaltning som nu kunde analyseras och på sikt antogs kunna lösas. Slutsatsen blev att det första alternativet var att föredra även om det skulle kunna dröja innan institutionen blev lika allsidig som de redan existerande statsvetenskapliga institutionerna i Göteborg, Lund, Stockholm och Uppsala.

I 10-årsskriften (*Politik* 1975: 2) redovisas inledningsvis de strategiska överväganden som gjordes vad gällde dels uppbyggnadstakten och dels valet av forskningsinriktning. Starka argument talade för en långsam uppbyggnadstakt. Tillgången på disputerade lärare var praktiskt taget obefintlig i norra Sverige och det kunde förväntas ta lång tid att med bibehållen kvalitet rekrytera unga personer som samtidigt också skulle forskarutbilda sig och undervisa på grundnivå. Tanken var således initialt långsam uppbyggnadstakt och bred ämnesinriktning. Så inträffade en oväntad yttre händelse. Det kom ett erbjudande om deltagande i

det riksomfattande av Riksbankens Jubileumsfond finansierade så kallade Kommunalforskningsprojektet.

Den unge norrlänningen Dan Brändström talade entusiastiskt för att delta. Han menade att detta skulle ge välbehövliga resurser till uppbyggnaden och en flygande start för statskunskap i Umeå.² Både Pär-Erik Back och Bengt Almerud var emellertid till en början ytterst tveksamma. De delade både prioriteringen av bred ämnesinriktning och rädslan för provinsialism, men Dan Brändström argumenterade för att deltagande i detta stora projekt var ett fönster mot utvecklingen som statsvetenskapen i Umeå bara inte fick missa. Det skulle ge både möjligheter att bygga välbehövliga nätverk med de mer etablerade institutionerna i Sverige och pengar till nyanställningar. Beslutet var dock långt ifrån självklart och i själva verket fattat under stor vanda. Pär-Erik Back skriver så här om händelseförloppet: ”inte utan betänkligheter accepterade vi; i det läget hade vi – det var jag Bengt Almerud och Dan Brändström – inte några studerande med mer än ett betyg i ämnet. När jag i efterhand försökt rekonstruera beslutssituationen har jag kommit fram till att Bengt Almeruds glada entusiasm antagligen spelade en avgörande roll för mitt ställningstagande” (ibid.: 2).

I efterhand var det med ödmjuk tacksamhet han såg tillbaka på detta första stora avgörande. Han bedömde att institutionen tjänade minst tre och sannolikt fem år på det engagemang och den stimulans som deltagandet i kommunalforskningsgruppen medförde (Gustafsson 1989). Hans ambitioner att sätta statskunskapen i Umeå på den internationella kartan var dock även fortsatt stor. Därför inviterades tidigt gästforskare bland dem den nu framlidne hedersdoktorn Joseph B. Board och vi som var forskarstuderande uppmanades och kanske ibland rent av anmodades att presentera papper vid internationella konferenser och delta i kurser av betydelse för utvecklingen av ämnet. Inte minst viktigt var deltagandet i den sommarskola i Ann Arbor där studenter från hela världen fick avancerad utbildning i kvantitativ analys av massdata.

Även engagemanget för grundutbildning var mycket stort. De flesta av de anställda blev utöver i de kurser som gavs i Umeå också engagerade i så kallade ”extramurala” kurser dvs. helgundervisning på orter som Kiruna, Luleå, Skellefteå, Lycksele, Strömsund, Örnsköldsvik med flera. Kunskapen skulle föras ut och komma till nytta. Termen innovation användes inte vid den här tiden. Verkligheten kännetecknades emellertid av uppfattningen att forskning och utbildning var två viktiga sidor

av kunskapssamhällets utveckling vilka tillsammans skulle leda till det vi idag kallar innovation, i fallet statskunskap innovation inom offentlig sektor. Bilden av verkligheten var knappast en kunskapstriangel men väl en cirkel som inneslöt allt av betydelse för samhällets modernisering och utveckling; forskning, utbildning och praktisk användning av den kunskap som producerades eller förmedlades.

Den i tioårsskriften avslutande frågan om statsvetenskapens överlevnad i Umeå var inte retorisk. Den bottnade i stor besvikelse över statens politik på den högre utbildningens område och särskilt i besvikelse över att Umeå universitet inte fått tillräckliga resurser samt att resurserna för forskning och utbildning i Sverige splittras för mycket och på ett alldeles för ogenomtänkt sätt. Sektorsforskningen kritiserades för att fragmentisera ämnet och underminera den viktiga generella förtrogenheten med ämnets teoretiska och metodologiska bas. ”Det får inte bli så att institutionen förvandlas till ett utredningsinstitut som nära nog uteslutande sysslar med frågor av stor samhällsrelevans men utan beaktande av inomvetenskaplig betydelse” (ibid.: 17). Avslutningsvis betonas att överlevnad med hjälp av pengar är långt ifrån nog och att verklig överlevnad av statsvetenskapen förutsätter intellektuell lidelse och arbetsförmåga.

PERIODEN EFTER 1975

Vid 1970-talets mitt hade statsvetenskapliga institutionen i Umeå det första ”hacket” i expansionskurvan bakom sig. Det innebar att en rad personer hade tvingats lämna institutionen. Bland dem fanns flera som avlagt en fil. lic. i statsvetenskap efter att ha deltagit i det riksomfattande kommunalforskningsprojektet. Bakgrunden var både minskad studerandetillströmning och mindre externa resurser till följd av att det stora kommunprojektet var avslutat.

Nu befann sig praktiskt taget hela västvärlden i en ekonomisk nedgångsperiod kombinerad med minskad tro på möjligheterna att med hjälp av utbildning och forskning lösa samhällsliga problem. Staten behöll sin makt över universiteten och klarade den studentkritik som kulminerat 1968 med en reform som innebar försöksverksamhet med nya samarbetsformer. Denna förkortades FNYS och så här i efterhand förefaller detta inte bara vara en förkortning av reformnamnet utan också en adekvat beteckning på reformens innebörd eftersom den faktiskt aldrig avsåg eller leda till ökad studentmakt vid universiteten.³

Tilltron till den sociala ingenjörskonsten var fortfarande stor och den utredning som lade grunden till 1977 års högskolereform präglades av planeringstänkande av gammalt känt svenskt märke. Målet var att anpassa högre utbildning och forskning till arbetsmarknadens behov. Trots massiva protester från företrädare för universiteten, bl.a. Back och Brändström, genomdrevs en reform som förändrade universiteten i grunden. Utbildningen blev yrkesinriktad, landet delades in i sex högskoleregioner, ansvars- och arbetsfördelningen blev diffusare än förut men klart var att forskning och utbildning blev föremål för organisatorisk skilsmässa genom att linjenämnder fick ansvar för utbildningen och fakultetsnämnder för forskningen. Förändringarna på den högre utbildningens område var en del av en större samhällelig förändring som på papperet innebar decentralisering och ambitioner att ”lägga besluten närmare människorna” (SOU 1978: 52). I verkligheten var dock relationerna mellan nationella, regionala och lokala beslutsorgan ganska ogenomtänkt. Makten förblev inte sällan hos staten utom i de fall då potentiella eller aktuella konflikter spreds till organ som i själva verket sällan kunde vidta åtgärder på eget mandat.

För statsvetenskapliga institutionen i Umeå var perioden från 1975 och fram till ungefär 1990 ändå i huvudsak framgångsrik. Visserligen minskade studerandeantalet men forskningen stod stark och disputationens frekvensen var tillfredställande. Två nya professorer tillträdde under tidigt 1980-tal. Det var Jan-Erik Lane som fick den nyinrättade professuren i Offentlig förvaltning och Benny Hjern som utsågs till professor i Implementationsforskning finansierad av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). Forskningspengar strömmade in. Bland annat deltog Janerik Gidlund i det nya kommunforskningsprojekt där de frågor som analyserades gällde konsekvenserna av de kommunsammanslagningar som genomförts i Sverige. Även Sten Berglund, Gunnel Gustafsson och andra fick i hård konkurrens resurser att starta relativt stora forskningsprojekt. Vidare bedrevs ett mycket aktivt internationaliseringsarbete som avsatte en rad internationella publikationer.

Bengt Almerud hade redan under tidigt 1970-tal lämnat institutionen för att bli rektor vid dåvarande Socialhögskolan i Östersund och Pär-Erik Back inledde direkt efter de tio första åren en period då han på deltid var upptagen med externa uppdrag som dekanus, utredare och huvudsekreterare i Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). Ungefär samtidigt blev Dan Brändström först rektor för Socialhögskolan i Umeå,

sedan kanslichef vid den nybildade Regionstyrelsen i Umeå och därefter universitetsdirektör vid Umeå universitet. Ändå var det just dessa två som under många år skickligt positionerade statsvetenskapen i Umeå och även i viss mån Umeå universitet. Dessutom hade båda ett inte obetydligt inflytande på den svenska forsknings- och utbildningspolitiken. Samarbetet mellan detta för statsvetenskapen i Umeå två så viktiga personer avslutades först när Pär-Erik Back avled 1988.

Några år senare tillträdde Dan Brändström tjänsten som direktör vid Riksbankens Jubileumsfond (RJ) i Stockholm. Kjell Lundmark kom nu att fungera som prefekt under hela 14 år (1988–2002). Gunnel Gustafsson, som år 1987 efterträdde Pär-Erik Back som professor i statsvetenskap, var huvudansvarig för forskning och forskarutbildning fram till 2005, då hon (på halvtid) blev prorektor vid Umeå universitet och (på deltid) biträdande generaldirektör vid Vetenskapsrådet (2005–2009).

Back och Brändström kompletterade varandra som ledare och hade det gemensamt att de arbetade strategiskt och långsiktigt för att främja kvalitet och relevans inom den högre utbildningen i Sverige. De inkluderade härvid de norra delarna av landet vilket var långt ifrån självklart vid den här tiden. De hade stort inflytande på statsvetenskapens utveckling i Umeå både direkt och indirekt därigenom att de kunde påverka rambetingelserna vid Umeå universitet och även i viss mån den nationella forsknings- och utbildningspolitiken. Kanske var det en av omständigheterna framtvångad men ändå god strategi från deras sida att från 1980-talets mitt ”verka i kulisserna” och tidigt låta oss andra ge oss i kast med utmaningar, ta ansvar och lära oss ”överleva” även i svåra tider. Tidsandan och samhällssituationen gjorde det möjligt för denna hårda och lärorika skola att resultera i en totalinjektion av den sort som inte alltför ofta låter sig förverkligas. Ungdomlig energi med basen i delvis naiv framtidstro på kunskapens möjligheter också i och för Norrland kombinerat med ett helhetligt strategiskt tänkande ledde hur som helst till att den relativt sköra statsvetenskapliga plantan från 1965 kom att slå ordentlig rot.

Strax efter att Gunnel Gustafssons tillträtt professuren i statsvetenskap 1987 blev samhällssituationen dramatiskt förändrad. Berlinmurens fall 1989 symboliserar övergången till det nya. En efter en föll diktaturerna i östra Europa. Två hundra år efter franska revolutionen kunde början till en ny revolution skönjas. Denna gång var det fråga om en teknisk revolution med globala konsekvenser. Framtidsoptimismen spirade åter

även om det svenska självförtroendet hade naggats svårt i kanten av mordet på Olof Palme.

Världen hade kort sagt krympt och blivit mer osäker. Sveriges inträde i Europeiska unionen markerade övergången till en period då ramarna för statsvetenskapen i Umeå inte lika självklart som förut kunde sättas av universitetet och av staten. I stället för att som under 1960-talet anse stöd från näringsliv och specifika samhällssektorer som farligt för forskningens frihet och för statsvetenskapens identitet som generiskt ämne började nu forskningsstöd från andra håll än staten att strömma in och anses som värdefulla. Beroendet av vad som skedde i Europa öppnade nya möjligheter samtidigt som omvärlden blev mer komplicerad och därmed svårare både att förstå och påverka.

På statsvetenskapliga institutionen i Umeå lämnade Jan-Erik Lane förvaltningsprofessuren och till ny innehavare utsågs Janerik Gidlund. Även Benny Hjern lämnade Umeå men å andra sidan förlade Abdul Khakee sin professur i Kommunal planering finansierad av Byggforskningsrådet (BFR) till statsvetenskapliga institutionen. Forskningen fortsatte att vara livaktig. Det riksomfattande programmet Demokrati i förändring som leddes från Umeå (av Gunnel Gustafsson) innebar bl.a. ett försök att smälta samman teorier om svensk nationell och lokal politik och förvaltning med internationella relationer och genusstudier. Snart blev ändå utvecklingen såväl i Umeå som på andra statsvetenskapliga institutioner inom och utom landet präglad av specialisering och fragmentisering.

Vid inträdet i ett nytt sekel hade Abdul Khakee flyttat sin professur från Umeå och Janerik Gidlund blivit rektor vid det nya universitetet i Örebro. Den senare efterträddes av Katarina Eckerberg. Med befodringsreformen som bas utsågs kort därefter Torbjörn Bergman, Olov Johansson och Anders Lidström till professorer. Umeåstatsvetarna framträdde med styrkeområden inom bl.a. lokal och regional politik och förvaltning, utbildnings- och författningspolitik, miljöförvaltning, genus och jämställdhetsstudier samt internationell kris- och konflikthantering. Flera av dessa forskningsfält hade växt fram ur embryon från 1960-talet, men skillnaden var att generalistkompetensen här som på andra håll i statsvetarsamhället tenderade att sättas på undantag åtminstone i den utåtriktade informationen vars betydelse tilltog.

Till bilden hör också en stark kulturförändring som till viss del hör samman med forskarutbildningens formalisering och de nya regler som innebar att alla doktorander måste vara fullt finansierade när de antogs samt att

de skulle följa en formaliserad studieplan. Det fanns under perioden från statsvetenskapens etablering i Umeå och fram till 1990-talets början en vanda och stolthet bland statsvetarna i Umeå som innefattade alla; professorer, universitetslektorer, adjunkter, doktorander och inte sällan även studenter på grundnivå. Den upphörde nu och doktoranderna bildade front mot sina lärare med krav som var fackföreningsliknande och hade sin grund i att de nu formellt var anställda samtidigt som de var studenter. I takt med att såväl grund- som forskarstudier fick större formellt inflytande och vid en internationell jämförelse exceptionellt goda materiella villkor inom en allt plattare organisation växte det psykologiska avståndet och föreställningarna bland studenter på olika nivåer om en uppdelning i styrande och styrda eller ”vi utan makt” och ”ni med makt”. Detta hände vid ungefär samma tidpunkt i stort sett överallt i Sverige och statsvetenskapen i Umeå var inte heller i detta avseende något undantag.

Trots de nya betingelserna inom och utom universitetet blev 1990-talet i många avseenden ett framgångsrikt årtionde. Studerandeantalet växte till en början närmast explosionsartat till följd av situationen på arbetsmarknaden och även de externa forskningsresurserna fortsatte att växa om än vid slutet av perioden inte lika mycket som förut. Vid 2000-talets mitt stod den dåvarande prefekten Olov Johansson inför nya utmaningar som krävde anpassning av verksamheten till det resursläge som uppstått bl.a. till följd av samtidig nedgång i externa forskningsresurser och minskat antal studenter. Han visade sig vara en god strateg och kunde vända utvecklingen till framgång. Än en gång hade statsvetenskapen i Umeå kunnat överleva genom skicklig anpassning till nya villkor.

VÄGEN FRAMÅT – VISIONER, UTMANINGAR OCH MÖJLIGHETER

Den elfte september 2001 ändrades föreställningarna om hot och förutsättningar för framåtskridande på ett både dramatiskt och oförutsebart sätt. Tidsandan kom därefter att präglas av krismedvetande, osäkerhet om utvecklingen och oro för oväntade globala, regionala eller individuella utmaningar och problem. Den andra sidan av myntet är att det också uppfattas finnas nya möjligheter att vända utmaningarna till framgång även om det är oklart hur detta kan ske.

Tilltron till högre utbildning som medel att förbättra världen är numera begränsad, valmöjligheterna för unga människor oändligt många

och möjligheterna att attrahera begåvade ungdomar till en akademisk karriär mindre än förut. Inte minst den tekniska utvecklingen med förbilligande av transporter av människor och varor liksom möjligheterna att via nätet nå ut med information, kunskap, underhållning och även icke önskvärda budskap har fått genomslag såväl i människors vardag som vad gäller förutsättningarna för forskning och högre utbildning. Därtill kommer att den statliga styrningen minskat och universiteten fått både större makt och större ansvar när det gäller att prioritera och finansiera sin verksamhet.

Det finns goda argument för att statsvetenskapliga frågeställningar om t.ex. konstitutionella system och beslutprocesser kommer att bli ytterst centrala ifall de globala utmaningar världen står inför ska kunna hanteras med kunskap som bas. Kanske kommer bristen på energi och klimatförändringarna att medföra en återgång till en mer territoriellt avgränsad värld. Osäkerheten om detta och om en rad andra tänkbara globala drivkrafters resultat är stor. Statsvetare, inte minst med den inriktning som finns i Umeå, kommer således att behövas för att bidra med analys och förslag till lämpliga sätt att driva processer och utforma beslutssystem som skapar förutsättningar för demokratiskt förankrade framsteg i denna sköna nya värld.

Det faktum att statsvetenskapen i Umeå numera har en bred grundvetenskaplig bas samtidigt som det finns specialister inom för framtiden centrala policyområden talar starkt för överlevnad. Däremot kan frågan ställas ifall kunskapen om politiken i Västerbotten och på Fidjiöarna har samma angelägenhetsgrad som förut. Den för drygt 40 år sedan självklara utgångspunkten att all politik är territoriell och kanske till och med lokal kan behöva modifieras. Detta har sin grund i att varken kunskapsproduktionen eller kunskapsförmedlingen numera gör halt inför nations- eller andra territoriella gränser.

Vilka är då de mer generella slutsatser som kan dras om förutsättningarna för framtida överlevnad? Kan vi lära något av framgångarna under de första 45 åren? Ja, det tror vi, men vi bedömer att vägen framåt kommer att bli minst lika krävande och intressant som under etableringsperioden. Framgångar förutsätter oavsett hur samhället ser ut eldsjälar med framtidstro och intellektuell lidelse, men det är inte tillräckligt. Minst lika viktigt är god verklighetsuppfattning och förmåga att praktiskt hantera en föränderlig värld. Eftersom statsvetenskapen både avspeglar och i viss mån påverkar samhällsutvecklingen och politiken så måste den för att

fortsätta att vara ett viktigt ämne kunna transformera sig så att den förblir en kunskapskälla av betydelse. Självfallet är en nödvändig förutsättning för detta att kvaliteten på forskningen och utbildningen förblir hög liksom att vi förmår förmedla våra resultat både till en bred allmänhet och till experter. Detta är emellertid enligt vår bestämda mening inte tillräckligt.

Frågan om ifall statsvetenskapen i Umeå kan överleva beror också på hur Umeå universitet och dess samhällsvetenskapliga fakultet kan hävda sin ställning i Sverige och internationellt. Om så blir fallet återstår det för nästa generation att åta sig att leda ämnesutvecklingen mot nya djärva mål. Deras förutsättningar för att utveckla såväl statsvetenskapens generiska kärna som specialiseringarna tycks goda. Den kritiska massa av professorer som finns efter befordringsreformen borde också göra det enklare än förut att utveckla ämnet. De som under större delen 1900-talet i kraft av att inneha en "lärostol" i regel ensam ansvarade för utvecklingen på den då typiska enprofessorsinstitutionen förefaller ha haft en svårare uppgift.

Kunskapen om politik och förvaltning har under den globala era som vi nu befinner oss i minst lika stor relevans som tidigare. Politiken i Västerbotten och politiken på Fidjiöarna är nu precis som 1965 av intresse. Den undertext som Pär-Erik Back i sin tioårsskrift anspelar på när han väljer att referera till två små perifera områden i världen pekar emellertid framåt. Närmare bestämt förutsätter han *inte* att stater är de enda "naturliga" enheterna vid analys av politik och förvaltning. Detta gör det möjligt för nästa generation att bygga vidare på en tradition av öppenhet när de med kritisk blick närmar sig för statsvetenskapen centrala empiriska och normativa frågor.

Samhällsvetenskapens och inte minst statsvetenskapens framtid förefaller ljus också i skenet av det kunskapsbehov som aktualiseras i samband med förverkligandet av de åtgärder som krävs för att möta klimatförändringar och andra nödvändiga anpassningar av samhället till nya omvärldsbetingelser oavsett om dessa härrör från naturen eller det sociala systemet. Det är måhända dags för samhällsvetenskapen att återfå sitt självförtroende och återta sin roll som central kunskapskälla. Den senare delen av 1990-talet var den tid då tekniska och naturvetenskapliga framsteg revolutionerade både medicinsk praktik och människors vardagsliv. 2000-talet har förutsättningar att bli samhällsvetenskapens århundrade och statsvetenskapen i Umeå kan bidra till den på kunskap baserade sociala revolution som nu knackar på dörren.

Noter

- 1 Intervju med Dan Brändström i april 2010.
- 2 Både uppgifterna om vilka drömmar och ambitioner Pär-Erik Back hade initialt och om vilken åsikt han själv framförde bygger på intervjuer med Dan Brändström genomförda i mars och april 2010.
- 3 Inledningen av detta avsnitt bygger där inget annat sägs på Gustafsson 1990

Referenser

BACK, PÄR-ERIK, 1975. "Statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet 10 år. Ht 1965 – Vt 1975", *Politik* 1975:2.

GUSTAFSSON, GUNNEL, 1990. "Från de röda åren till det näringslivsinriktade universitetet", i Bylund, Sven-Olov (red), *Umeå universitet 25 år*. Umeå: Tryckeri City AB.

GUSTAFSSON, GUNNEL, 1989. "Pär-Erik Back", i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 92 (4), s 243–248.

SUNDIN, BOSSE, 1990. "Tillkomsten av Umeå universitet", i Bylund, Sven-Olov (red), *Umeå universitet 25 år*. Umeå: Tryckeri City AB.

TINGSTEN, HERBERT, 1966. *Från idéer till idyll*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.

Intervju med Dan Brändström, 2010-03-30 och 2010-04-24.

SOU 1963:76. *Högre utbildning och forskning i Umeå 2*. Huvudbetänkande/1962 års Umeåkommitté.

SOU 1978:52. *Lägg besluten närmare människorna*. Stockholm: Liber Förlag.

Janerik Gidlund

Äntligen stod vi i mötesrummet. Vi hade sökt oss dit på metaforiskt korrekt slingriga korridorer på utbildningsdepartementet. Här skulle nu universitetsledningen från Örebro träffa företrädare för departementet anförda av statssekreteraren för den årliga dialogen om bokslut och budgetunderlag. Siffrorna var inte så mycket att orda om men besvikelsen över det uppenbara sveket fanns där. Gick ej att hejda. Upprört frågade jag till slut statssekreteraren: Var det detta som regeringen tänkte när man 1999 inrättade tre nya universitet? Först tre–fyra år av halvhjärtad satsning på ökade fakultetsanslag och därefter endast inflationspengar. Sedan skulle de unga universiteten vara klara att samspela med de äldre universiteten med sina tio–femton gånger högre fakultetsanslag i ädel tävlan om medel hos forskningsråden. Statssekreteraren svarade: Det var inte vi som gjorde det – det var de andra!!

Statssekreterarens svar väckte tankar om hur situationen skulle kunna förstås. Kunde det vara så illa att uppbyggnaden av de nya universiteten inte längre stod på regeringens agenda trots oförändrad politisk konstellation och så kort tid? Att det inte (längre?) fanns någon dedicerad eller känslomässig bindning till de nya skapelserna. Hade man i övermod gjort en politisk ”overstretch” genom att skapa fler universitet än man uthålligt orkade finansiera? Och vilka åsyftades med ”vi” – var det ministerbytet som hade förändrat prioriteringarna eller var det möjligen någon illasinnad kraft på finansdepartementet som hade satt ned foten? Man vinner kanske inga val med högskolepolitik.

Jag hade sedan 1999 varit rektor för Örebro universitet och är statsvetare, professor i offentlig förvaltning. Det var under nio år min uppgift att ansvara för uppbyggnaden av det nya universitetet. Kunde jag använda mina ämneskunskaper för att förstå och kanske hantera den beskrivna situationen? I den här artikeln gör jag en personlig betraktelse om hur det är att vara rektor för ett nytt universitet i vårt land. Jag intresserar mig särskilt för triangeldramat mellan utbildningsdepartementet, Högskoleverket och universiteten, samt spänningen mellan unga och äldre lärosäten.

Vid tillkomsten av universiteten i Umeå och Linköping fattades långsiktiga politiska beslut om att bygga upp slagkraftiga lärosäten. Universiteten kunde år efter år påräkna både ökade fakultetsmedel och fler studieplatser. På 1990-talet var förhållandena annorlunda. En sorts karriärstege etablerades där de många högskolorna kunde ansöka om universitetsstatus utifrån sina vetenskapliga och pedagogiska kvalifikationer. Efter prövning av bedömargrupper och Högskoleverket skulle urvalet göras – låt vara att det fanns en viss vilshenhet i bedömningarna om vilka kriterier som skulle gälla. Så inrättades först nya universitet i Karlstad, Växjö respektive Örebro. Flera år senare tillkom Mittuniversitetet. De nya universiteten etablerades inte som resultatet av någon nationell planering även om det inte direkt saknades politiska inspel. Situationen påminner i viss mån om befordringsreformen för lektorer (som dock helt saknade finansiering). Politikerna kände sig uppenbarligen inte heller bundna av de nysatsningar som de inte själva planerat.

En traditionell infallsvinkel för att förstå statssekreterarens svar skulle kunna vara att använda den rationalistiska analysmodellen och betrakta omsvängningen som ett uttryck för en politisk utvärdering av de unga universiteten. Vägda på en våg och befunna för lätta. Några sådana beslutsunderlag fanns emellertid inte att tillgå, såvitt bekant. Ett forskningsprojekt kan i regel utvärderas efter fem år. Det är betydligt svårare att bedöma framgången hos ett nytt universitet. Högskoleverket hade gjort en uppföljning efter fem år med de nya universiteten och konstaterat att det skett en positiv utveckling i de flesta avseenden. Till min glädje kunde jag också konstatera att Örebro universitet hävdade sig bäst i flertalet parametrar.

En annan och mer lovande analysinriktning i sammanhanget är nyinstitutionalismen. Idékärnan är att organisationer är inbäddade i sin sociala och politiska omgivning och att organisationens uppbyggnad och handlande reflekterar eller svarar på förhållandena i omvärlden. Det som driver besluten är inte i första hand rationella mål och planering utan ett rastlöst sökande efter legitima lösningar i omgivningen (DiMaggio & Powell 1983; Olsen 2007). Huruvida lösningarna är framgångsrika eller ej är i sammanhanget av underordnad betydelse. På 1990-talet var nya universitet något av en patentmedicin i den regionalpolitiska debatten – inte minst med hänvisning till framgången med lokaliseringen av Umeå universitet till Norrland några decennier tidigare. Lärosätena skulle också bredda den sociala rekryteringen till högre studier vilket markerades nästan övertydligt i

propositionen om ”den öppna högskolan” (Proposition 2001/02:15). Nya korta professionsprogram etablerades vid universiteten. Kombinationen av en mycket stark ökning av antalet studenter och det regionalpolitiska tänkandet bäddade för tillkomsten av nya universitet. Logiken var spridning utifrån särskilt utbildningsuppdraget och den tredje uppgiften. Efter en tid hann verkligheten ifatt utvecklingspolitiken i takt med att den ena nedslående vetenskapliga rapporten efter den andra publicerades utan att ge något egentligt stöd till tesen om universitetens betydelse som regional drivkraft. Den politiska entusiasmen svalnade tydligt.

Så kom en ny diskussionsvända ungefär år 2003 som handlade om Sveriges internationella konkurrenskraft och tillväxt. Om inte universiteten kunde driva den regionala utvecklingen så kanske de ändå kunde fungera som innovativ drivkraft på det nationella planet. Sverige behövde ett nytt Cambridge eller rentav Harvard och självklart Nobelpris. Globalisering blev det nya nyckelordet. I internationell belysning framstod Sverige som ett litet land med ett fragmenterat högskolesystem bestående av ett fyrtiotal självständiga lärosäten. De internationella rankingarna av universiteten var inte någon uppbygglig läsning för högskolepolitikerna. De anrika svenska universiteten hamnade långt ned i tabellerna – med Karolinska institutet (KI) som lysande undantag. Den överraskande politiska slutsatsen var att Sverige måste göra massiva satsningar på äldre lärosäten. Detta trots att de flesta hade misslyckats i den internationella konkurrensen. Självklart skulle även de korta yrkeshögskoleprogrammen avskaffas. Hade motsvarande situation uppträtt inom det privata näringslivet skulle nog slutsatsen ha varit att man borde satsa på entreprenörer och innovativa småföretag i stället för att subventionera trötta strukturer. Om det framgångsrika KI skulle vara förebilden krävdes naturligtvis en långtgående koncentration av de knappa forskningsresurserna. För att undvika alltför mycket politisk inblandning och besvärande hembygdspolitik (som en rektorskollega nöjt formulerade saken) överfördes stora resurser till forskningsråden för kollegiala överväganden. Kvalitet och starka forskningsmiljöer skulle nu vara styrande för forskningspolitiken. Men forskningsprojekt bygger inga nya universitet, ej heller forskningsråd. Uttryckt på annat sätt blev det legitimt att koncentrera forskningsresurserna till de gamla lärosätena och avbryta uppbyggnaden av de nya universiteten.

Den interna logiken var att universiteten allmänt skulle fokusera sina starka sidor och koncentrera resurserna. Detta förstärktes av en osedvanlig koncentration av de externa forskningsmedlen. Vetenskapsrådet

bidrog genom utlysningen av mycket stora Linnéprogram vilka i praktiken riktades sig till starka forskningsmiljöer vid de gamla universiteten. Antalet tillåtna ansökningar begränsades för att inte öka den administrativa arbetsbördan hos Vetenskapsrådet. Örebro universitet tilldelades en enstaka sökmöjlighet men rönste ingen framgång. Småningom utformades nya spelregler för tilldelning av fakultetsmedel som var ”kvalitetsbaserat” och även gynnade de äldre lärosätena. Ju äldre desto bättre. Och allt detta livligt påhejat av särintressena i akademien.

För ett ungt universitet som sedan några år befann sig i en mödosam process att bygga ämnesmiljöer, skapa forskarutbildningar och rekrytera lärare och forskare blev denna ”sea change” på en gång förbryllande och frustrerande. Vår målbild var ju inte att utveckla en högskola med ett specialiserat forskningsinstitut utan att skapa ett dynamiskt forskningsuniversitet med många ämneskombinationer. Eftersom Linnépengar och ökade fakultetsmedel inte tycktes komma ifråga hänvisades de unga universiteten till KK-stiftelsens resurser och regionala intressen. Problemet var att KK-stiftelsen och regionerna knappast heller bygger några universitet utan är särskilt inriktade på samverkan mellan högskolan och det privata näringslivet. Och näringslivet visade sig föredra tillämpningsinriktad verksamhet med tonvikt på teknik. Som rektor för Örebro universitet, vilket skapats utifrån en stark humanistisk-samhällsvetenskaplig miljö, upplevde jag därför att högskolepolitiken var granne med kaos. Eftersom de svenska universiteten i praktiken var helt finansierade av staten (näringslivets totala stöd motsvarar endast ett medelstort optionsprogram vilket inte tycks begränsa dess långtgående krav på anpassning av högskolan!) var det svårt att lokalt kompensera för en ogynnsam högskolepolitik.

Något kunde dock göras. För att bredda basen för universitetet inleddes ett långtgående samarbete med Mälardalens högskola med fusion som målbild. Ett nytt Mälardalsuniversitet skulle utbildningsmässigt hamna bland rikets största lärosäten. En sådan fusion skulle därmed ge nya förutsättningar för den nationella konkurrensen och interna koncentrationer av ämnesmiljöer och forskning. Det visade sig emellertid att det lokala motståndet i Västerås/Eskilstuna till slut omintetgjorde försöket. I nyinstitutionella termer kan sägas att den tänkta fusionen inte nådde tillräcklig legitimitet i omgivningen för att kunna genomföras. En slutsats är att högskolan är så djupt inbäddad i sin närmiljö att handlingsfriheten i exempelvis strukturfrågor kan vara en chimär!

Svensk politik har inte långsiktighet som bästa idrottsgren. Att bygga universitet tillhör de mest långsiktiga åtagandena och är politiskt uppfordrande. Kanske hade det varit bättre med en helhjärtad satsning på *ett* nytt universitet än att sangviniskt inrätta fyra.

HUR SKALL UNIVERSITETEN STYRAS?

Frågan om universitetens autonomi och ledarskap har diskuterats livligt under senare år. På ett spännande men nästan outtalat sätt anknyter diskursen till monetarismens motsvarighet inom förvaltningspolitiken, nämligen *New Public Management (NPM)* (Black 1958; Downs 1957; Olson 1965; Riker 1962; Niskanen 1987). "Public" syftar på Public Choice-teorier i gränstrakten mellan statsvetenskap och nationalekonomi och utgår från att politiker, byråkrater och väljare har olika egenintressen som de söker maximera i olika kollektiva beslutsprocesser. Genom att exempelvis studera samspelet mellan medianväljare, progressivt skattesystem och majoritetsomröstningar kan man teoretiskt förklara överproduktion av kollektiva varor. "Management" kommer närmast från "managerialism" och utgår från tanken att alla organisationer har gemensamma drag som gör att man kan tillämpa likartad management och ledarskap i både offentliga och privata organisationer (Burnham 1941). I praktiken öppnade denna rörelse för en överföring av idéer till offentliga sektorn från företagens styrsystem och ledarskap. Fokus skiftade från utbuds- till efterfrågestyrning och på effektivisering. Den principiella utgångspunkten var att politiken skulle dra sig tillbaka och att marknadstänkandet skulle prägla förvaltningspolitiken. Svårigheten med modellen var dock uppenbar redan från början – hur reducera politikens "störande" roll i en förvaltning som per definition är uppbyggd av, leds av och skall tjäna politiska syften? I motsats till Milton Friedmans monetarism var NPM inte grundad i en sammanhållen teori utan bestod av ett kluster av politiskt-administrativa handlingslinjer som dessvärre också hade interna målkonflikter.

Även i Sverige har NPM präglat mycket av det offentliga förändringsarbetet under de senaste decennierna. Välfärdsstatens omfattande serviceåtaganden tycktes lämpa sig väl för ett mera affärsmässigt förhållningssätt till "kunderna". Betydligt svårare blev det inom myndighetsutövningen där berörda medborgare sällan kan ses som "kunder" som efterfrågar den aktuella servicen. Den offentliga sektorn på 2000-talet var annorlunda än den som fanns före oljekrisen på 1970-talet. Vi hade sett framväxten av en

nästan överblickbar mängd statliga myndigheter, ombildning av affärsverk till statliga bolag, avmonopoliseringar och utförsäljningar av statliga bolag och sjukhus. Det ställs allt större krav på upphandling av offentligt finansierade verksamheter, på konkurrensutsättning och privatisering av kommunala verksamheter, vårdval, decentraliserade resultatenheter med större chefsansvar. Detta gigantiska samhällsexperiment är ännu inte utvärderat i ett helhetsperspektiv. Det vill säga om man över huvud taget uppfattar NPM som ett experiment och inte som den enda vägens förvaltningspolitik. Skillnaden mellan effektivitetstänkande och ideologi är ibland hårfin.

För högskolorna har den administrativa förändringen sedan 1990-talet inneburit ett större mått av formell självständighet och en ökad betoning av rektors ledarskap. Som ny rektor för ett nytt universitet mötte jag höga förväntningar både internt och i omgivningen på en snabb implementering av högskolans nya status. Den kanske viktigaste strategiska utmaningen var vilken mission universitetet skulle ha i akademien och i det omgivande samhället.

Ett uppenbart alternativ var att skapa ett *Uppsala light*. Missionen skulle då främst innebära att fortsätta att utveckla en traditionell akademisk verksamhet i Örebroregionen. Men världen förändras och 2000-talet innebar nya utmaningar för samhälle och akademi. Klimatfrågan, den demografiska utvecklingen, miljöförstörelsen, nya sjukdomsmönster, kunskapsekonomin och Europeiska integrationen är exempel på frågor som kräver nya kunskapsinitiativ och tekniker. I stället för att skapa ett ytterligare universitet som byggde på *tradition* fann jag berättigandet i en *vision* om framtidens universitet i pakt med tiden. Ett omfattande arbete bland personal, studenter och ledningsorganisationen ledde fram till en vision för tiden 2005–2015 som handlade om att utveckla *ett europeiskt forskningsuniversitet i en tillväxtregion med attraktiva och nyskapande utbildningar*.

Tanken på forskningsuniversitet byggde på en positionering i en framtida skiktning i forskningsledda respektive undervisningsledda universitet i Europa. Den europeiska missionen var förstas en konsekvens av den oundvikliga internationaliseringen av akademien. Visionen var också praktiskt uppfordrande. Fakultetsnämnderna fick en större självständighet. Antalet inrättade professorer blev över ett hundra och antalet doktorander över fem hundra. Postdocs anställdes i snabb takt. Andelen disputerade lärare ökade påtagligt och passerade 60%-nivån. Den internationella publiceringen i s.k. referee-tidskrifter och citeringarna ökade likaså kraftigt över tiden.

Samverkansuppgiften var i visionen integrerad i föreställningen om hur ett forskningsuniversitet bidrar med innovationer och förnyelse i det omgivande samhället och på ett självklart sätt söker vägar att öppna universitetet för studenter från hem utan studietradition. Det regionala tillväxtuppdraget var sålunda att stärka regionens innovativa kapacitet och förnyelse. Och nya attraktiva utbildningar handlade exempelvis om examensrätter för psykologer, civilekonomer, jurister och läkare. Ifråga om de upprepade ansökningarna om läkarutbildningen utvecklades efterhand ett ambitiöst samarbete med universiteten i Glasgow och Maastricht eftersom de svenska medicinska fakulteterna konsekvent sökte motarbeta den hägrande examensrätten.

I visionen slogs fast att Örebro universitet förutom utbildning, forskning och samverkan skulle fullgöra en fjärde uppgift, nämligen att ”förnya det akademiska landskapet och vårt samhälle”. Sådant sker inte i en handvändning utan måste ses i ett långsiktigt perspektiv. Det innebar även att universitetet måste äga tålamod, självförtroende och uthållighet inför det egna uttrycket.

Universitets innovativa roll uppfattades vara att utveckla *unika utbildningar och forskningsmiljöer* som kanske annars inte hade kommit till stånd någon annanstans. I Örebro finns ett exempel på sådana unika verksamheter t.ex. lokala mångvetenskapliga forskarskolor och nya ämnen som Måltidskunskap. En metod för förnyelse var att reducera trösklarna mellan de vetenskapliga disciplinerna. Det är ett välbekant faktum att alla indelningar av en verksamhet skapar sina särskilda särintressen och därmed stelheter. Det gäller också discipliner vid de äldre universiteten som också administrativt gestaltar sig som ibland ”stelopererade” institutioner. En sådan ordning är på gott och ont. Till det goda hör naturligtvis den institutionella stabiliteten och möjligheten att fokusera utvecklingsfrågor inom ett smalt kunskapsfält på ett långsiktigt sätt och anknyta till den internationella diskursen. Ibland lyckas denna ansträngning på ett fantastiskt sätt, ibland misslyckas den på ett ofta lika iögonenfallande sätt. Det visade sig att mångvetenskapliga forskarskolor hade en påfallande hög attraktivitet bland potentiella forskarstuderande och upplevdes vetenskapligt kreativa.

I grunden är vetenskapliga satsningar alltid högriskprojekt. Det finns inga löpande band i akademien som rullar fram de vetenskapliga genombrotten eller de lysande utbildningsprogrammen. Akademiskt ledarskap handlar mycket om en sorts trädgårdsmästeri där tricket är att

använda så mycket som möjligt av resurserna till att vårda och gödsla de vackra plantorna men samtidigt nyodla eller beskära de mindre lyckade. Det finns en uppenbar risk att den dubbla kampen att konkurrera kvalitetsmässigt och att samtidigt utmana traditionsbundna regler och strukturer gör att universitetet till sist hamnar i traditionens hjulspår. Det kan då inträffa att universitetet är så framgångsrikt på de traditionella spåren att dess visionära berättigande undergrävs.

Ibland kunde jag känna mig som australiern som ville skaffa en ny bumerang men inte visste hur han skulle bli av med den gamla! Huruvida universitetet verkligen levde upp till sina mångvetenskapliga ambitioner kan nog diskuteras. Motkrafterna var tydliga. Lärarna var rekryterade från de etablerade lärosätena och de vetenskapliga traditionerna väger tungt. Många forskare, lärare och studenter sökte sig dock till Örebro därför att de sökte en ny akademisk agenda. De nationella forskningsråden dominerades emellertid av företrädare för ämnen vid de äldre lärosätena och var inte alltför benägna att prioritera gränsöverskridanden. Kriterierna för att få stöd har knappast gynnat framväxten av nya och innovativa lärosäten.

Samtidigt har självständigheten och innovativa lösningar ständigt balanserats mot andra kontrollinstrument – inte minst Högskoleverkets kvalitetsvärderingar och hantering av examensrätter. Trots självständigheten känns den svenska högskolan tämligen homogen och det är få högskolor som sticker ut. Vi talar organisationssociologiskt därmed om starka isomorfprocesser som effektivt förhindrar stora avvikelser. En viktig sådan faktor har med säkerhet varit fokuseringen på kvalitetssystem och betoningen av högskolornas arbetssätt med flagrant bortseende av den perenna underfinansieringen. Som rektor imponerades jag ofta av utvärderingsgruppernas förmåga att med bestämdhet uttala sig om hur en framgångsrik akademisk verksamhet skall bedrivas. Mest beundransvärd fann jag den grupp vara som för Örebros del ifrågasatte forskarutbildningen i ett ämne vars forskarutbildning nyss hade inrättats med bara ett par doktorander, det pågick intensiv kursplanering och naturligtvis fanns ännu inga disputationer att rapportera efter de aktuella månaderna. Vetenskapligheten i utvärderingsgruppernas rekommendationer är tvivelaktig. Det vore lärorikt och välgörande med en vetenskaplig analys av denna enorma akademiska insats. Det är exempelvis uppenbart att kvalitetsarbetet knappast löst Sveriges problem med internationellt lågt rankade lärosäten. Denna likriktning hade för högskolan den positiva effekten att i stort sett alla ämnen och utbildningar kunde anses vara jämbördiga och kvalitetscertifierade. Svagheterna

var förutom likriktningen att överraskande många professorstimmar i riket användes i denna tvivelaktiga kvalitetsprocess och att lärosätena inte precis inspirerades till innovationer. Det fanns naturligtvis även andra normerande faktorer t.ex. de många professionssammanslutningar som finns i högskolan som Sveriges Universitets- och högskoleförbund (SUHF). I grunden handlar kvalitetsprocessen i den aktuella utformningen om att hantera grundläggande frågor om akademisk legitimitet.

Betoningen av arbetssättet som kvalitetsmätare stämde emellertid inte alls med NPM. Mot denna bakgrund var det logiskt att sent omsider till Högskoleverkets och SUHF:s häpnad skifta fokus inom högskolepolitiken från kvalitetsprocesser till resultatmätning. Det skedde genom propositionerna *Fokus på kunskap – kvalitet i den högre utbildningen* (prop. 2009/10:139) och *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor* (prop. 2009/10:149).

Ett annat ”kontrollinstrument” i linje med NPM är konkurrensen mellan olika lärosäten om studenter, personal, statliga anslag, externa medel och uppmärksamhet. På sätt och vis är den hårda konkurrensen väl så dynamisk som kontrollen av arbetssätten. Den högskola som exempelvis inte utvecklar sin utbildning i takt med tiden eller rekryterar fel personal lever farligt.

Det saknas dock inte kritik av NPM. På plussidan rapporteras ibland, men inte alltid, om kostnadseffektivare service och bättre flexibilitet. På minussidan har visats en tydlig tendens att resultatstyrningen leder till att förvaltningen visserligen levererar önskad kvantitet, men samtidigt gör ibland förödande avkall på servicens kvalitet.

OECD konstaterade redan 2004 att ”Creating new organizations is a blunt instrument best used to build new capacities, rather than as a stimulus for management improvement. The proliferation of more or less autonomous arm’s-length public bodies makes collective action difficult” (OECD, 2004). Enligt Dunleavy et al (2005) var en tredjedel av NPM-menyn på väg ut eller hade redan avskaffats i många länder (särskilt Storbritannien). Den största besvikelsen för tillskyndarna var försöken att omvandla offentliga sektorn till näringslivsimiterande koncerner. Det kanske inte borde komma som så stor överraskning eftersom offentliga sektorn i grunden är just offentlig med en egen politisk logik och legitimitet. Forskarnas dom var också hård: ”The intellectually and practically dominant set of managerial and governance ideas of the last two decades, new public management (NPM), has essentially died in the water”.

Under senare år har en bred internationell diskussion pågått om vad som händer ”post-NPM”? En lösning som diskuteras internationellt är att ”renovera” NPM och söka åtgärda svagheterna. Man behåller resultatstyrningen som huvudidé men röjer upp i den fragmenterade offentliga verksamheten för att skapa större och mer politiskt styrbara och samordnande enheter med tydliga ansvarsförhållanden. Vidare diskuteras att behålla det decentraliserade operativa ansvaret och ”kundorienteringen” men att vara återhållsam med privatiseringar och interna konkurrensmodeller.

NPM har sammanfattningsvis inneburit en kontinuerlig förändring i riktning mot ökad autonomi och konkurrens för universiteten och en förstärkt rektorsroll. Konsekvensen är att det har blivit allt viktigare med långsiktiga strategier för universiteten. Samtidigt skapas rejäla motkrafter och trögheter för implementeringen av visionerna i utbildningspolitiken och i starka isomorfier i akademien.

NYTTAN ATT VARA REKTOR OCH STATSIVETARE

Vad har man då som rektor för nytta av en statsvetenskaplig bakgrund? En observation är att statsvetare har en tradition av att finnas på poster som ger möjlighet till en sorts praktisk statsvetenskap. Jag tänker exempelvis på alla rektorer, dekaner, prefekter, riksdagsledamöter, EU-kommissionär som varit statsvetare. Jag tror att ämnets karaktär skapar en närhet till studieobjekten och att ämneskunskaperna ofta är praktiskt relevanta. Inte minst viktigt är förståelsen av de politiska och administrativa processer och strukturer som definierar offentliga verksamheter. Någon skulle kanske formulera det så att statsvetare har en fascination av makten och att det är en lust att veta. Som rektor för ett nytt universitet som nästan per definition startar i den akademiska världens periferi vore det förstås lätt att känna vanmakt inför det ständigt pågående maktspelet mellan centrum och periferi utan att kunna göra så mycket åt saken. Min erfarenhet är att denna roll leder till begränsade förväntningar på den nationella politiken. Det finns en risk för cynism när man börjar bli glad av att inte bli besviken. Samtidigt finns insikten att man lokalt har stora möjligheter att ta initiativ och göra förändringar som på sikt förändrar den lokala verkligheten. Att fatta beslut med förändringens vind i ryggen är en väl så spännande uppgift som teoretiska seminarier om begreppsliga distinktioner även om de senare kan vara nog så värdefulla.

Referenser

BLACK, DUNCAN, 1958. *The Theory of Committees and Elections*. Cambridge: Cambridge University Press.

BUMHAM, J., 1941. *The managerial revolution*. New York: The John Day Company.

DIMAGGIO, PAUL J., & POWELL, WALTER W., 1983. "The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields," *American Sociological Review* 48, s 147–60.

DOWNS, ANTHONY, 1957. *An Economic Theory of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

DUNLEVY, PATRICK, MARGETTS, HELEN, BASTOW, SIMON & TINKLER, JANE, 2005. "New Public Management is Dead: Long Live Digital Era Governance". EDS Innovation Research Programme, Discussion paper series, No 004 September.

NISKANEN, W. A., 1987. "Bureaucracy", i Rowley, Charles K. (red), *Democracy and Public Choice*. Oxford: Basil Blackwell.

OECD, MATHESON, ALAN, 2004. "Modernizing government. The Synthesis". Paper, October 29, 2004.

OLSEN, JOHAN P., 2007. *Europe in search of political order. An institutional perspective on unity/diversity, citizens/their helpers, democratic design/historical drift, and the co-existence of orders*. Oxford: Oxford University Press.

OLSON, MANCUR, JR., 1965. *The Logic of Collective Action*. Cambridge: Harvard University Press.

RIKER, WILLIAM H., 1962. *The Theory of Political Coalitions*. New Haven and London: Yale University Press.

Att parera politiska och demografiska konjunkturer

Sjuttontusen utstuderade statsvetare

Peter Eklundh¹

Temat för denna uppsats är hur diverse universitetspolitiska reformer och förändringarna i antal studenter har påverkat kursutbudet och de skilda examinationsformer vid de statsvetenskapliga institutionerna sedan 1950-talet och framåt.

Redogörelsen tar sin början i mitten på 1950-talet – tio år innan jag själv var på mitt första introduktionsmöte som novisch vid Lunds universitet och nybörjare i statskunskap. Framställningen förs sedan fram till vår tid. 2007 utgör en borte gräns när kurser, program och examina, som en konsekvens av den s.k. Bolognaprocessen, om- och nydefinieras.

Tyngdpunkten i framställningen ligger naturligt nog på kursutbudet i statskunskap/statsvetenskap. Utbildningen av blivande lärare i samhällskunskap kommer emellertid också att ges något utrymme, dels därför att samhällskunskapsämnet tidvis setts som en konkurrent, men också för att det har bedömts som en viktig ingång till statsvetenskapen: om gymnasielärare i samhällskunskap har blivit intresserade av statsvetenskap så är de förmodligen bra ambassadörer för ämnet bland de svenska gymnasisterna.

Även om uppsatsen i första hand koncentrerar sig på situationen vid Lunds universitet är den indirekt ett försök att teckna det mer generella mönstret för landet i sin helhet. Mycket talar för att förändringarna på makronivå liksom effekterna av nya studieordningar, tillkomsten av filialorter, senare omvandlade till självständiga högskolor och i sinom tid universitet, men också studenternas förändrade efterfrågan på kurser i statskunskap/statsvetenskap är, om än inte identisk för övriga landet, så i alla fall snarlik.

Att svenska universitet under ett drygt halvsekel genomgått en dramatisk tillväxt är uppenbart. 1945 var totalt 14 000 studenter registrerade vid landets universitet; av dessa var 2 700 nybörjare. 60 år senare är antalet registrerade studenter nära 400 000 och antalet nybörjare på höstterminen 2005 61 500. Det totala antalet nybörjare på läsårsbasis är mellan

tummen och pekfingret åtminstone ytterligare 10 000 (se diagram 1, som tillsammans med övriga diagram, återfinns i slutet av denna uppsats).

Fram till höstterminen 1965 bedrevs det akademisk utbildning i statskunskap vid universiteten i Uppsala, Lund, Stockholm och Göteborg. De statsvetenskapliga institutionerna i Stockholm och Uppsala lockade flest – närmare 70 % av alla studenter i ämnet läste där (se diagram 2). 1965 startades universitetet i Umeå och höstterminen 1967 filialorterna Växjö, Linköping, Karlstad och Örebro. Samtliga hade statskunskap som ämne från starten. Idag finns det ca 40 universitet och högskolor i landet. Kurser som av SCB och Högskoleverket klassas som statskunskap/statsvetenskap ges på 26 platser i landet.

NÅGRA KÄLLKRITISKA NOTISER

Ungefär samtidigt som 1953 års studieordning för dåvarande filosofiska fakulteter infördes vid universiteten, inrättades institutioner med en prefekt i ledningen. 1955 fick institutionen i Lund administrativt stöd i form av en institutionssekreterare som tillsammans med ett par amanuenser ansvarade för rutinarbetet och de vardagliga kontakterna med studenterna. Dåvarande prefekten Nils Stjernquist introducerade då ett lättöverskådligt manuellt register ("lakan") över terminens växande skaror studenter på 1-betygskursen – dvs. motsvarande dagens grundkurs på 1–30 högskolepoäng. Dessa lakan har regelmässigt förts terminsvis fram till mitten på 1980-talet när det nya bokföringssystemet av studieresultat LADOK, uttolkad som Lokalt Administrativa DOKumentationssystemet, erhållit stadga, pålitlighet och inte minst tillgänglighet på institutionsnivå.

Diagrammen över antal registrerade studenter baserar sig således på dessa från 1955 och fram till höstterminen 1984 manuellt förda register ("lakanen" förvaras i Statsvetenskapliga institutionens arkiv). Uppgifter om antalet registrerade studenter finns även redovisade terminsvis till SCB, under några terminer på 1960-talet till Statsvetenskaplig tidskrift och under några terminer på 1970-talet även till Politologen, Statsvetenskapliga förbundets tidskrift. Avvikelserna från de manuellt förda registren är ibland obetydliga och ibland betydande. Givetvis kan det bli fel vid summeringen av antal studenter vid den manuella räkningen, men det mesta talar för att materialet är tillförlitligt. Registren har dessutom fördelen att vara jämförbara över tid och ger därför möjlighet att också redovisa antal studenter fördelat på kön.

Antalet för första gången registrerade studenter är inte helt jämförbara före och efter 1984. Skiftande definitioner har förekommit, och fram till 1964 existerade mig veterligt ingen definition alls. 1964 introducerades ”automatiken”, vilket i korthet innebär att institutionen fick ekonomiska resurser i direkt proportion till antalet nybörjare. I början av varje termin meddelade prefekten Universitetskanslersämbetet (UKÄ) hur många nya studenter som registrerat sig på kurserna, varefter ett belopp baserat på dessa uppgifter överfördes direkt till institutionen. I samband med registreringen uppmanades studenterna att på registreringsblanketten markera om de var nybörjare eller omregistrerade på kursen. En del studenter som en tidigare termin registrerat sig för en kurs men inte påbörjat studierna som avsett, registrerade sig säkert som de nybörjare på kursen de ansåg sig vara.

Successivt formaliserades nybörjarbegreppet alltmer samtidigt som det inte längre räckte med ett enkelt telefonsamtal till UKÄ för att rapportera in antalet nybörjare. I mitten på 1970-talet definierades en nybörjare som en student som blivit godkänd på åtminstone 1 poäng, något som medförde att några institutioner introducerade 1-poängs delkurser. På det sättet fick studenter vid statsvetenskapliga institutionens grundkurs 1 poäng om de deltagit i introduktionsmötet och i direkt anslutning till detta genomfört ett förkunskapstest. Resultatet av förkunskapstestet användes för att erbjuda studenter med måttliga resultat på testet studievägledande samtal.

Från mitten av 1980-talet är definitionen av för första gången registrerad på kurs entydig, vilket innebär att antalet studenter från en termin till en annan i princip är jämförbara och lätt tillgängliga i LADOK:s databaser – liksom studieresultaten. Behovet av ”lakanen” växte när antalet lärare ökade (universitetslektorerna som ny lärarkategori introducerades 1964) och den avslutande muntliga tentamen för professorn ersattes med skriftliga deltentamina. Tyvärr var det enbart på 1-betygskursen som dessa lakan fördes.

I anslutning till 1969 års studieordning (PUKAS-reformen) och införandet av poängsystemet, studievägledarefunktioner m.m.,² men inte minst på grund av en fortsatt förväntad ökning av antalet studenter på överliggande nivåer, infördes även ”lakan” på dessa fortsättningskurser, liksom på nyinrättade kurser som institutionen fick administrativt ansvar för, som t.ex. samhällskunskap, administrativ teknik, hälso- och sjukvårdsadministration för att nämna de viktigaste. Dessa är numera

avvecklade. Utbildningen av lärare i samhällskunskap har överförs till Lärarutbildningen vid Malmö högskola även om de fortfarande köper undervisningstjänster av institutionen. Delar av innehållet i andra kurser återfinns idag i institutionens kursutbud som distribueras via nätet, t.ex. *Utvärdering av offentlig verksamhet* och *Offentligt ledarskap*.

När Socialhögskolan i Lund startade 1964 (utbildning av socialarbetare hade sedan 1947 bedrivits vid Sydsvenska socialinstitutet) erbjöd man utbildning i statskunskap och lade på det sättet grunden för ett långvarigt samarbete med statsvetenskapliga institutionen. Kontakterna var som mest intensiva 1983 när Utbildningslinjen för offentlig förvaltning, som drevs av statsvetenskapliga institutionen, och Förvaltningslinjen, som drevs av Socialhögskolan, slogs samman i enlighet med ett förslag från en arbetsgrupp inom Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ). Det nära samarbetet avtog 1993 när pol mag-programmet inrättades, men fortsatte fram till 2008 så länge socionomutbildningen i Lund gav en kurs med tydliga statsvetenskapliga förtecken.

1965 blev 38 % av nybörjarna på grundkursen, eller den s.k. ettbetygskursen, godkända samma termin de påbörjat kursen. Motsvarande studieresultat på två betyg (motsvarande dagens fortsättningskurs) var 20 %. Uppsala, Lund och Stockholm var riktkarlar medan Göteborg hade betydligt bättre studieresultat på "ettan", men sämre på "tvåan". Statsvetarna hade ingen anledning att slå sig för bröstet; man hade bland 18 undersökta ämnen de sämsta studieresultaten i landet (Universitetspedagogiska utredningen (UPU) 1).

1953 ÅRS STUDIEORDNING – POLITIKEN OCH STATSKUNSKAPEN VÄXER I OMFATTNING

I diagram 3 visas antalet nybörjare terminsvis på ettbetygskursen i statskunskap under senare delen av 50-talet och tiden fram till 1969. Utvecklingen följer ganska väl den växande tillströmningen till universitetsutbildningarna.

De stora kullarna 40-talister börjar märkas i en betydande omfattning på universiteten trots att det endast var 13 % av dem som avlagt studentexamen. Statskunskap var också ett manligt dominerat ämne. Under perioden 1955–1969 är det aldrig över en tredjedel kvinnor, och flera terminer är bara vara femte nybörjare en kvinna. I samband med grundskolereformen 1962 och senare det nya gymnasiet något år senare introducerades

också det nya skolämnet samhällskunskap. Statskunskap, tillsammans med nationalekonomi, blev i samband med detta viktiga examensämnen i den dåvarande filosofie magisterexamen enligt 1953 års studieordning. Det behövdes många behöriga lärare till det nya skolämnet. Hötsterminen 1967 startade "universitetsfilialen" i Växjö. Statskunskap var med från starten, men Lund behöll länge kontrollen över utbildningen. Kursplaner och litteraturlistor fastställdes av Utbildningsnämnden vid samhällsvetenskaplig fakulteten i Lund, samtidigt som lärarna rekryterades från Lundainstitutionen. Inte heller besannades farhågorna för att tillströmningen av studenter i Lund skulle minska pga. av etableringen i Växjö (se Fasth 1980).

Reformer på det studiesociala området var också betydelsefulla. 1965 avvecklades det dåvarande selektiva studiestödet och ersattes av ett generellt system där studiemedlen i sin grundform var oberoende av föräldrarnas inkomst (se Nilsson 1984).

1969 ÅRS STUDIEORDNING ETT FÖRSTA FÖRSÖK ATT STYRA UTBILDNINGARNA. FRÅN PUKAS TILL U68

Det växande antalet studenter och de måttliga studieresultaten var några av flera viktiga faktorer som gav upphov till ett omfattande utredningsarbete. Den tidigare nämnda Universitetspedagogiska utredningen pekade ut många problemområden och resulterade i en med dåtida mått jämförelsevis hastigt utarbetat förslag, UKAS (Universitetskanslerns arbetsgrupp för fasta studiegångar), ett förslag som togs fram parallellt med den mer traditionellt arbetande utredningen U68. UKAS utsattes för häftig kritik från studenter och universitetslärare och återkom i en lätt modifierad form som PUKAS, som sedan blev 1969 års studieordning (P som i Palme som då var ecklesiastikminister; se Ruin 1979). Mycket kort innebar nyordningen ett försök att introducera yrkesinriktade utbildningslinjer och av UKÄ centralt fastställda kursplaner som man inte fick göra stora avsteg ifrån, men också att pol mag och fil mag examina avskaffades och att poängsystemet introducerades. För statskunskapens del innebar 1969 års studieordning bl. a. att ett nytt ämne skapades för utbildning av lärare i samhällskunskap, där statsvetenskap blev ett av fyra formellt jämställda ämnen men där man omfångsmässigt minskade från minst 20 poäng (1 betyg) till 13. Denna ordning var under de kommande decennierna en nagel i ögat på de statsvetenskapliga

institutionerna i landet. Dessutom såg s.k. yrkesinriktade kurser ("yrk-kurser") som t.ex. administrativ teknik och senare hälso- och sjukvårds-administration dagens ljus.

"Återkommande utbildning" introducerades som ett nytt område för universiteten att satsa på. Kursutbudet förväntades inte vända sig bara till ungdomar som slutat gymnasiet utan också till vuxna som ville satsa på en universitetsutbildning. Ett sätt att hantera frågan var att erbjuda de traditionella heltidskurserna på deltid, och då gärna på kvällstid eller i samband med veckoslut. Försöksverksamhet med nya samarbetsformer (FNYS) där studenter erhöll representation i institutionsstyrelserna introducerades också (se Ruin 1979).

Som framgår av diagram 4 utnyttjade institutionen i Lund dessa möjligheter ordentligt. Deltidskurs på kvällstid introducerades hösten 1973, sommarkurs 1973 och distanskurs 1975. Snart visade det sig också att den nya utbildningslinjen med statskunskap som tänkt huvudämne inte blev någon framgång ur rekryteringsperspektiv. En av de få utbildningslinjer som över huvud lockade några studenter vid sidan av den spärrade psykologlinjen var ekonomlinjen. Trots statsmakternas ansträngningar att konstruera yrkesinriktade utbildningslinjer – de flesta var riktade mot läraryrket – var studenterna kallsinniga och valde hellre att läsa enstaka kurser (dagens fristående kurser). De stora ungdomskullarna av 40-talister, som tidigare trängts i lektionssalarna, följdes inte av 50-talisterna, även om andelen formellt behöriga studenter växt till strax under 50 % av ålderskullen, delvis som en konsekvens av ett vidgat behörighetsbegrepp, där en slutförd tvåårig gymnasieexamen gav allmän behörighet till universitetsstudier.

Antalet studenter som började läsa statskunskap i Lund minskade till allmän förvåning rejält. Den avvecklade pol. mag. examen var en förklaring, liksom en upplevd konkurrens från Socialhögskolans förvaltningslinje som av tradition hade en inriktning mot i huvudsak primärkommunal förvaltning och en förväntad, stabilt växande arbetsmarknad. Det vikande intresset för ämnet medförde att institutionen – inte utan vanda – bestämde sig för att med små annonser i dagspressen meddela att det fanns lediga utbildningsplatser.

Intresset för att erbjuda deltidstudier och nya kurser ökade från institutionens sida, eftersom det blev ett sätt att kunna behålla sin personal. Det fanns också goda möjligheter att söka utvecklingsmedel för att utforma nya distributionsformer för de befintliga kurserna och att skapa

nya utbildningar. Om deltidskursen i princip innebar att en termins heltidsundervisning tänjdes ut över två terminer på kvällstid, så innebar distansundervisningskursen att undervisningspassen koncentrerades till några intensiva veckoslut och att studenterna i övrigt var hänvisade till telefon (telefonjour en kväll i veckan) och traditionell fysisk post för att hålla kontakt med lärarna på kursen. Men även helt nya kurser kom till. Ett lokalt initiativ följt av ett omfattande pedagogiskt utvecklingsarbete vid statsvetenskapliga institutionen i Lund ledde till att en ny utbildningslinje inom 1969 års studieordning kunde starta höstterminen 1974 – utbildningslinjen för offentlig förvaltning, i dagligt tal kallad UFOF.

Även engelskspråkiga kurser började ges. Sedan början av 1960-talet hade SIDA (och dess föregångare NIB) etablerat ett samarbete med Lunds universitet om att ta emot stipendiater från tredje världen. Några av dessa läste en kurs statskunskap som i sin helhet var utformad på engelska. 1970 formaliserades kursen med en egen kursplan som var snarlik den svenska. Successivt avvecklade SIDA sin stipendiering men kursen kunde fortsätta, dels därför att den rekryterade amerikanska politiska flyktingar från Vietnamkriget, dels på grund av att studenter i huvudsak från tredje världen på egen hand finansierade sin vistelse i Lund. I genomsnitt ett 15-tal personer läste kursen varje termin åren 1970–77 (se diagram 5).

Läsåret 1968/69 erbjöd institutionen i princip sex kurser, tre vardera termin: ett-, två- och trebetyg. Knappt ett decennium senare, läsåret 1974/75, hade antalet kursstarter ökat rejält: två grundkurser på heltid, en deltidskurs på kvällstid, en deltidskurs på distans/veckoslut, en sommarkurs (för att konkurrera ut en ”köpekurs” som gavs av Folkuniversitetet med några av institutionens lärare), tre kursstarter på fortsättningskursen, varav en på deltid, två kursstarter på kandidatkursen, två kurser i samhällskunskap samt en i administrativ teknik. Och inte nog med det: allt pedagogiskt och administrativt förändringsarbete genomfördes på den tiden manuellt, helt utan tillgång till persondatorer!

Det vikande studentunderlaget på nybörjarkursen fick, som framgår av diagram 6, dramatiska konsekvenser för fortsättningskursen: från nästan 180 studenter vårterminen 1970 sjönk siffran till 10 förstagångsregistrerade höstterminen 1976. Rekryteringen till kandidatkursen var svag och därmed försvårades också rekryteringen till forskarutbildningen.

1977 ÅRS STUDIEORDNING – ETT NYTT FÖRSÖK ATT GENOMFÖRA PUKAS

1977 var det efter många politiska turer dags att genomföra de reformer som 1968 års Universitetsutredning (U68) föreslagit. De tidigare ”högskolefilialerna” ombildades till självständiga högskolor, socialhögskolorna och de tidigare lärarseminarierna och lärarhögskolorna knöts till Universitets- och högskoleämbetet samtidigt som Nämnden för socionomutbildning avvecklades och dåvarande Skolöverstyrelsen släppte lärarutbildningarna. Behovet av en ”totaldimensionerad” högskola hade minskat dramatiskt eftersom de unga studenterna än så länge inte trängdes vid alla högskolekurser. Så trots att högskolebegreppet vidgades ganska rejält till att omfatta utbildningar som tidigare inte definierats som universitets- eller högskoleutbildningar, som t.ex. förskollärarytbildning och sjuksköterskeutbildning, ökade inte antalet studenter vid de tidigare universitetsutbildningarna. Lärarhögskolan i Malmö blev en del av Lunds universitet.

På slutet av 1970-talet och i början av 1980-talet gör de små ungdomskullarna att tillväxten av antalet nybörjare vid universitet och högskolor blir ganska måttlig – detta gällde även grundkursen i statsvetenskap i Lund. Det pedagogiska utvecklingsarbetet fortskred och nya kurser och samarbetspartners söktes upp. Kurserna i hälso- och sjukvårdsadministration byggdes på upp till kandidatnivå. En av UHÅ till-satt arbetsgrupp, den s.k. ”AU-utredningen”, började sitt arbete samtidigt som 1977 års studieordning började tillämpas. AU-utredningens uppdrag var att lämna förslag till en ny organisering av de administrativa och ekonomiska utbildningarna som U68 lämnat därefter i sitt förslag. AU-gruppens arbete kom direkt att påverka för statsvetare centrala kurser. Ett svårlöst problem var samordningen av de två skilda men snarlika utbildningarna som ”ägdes” av de statsvetenskapliga institutionerna respektive socialhögskolorna, UFOF och Förvaltningslinjen. Utbildningarna slogs efter utdragna konflikter samman och hösten 1983 startade den nya gemensamma Förvaltningslinjen; för Lunds del innebar nyordningen att statsvetenskapsämnet fick ett på sikt stabilare studentunderlag (Eklundh 1986).

Samhällskunskapen, med sina 13 poäng i statsvetenskap och ett ämne som tidigare i huvudsak vänt sig till blivande ämneslärare i grund- och gymnasieskolan, blev höstterminen 1977 ett ingångsämne för utbildningen av studie- och yrkeskonsulenter, som kom att läsa tillsammans med några av de kommande (lärar-)kollegorna ute på skolorna. Statsvetenskap blev

samtidigt, men med lite skiftande beteckningar, ett obligatoriskt moment i flera av de nya utbildningarna som växte fram vid universiteten, som t.ex. beteendevetar- och systemvetarlinjen. Även brandingenjörs- och sjukgymnastutbildningarna fick kortare statsvetenskapliga inslag. Ett antal nya deltidskurser utvecklades också på institutionen; en av de mer ambitiösa var en kurs i internationell politisk ekonomi som byggde på avancerade förkunskaper i både nationalekonomi och statsvetenskap – Internationella relationer. En annan, mer långlivad satsning, var kursen Förhandlingar i teori och praktik, där forskare med omfattande forskningserfarenhet i allt från internationell politik till svenska MBL-förhandlingar mötte studenterna tillsammans med erfarna förhandlare/praktiker. Allteftersom institutionens ”kärnverksamhet” – grundkursen, fortsättningskursen och kandidatkursen – lockade allt fler studenter svalnade dock både institutionens intresse och behov av att utveckla denna typ av nya specialkurser (se diagram 7).

KVINNORNA TAR FÖR SIG

Från att tidigare varit ett manligt dominerat ämne skedde ett trendbrott i mitten på 1980-talet: höstterminen 1985 var det för första gången en jämn könsfördelning på grundkursen (se diagram 8).

Successivt stiger antalet studenter på fortsättningskursen. Även kvinnorna bli fler men kursen blir under perioden aldrig stabilt jämställd. Den med den traditionella fortsättningskursen snarlika fortsättningskursen som attraherade studenter från förvaltningslinjen (den högra stapeln) blir stabilt jämställd i slutet av perioden. Sammantaget är bilden av jämn könsfördelning fortfarande splittrad.

Under början av perioden, dvs. de första tio åren, får det vikande studentunderlaget på grundkursen självklart ett genomslag även på fortsättningskursen; för första gången kommer antalet registrerade inte upp över 40. Men under slutet av perioden har utvecklingen vänt och antalet ligger nu runt 100-strecket. Genom att den då nya Förvaltningslinjen parallellt erbjuder undervisning i statsvetenskap på samma nivå, kryper antalet studenter en bra bit över 100 på vårterminen 1993. De kvinnliga studenterna på Förvaltningslinjen bidrar då också kraftigt till att utbildningen på fortsättningskursen i statsvetenskap blir jämställd. Vårterminen 1993 var förhållandena radikalt annorlunda även i ett annat avseende: då hade studieresultaten också avsevärt förbättrats i förhållande till det tillstånd som

rådde trettio år tidigare: 1965 klarade endast en femtedel av studenterna av kursen inom terminstid och 1993 var det mindre än en femtedel som *inte* blev godkända. Ämnets attraktionskraft är stort även på kandidatkursen; där ökar antalet studenter stadigt. Det gäller de unga kvinnorna, som i inte bara väljer att läsa på de högre nivåerna utan också fortsätter att framgångsrikt slutföra sina studier (se diagram 9).

1993 ÅRS STUDIEORDNING – TREDJE GÅNGEN GILLT FÖR IMPLEMENTERINGEN AV PUKAS

Under 1990-talet sker en serie viktiga förändringar inom den högre utbildningen i Sverige: UHÄ avskaffas 1996 och istället bildas Högskoleverket, så småningom åter med en Universitetskansler i spetsen; utbildningslinjerna försvinner och ersätts med program; generella examina och yrkesexamina etableras; uppsatskrav på kandidat- och magisterexamen införs och Universitetskanslern beslutar vilka högskolor som har rätt att utfärda examina.

Inom ramen för 1977 års studieordning hade statsvetenskapliga institutionen i Lund, tillsammans med de kolleger som erbjöd utbildningen under senare halvan av 1980-talet, begärt att få ändra examensbenämningen "Högskoleexamen från förvaltningslinjen" till det för statsvetare (och nationalekonomer) tidigare välkända *politics* magister, eller kort och gott *pol mag*. Efter viss vända avsåg UHÄ framställan. De nya examensbegreppen och öppningarna mot ökad självständighet för universiteten gjorde det emellertid möjligt att återskapa den gamla *pol mag*-examen, men i en nu avsevärt mer kvalificerad variant än 1953 års modell. Nyordningen visade sig lyckosam. Tack vare växande ungdomskullar (40-talisernas barn), en sjunkande andel unga män som inkallades till värnpliktstjänstgöring och en vikande arbetsmarknad för nyexaminerade gymnasister blev *pol mag*-programmet, och därefter grundkursen i statsvetenskap, kraftigt översökta. Detta framgår delvis av diagram 10, där några terminer dessutom sticker ut som en konsekvens av att statsmakterna, utöver de sedvanliga anslagen i budgetpropositionerna, vid den här tiden även beslutade om "extra platser" till högskolan.

För varje termin visar den vänstra stapeln antalet studenter på "fristående kurs" medan den högra visar antalet antagna och registrerade nybörjare på *pol mag*-programmet. U68:s "vision" om en totaldimensionerad högskola, i form av tillträdesbegränsning och spärrade utbildningar, fick

konsekvenser inte bara för pol mag-programmet utan även för den ordinarie grundkursen i statsvetenskap. Antagningsbegränsningen till i första hand pol mag-programmet har medfört att antalet studenter under åren endast legat strax över 60 varje termin. Möjligheten att anta nybörjare på fristående kurs har använts som dragspel för att balansera den totala antagningen till institutionens kursutbud på samtliga nivåer inom grundutbildningen. Ambitionen under hela perioden har varit att undvika ytterligare ”spärrar” utöver den till grundkursen. Det ökade söktrycket och därmed högre antagningspoängen har ännu mer förändrat könsbalansen till kvinnornas fördel. Andelen kvinnor på pol mag-programmet har under perioden hela tiden legat över 50 % och några terminer till och med kommit över 60 %.

Diagram 11 och 12 över antalet studenter på fortsättningskursen och kandidatkursen innehåller två staplar för varje termin. Den vänstra stapeln gäller mängden studenter på fristående kurs, den högra avser förvaltningslinjen/pol mag-programmet. Benägenheten hos studenterna att läsa statsvetenskap på överliggande nivåer har ökat rejält – inte minst gäller det de kvinnliga studenterna som flertalet terminer är fler än de manliga. Förutom att studentantalet på överliggande kurser har vuxit kraftigt sedan 1977 har de många kvinnorna gjort att de överliggande kurserna idag definitivt är jämställda ur rekryteringssynpunkt, något de knappast var för tre årtionden sedan, för att inte tala om ännu längre tillbaka.

EXAMINATIONSFORMER – EN VÅXANDE BETONING PÅ SJÄLVSTÄNDIG ANALYS

Under perioden har examinationsformerna skiftat kraftigt. På grundkursen förekom på höstterminen 1955 små skriftliga prov på moment som valagstiftning, kommunalkunskap, socialkunskap och rättskunskap. På dessa småprov erhöles ”graderade” betyg. Höstterminen 1958 tillkom ytterligare ett prov på ”utländsk politik”. Vårterminen 1961 tillkommer närvarokontroll på svensk författningshistoria. Kursen avslutades med en muntlig tentamen för professorn (eller dennes ersättare, vanligtvis en av docenterna).

Vårterminen 1964 slogs alla småtentorna ihop till två ungefär likstora tentor samtidigt som den avslutande muntliga examinationen för professorn i princip avskaffades på grundkursen. Det sannolika skälet är att det växande antalet studenter gjorde den muntliga examinationsbördan för omfattande. De obligatoriska seminarieövningarna behölls däremot.

De två stora tentorna bestod både av ett antal ”faktafrågor” och ett block med tre s.k. essayfrågor; på en av tentorna skulle studenterna dessutom lösa en ”valmatematisk” uppgift. Typiska faktafrågor kunde lyda:

- Vilken ministär nödgades avgå i samband med den s.k. Stripakonflikten?
- Vilket år infördes årliga riksdagar i Sverige?
- Vad gällde den s.k. kohandeln 1933?
- Inom vilket område gjorde Gustav Möller sin mest uppmärksammade politiska insats?
- Namnge fyra ämbetsverk, som sorterar under jordbruksdepartementet.
- Hur många alternativa månadslönebelopp kan med hänsyn till löneklass ifrågakomma för en förste byråsekreterare i lönegrad A023 i ortsgrupp 5?

Några exempel på essayfrågor var:

- Vilka olika slag av konselj finns det och när kommer de till användning?
- Vilka karaktärsskillnader finns mellan kamrarna i den svenska riksdagen och av vilka faktorer betingas denna skillnad?
- För- och nackdelar med decentralisation (sic) inom statsförvaltningen.
- Vilka är de borgerliga primärkommunernas viktigaste uppgifter?

Våren 1969 bestod proven av två salsskrivningar, där examensinnehållet för första gången blir specifikt fördelat mellan olika teman. På den första tentan handlar frågorna om svensk författningshistoria, svensk politik, svensk statsförvaltning och kommunalkunskap, på den andra om utländsk och internationell politik samt politisk teori. De enskilda momenten poängsattes. Studenter som ville avlägga en fil mag examen för att bli lärare i samhällskunskap tenderades dessutom på sina kunskaper i rättskunskap och socialkunskap. Vid den här tiden hade de enkla faktafrågorna helt utgått och ersatts av ett tiotal essayfrågor. Även om det förekom antydningar till analys och diskussion var frågorna med dagens mått mätt dock ganska faktabaserade. Några exempel kunde vara:

- Innebörden av representationsreformen 1866 samt följderna för riksdagens sammansättning.
- De politiska partierna i Danmark.
- Nomineringen av presidentkandidater och val av president i USA.
- FN:s säkerhetsråd – sammansättning, uppgifter och betydelse.

- Lenin har i flera avseenden bidragit till marxismens utveckling. Redogör för åtminstone fyra sådana bidrag.

I samband med PUKAS-reformen hösten 1969 introduceras normalstudieplanerna som var centralt fastställda av UKÄ. Kurserna, om än inte litteraturlistorna, blir identiska på alla utbildningsorterna. Delkurserna (kurser som det hette på den tiden) avslutades med skriftliga prov med essayfrågor. De skilda kursmomenten benämndes innovativt Politisk teori, Svensk och jämförande politik, Förvaltning och Internationell politik. Möjligen kan man säga att en modern statsvetenskap etableras i och med detta.³

Strukturen på grundkursen har sedan dess varit tämligen stabil över tiden, samtidigt som det varit möjligt att låta nya delkurser efterhand se dagens ljus. Introduktionskuren om en poäng är redan nämnd. Hösten 1977, när UKÄ:s centralstyrning genom normalstudieplaner upphörde, infördes ett fördjupningsblock på två poäng samtidigt som förvaltningskursen erhöll 5 poäng, allt från den omfattande niopoängskursen Svensk och jämförande politik.

Efter ytterligare en del förändringar fick grundkursen hösten 2004 en ny ansiktslyftning. Den tidigare delkursen Politisk teori döptes om till Statsvetenskaplig introduktion, Svensk och jämförande politik slogs samman med Förvaltning och blev Politik och styrelse, en delkurs som med sina 10 poäng (15 hp) löpte över en stor del av terminen. Internationell politik omfattade nu 5p (7,5 hp).

Essäfrågetypen behölls och utvecklades över hela linjen. Själva examinationsformen med salstentor och essäfrågor kom att bestå under lång tid framöver. Det dröjde till mitten av 1990-talet innan det blev tillåtet att ta med kurslitteraturen till tentorna och det var först i början av 2000-talet som hemtentamina introducerades. Essäfrågorna begränsades till i princip fyra per prov. Frågorna var normalt av karaktären ”Redogör för och analysera ...”. Betoningen kom efterhand alltmer att förskjutas från den redovisande till den analyserande delen av frågan. Några typiska tentamensfrågor löd:

- Redogör för den svenska lagstiftningsprocessen. Diskutera olika gruppers möjligheter till inflytande.
- Det sägs ibland att konservatismen är en ”anti-ideologi”. Vad kan ett sådant påstående tänkas innebära? I vad mån är påståendet riktigt?
- Gör en jämförelse, gärna uppställd punktvis, mellan den amerikanske presidenten och den brittiske premiärministerns maktbefogenheter.

Och inte minst den mest omtalade (och kanske bästa) av alla– a) Formulera en skrivningsfråga med utgångspunkt i kurslitteraturen! b) Besvara frågan!

Tyngdpunkten i examinationen på de högre nivåerna har under hela efterkrigstiden också varit kravet att studenterna skall skriva och försvara ett självständigt arbete. Det i förhållande till andra ämnen jämförelsevis omfattande uppsatsarbetet på de överliggande kurserna har hela tiden varit ett väl känt signum för den statsvetenskapliga utbildningen i Lund, liksom för övriga institutioner i landet.

SAMMANFATTNINGSVIS

Många har läst grundkursen i statsvetenskap i Lund. Från 1955 till vårterminen 2010 påbörjade ungefär 17 600 studenter sin grundutbildning i ämnet här. Av dessa gick 5 600 vidare till fortsättningskursen (två betyg), 3 300 till kandidatkursen (tre betyg) och sedan höstterminen 1993, 1 700 till magisterkursen (fyra betyg). Drygt hälften av studenterna i statsvetenskap är registrerade på grundkursen. Mindre än hälften, eller 40 % av studenterna, läser antingen vidare på fortsättningskursen eller kandidatkursen – något fler läser fortsättningskursen än kandidatkursen. Knappt 10 % av studentpopulationen går till den översta nivån och försöker ta en magister. Antalet, men också andelen studenter som läser statsvetenskap upp till kandidat- och magisternivåer, har ökat sedan början av 1990-talet. Allt fler studenter har läst alltmer statsvetenskap och allt fler studenter har skrivit kandidat- och magisteruppsatser. Vad vi också kunnat notera är att andelen kvinnliga statsvetarstudenter har ökat på alla nivåer.

Och än sen då? Vad betyder dessa stora kvantitativa och kvalitativa förändringar för samhället i stort, men också för de politiska systemen? Finns det några märkbara effekter? Det är en av många frågor som denna framställning dock lämnar helt obesvarad.

Noter

- 1 Stort tack till Magnus Jerneck och Björn Badersten för kloka förbättringar av texten och layouten.
- 2 Själv hade jag erhållit anställning som 2:e amanuens året innan för att tillsammans med ytterligare ett antal amanuenser stödjade det växande antalet 2-betygsstudenterna i deras uppsatsarbete. 1969 blev jag studievägledare på halvtid, som en av två. Jag och min kollega delade på studievägledningsansvaret för vad vi uppfattade som alltför många studenter.
- 3 Men det skulle dröja ytterligare några år innan ämnet i Lund tog steget fullt ut och formellt bytte beteckning från statskunskap till statsvetenskap. Detta var en förändring som diskuterats vid återkommande institutionsinternat sedan början av 1970-talet och genomfördes slutligen i samband med att professuren efter Stjernquist ändrade beteckning till statsvetenskap. Institutionen i Växjö hade varit först med ett än mer radikalt namnbyte till politologi.

Referenser

EKLUNDH, PETER, 1986. *Vem styr förändringar? Lokala lösningar på centrala problem*. UHÄ-rapport 1986:5.

FASTH, EVA, 1980. *Aspekter på utlokalisering av högre utbildning*. Lunds universitet: Lund Studies in Sociology.

NILSSON, ANDERS, 1984. *Studiefinansiering och rekrytering till högre utbildning 1920–1976*. Lund: Ekonomisk-historiska föreningen.

RUIN, OLOF, 1979. *Studentmakt och statsmakt: tre studier i svensk politik*. Stockholm: Liber Förlag.

Universitetspedagogiska utredningen (UPU)¹, *Studierådgivningen på universitetsnivå 1966*. Universitetskanslersämbetet.

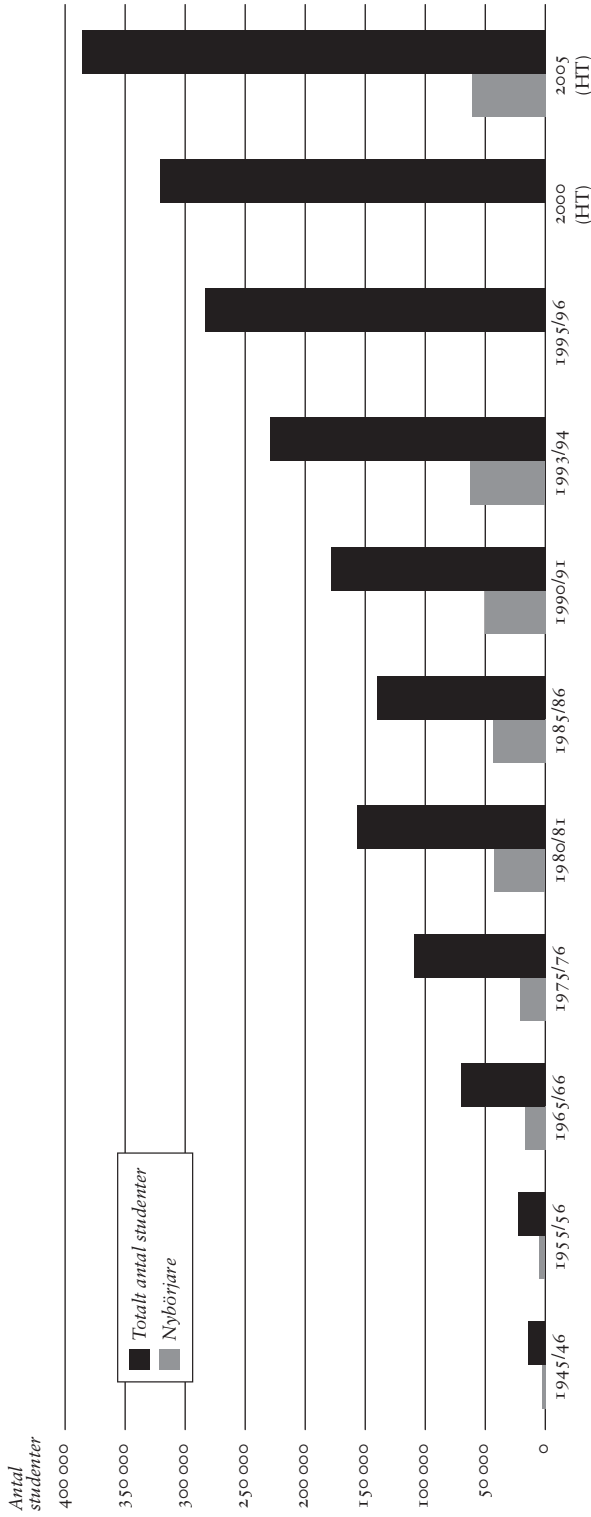

Diagram 1. Förändringar i antal nybörjare och det totala antalet studenter vid universitet och högskolor 1945–2005.

Uppgifterna från 1945/46–1965/66 är hämtade från UPU 1966. Uppgifterna från 1975/76 och därefter är hämtade från SCB. Antalet 1946/46 inkl. jordbrukets högskolor och socialhögskolor.

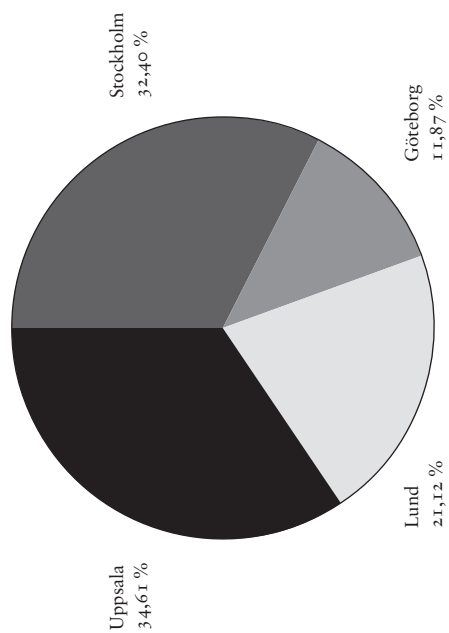

Diagram 2. Totalt antal registrerade i statskumskap vid landets samtliga universitet höstterminen 1963.

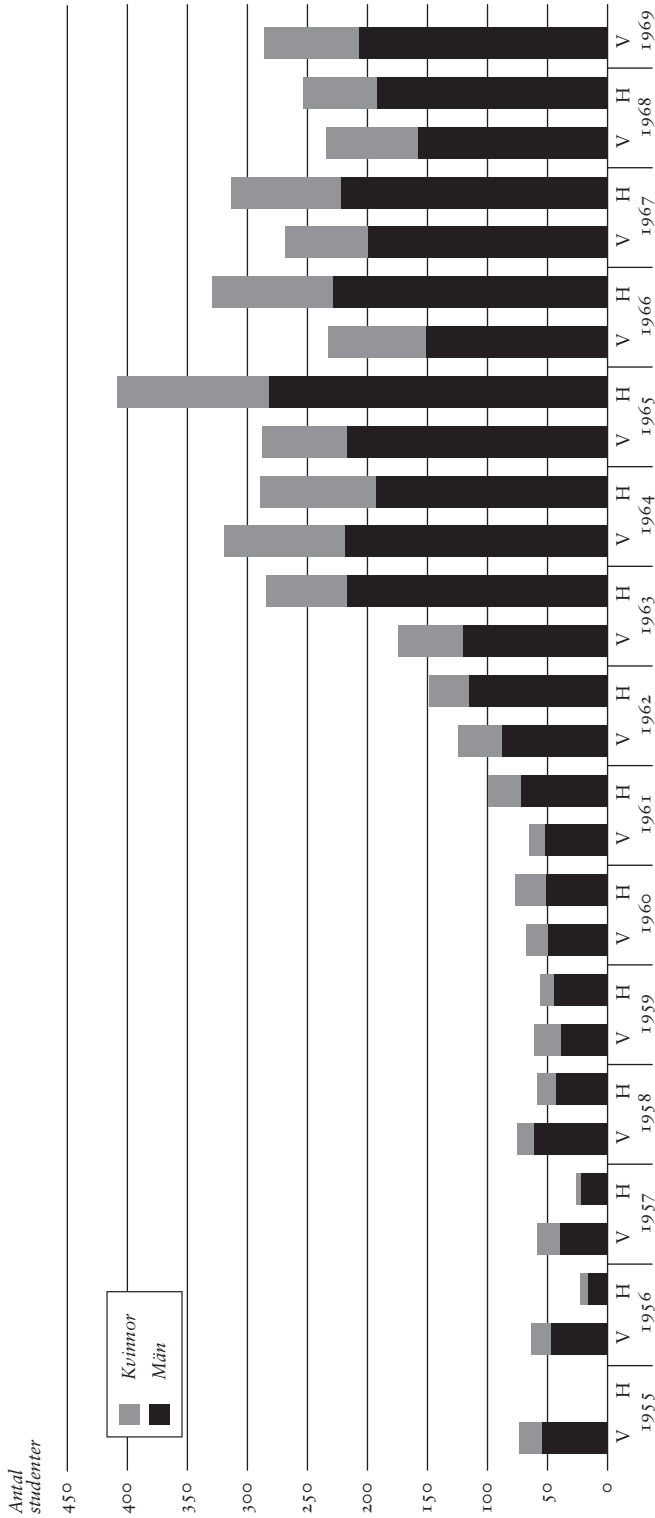

Diagram 3. Antal "ett betygs"- (eller grundkurs-) studenter i statskunskap i Lund, enligt 1953 års studieordning, vårterminen 1955-årterminen 1969.

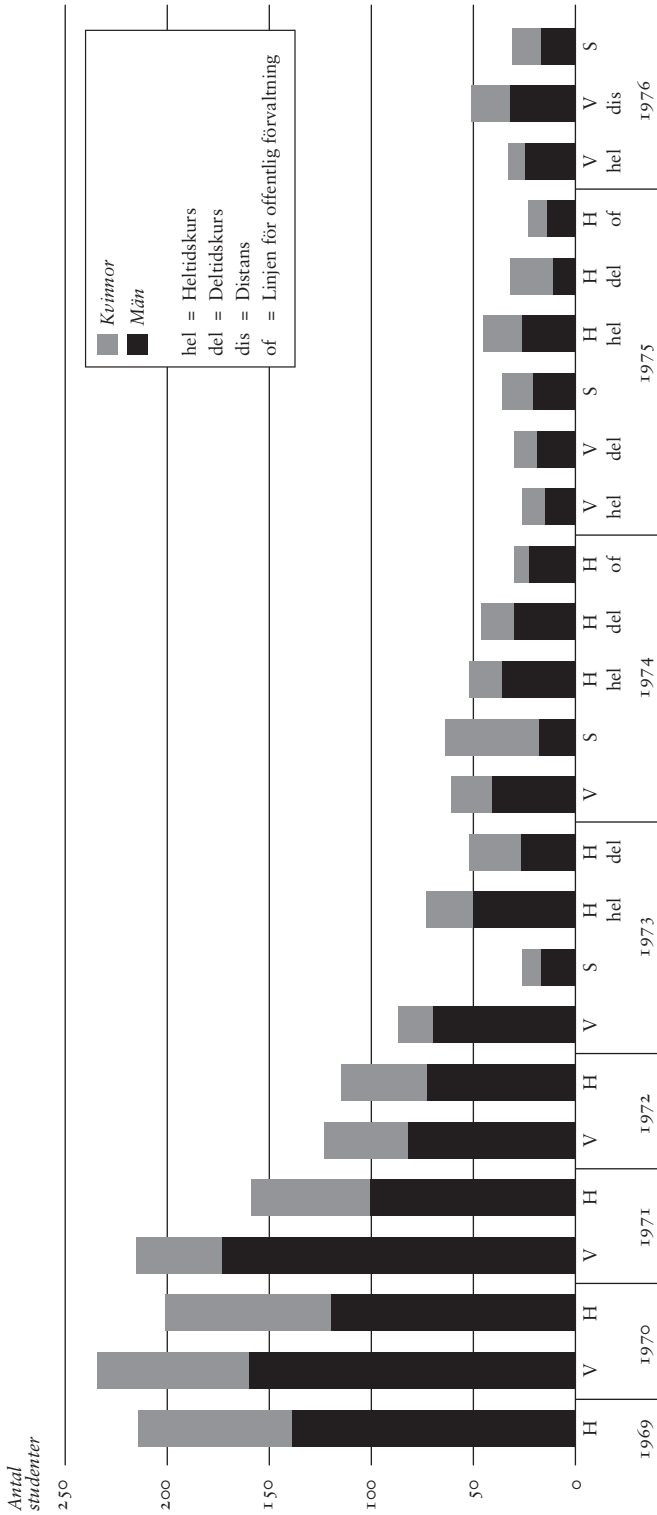

Diagram 4. Statskunskaap 1-20 poäng. Antal studenter enligt 1969 års studieordning höstterminen 1969-vårterminen 1977.

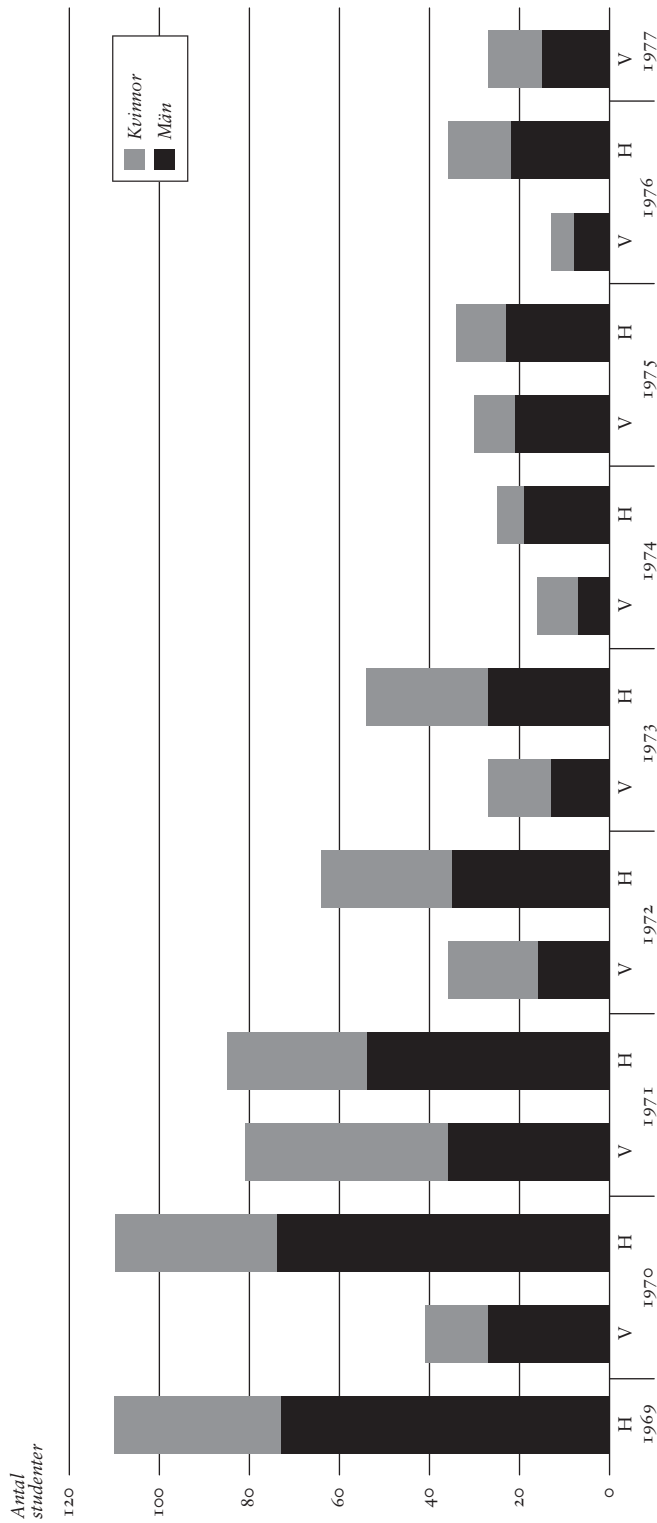

Diagram 5. Antal studenter i samhällskunskap på grundkursen höstterminen 1969–vårterminen 1977.

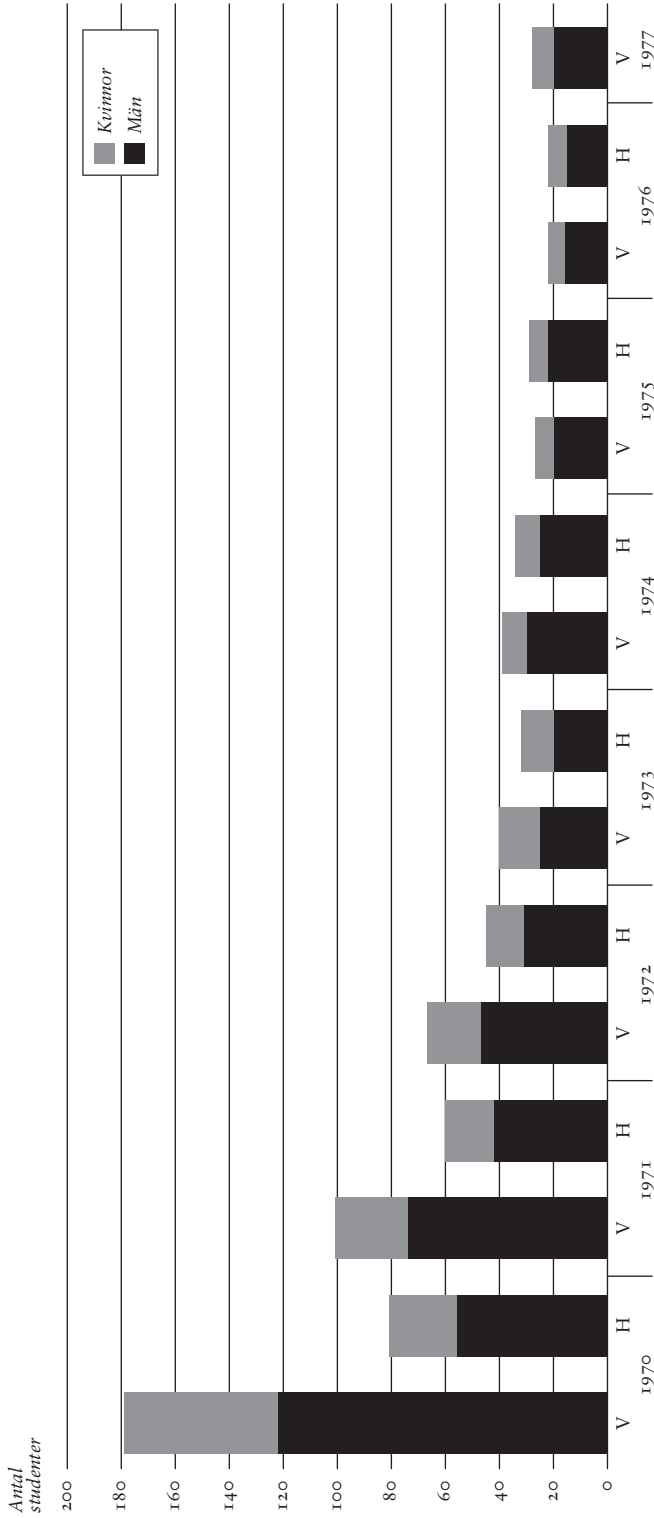

Diagram 6. Antal studenter på fortsättningskursen våren 1970–våren 1977.

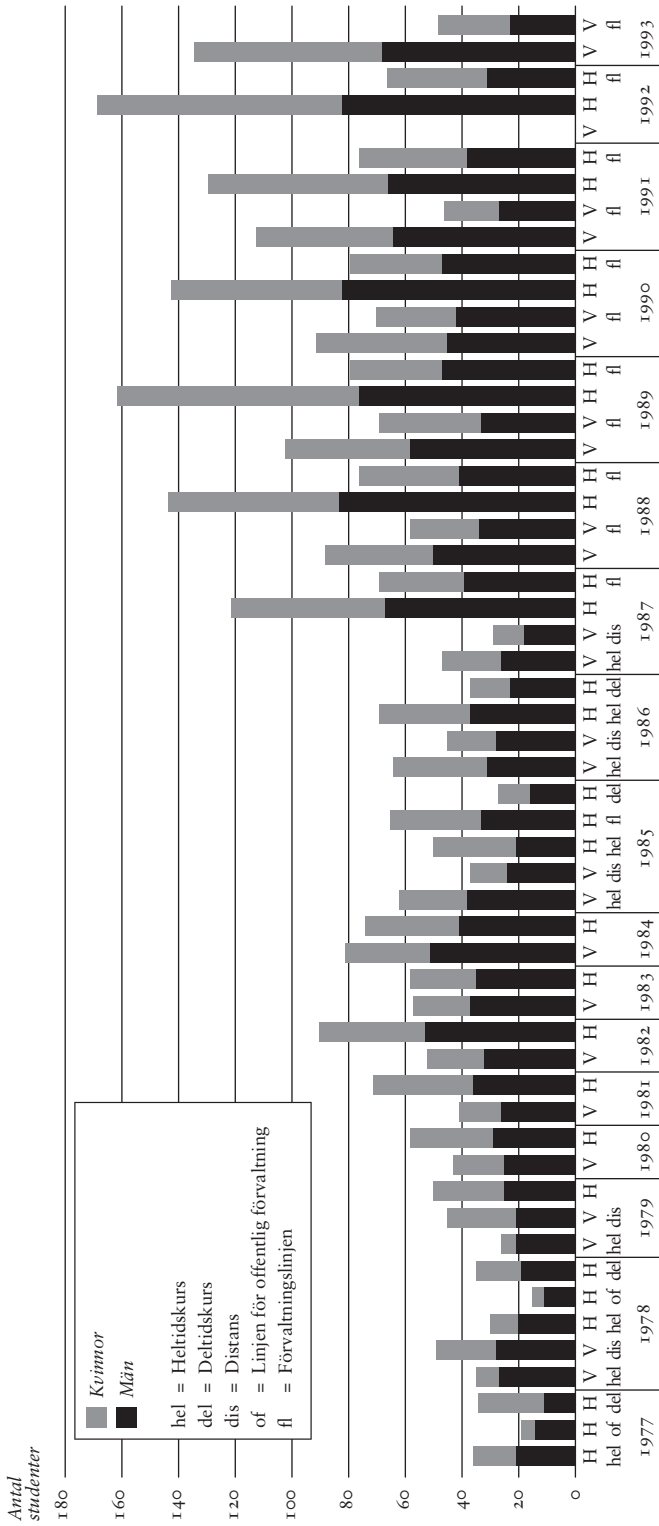

Diagram 7. Antal studenter på grundkurs i statskunskap fördelade på distributionsformer och utbildningsprogram. H77-V93.

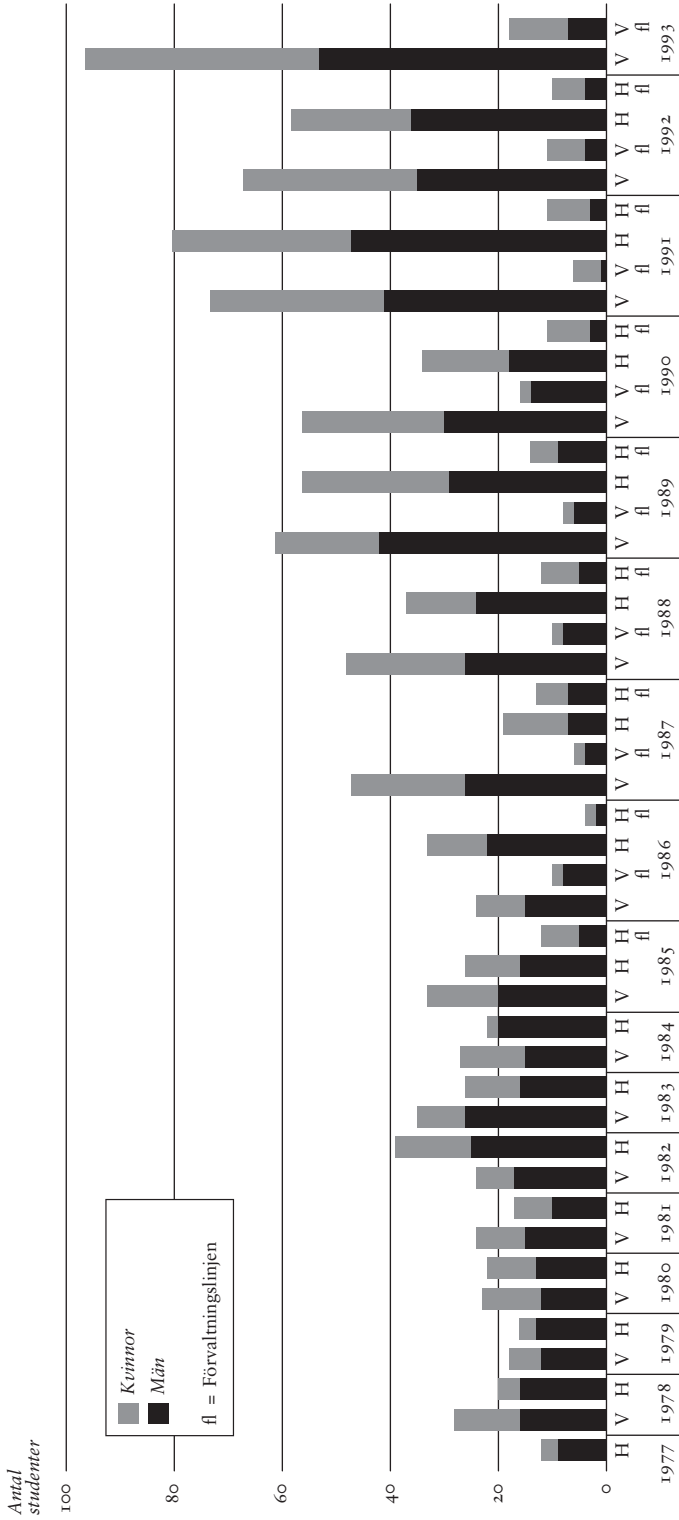

Diagram 8. Antal studenter på fortsättningskursen hösten 1977–våren 1993.

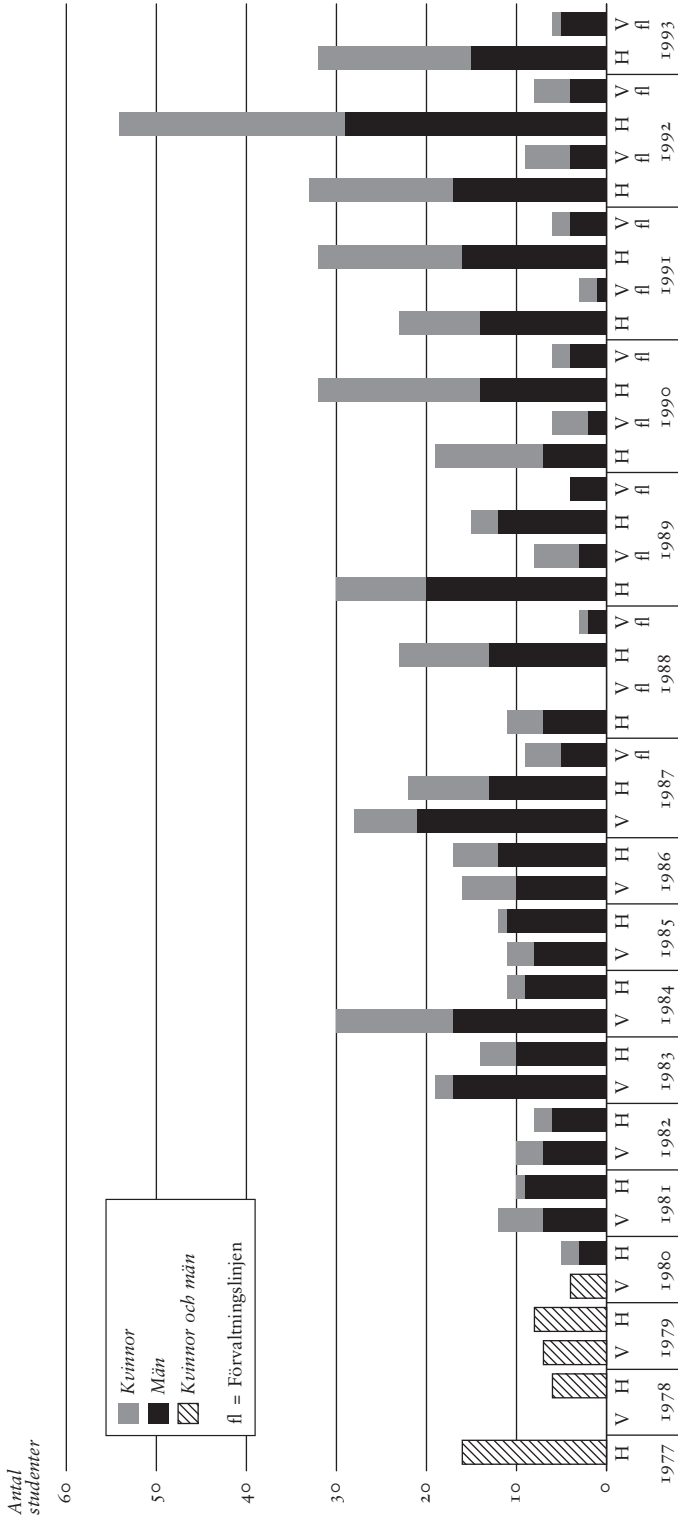

Diagram 9. Antal studenter på kandidatkursen hösten 1977–våren 1993.

Könsfördelning ej tillgänglig för perioden H77–V80. Från och med H87 representerar den högra lägre stapeln antalet studerande på Förvaltningslinjen.

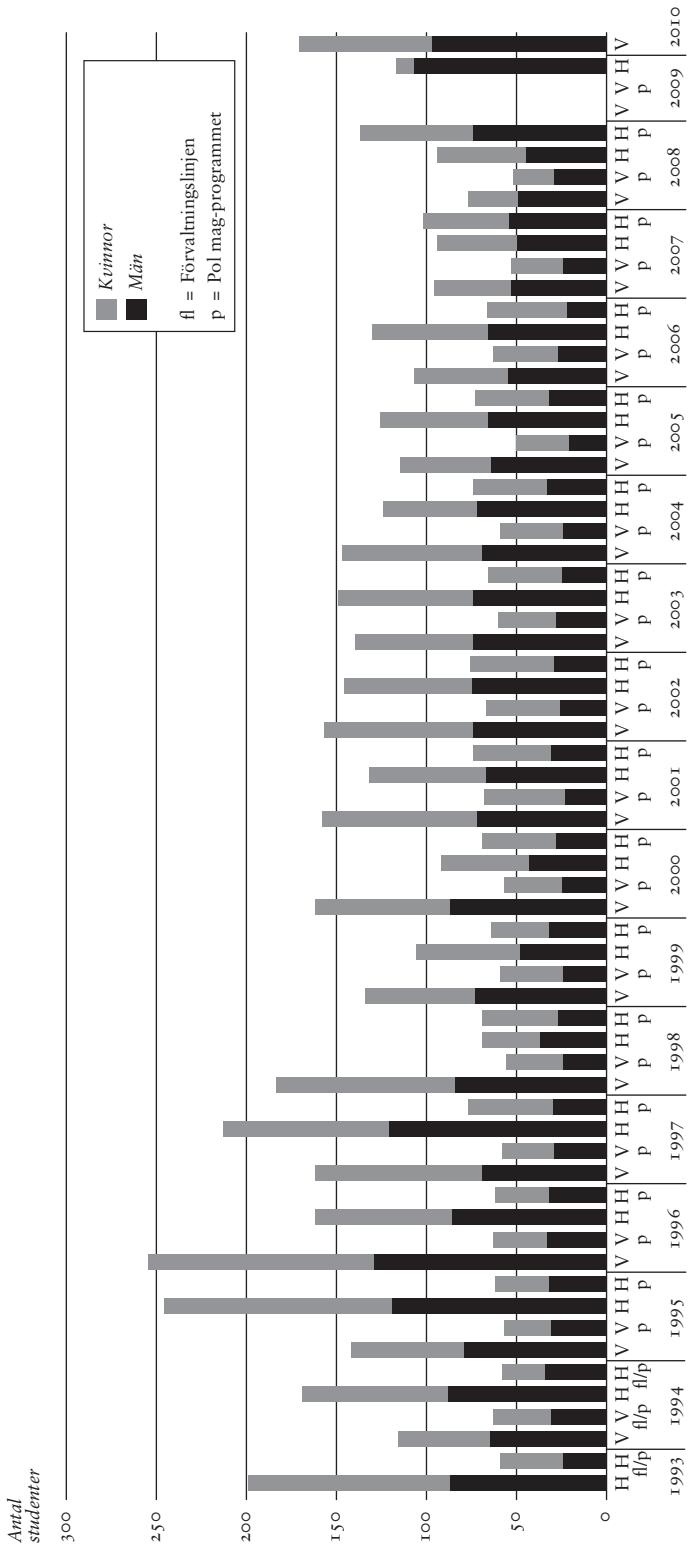

Diagram 10. Antal studenter på grundkursen i statistetenskap hösten 1993–våren 2007.

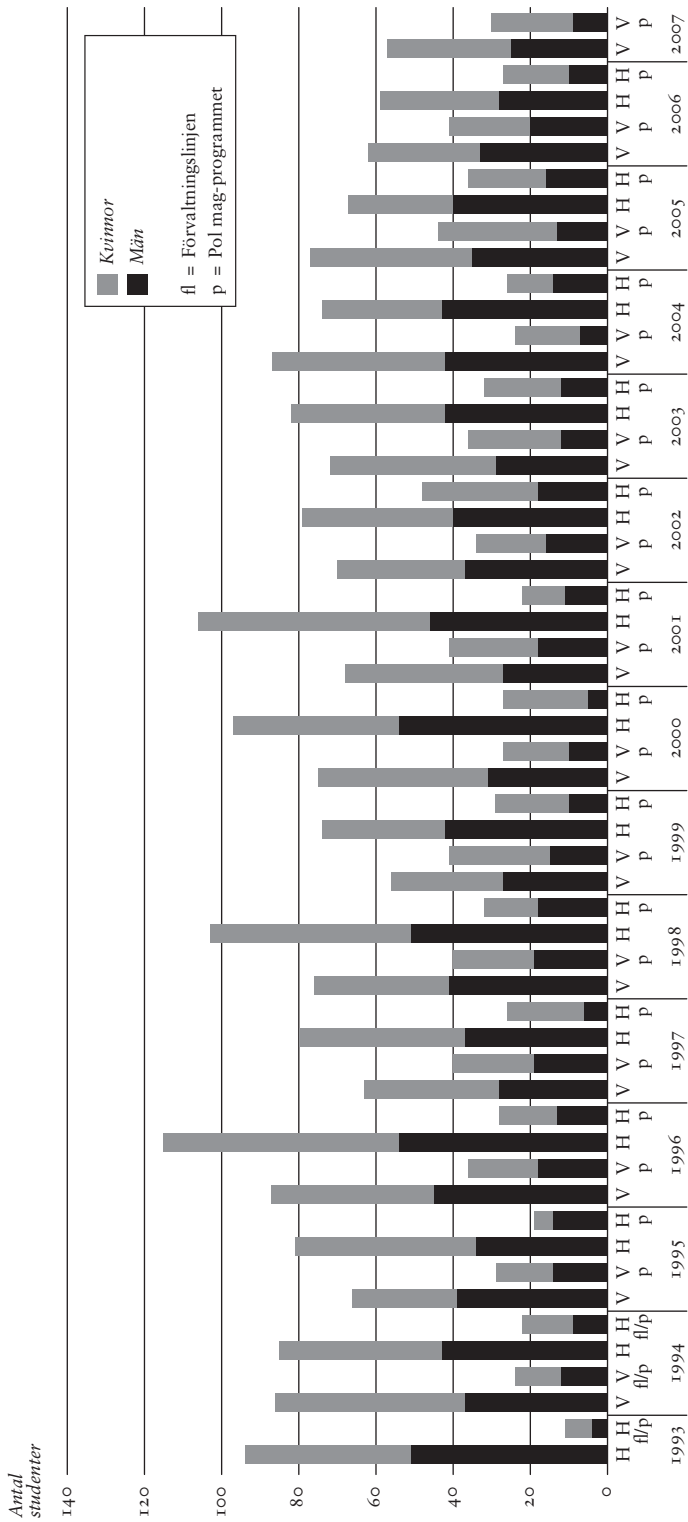

Diagram 1.1. Antalet studenter på fortsättningskursen i statsvetenskap hösten 1993–våren 2008.

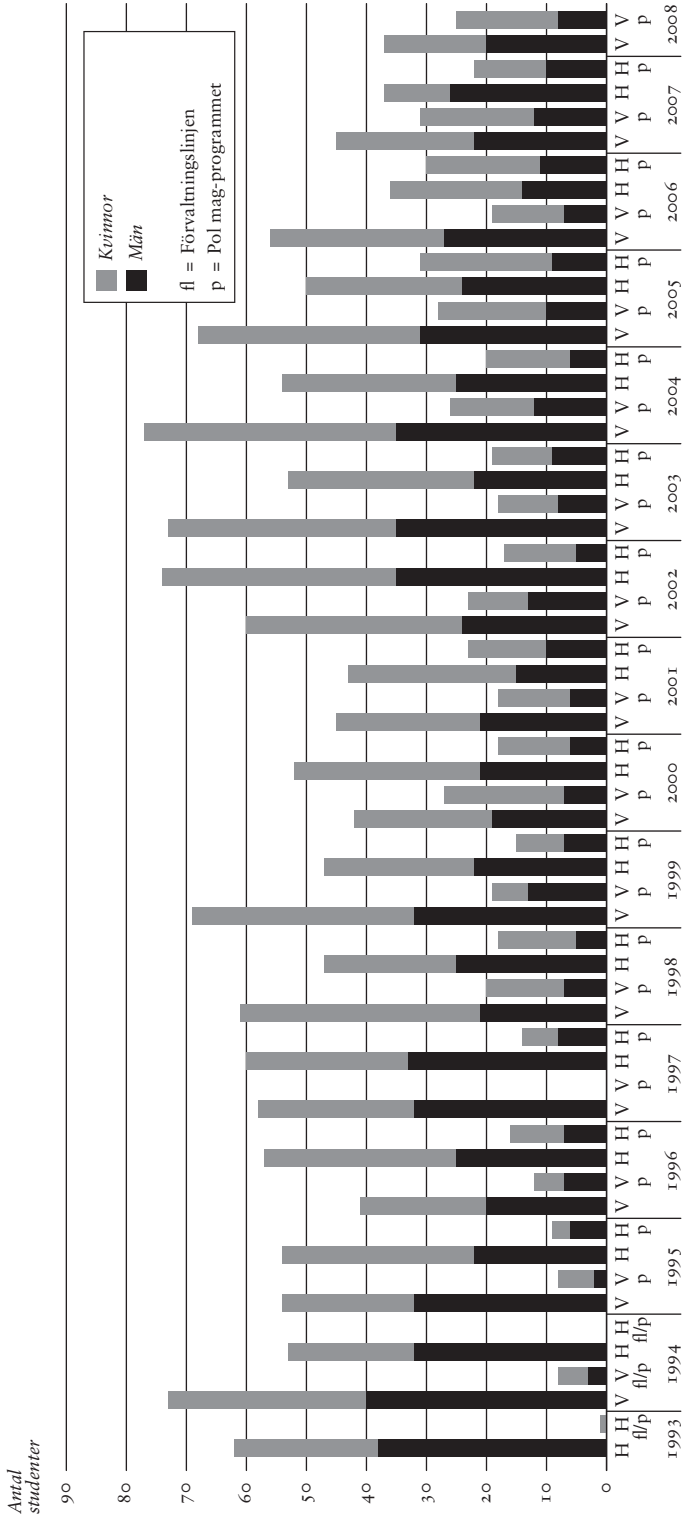

Diagram 12. Antal studenter på kandidatkursen i statsvetenskap hösten 1993–våren 2008.

Samhällsvetenskapen – forskningspolitikens förlorare?

Mats Benner

Forskningen har länge befunnit sig på ett betydande och bekvämt avstånd från forskningspolitiken. Forskningspolitik har främst handlat om resursramar och allmänna paroller, och lämnat stort utrymme för forskarnas egna val och bedömningar inom dessa vida ramar. Inte så längre: nu vill politiken forma forskningens vardag och beskära den professionella autonomi som forskarsamhället traditionellt haft. Sedan en ganska lång tid kretsar forskningspolitiken nämligen kring att tala om forskningens *vad* och *hur*, vad som skall göras och hur det skall gå till. Om värdet av detta kan man tvista, och beklaga sig – forskningen politiseras och utrymmet för fria val krymper. Bara en fraktion av all den verksamhet som ryms inom forskningens värld ges burskap i de nya belöningssystemen (se Marie Demkers bidrag i detta nummer).

Två ledord präglar dagens forskningspolitik, i Sverige och (nästan) överallt: kvalitet och innovation. Kvalitet är knappast något nytt begrepp i forskningens värld; allt sedan vetenskapen började professionaliseras för runt 400 år sedan har ett särdrag varit just kritiska bedömningar av vetenskapliga anspråk (Ben-David 1971). Som politiskt slagord har kvalitet (och systerbegreppet *excellens*) emellertid fått ett kraftfullt genomslag, världen över, det senaste decenniet eller så. Bakgrunden är komplex, men kan till dels sägas vara den dominans som amerikanska universitet och amerikanska forskare har inom många områden, och där universitet och forskare från andra delar av världen antas ha halkat efter och inte når upp till den kvalitet som präglar de amerikanska akademiska miljöerna. Som motmedel mot kvalitetsförfallet har två ting utkristalliserats: utvärderingar och styrmedel. Utvärderingar handlar om att få fram säkra och stabila mått på just kvaliteten. Sverige har därvidlag valt en svårgenomtränglig modell som skall mäta vetenskapligt genomslag, medan andra länder främst analyserar forskarnas publiceringsmönster utifrån forskarnas egen rapportering. Styrmedel handlar dels om arbetssätt och att driva fram den typ av miljöer som antas prägla de amerikanska toppuniversiteten (med stora miljöer och med ganska mycket fria resurser, det som kallats ”starka

forskningsmiljöer”), dels att belöna rätt typ av publiceringsmönster eller, som i det svenska fallet, citeringsutfall.

Allt detta låter ju som en ganska neutral och teknisk diskussion om mätningen och värderingen av vetenskaplig kvalitet. Det rymmer förstås starka ideologiska föreställningar om vad som utmärker god vetenskap: den bedrivs i stora grupper och kollektiv och den rapporteras främst i tidskriftsform. Lite hårddraget kan man säga att det är ett positivistiskt vetenskapsideal som inspirerar, där forskning bedrivs i stor skala, i fasta organisatoriska former och med hög publiceringstakt, en takt som i praktiken förutsätter ett arbetssätt av precisa och smala frågeställningar som bearbetar matchande smala data som i sin tur alstras ur synbarligen outsinliga kvantitativa materialkällor.

Innovation är det andra ledordet av idag, också det ett ledord med en längre historia. Vetenskapens framväxt är nämligen inte enbart förknippad med olika kollegiala kvalitetsmekanismer utan också till samhällsutveckling och politiska och ekonomiska intressen (Shapin & Schaffer 1985). Det som är nytt är möjligen att det som varit ett historiskt exempel förvandlats till en imperativ modell, att vetenskap skall födas i och anpassas efter ett nyttoparadigm.

Innovationer är begrepp som kommer från nationalekonomin, och det förknippas framför allt med Joseph Schumpeters berömda studier av industriell dynamik och betydelsen av ”kreativ förstörelse”. Innovationer är synonymt med radikala förändringar och förskjutningar på marknader, förändringar som kan vara framdrivna av nya efterfrågemönster, sätt att producera eller nya tekniska och vetenskapliga genombrott – eller en kombination av alla dessa faktorer. Under de senaste decennierna har innovationsdiskussioner främst kommit att handla om kunskaps- och teknikdrivna drivkrafter, föga förvånande i en tid av snabba vetenskapliga och tekniska genombrott som väntar på sitt fulla samhälleliga genomslag (stamceller, nanoteknologi, genteknik med mera).

Innovation i dagens samhälle har många betydelser – det talas ibland om sociala innovationer, och finansiella innovationer som derivat och hedgefonder har som bekant fått stor spridning det senaste decenniet. Vanligen åsyftas dock handfasta ting som radikalt nya produkter eller processer, som når ut i en vidare krets – vilket skiljer dem från uppfinningar, som får mer begränsat genomslag. Innovationer betraktas ofta som en central drivkraft i ett dynamiskt samhälle och en progressiv ekonomi. Universiteten har dragits in i denna utveckling, inte minst eftersom kunskapselementet betonas

så starkt i innovationspolitiken. Universiteten har därför något av en särställning som hemvist för utvecklingen av ny kunskap, men också som gryende mötesplatser för kunskap, marknader och företagande. Återigen är det den amerikanska erfarenheten som inspirerar och motiverar. USA:s ekonomiska styrka anses väl fortfarande ligga i den unika matchningen av forskning, kapital, företagande och marknader, synligt i geografiska ansamlingar som Silicon Valley och Route 128 och i bioteknikindustrin på västkusten och i Maryland. Av sådana ”kunskapsregioner” syns inte mycket i Europa: här är barriärerna mellan akademi och företagande fortfarande starka, vilket europeiska politiker, från regionnivå till EU-kommissionens topp, ser som en formidabel tillväxtbarriär.

Också innovationstänkandet har en teknisk och neutral yta – kunskap skall komma till nytta, där tillväxtens drivkrafter och den ekonomiska dynamiken alltmer är upphängda på kunskap snarare än råvaruextraktion eller fysisk exploatering av arbetskraft. ”Innovation” har därmed en air av progression och framåtblickande. Men det finns några komplikationer också här. En är förstås att också innovationer inte utvecklas i ett fysiskt tomrum utan drar hårt på naturliga och mänskliga resurser. En annan är att konflikter och motsättningar tenderar att draperas under innovationernas rationella yta – synligt inte minst för universiteten. Eftersom forskningen antas ingå i en organisk relation med finanser och företagande framstår det som en bjudande plikt att kommersialisera forskningen. Universiteten har blivit något av en kunskaps- och innovationsekonomis kronjuvel, en tillväxtmotor och drivkraft i många olika riktningar.

Men universiteten bär samtidigt kvar sitt urgamla arv av att också vara långsamhetens, kritikens och den synbarliga onyttans hemvist. Universiteten har aldrig varit homogena platser, utan har inom sig rymt professionsutbildningar och forskningsinstitut, *big science* och eremitinsatser, nyfikenhetsforskning och nyttoinsatser, massutbildning och individcentrerad specialistträning. I och med kraven att intensifiera utväxlingen med samhällsintressenter riskerar dock en strömkantring att uppstå inom akademien. I den dagsaktuella uppfattningen uppstår innovationerna i samspelet mellan forskning och marknader, och kvittot på en lyckad innovation består av kronor och ören, marknadsandelar och vinst. I alla forskningsinsatser finns det i så fall en potentiell innovation, och universiteten har ålagts och ålat sig själva att vaska fram dessa guld-korn. Planeringen börjar mycket riktigt tidigt: doktorander tränas i att kommunicera sig själva och sin forskning, finansierare kräver att forskare

bygger upp allianser med intressenter utanför akademien, och universiteten bygger upp stora och ambitiösa avdelningar för ”tekniköverföring” och kommersialisering. Intensiv match-making skall på så sätt få också blyga och inåtvända akademiker att nalkas tillämpningarnas arenor.

Denna hybrid av planhushållning och marknadsekonomi – där planering och styrning skall driva på marknadens transaktioner – är också något av innovationssamhällets signum. Dess gränsöverskridande karaktär utgör en subversiv kraft inom akademien. Det är inte alls omöjligt att kommersiella band och förutsättningslös forskning kan leva tillsammans, de kan kanske rentav förstärka varandra har det hävdats (Geiger & Sá 2008). Samtidigt visar en lång rad studier på de nedbrytande effekterna av de kommersiella banden på moral och arbetssätt inom universitetet (främst med exempel från USA; Greenberg 2008). På samma sätt som regleringar nu tvingas på finanssektorn – som också den länge tycktes leva i kreativ balans mellan tillit och uppfinningsrikedom – har universitetens integritet börjat ifrågasättas och behovet av regleringar öka. Åtminstone i USA, i Sverige och övriga Europa lever idén om den lyckliga alliansen mellan vetenskap och marknad kvar.

KONSEKVENSER FÖR SAMHÄLLSVETENSKAPERNA

Samhällsvetenskapen framstår ibland som en anomali i den forskningspolitiska debatten och i policyretoriken. Den är hemvävd och inte del av de internationella samtalen – till skillnad från sina syskon i vetenskapsfamiljen, som nått större internationellt erkännande:

Inom naturvetenskap och medicin finns beprövade mått som bygger på publicering och citering. Men när jag som mellanhand mellan de som betalar och de som blir finansierade försöker bilda mig en uppfattning om var pengarna till HS-forskningen gör mest nytta, är det svårt att se motsvarande mått. Forskarna verkar själva inte varit intresserade av att utveckla sådana. (Dåvarande utbildnings- och kulturministern Leif Pagrotsky, intervjuad i Tvärsnitt, 3/2005, ”Debattera sakligt och gör forskningen mer internationell!”).

Retoriken om samhällsvetenskapernas avvikelser återkommer, senast i regeringen Reinfeldts forskningsproposition. Efter att ha givit några spridda exempel på svenska samhällsvetenskapliga bidrag med genomslag i världen, ansåg sig regeringen kunna konstatera att ”... exemplet förändrar inte det faktum att svenska rön på dessa forskningsområden uppmärksammas

mindre i andra länder. Det får dock inte tas till intäkt för att forskningen inte håller god kvalitet eller inte behövs i Sverige. Humaniora och samhällsvetenskap är nödvändiga för att vi ska förstå vår samtid och kunna lägga grunden för en mänskligare framtid.” (Prop. 2008/09:50, s 17).

Samhällsvetares sätt att publicera och arbeta har återkommande stött på kritik. Ett beryktat exempel är när ekonomhistorikern Gunnar Persson i en debattartikel i *Dagens Nyheter* skåpade ut svensk samhällsvetenskap som just hemvävd, överbefolkad och underproduktiv (DN Debatt 040228). En del svenska samhällsvetare har själva hoppat på kritiken och framhållit att samhällsvetenskapen är för nationell och för småskalig; den behöver internationaliseras och få en mer professionell struktur (Bo Rothstein, *Göteborgs-Posten* 090916, ”Därför behövs ett annat akademiskt ledarskap”).

Också ur ett innovationsperspektiv framstår samhällsvetare – tillsammans med humanister – som valhänta inför de växande möjligheterna att agera utåt och med kommersiella förtecken; snarare anses samhällsvetarna vara kommentatorer och inte aktörer:

Innovation handlar inte bara om teknik och naturvetenskap utan det är definitivt också att föreslå åtgärder i samhället. Man tar alltid en risk när man föreslår en verklig åtgärd, det är mycket lättare att bara skriva en rapport (Per Eriksson, citerad i *Sydsvenskan* 20090704, ”Universitetet vill experimentera bort hemlösheten”).

För vissa uttalat innovationsorienterade universitet som Lunds universitet har detta kommit att formuleras som ett reformområde, där det blivit ett viktigt mål att knyta samhällsforskningen närmare direkta förändringsprojekt i samhället, av typen hemlöshetsbekämpning.

Innovationsparadigmet handlar alltså om att skapa kommersiell avsättning för akademisk forskning. Samhällsvetenskaperna saknar inte erfarenhet av samspel med samhället – några exempel på samhällsvetenskap med visst genomslag utanför akademien är Stockholmsskolan och Wigforss ekonomiska politik, den pedagogiska forskningen om ”begåvningsreserven” och skapandet av den svenska grundskolan, den statsvetenskapliga forskningen om kommunreformer, välfärdssociologin och socialpolitiken. Det finns också exempel på hur samhällsvetenskaperna flätats samman med marknaden – valsociologin och Sifo kan nämnas, eller för den delen Nobelpristagarna Robert C. Mertons och Myron Scholes engagemang i hedgefonden LTCM för att ta ett mer pikant exempel. Huvudsakligen har dock samspelet mellan samhällsvetare och samhälle skett utanför

marknadens arenor – det handlar om debattartiklar, kommentarer i medier, recensioner och artiklar, ibland också samhällsvetares direkta engagemang i politiken (se t.ex. Tarschys, Janerik Gidlunds och Beckman & Mörkenstams bidrag i denna volym).

En inte ovanlig uppfattning är dock alltså att samhällsvetenskaperna inte hängt med i utvecklingen mot innovation och nyttiggörande, och att de står, och har ställt sig, vid sidan av en oundviklig vidareutveckling av akademi och forskning. Att samhällsvetare inte skulle agera utanför akademins krets förefaller dock vara överord. Samtidigt är det kanske så att en del av det samhällsvetenskapliga engagemanget avklingat i jämförelse med det mycket intensiva samspel som präglade efterkrigstiden. Några förklaringar till detta är att efterkrigstiden till så stor del handlade om att utvidga de offentliga åtagandena (Wagner, Wittrock & Whitley 1991). Det förutsatte kunskap om samhällsförhållanden, om genomförandeprocesser och om utfall. Det var därför också en ganska ren och rak empirisk samhällsvetenskap som var à la mode, metodmedveten men kanske inte lika teoretiskt orienterad. Den var också nära lierad till makt och politik, och det var inte alltid helt lätt att se var gränsen mellan vetenskap och politik egentligen gick. Att denna ”innovationsallians” så småningom gick i graven handlade till dels om att vissa samhällsvetare drabbades av viss vånda när denna reformallians började ifrågasättas i samhällsdebatten. Mest handlade det dock om att efterfrågan på reformunderbyggande samhällsvetenskaplig kunskap gick ned eller i vart fall blev mycket selektiv. Efterfrågan på forskning om ojämlikhet i hälsa eller om kommunal markplanering förefaller marginell idag, bara för att ta två exempel. Det finns samhällsvetenskapliga områden som åtnjuter stort förtroende och intresse inom politiken – delar av nationalekonomin, men också miljöstudier och för den delen också innovationsforskning hör till sådant som engagerar. Ur ett strikt innovationsperspektiv är det förstås beklagligt, och i det närmaste improduktivt, att stora delar av samhällsvetenskapen ägnas åt områden där den samhällsrelaterade kunskaps efterfrågan är låg. Men det är knappast samhällsforskarnas sätt att arbeta som är huvudorsaken till att politikens engagemang vridits mot nya områden och perspektiv.

Man bör också betänka att innovationer inte enkelt blir till, även i de områden som ligger i innovationsparadigmets kärna: kring nya artefakter och teknologier av olika slag finns det (har samhällsvetare kunnat demonstrera!) skilda intressen och motsättningar snarare än enkel efterfrågan och linjärt mottagande (Oudshoorn & Pinch 2003). Tekniker formas i sociala

processer, av dem som efterfrågar teknikerna och hur denna efterfrågan artikuleras och praktiseras. Ny teknologi kommer inte ned färdigformad i samhället, den skapas och omskapas. Än mer gäller detta de områden inom vilka samhällsvetenskaperna verkar. Vad är en bra skola? Vad är en hållbar och rättvis fred? Frågornas svar kan inte enkelt härledas ur entydiga behov och intressen, som sedan forskare intensivt skall arbeta med att tillgodose. I bästa fall kan forskare medverka i att klargöra olika alternativ och deras effekter och konsekvenser (Pielke 2007). Att tänka sig att samhällsforskningen enkelt kan tillämpas och spridas utan hänsyn till de sammanhang inom vilken den verkar – och att på så sätt se dessa sammanhang som enkelt formbara för kunskap – är enklare sagt än gjort. Organisationer, myndigheter, företag eller andra, har rutiner och spår de följer som inte enkelt kan bytas mot helt nya ”kunskapsbaser” (Nelson & Winter 1981).

Men innovationsperspektivet i den nuvarande formen tenderar att betrakta samhällsutvecklingen som ett antal olika ”projekt” där politiska mål formuleras som genomförandeuppgifter och där forskningen enkelt går in med beslutsunderlag. Denna modell är, som nämnts, inte ny utan har prövats tidigare. Den föll alltså samman när de samhälleliga motsättningarna flyttade in i vetenskapen och försvårade enkla allianser mellan forskning och politik; samhällsforskningen befriade sig från ett teknokratiskt arv samtidigt som politiken skärptes med större ideologiska motsättningar men också när bistrare tider inträdde som tycktes kräva snabba tag snarare än långsam beredning (Scheuermann 2005). Där innovationsparadigmet slog igenom med full kraft – med mikroelektroniken, informationsteknologin och biotekniken – där vetenskap och industriell utveckling var intimt förknippade med varandra, föll alltså en liknande allians samman inom samhällsutvecklingen. Att nu försöka trycka tillbaka samhällsvetenskapen in i innovationsparadigmet förefaller lite egendomligt, som om samhällsutvecklingen återigen går att reducera till ett antal styrfrågor som väntar på rationella svar.

Det sägs ibland, också ur samhällsvetarnas egna led, att samhällsforskningen förvandlats till ett evigt perspektiverande, snarare än att – som i fallet med de forskningspolitiskt mer framgångsrika laborativa vetenskaperna – presentera rön kring samtida och framtida problem (intervju med Arne Jarrick, ”Forskning skall vara en elitverksamhet”, Universitetsläraren 14/2007). Det har också hävdats från likaledes auktoritativt håll att samhällsforskare hellre ägnar sig åt teoriexeges än ordentlig empirisk analys: ”ståtliga marmortrappor, men när man kommer upp står där bara ett dass”

(Ulf P Lundgren i Vetenskapsrådets tidning *Forska*, 2/2004). Om detta kan man tvista – men också detta får väl främst förstås som en effekt av att samhällsfrågornas komplexitet ökat och att politikens mekanismer förvandlats och att politiker och myndigheter söker sina egna kunskapsbaser. Deras kunskap hämtas alltmer från egna intellektuella resurser och krafter, och tillväxten av think-tanks av olika slag behöver inte nödvändigtvis ses som ett uttryck för att de akademiska samhällsvetenskaperna tappat i samhällelig auktoritet, utan snarare att kunskapen hittar andra vägar ut. Think-tanks ägnar ju sig åt ett slags omförpackning av samhällsforskningen som gör att den kan översättas i politisk och organisatorisk handling. Det är egentligen inte konstigare än att teknisk, medicinsk och naturvetenskaplig forskning i huvudsak kommersialiseras utanför universitetet, i forskarparker och av stora och små företag som är specialiserade på att ompaketera kunskap så att den enklare kan omsättas i varor och tjänster. En betydande del av teknik, medicin och naturvetenskap delar dessutom arvet från samhällsvetenskapen, nämligen att problematisera och perspektivera olika typer av fenomen. Skillnaden är snarare att forskarna från dessa områden läst av samtiden rätt, och förstått att vad världen vill ha är just rön – låt vara att de kan vara motsagda eller glömda redan dagen efter att de presenterats. Här finns möjligen en läxa för samhällsvetare: att uttrycka sig i termer av att ha funnit lösningar på svåra problem.

Därutöver finns en betydande spänning mellan en samverkansinriktad samhällsvetenskap och det framväxande excellensparadigmet. Paul Piersons varning visar hur en enkel förståelse av excellens – publikationer i ett fåtal ledande tidskrifter, publikationer som ofta får ett betydande genomslag just i kraft av att publiceras där – riskerar att sterilisera forskningen (Pierson 2007). Relevanta problem överskuggas i så fall av forskningsfält som går att bearbeta med stora dataserier och med avancerade statistiska metoder. Tendensen finns redan, som Pierson demonstrerar. Liknande studier har kommit om nationalekonomin och pekar på att dess alltmer tekniska karaktär inneburit att de historiska perspektiven på ekonomiska förändringar hamnat i skymundan; tillkortakommanden som nu fått våldsamma praktiska effekter (DeLong & Cohen 2010).

Innovationsdiskussionerna pekar på värdet av att forskningen ”når ut”, men gör det så till den grad att den trivialiserar forskningens värde och betydelse. Excellensparadigmet är inte heller det gripet ur luften – det pekar på behovet och värdet av att publicera sig offensivt för att få genomslag. Det kan också få effekten av att belöna och bemyndiga duktiga

forskare som kanske inte alltid har de mest framskjutna positionerna i vetenskapens hierarki. De positiva lärdomarna av detta tycks redan ha hämtats hem, vilket märks genom att yngre forskare orienterar sig mot internationella arenor och mot intensiv tidskriftspublicering, kanske till och med i så stor utsträckning att forskningsansatserna anpassas efter publiceringsformaten och blir just så fragmenterade som de så ofta är i de naturvetenskapliga fälten.

Lämnat helt okontrollerat leder citeringsanalysen till snedvridnings-effekter och förvridna beteenden, där jakten på andelar på citeringsmarknader blir det allt överordnande målet. Ett talande exempel på detta är hur Linköpings universitet nu bjuder in gästforskare i syftet ”att öka universitetets publiceringar och citeringar” (Linköpings universitet 2009). En sådan utveckling leder till en mekanisering av synen på forskningsplanering – forskarna avprofessionaliseras när deras traditionella styrmedel, kvalitetsbedömningarna, läggs i händer på publiceringsanalytiker, som på olika sätt försöker förfinas förståelsen av vad kvalitet är men också hur forskare på olika sätt försöker manipulera kvalitetsmåten. Den rena kvaliteten skall på så sätt friläggas, tänker man sig. Det historiska arvet av fakulteter och forskningsråd som uttryck för forskarsamhällets förmåga till självhushållning förtvinar i så fall, och man kan redan skönja konturerna av en universitetsmodell med centralstyrd kvalitetsfördelning och trendmässig omfördelning av resurser till stora och synliga (profilerade) forskningsområden. Denna vision tycks vara varje ambitiös universitetslednings dröm, att vara vetenskapligt ledande och med samhället som medspelare, och med en mycket mer hanterlig palett av forskningsspecialisering än den av forna tiders oöverskådliga och ostyrbara fakulteter. Helt kommer man väl inte att lyckas i denna ambition, men risken finns att betydande delar av samhällsvetenskapernas egenart går under om excellens- och innovationsparadigmen får råda ostört; inte bara samhällsvetenskaperna heller för den delen, det finns många andra delar av den akademiska paletten som passar dåligt i de samtida styrningsideologierna (Elzinga 2004).

Fokuseringen på ”starka forskningsmiljöer” kunde motivera förstärka direktanslag till universiteten efter en lång tids nedgång, och var dessutom ett sätt att förstärka vissa typer av forskningsområden och grupperingar som bedömdes vara vetenskapligt starkare. Men utfallet har blivit skevare än avsett, åtminstone vad gäller effekterna på forskningens miljöer. Grundtanken var från början att stödja sådana miljöer som genom sin relativa storlek och sin variation kunde befrämja hög vetenskaplig

kvalitet. Ibland kunde de vara ganska stora och breda, ibland mer fokuserade, ibland disciplinära och ibland tvärvetenskapliga. Men i praktiken har resurser till ”starka forskningsmiljöer” i Sverige gått till väldigt stora grupperingar med gemensamma datamaterial och metodiker i centrum. Däremot har mer sammansatta miljöer som består av många enskilda personer eller mindre grupperingar haft begränsade framgångar, trots att det ofta är just sådana strukturer som oftast utmärker de amerikanska toppuniversiteten (Hollingsworth & Hollingsworth 2000). I Sverige och andra länder är det ett istället smalt skikt av väldigt stora grupperingar inom de laborativa områdena som dragit den största fördelen av denna typ av satsningar, och det kan ingen missunna dem. Men områden och miljöer som är mer lösligt uppbyggda har inte gagnats på motsvarande sätt, och därför har politiken för ”starka forskningsmiljöer” inte nått sina mål.

SLUTORD

Hela utvecklingen mot kvalitet och innovation som forskningspolitiska ledstjärnor kan ses som en del av globaliseringen, där länder och regioner antas konkurrera på en världsmarknad för kunskap, där vetenskapligt hetta och innovationstyngd (antas) ge betydande fördelar – och där kunskap var den nya produktivkraften och universiteten och deras omgivningarna de nya fabriksgolven. De mönsterbildande exemplen fanns denna gång i de amerikanska universitetsmiljöerna, som alla ville förstå och imitera. Om nu den ekonomiska nedgången för USA i finanskrisens efterföljd också drar med sig de amerikanska toppuniversiteten återstår att se. Både privata och offentliga universitet har dock fått se sin oavbrutna och häftiga expansion brytas när andra prioriteringar trätt in, och kapitalet förlorat i värde.

Universitet och forskning lever naturligtvis i sin samtid. För 50 år sedan var det den starka staten och utbyggnaden av offentliga åtaganden som formade villkoren för universitetens forskning och expansionen av teknik, medicin och samhällsvetenskap. För 30 år sedan var det krishantering och sammanbrott som stod på dagordningen – då fick vi ”sektorsforskning” med tillämpningar inom ett vitt spektrum av områden. Längre har det varit tillväxt och konkurrens som utgjort samhällsuppdragen, och det har synt i apostroferingen av excellens och innovation för att stärka nationalstaternas ställning i den globala konkurrensen. I dag är läget mer svårbedömt

– vägen ut ur den djupa ekonomiska krisen är öppen. Antingen är det en intensifierad nyliberal modell med en ytterligare försvagad stat, eller en mer ”församhälleligad” modell, där balansen mellan stat och marknad något skjuts tillbaka. Det senare kan vara en väg mot en tillnyktring. För universitetens del kan det i så fall betyda att deras tillväxtfrämjande roll tonas ned en aning (det riskkapital som så länge pumpat upp universitetens innovationsanspråk har ju till stor del ätits upp av finanskrisen); samhällsforskare har också länge pekat på att sambanden mellan akademisk forskning och tillväxt är komplexa och allt annat än rätlinjiga. Innovationsparadigmet kändes fräscht och just innovativt i en tid av jakt efter nya tillväxtmönster och med en rik tillgång på riskvilligt kapital. Idag är det återigen de stora samhällsfrågorna som står framför oss och där är innovationsretoriken för begränsad och alltför marknadsanpassad. Möjligen ser vi också redan nu en minskad tilltro till excellensen som universitetens och forskningens andra överordnade mål. Excellens i meningen kollegialt erkännande är knappast ett ifrågasatt mål, men om man över-sätter det med andelar på citeringsmarknader är det mer kontroversiellt. Särskilt för områden som studerar variationer i tid och rum blir utpekandet av universella ”citeringsmarknader” kontraproduktivt. Visst är det en dygd att presentera också inhemska fallstudier för en internationell publik, men tron att arenan för studier av svenska samhällsförhållanden är fullt jämförbar med den för forskning om USA är enbart destruktiv. Visst kan det finnas gyllene undantag, men om mediet blir allt och innehållet inget är ju inte mycket vunnet. Då jagar forskningen sin egen skugga.

Forskning är en konkurrensutsatt verksamhet som ofta lever i nära relationer med samhället. Men absolut konkurrens och framtvingad samhällsanknytning bryter ned idén om vetenskapen som en arena för kreativitet och obundenhet. Då dör universitetet som vi känner det idag och tidsstudiemännen tar över.

Referenser

BEN-DAVID, J., 1971. *The Scientist's Role in Society*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

DELONG, J. B. & COHEN, S. S., 2010. *The End of Influence*. New York: Basic Books.

- ELZINGA, A., 2004. "The New Production of Reductionism in Models Relating to Research Policy", i Grandin, K., Wormbs, N. & Widmalm, S. (red). *The Science-Industry Nexus*. Sagamore Beach, MA: Science History Publications.
- GEIGER, R. L. & SÀ, C.M., 2008. *Tapping the Riches of Science*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- GREENBERG, D. S., 2008. *Science for Sale*. Chicago: University of Chicago Press.
- HOLLINGSWORTH, J. R. & HOLLINGSWORTH, E., 2000. "Major Discoveries and Biomedical Research Organization", i Stehr, N & Weingart, P. (red). *Practicing Interdisciplinarity*. Toronto: Toronto University Press.
- LINKÖPINGS UNIVERSITET, 2009. *Process för att finna kandidater till gästforskningsprogram m.m.*
- NELSON, R. R. & WINTER, S. G., 1981. *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- ODSHOORN, N. & PINCH, T. (red), 2003. *How Users Matter*. Cambridge: MIT Press.
- PIELKE, R., 2007. *The Honest Broker*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PIERSON, P., 2007. "The Costs of Marginalization", *Comparative Political Studies* 40 (2), s 146–169.
- Prop. 2008/09: 50 *Ett lyft för forskning och innovation*.
- SCHEUERMANN, W. E., 2005. *Liberal Democracy and the Social Acceleration of Time*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- SHAPIN, S. & SCHAFFER, S., 1985. *Leviathan and the Air-Pump*. Princeton: Princeton University Press.
- WAGNER, P., WITTRICK, B. & WHITLEY, R. (red), 1991. *Discourses on Society*. Dordrecht: Kluwer.

Forskningspolitikens intellektuella kollaps

*Analys och förslag till nyorientering*¹

Marie Demker

I samband med andra världskriget spreds många europeiska forskare, författare och intellektuella för vindarna. En anseelig mängd hamnade i USA. Något som gav den amerikanska samhällsforskningen en enorm skjuts. Samhällsvetenskapen i de skandinaviska länderna kom att påverkas starkt av den utveckling i behaviouralistisk anda som skedde på andra sidan Atlanten. Forskningen inom samhällsvetenskapen gick från en tonvikt på historiska fall, institutioner och ideologier till en orientering mot individuellt beteende, socialiseringsprocesser och psykologiska modeller. I många avseenden var detta en frukt av de stora ekonomiska satsningar som gjordes av amerikanska forskningsfinansiärer med det tydliga syftet att ominnetgöra en återupprepning av det fascistiska övertagandet i Europa (Thue 1997: 143ff). Samhällsvetenskaperna och kulturvetenskaperna blev nyttiga i byggandet och planerandet av det framtida samhället. Den politiska sociologin skulle bidra till att demokratisera och civilisera medborgarna.

Under 1960-talet och framåt byggdes den högre utbildningen i Sverige ut kraftigt, den sociala snedrekryteringen minskade fram till 1970-talet och allt större forskningsresurser ställdes till förfogande, inte minst för samhällsvetenskaperna (Ranehill 2002: 6). Våldiga datamängder byggdes upp och många forskares bidrag till vetenskapen kom att bestå just i samlandet av data och uppbyggnaden av strukturer för att använda dessa data. Syftet var att förklara beteende – inom politik, ekonomi och samhälle. Inom humaniora levde dock den gamla intellektuella förståelsetraditionen kvar och doktoranderna fortsatte länge att skriva på sina mycket tjocka avhandlingar centrerade kring enskilda författarskap, lyriska teman eller historiska epoker.

För statsmakten har den fria forskningen sedan 1960-talet varit mer av ett hot än ett löfte och försöken att kontrollera, reglera och styra forskningen har varit legio. Å ena sidan ses utbildning som en favör och något som därför så många som möjligt skall ha tillgång till, å andra sidan är de forskare som skall bedriva denna utbildning privilegierade, fria och ifrågasättande ideologiproducenter. Därmed blir utbildningspolitik

till en stridsfråga.² Under senare år har dock en kvalitativ förändring skett, de socialdemokratiska regeringarna har organiserat finansieringen av samhällsvetenskaperna och kulturvetenskaperna i form av köp-och-sälj-system precis som inom övrig offentlig sektor. Alla vetenskaper har också inordnats institutionellt under samma paraply och med samma regleringar som utvecklingsarbete inom reglerteknik, läkemedel och organtransplantationer. Den borgerliga regeringen (sedan 2006) har å sin sida försökt att frigöra universiteten för att ytterligare understödja köp-och-sälj-modellens konkurrensideal. Varje högskola och universitet skall nu fullt ut kunna organisera sig på det mest konkurrenskraftiga sättet. Konsekvenserna för sakkunnigförfarande, gemensam vetenskaplig standard för t.ex. professorskompetens eller anställningsförhållanden eller kravet på att hålla samman forskning och undervisning vet vi ännu inget om. Att utvecklingsarbete inom teknik och medicin är starka tillväxtgeneratorer vet de flesta regeringar, alltså vill man gärna dra nytta av dem på bästa sätt. Men hela politiken inom högre utbildning och forskning är starkt ideologiskt laddad; kunskapsproduktion, sanningshävdande och ideologiska utmaningar är något som statsmakten gärna vill styra, reglera och kontrollera. Vilka mekanismer skapar negativa effekter? Och finns det sätt att undgå dem?

Skillnaden mellan att vara ”forskare”, ”intellektuell”, ”historiker” eller ”professor” inom olika områden har numera suddats ut. En ny myndighet skapades för att underordna humaniora och samhällsvetenskap de regler och strukturer som gäller på det tekniska och naturvetenskapliga området. Samtidigt som det hävdats att den nya myndigheten – Vetenskapsrådet – skall främja grundforskning inom alla vetenskapsområdena så underkastas alla områden exakt samma typ av värderingar: poängsättningar, ekonomiska aspekter och publiceringsstatistik. Hur skulle grundforskning inom syriologi, teologi, statsvetenskap, datavetenskap och mikrobiologi kunna jämföras med hjälp av samma parametrar? En betydligt skarpare dialog med vetenskapsteoretiker och idéhistoriker skulle varit hälsosamt, innan myndigheten upprättades, om regeringen verkligen velat gynna grundforskningen inom alla vetenskapsområden.

Nu tror jag inte att det var vad den socialdemokratiska regeringen egentligen ville. Inte heller tror jag att det är en verkligt fri forskning som den borgerliga regeringen eftersträvar. Istället är inrättandet av centrala forskningsfinansiärer, gemensamma för alla vetenskaper, och styrda med regleringsbrev ett led i en politisk strategi som gör om forskaren från

intellektuell till entreprenör (se t.ex. Hasselberg 2009). Den fria forskaren med lojaliteten enbart och endast till kunskap, humanism och förnuft skall reduceras till en entreprenör som är innovativ, utreder, undersöker och penetrerar ting som maktens aktörer finner intressanta eller som mäktiga intressen tror kan generera pengar och tillväxt. Tänkandet ligger i linje med idéhistorikern David Karlssons, som efter sitt avhopp 2008 från ledamotskapet i regeringens Kulturutredning frågade sig om kulturpolitikens konsekvenser blir att kulturarbetare tappar självförtroendet och frågar sig om de är framstående som t.ex. poet eller bara en misslyckad egenföretagare.³

Det vetenskapsideal som styr min syn på grundforskning är i huvudsak popperianskt (Gilje & Grimen 1993: 81ff).⁴ Att forska om något innebär alltså att på teoretisk grund förvänta sig något samt att det är helt avgörande för trovärdigheten i resultatet och för vetenskapen att hypoteser också kan falsifieras. I debatt och argumentation kring mina resultat söker jag sedan övertyga mina kolleger om hållbarheten i min tes, en process som tar lång tid och inte är särskilt medieanpassad. I dessa avseenden kan jag som statsvetare och en zoolog ha spännande dialoger om metoder, modeller och materialfrågor. Ett etiskt ideal i vetenskapssynen är också nödvändigt. Själv finner jag diskussionen om epistemisk dygdighet central (Montmarquet 1987). Att vara epistemiskt dygdig innebär inte bara den enkla, och naiva, tanken att man är ansvarig för vad man gör. Dygden innebär att vara omsorgsfull i forskningsarbetet, något som kan uppnås dels genom forskarens öppenhet och självinsikt och dels genom viljan att pröva alternativ till den egna tesen men också modet att hållas fast vid sina resultat även i motgångar. Dessa förhållningssätt är inte möjliga att förena med rollen som tjänsteman i statens tjänst.

Men om det nu är så att jag och zoologen finner glädje i gemensamma diskussioner om matematiska modeller eller fortplantningsbeteenden hos däggdjur – är det inte bra då med en myndighet som lägger samman olika vetenskapsområden? Jo, om de teoretiska vetenskapsidealerna från grundforskningen fått råda. Men så är det inte. Istället är det de tillämpade vetenskapernas förutsättningar, statens budgetprocess och förvaltningens teknik eller myndighetsregleringar som styr verksamheten. Dessvärre så tror jag inte att det är möjligt att gynna teoretisk grundforskning på annat sätt än att stödja de mest framstående forskarna inom våra olika vetenskapsområden och -discipliner, utan att de skall tala om vad de skall komma fram till först.

VETENSKAPSRÅDETS KONSEKVENSER

I närmare tio år har nu den statliga forskningsfinansieringen till grundforskning i första hand skett via den nya myndigheten Vetenskapsrådet (VR). Tidigare fanns olika forskningsråd för de olika vetenskapsområdena teknik, naturvetenskap, medicin och humaniora/samhällsvetenskap. Därutöver fanns och finns fortfarande många andra forskningsfinansiärer, men VR har ett specifikt ansvar för just grundforskningen. Låt oss då undersöka vad som har hänt särskilt inom VR:s humanistiska och samhällsvetenskapliga råd, det s.k. HS-rådet.

Regeringen och dåvarande forskningsministern Thomas Östros betonade att VR var forskarstyrt och att rådet därför var ett steg framåt när det gällde tilldelningen av forskningsmedel. Vetenskapsrådet är forskarstyrt i så måtto att forskarna tvingas använda stora delar av den tid som man har betalt för att forska till att istället bedöma kollegers forskning samt implementera alla de åtaganden och regler som regeringskansliet – alldeles utan förankring – anser att VR skall genomföra. Men styrningen, den sker i praktiken endast uppifrån⁵. En statlig myndighet är inte uppbyggd för att hantera forskarstyrning. Initiativ ”nerifrån” organisationen tenderar att hamna mellan stolarna, liksom initiativ från det minsta och sämst representerade vetenskapsområdet. Myndighetsstrukturen och förvaltningsdiskursen gör det hart när omöjligt att driva igenom förändringar som initieras från sidan eller nerifrån organisationen – ett förhållande som står i bjärt kontrast till de kollegiala arbetssätt som kännetecknar goda forskarmiljöer.

Många av oss som suttit i HS-rådet menar att forskning inte skall genomföras i enlighet med politiskt bestämda programutlysningar utan ske via stöd till enskilda forskare och projekt. Ändå har HS-rådet haft ett mycket stort antal andra forskningsprogram att implementera, skillnaden är att dessa program har initierats på helt andra ställen än i forskarvärlden.

Under mina sex år i HS-rådet fanns särskilda satsningar på:

- kriminologi
- kultur och hälsa
- forskning om militär säkerhets- och underrättelsetjänst
- forskning om offentlig sektor
- demokrati och offentlig förvaltning
- mångvetenskaplig demokratiforskning

- nazism
- kommunism
- byggforskning
- den sexualiserade människan
- genusaspekter på rättsvetenskapen
- riskprojekt
- biologisk mångfald
- polarforskningsåret
- kultur och samhälle i Asien
- Sverige-Finland-relationer
- människa, samhälle, IT

Därutöver har HS-rådet, liksom andra råd, ett särskilt ansvar för att verka för att genusvetenskapliga perspektiv får genomslag i forskningen, att det råder jämställdhet mellan könen avseende tilldelningen av anslag, att särskilt gynna unga forskare samt att gynna mång- och tvärvetenskap. Att huvudsyftet är att främja slagkraftig grundforskning tenderar att försvinna i mängden särskilda satsningar, satsningar som alltså påläggs rådet uppifrån och inte initieras underifrån. Forskarstyrningen inskränker sig sålunda till hur man vill fördela de tilldelade medlen givet de särskilda satsningar som regeringskansliet för tillfället anser angelägna.

Vetenskapsrådet som helhet tilldelades 2009 ungefär 4 miljarder kronor att fördela till forskning och forskningsinformation. Av dessa föll ca 415 miljoner på HS-rådet varav ca 270 miljoner fördelades som projektbidrag.⁶ HS-rådets ansvarsområde sträcker sig från forskning om döda språk till studier av ögonrörelser i lässituationer, från frågan om betydelsen av det demokratiska underskottet i EU till utgivningen av en svensk teaterhistoria. Svenska forskare inom hela det humanistiskt-samhällsvetenskapliga området måste söka medel om de skall kunna forska, endast en liten andel svenska seniora forskare inom HS-området har idag längre någon substantiell forskning i sin anställning som professor eller lektor.⁷

Som en jämförelse genomför huvuddelen av Sveriges studenter sina studier inom det humanistisk-samhällsvetenskapliga området, det område som alltså har den minsta andelen av forskningsmedlen. Närmare 150 000 av de 280 000 registrerade studenterna i Sverige under år 2008/2009 var inskrivna på utbildningar inom humaniora och samhällsvetenskap. Av Sveriges år 2008 4 201 helårsprofessorer var 1 307 verksamma inom HS-området medan t.ex. området naturvetenskap och teknik (NT-området)

hade 1 014 verksamma professorer. Om vi fördelade de anslagna forskningspengarna jämnt mellan alla professorer skulle det innebära att NT-rådet kunde ge varje professor nästan en miljon om året i forskningspengar – det motsvarar nästan en heltid för forskning för var och en. HS-rådet skulle däremot endast kunna ge en femtedel av den summan, 206 000 om året i forskningspengar till varje professor.¹⁰

HS-rådet har nio olika grupper av forskare som knyts till rådet, och dessa grupper fördelar medel till ansökningar inom var sitt ämnesområde. Beredningsarbetet i varje grupp, som består av en ledamot från HS-rådet samt ytterligare några välmeriterade forskare från hela landet, skall i detalj styras av alla de regleringar som gäller myndigheten som helhet. Regleringarna påverkar också argumentationen avseende vilka projekt som får bidrag och vilka som inte får det, något som kan leda till de absurda konsekvenserna att man inte alltid kan göra substantiell bedömning av projektet utan ofta blir ett offer för de formella reglerna.

I Vetenskapsrådets regleringsbrev anges att satsningar ska ske på olika områden. Sådana områden prioriteras då *vid sidan* av övriga bedömningar. Proceduren kan t.ex. leda till att ett projekt bedöms ha så stort genusvetenskapligt intresse eller kan kopplas till en satsning på offentlig sektor och därför går förbi projekt som rankats högre i det interna beredningsarbetet. Jag förstår att regeringen vill kunna styra forskningen med tanke på de summor som satsas. Men inkonsekvensen är påfallande då styrningen åtminstone inom samhällsvetenskap riktas in på detaljer på en nivå som i det närmaste rör enskilda anställningar (i budgetpropositionen för budgetåret 2009/2010 angavs t.ex. att flera forskningscentra inriktade på vissa regioner – Ryssland och Mellanöstern – skulle inrättas) samtidigt som regeringar oavsett partifärg talar sig varma för ”fri forskning”.

Vad som också är pinsamt är att regeringar – oavsett partifärg – vidhållit att forskningsfinansieringen efter Vetenskapsrådets införande är ”forskarstörd”. Detta påstående grundas på argumentet att forskare har majoriteten i styrelser och råd. Men när regleringsbrev och interna kontrollkrav är så rigorösa och detaljerade som inom forskningspolitiken är denna majoritet av forskare endast en Potemkinkuliss bakom vilken utbildningsdepartementet drar i trådarna.

De interna kontrollsystemen är dock nästan de värsta regleringarna. Och de lägger högskolevärlden på sig själva i syfte att leva upp till de kvantitativa kvalitetsmål som de styrande förväxlar med god forskning. Ett exempel: För att hävda humaniora och samhällsvetenskapernas kvalitet inom

den egna myndigheten har Vetenskapsrådets styrelse infört ett poängsättningsystem för varje ansökan. Varje enskild projektansökan skall rankas på en absolut skala med fem respektive sju steg. Genom att åsätta varje moment i ansökan ett värde från 1–7 samt hela ansökan ett värde om 1–5 skall HS-rådets ansökningar kunna jämföras dels med medicinska ansökningar och tekniska ansökningar, dels utgöra grund för omfördelning mellan discipliner inom det humanistisk-samhällsvetenskapliga området. Hela idén är naturligtvis befängd, eftersom olika vetenskapsområden och discipliner inte bara fäster olika stark vikt vid olika moment i det vetenskapliga arbetet för att bedöma kvalitet, utan också därför att själva formulerandet av vilka moment som är relevanta underkastar alla områden samma hegemoniska natur- och teknikvetenskapliga diskurs. Hur jämför vi en ansökan om den lingvistiska strukturen hos de döda språk som talades ut efter Sidenvägen för flera tusen år sedan med en ansökan som undersöker avstöttningsprocessers förlopp hos njurtransplanterade diabetiker jämför med icke-diabetiker? Hjälper det oss att veta att ansökan om språket vid Sidenvägen har fått en femma på frågan om metodens adekvans och ansökan om avstöttningsmekanismer har fått en fyra? På vilket sätt kan den ena sägas vara ”bättre” än den andra? Det kan den förstås inte eftersom vetenskapligt arbete är kumulativt och bedrivs inom ramen för ett forskningsparadigm och det är bara i det sammanhanget som forskningens kvalitet kan bedömas. Att vi kan rangordna ansökningar inom olika discipliner är de flesta överens om, även om också detta är svårt med tanke på att det egentligen är möjligheten att nå goda resultat vi skall värdera, alltså en prospektiv värdering. Men det humanistiska och samhällsvetenskapliga vetenskapsområdet är alltför heterogent för att jämföra ansökningar med varandra i någon annan mening än iakttagbar samhällelig relevans – och den bedömningen blir med nödvändighet extremt kortsiktig.

Sammantaget menar jag alltså att den nya forskningsmyndigheten Vetenskapsrådet inte har en organisation och ett arbetssätt som gynnar fri och obunden grundforskning, i alla fall inte inom det humanistiska och samhällsvetenskapliga området. Inte heller uppfyller VR de löften om forskarstyrning som utbildningsdepartementet och dåvarande utbildningsminister Thomas Östros utlovade. Vetenskapsrådets myndighetsstruktur missgynnar också det humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningsområdet relativt andra områden, trots att HS-området är det största utbildningsområdet och har fler forskningsaktiva professorer och lärare än andra områden.

FORSKNING I DET ULTRAMODERNA SAMHÄLLET.

I Frankrike genomförde forskarsamhället under 2004 och 2005 protester mot den nya forskningspolitiken, framför allt eftersom man ansåg sig ha fått för lite medel men också för att staten hade förändrat villkoren för de aktiva forskarna. Organisationen "Sauvons la recherche!" bildades för att stödja tanken på en fri, oberoende och kraftfull forskning. I debatten förekom tankar t.ex. som att "man uppfann inte elektriciteten genom att forska om bättre stearinljus." I allt väsentligt träffar den franska protesten också den svenska forskningspolitiken. Grunden för forskningens betydelse och roll i samhällsutvecklingen är att den styrs av nyfikenhet och att den växer kumulativt. Det är inte dagens problem som bör stå i centrum för forskningen, det är för att undvika morgondagens bekymmer vi behöver en fri och obunden forskning.

Politiker på alla nivåer tycks tro att forskning om det ena eller andra kan avhjälpa akuta problem med integration, läskunnighet, miljöproblem eller trafikträngsel. Vad som istället behövs för att lösa dessa problem är att den forskning som finns och den kunskapsbank som forskningskollektivet besitter också används. Vi vet väldigt mycket om integrationspolitik, hur barn och ungdomar lär sig läsa, hur vi återvinner sopor och hur man styr människors trafikbeteende. Men istället för att underlätta forskandet för dem som har detta som profession så vill många utanför forskarsamhället vara med och skapa ny forskning om just det som de själva brinner för. Gunnar Hökmark motionerade t.ex. år 2000 i Riksdagen om att upprätta ett forskningsinstitut som propagerade för frihandelns välsignelser (2000/2001: U204). Dåvarande statsministern Göran Persson feltolkade en enkätundersökning bland svenska skolelever och påbörjade arbetet med att etablera en ny forsknings- och upplysningsmyndighet (Forum för Levande Historia) som skulle upplysa och forska om mänskliga rättigheter och demokrati med utgångspunkt i förintelsen under andra världskriget.¹¹ Moderaterna Sten Tolgfors och Henrik Landerholm motionerade år 2000 om en ny Neutralitetspolitikkommission som skulle ge "rätt" historieskrivning åt Sveriges agerande under kalla kriget (1999/2000: U412). Alltså en historieskrivning som stämde bättre överens med motionärernas egna åsikter om det svenska agerandet.

I det ultramoderna samhället har framsteget blivit en slags ikon, ett värde i sig självt. Vi frågar inte efter på vilket sätt framsteget förbättrar vår livskvalitet eller vår kollektiva självförståelse. Istället är forskningsmedel och forskning det mantra genom vilket framsteget skall nås. Under

1960-talet var framsteget kollektivt eftersom människor i västvärlden, och i Sverige, deltog i ett gemensamt moderniseringsprojekt. Internationalens ord om att "från mörkret stiga vi mot ljuset" kändes säkert väldigt enkelt och självklart för den som vuxit upp i en syskonskara på elva, varit arbetslös, hemlös, haft nödhjälpsarbete och sedan kunnat bygga sitt eget hus på en kommunal tomt. När ATP-pensionen och folkpensionen sedan dök upp vid 67 års ålder kändes framsteget som fullbordat, de egna nu vuxna barnen skulle aldrig behöva sova på en parkbänk eller gå till fots till Stockholm för att söka arbete. Men vilken är framstegets kollektiva inramning idag?

Forskningspolitiken förväntas vara ett svar på de existentiella frågorna som dyker upp när de materiella målen nåtts. Inbyggt i själva begreppet forskning ligger tanken på framsteg, framgång, nyheter och utveckling. Det är svaret på frågan om vart samhället är på väg. Vi är på väg mot ett kunskapssamhälle, sägs det, ett samhälle där utvecklandet av vetandet och kunnandet står i centrum. Frågan är då hur vi skall förklara att trots den ökande utbildningsnivån i Sverige så står allt fler unga människor utan en avslutad och fullständig utbildning, allt fler utlandsfödda välutbildade människor arbetar inom helt andra yrken än de har utbildning för och allt fler forskarutbildade människor frågar sig vem som vill ha deras kunskande efter ofta tolv-tretton års djuplodande studier.

Forskningen blir också allt mer ett legitimerande av redan intagna ståndpunkter. När regeringen inrättar särskilda myndigheter för forskning om genusfrågor, om brottsofferfrågor och om andra världskrigets historia då har det vetenskapens ethos som innebär öppenhet, mod, prövbarhet och intellektuell självinsikt försvunnit. Tror någon att Sekretariatet för genusforskning skulle kunna avfärda genusvetenskapliga perspektiv, att Brottsoffermyndigheten skulle ifrågasätta viktimologin eller att myndigheten Levande Historia skulle nyansera bilden av Nazityskland eller Sovjetunionen? Kanske, men jag är verkligen inte säker.

På samma sätt tillsätter regeringskansliet utredningar och kommissioner som skall bekräfta redan förgivettagna ståndpunkter, som t.ex. den integrationspolitiska maktutredningen eller Tsunamikommissionen. I båda dessa ingick forskare, just på grundval av att de är forskare. De lånar med sig det förtroende som vetenskap och forskning fortfarande har hos medborgarna in i en i huvudsak politiskt definierad uppgift.¹² Tror någon att den integrationspolitiska utredningen skulle kunna komma fram till att det inte fanns diskriminering i Sverige eller att Tsunamikommissionen

skulle kunna ha kommit fram till att allt regeringen gjorde var rätt? Det är inget fel i att rikta pengar mot särskilda områden, men när värderingarna och det normativa innehållet i själva forskningen kommer i förgrunden då försvinner vetenskapsidealet ut bakvägen. Det är heller inget som hindrar att forskningsfinansiärer vill stödja ett visst forskningsperspektiv, men det minsta man bör göra är väl att undersöka kunskapsläget *innan* man genomför satsningen?

Bakgrunden, menar jag, är att i det ultramoderna samhället där individen och framsteget står i centrum så kommer incitamenten för riktade och specialiserad forskningsatsningar alltid att vara goda. Eftersom varje forskare idag måste meritera sig framför allt genom publicering, och då helst i form av engelska artiklar i peer review-bedömda tidskrifter med hög status, så kommer behovet av specialisering att öka. Antalet tidskrifter har ökat dramatiskt under de senaste decennierna och de som kan bedöma t.ex. sociologi, statvetenskap eller juridik i bred bemärkelse blir allt färre. Får man en dålig bedömning kan man hävda att bedömaren inte har samma forskningsinriktning som man själv, istället för att försöka ta till sig kritiken. Incitamenten för allt mindre och allt mer specialiserade forskargrupper ökar alltså. Detta skapar i sin tur incitament för riktade satsningar eftersom ”just mitt område” är dåligt täckt. Genom att politiker har ett krav på sig att leverera och genomföra reformer av olika slag – och genom att forskare fortfarande har bra förtroende bland allmänheten – så blir möjligheten att ”göra en satsning” på t.ex. nazismforskning eller forskning om kulturens betydelse för hälsan helt oemotståndlig.

Ingen, mer än vi som fortfarande tror på vetenskapens oberoende, har i realiteten något intresse av att minska specialsatsningarna. Därför kommer dessa satsningar också att fortsätta. På samma sätt kommer de legitimerande myndigheter och utredningar som skall komma fram till ett på förhand bestämt resultat att öka. Allt fram till den tidpunkt när allmänheten har förlorat förtroende också för forskningen och vetenskapen.

HUR RÄDDAR VI FORSKARNA FRÅN FORSKNINGEN?

Vad är forskning och vem är forskare, det är de grundläggande frågorna vi bör ställa oss om vi skall kunna få rätsida på dagens forskningspolitik. Under förutsättning att man accepterar att vetenskap är en verksamhet som bör präglas av nyfikenhet, kumulativitet och ett visst mått av oförutsägbarhet, samt att de avgörande dygderna för en vetenskapande

människa är öppenhet, engagemang, mod och oberoende, så menar jag att det finns saker att göra.

Forskning idag har kommit att utgöra ett kodord för såväl teoretiskt tänkande inom filosofin som för tekniskt utvecklingsarbete av batteri-drivna elfordon. Jag menar att det är orimligt. Sammanblandningar med orden "efterforska" och "utforska" har gjort ordet "forska" nästan meningslöst som uttryck för en preciserad verksamhet. Det går inte att jämföra utfallet av den forskning som genomförs av en teoretisk filosof när hon eller han utvecklar satslogiska system och nya kvantifikatorer med utfallet av forskning som genomförs av en företagsekonom som undersöker internationaliseringsviljan hos småföretag i en kommun. Inte heller den forskning som genomförs av den idogt arkivletande medeltidshistorikern kan jämföras i utfall med den forskning som genomförs av statsvetaren som söker förklaringar till småpartiers framgång eller misslyckande.

1. Låt oss ta mångfalden på allvar, låt oss erkänna att det finns olikheter och egenheter hos forskningsområden och ämnesdiscipliner och låt oss bejaka att dessa olikheter är berikande.

Vem är då forskaren är nästa fråga att ställa sig. Som professor i statsvetenskap är det inte alls troligt att jag känner någon stark samhörighet med en professor i fri konst som fått sin titel för sitt konstnärligt framstående arbete eller en klinisk professor i endokrinologi vars huvudsakliga arbetsområde alltså är att möta patienter med sjukdomar i de inresekretoriska körtlarna. Skiktningen mellan å ena sidan det teoretiskt/principiella/abstrakta och å andra sidan det kliniskt/praktiskt/tillämpade är ofta starkare än mellan vetenskapsområden. Forskarna är lika pluralistiska och unika som forskningsområdena. För allmänheten är forskaren oftast en person i vit rock med provrör. Att de personer med dessa attribut, som oftast syns i TV, vanligen är laboratorieassistenter (eller biomedicinska analytiker) vet allmänheten sällan om. Att skillnaden mellan en forskningsassistent och en forskarassistent är milsvid är heller inte så lätt att förmedla. Den förstnämnda är oftast en ung student under sin grundutbildning medan den sistnämnda är en disputerad forskare som anses bland de främsta i sin grupp eftersom vederbörande fått en forskningstjänst i syfte att meritera sig för en professorsanställning. De flesta professorer i litteraturvetenskap, filosofi eller andra kulturvetenskaper jag känner tvekar inför termen "forskare" när det gäller dem själva. Och jag delar den bedömningen.

2. *Låt oss alltså sluta låtsas att vi alla har gemensamma intressen inom forskarsamhället och istället bejaka och främja normen om vetenskapligt ethos som den gemensamma kärnan.*

Ett samhälles intellektuella och moraliska halt är inte större än dess historiska minne och förmågan att reflektera över dessa erfarenheter. Humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen och discipliner kan i första hand bidra med just detta – reflektion och självförståelse genom att utveckla och problematisera teoretiska modeller, system och tänkande. I andra hand kan vi också bidra med tänkbara förklaringar till att olika system, lösningar eller organiseringsätt fungerar eller inte fungerar som de gör. Dessa modeller och teorier kan förmedlas via utbildningen. I tredje hand kan vi skapa en stor mängd människor som har tillräckligt hög intellektuell kapacitet och vilja att bidra till det goda samhället, för att samhället skall kunna utveckla livsformer och livskvaliteter som kommer alla medborgare till godo. Och detta är också de tre uppgifter som den svenska statsmakten ålagt universitet och högskolor – forskning, utbildning och samverkan.

Hur skall då statsmakten kunna stödja utvecklingen av det vi kallar grundforskning och ge en stabil grund för dessa tre ovannämnda uppgifter, särskilt inom humaniora och samhällsvetenskap? Jag menar att Sverige inom grundforskningsområdet bör tona ned och på sikt lämna systemet med ansökningskonkurrens. Systemet förbrukar troligen mer resurser än vad det fördelar. I Lund har en beräkning visat att detta universitets ansökningar till det s.k. Linnéstödet 2006 (starka forskningsmiljöer via VR) har kostat sex års heltidsarbete.¹³ Och det handlar om ett ansöknings-tillfälle, ett universitet och en stödform. Om ansökan inte beviljas, vilket gäller 90 procent av ansökningarna, så är det en ganska ansenlig mängd pengar som i stort sett försvinner ut ur systemet.¹⁴ En nationell beräkning av vad såväl granskning och bedömning som ansökningsförfattande för att fördela de 250 miljonerna från HS-rådet egentligen kostar tror jag skulle vara skrämmande läsning.

Istället borde vi värdera att en person som fått ett lektorat vid ett universitet i hård konkurrens, blivit befunnen värdig att inneha docentkompetens och även ansetts professorskompetens har genomgått en sådan noggrann prövning att vi torde låta denna person ha en viss del av sin anställning till just forskningsverksamhet. Normalt sett har personen ifråga granskats av – från betygsnämnd till professorssakunniga – minst tio-tolv seniora kolleger. Det är svårt att ens ur effektivitets- och nyttyosynpunkt

se varför denna person – om hon eller han därutöver vill kunna ägna kanske 50 procent av sin anställning till forskningsprojekt – varje gång måste låta detta specifika projekt granskas ytterligare, med alla de transaktionskostnader det medför. De externa forskningsresurserna bör därför styras över till medel för yngre oprövade forskare i termer av projekt och rekryteringstjänster, samt expensmedel (gästforskarvistelser, assistenter, konferenser m.m.) till seniora forskare.¹⁵

3. *Jag menar att vi bör stärka forskning i anställningen för de personer som har en anställning för vilken det krävs professorskompetens eller docentkompetens. Det skulle också stimulera fakulteterna att se över sin rekrytering när dessa personer anställs.*
4. *Jag menar också att forskningsråden inom humaniora och samhällsvetenskap skall använda sina medel till att efter franskt mönster nationellt fördela särskilda forskningstjänster på t.ex. 3+3 år, särskilt riktade åt yngre forskare som får möjlighet att söka ny miljö. Samt att också tilldela etablerade forskare goda ekonomiska möjligheter till internationellt utbyte, viss nedsättning av undervisning och administrativ verksamhet och assistans med forskningsarbete (under förutsättning att varje professorskompetens forskare har minst 50 procent forskning i anställningen).*

För att rädda forskaren från forskningen kanske vi inom det humanistiska och samhällsvetenskapliga området i fortsättningen bör betona identiteten som intellektuell och vetenskapare. Ett samhälle utan självreflektion, självinsikt och vilja att lära av erfarenheten kommer att falla ned i dumhetens mörka avgrund. Och där hjälper aldrig så många nya högteknologiska bioteknologiska småföretag, nya vattenpumptekniker eller bilsäkerhetsdetaljer. Där krävs upplysning.

Noter

- 1 Denna text är en omarbetad version av ett kapitel i Benner & Sörlin (2008).
- 2 Här finns anledning att påminna om att konflikten mellan kyrklig makt och statsmakt i nationsbyggandet alltid har inrymt just kampen om kunskapen – vem som

skall ha rätten att förmedla, använda och definiera kunskap. Utbildningen som ideologiproducent är därmed en fråga om socialisation där staten önskar skapa goda och lojala medborgare, något som hotas av alltför stor frihet inom utbildningssektorn. För en diskussion om forskningsinriktningar och utbildningsinnehållets relevans för nationsbyggande se Thue (1997).

- 3 Intervju med David Karlsson, Göteborgs-Posten den 4 februari 2010.
- 4 Popper står som portalfigur för den kritiska rationalismen där hypotesprövning, falsifierbarhet och regelbundenhet är i centrum för vetenskapen. Men som Gilje & Grimen (1993) betonar så kom Popper mer och mer att skilja på å ena sidan human- och kulturvetenskaperna och å andra sidan naturvetenskaperna, något som ledde honom mot en allt mer hermeneutisk inriktning.
- 5 Värt att notera är också att trots att myndigheten via sina ämnesråd besitter expertkunskap och kontakter inom t.ex. arbetspsykologi, förvaltningsrätt, policyforskning, artificiell intelligens och språkvetenskap så används aldrig forskarna som en resurs i dessa frågor. Istället för att ta till sig forskningsresultat från framstående forskningsmiljöer om t.ex. offentlig förvaltning eller datavetenskap arbetar myndigheten med konsulter från den stockholmska närmiljön.
- 6 NT-rådet har närmare en miljard och M-rådet närmare 825 miljoner att fördela (det sistnämnda en dubbling på fem år). Av nästan två och en halv miljard i rena projektmedel har HS-området således knappt tolv (12!) procent att fördela inom sitt område. Alla ekonomiska uppgifter om VR hämtade ur årsredovisningen 2009.
- 7 Sedan 1991 har antalet professorer ökat från 1858 till 2008 en bit över 4000, huvuddelen av tillskottet har skett genom s.k. befordringsprofessorer. Dessa personer har sällan mer än högst 10–20 procents forskningstid i sin anställning. En s.k. fullmaktsprofessor har normalt sett ca 75 procent forskningstid i sin anställning. Se vidare SCB:s statistik: http://www.scb.se/Statistik/UF/UF0202/2009A01C/UF0202_2009A01C_SM_UF23SM0901.pdf
- 8 Se SCB:s och HSV:s statistik: http://www.hsv.se/download/18.19cof8951221af3b17d7ffe1553/0912R_tabellbilaga.pdf
- 9 Se SCB:s statistik http://www.scb.se/Statistik/UF/UF0202/2009A01C/UF0202_2009A01C_SM_UF23SM0901.pdf
- 10 Naturligtvis är det i första hand yngre forskare som söker projektstöd, men antalet professorer inom ett område ger en uppfattning om områdets vetenskapliga bredd och kompetens.
- 11 Forum för Levande Historia inrättades den 1 juni 2003 efter ett regeringsbeslut 1999. En kommitté tillsattes med uppgift att utreda möjligheterna för en ny myndighet och för att vidta de åtgärder som behövdes. Dir 2001:6, Dir 2002:164.
- 12 Mer än hälften av svenska folket har mycket eller ganska stort förtroende för forskning inom medicin, teknik, naturvetenskap och samhällsvetenskap. Bland svenskarna har 57 procent mycket eller ganska stort förtroende för universitet och högskola,

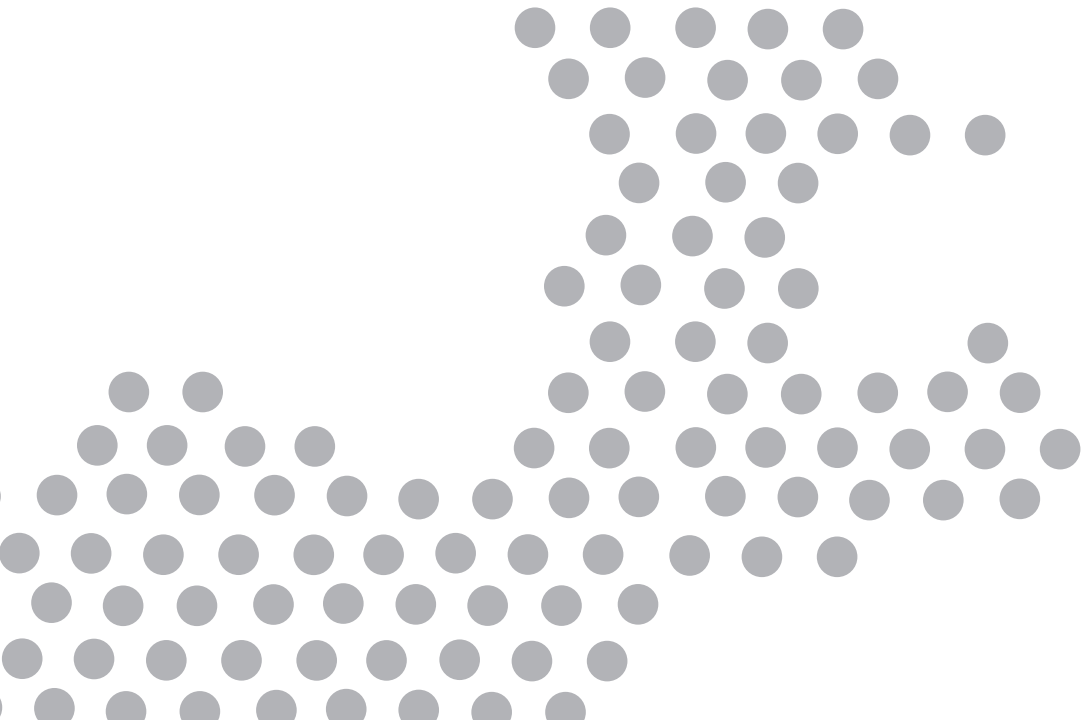
- vilket är i topp av förtroendelistan tillsammans med sjukvården (Holmberg & Weibull 2005: 70, 185).
- 13 "Spetsansökningar?" ur *Dagens Nyheter* den 4 april 2006 av Henrik Berggren.
  - 14 För min egen del skulle sex års heltidsarbete kosta staten 4,5 miljoner kronor inklusive sociala avgifter och före skatt. Netto bör kostnaden ändå hamna runt 2 miljoner. Frågan är på vilket sätt detta förfarande är ämnat att gynna forskningen.
  - 15 Någon form av s.k. tenure-track system borde införas i Sverige.

Referenser

- BENNER, MATS & SÖRLIN, SVERKER, 2008. *Forska lagom och vara världsbäst*. Stockholm: SNS Förlag.
- BERGGREN, HENRIK, "Spetsansökningar?", *Dagens Nyheter* den 4 april 2006.
- GILJE, NILS & GRIMEN, HARALD, 1993. *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos.
- Göteborgs-Posten* den 4 februari 2010. Intervju med David Karlsson.
- HASSELBERG, YLVA, 2009. *Vem vill leva i kunskapssamhället? Essäer om universitet och framtiden*. Hedemora: Gidlunds.
- HOLMBERG, SÖREN & WEIBULL, LENNART (red), 2005. *Lyckan kommer, Lyckan går*. SOM-rapport nr 36, SOM-institutet, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Högskoleverket*. Antagningsstatistik.
- MONTMARQUET, JAMES A., 1987. "Epistemic virtue", *Mind* 96 (384), s 482-497.
- RANEHILL, EVA, 2002. *Social snedrekrytering till högre studier. En litteraturöversikt*. Arbetsrapport, Institutet för framtidsstudier 2002:10, Stockholm.
- THUE, FREDRIK W., 1997. *Empirisme og demokrati*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vetenskapsrådets årsredovisning 2009*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Statistiska Centralbyrån*. Högskole- och universitetsstatistik.

Gränsytor

Additiv eller integrativ flervetenskaplig forskning?

Några reflektioner från mina erfarenheter av en flervetenskaplig miljö

Ulrika Mörth

INLEDNING

Vad menas med en flervetenskaplig miljö? Det enkla svaret är att det är en miljö där forskare från olika vetenskapliga discipliner arbetar. Den intressanta frågan är på vilket sätt dessa forskare arbetar – enskilt eller med andra? Det första sättet att arbeta på skiljer sig inte nämnvärt från det som gäller på den vanliga institutionen, förutom att det förmodligen är lite lugnare när det inte finns några studenter i korridorerna. Man låter sig inspireras av kollegors intressanta forskning men arbetar i övrigt relativt ostört med sina texter. Slutresultatet är ett arbete som visar på en medvetenhet om andra vetenskapliga discipliners perspektiv. Man lägger så att säga till andras perspektiv till det egna – en additiv forskningsstrategi. Det andra sättet handlar om att man själv eller tillsammans med kollegor integrerar tankegodts från det egna ämnet med andras perspektiv. Slutresultatet är en integrerad forskningsprodukt i vilken det inte längre går att på ett enkelt sätt att identifiera det egna ämnet – en integrativ forskningsstrategi.

Det här är förstås två idealtyper av flervetenskapliga miljöer och vilken typ av forskningsresultat de genererar. I praktiken är de flesta flervetenskapliga miljöer en kombination av båda. Jag tror ändå att flervetenskapliga miljöer skiljer sig åt när det gäller vilken ambition och inställning som finns rörande relationen mellan det enskilda arbetet och det gemensamma arbetet. Ska miljön addera olika perspektiv till varandra eller ska man försöka få fram något nytt perspektiv på samhällsfrågor? Organiseringen av den flervetenskapliga forskningsmiljön kommer sedan att utvecklas på lite olika sätt beroende av vilken huvudsaklig forskningsstrategi som väljs. Jag återkommer till hur det kan se ut på Score, Stockholm Center for Organizational Research, som jag varit en del av sedan 1996.

En annan reflektion jag gjorde när jag började fundera över mina erfarenheter från en flervetenskaplig miljö är vad man ska kalla miljöer där

flera vetenskaper möter och verkar med varandra. Flervetenskaplig miljö kan leda tanken till att det är just flera vetenskaper och att de existerar parallellt med varandra. Ett alternativ är att istället tala om en mångvetenskaplig miljö som leder tanken till en mängd av vetenskaper och som blandas med varandra. Den flervetenskapliga miljön skulle då passa ihop med ett arbetssätt som handlar om att fokusera på det egna arbetet och på den egna disciplinen. Den mångvetenskapliga miljön handlar istället om ett mer integrerat arbetssätt. Ytterligare en möjlighet är att kalla den flervetenskapliga miljön för tvärvetenskaplig. Det låter spännande att vetenskapen kan tvära igenom, om det nu kan tolkas så. Å andra sidan låter det lite ytligt. Man riskerar att kunna lite om mycket och frågan är om man då kan utveckla något nytt.

Jag lämnar frågan om vad man bör kalla flervetenskapliga miljöer och går istället över till den kanske viktigare frågan om hur det är att arbeta i en sådan miljö, särskilt om ambitionen är att integrera andras forskning i den egna. Det finns två svar på den frågan. Den flervetenskapliga miljön kan förvirra och skapa problem för dig som forskare men den kan också innebära en befrielse och skaparglädje som du aldrig tidigare upplevt i den mer traditionella vetenskapliga miljön. Nu ska det väl också poängteras att även vanliga institutioner är en slags flervetenskaplig miljö. Detta gäller inte minst för oss statsvetare som sysslar med skilda ting – internationell politik, förvaltning, politisk teori etc. När jag i mitten av 1990-talet började som forskare på Score, som är ett forskningscentrum mellan handelshögskolan i Stockholm och Stockholms universitet, förstod jag föga var det innebar att arbeta med forskare från andra vetenskapliga discipliner. Jag tänkte ungefär som så att statsvetenskap är ett stort ämne och är i sig självt flerdisciplinärt. Den erfarenheten borde därför ge mig goda förutsättningar att verka i en flerdisciplinär forskningsmiljö. Lite nonchalant tänkte jag att statsvetenskap är ett hopplöck av teorier från framför allt sociologi och andra samhällsvetenskapliga discipliner så hur svårt kan det vara? Jag hade ingen stark känsla eller erfarenhet av att statsvetenskap hade någon tydlig identitet, åtminstone inte teoretiskt.

När jag kom till Score insåg jag att inget kunde vara mer felaktigt. Statsvetenskapen lånar visserligen begrepp och teorier från andra ämnen men det gör oss inte särskilt flervetenskapliga. Jag upptäckte att det fanns en ganska stark statsvetenskaplig identitet. I den följande texten tänkte jag resonera kring den upptäckten och hur jag gradvis kom att få ett mer flerdisciplinärt perspektiv på forskningsproblem än vad jag hade till en

början samt hur det berikade min forskning. Kort sagt, jag upplevde först en förvirring i den nya miljön, vilket var väldigt frustrerande, men ganska snart upplevde jag en slags kreativ befrielse från alla "måsten" och andra bojor som riskerar att hämma den vetenskapliga kreativiteten. Jag vill betona att den statsvetenskapliga identiteten inte måste delas av alla statsvetare. Den är inte heller nödvändigtvis exklusivt statsvetenskaplig, utan i vissa fall ganska typisk för samhällsvetare. Identitet ska här förstås i termer av särdrag som tydliggörs i möten med andra, och särskilt då i mitt möte med Score.

SCORE

Score beskrivs som ett mångvetenskapligt forskningscentrum med syfte att forska om organisatoriska aspekter av det moderna samhället. Centrumet drivs gemensamt av Handelshögskolan i Stockholm och Stockholms universitet. I början av 1990-talet beslutade den svenska riksdagen att avsätta medel för mer forskning om den offentliga sektorns omvandling. Ett antal organisationsforskare vid Handelshögskolan i Stockholm gick samman med forskare från statsvetenskap, sociologi, socialantropologi och historia vid Stockholms universitet. I mitten av 1990-talet fick Score ett eget hus i Kräftriket, som då var ett nytt campusområde på Stockholms universitet. Jag kom dit strax efter och har sedan dess varit aktiv på Score. Nuförtiden är jag ordförande för styrelsen och mindre aktiv som forskare på Score, men mitt intresse för det organisationsteoretiska perspektivet på världen är mycket starkt.

Score har en tydlig integrativ forskningsstrategi. Forskningen organiseras huvudsakligen genom olika teman, t.ex. reglering, demokrati och marknad. Tanken är att forskare från olika discipliner arbetar tillsammans och skriver gemensamma texter inom de olika temata. Min erfarenhet är att denna integrativa forskningsstrategi kräver en stark ämnestillhörighet vilket kan tyckas vara en ganska paradoxal slutsats. Det är dock inte så konstigt som det låter. Det är ju först när man kan grunderna i matlagning som man kan börja improvisera och pröva på egna matrecept. Ungefär så fungerar även den integrativa forskningsmiljön. När osäkerheten och ängslan minskar, för att man inte håller sig à jour med allt som händer i det egna ämnet, kan man på allvar börja vara kreativ som forskare i den flervetenskapliga miljön. Det är då man slutar med att hävda att det egna ämnet sitter inne med lösningen, t.ex. när det gäller hur vissa begrepp ska

definieras och användas, och att ständigt nämna stora namn i det egna ämnet. Man kan istället luta sig tillbaka i seminariestolen och lyssna intresserat på hur andra forskare uppfattar världen och fundera på vad man kan åstadkomma tillsammans. Vägen dit är inte så enkel och kanske är inte heller alla forskare beredda att ta sig dit. Jag har försökt att ta mig dit och det har jag gjort med benäget bistånd från alla trevliga och begåvade forskare på Score. Vi börjar min "reseskildring" med mötet mellan en statsvetenskaplig identitet och den flervetenskapliga forskningsmiljön.

EN STATSVETENSKAPLIG IDENTITET?

Det är förstås vanskligt att uttala sig om huruvida det finns en statsvetenskaplig identitet eller inte. Det finns förmodligen ganska många identiteter i ämnet. Men som i många andra sammanhang brukar ens svenskhet bli tydlig när man reser och befinner sig i andra kulturella och sociala sammanhang. Ungefär så kan man beskriva hur jag i mitt möte med Score kunde se att det trots allt finns några tydliga drag hos statsvetare som man skulle kunna beteckna, om än lite slarvigt, som en statsvetenskaplig identitet. Jag tänkte drista mig till att nämna två identitetsdrag hos statsvetare. Det första handlar om begeistringen för den linjära tankefiguren och det andra om respekten för auktoriteter.

Det första identitetsdraget jag kom att tänka på under min första tid på Score är att statsvetares analyser ofta bygger på linjära tankefigurer. Det finns så att säga en början och ett slut. Bengt Jacobsson ställde frågan ett antal gånger till mig om varför statsvetare utgår från att beslutsprocesser har en början och ett slut? Jag har inget bra svar annat än att det förefaller vara en tankefigur som är stark i statsvetenskapen, och särskilt då för forskningen om politiska beslutsprocesser. Till denna linjära tankefigur finns också föreställningen att politiken kan styras, och särskilt då styrningen av de formella politiska institutionerna. Vår uppgift som forskare blir då att identifiera och upptäcka hur de politiska institutionerna styr och med vilka normer och andra strukturer som gör styrningen möjlig. På Score mötte jag en annan tankefigur, nämligen att beslutsprocesser är cirkulära och att beslutsprocesser är i det närmast ostyrbara. Det betyder inte att makten inte går att studera, men den rationalitet vi söker i form av intentioner och intressen kanske inte finns. Istället bör vi söka efter lämplighetslogiker och sociala praktiker som ofta inte alls är kopplade till de politiska texter som statsvetare ofta utgår ifrån. Det här rationalistiska

tänkandet är mycket viktigt i den statsvetenskapliga analysen av politik. Det behöver inte nödvändigtvis betyda att beslutsfattare har full kontroll över beslutsituationen – här finns en glidande skala mellan den extrema rationella aktörsmodellen till beslutsmodeller som innebär begränsad rationalitet ("bounded rationality"). Jag började dessutom förstå att mina kollegor inte förstod varför jag envisades med att tala om aktörer. Vad menas med aktörer? Finns aktörer eller skapas dessa i sociala processer? Kort sagt, jag mötte vad vi statsvetare ofta betecknar som ett sociologiskt institutionellt teoretiskt perspektiv eller ett socialkonstruktivistiskt perspektiv. Fast den beteckningen som innebär att vi menar att "norms matter" och att intressen skapas i processer, var något nytt för Göran Ahrne. Han är professor i sociologi och jag minns hur han i en betygsnämnd på statsvetenskapliga institutionen inte förstod vad som menades med "the sociological turn" i studiet av internationell politik. Det var en intressant iakttagelse eftersom jag insåg att alla ämnen tycks göra sina egna tolkningar av andras vetenskapliga discipliner och hur de kan användas i den egna forskningen.

Det andra identitetsdraget som jag upptäckte att många statsvetare delar är en slags övertro eller överdriven respekt för tidigare forskning. Jag kallar det för respekt för auktoriteter. Jag minns när den statsvetenskapliga debatten om aktör-struktur var som mest livlig (inom framför allt internationell politik), och hur Anthony Giddens andra auktoriteter inom området flitigt citerades. Anthony Giddens och var en auktoritet inom statsvetenskapen men bland sociologerna på Score ansågs han vara en ganska ointressant teoretiker. Istället fick jag höra att jag borde läsa Luhman och Latour och andra relativt okända sociologer för mig, i alla fall i mitten av 1990-talet. Det var också tydligt hur många av mina kollegor på Score sällan använde sig av "stora namn" för att underbygga och legitimera den egna forskningen. På Score uppfattades ibland "name-dropping" som uttryck för en slags ängslan att göra fel och sticka ut. Jag sympatiserar starkt med synen att forskningen är kumulativ och att det är viktigt att vara påläst och ödmjuk inför den egna forskningsuppgiften. Nackdelen är att man kan bli alldeles för upphängd på vad andra sagt (särskilt auktoriteter på området) och att det egna arbetet aldrig blir tillräckligt bra för att publiceras eftersom det alltid finns en ny bok som man borde läsa innan man skickar artikeln för internationell granskning. På Score möttes jag av en frimodighet, som ibland faktiskt övergick i en slags naivitet, om vilka forskningsfält som ännu inte var beforskade. Det var riktigt befriande

för mig att möta denna ibland lite respektlösa hållningen inför tidigare forskning. Den bidrog starkt till att jag skrev flera böcker och artiklar som inte helt och hållet följde den tidigare forskningen på området. Den gav mig helt enkelt ett utrymme att tänka på min egen forskning på ett lite anorlunda sätt och framför allt, att publicera utan ångest!

Sammantaget kan man lite förenklat påstå att det finns ett Score-perspektiv som framför allt handlar om att utmana den rationalistiska och linjära tankefiguren. Det socialkonstruktivistiska perspektivet dominerar men tar sig ganska många olika uttryck eftersom flera discipliner ska integreras med varandra. Det finns inte en "husgud" utan väldigt många olika gudar, vilket betyder att risken för likriktning och överdriven trendkänslighet är ganska liten.

MIN FORSKNING PÅ SCORE

Är EU en organisation? Ett jakande svar ter sig knappast kontroversiellt för en statsvetare som jag, med inriktning mot europeisk och internationell politik. EU kan mycket väl studeras som en internationell organisation. Fast det var inte det som menades med organisation på Score. Nej, enligt ett organisationsteoretiskt perspektiv menas något mycket mer abstrakt och fundamentalt för hur samhälle och stat är uppbyggda. I statsvetenskap ter sig inte organisation som något märkvärdigt begrepp. Det handlar om en aktör, t.ex. EU, FN eller Sveriges Kommuner och Landsting. Flera av mina Score-medarbetare hade problem med båda dessa antaganden. Jag fick höra att organisationsbegreppet är analytiskt och det är utifrån organisationer man kan förstå världen. Jag fick flera frågor om varför jag envisades med att tala om aktörer. Hur ser man en aktör? Är alla organisationer med nödvändighet också aktörer? Jag blev faktiskt väldigt förvånad över att begreppet organisation var så komplicerat, och att det fanns en så stor litteratur om begreppet, och inte bara i företagsekonomi utan också i socialantropologi, sociologi och i statsvetenskap i andra länder. Jag var laddad till tänderna med teorier om institutioner, inte minst kring nyinstitutionell teoribildning – och så var det organisationsbegreppet som skapade mest debatt och de mest intressanta seminarierna!

Det tog ett tag innan jag på allvar tog till mig Nils Brunssons (professor i företagsekonomi) och Göran Ahrnes (professor i sociologi) tes att världen kan analyseras utifrån organisationer, och särskilt utifrån metaorganisationer (Ahrne & Brunsson 2008). För Nils och Göran finns

ingen skillnad mellan EU och Svenska Bandyförbundet. De är båda metaorganisationer med vilket menas att de har andra organisationer som medlemmar. Jag tyckte hela idén var en smula barock. Hur kan man jämföra ett politiskt system i vardande med en stark politisk, ekonomisk och juridisk maktapparat å ena sidan med bandyförbundet å den andra? Jo, det kan man faktiskt och med ett gott resultat även för en statsvetare. Metaorganisationer fungerar ungefär på samma sätt oavsett om det handlar om EU eller bandyförbundet. Maktmekanismerna är faktiskt desamma och komplexiteten mellan beslutsnivåer skiljer sig inte heller nämnvärt åt, vare sig det rör sig om förhandlingar mellan Bryssel och medlemsstaternas regeringar, eller om bandyförbundets styrelse och dess lokala föreningar. Det handlar i båda fallen om att finna en balans mellan centralstyrning och nationellt/lokalt självbestämmande.

En kanske ännu större ögonöppnare för mig och min forskning var Kerstin Sahlins bok om planeringen och byggandet av globen i Stockholm (Sahlin-Andersson 1998). Kerstin hävdar i boken att komplexa beslutsprocesser behöver vara tillräckligt klara i förhållande de mål som eftersträvas för att man ska kunna fatta beslut, men samtidigt vara tillräckligt vaga för att alla parter ska känna sig nöjda med beslutet. Kerstin lanserade även begreppet översättning som ett sätt att förstå hur man åstadkommer politisk legitimitet av beslut. Jag var alldeles förbluffad över Kerstins arbeten. Här hade jag i årtal ägnat mig åt speciallitteratur om EU och dess komplexitet, utan att egentligen ha funnit den analytiska skärpa som jag visste krävdes för att fånga den empiriska komplexiteten. Den fann jag i en bok om globen! EU är ju en enormt komplex beslutsorganisation och det finns otaliga exempel på oklarhetens strategi. Ett av mina favoritexempel är när EU fattade beslut om en förstärkt militär kapacitet och hur den dåvarande franske presidenten, Jacques Chirac, uttalade att detta var ett viktigt steg mot en europeisk försvarsgemenskap, medan den dåvarande svenske statsministern, Göran Persson, hävdade i den svenska riksdagen att beslutet handlade om att förstärka EU:s humanitära kapacitet eftersom styrkan skulle ägna sig åt minröjning och andra humanitära arbetsuppgifter. De båda politiska ledarna var uppenbarligen nöjda med beslutet och översatte det så att det passade in i den nationella kontexten. På så sätt skapades nationell politisk legitimitet av ett beslut fattat i Bryssel. Det var samtidigt uppenbart att uttalandena visade på en genuin oklarhet över vad man egentligen hade beslutat om, men sådan är politikens villkor och det gäller såväl lokala som europeiska beslutsprocesser.

I min docentbok från 2003 studerade jag framväxten av en europeisk krigsmaterielpolitik utifrån ett organisationsteoretiskt perspektiv (Mörth 2003). Jag använder mig här av organisatoriska fält som gav mig en fantastisk möjlighet att studera många aktörer och normsystem för att förstå den komplexa organiseringsprocess som EU utgör. Året därpå var jag redaktör för ytterligare en "Score-produkt" och då handlade det om utbredningen av mjuk reglering i global 'governance' (Mörth 2004). Den traditionella statsvetenskapen är ju ganska fokuserad på lagstiftning och 'hård' reglering. På Score uppmärksammades tidigt hur standardiseringsorganisationer och andra s.k. reglerare är viktiga för att organisera och påverka politiska beslut. EU fattar visserligen beslut om lagar (t.ex. i form förordningar och direktiv) men inte så sällan emanerar dessa från olika standardiseringsorganisationer, branschorganisationer och andra icke-statliga organisationer (Brunsson & Jacobsson 2000)

I min senaste monografi från 2008 (Mörth 2008; 2009) är jag också starkt influerad av ett organisationsteoretiskt perspektiv på EU. Den här gången står europeiska privat-offentliga samarbeten i fokus. Ingen har väl undgått den omvandling som skett i de nationella offentliga organisationerna mot ett mer marknadsekonomiskt tänkande och vad som oftast beskrivs som "New Public Management" (Mörth & Sahlin-Andersson 2006). I boken från 2008 ställs frågan om ett närmare samarbete mellan vinstdrivande organisationer och offentliga organisationer, ofta i termer av partnerskap, går att kombinera med den mer traditionella vertikala makt- och ansvarskedjan. Kort sagt, vad händer när den sociala praktiken ("governance") möter de demokratiska idealen ("government")? Återigen försöker jag att studera horisontella makt- och regleringsrelationer och hur olika organisatoriska fält/normsystem interagerar och påverkar varandra.

Jag vet inte om min forskning är flervetenskaplig i additiv eller integrativ mening. Det handlar nog om både och. I vissa fall har jag försökt och delvis lyckats att göra en syntes av olika vetenskapliga perspektiv (Mörth 2003) medan det i andra fall rör sig mer om att visa på medvetenhet om att andra forskare också känner till det studerade empiriska området (Mörth 2008). Min forskning är särskilt inspirerad av den företagsekonomiska och sociologiska organisationsforskningen. Den socialantropologiska forskningens fokusering på reflexiva processer har också varit viktig för mig och hur antropologer arbetar med deltagande

observationer. Historievetenskapen har lärt mig, paradoxalt nog, att man kan vara historiskt medveten utan att behöva gå tillbaka ”till de gamla grekerna”. Det kan helt enkelt vara så att samtida fenomen kan spåras till ganska sena historiska formativa moment.

En fråga jag funderat på är om jag hade skrivit det jag gjort oberoende av Score? Kontrafaktiska resonemang är svåra att föra. Jag har dock svårt att tro att jag skulle ha varit den forskare jag nu är utan den erfarenhet jag haft av en flervetenskaplig miljö. Denna period inföll dessutom under en formativ period i min forskarkarriär. Jag har framför allt beskrivit hur Score påverkat min forskning eftersom det är enklare än att diskutera hur min forskning påverkat Score. Det får nog andra bedöma.

AVSLUTNING

Den flervetenskapliga miljön förpliktigar om den ska vara flervetenskaplig. I annat fall blir det ju bara en miljö där forskare från olika discipliner träffas men utan att integrera varandras perspektiv i den egna forskningen. Min erfarenhet av en flervetenskaplig miljö är en annan. På Score skriver man ofta tillsammans med andra forskare från andra vetenskapliga discipliner. Det kräver stort tålamod men för den som orkar vänta belöning i form av nya och kanske lite originella tankegångar som man kan föra in i sitt eget ämne. Man upplöser inte statsvetaridentiteten i den flervetenskapliga miljön. Man får istället multipla identiteter.

Den problemorienterade forskningen är mer aktuell än någonsin och fler centra har tillkommit i Stockholm och vid andra lärosäten. Jag tolkar den utvecklingen som att flervetenskaplig forskning har fått en högre status än tidigare. Dilemmat för många forskare är dock detsamma som förut; att publicera i den egna disciplinens viktiga tidskrifter för att kunna klättra på den akademiska stegen, och samtidigt vara en god medarbetare i den flervetenskapliga forskningsmiljön. Detta dilemma blir än besvärligare om den flervetenskapliga forskningen är fakultetsöverskridande. Jag har ganska nyligen börjat samarbeta med forskare på Stockholm Resilience Centre. Här ska samhällsvetare och naturvetare tillsammans försöka utveckla analysmodeller som ska inbegripa politiska beslutsprocesser och förändringar i ekosystemet. Mitt bestämda intryck är att de enskilda forskarna är beredda att ta på sig denna utmaning och angelägna forskningsuppgift. Jag är dock inte helt säker på att universitetsorganisationen är lika förberedd på den fakultetsöverskridande flervetenskapliga

forskningen. Uppgiften som forskarna och universiteten står inför är nämligen enorm, särskilt om vi tänker oss en flervetenskaplig forskning som ska resultera i integrativa forskningsprodukter. Jag ser med spänning fram emot att följa hur universiteten antar denna utmaning!

Referenser

- AHRNE, GÖRAN & BRUNSSON, NILS, 2008. *Meta-organizations*. Cheltenham: Edward Elgar.
- BRUNSSON, NILS & JACOBSSON, BENGT, 2000. *A World of Standards*. Oxford: Oxford University Press.
- MÖRTH, ULRIKA, 2003. *Organizing European Cooperation – The Case of Armaments*. Lanham, MA: Rowman & Littlefield.
- MÖRTH, ULRIKA (red), 2004. *Soft Law in Governance and Regulation – An Interdisciplinary Analysis*. Cheltenham: Edward Elgar.
- MÖRTH, ULRIKA & SAHLIN-ANDERSSON, KERSTIN (red), 2006. *Privatoffentliga partnerskap – styrning utan hierarkier och tvång?* Stockholm: SNS Förlag.
- MÖRTH, ULRIKA, 2008. *European Public-Private Collaboration – A Choice between Efficiency and Democratic Accountability*. Cheltenham: Edward Elgar.
- MÖRTH, ULRIKA, 2009. “The Market Turn in EU Governance – The Emergence of Public-Private Collaboration”, *Governance* 22 (1), s 99–120.
- SAHLIN-ANDERSSON, KERSTIN, 1998. “The social construction of projects. A case study of organizing an extraordinary building project – The Stockholm globe arena”, i Brunsson, Nils & Olsen, Johan P. (red), *Organizing Organizations*. Oslo: Fagbokforlaget.

Vad kan ett naturvetenskapligt perspektiv bidra med i studiet av miljöpolitik?

Om samarbete och konkurrens i miljöforskningen

Katarina Eckerberg

Stockholmskonferensen 1972 satte miljö och utveckling på dagordningen, och var den första i sitt slag att synliggöra kopplingen mellan miljö och social, politisk och ekonomisk utveckling. Jag var ung vid denna tid och började min forskarbana i början av åttiotalet då miljöfrågor engagerade många ungdomar, däribland studenter. Att jag ville forska om miljöfrågor kändes självklart redan då, men att jag blev statsvetare från att ha studerat mest naturvetenskap som jägmästare var resultatet av en serie – som jag ser det – lyckade omständigheter. Min egen forskarutveckling kan sägas ha följt ”modet” inom miljöforskningen – från ett närapå totalt dominerat naturvetenskapligt perspektiv på miljöfrågorna till ett betydligt bredare, där samhällsvetare är med på banan.

Från att ha handlat främst om utsläpp från industrier till luft och vatten och kemikalieanvändning i jord- och skogsbruket, berör miljöfrågorna idag hela samhällets energianvändning, transporter och produktionssystem samt inte minst medborgarnas efterfrågan och konsumtion av varor och tjänster. Miljöfrågorna har alltid uppfattats som lokalt och nationellt gränsöverskridande eftersom föroreningar liksom växter och djur inte stannar vid administrativa gränser, men vår ökade handel och beroende av globala produktionskedjor sätter miljön i nytt världspolitiskt fokus. När klimatfrågan uppmärksammades på bred front genom bl.a. *Sternrapporten* 2006 och Al Gores film *En obekvämt sanning* 2007 stod det nog klart för de flesta att miljöfrågorna handlar om hela västvärldens livsstil såväl som om globala resursfördelningsfrågor. Det råder knappast någon tvekan om att det främst är naturvetare som slagit larm om nya miljöproblem och satt dessa på den forskningspolitiska agendan, såsom är fallet både för luftföroreningarna genom markläreforskaren Svante Odén, klimatfrågan genom kemisten Svante Arrhenius vid sekelskiftet och betydligt senare av Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) som initialt leddes av meteorologen Bert Bolin. Naturvetare dominerar också i problematiseringen av biologisk mångfald genom International Union

for Conservation of Nature och Millennium Ecosystem Assessment som nyligen lett till bildandet av en panel i IPPC:s anda, Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. Men lika sant är att när samhället ska försöka förstå, förklara och förändra – och söka ”lösningar” på miljöproblemen – behövs många andra perspektiv än de rent naturvetenskapliga.

I denna essä drar jag från mina personliga erfarenheter över åren och reflekterar över hur naturvetenskapliga perspektiv kan bidra till studier av miljöpolitik. Min tes är att det behövs både samarbete och konkurrens mellan naturvetare och samhällsvetare i miljöforskningen, men att samhällsvetarna måste föra en ständig kamp på olika fronter för att lyckas föra fram sina perspektiv i studiet av miljöpolitik. Varför det är så utvecklar jag genom att reflektera över följande tre frågor:

1. *Gränserna för naturvetenskapens bidrag till studiet av miljöpolitik*
2. *Samarbete och konkurrens i tvärvetenskapliga miljöprojekt*
3. *Forskningsfinansieringspolitik för miljöstudier*

Det enkla svaret på vad naturvetare kan bidra med i studier av miljöpolitik är att deras forskning ger information om tillståndet i miljön liksom kunskap och förståelse av samband i naturen som i sin tur kan påverka förutsättningarna för samhällets fortlevnad. I studier av miljöpolitik är det centralt att förstå vad som kommer ut i s.k. ”outcome” – hur miljösituationen ser ut, vilken naturlig dynamik som råder i naturmiljön, och på vilka sätt människans aktiviteter påverkar miljön. Men det är ofta inte helt lätt att koppla samman orsakskedjor – både naturen och samhället karakteriseras av komplexitet, oregelbundenhet, samspel och återföring mellan olika nivåer och därmed uppstår stora svårigheter att predicera utvecklingen. Därtill kommer samspelet mellan samhälle och natur som är betydligt mer ihopkopplat i både stort och smått än de flesta tänker på i vardagen. När naturvetare mäter olika faktorer i miljön och studerar interaktionen i natursystemet är det fakta som hjälper oss att upptäcka om det finns förhållanden som kanske inte är önskvärda. Men i naturen finns inget rätt eller fel, utan det är vi människor som bedömer vad som är önskvärt. På denna punkt behöver naturvetarna hjälp att sätta sin kunskap i ett större perspektiv och i att förstå, hur naturens resurser brukas och missbrukas och ger upphov till de ”miljöproblem” som skapas och konstrueras av människor (Bernes & Lundgren 2009).

Naturvetare går inte att dras över en kam, lika lite som samhällsvetare. Det finns en lång rad olika discipliner inom naturvetenskapen, och inom dessa ytterligare en mångfald av inriktningar, traditioner och synsätt. Mina reflektioner här grundar sig främst på samarbete med ett betydande antal naturvetare med inriktningar inom ekologi och biologi (som också ligger nära min egen grundutbildning som jägmästare). Under åren har jag haft privilegiet att arbeta i många olika forskningsprojekt tillsammans med kollegor från en rad olika discipliner, inklusive naturvetenskapliga. Jag har sett många exempel på hur de olika perspektiven har berikat varandra, men det finns också ett antal fallgropar och svårigheter som jag ger exempel på i det följande.

För det första är det ofta naturvetare som formulerar forskningsfrågorna både i riktade utlysningar och i projektansökningar, och ibland bjuder in samhällsvetare att vara med på ett hörn i forskningen. Det kan ha många förklaringar: naturvetare dominerar som profession i de forskningsråd och myndigheter som beställer (och utvärderar) forskning om miljö och miljöpolitik, naturvetarnas frågor är ofta konkreta, mätbara och därmed lättare att ta till sig även om bedömningen av deras relevans och angelägenhetsgrad för forskning inte alltid är lika lätt att avgöra, och naturvetare är helt enkelt fler totalt bland de forskare som intresserar sig för dessa frågor. Det innebär att man som statsvetare med intresse för miljöpolitik antingen får söka i öppna utlysningar, där det finns en minimal chans p.g.a. den extremt hårda konkurrensen (vilken förstärks av flera faktorer som jag diskuterar nedan), eller blir beroende av att samarbeta med naturvetare för finansiering av sin forskning i större utlysningar som kräver tvärdisciplinära forskargrupper. I det läget är det viktigt att vara med på ett tidigt stadium för att kunna påverka forskningsdesign och -frågor så att de känns tillräckligt spännande ur statsvetenskapligt perspektiv. Alltför ofta händer det att det tvärdisciplinära projektet redan är nästan klart att skicka in för bedömning innan man blir tillfrågad i sista stund att vara med och skapa en statsvetenskaplig del – ofta med mindre budget och med begränsade möjligheter till frihetsgrad i formuleringen av projektet. Att ha ett samhällsvetenskapligt ”bihang” till miljöprojekt formulerade främst av naturvetare är tyvärr alltför vanligt istället för ett jämnt och integrerat forskningsupplägg.

I en läsvärd aktuell utvärdering av samhällsvetenskapens bidrag till forskning om miljö och hållbar utveckling framhålls att majoriteten av forskningen måste passa in i naturvetenskapliga paradigmer baserade på

kvantitativa, empiriska frågeställningar, medan samhällsvetarna är mer intresserade av värderingar, föreställningar, kulturella meningar, historisk signifikans, maktrelationer och sociala konflikter. I systemanalyser som dominerar inom forskning om hantering av vattenresurser, klimatförändring och luftföroreningar ombeds samhällsvetarna att fylla i data om ekonomiska, sociala och demografiska förhållanden som antas påverka utfallet i naturmiljön istället för att ställa provokativa frågor om mänskligt beteende och förvaltningsparadigm som kan bidra till utveckling av fundamentalt nya handlingsalternativ (O'Brian m.fl. 2010). En vanlig kommentar från naturvetare är att de redan vet vad miljöproblemet är och hur det bör lösas, och att vi statsvetare behövs för att forska fram svar på hur man kan få människorna att ändra sitt beteende därefter.

För det andra bör man vara medveten om att begreppsförvirring är legio i samarbete över disciplingränserna. Vi statsvetare har som vana att definiera centrala begrepp och vår forskning handlar ofta också om att reda ut och diskutera olika begrepp. Men många av begreppen vi använder är allmängods på så sätt att icke-statsvetare tycker sig veta vad de innebär trots att de betyder något annat för dem. T.ex. när vi som statsvetare pratade om förvaltning och tänkte på offentlig administration av resurser i vid mening tänkte naturvetarna i vårt projekt på naturförvaltning av en enskild sjö, ja ännu mer specifikt på hur man kunde få fiskarna att bli så stora som möjligt. Och när vi pratade om styrning tänkte naturvetarna oftast bara på lagar och regler och hur dessa kunde preciseras bättre, medan vi statsvetare hade en betydligt bredare förståelse. Även på methodsidan har jag upplevt att statsvetare och naturvetare talat om helt olika saker, där naturvetare oftare är instrumentella i sina angreppssätt och har svårt att förstå varför det kan vara intressant att tolka och ifrågasätta olika utsagor om verkligheten.

Den tredje svårigheten i samarbetet handlar därmed om kunskapssyn och metodfrågor. Medan naturvetarna "lever lyckliga" i sitt positivistiska paradigm, har statsvetarna en betydligt bredare epistemologisk arsenal att nyttja sig av i sin forskning. Det är inte helt enkelt att gifta ihop i grunden oförenliga metodologiska perspektiv, och risken är att man som statsvetare tvingas vika sig och förenkla sina frågor vilket diskuterats ovan. På methodsidan upplever jag en allmän skepsis bland naturvetare till att använda kvalitativa metoder, och det krävs både tålamod och självsäkerhet att hävda relevansen av exempelvis textanalyser och intervjuer. Så snart man kan visa på siffror och statistik är det lättare att få respekt bland de

flesta naturvetare. Antagligen följer detta också den allmänna respekten för s.k. ”hard facts” som gärna rapporteras vidare i media. Jag finner att flertalet naturvetare är betydligt mindre kritiska till sina egna metodologiska angreppssätt än vad som är brukligt bland samhällsvetare och mer sällan ifrågasätter sina egna utgångspunkter. Det kan få konsekvenser bl.a. för vilka resultat som forskningen kan leda till utanför den akademiska debatten. Naturvetarna skulle vara behjälpta av att samarbeta mer med samhällsvetarna i en diskussion om hur forskningsresultaten kan presenteras för att bringa mer klarhet i samhällsdebatten om miljöfrågor och därmed i problematiseringen av miljöpolitiken.

I interdisciplinära projekt med en stark inriktning på att involvera användarna i forskning uppkommer ett problem som troligen få som inte själva upplevt det tänkt på: naturvetare tar nämligen ofta hjälp av både personer från myndigheter, intresseorganisationer och lokalbefolkning för att kunna genomföra sina fältundersökningar eller implementera sina försök. Samma personer kan vara högst intressanta som intervjuobjekt för en statsvetare, men här får man närmast de metodproblem som finns inom deltagande observation och aktionsforskning: vi vet inte hur själva forskningsprocessen i sig påverkat de processer vi egentligen vill studera. Det kan ställa till med spänningar mellan forskarna eftersom det ibland inte finns alternativa undersökningsområden att tillgå än de där naturvetarna varit framme och laborerat i. I och för sig skulle det vara en intressant forskningsuppgift i sig att studera hur naturvetare påverkar hur miljöproblem uppfattas och hanteras, men det lär knappast passa i den planerade forskningsdesignen för det gemensamma projektet.

En ytterligare metodsvårighet är att koppla statsvetares studier med naturvetares på grund av olika upplösningsnivåer. De flesta av de naturvetare jag arbetat med inom naturresursförvaltningsprojekt fokuserar på territoriellt begränsade ekologiska system som kanske befinner sig endast inom en kommun, med en enda markägare och med ringa inblandning av olika samhällsaktörer, medan vi statsvetare ofta är intresserade av att studera effekter av variation i politiska, sociokulturella och administrativa förhållandena. Eller så undersöker naturvetarna så stora ekologiska system – såsom olika subekologiska system i Östersjön – att det i praktiken blir omöjligt att studera relationen mellan miljöpolitiska förhållanden i de olika länderna och effekterna i havsmiljön. Att enas om undersökningsområden för gemensamma interdisciplinära analyser visar sig sällan enkelt.

En observation jag gjort genom åren är att det inte är helt ovanligt att naturvetare ”omvänder sig” till samhällsvetare. En hel del av dessa är skolade inom samhällsvetenskapliga metoder endast genom självstudier och läsning av kollegors arbeten och deras publicering sker i interdisciplinära tidskrifter med refereegranskare som har liknande bakgrund som de själva. Här tassar jag i glashus eftersom jag ju själv började som naturvetare, men med en doktorsavhandling och professorstitel i statsvetenskap i ryggen törs jag ta ut svängarna. Det är intressant att notera att det är betydligt mer sällsynt med personer som går andra vägen – från samhällsvetare till naturvetare – i alla fall kan jag inte komma på någon enda just nu. Beror denna obalans måhända på att naturvetare anser sig kunna relativt lätt inhämta den kunskap som krävs för att göra s.k. samhällsvetenskaplig analys, medan samhällsvetare av olika skäl tycker att steget är alltför stort till att forska om naturvetenskapliga frågeställningar? Är vi statsvetare kanske rentav dåliga på att förklara våra teorier och metoder på ett sätt som innebär att man får respekt för vår kunskap, eller – o, hemska tanke – är det tvärtom så att våra analyser faktiskt är så elementära att det inte krävs djupare metodologisk skolning för att förstå och upprepa dem? Jag anser allt att det första påståendet är närmast sanningen.

Dock är det inte bara konkurrens och svårigheter i samarbete med naturvetare, och jag har samtidigt med svårigheterna som nämnts ovan upplevt att forskningen inom miljöpolitik verkligen blivit berikande och lett till nya perspektiv när man i samspel mellan discipliner tvingas fundera djupare på orsakssammanhang och interaktion mellan natur- och samhällssystemet. För mig är det självklart att disciplinär och interdisciplinär forskning berikar varandra i sökandet efter svar på frågor som rör t.ex. miljöpolitik och naturresursförvaltning. Det finns många olika sätt att mötas i:

- Problemformulering
- Metodik, design
- Genomförande
- Publicering
- Interaktion med avnämare

Ett lyckat exempel är det fyraåriga projektet Policy Integration for Sustainability, där vi samarbetade med statsvetare från UmU, policyforskare på SEI och miljöstrategisk analys på KTH. Vi lyckades formulera ett gemensamt forskningsproblem som enade hela gruppen på runt åtta

personer och valde också gemensamma fallstudier där vi samarbetade genom att undersöka olika aspekter på jordbruks- och energisektorernas politik och utfall för miljö och hållbar utveckling (Eckerberg 2006). Genom hela projektet hade vi seminarier och utsatte varandras uppsatser för kritisk granskning som gav nya idéer och tvingade oss att tänka igenom våra föreställningar och förtydliga våra analyser. Också skrivprocessen skedde till viss del i en gemensam jämförande analys i en internationellt publicerad bok som inte var en antologi utan ett sammanhållet verk (Nilsson & Eckerberg 2007). Till detta kan läggas att vi samarbetade i viss utåtriktad forskningsinformation och bl.a. höll ett rundabordsamtal på regeringskansliet som också publicerades (Nilsson & Owens 2007).

I det betydligt större tvärvetenskapliga projektet FjällMistra, som pågick i hela åtta år, var vi runt tjugo forskare i fas 2. Här startade vi fas 2 med att låta olika intressenter inom fjällvärlden hjälpa till att formulera forskningsfrågorna. Resultatet blev ett antal olika forskningsproblem där fyra fokusområden, eller forskningsteman, blev organisatoriskt sammanhållande men där det blev ringa samarbete rent metodologiskt (Årsrapport från FjällMistra 2003). Vårt sammanhållande kitt blev framför allt en enkätundersökning i alla fyra nordliga län som delvis initierades och bestod av länsstyrelserna. Formuleringen och bearbetningen av frågor i enkäten ledde till en hel del samarbete över disciplingränserna liksom till gemensamma publikationer. Ett temanummer producerades i en internationell naturvetenskaplig tidskrift med visst samförfattarskap (Price & Willebrand 2006), men merparten av projektet publicerades som inomdisciplinära arbeten. Projektet anställde en professionell forskningsinformator och den utåtriktade forskningsinformationen och dialogen med intressenterna blev vårt starkaste verktyg för att integrera de olika disciplinerna. Det hjälpte alla forskare att formulera sig över disciplingränser och att pröva och förtydliga sina budskap även för varandra (Esselin 2006).

Bägge ovan nämnda projekt involverade både seniora forskare och doktorander från statsvetenskap och en rad andra discipliner. Som alltid behöver man också tänka på karriärvägar och vedertagna traditioner inom disciplinerna för vad som är meriterande. Här finns också fallgropar som bör beaktas. Vi har t.ex. fortfarande helt olika publiceringstraditioner, där vi statsvetare fortsatt värdesätter författande av böcker, antologier och uppsatser som inte granskats av internationella bedömare. Visst är det en ändring på gång, och dagens generation av unga statsvetare skolas numera i att publicera artiklar i internationella tidskrifter, ja de får t.o.m. skriva

sammanläggningsavhandlingar! Men på naturvetarsidan anses vetenskaplig produktion utanför erkända tidskrifter med hög ”impact factor” näst intill vara fritidssysselsättning. Det innebär att ett forskningssamarbete mellan statsvetare och naturvetare måste ta hänsyn till dessa traditioner på gott och ont. Likaså är det naturligt mest viktigt för doktorander och unga forskare att meritiera sig inomdisciplinärt för att säkra sin fortsatta karriär, och författandet av gemensamma synteser i interdisciplinär respektive populär form lämnas därför bäst åt de mer seniora forskarna som redan har sitt på det torra.

Ett gott samarbete främjas av engagerade och entusiastiska forskare, och det måste kännas stimulerande och roligt att träffas och prata ihop sig. Därför behövs både en rejäl budget för gemensamma möten och för att ge tid till utveckling av syntetiserande forskning och dialog med avnämare som annars inte värdesätts särskilt högt inom akademien. Fysisk närhet och naturliga träffpunkter underlättar samarbetet. En god ledare behövs också som kan stödja, inspirera och synliggöra alla forskare oberoende av inriktning och främja en god laganda. Miljöstrategiska forskningsstiftelsen (Mistra) har sammanfattat erfarenheter kring hur man driver tvärdisciplinära miljöprojekt i en liten skrift som kan tjäna som god vägledning (Mistra odaterad).

För att sammanfatta mina lärdomar från samarbete och konkurrens mellan samhällsvetare och naturvetare i projektsammanhang behövs:

- Ett gemensamt problem och ram för forskningen som formuleras så att alla discipliner blir tillräckligt nöjda;
- Insikt om att vetenskapssyn och professionella kulturer skiljer sig, men att respekt och ödmjukhet inför olika perspektiv kan hjälpa till att skapa ett bra samarbetsklimat;
- Förståelse för att institutionerna skiljer sig åt mellan fackområden
  - inklusive professionella identiteter, peer-review standarder, inomdisciplinära normer och regler;
- Begreppsanvändning måste klargöras sinsemellan – synbart samma, men olika innebörder;
- Tänk på personkemi, trivsel, fysisk infrastruktur – närhet och träffpunkter hjälper;

- Finansieringen behöver vara väl tilltagen – och det tar mycket tid att träffas och samarbeta;
- Karriärfrågan – avvägning doktorander/etablerade forskare; produktion/publicering;
- Ledarskapet och organiseringen av forskningen är A och O;
- Involvering av avnämare och intressenter kan hjälpa att förtydliga forskningsfrågor och resultat.

Sist några ord om samarbete och konkurrens i forskningsfinansiering. Ända sedan början av 1990-talet har jag funnits med som sakkunnig i olika forskningskommittéer med ansvar för tvärvetenskaplig miljöforskning, så mina erfarenheter härvidlag kommer från många olika sammanhang. Den svenska samhällsvetenskapliga miljöforskningen har en betydande volym. År 2006 förväntades den uppgå till 250 miljoner kronor per år (Formas 2006), och 2008 är den uppe i nära 350 miljoner kronor per år vilket innebär en avsevärd ökning (O'Brien m.fl. 2010). Finansieringen kommer från Formas, Mistra, Riksbankens Jubileumsfond, Energimyndigheten, Naturvårdsverket och Vetenskapsrådet. I tillägg kommer EU-medel och universitetens egna medel vars andel till denna typ av forskning dock inte är kartlagda. Men om man jämför dessa siffror med den totala budgeten för miljöforskning – bara Formas har i år runt 895 miljoner kronor till miljöforskning – och att naturvetare i tillägg till ovan nämnda finansiärer har flera andra möjligheter genom exempelvis Vinnova samt olika privata företag och fonder är samhällsvetarna fortsatt i minoritet. Det som framför allt har ökat är satsningen på mångdisciplinära och lösningsinriktade forskningsprogram, där samhällsvetare måste hävda sina intressen i konkurrens med naturvetare.

Sättet vi mäter kvalitet i forskningen på i beredningen av vilka projekt som ska erhålla bidrag missgynnar ofta samhällsvetare, som inte kan visa lika stort antal peer review-publikationer som naturvetarna. I konkurrensen om forskningsmedel tillmäts kvantitativa mätningar av ”kvalitet” i mina ögon en otillbörligt stor vikt. Och samhällsvetare som fungerar som granskare av ansökningar skjuter sig ofta själva i foten genom att vara betydligt mer kritiska än sina naturvetenskapliga kollegor, det visar i alla fall de jämförelser vi gjort i norska forskningsrådet. De vetenskapliga

traditionerna sitter djupt, och man tänker kanske inte på att ens gradering av ansökan kommer att ställas mot helt andra typer av ansökningar i tvärvetenskapliga utlysningar.

Jag vill avsluta med att referera O'Brien m.fl. (2010) som ger sju rekommendationer för att stärka samhällsvetenskapernas roll inom miljöforskningen. De handlar om att samhällsvetenskapen måste hävda sig mer i formulering av forskningsagendor och i beredning av ansökningar, men också att det finns skäl att öronmärka särskilda medel för samhällsvetenskaplig miljöforskning för att stimulera mer kritiska och friare metodologiska angreppssätt som kan leda till mer vågade och innovativa forskningsidéer. De pekar också på vikten av att samhällsvetare gör sig mer synliga i den offentliga debatten om miljöfrågorna, och har en rad goda tips om hur interaktionen mellan forskarna och olika samhällsinstitutioner skulle kunna främjas och därmed kunna leda till en ökad efterfrågan på samhällsvetenskaplig miljöforskning från samhället. Som en av mina kloka naturvetenskapliga kollegor i Formas forskarråd utbrast vid senaste sammanträdet: Det här var den bästa utvärdering jag läst! Vi får hoppas att hon får många andra naturvetare med sig i denna positiva inställning till samhällsvetenskapens roll i studiet av miljöpolitik.

Referenser

BERNES, CLAES & LUNDGREN, LARS J., 2009. *Bruk och missbruk av naturens resurser – en svensk miljöhistoria*. Monitor 21. Stockholm: Naturvårdsverket.

ESSELIN, ANDERS, 2006. *Berättelser om fjällen*. Populärvetenskap från forskningsprogrammet FjällMistra. Umeå: Tryckeri City.

ECKERBERG, KATARINA, 2006. "Tillväxt när miljön är med". *Miljöforskning* 2, s 24–25. Stockholm: Formas. Tillgänglig på <http://miljoforskning.formas.se/sv/Nummer/April-2006/Innehall/Temaartiklar/Tillvaxt-nar-miljon-ar-med/>

FJÄLLMISTRA, 2004. *Vägen vi vandrat*. Årsrapport från FjällMistra 2003. Umeå: Sveriges Lantbruksuniversitet. Tillgänglig på <http://www.mistra.org/download/18.51ddd3b10fa0c64b24800017846/%C3%85rsrapport+2003.pdf>

FORMAS, 2006. *Nationell forskningsstrategi för samhällsvetenskaplig miljöforskning – med särskild inriktning på styrmedel*. Stockholm: Formas. Tillgänglig på <http://www.formas.se/upload/dokument/PDF%20filer/samhvetmiljoforsknpdf>

MISTRA, odaterad. *Vad ni bör tänka på – Driva forskningsprogram för en hållbar utveckling*. Stockholm: Miljöstrategiska forskningsstiftelsen. Tillgänglig på <http://www.mistra.org/download/18.1eeb372100e243b6800016807/Guideattdriva.pdf>

NILSSON, MÅNS & ECKERBERG, KATARINA (red), 2007. *Environmental Policy Integration in Practice: Shaping Institutions for Learning*. London: Earthscan.

NILSSON, MÅNS & OWENS, SUSAN (red), 2007. *Policy Integration for Sustainability: Notes from a Roundtable Dialogue*. Stockholm: Stockholm Environment Institute.

O'BRIEN, KAREN, ENESTAM, JAN ERIK, MCALEAVEY, PAUL, MCNEILL, JOHN, SHOVE, ELIZABETH & SRIVASTAVA, LEENA, 2010. *Mobilising Swedish Social Science Research on Sustainability – an Evaluation of Swedish Social Science Research on Sustainability*. Stockholm: Formas R3:2010. Tillgänglig på <http://www.formas.se/formasshop/ItemView6119.aspx?epslanguage=SV>

PRICE, MARTIN & WILLEBRAND, TOMAS (red), 2006. Special issue of *The International Journal of Biodiversity Science and Management* 2 (4). Dumfriesshire, UK: Sapiens Publishing. Tillgänglig på <http://www.informaworld.com/smpp/titledballcontentg909120623>

Med den skarpa fältkikaren i en rem kring halsen

Företagsekonomiska forskare ser på statsvetenskapen

Björn Rombach & Patrik Zapata

EN INTRESSANT FRÅGA

Hur ser företagsekonomiska organisationsforskare på statsvetenskapen? En intressant fråga på det hela taget! Snurrar vi kontorsstolen ett varv förbi väggarnas bokhyllor, så visst finns där en del statsvetenskap. Inte tu tal om det. Både klassiker, nyare empiriska studier och några avhandlingar. Där finns också en del statsvetenskap som borde sorteras ut. Och visst kan vi namnet på ett antal statsvetenskapliga forskare. Några här hemma och några längre bort känner vi så pass att det hejas vid möten.

En blick på det som är bekant för egen del säger dock inte mycket. Bokhyllan rymmer en hel del samhällsvetenskap som råkar falla utanför företagsekonomin. Statsvetenskap skulle inte få guldets, men gissningsvis nå en pallplats. Dessutom är vi knappast typiska organisationsforskare någon av oss, eftersom vårt ämne till vardags är offentlig förvaltning. Vi ligger därmed närmare statsvetenskap rent intressevässigt än många av våra företagsekonomiska kolleger. Rentav mycket närmare. Men ser vi bortom vårt gemensamma intresse för det offentliga, är avståndet längre än till flera andra ämnen.

LONDONDIMMAN

Frågan var given. Men hur kunde svaret hittas? ”Säg mig vem Du umgås med och jag ska säga vem Du är.” Med detta talesätt, vars ursprung Lars Engwall i ett bokkapitel om refererandet inom företagsekonomiämnet placerade hos Euripides (1994: 77), sattes vi på spåret. Och ”som lyft av osynliga händer höjde sig mattan från golvet och flög ut genom dörren, ut i det klara solskenet” (Holmberg 1950: 136).

Nåväl. De referensstudier vi sett inom svensk samhällsvetenskap – och de är inte många – är av olika slag. Dels är de studier av litteraturreferensernas struktur. Mats Cavallins (1988) jämförelse mellan referensstrukturen hos humanister och samhällsvetare är ett exempel på detta. Han visar på

skillnader vetenskapsområdena emellan som bekräftar vad vi trodde. Intressant för oss är konstaterandet ”att det inte alltid är fakultetsgränserna som utgör de stora skiljelinjerna” (Cavallin 1980: 90). I flera avseenden visade historia och sociologi likheter gentemot psykologi och språkvetenskap. Referensernas struktur är intressant men har inte direkt med vår fråga att göra.

Dels är de referensstudier av ett slag som syftar till att öka kännedomen om det vetenskapliga ämne som de studerade referenserna tillhör. Lars Engwall som nämndes nyss (1994, 2003) är ett exempel på detta även om han också behandlar strukturfrågorna. Fokus ligger på företagsekonomiämnets integration. Referensernas tendens att återkomma blir hos Engwall ett mått på integration (1994: 78–79). Sammantaget säger Engwall (1994: 95) att hans resonemang är ”konsistenta med de deduktiva resonemang som förts i Whitley (1984)”, det vill säga att det förekommer en relativt svag integration (eller rentav fragmentisering) inom företagsekonomiämnet.

Det finns bibliometriska analyser även på de forskningsfält som intresserar oss här. Ett exempel återfinns i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 2007 (nr 4, s 339–357). Ulf Sandström diskuterar där den uppmärksammade men enligt vårt förmenande väl så barnsliga frågan om rangordningen mellan statsvetenskapliga institutioner i Sverige. Inte oväntat beror rangen på vilka bibliometriska metoder som tillämpas. Vi vill inte fördjupa oss i detta men konstaterar att forskare som framöver vill bli ansedda har att vinna på att lära sig hur de bedöms.

En fjärde typ av litteratur om referenser är handböckerna. Hur referenser bör skrivas. Om detta kan man läsa på många håll. Bland annat i så kallade metodböcker, där vi gärna framhåller klassikern *The modern researcher* av Jacques Barzun & Henry Graff (1977). Författarnas främsta bidrag är varningen för att anteckna på baksidan av papper. Hur mycket värdefulla resultat har inte försvunnit genom att de noterats på just baksidor som sedan slängts tillsammans med respektive framsida som inte hållit måttet eller blivit inaktuell. Bland handböckerna finns också böcker med mer av reflektion. Martin Erikson (2009) beskriver psykologernas APA-manual för hur att referera. Han behandlar också det som blir vår avslutande typ av referensstudier: referensernas funktion. Denna fråga har vi tidigare på ett väl så förtjänstfullt sätt behandlat i boken *Med hänvisning till andra* (Rombach 1994).

Ytterligare två verk måste nämnas innan vi går vidare. De behandlar bägge fotnoten som en möjlig placering av referensen men också för utvecklingar av annat slag. Anthony Grafton (1997) har uppseendeväckande väl skrivit fotnotens historia och Dag Solstads *Armand V.*

(2006/2009) är (nåja ...) fotnoterna till en outgiven roman. Den språk-känslige bör läsa den senare på norska. Och med detta tvingas vi sätta punkt för detta avsnitt.

SPETSIGA TÅHÄTTOR?!

Att söka referenser i *Statsvetenskaplig Tidskrift* (ST) var givet. Men för vilken period och med vilka skulle de jämföras? Var fanns den företagsekonomiska organisationsforskningens motsvarighet? En inte helt enkel fråga i dessa överutbudets dagar. Men heller inte alltför svår. Bakom gardinen pekar två välputsade spetsiga tåhättor fram. De tillhör *Nordiske Organisationsstudier* (NOS) och *Scandinavian Journal of Management* (SJoM).

NOS är en nordisk tidskrift som publicerar artiklar som ”fokuserer på nytenkning og flerfaglighet i studiet av organisasjoner” (NOS omslag, 2008). SJoM är också nordisk, men med en mer internationell publik och i viss mån också författare, och vill vara ett ”international forum for innovative and carefully crafted research on different aspects of management” (SJoM omslag, 2008).

Organisationer och ledning är vad företagsekonomiska organisationsforskare brukar syssla med, så också vi. Med de tre tidskrifterna fångar vi in många statsvetare och organisationsforskande företagsekonomer.

När det gäller antal årgångar har helt enkelt våra tidsmässiga resurser fått avgöra. Vi bedömde det som möjligt att bygga upp en bas om cirka 5 000 referenser. Ett överslag gav då utrymme för tre årgångar av vardera tidskriften. Så var de valen gjorda. I resten av avsnittet berättar vi hur vi gått tillväga med studien.

Referenser från tre tidskrifter åren 2006, 2007 och 2008

De tre tidskrifterna ger alla ut tre nummer per årgång. Vi har valt ut tre årgångar, 2006, 2007 och 2008, vilket ger tolv nummer per tidskrift, inalles trettiosex nummer. Vi såg det som en fördel att välja så aktuella årgångar som möjligt.

Vi har gått igenom artiklarnas referenslistor (alltså inte bokanmälningar, meddelanden eller andra texter). När en referens kommit upp för första gången har vi noterat referensen och numret på tidskriften. Om samma referens också förekommit i ett annat tidskriftsnummer har vi noterat den igen tills alla referenser noterats. På så vis har vi byggt upp en databas med 6 168 referenser, med författare, medförfattare, år, tidskrift eller förlag samt titel.

Drygt 6 000 referenser är många referenser. Det är så många att en studie av de refererade verkens innehåll inte låter göras inom ramen för den här studien. Samtidigt hade det varit intressant att välja fler än tre årgångar och på så vis bygga ut databasen ytterligare. Som visas längre fram hade en innehållsanalys liksom en större studie ytterligare kunnat bidra till svaret på vår fråga.

Antalet artiklar varierar från tidskrift till tidskrift, men också från nummer till nummer, se tabell 1. Totalt omfattar urvalet 138 artiklar. I SJoM finns flest artiklar per nummer och i ST finns minst. För att kunna jämföra frekvenser har vi därför använt ett viktmått baserat på antalet artiklar per tidskrift under de tre åren relaterat till antalet i ST, vilket ger viktmåttet 1 för ST, 0,58 för NOS och 0,39 för SJoM.

TIDSKRIFT	ÅR	ANTAL ARTIKLAR	SUMMA	INDEX	VIKTNING
ST	2006	8			
	2007	7	26	1	1
	2008	11			
NOS	2006	16			
	2007	13	45	1,73	0,58
	2008	16			
SJoM	2006	19			
	2007	22	67	2,58	0,39
	2008	26			

Tabell 1. Antal artiklar i respektive tidskrift, viktning

En fråga om integration

Frekvenserna ger en första sortering av referenserna – vilka referenser återkommer flest gånger? Här är det på sin plats att notera att det är refererade texter som avses, inte författare. Robert Alan Dahls *How democratic is the American Constitution?* (2003), till exempel, refereras två gånger. Men Robert Dahl som författare representeras med åtta texter i materialet och refereras alltså sammanlagt nio gånger. Det finns också texter som ges ut på olika språk. Jürgen Habermas (1992, 1996) finns i vårt material på både tyska och engelska, det är samma text och vi har räknat den som en.

Frågan vad som är det mest rättvisande att utgå ifrån, refererade verk eller författare, låter sig inte enkelt besvaras. Lars Engwall (exempelvis 1994)

bygger sin diskussion av integrationen inom företagsekonomiämnet på studier av refererade verk. Man skulle kunna hävda att författare över åren står för ett visst tänkande som inte skiljer sig så mycket verken emellan. Frågan är dock om man då inte måste ta steget fullt ut och studera skolbildningar. Även olika författare inom en och samma skolbildning kan ofta vara så lika varandra att valet av vem som ska refereras är en fråga om tycke och smak.

I tabell 2 visas de vanligaste refererade verken i *Statsvetenskaplig tidskrift* den studerade treårsperioden. De två texter som återgetts oftast under den studerade treårsperioden har refererats tre gånger, drygt trettio arbeten återkommer två gånger och lite drygt tusen verk refereras en enda gång. Integrationen eller antalet återkommande referenser är alltså inte särskilt hög.

FÖRFATTARE	ANTAL
Habermas (1992 och 1996)	3
Rosenberg (1968)	3
Downs (1957)	2
Jacobsson & Sundström (2006)	2
Bennulf (1994)	2
Berlin (1969)	2
Bjereld & Giljam (1991)	2
Botvar (1996)	2
Botvar (1998)	2
Bruce (2000)	2
Campbell, Converse & Miller (1960)	2
Dahl (2003)	2
Demker (1998)	2
Dworkin (1985)	2
Galtung (1969)	2
Gardner & Stern (1973/1996)	2
Gelderloos (1992)	2
Glynn, Herbst & O'Keefe (1999)	2
Hagevi (2005a)	2
Hagevi (2005b)	2
Hand & van Liere (1984)	2
Hunter (1983)	2
Inglehardt (1993)	2
Kellstedt & Green (1993)	2

FÖRFATTARE	ANTAL/VIKTAT ANTAL
Larheden (1999)	2
Layman & Green (1998)	2
Leege & Kellstedt (1993)	2
Lipset & Rokkan (1967)	2
Lönnebo (1990)	2
Möller (2000)	2
Mörth (2004)	2
Oscarsson (1998)	2
Palm (1993)	2
Petersson (1964)	2
Seippel & Lafferty (1996)	2
Wald (1997)	2
White (1967)	2

Tabell 2. *Statsvetenskaplig tidskrift. Toppreferenser 2006, 2007 och 2008 (fler än en, viktat och oviktat)*

Som framgår av tabellerna 3 och 4 är integrationen också högst begränsad i SJoM och NOS. Däremot ser vi att några texter refereras både i SJoM och NOS, till exempel John Meyer och Brian Rowan (1977) och Jeffrey Pfeffer och Gerald Salancik (1978). Två verk som återkommit i snart sagt var företagsekonomisk text sedan de gavs ut. Vi skulle kunna säga att det trots den låga integrationen ändå finns en viss gemensamhet kring klassiker.

FÖRFATTARE	ANTAL	VIKTAT ANTAL
Giddens (1984/1999)	7	2,72
DiMaggio & Powell (1983/1991)	5	1,94
Czarniawska (1997)	5	1,94
Czarniawska & Joerges (1996)	5	1,94
Pfeffer & Salancik (1978)	5	1,94
Meyer & Rowan (1977)	4	1,55
Brunsson & Sahlin Andersson (2000)	4	1,55
Callon (1986)	4	1,55
Latour (1986)	4	1,55
West & Zimmerman (1987)	4	1,55
Foucault (1977)	4	1,55
Gherardi (1995)	4	1,55

FÖRFATTARE	ANTAL	VIKTAT ANTAL
Humphreys & Brown (2002)	4	1,55
Laclau & Mouffe (1985)	4	1,55
Maguire, Hardy & Lawrence (2004)	4	1,55
Weber (1947)	4	1,55

Tabell 3. *Scandinavian Journal of Management*. Topp 20 referenser 2006, 2007, 2008 (fler än 1,55 viktat)

FÖRFATTARE	ANTAL	VIKTAT ANTAL
Brunsson (1989/2002)	7	4,04
DiMaggio & Powell (1983/1991)	6	3,47
Meyer & Rowan (1977)	6	3,47
Czarniawska (1997)	5	2,89
Lave & Wenger (1991)	5	2,89
Czarniawska & Joerges (1996)	4	2,31
Berger & Luckmann (1966/1967)	4	2,31
Erlingsdottir (1999)	4	2,31
Power (1997)	4	2,31
Røvik (2007)	4	2,31
Røvik (1998)	4	2,31
Brunsson & Sahlin Andersson (2000)	3	1,73
Latour (1987)	3	1,73
Sahlin-Andersson (1996)	3	1,73
Sevón (1996)	3	1,73
Albert & Whetten (1985)	3	1,73
Czarniawska & Sevón (1996)	3	1,73
Weick (1985/1995)	3	1,73
Bowker & Star (1999)	3	1,73
DiMaggio & Powell (1991)	3	1,73
Wenger (1998a)	3	1,73
Wenger (2000)	3	1,73
Blomqvist & Rothstein (2000)	3	1,73
Scott (1998)	3	1,73
Pfeffer & Salancik (1978)	2	1,16

Tabell 4. *Nordiske Organisationsstudier*. Topp referenser 2006, 2007 och 2008 (fler än 1,16 viktat)

En andra fråga om integration

För att närma oss svaret på frågan hur företagsekonomiska organisationsforskare ser på statsvetenskapen kan vi titta på gemensamma referenser. I vilken grad är de två ämnena integrerade?

Endast två texter refereras i alla tre tidskrifterna. De är Clifford Geertz (1973) och Anthony Giddens (1991). Två! Det var inte mycket grädde i den temlan. Men det är inte integration mellan tidskrifter som är frågan här, utan mellan ämnen. Om vi slår samman listorna för NOS och SJoM och jämför dem med listan för ST får vi en lista med nitton texter som refereras såväl i den statsvetenskapliga tidskriften som i någon av de två företagsekonomiska (tabell 5).

1. Clifford Geertz (1973)
2. Anthony Giddens (1991/2001)
3. Stephen Lukes (1974)
4. Anthony Downs (1957)
5. Bengt Jacobsson & Göran Sundström (2006)
6. Michael Billig (1995)
7. Marie-Laure Djelic & Kerstin Sahlin Andersson (2006)
8. Norman Fairclough (2000)
9. Jürgen Habermas (1992 och 1996)
10. Ulla Holm (1993)
11. Anne Mette Kjær (2004)
12. Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson & Hazel Gaudet (1944)
13. Michael Lipsky (1980)
14. Alberto Melucci (1996)
15. Jon Pierre & Guy Peters (2000)
16. Karl Popper (1996)
17. Rod Rhodes (1997)
18. Stein Rokkan (1967)
19. Giovanni Sartori (1987)

Tabell 5. De nitton refererade texterna som förekommer i ST och NOS och/eller SJoM (alfabetisk ordning)

Vi återkommer till hur referenserna har använts och vad de handlar om. Värt att notera är att de alla nitton är böcker. Häpnadsväckande! Några är dock i själva verket bidrag i redigerade volymer och kan sägas påminna

om artiklar (exempelvis Rokkan 1967). Noteras kan också att flera av referenserna är relativt gamla.

Låt oss innan vi går vidare stanna något vid författarna. En författares texter kan skilja sig, men de kan också som vi tidigare var inne på vara ganska lika. Ett andra sätt vi sorterat referenserna på är efter författare. I tabell 6 har vi listat de tjugo mest förekommande författarna till refererade texter i hela materialet. I listan har vi inte skilt på om verket haft en eller flera författare.

FÖRFATTARE	TIDSKRIFT(ER)	ANTAL	VIKTAT ANTAL
Barbara Czarniawska	NOS och SJoM	54	21
Mats Alvesson	NOS och SJoM	40	16
Nils Stjernquist	ST	14	14
Magnus Hagevi	ST	13	13
Nils Brunsson	NOS	22	13
Sören Holmberg	ST	12	12
Ronald Dworkin	ST	11	11
Bruno Latour	SJoM	28	11
Mats Ekström	ST	9	9
Pontus Fahlbeck	ST	9	9
Guy Peters	ST	9	9
Jürgen Habermas	ST	9	9
Peter Buckley	SJoM	23	9
Michel Foucault	SJoM	23	9
Gareth Morgan	SJoM	23	9
James March	NOS	15	9
Karl Weick	NOS	14	8

Tabell 6. Mest refererade författare i hela materialet (ST+NOS+SJoM över åren 2006+2007+2008)

Två saker kan sägas om de vanligaste författarna i materialet. För det första är ingen av dem refererad både i ST och i NOS eller SJoM. Det är antingen eller. Integration mellan ämnena saknas när det gäller de allra mest refererade författarna. Dessa vanliga författare till referenser kan sägas utgöra del av respektive ämnes referensram. De står för integration inom respektive ämne. Men de slår inte i något fall en brygga mellan ämnena.

För det andra brukar flera av personerna som återkommer på listan ofta refereras när det är frågan om metodologiska och ontologiska överväganden, en del åter brukar ges äganderätt åt vissa begrepp och några slutligen, har skrivit artiklar i urvalet och därmed refererat till sig själv.

LORD HUBBARDS BEKYMMER

Det är en sak att hitta och sortera data. Visst kräver det noggrannhet och eftertanke men är ändå något som flickan Mary och gossen Dick skulle kunna tänkas klara. Frågan om hur man ska se på de nitton gemensamma referenserna är knepigare. Vi återkommer till diskussionen om det lilla antalet och vad det har refererats till. En annan fråga är också varför referenserna står där de står.

Här skulle vi kunna låta empirin tala. Den är inte stor så det stör och vi företagsekonomiska organisationsforskare gör ofta så. Men vi väljer istället att återvända till de skäl att referera som framkom i en enkät till forskande docenter i företagsekonomi vi medverkat i (Jacobsson & Rombach 1994). En liknande uppdelning har senare gjorts av Martin Erikson (2009). Medges att det inte alltid är lätt att utläsa skälen utifrån själva exemplet. Men låt oss bita ihop och gå framåt.

I studien framkom fem skäl att referera:

1. *Markera tillhörighet eller avståndstagande*

Handlar om positionering i förhållande till mer eller mindre tydliga skolbildningar. En typ av referens är den som återfinns bara i referenslistan och inte i själva artikeln. Det kan röra sig om misstag, exempelvis för att referensen blivit kvar när texten skrivits om. Men det kan också röra sig om ett svagt och försiktigt sätt att markera samhörighet.

2. *Ge stöd för argumentationen och övertyga*

Det kan röra sig om många olika typer av stöd. Mer empiri inlånad från andra är ett exempel. Men stöd för enstaka argument och argumentationslinjer är kanske vanligare. Stödet kan bestå i att hänga ut någon svagare ståndpunkt att argumentera emot. Här återfinns också författare som refererar till sig själva. Inte sällan finns dessa referenser med för att spara plats.

3. *Av respekt för upphovsmannarätten*

Forskning handlar till del om att upptäcka saker. Vi samhällsvetare upptäcker i bästa fall begrepp som gör det möjligt att förstå en liten del av världen bättre. När ärliga forskare tar våra begrepp i bruk markerar de med en referens att vi var först. De oärliga jagar vi ut ur forskningsgemenskapen.

4. *Ge service åt läsaren*

Här pekar författaren på lämpliga vidare studier eller parallella spår.

5. *Öka textens legitimitet*

Det avslutande skälet är en ritual och ibland ett missbruk.

Skälen är förvisso olika. Men man ska hålla i minnet att det finns gemensamma nämnare. Dessa skäl att referera pekar alla på att forskarna funnit ett värde i att förhålla sig till eller använda sig av vissa specifika studier eller teoretiska byggstenar. Ibland har detta gjorts bara för att putsa till ytan på den egna texten – men det har ändå gjorts.

EN REDOGÖRELSE FÖR FALLET

Formatet tillåter inte någon djupdykning i de nitton referenser som kopplat samman företagsekonomisk organisationsforskning och statsvetenskap. Låt se vad som låter sig göras. Och låt oss inleda detta med en ursäkt till författarna. Inte minst för att vi placerar in dem i discipliner på ett sätt som de gott kan opponera sig emot. Här följer en kort genomgång av de nitton verken och hur de refererats i vårt material.

Geertz (1973) är en socialantropologisk studie som haft ett mycket stort genomslag. Den refereras som en klassiker av dem som studerar organisationskulturer. Men också för att det utgör ett tidigt försök att formulera ”a modern thought about observations, experience and storytelling” (omslaget). Begreppet ”thick descriptions” ägs inte av Geertz men han har utvecklat det på ett sätt så referensen blir given. Geertz hänvisas i artiklarna till på tre sätt: för ”Thick case” (två gånger), för hur samordning bidrar till medarbetarkultur och för att religiösa personer förmodas ha traditionella värderingar. Dessutom är hans verk i en historieskrivande artikel del av data.

Giddens (1991) är ett verk skrivet av en sociolog med statsvetenskapliga intressen. ”The overriding stress of the book is upon the emergence of a new mechanism of self-identity which are shaped by – yet also shape – the institutions of modernity” (s 2). Giddens refereras i materialet av respekt för honom som upphovsman till begreppet livspolitik, vad vi kan lära om individualisering, hur människor påverkas av diskursiva processer (här används Giddens också som stöd i argumentationen) samt för skillnaden på ett individuellt engagemang och ett kollektivt.

Lukes (1974) är en bok vi varmt kan rekommendera även om det är direkt olämpligt här. Den är ett måste för den som vill förstå makt och studera makt. Låt er inte skrämmas av att boken är skriven av en sociolog redan för ett tag sedan. I vårt material refereras det till Lukes av respekt då utövande av makt nämns, som service till läsaren – den som vill veta mer om hur människor skulle ha valt om de haft mer och bättre kunskap ombuds läsa Lukes – och slutligen används hans text om den tredje maktdimensionen som stöd för argumentationen.

Downs (1957) brukar beskrivas som ett pionjärbete när det gäller väljarbeteende och de politiska partiernas positionering. Egentligen är det fråga om en tillämpning av rational choice på väljare, vilket gett public choice. Resonemanget blev mycket omdiskuterat när det kom men är nu förkastat av de flesta. När Downs refereras till i vårt material kopplas han till att det är rationellt av väljare att inte vara alltför välinformerade och att det ekonomiska egenintresset påverkar deras val; i en artikel används hans tankar om den individuellt rationella väljaren som förklaringsmodell.

Jacobsson & Sundström (2006) är skriven av statsvetaren Göran Sundström och företagsekonomen Bengt Jacobsson (som dock emellanåt tas för statsvetare). En bok som utifrån empiriska studier strävar efter att vitalisera diskussionen om den omfattande påverkan som EU-medlemskapet har på den svenska statens sätt att styra(s) och reglera. Verket refereras i vårt material då det skrivs om forskning som behandlar europeisering av nationell förvaltning och politik, samt att globalisering ger invärdhet.

Billig (1995) är en kritisk sociologisk analys av amerikansk för givet tagen vardagsnationalism. ”This book has been urging again and again: Look and see the constant flaggings of nationhood” (s 174). Och boken slutar

med orden "... we know the past history of nationalism. And that should be sufficient to encourage a habit of watchful suspicion" (s 177). Banal nationalism är det begrepp som Billig kopplas ihop med i vårt material.

Djelic & Sablin-Anderson (2006) är en volym redigerad av två företags-ekonomer. Medförfattarna är företagsekonomer, sociologer och statsvetare. Boken är därmed gränsöverskridande men med en svagare representation av statsvetenskap. "Building on a rich and varied set of empirical cases, it explores transnational rules and regulations and the organizing, discursive and monitoring activities that frame, sustain and reproduce them" (omslaget). Antologin refereras som exempel på forskning om internationella normers utveckling.

Fairclough (2000) är en bok om "the politics of New Labour that focuses on language" (s vii). Författaren, som är professor i "language in social life", strävar efter att gå bakom retoriken och visa oss den riktiga betydelsen av Tony Blairs tal. Fokus ligger på "the communicative style of political leaders, the political discourse associated with a particular party or group [...], and the way language is used in the process of governing (or 'governance')" (s 6). Fairclough sätts i vårt material dels i samband med det förändrade politiska språket och infrastruktur som bland annat ger tankesmedjor större inflytande, dels refereras han då "language and/ in politics" nämns.

Habermas är en extremt produktiv filosof med intressen åt sociologi, eller sociolog lagd åt det långgrandigt filosofiska. Den här återopade volymen (1992 och 1996) är inte den vi oftast sett refererad. Boken ger (enligt omslaget) "a major contribution to current debates on the role of law and the prospect for the development of democracy in contemporary societies". I artiklarna refereras det till Habermas som service åt den läsare som vill veta mer om diskussioner kring moraliska frågor och av respekt för hans tankar kring kommunikativ handlingslogik och politisk makt.

Holm (1993) är en doktorsavhandling skriven av en filosof som "reflekterar över vad kvinnor gör när de tar hand om barn och myntar för denna aktivitet termen modrande" (omslaget). Holm visas i vårt material respekt för fastslåendet att modrande är en praktik och ingen biologisk funktion.

Kjær (2004) är en lärobok i statsvetenskap skriven av en statsvetare. Enligt omslaget är det "the first textbook to offer a systematic assessment of current debates around the concept of governance". I vårt material respekt refereras det till Kjær för hennes terminologi kring governance-begreppet.

Lazarsfeld, Berelson & Gaudet (1944) är en sociologisk eller beteendevetenskaplig väljarundersökning. I boken visas bland annat att media informerar väljarna men inte påverkar dem direkt i någon större omfattning. Istället sker påverkan på väljarna via välinformerade personer som i steg två påverkade de osäkra väljarna, "the two-step flow of communications" (s 151). Lazarfeld refereras två gånger i vårt material. En gång återfinns han i berättelsen om Wright Mills, som trött på Lazarfeld bad att få slippa vara medförfattare i en bok som Lazarfeld redigerade (där fick han!). Den andra referensen är av respekt, för begreppet bandwagon-effekt.

Lipsky (1980) är en klassisk statsvetenskaplig bok om individerna som är gräsrotsbyråkrater. "These are the schools, police and welfare departments, lower courts, legal services offices, and other agencies whose workers interact with and have wide discretion over the dispensation of benefits or the allocation of public sanctions" (s xi). Lipsky används i våra artiklar som stöd för argumentationen kring hur beslut i den statliga sfären ger förutsättningar för vilka beslut som kan fattas i andra sfärer. Och så refereras han slarvigt och rituellt i ett sammanhang.

Melucci (1996) är ett sociologiskt teoribygge kring kollektiv handling som ger oss möjlighet att förstå sociala rörelser. I centrum står identitet och mening. Men här behandlas också så vitt skilda (eller kanske inte) begrepp som political conflict and change, feminism, ecology, identity politics power and inequality. Refereras då sociala rörelser nämns och diskuteras.

Pierre & Peters är två välkända statsvetare som skriver om "governance, politics and the state". Boken (2000) är en lärobok med klagande ambitioner på ett område där mycket blivit skrivet under senare år. Men också en bas för problematisering och fortsatt forskning på detta område. Refereras av respekt för begreppet governance och som stöd för argumentation av författarna själva.

Popper (1966) är ett i högsta grad klassiskt verk (i två volymer) av en av våra mest kända filosofer. Verket kan beskrivas som en tillämpning av författarens kunskapsteori för att bättre förstå kunskapens betydelse för samhällsutvecklingen. Platon, Hegel och Marx representerar det öppna samhällets fiender. I vårt material refereras Popper för tillhörighet, ”I Poppers anda är jag ...” och som stöd för argumentation kring marxism och determinism.

Rhodes (1997) är enligt omslaget en bok för den som vill veta:

- What has changed in British government over the past two decades, how and why?
- Why do so many government policies fail?
- What does the shift from government to governance mean for the practice and study of British government? Guy Peters skriver (på omslaget) att boken förtjänar att läsas. Den refereras i vårt material då governance diskuteras, i synnerhet hur governanceutvecklingen skapat nätverk och vad som kännetecknar dessa.

Rokkan (1967) är ett bidrag i *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives* med Seymour Lipset som medredaktör. Boken är volym 7 i serien *International Yearbook of Political Behaviour Research* och är alltså ett exempel på statsvetenskaplig forskning om väljarbeteende i olika delar av världen. Kapitlet som refereras är ”an attempt to analyze the principal sources of cleavage in the Norwegian political system and to account for changes and persistencies in the alignments of the Norwegian electorate since the emergence of national parties in the 1880’s” (s 367). När Rokkan refereras i vårt material är det som stöd för argumentation, dels kring territoriella skillnader för kulturella drag, dels för samband mellan religiositet och politisk högerposition.

Sartori (1967) är utan tvekan en statvetenskaplig referens. Rubrikerna är: ”What is democracy?”; ”Greek democracy and modern democracy”; ”Liberty and law”; ”Equality”; ”Liberism, liberalism, and democracy”; ”Market, capitalism, planning, and technocracy”; ”Poverty of ideology”. I vårt material refereras Sartori för definitionen av demokrati och att det finns olika måttstockar att använda när det gäller demokrati.

Om de nitton – och hur de refererats

En intressant fråga rör de refererade texternas ämnestillhörighet. Det totala antalet gemensamma referenser inom statsvetenskap och företagsekonomi i vår studie är dock mycket begränsat. Det är inte möjligt att dra växlar på de nitton vi hittat. Två utvägar hade funnits. Antingen hade vi kunnat välja en tioårsperiod. Det hade hjälpt i viss utsträckning. Ett andra alternativ hade varit att klassa alla referenser i artiklarna skrivna av företags-ekonomiska organisationsforskare. De statsvetenskapliga referenserna i dessa artiklar hade sedan kunnat analyseras. Det är två spår för fortsatt forskning som dock inte rymdes i förarbetet till denna betraktelse.

Väl detta är skrivet kan vi konstatera att statsvetenskap och sociologi eller sociologinära texter är de två grupper som dominerar. Bland de nitton gemensamma referenserna finns enbart två böcker med inslag av företagsekonomi. En av dessa är redigerad av två företagsekonomer men innehåller även bidrag av statsvetare. Boken handlar dessutom om den statsvetenskapliga favoriten ”governance”. Den andra boken är samskriven av en statsvetare och en företagsekonom.

Bland de sex statsvetenskapliga referenserna (utöver ovan) som finns bland de nitton återfinns två läroböcker (Pierre/Peters, Kjær), en enklare fallbeskrivning och tre äldre verk (Lipsky, Rockan, Sartori). En av de tre handlar om demokrati och två om individer och deras beteende – i det ena fallet byråkrater nära medborgaren och i det andra väljare som kollektiv. Lipsky (1980) sticker ut som en klassiker som är svår att runda. Om demokrati går det säkert att hitta en mer aktuell referens än Sartori (1967). Och Rokkan (1967) behöver väl bara refereras av den som skriver om väljarbeteende i Norge.

Tidigare i texten har vi visat på fem olika sätt att använda referenser. Det dominerande skälet att referera de nitton i vårt material är av respekt för upphovsmannarätten då texten utnyttjar ett begrepp eller tankesätt som anses ha dykt upp första gången i någon av de nitton. Oftast görs det på ett sätt vi bedömer som bra, det vill säga den som refererar verkar ha läst texten och kan sätta in den i ett sammanhang. Som till exempel då Ulla Holm tillskrivs begreppet modrande eller då Rod Rhodes nämns i en diskussion om governance. I några fall är det mer tveksamt om den som refererar har läst verket eller hört det nämnas, som då Michael Lipsky kopplas till meningen ”... förväntas tjänstemannen tillämpa samhällets lagstiftning i förhållandet till medborgaren” (här mörkar vi källan) – en onödig referens, förutom att den visar att författaren hittar ungefärligt i bokhyllan.

Andra sätt att referera de nitton är som stöd för det egna resonemanget. Så anknys det i en artikel till Lukes maktdimensioner i en liknelse med det egna caset. Eller för analys av data som när Downs teori om den rationella väljaren används i en artikel. De nitton refereras också för att ange tillhörighet, till exempel Popper, men sparsamt. Mest udda är referensen till Lazarsfeld som dålig redaktör.

STÄNDIGT DENNA VESSLA

Hur ser då företagsekonomiska organisationsforskare på statsvetenskapen? Som den uppmärksamme läsaren märkt har vi så har långt presenterat tillvägagångssätt, några böcker vi läst och data i tabeller och i listor. Samt flera ursäkter. Men var är svaret? Som så ofta slinker det oss ur händerna när väl vi tror oss ha det fast. Låt oss berätta vad vi tycker oss se så kan vi tillsammans ta diskussionen därifrån.

Statvetenskap och företagsekonomi är bägge samhällsvetenskaper. Här finns ett svar som ger underlag för funderingar. Vår studie pekar på att kopplingen mellan de två ämnena är mycket svag, men också att båda har kopplingar till sociologi och andra delar av samhällsvetenskapen. Vi har pekat på att andra sätt att studera saken skulle visa på fler kopplingar. Men det är inte troligt att svaret skulle bli ett annat.

Våra ämnen påminner om grannarna i en välbeställd villaförort. Vi känner rimligt väl till varandra men är inte särskilt intresserade av att ha kontakt. Samtidigt finns det andra, mer avlägsna grannar som vi inte vet så mycket om, men kanske är nyfikna på. Som delar av humaniora och naturvetenskap.

Lägger vi till detta en andra observation blir det ännu intressantare. Vi och andra pekar på att varje ämne för sig är svagt integrerat. Påtagligt få referenser är vanligt förekommande inom respektive disciplin. En tolkning av detta är att ämnena håller på att falla isär. Symptomatiskt är att vi började med att dra gränsen vid "företagsekonomiska organisationsforskare". Det är ingen egen disciplin. Ännu. Drivs detta resonemang lite längre framstår den indelning av samhällsvetenskapen vi nu har levt med ett bra tag som möjlig att ifrågasätta.

Företagsekonomi faller numera naturligt isär i ett halvdussin delämnen. Dessa uppvisar tydlig integration inom sig och har starka kopplingar till delar av andra discipliner. Troligen gäller detta de flesta av samhällsvetenskapens ämnen. Kan det inte vara dags att bryta upp de gamla ämnesgränserna och skapa nya, eller rent av nya fakultetsgränser? Företagsekonomi

och statsvetenskap kan ha överlevt sig själva som ämnen, varför skulle det inte också gälla andra?

Vi är själva bägge verksamma i ämnet offentlig förvaltning. Det är just ett relativt nytt samhällsvetenskapligt ämne där man bland referenserna utöver det egna ämnet hittar statsvetenskaplig förvaltningsforskning (som är påtagligt liten men livaktig), sociologi av det mer teoretiska slaget, det offentliga juridik, managementteori och företagsekonomi inriktad på studier av den offentliga sektorn. Som företrädare för ett nytt ämne ser vi mycket revirbevakning av äldre företrädare för äldre ämnen. Till vilken nytta försvarar de sitt ämne och vad skulle hända om de istället öppnade upp?

En helt annan tanke som slår oss var gång vi arbetar med referensstudier är att diskussionen om bibliometrins användning skulle vinna på att fler forskare utanför bibliometrikernas skara gjorde studier som denna. Referenser är påtagligt olika saker. Författare refererar av helt olika skäl. Att bara räkna citat är meningslöst. Det spelar roll om den som citerar helt avfärdar den refererade ståndpunkten, om det bara är ett erkännande av äganderätten till ett vanligt begrepp eller om texten bygger vidare på en föregångare. Det är skillnad på att referera läroböcker, datamängder och begreppsbyggen. Skillnaden är det stora och likheten det mycket lilla.

För den som studerar referenser är det också uppenbart att de nästan alltid är utbytbara. Man kan nästan alltid välja en annan referens som fyller den önskade funktionen precis lika väl. Det speciella är den som refererar och inte den som refereras. Blir referenser en viktig valuta i kampen om anseende kommer det att bli än vanligare att vi refererar mer till varandra inom nätverken och mindre mellan dem. Varför ge bort en poäng vi kan behålla? – Vår policy är att referera internationellt eller inom hemmauniversitetet. Nationella konkurrenter får klara sig utan vår hjälp!

Även om underlaget står väl så svagt var det intressant att se att så mycket böcker refereras i tidskrifter. Tanken har slagit oss att vi skriver allt fler internationella artiklar. Men vi läser inte fler. Kanske rentav färre. När kraven på att skriva mycket artiklar skruvas upp, tunnas var och en av artiklarna ut ytterligare. Forskaren frågar sig var gång om inte materialet kan delas ännu en gång och ge två artiklar istället för bara en pinne. Artikelskrivandet blir ett sätt att få poäng. Men några sådana delas inte ut varken till eller av läsarna. Böcker däremot är av högst(!) begränsat meritvärde. De får ta den tid det tar att skriva och där ger vi allt vi har

för att få ytterligare en läsare. Så mycket riktigt finns det något att referera till i en bok. Och värda att läsa är böcker väl så ofta. Hellre läser vi en samhällsvetenskaplig bok än virkar en grytlapp.

Verk i vår referensdatabas vi hänvisar till i tabell 5

Vi tar i referenslistan inte upp referenser till de verk i vår databas vi hänvisar till i tabell 2, 3, 4 och 6. Här listas alltså enbart de nitton refererade texterna som förekommer i ST och NOS och/eller SJoM. Söker någon de andra referenserna står vi gärna till tjänst med dessa (Patrik.Zapata@spa.gu.se). Står ett årtal inom parentes betyder det att det är denna upplaga vi haft att tillgå och inte den som listats i tabell 5.

BILLIG, MICHAEL, 1995. *Banal Nationalism*. Los Angeles: Sage.

DJELIC, MARIE-LAURE & SAHLIN-ANDERSON, KERSTIN, 2006. *Transnational governance. Institutional dynamics of regulation*. Cambridge: Cambridge University Press.

DOWNES, ANTHONY, 1957. *An economic theory of democracy*. Boston: Addison Wesley.

FAIRCLOUGH, NORMAN, 2000. *New Labour, New language?* New York: Routledge.

GEERTZ, CLIFFORD, 1973. *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.

GIDDENS, ANTHONY, 1991. *Modernity and self-identity. Self and society in late modern age*. Stanford: Stanford University Press.

HABERMAS, JÜRGEN, 1992. *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

HABERMAS, JÜRGEN, 1996. *Between facts and norms*. Cambridge: Polity Press.

HOLM, ULLA, 1993. *Modrande & praxis. En feministfilosofisk undersökning*. Göteborg: Daidalos.

JACOBSSON, BENGT & SUNDSTRÖM, GÖRAN, 2006. *Från hemvävd till invävd. Europeiseringen av svensk förvaltning och politik*. Malmö: Liber.

KJÆR, ANNE METTE, 2004. *Governance*. Cambridge: Polity.

LAZARFELD, PAUL, BERELSON, BERNARD & GAUDET, HAZEL, 1944 (1968). *The people's choice. How the voter makes up his mind in a presidential campaign*. New York: Columbia University Press.

LIPSKY, MICHAEL, 1980. *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.

- LUKES, STEVEN, 1974 (2005 second edition). *Power. A radical view.* (The original text with two major new chapters). New York: Palgrave Macmillan.
- MELUCCI, ALBERTO, 1996 (2003). *Challenging codes. Collective action in the information age.* New York: Cambridge University Press.
- PIERRE, JON & PETERS, GUY, 2000. *Governance, politics and the state.* London: Palgrave Macmillan.
- POPPER, KARL, 1996 (2003). *The open society and its enemies. Hegel and Marx.* New York: Routledge.
- RHODES, ROD, 1997 (2008). *Understanding governance. Policy networks, governance, reflexivity and accountability.* Maidenhead: Open University Press.
- ROKKAN, STEIN, 1967. "Geography, religion, and social class: crosscutting cleavages in Norwegian politics", s 367–444 i Lipset, Seymour & Rokkan, Stein (red), *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives.* New York: Free Press.
- SARTORI, GIOVANNI, 1987. *The theory of democracy revisited. Part two: The classical issues.* Chatham, New Jersey: Chatham House.

Referenser

- BARZUN, JACQUES & GRAFF, HENRY, 1977. *The modern researcher. The classic manual on all aspects of research and writing.* New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- CAVALLIN, MATS, 1988. "Forskningsmaterial – monografier, tidskrifter m m", s 87–109 i Lönnqvist, Harriet (red), *Humanister söker information eller "Möten med den litauiske skoputsaren.* Esbo: NORDINFO.
- DAHL, ROBERT A., 2003. *How democratic is the American constitution?* New Haven: Yale University Press.
- ENGWALL, LARS, 1994. "Säg mig vem du umgås med ...", s 77–96 i Rombach, Björn (red) *Med hänvisning till andra. En bok om refererande i samhällsvetenskapliga texter.* Stockholm: Nerenius & Santérus.
- ENGWALL, LARS, 2003. "On the origin of the northern lights", s 395–411 i Czarniawska, Barbara & Sevón, Guje (red), *The northern lights. Organization theory in Scandinavia.* Malmö: Liber.
- ERIKSON, MARTIN, 2009. *Referera reflekterande. Konsten att referera och citera i beteendevetenskaperna.* Lund: Studentlitteratur.
- GEERTZ, CLIFFORD, 1973. *The interpretation of cultures.* New York: Basic Books.

- GIDDENS, ANTHONY, 1991. *Modernity and self-identity. Self and society in late modern age*. Stanford: Stanford University Press.
- GRAFTON, ANTHONY, 1997. *The Footnote. A curious history*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- HABERMAS, JÜRGEN, 1992. *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HABERMAS, JÜRGEN, 1996. *Between facts and norms*. Cambridge: Polity Press.
- HOLMBERG, ÅKE, 1950. *Ture Sventon i London*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- JACOBSSON, BENGT & ROMBACH, BJÖRN, 1994. "Cosi fan tutti (men varför?)", s 30–53 i Rombach, Björn (red), *Med hänvisning till andra. En bok om refererande i samhällsvetenskapliga texter*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- MEYER, JOHN & ROWAN, BRIAN, 1977. "Institutionalized organizations. Formal structure as myth and ceremony", *American Journal of Sociology* 83 (2), s 340–363.
- PFEFFER, JEFFREY & SALANCIK, GERALD, 1978. *The external control of organizations. A resource dependence perspective*. New York: Harper & Row.
- ROMBACH, BJÖRN (red), 1994. *Med hänvisning till andra. En bok om refererande i samhällsvetenskapliga texter*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- SANDSTRÖM, ULF, 2007. "Svensk statsvetenskap i bibliometrisk belysning", *Statsvetenskaplig tidskrift* 109, s 339–357.
- SOLSTAD, DAG, 2006. *Armand V. Fotnoter til en uutgravd roman*. Oslo: Forlaget Oktober.
- SOLSTAD, DAG, 2009. *Armand V. Fotnoter till en outgrävd roman*. Stockholm: Ordfront.
- WITLEY, RICHARD, 1984. *The intellectual and social organization of the sciences*. Oxford: Clarendon Press.

Historievetenskapens flirt med statsvetenskapen

Kim Salomon

Statsvetenskap och historia har under 1900-talet gått skilda vägar. Likväl har det inte saknats beröringspunkter mellan de två disciplinerna. En sådan beröringspunkt är studiet av politik, som förstås står centralt inom statsvetenskap och länge också låg i historievetenskapens huvudfåra. Under en kort period, när 1960-talet var på väg in i 1970-talet, började historiker till och med att diskutera statsvetenskapliga infallsvinklar och teoribildningar. Efter ett halvt sekel med någorlunda konsensus kring disciplinens kärna hade de hamnat i en identitetskris. Statsvetare såg däremot ingen kris. De vilade tvärtom tryggt i sina metoder och teorier och bekymrade sig föga om historikernas sökande efter nya identiteter.

Historiker tycks framför allt ha känt en osäkerhet inför den egna disciplinens vetenskapliga färdriktning och en vilshenhet inför samhällsvetenskapernas frammarsch. Osäkerheten berodde både på interna faktorer som ämnets vetenskaplighet och externa faktorer som ämnets betydelse i ett bredare samhälleligt perspektiv. Det fanns ett stort behov av att precisera historievetenskapens utgångspunkter, av självreflektion och självkritik. Ämnesidentiteten var i gungning och en känsla av att ha kommit på efterkälken gjorde det angeläget att positionera sig i relation till de framgångsrika samhällsvetenskapliga disciplinerna, politisk historia i relation till statsvetenskap och socialhistoria i relation till sociologi. Historikers ambition att vara angelägna och samhällsrelevanta ska förstås ses i perspektivet av det mytomspunna 1968.

TIDSANDANS SVALLVÅGOR

Mycket hände det mytiska årtalet och dess status tycks bara växa med tiden. Nostalgiska tillbakablickar i dagens medier bidrar till att ge 1968 ökad prestige och auktoritet. Det symbolladdade året har etsat sig in i vårt minne som sinnebilden för en generations uppror. Det står som ett år då spektret för det tillåtna vidgades. Brytpunkter, förändringar eller introduktionen av nya idéer kan emellertid sällan kondenseras till enstaka datum eller ens kalenderår utan sträcker sig ofta över en längre tidsperiod. 1968 kan således sägas börja i mitten på 1960-talet och fortsätter en bit in på 1970-talet.

Ett dubbelklick på 1968 öppnar många associationsbanor; studentuppror, livsstilsuppror, auktoritetsuppror, politiskt uppror och kvinnouppror. Kritiken riktades mot ett auktoritärt universitetsväsende och runt om i världen ägde våldsamma konfrontationer mellan studenter och polis rum. Protesterna handlade emellertid inte bara om undervisning och professorsmakt utan också om storpolitik. Studenterna vände sig mot diktaturer, militärregimer och Vietnamkriget. Det kalla krigets svartvita stereotyper ifrågasattes och nöden i tredje världen blev synlig. I Sverige var det ockupationen av kårhuset i Stockholm och protesterna mot Davis Cup-matchen i tennis mellan Sverige och Rhodesia – numera Zimbabwe – som skapade svarta tidningsrubriker.

Uppbrotten från konventioner och traditioner kan avläsas i det stora såväl som i det lilla. Tidsandan satte avtryck på olika nivåer. Ibland höjdes rösterna, ibland talades mer lågmält. Bland de mer lågmälda debatterna, åtminstone retrospektivt sett, var frågan om relationen mellan historia och samhällsvetenskaperna.

1968 gjorde samhällsrelevans till ett slagord i tiden och historiker blev, om inte tidigare, medvetna om att de hamnat i bakvattnet på samhällsvetenskaperna. Flera såg till synes också med en viss avundsjuka på samhällsvetenskapernas förmåga att knyta an till utomvetenskapliga frågeställningar. För historiker, som i stor utsträckning intresserade sig för äldre tider med få explicita kopplingar till samtiden, var tidsandans signaler inte enkla att hantera. Periodens politiska och ideologiska svallvågor blev därför kännbara och de började fundera över sin egen disciplins färdriktning.

Storpolitiska strömningar utstakar således en vid ram för att begripliggöra vad som hände inom historiedisiplinen i slutet av 1960-talet. Men även andra variabler måste tas med för att belysa varför historiker började navigera i riktning mot samhällsvetenskapen.

HISTORIEVETENSKAPENS OCH STATSVETENSKAPENS UTVECKLING

I äldre tider hade historisk kunskap sin givna politiska funktion. Ofta tjänade historikern Fursten och legitimerade därmed makten. Under 1800-talet spelade historiker inte sällan rollen som försvarare av och förkämpar för nationalstaten. I Sverige gick projektet bland annat ut på att visa att svenskar alltid hade varit svenskar. Parallellt fanns en strömning

som strävade efter att ta reda på hur det egentligen var, som prioriterade fri forskning och utarbetade nya vetenskapliga metoder. En sådan prioritering av mer vetenskapliga infallsvinklar innebar samtidigt en politisk marginalisering av historievetenskapen, som upplevdes som mindre angelägen i ett bredare samhällsligt perspektiv. Förvisso fanns ett stort intresse för historisk kunskap, men det saknades argument för nyttan av en sådan kunskap om den inte kunde användas för att stärka nationalstaten. I en övergångsfas kring sekelskiftet 1900 uppträdde historiker som politiker, som intellektuella och som deltagare i offentligheten. De blev därmed under en kortare tid synliga och marginaliseringen uppsköts något decennium (Björk 2009: 17).

Ett par decennier in på 1900-talet segrade det positivistiska paradigmet med Lauritz Weibull som frontfigur. Paradigmet kom att prägla disciplinen årtionden framöver. Ett centralt syfte var att avliva eller ifrågasätta nationella myter. Källkritik och empirism sattes i högsätet och gav vetenskaplig legitimitet. Förvisso användes teorier, men de artikulerades ytterst sällan. Tematiskt var spektret begränsat. Den geografiska kompassen var inställd på Sverige och Norden, och kronologiskt riktades sökarljuset på den äldre historien. Med det nya millenniet som utkikspost framstår svensk historieforskning under första hälften av 1900-talet som homogen och enhetlig. Givetvis förekom upprivande vetenskapliga strider kring specifika sakfrågor liksom i tillsättningsärenden. Likaledes ändrade den källkritiska skolan färdriktning. 1920-talets mallar var inte identiska med 1950-talets. Birgitta Odén pekar exempelvis på att den lundensiske historieprofessorn Sture Bolin var väl förankrad i den empiriska weibullianska traditionen, men samtidigt stod för en generaliserande positivism som öppnade för större perspektiv än som var brukligt inom paradigmet. Men trots avvikelser, omförhandlingar och successiva förflyttningar framstår historieforskningen under perioden likväl som relativt enhetlig. Historikerna blev med få undantag experter på ett fjärran förflutet utan direkta länkar till nutiden. Marginalisering av historieforskningen i samhällsdebatten var ett faktum (Salomon 2009; Odén 2009: 524).

Svensk statskunskap hade under 1900-talets första hälft flera tangeringspunkter med historievetenskapen. Perspektiv och tänkesätt från historia men också från juridik och filosofi integrerades i disciplinen. Det fanns ett intresse för statsrätt och studiet av skrivna statsregler, för filosofi och idéhistoria med fokus på klassiska politiska texter och moderna ideologier. Men anknytningen till historia var också stark. Sökarljuset

riktades på politiska förlopp och processer i ett nära förflutet. Intresset var stort för olika institutioners funktionssätt, parlamentarismens framväxt samt regeringars öden och inre arbetsförhållanden (Ruin 1978: 1–3).

Den grenen inom statsvetenskapen som relaterade till historia analyserade moderna politiska förhållanden och anknöt till skillnad från historia i hög grad till aktuella frågor i tiden. Statsvetare liksom samhällsvetare i allmänhet fick enligt Olof Ruin också en starkare ställning i samhället under perioden 1960–1975, en period som han specifikt undersöker. Framryckningen ska ses i perspektivet av det växande behovet av samhällsexperter inom den offentliga sektorn. I bakgrunden fanns ett nyttotänkande. För att kunna planera samhället behövdes experter och myndigheterna vände sig till statsvetare (Ruin 1978: 7–8; Niléhn 1985: 243).

En likartad utveckling kan avläsas i skolvärlden. Från mitten av 1950-talet förlorade historieämnet positioner. Det klassiska nationalistiska bruket av historien övergavs och istället satsades på att fostra skoleleverna i demokratisk anda. Och eftersom demokratin i dess moderna form egentligen inte hade några föregångare reducerades historiens betydelse. Istället fick samhällskunskap i uppgift att förmedla demokratins värdegrunder. Detta ämne intog i början av 1960-talet också en betydligt mer framträdande position i skolundervisningen (Zander 2001: 328–332).

Mönstret decennierna efter andra världskriget är således tydligt. Efterfrågan på samhällsvetarnas kunskap ökade medan marginaliseringen av historikerna blev allt tydligare. I en tid då samhällsnytta och samhällsrelevans utgjorde nyckelord är det därför begripligt att historiker såg en orientering mot samhällsvetenskap som en fruktbar strategi. Föga förvånande reflekterade de över sin egen roll och relation till de mer ”moderna” samhällsvetenskaperna. Reflektionerna handlade som sagt om det egna ämnets identitet och legitimitet. Men bilden är i flera avseenden komplex. Långt ifrån alla historiker såg problem. Dessutom fanns det flera andra mindre övergripande faktorer som bidrog till att förklara orienteringen mot samhällsvetenskaperna.

Det ökade intresset för den nära historien innebar att historikerna ställdes inför nya metodiska och teoretiska problem. Således medförde överflödet av källmaterial att källkritiken automatiskt fick mindre betydelse. Källkritikens monopolställning som historisk metod ifrågasattes och den fungerade inte längre lika effektivt som identitetsmärkor. Historiker började också tänka i termer av projekt och närmade sig därmed samhällsvetares arbetssätt. Generella slutsatser förutsatte

jämförelser och utnyttjandet av flera forskares resultat, en insikt som i sin tur banade väg för projektforskning inom historievetskapen. I början av 1960-talet konstaterades att humanister undantagslöst arbetade ensamma med sina avhandlingar. Men Humanistiska forskningsrådets anslag ökade kraftigt de följande åren och Riksbankens Jubileumsfond började 1965 sin verksamhet med det uttalade målet att stödja projektforskning. Tillväxten av ekonomiska resurser gjorde det i sin tur möjligt att organisera historisk forskning i projekt och på kort tid etablerades fyra sådana projekt (Åmark 1981: 9–10).

TEORETISKT KORSDRAG

Ett tecken på att historikerna började navigera i riktning mot samhällsvetenskaperna var avhållandet av regelbundna nordiska metodkonferenser med början 1965. Frågor om teori och metod upplevdes som allt mer angelägna och på den andra konferensen 1966 var temat historiens plats i samhällsforskningen.

Temat 1966 återspeglar nya strömningar. Konferensens utgångspunkt var en insikt om en gemenskap mellan olika grenar av samhällsforskningen, där även historia räknades in. Syftet var att främja ett fruktbart samarbete inom detta omfattande forskningsfält. Frågorna som diskuterades handlade enligt konferensvolymens inledningskapitel om i vilken utsträckning historieforskningen kunde dra nytta av problem, teorier och metoder från andra discipliner (Dahl 1967). Men läser man konferensbidragen med dagens ögon tycks de framför allt handla om metodiska och rent tekniska frågor: intervjumetoder, dataarkiv, användandet av statistiskt material och kvantitativa metoder. Historikerna hade ännu inte lämnat fadershuset utan diskuterade i stor utsträckning hantverket och verktygslådan som skulle göra disciplinen mer vetenskaplig. Flera av inläggen tog sats i det praktiska arbetet med materialet. Kvantitativa metoder ansågs således öppna nya fält för socialhistoriker. Men även frågor om generella lagar och jämförelser över tid aktualiserades (Historiens plass 1967). Mer övergripande samhällsförklarande teorier fanns emellertid inte på agendan. Uppenbarligen kändes det inte heller angeläget att diskutera vad som var historia och vilken historia som var relevant.

Idag är frågan om historieforskningens eventuella närmande till samhällsvetenskapen okontroversiell. Historievetskapen befinner sig i ett teoretiskt korsdrag med impulser från vitt skilda discipliner. Men i sin

samtid, då teori till synes betraktades som ett främmande ord inom historieforskningen, hade frågan en helt annan dignitet. Professor Birgitta Odén publicerade med titeln ”Historiens plats i samhällsvetenskapen” ett debattinlägg i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1968, där hon konstaterade att hon med denna titel beträdde farlig mark och att ämnet var kontroversiellt (Odén 1968a: 25).

DIKT OCH VETANDE

Frågan om historievetenskapens relation till samhällsvetenskaperna initierades egentligen av Stefan Björklund. I artikeln *Dikt och vetande i historieskrivningen* hävdade han att historieforskningens framtid låg i en fast anknytning till samhällsvetenskaperna (Björklund 1965: 189–226). Björklunds privata eller rättare sagt personliga lösning var att byta disciplin. Han disputerade i historia och blev lektor i statskunskap (se Björklunds bidrag i denna volym).

Björklund var om inte den enda så åtminstone en av få historiker i sin samtid som löste sina vetenskapsteoretiska problem genom att byta disciplin. Historiker med siktet inställt på förändringar valde vanligtvis omförhandlingar som inkluderade ett närmande till samhällsvetenskaperna. Birgitta Odén var en tongivande röst i debatten och konstaterade att det inte fick bli för skarpa skiljelinjer mellan de två disciplinerna. Historia måste gå fram till gårdagen och samhällsvetenskap måste gå tillbaka i tiden. Interaktionen mellan statskunskap och politisk historia, sociologi och socialhistoria såg hon som självklar eftersom sakområdena var identiska. Historikernas tidsaxel var emellertid en förutsättning för studiet av trender och förändringar och därför även nödvändig inom samhällsvetenskap. Samtidigt såg hon det som viktigt att upprätthålla distinktionen mellan de två disciplinerna (Odén 1968a: 25–29; Odén 1968b: 195–209).

Ett centralt tema i debatten var frågan om generaliseringsnivåer, där historiker uttryckte tveksamhet till att utveckla generella lagar och abstrahera bort det individuella. De var inte främmande för generaliseringar men ansåg det samtidigt viktigt att ta hänsyn till vad källmaterialet tillät. Anknytningen till det tidsbestämda och konkreta måste bestå. Verklighetsbeskrivande empirisk forskning uppfattades som lika nödvändig som den teoribildande (Björklund 1965: 189–226; Odén 1968a: 29–37; Torstendahl 1967: 385–387; Nilsson 1968; Tägil 1968).

Medan Björklund pläderade för generaliseringar och behovet av samhällsvetenskaplig orientering, såg hans kollega Leif Lewin inte lika positivt på historievetenskapens antågande. Självmedvetet hävdade Lewin att källkritiken var lättare att lära sig än många av de samhällsvetenskapliga metoderna. Historieforskningens metoder såg han inte som tillräckligt fruktbara för att ämnets existens enbart skulle kunna motiveras med att det var en hjälpvetenskap till samhällsvetenskapen som exempelvis statistik. Frågan för honom var hur långt historikerna borde följa statsvetarna på vägen mot en generell samhällsteori. Hans förebild råder det ingen tvekan om eftersom han beklagade att samhällsvetenskaper ”än så länge” var hänvisade till en lägre pretentionsgrad än naturvetenskaperna när det gällde lagbundna samband (Björklund 1968: 126–128; Leif Lewin 1968: 128–132).

I frågan om historievetenskapens samhällsrelevans menade Erik Lönnroth, att den vetenskapliga verksamheten skulle angå allmänheten och att det inte fanns annan värderingsgrund än samhällsnyttan. Vetenskap var till för att göra det bättre för människan. Sensmoralen i hans resonemang var att historisk forskning måste vara nyttig för samhället och de människor som bekostade den. Däremot diskuterade han egentligen inte på vilket sätt historieforskningen kunde vara samhällsnyttig (Lönnroth 1969: 413–419).

Så lät debatten när 1960-talet var på upphällning. Den vittnar om att historiker hade en stark tilltro till att kunna stå på egna ben samtidigt som de inspirerades av samhällsvetenskapen. Som Svante Nordin också konstaterar handlade debatten emellertid primärt om att påvisa historieforskningens vetenskaplighet (Nordin 2008: 211). Den ledde förvisso inte till de stora omprövningarna men väl till förflyttningar i det vetenskapliga fältet.

I realiteten hade förflyttningar redan påbörjats och inneburit ett närmande till samhällsvetenskaperna och inte minst statsvetenskapen. Historikerna inspirerades av teorier om väljarbeteende, om politiska partiers beteende och om internationella relationer. Lars Niléhn illustrerar utvecklingen med exempel från den lundensiska historikermiljön. Sverker Oredsson (1969) anknöt till parti- och intressegruppsteori, Eva Österberg (1971) till interaktions- och förvaltningsteori, Carl-Axel Gemzell (1973) till organisations- och innovationsteori, Bo Huldt (1974) till teoribildning om småstatsbeteende och Gränsforskningsprojektet (1975) lade sig på en ”middle range” nivå (Niléhn 1985: 248).

Ragnar Björk menar förvisso att utvecklingen under 1970-talet inte riktigt skedde på historieforskningens egna villkor, det vill säga det historiska perspektivet betraktades inte som oundgängligt. Istället blev historikerna enligt honom bleka kopior av samhällsvetare (Björk 2009: 17). Oberoende av hur man bedömer utvecklingen kan det emellertid konstateras att historikernas intresse av att stärka den vetenskapliga identiteten och återta positioner på den offentliga arenan ledde in på nya stråk, även om empirismen fortfarande låg i huvudfåran. Debatten i slutet av 1960-talet kan i ett bredare perspektiv också ses som början på en diskussion om historieforskningens teorianvändning, förutsättningar och villkor, en diskussion som egentligen fortfarande pågår.

PÅ VÄG MOT MÅNGFALD

Frågan om relationen till statsvetenskapen var snart glömd och historikerna sökte nya samarbetspartner. Två strömningar gjorde sig gällande inom historievetenskapen. Den första, som sträckte sig in i 1980-talet, var socialhistorisk, och den andra utvecklades under 1990-talet under samlingsbeteckningen ”new cultural history”. Sistnämnda inkluderade genusvetenskap som samtidigt hade rötter i socialhistorien. Båda strömningarna anknöt till den samtida politiska debatten och hade ett demokratiskt budskap. De förtryckta och maktlösa skulle skrivas in i historien. Flera historiker såg sin forskning som ett identitetsprojekt för marginaliserade grupper. Det osynliga skulle göras synligt och angeläget. Perspektiven var däremot olika. Socialhistorikerna intresserade sig för den materiella tillvaron, klass och samhälle, medan de nya kulturhistorikerna riktade fokus på meningsskapande processer och föreställningsvärldar. Men båda strömningarna innebar att historikernas forskningsfält vidgades teoretiskt, metodiskt och tematiskt. Mångfalden i infallsvinklar och perspektiv ökade dramatiskt (Salomon 2009).

Kunskapsteoretiskt fanns det en viss skillnad mellan de två strömningarna. Socialhistoria kom att domineras av en marxistiskt eller historiemarktalistiskt orienterad teoribildning och utmanade under 1970-talet på allvar det rådande paradigmet. Teorier skulle spela en central och styrande roll och den traditionella politiska historien utkonkurrerades. Positivismen kritiserades, men på en mer grundläggande nivå övergavs den inte. Empirin betraktades som viktig för att styrka och bekräfta teoriernas riktighet. Konstruktionerna var förvisso teoristyrda men ansågs kräva fakta för att

övertyga. De teoretiska och emancipatoriska inslagen i den marxistiska teoribildningen provocerade förhärskande objektivitetsideal men egentligen ifrågasattes aldrig den rådande vetenskapssynen. Tron på att det gick att komma åt verkligheten satt i orubbat bo (Salomon 2009).

De senaste decenniernas intellektuella trender leder teoretiskt, metodiskt och tematiskt åt olika håll, men relaterar till den språkliga och kulturella vändningen. Det konstruktivistiska tänkandet utvecklades särskilt inom genusvetenskapen, som hakade in i mer traditionell socialhistoria, men också ledde in på obanade stigar. Inom historievetenskapen i stort innebar utvecklingen att källkritikens betydelse som vetenskaplig metod reducerades och avdramatiserades. Den innebar också att större uppmärksamhet riktades mot historikerns roll i forskningsprocessen. Objektivitetsidealet hade förvisso tidigare ifrågasatts och i olika sammanhang omförhandlats till opartiskhet. Men denna gång var omförhandlingarna mer fundamentala (Salomon 2009).

Utvecklingen har inneburit att historievetenskapens disciplinränsar idag inte är lika tydligt utstakade som på 1960- och 1970-talen. Det vetenskapliga revirtänkandet är mindre påfallande, tvärvetenskapliga ambitioner mer explicita och det känns inte längre lika angeläget att försvara det ämnesspecifika. Teorierna är disciplinöverskridande och ambitionen sällan att bygga murar. Fältet för sökande efter perspektiv och infallsvinklar har vidgats. Michel Foucault och Pierre Bourdieu inspirerar inte bara historiker utan samhällsvetare och humanister i allmänhet.

Borta sedan länge är således 1960-talets schablon att statsvetare har monopol på teorier och historiker på empiri och de långa tidsperspektiven. Teorier utgör numera ett självklart inslag i historievetenskapen och statsvetenskapen är på inget sätt främmande för de långa tidslinjerna. Inom studiet av internationella relationer ses exempelvis 1648 och den westfaliska freden som startskottet för det moderna statssystemet. Även om denna uppfattning är under omförhandling, vittnar perspektivet likväl om statsvetares ambitioner att titta i backspegeln (Haldén 2009: 120–121; se även Halls bidrag i denna volym).

Relationen mellan statsvetenskap och historia har således avdramatiserats och är som sagt inte heller längre på agendan. Samarbete förekommer utan att det definieras som ett vetenskapsteoretiskt problem. Två nyligen avslutade samarbetsprojekt mellan statsvetare och historiker får illustrera att det idag upplevs som oproblemiskt att korsa de tidigare tydligt utstakade disciplinränsarna.

I projektet *Sverige under det kalla kriget* bestod ledningsgruppen av statsvetaren Ulf Bjereld samt historikerna Karl Molin och Alf W Johansson. Och själva forskningsarbetet organiserades som "ett ämnesöverskridande nationellt nätverk", där även idéhistoriker, ekonomhistoriker och rättsvetare medverkade. En rad enskilda arbeten publicerades och för ett par år sedan utgav de tre huvudansvariga en projektsyntes, *Sveriges säkerhet och världens fred*, som sammanfattar "tio års forskarmöda". I denna problematiseras inte mötet mellan statsvetenskap och historia. Istället står saksfrågan i fokus, svensk utrikespolitik under det kalla kriget. Kombinationen av historiska och statsvetenskapliga perspektiv framstår i denna syntes också som fruktbar och visar hur de två disciplinerna kompletterar varandra (Bjereld, Johansson & Molin 2008).

I projektet *Sverige och den stabila freden* ingick i ledningsgruppen två statsvetare, Magnus Jerneck och Ole Elgström, samt två historiker, Rune Johansson och Kim Salomon. Projektets utgångspunkt var statsvetaren Alexander Georges funderingar kring den stabila fredens villkor, ett problemfält där båda disciplinerna bidrog med teoriska och empiriska infallsvinklar. Projektet resulterade i en lång rad publikationer och en avslutande projektantologi, som visar på det fruktbara i att angripa problematiken med både historiska, kulturteoretiska och statsvetenskapliga infallsvinklar. Men inte heller inom ramarna för detta projekt kändes det angeläget att specifikt problematisera relationen mellan statsvetenskap och historia (Jerneck 2009).

FRAMTIDA RELATIONER

Fjärran är således historikers flirt med statsvetenskapen, och i teoriansvändning är de två disciplinerna betydligt mer jämbördiga än för fyrtio år sedan. Historievetskapen hade en kris, när 1960-talet var på väg in i 1970-talet, på samma sätt som statsvetenskap hade efter 1989. Inför den största politiska omvälvningen under efterkrigstiden, kommunismens kollaps och den sovjetiska regimens fall, stod statsvetare handfallna och saknade förklarande teoribildningar. Däremot är politisk historia med eller utan en statsvetenskaplig orientering marginaliserad i dagens svenska historikermiljö. Aktuell är emellertid fortfarande frågan om historieforskningens samhällsrelevans och vad det historiska perspektivet betyder för förståelsen av vår egen tid.

Eva Österberg argumenterar övertygande för att vi genom att pendla på tidsaxeln får distansrande perspektiv på vår egen tid. Hon anser att vi

behöver flera förr för att reflektera över människors val och icke-val, normer och värden. De långa perspektiven behövs för att avtäcka samspelet mellan historiens sega strukturer och händelser. Hon ser grundläggande mentaliteter och värdemönster, som ligger kvar över mycket lång tid, och menar att det kan vara ”nyttigt” att synliggöra dessa avlagringar. Som exempel nämner hon synen på kvinnan och hur människans reproduktion bör organiseras, där föreställningarna inte har ändrats påtagligt under århundraden av västerländsk civilisation (Österberg 2009: 20–27).

All historia är förstås inte lika relevant i ett samtids- och framtidsperspektiv. Mer eller mindre reflekterande görs ofta skillnad mellan en nära historia, som direkt hakar in i samtiden, och en äldre historia som sätter mer diffusa och obestämda avtryck i vår egen tid. Samtidens föreställningsvärldar påverkas direkt och indirekt av händelser och fenomen i det nära förflutna, vilket förstås gör denna förflutenhet speciellt intressant i ett samtidsperspektiv. Dessutom är historikerns utgångspunkt medvetet eller omedvetet oftast samtidens föreställningsvärld, vilket i sin tur förstärker den nära historiens influens och betydelse.

Frågan om samtidens och det nära förflutnas betydelse i historievetenskapen är knappast okontroversiell. Inte alla förstår heller att historiker faktiskt sysslar med samtiden. I artikeln med den i sammanhanget relevanta titeln *Why Political Science Needs History*, som förvisso är närmare tjugo år gammal, redogör Dennis Kavanagh för på vilka sätt historievetenskapen kan berika statsvetenskapen. Således anser han att historieforskningens bidrag mer handlar om kunskap än om metoder. Han konstaterar, att det material som statsvetare använder sig av härstammar från det förflutna, att statsvetare lutar sig mot historikers förklaringar och redogörelser för händelseförlopp samt att historisk kunskap gör det möjligt för statsvetare att kontextualisera och därmed öka förståelsen av de fenomen som studeras (Kavanagh 1991).

Kavanaghs utgångspunkt är således traditionell, nämligen att statsvetare har nytta av historievetenskapen. Däremot diskuterar han inte i termer av samarbete mellan de två disciplinerna på lika villkor, vilket uppenbarligen beror på att han förutsätter att historiker inte vill eller inte kan belysa samtiden.

Historiker är emellertid inte bara intresserade av ett fjärran förflutet, utan också av ett nära som inkluderar samtiden. Därför finns det goda förutsättningar för att statsvetenskap och historia kan bistå varandra och därmed skärpa analyserna av vår egen tid. Konstruktiv

i sammanhanget är den holländska historiefilosofen Frank Ankersmit, som liksom Odén och Lönnroth för fyrtio år sedan betonar betydelsen av ett historiskt längdsnitt. Då såg historiker möjligheter att med de långa linjernas perspektiv länka ihop det förflutna och samtiden. Lönnroth skrev att historikernas centrala uppgift var att studera utvecklingstrender (Lönnroth 1969: 421). Risken med sådana perspektiv är förstås att historien skrivs teleologiskt, som om den har ett mål, vilket bland annat kan betyda att man blundar för diskontinuiteter. Historien sett som en linjär kontinuitet ger föga utrymme för sprickor och brott i utvecklingskedjan. Det är inte heller i den betydelsen Ankersmit anser att vi ska använda historien.

Ankersmits övergripande ambition är att uppgradera betydelsen av politisk historia. Dessutom menar han att ett historiskt perspektiv med tvärvetenskapliga infallsvinklar är användbart för att synliggöra och rätta till brister i vårt samtida politiska maskineri. Med hjälp av politisk historia går det enligt honom att identifiera problem men inte att lösa dem. Med hjälp av statsvetenskap är det möjligt att kombinera detaljkunskaper med politiska teorier, men oftast saknas det nödvändiga historiska perspektivet. En sammankoppling av de två disciplinernas perspektiv öppnar däremot för nya möjligheter (Ankersmit 2007: 186–187).

Ankersmit är som sagt egentligen inte intresserad av kontinuitet eller förändring i utvecklingskedjan. Istället vill han göra nedslag i det förflutna och jämföra med nuläget. Dagens privatisering och marknadskrafternas intrång i den offentliga sektorn ser han således som ett återvändande till feodalism, som det tog århundraden innan Europa besegrade. En rad nya institutioner har i dag växt fram i gränslandet mellan privat och offentligt, institutioner som inte behöver ta politiskt ansvar. Resultatet har blivit svaga stater som privatiserar delar av sig själv (Ankersmit 2007: 188–193).

Likheterna mellan de två tidsepokerna – medeltiden och vår tid – är enligt Ankersmit uppenbara. I båda fallen handlar det om en fragmentering av statsapparaten, om kraftlösa stater som är infekterade av privata intressen. Under medeltiden fanns det möjligen inget realistiskt alternativ till feodalism, men idag är situationen annorlunda enligt honom. Samhället är komplext och det är möjligt att överlåta mer makt till den representativa demokratin. Vi ser farorna som hotar våra demokratier och också lösningar tack vara en forskning som kombinerar kunskap om det förflutna med den politiska teorins instrument. Med sitt nedslag i

medeltidens feodalism visar han således hur det är möjligt att med jämförelser över tidsaxeln klarlägga aktuella politiska frågor (Ankersmit 2007: 193–194).

Att på detta sätt ställa två företeelser i kontrast till varandra – komparera, korrelera och reflektera – kräver både ett historiskt och ett politiskt eller rättare sagt statsvetenskapligt perspektiv. Ankersmit presenterar således ett konstruktivt bud på hur de två disciplinerna med ämnesspecifika infallsvinklar genom att samarbeta kan bidra till att belysa den värld vi lever i.

Det tycks råda en konsensus om att historieforskningen måste vara angelägen och det ska givetvis inte som i fornstora dagar handla om att legitimera nationalstaten. Efter årtionden av marginalisering kan närmandet till statsvetenskapen i slutet på 1960-talet därför tolkas som ett led i historikers strävan att återta tidigare positioner i samhället. Ambitionerna de följande decennierna att lyfta fram maktlösa, osynliga och förtryckta grupper kan i det perspektivet också ses som ett försök att manifesteras historieforskningens samhällsrelevans. Denna ambition vittnar dessutom om att den samtida politiska och ideologiska debatten ger genklang i historievetenskapen.

Givetvis finns det olika förklaringar till historievetenskapens utveckling. Alun Munslow ser egentligen inte ovannämnda kontinuitet i 1900-talets historievetenskap som exempel på historikernas behov av att vara samhällsrelevanta, utan istället som exempel på deras behov av en ”hjärte”, det må vara person, klass, nation, politik eller ideologi. Sättet varpå det förflutna organiseras och berättas bestäms enligt honom av vad som händer med ”hjärten” (Munslow 2007: 37). Synsättet har släktskap med Hayden Whites betoning av intrigens betydelse för att skapa meningen i historien. Men oberoende av vilken tolkningsram man utgår från, kan det grovt tillräckat konstateras, att svensk historieforskning utvecklats från ett nationellt identitetsprojekt till ett identitetsprojekt för politiskt, socialt eller kulturellt marginaliserade grupper.

Inbäddad i historievetenskapens utveckling finns förstås förflyttningar i det teoretiska fältet. 1960-talets orientering mot statsvetenskap blev embryot eller annorlunda uttryckt ett av de första stegen mot en teorimedvetenhet som numera närmast är disciplinens signum. De nordiska metodkonferensernas tid är förbi. De känns inte längre lika angelägna. Däremot visar Ankersmit att det även fortsättningsvis finns en potential för ett samarbete mellan statsvetare och historiker.

Referenser

- ANKERSMIT, FRANK, 2007. "Manifesto for an Analytical Political History", s 179–196 i Jenkins, Keith, Morgan, Sue & Munslow, Alun (red), *Manifestos for History*. London & New York: Routledge.
- BJERELD, ULF, JOHANSSON, ALF W & MOLIN, KARL, 2008. *Sveriges säkerhet och världens fred. Svensk utrikespolitik under det kalla kriget*. Stockholm: Stantérus förlag.
- BJÖRK, RAGNAR, 2009. "Historiker om historiker – en introducerande betraktelse", s 13–30 i Björk, Ragnar & Johansson, Alf W. (red), *Svenska Historiker. Från medeltid till våra dagar*. Stockholm: Norstedts.
- BJÖRKLUND, STEFAN, 1965. "Dikt och vetande i historieskrivningen", *Scandia* 31, s 189–226.
- BJÖRKLUND, STEFAN, 1967. "Historia som vetenskap? Några diskussionsinlägg", *Historisk Tidskrift* 87, s 371–380.
- BJÖRKLUND, STEFAN, 1968. "Historiens plats i samfundsforskningen. Kommentar till Birgitta Odéns uppsats i Statsvetenskaplig Tidskrift", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 71, s 126–128.
- DAHL, OTTAR, 1967. "Forord", s 5–6 i *Historiens plass i samfundsforskningen. Foredrag ved den nordiske fagkonferanse om historisk metodelære Voksenåsen 1966* (Studier i historisk metode). Oslo: Universitetsforlaget.
- HALDÉN, PETER, 2009. "Modell, metafor eller myt? Den westfaliska freden och studiet av internationell politik", s 119–142 i Haldén, Peter (red), 1648. *Den westfaliska freden. Arv, kontext och konsekvenser*. Lund: Nordic Academic Press.
- Historiens plass i samfundsforskningen. Foredrag ved den nordiske fagkonferanse om historisk metodelære Voksenåsen 1966* (Studier i historisk metode). Oslo: Universitetsforlaget, 1967.
- JERNECK, MAGNUS (red), 2009. *Fred i realpolitikens skugga*. Lund: Studentlitteratur.
- KAVANAGH, DENNIS, 1991. "Why Polical Science Needs History", *Political Studies* 39 (3), s 479–495.
- LEWIN, LEIF, 1968. "Historiens plats i samfundsforskningen. Kommentar till Birgitta Odéns uppsats i Statsvetenskaplig Tidskrift", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 71, s 128–132.
- LÖNNROTH, ERIK, 1969. "Synpunkter från arbetet inom ett forskningsråd", *Historisk Tidskrift* 89, s 413–423.
- MUNSLow, ALUN, 2007. *Narrative and History*. Houndmills: Palgrave.

- NILÉHN, LARS, 1985. "Minervas ugglor, flygande i skymningen? Ett och annat om historieforskningen på 1960-talet", *Scandia* 51, s 235–260.
- NILSSON, GÖRAN B., 1968. "Historiens plats i samfundsforskningen. Kommentarer till Birgitta Odéns uppsats i Statsvetenskaplig Tidskrift", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 71, s 132–134.
- NORDIN, SVANTE, 2008. *Humaniora i Sverige. Framväxt – Guldålder – Kris*. Stockholm: Atlantis.
- ODÉN, BIRGITTA, 1968a. "Historiens plats i samfundsforskningen", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 71, s 25–46.
- ODÉN, BIRGITTA, 1968b. "Clio mellan stolarna", *Historisk Tidskrift* 88, s 183–209.
- ODÉN, BIRGITTA, 2009. "Sture Bolin", s 514–525 i Björk, Ragnar & Johansson, Alf W. (red), *Svenska Historiker. Från medeltid till våra dagar*. Stockholm: Norstedts.
- RUIN, OLOF, 1978. *Svensk statskunskap 1960–1975*. Uppsats, Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- SALOMON, KIM, 2009. "Den kulturella vändningens provokationer", *Scandia* 75, s 61–84.
- TORSTENDAHL, ROLF, 1967. "Historia som vetenskap? Några diskussionsinlägg", *Historisk Tidskrift* 87, s 385–390.
- TÄGIL, SVEN, 1968. "Historiens plats i samfundsforskningen. Kommentarer till Birgitta Odéns uppsats i Statsvetenskaplig Tidskrift", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 71, s 135–138.
- ZANDER, ULF, 2001. *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Lund: Nordic Academic Press.
- ÅMARK, KLAS, 1981. "Några drag i den svenska historieforskningens utveckling under 1960- och 1970-talen", s 7–36 i Åmark, Klas (red), *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning*. Stockholm: Liber Förlag.
- ÖSTERBERG, EVA, 2009. "Den omoderna människan – ständigt i våra tankar", s 19–46 i Fazlhashemi, Mohammad & Österberg, Eva (red), *Omodernt. Människor och tankar i förmodern tid*. Lund: Nordic Academic Press.

Att jämföra eller inte jämföra – är det frågan?

Jan Teorell

I

I begynnelsen var jämförelsen.

Åtminstone skulle man kunna förledas att tro det. Aristoteles komparativa studier av antikens statsbildningar brukar ju ofta betraktas som den empiriska statsvetenskapens födelse. Också i ett annat avseende är jämförelsen helt grundläggande: att observera är att jämföra. Konstaterandet att ett äpple är rött bygger på en jämförelse mellan föremålet ”äpple” och en färgkarta (Jacoby 1991: 14). Det går alltså knappt att ägna sig åt någon meningsfull vetenskaplig aktivitet utan att, explicit eller implicit, grunda sig på jämförelser. För att citera den brittiske statsvetaren W.J.M. Mackenzie: ”One cannot *not* compare” (cit. i Vedung 1976: 201).

Idag tenderar vi att ta statsvetenskapens jämförande inslag för givet. Datorernas utveckling och informationsspridningens snabba ökningstakt har möjliggjort alltmer storskaliga jämförelser med hjälp av statistiska metoder och data i kvantifierbar form från allt fler länder och tidpunkter. Men som disciplinhistoriskt påstående är det högst tvivelaktigt att jämförelsen skulle inta något slags ursprungsposition – Aristoteles till trots. Statsvetenskapen som organiserad vetenskaplig disciplin började som rättsfilosofi och utvecklades sedan efterhand främst till politisk historieskrivning. Ser man exempelvis till den ”makalöst färgstarka kvartert” som befolkade de fyra professorsstolarna i svensk statsvetenskap på 1930- och 1940-talen var tre utpräglade historiker: Andrén i Göteborg, Brusewitz i Uppsala, och Lagerroth i Lund (Falkemark 1992: 19). Endast Tingsten i Stockholm hade en delvis annorlunda metodologisk inriktning, men fler av hans mest betydelsefulla arbeten var idéhistoriska till sin karaktär. Någon utpräglad ”jämförande metod” (eller åtminstone en medveten diskussion om en sådan) utvecklades inte förrän på 1970-talet i och med Przeworski & Teunes (1970) och Lijpharts (1971) banbrytande arbeten. Den jämförande metoden är alltså inte mycket äldre än det statsvetenskapliga förbundet!

Innebär den jämförande metodens snabba frammarsch, kvantifierad eller ej, ett metodologiskt framsteg? Jag tänkte i denna korta essä

argumentera för en annan ståndpunkt, nämligen att den historiska dimensionen är statsvetenskapens fundament. Jämförelser kan sedan läggas på denna solida grund, men det bör i så fall vara jämförelser över tid, alternativt jämförelser av jämförelser över tid. Den statsvetare som tvingas välja mellan att jämföra enheter vid en given tidpunkt och att jämföra tidpunkter för en given enhet bör alltså alltid välja det senare – så lyder mitt argument i korthet. Vägen fram till det grundar sig på en bestämd syn på vad som utgör en förklaring och är måhända en smula snårig. Låt mig därför ta genvägen över ett exempel.

II

I Sverige avskaffades som bekant ständsriksdagen 1866 till förmån för en tvåkammarsdag. I denna valdes första kammaren indirekt med graderad rösträtt av en exklusivt välbärgad elit, medan andra kammaren valdes i en kombination av direkta och (där man så önskade på landsbygden) indirekta val med manlig rösträtt begränsad efter inkomst och förmögenhet. Den successiva utvidgning av rösträtten som sedan skedde i början av 1900-talet, så småningom även till att innefatta den kvinnliga befolkningen, brukar i kombination med parlamentarismens genombrott ifråga om principerna för regeringsbildning ses som de centrala stegen i Sveriges demokratisering (se t.ex. Lewin 2002). Något som man dock redan vid denna tid tycks ha tagit för givet var att riksdagsvalen kunde genomföras utan otillbörlig inblandning, oegentligheter eller fusk. Problem av detta slag, om än inte fullständigt frånvarande, var tydligen mycket ovanliga redan vid tiden för de tidiga andrakammarvalen. I Statistiska Centralbyråns första officiella redogörelse för ett svenskt riksdagsval, år 1872, konstaterades exempelvis att så vitt känt förelåg ”intet enda fall av de uppenbara olagligheter, besticklighet och dylikt, som så sorgligt utmärker valförrättningarna i många främmande länder” (cit. i Wallin 1961: 93). Påståendet baserade sig på en systematisk genomgång av de överklaganden som gjorts i samband med valen. Enligt 1866 års Riksdagsordning § 22 ägde nämligen den som var missnöjd med valet rätt att besvära sig till landshövdingen i respektive län, samt i andra instans till Högsta domstolen. Även om dessa besvär inledningsvis var förhållandevis talrika innehöll de främst klagomål om missförhållanden ”bottnade i slarv, okunnighet och likgiltighet” – inte om fusk eller olagligheter (ibid.: 93).

Med tanke på att fusk och oegentligheter i samband med valen var vanligt förekommande i många samtida västländer – och än idag utgör ett av de centrala hindren mot demokratisering i tredje världen – är det ett anmärkningsvärt faktum att Sverige var så pass befriat från problemet. Hur kan detta komma sig? Hur ska man förklara de svenska valens relativa renhet redan så tidigt som vid mitten av 1800-talet? Låt oss, för att anknyta till det hägrande metodologiska argumentet, skissera en jämförande undersökning i syfte att finna en sådan förklaring. Ett av de länder som vid denna tid inte hade en fullt så oproblematiserad valprocess var USA. Sedan 1789 hade man här hållit val till Representanthuset, vid mitten av 1800-talet med en mycket mer utvidgad rösträtt för män än vad som var fallet i exempelvis Sverige (Keyssar 2000). I gengäld var valfusk och oegentligheter vanligt förekommande. Även om olika typer av belägg för detta kan anföras kan jag här för jämförbarhetens skull nöja mig med att grunda detta påstående på ett likvärdigt källmaterial: valöverklaganden. Också i samband med de amerikanska valen kunde den som var missnöjd med valförrättningen besvära sig (se Jenkins 2004). Dessa överklaganden, som behandlades och dömdes av antingen en kommitté tillsatt av Kongressen eller direkt i plena, bär vittnesbörd om en talrik flora av oegentligheter. Särskilt vanligt förekommande var komprometterande av valhemligheten, ofta genom våld eller hot om våld, samt röstköp, dvs. materiella belöningar utbetalade som ersättning för ett visst förväntat röstningsbeteende (Bensel 2004).

Skulle en jämförande undersökning av Sverige och USA vid ungefär denna tidpunkt, dvs. mitten av 1800-talet, kunna kasta ljus över frågan om varför Sverige var så pass befriat från valfusk? En avgörande skillnad mellan de två länderna som redan antytts gäller det institutionella regelverket som kringgärdade handläggandet av valöverklaganden. En annan potentiellt viktig skillnad gäller förekomsten av organiserade politiska partier. Syftet med det följande är givetvis inte att söka driva hem att den verkliga förklaringen låg i just denna kombination av faktorer. Poängen är att illustrera ett metodologiskt problem. Men för resonemangets skull kan vi tänka oss följande förklaringsresonemang. Ett välfungerande överklagandeinstitut, där faktiska missförhållanden leder till besvär som sedan prövas av en oberoende och opartisk instans, kan mycket väl tänkas fungera som ett effektivt korrektiv mot valfusk och oegentligheter. När handläggningen av och dömandet ifråga om överklaganden blir en partipolitiserad fråga går emellertid denna förmåga förlorad. Två avarter torde då

i stället bli resultatet. Det ena är att överklaganden skickas in från förlorande parter som tillhör det parti som befinner sig majoritet – trots att valet gått rätt till, dvs. trots att det egentligen saknas egentlig grund för att klaga. Uppsåtet med detta är givetvis att få den segrande parten från minoritetspartiet bortvald. Det andra, och kanske ännu mer graverande problemet, är att överklaganden inte skickas in från förlorande parter som tillhör det parti som befinner sig i minoritet – trots att missförhållanden faktiskt skett, eller att resultatet i själva verket rent av är ett utslag av fusk. Skälet till detta är givetvis att man betraktar det som meningslöst att vända sig till en dömande instans som i praktiken representerar det partsintresse man vill söka resning mot. Särskilt det senare innebär med andra ord att valfusk och oegentligheter kan fortgå, eftersom överklagandena helt enkelt inte biter på dessa företeelser.

Denna förklarings tillämplighet på det svenska respektive amerikanska fallet torde vara uppenbart. I Sverige handlades överklaganden av länsstyrelsen respektive Högsta domstolen, två oberoende instanser som inte hade några uppenbara partsintressen att försvara vid riksdagsvalen. Dessutom var den svenska riksdagen före tullvalet 1887 i allt väsentligt partipolitiskt oorganiserad, och detta gällde i synnerhet de svenska riksdagsvalen (Esaïasson 1990). I USA gällde det omvända förhållandet. Den folkvalda församlingen själv var högsta dömande instans i dessa mål som alltså gällde dess egen sammansättning. Och de amerikanska partierna var redan vid denna tidpunkt relativt välutvecklade organisationer, som vid valen kämpade mot varandra om väljarnas gunst (Shefter 1994).

Vi har alltså ett uppenbart fall av ”samvariation” här: i det svenska fallet, där frånvaron av valfusk skall förklaras, saknas också de centrala förklaringsfaktorerna, medan det omvända gäller i det amerikanska fallet. Vari består då egentligen det metodologiska problemet? Vad finns att invända mot denna till synes hävdvunna metod för att belägga en förklaring? Dels finns givetvis de klassiska invändningarna som brukar riktas mot alla förklarande fallstudier. En sådan är den som Lijphart i en berömd formulering kallade ”many variables, small number of cases” (1971: 685). Det finns givetvis många andra skillnader mellan Sverige och USA i mitten av 1800-talet förutom det faktum att USA:s valöverklagandeinstitut var partipolitiserat. Den utvidgade rösträtten har redan nämnts, men en hel serie andra faktorer kan anföras: USA:s federala system, presidentialismen, den mer politiserade förvaltningen, befolkningens sammansättning, osv. Listan kan givetvis göras längre. Hur ska man kunna utesluta att någon av dessa

alternativa förklaringar låg bakom det faktum att Sverige var så pass befriat från valfusk? Ett annat problem gäller tidsordningen mellan det som ska förklara och det som ska förklaras. Hur kan vi, med information från endast en given tidpunkt, utesluta att det inte är förekomsten av valfusk som har drivit fram partipolitiseringsen av valöverklagandeinstituttet?

Dessa klassiska invändningar är emellertid inte de som intresserar mig här. En annan och – skulle jag vilja hävda – mer fundamental invändning mot den statistiska komparationen är att dess förmåga att verkligen ”förklara” något egentligen bara är skenbar – även om de klassiska metodologiska invändningarna hade kunnat tillbakavisas. Den besvarar nämligen fel förklarande frågeställning. Vad jämförelsen mellan Sverige och USA vid denna tidpunkt kan leda till för slutsats (om vi tänker oss att alla andra metodologiska problem vore lösta) är bara en slutsats av typen ”om Sverige hade haft USA:s system för överklaganden i stället, så hade Sverige haft mer valfusk”. Men det var inte den frågan vi ville besvara. Vi ville besvara frågan om vilka faktorer som *givit upphov* till att Sverige vid denna tidpunkt hade så lite valfusk. Denna fråga kan dock inte den statistiska jämförelsen ge oss något tillfredsställande svar på.

Låt säga att vi i stället för att jämföra Sverige med USA genomförde en historisk undersökning. Det vill säga att vi jämförde Sverige med sig självt över tid. Om vi då fortsatte att förlita oss på valöverklaganden som empiriskt material skulle vi troligen komma fram till att det fanns en tid då valfusk och andra oegentligheter i samband med valen förekom även i Sverige, nämligen under sen frihetstid. Sverige hade vid denna tid som bekant en ståndsriksdag, och vid framför allt riksdagsmannavalet 1771 förekom det i samband med valen till både bonde- och borgarståndet att valförrättarna blandade sig i valprocessen på ett otillbörligt sätt, ofta i syfte att manipulera valets utgång.¹ Vi skulle då dessutom upptäcka att Sverige vid denna tid hade ett annat system för hantering av valöverklaganden. Även under frihetstiden skickades överklaganden (i bonde- och borgarståndet) i första instans till landshövdingen i länet, men i andra instans dömdes dessa fall av riksrådet (ungefär den tidens motsvarighet till regeringen). Riksrådet var starkt partipolitiserat. Ända sedan 1739 hade de två partigrupperingarna hattar och mössor kämpat om makten över dels ständerna och riksdagens centrala utskott, men indirekt även över riksrådets sammansättning, och mot frihetstidens slut skedde denna partistrid under alltmer intensifierade former, och med allt tätare maktskiftet. Eftersom landshövdingarna var utnämnda av riksrådet stod inte heller de

utanför partistriderna. Med andra ord hade Sverige under sen frihetstid både ett partipolitiserat valöverklagandeinstitut och förekomst av valfusk. Har vi därmed kommit närmare svaret på frågan om varför Sverige i mitten av 1800-talet var så pass befriat från detta problem?

Med samma reservation som ovan (dvs. bortsett från alla andra metodologiska problem som hör fåfallstudien till) skulle jag vilja hävda det. Vi har nu nämligen belägg för en historisk process, där vår förklaringsfaktor (i detta fall en avpolitisering av överklagandehantering) tycks *ge upphov till* det som ska förklaras (frånvaron av valfusk). Någoting hände nämligen med det svenska överklagandeinstitutet mellan dessa båda tidpunkter. Dels upphörde de svenska partibildningarna hattar och mössor att utöva något inflytande över svenskt politiskt liv från och med Gustaf III:s statskupp i augusti 1772. Dels inrättades 1789 en mer oberoende rikets högsta domstol som hädanefter var högsta överklagandeinstans även ifråga om besvär som gällde riksdagsvalen. Dessa institutionella förändringar skulle med andra ord vara förklaringen till förändringen av hur valprocessen hanterades.

Innebär detta att den tidigare skisserade jämförelsen med det amerikanska fallet är helt poänglös? Troligtvis inte. I kombination med den historiska ansatsen skulle jämförelsen med USA kunna skapa ett kontrastfall till den svenska utvecklingslinjen, ett fall som i vissa avseenden är mer likt Sverige efter tvåkammarriksdagens införande än vad Sverige är likt sig självt över tid. Med andra ord skulle falljämförelsen här kunna bidra till att avfärda vissa alternativa förklaringar till det svenska förloppet. Men notera att det då är jämförelsen av två historiska utvecklingslinjer ("jämförelser av jämförelser"), inte av två fall vid en given tidpunkt, som är poängen.

III

Låt mig nu försöka formulera mitt argument i mer generella termer. Som torde ha framgått grundar det sig på en bestämd uppfattning om vad det innebär att förklara något. Jag vill hävda att ett (av flera) grundläggande krav på en tillfredsställande förklaring inom statsvetenskapen är förmågan att kunna peka ut den eller de faktorer som givit upphov till det tillstånd eller den händelse som skall förklaras. Nyckelformuleringen här är "givit upphov till". En essentiell komponent av en förklaring, vill jag hävda, är att det vi förklarar är en *händelse*. Detta är i vissa fall helt uppenbart. Säger

vi till exempel att vi vill förklara ”varför något inträffade” följer det helt naturligt att det vill förklara är en händelse, eftersom ”att något inträffade” torde vara definitionen på en ”händelse”. Men ibland formulerar vi inte det vi vill förklara som en händelse, utan som ett tillstånd. Avsiktligt var det till exempel så jag ställde den förklarande frågan i exemplet om valfusk: varför var Sverige så pass befriat från valfusk redan vid tiden för tvåkammarriksdagens införande? Det jag hävdade att vi ville förklara i detta sammanhang var alltså ett tillstånd (frånvaron av valfusk), inte en händelse. Men min poäng är nu att även om den förklarande frågan är formulerad på det sättet så kräver ett tillfredsställande svar på den att vi kan visa hur detta tillstånd uppnåtts, dvs. genom vilken typ av händelse ett annorlunda tillstånd som rådde vid en tidigare tidpunkt senare förändrats.

Att hävda att förklaringar inom statsvetenskapen bör vara förklaringar av *händelser* är dock inte riktigt samma sak som att hävda att de bör vara förklaringar av *förändring* – även om det i förstone kan tyckas så. Ibland vill vi förklara frånvaron av förändring (eller stabilitet). Och ibland vill vi förklara sådana tillstånd som inte följer på tidigare förändringar av ett annat tillstånd. Låt säga att i landet L införs för första gången allmänna val vid tidpunkten T, och redan från början visar sig dessa val vara behäftade med omfattande valfusk. I landet L har det alltså aldrig inträffat en förändring i graden av valfusk – detta är ett till synes mer eller mindre permanent tillstånd som har rått så länge det alls är meningsfullt att tala om valfusk i L, dvs. så länge det har hållits val i landet. Innebär mitt argument om den historiska dimensionens primat att det inte är meningsfullt att tala om en ”förklaring” av valfusket i L? Här finns ju ingen tidigare tidpunkt vid vilken vi kan leta efter de faktorer som tycks ha ”givit upphov” till det tillstånd som ska förklaras.

Även när vi på detta sätt vill förklara ett tillstånd (eller frånvaron av förändring) tror jag dock att vi i regel kan säga att det i grund och botten är en serie enskilda händelser vi vill förklara. Det som ser ut som ett ”tillstånd” på en aggregeringsnivå brukar nämligen bestå av enskilda händelser på en annan, lägre nivå. Att valfusk förekommer kan, som en beskrivning av en egenskap hos ett land, betraktas som ett ”tillstånd”. Men detta tillstånd består ju av en serie handlingar utförda av enskilda aktörer som utför valfusket. Vill vi förklara valfusket i L är det således i grund och botten dessa enskilda handlingar vi vill förklara – dvs. de *händelser* som inträffar varje gång en aktör i L bestämmer sig för att, enskilt eller tillsammans med andra, begå den typ av handling som konstituerar eller leder till det aggregerade

fenomenet ”valfusk”. På denna aktörsnivå behöver det alltså inte heller vara en förändring som förklaras. I L kanske alla de relevanta aktörerna alltid beslutat sig för att begå valfuskhandlingar vid valen under den tid de hållits. Deras agerande har alltså inte förändrats. Det faktum att de träffat ett val – valet att *inte* hantera valprocessen på ett korrekt sätt – räcker emellertid för att vi ska kunna betrakta deras handlande som enskilda händelser värda en förklaring. Och att kunna belägga en sådan förklaring kräver återigen att den empiriska undersökningen ges en historisk dimension, i detta fall i form av ett närgånget studium av en serie (individuella eller kollektiva) beslutsprocesser.

På vetenskapsteoretisk jargong skulle man kunna formulera tre vetenskapsteoretiska principer på vilka mitt argument om den historiska dimensionens primat vilar. Den första är vad Wesley Salmon (1998: 287) kallar en *händelseontologi* (”event ontology”), dvs. ett antagande om att världen är konstituerad av en sammansättning händelser snarare än av en serie processer. Den andra principen är vad som något inadekvat brukar benämnas principen om ”metodologisk individualism”, men som kanske snarare borde kallas *ontologisk individualism*. Med andra ord antagandet (i motsats till holismen) om att samhällsliga makrofenomen åtminstone i princip kan reduceras till fakta om individer.² Den tredje principen, slutligen, är en *kontrafaktisk förklarings teori*, närmare bestämt att en utmärkande egenskap hos en (orsaks)förklaring är att den besvarar den kontrafaktiska frågan om vad som *hade* hänt med utfallet som skall förklaras *om* inte förklaringen hade varit för handen (Woodward 2003). Det är denna teori som ligger bakom den mer vardagligare formuleringen ”givit upphov till”: att påstå att avpolitiseringen av valöverklagandeinstitutet i Sverige ”gav upphov till” frånvaron av valfusk är att påstå att om inte överklagandeinstitutet hade avpolitiserats hade valfusket fortgått.³ Någon utförligare argumentation för dessa tre principer finns det tyvärr inte utrymme för här.

IV

Låt mig i stället, som avslutning, anföra några punkter som följer, och några som inte följer, av mitt metodologiska argument. Jag börjar med de senare. En första sak som *inte* följer av mitt argument är att statsvetare i framtiden bara borde arbeta med historisk metod, i den traditionella bemärkelsen, och således exempelvis sluta använda sig av statistiska

metoder. I princip är argumentationen för och emot så kallade ”kvalitativa” kontra ”kvantitativa” metoder densamma vare sig man står inför en historisk analys av ett enda fall eller inför en ahistorisk analys av ett eller flera fall vid en enda tidpunkt. Eftersom de två metodtraditionerna har kompletterande styrkor och svagheter bör de kombineras – även av en historieforskande statsvetare. Det finns således som jag ser det ingen motsättning mellan att ge den historiska dimensionen prioritet och att använda sig av statistisk metod. Skulle det ha funnits en sådan motsättning skulle det till exempel inte ha funnits något som kallas för tidsserieanalys. Men det gör det, även om denna metod ironiskt nog ibland klandras för att vara just ”ahistorisk” (Isaac & Griffin 1989).

En annan sak som inte heller följer av mitt resonemang är att den statistiska komparationen från och med nu helt borde överges. Som torde ha framgått har mitt argument för historiedimensionens primat vilat på ett antagande om hur en statsvetenskaplig *förklaring* bör vara beskaffad. Men all statsvetenskap ägnas ju som bekant inte åt förklaring, och så bör heller inte vara fallet. Statsvetenskapen är nämligen i minst lika stort behov av att producera goda *beskrivningar*. Och här hamnar nyttan av en statisk komparation, skulle jag vilja påstå, i en helt annan dager. När vi studerar samhällsfenomen väcks nästan ofrånkomligen vår nyfikenhet och undrar just när vi konfronteras med en beskrivning av det som är annorlunda. Denna effekt kan man givetvis även åstadkomma genom långa historiska tillbakablickar, men minst lika väl genom jämförelser med andra länder och platser inom ramen för en och samma tidsperiod. I beskrivande syfte fyller således den statistiska komparationen en betydelsefull funktion.⁴

Kontentan är alltså att den historiska dimensionen borde ges företräde, men att det fortfarande finns stora vinster att hämta från att förena den med en komparativ ansats. Poängen med denna komparativa ansats är dock inte primärt att förklara skillnader i utfall mellan de fall som jämförs, utan att förklara utfallet i vart och ett av fallen. Detta är en konsekvens som följer av mitt argument. Om en egenskap *Y* hos ett antal länder är det som ska förklaras är det till exempel lätt att förledas att tro att man måste hitta en egenskap *X* som också skiljer sig åt mellan dessa länder på ett sådant sätt att *X* och *Y* samvarierar. Men det är inte säkert att det finns något sådant *X*. I stället kanske orsaksfaktorn *Z* givit upphov till värdet på *Y* i vissa av länderna, medan orsaksfaktorn *W* givit upphov till ett annat värde på *Y* i de övriga länderna. Det

som krävs för att kunna visa detta är då inte en samvariation mellan Y och Z eller W *mellan* länder, utan en sådan samvariation *inom* länder *över tid*.

En andra sak, slutligen, som följer av mitt argument är att den metodologiska diskussionen om ”mätmässig jämförbarhet” (”measurement equivalence”) har fått en felaktig slagsida. Oproportionerligt mycket utrymme har genom åren ägnats åt att diskutera huruvida ett visst sätt att mäta ett samhällsvetenskapligt fenomen i ett visst land eller en viss nationell kontext är ”jämförbart” med, dvs. går att överföra till, ett annat land eller en annan nationell kontext. Vi har vant oss vid att i första hand grubbla över denna mätmässiga jämförbarhet mellan fall eller länder. Sedan har vi möjligen ovanpå detta lagt en ambition att också samla data över tid. Av mitt argument följer den omvända prioriteringsordningen. Eftersom den historiska dimensionen är den fundamentala bör vi i första hand grubbla över mätmässig jämförbarhet över tid, dvs. huruvida ett visst sätt att mäta ett samhällsvetenskapligt fenomen under en historisk period är ”jämförbart” med, dvs. går att överföra till, en annan historisk period.

Att jämföra eller inte jämföra är alltså inte frågan. Frågan är vad som ska jämföras och hur.

Noter

- 1 Att belägga detta systematiskt är föremålet för min i skrivande stund pågående undersökning av svenska valöverklaganden från 1719–1909. För den som vill ta del av mer anekdotiska belägg för svenskt valfusk kan jag rekommendera Malmström (1901).
- 2 Jag ser inget skäl att likställa detta ontologiska antagande med den ofta implicerade *metodologiska* rekommendationen att makrofenomen i alla sammanhang *bör* reduceras till fakta om individer. Hur långt ner i analysnivå ett förklaringsresonemang i varje enskilt fall bör drivas beror på sammanhanget och den aktuella teoretiska förklaringsdiskurs man vill anknyta till. Se Teorell & Svensson (2007: 67f).
- 3 Att förklara individuella beslut kräver som jag ser det samma sak, dvs. att man kan påvisa vilka egenskaper hos en viss aktör som, om de inte hade varit förhanden, hade givit upphov till ett annat beslut. Och detta gäller även om beslutet ifråga alltid är detsamma (dvs. aldrig innebär att något förändras). På denna punkt skiljer sig således min syn på förklaringar från Woodward (2003: 208f, 233ff), som menar att alla förklaringar måste vara ”change-relating”.

- 4 Dessutom är det faktiskt så att det under vissa speciella – och tyvärr mycket ovanligt förekommande – omständigheter går att belägga en förklaring med hjälp av enbart statistiska jämförelser av ett stort antal fall. Den statistiska tekniken för detta kallas för ”instrumentvariabelanalys”.

Referenser

- BENSEL, RICHARD FRANKLIN, 2004. *The American Ballot Box in the Mid-Nineteen Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ESAIASSON, PETER, 1990. *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- FALKEMARK, GUNNAR, 1992. “Inledning: Svensk statskunskap under 350 år”, s 9–32 i Falkemark, Gunnar (red), *Statsvetarporträtt: Svenska statsvetare under 350 år*. Stockholm: SNS.
- ISAAC, LARRY & GRIFFIN, LARRY, 1989. “Ahistoricism in Time-Series Analyses of Historical Process”, *American Sociological Review* 54, s 873–890.
- JACOBY, VILLIAM, 1991. *Data Theory and Dimensional Analysis*. Newbury Park: Sage.
- JENKINS, JEFFERY, 2004. “Partisanship and Contested Election Cases in the House of Representatives 1789–2002”, *Studies in American Political Development* 18, s 112–135.
- KEYSSAR, ALEXANDER, 2000. *The Right to Vote: The Contested History of Democracy in the United States*. New York: Basic Books.
- LEWIN, LEIF, 2002. *Ideologi och strategi: Svensk politik under 130 år*. Stockholm: Nordstedts juridik.
- LIJPHART, AREND, 1971. “Comparative Politics and the Comparative Method”, *American Political Science Review* 65, s 682–693.
- MALMSTRÖM, CARL GUSTAF, 1901. *Sveriges politiska historia: Från Konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772*. Andra upplagan. Stockholm: Nordstedts.
- PRZEWORSKI, ADAM & TEUNE, Henry, 1970. *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: Wiley-Interscience.
- SALMON, WESLEY, 1992. *Causality and Explanation*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- SHEFTER, MARTIN, 1994. *Political Parties and the State: The American Historical Experience*. Princeton: Princeton University Press.

TEORELL, JAN & SVENSSON, TORSTEN, 2007. *Att fråga och att svara: Samhällsvetenskaplig metod*. Stockholm: Liber.

VEDUNG, EVERT, 1976. "The Comparative Method and its Neighbours", s 199–203 i Barry, Brian (red), *Power and Political Theory: Some European Perspectives*. London: John Wiley.

WALLIN, GUNNAR, 1961. *Valrörelser och valresultat. Andrakammarvalen i Sverige 1866–1884*. Stockholm: Ronzo boktryckeri.

WOODWARD, JAMES, 2003. *Making Things Happen: A Theory of Causal Explanation*. Oxford: Oxford University Press.

Juridik och statsvetenskap

Hur ser en jurist på statsvetarens sätt att studera politik (samt juridik)?

Joakim Nergelius

INLEDNING

Genren juridik och statsvetenskap, eller kanske mer specifikt förhållandet mellan statsrätt och statsvetenskap är, slår det mig när jag nu blivit ombedd att bidra till denna jubileumsskrift och därmed fått anledning att gå igenom drygt femtio års doktrin på området, ingalunda ny. Nils Stjernquist ställde exempelvis 1958 upp några i allt väsentligt ännu gällande kriterier för vad som i grunden skiljer ämnena åt (Stjernquist 1958). Som jag själv senare konstaterat (Nergelius 1995: 39) är statsrätten en juridisk vetenskapsgren, en normvetenskap vilken därmed är bunden vid den juridiska metoden som arbetsredskap, medan statsvetenskapen typiskt sett är en mer empiriskt inriktad samhällsvetenskap eller, med Stjernquists ord, ”inriktad på ... hur det faktiskt går till, däri inbegripet författningsbestämmelsernas tillämpning” (Stjernquist 1958: 371).

Utifrån dessa rimligen relativt okontroversiella utgångspunkter var det sedan möjligt för Stjernquist att, delvis i polemik med en artikel av den gamle statsrättsnestorn C.A. Reuterskiöld från 1929 (Reuterskiöld 1929), föra ett djupare resonemang om huruvida de båda disciplinerna egentligen var så väsensskilda eller inte. Mot detta talade enligt Stjernquist att ämnena hade ett gemensamt objekt, statsförfattningen eller med ett modernare ord grundlagen, även om de betraktar denna ur skilda synvinklar, men också att skillnaden i metodik ämnena emellan egentligen inte var så stor (Stjernquist 1958:371):

Statsrätten är nämligen i sitt letande efter tolkningsargument även empiriskt intresserad, den vill ha kunskap om en rättsregels förarbeten, syfte och faktiska tillämpning (praxis). Och samtidigt har det hävdats, att även statskunskapen har att anlägga ”rättsliga” synpunkter. Statsrätten har stundom betraktats såsom en del av statskunskapen eller rentav som dess kärna.

Mot Stjernquist skulle här i dag, 2010, kunna anföras att den sistnämnda åsikten, som han i en ymnig fotnot underbyggde med åtskilliga hänvisningar till auktoriteter som Andrén, Castberg, Herlitz, Lagerroth och Tingsten, i dag knappast förfäktas av särskilt många statsvetare. Lagerroths något magistrala utgjutelser torde exempelvis spela en marginell roll i dagens, vågar jag utan djupare fackkunskaper i ämnet hävda, betydligt mer mångförgrenade, omfångsrika eller om man så vill spretiga svenska statsvetenskapsdisciplin, som snarare utmärks av att dess delar är så påtagligt disparata än av förekomsten av någon som helst kärna. (Det har, märker jag nu, sina fördelar att medverka som ämnesmässig outsider i denna typ av antologi.)

Stjernquists diskussion med eller kritik mot Reuterskiöld gällde emellertid i grunden något helt annat, nämligen att den senare menade att statsrätten i grunden hade ett annat syfte än statsvetenskapen, därigenom att den till skillnad från statsvetenskapen och som en del av rättsordningen och den ”objektiva, positiva rätten” strävade efter att skapa *rättssäkerhet*, inte enbart avseende ”enskildas förhållande till domstolar och administrativa myndigheter ... utan lika mycket och principiellt deras förhållande till de suveräna statsorganen. Maktfördelningen och maktbalansen är till, icke för att skapa rättssäkerhet för de organ mellan vilka den skapats och upprätthålles, utan för att ge medborgarna rättssäkerhet mot godtycklig lagstiftning, förvaltning och beskattning” (Reuterskiöld 1929: 75). Och tänk så aktuell, modern och relevant för dagens debatt Reuterskiöld här låter, drygt åttio år senare!

I ett enda slag förenar han nämligen här tre olika viktiga frågeställningar: Dels behovet inom juridiken av att precisera vad statsrätten är snarare än att på nytt, som under större delen av 1900-talet, låta den sjunka in i djup slummer undangömd längst inne i någon allmän harmlös sörja benämnd ”offentlig rätt” eller liknande, varefter all eventuell juridisk tankeskärpa och forskarmöda inom området på nytt kan ägnas åt i sak, för samhället i stort, tämligen betydelselösa och perifera områden av förvaltningsrätten. Vidare berörs en klassisk diskussion och distinktion inom inte minst den äldre tyska statsteorin, lanserad främst av Georg Jellinek och sannolikt välkänd av Reuterskiöld, enligt vilken staten kan studeras antingen som en modell för mänsklig samlevnad, varvid de faktiska samhällsförhållandena står i förgrunden, eller som en rättslig institution, varvid naturligtvis de rättsliga förhållandena mellan staten och individen eller om man så vill rättssäkerheten hamnar i förgrunden.¹ Slutligen tangerar

han just därigenom också en fråga som varit aktuell under hela efterkrigstiden i olika svenska diskussioner om behovet av grundlagsreformer, nämligen frågan om vilken slags regler grundlagen rätteligen bör innehålla. Det perspektiv som härvidlag dominerade på 1970-talet och alltjämt är vanligt bland svenska politiker, enligt vilket grundlagen innehåller regler som beskriver statskicket och beskriver hur riksdag och regering bör agera t.ex. då lagar stiftas, men i övrigt till stor del mest innehåller rättsligt oförpliktande principstadganden är enligt min mening på väg bort, för att ersättas av ett mer normativt synsätt, där grundlagen både ger uttryck för de värderingar som styr samhällsutvecklingen och sätter en rättslig ram för de valda politiska organens agerande, vilken det sedan blir domstolars och andra övervakande organs uppgift att kontrollera att de följt. Grundlagsutredningen har tveklöst påskyndat en utveckling i denna riktning (Se SOU 2008:125 samt prop. 2009/10:80). Svensk statsrätt kan därför just nu sägas befinna sig i ett intressant brytningsskede mellan gammalt och nytt och det är intressant att konstatera att Reuterskiöld 1929 härvidlag tycks ha sett längre än flertalet av hans efterföljare inom juridiken under 1900-talet. Den stora frågan här, emellertid, är naturligtvis om och i vilken mån 2000-talets svenska *statsvetare* är mottagliga för denna typ av konstitutionella resonemang.

Inom ramen för denna framställning tänkte jag dock nu försöka bli lite mer personlig och närmast återge hur jag under tjugo års juridisk konstitutionell forskning upplevt den samtida svenska statsvetenskapliga forskningen vid de – i och för sig inte alltför frekventa – tillfällen då den befattat sig med konstitutionella och i synnerhet statsrättsliga frågor. Detta inkluderar såväl vilken nytta och glädje den i olika skeden gett mig som vilka tillkortakommanden jag tycker den präglat(s) av, både – i sin tur – vid debatt om nationella konstitutionella ämnen och om EU-frågor. Härvid står då frågor om den s.k. *judikaliseringen*, dvs. domstolarnas ökade samhälleliga betydelse, naturligt nog i fokus, eftersom de relativt stora skillnaderna mellan juristers och statsvetares sätt att nalka sig denna näppeligen låter sig förklaras endast av deras olikartade metodval eller liknande ting.

STATSVETARE – OCH STATSVETENSKAP – SOM JAG MÖTT

Trots att jag i mitt konstitutionella forskningsarbete genom åren sannolikt legat närmare typiskt statsvetenskapliga frågeställningar och citerat fler statsvetare än någon annan svensk jurist under denna period (faktiskt

även någon gång med det resultatet att jag låtit mig influeras av en och annan statsvetare), så bör redan från början bekännas att jag inte läst en enda kurs eller tagit något enda akademiskt poäng i ämnet statsvetenskap. Inomvetenskapliga frågor om ämnets metodval och liknande känner jag mig därför milt uttryckt lite främmande för.

Vissa allmänna uppfattningar om vad ämnet kan innebära från en låt vara ovanligt hög akademisk utgångspunkt fick jag dock redan under tidigt 1980-tal, när jag i skarven mellan gymnasium och universitetsstudier tillbringade en sommar djupt försjunken i läsning av bland annat Herbert Tingstens mästerliga memoarer. Låt gå för att del 3-4, vilka främst handlar om hans tid på DN 1946-60, var roligast och att passionen, glöden inte minst för litteratur och existentiella frågor fängslade mer än beskrivningarna av hans vetenskapliga göranden och låtanden, vilka stundtals nästan framstod som en bisak; Tingsten har hursomhelst en alldeles påfallande förmåga att bli en tung del av det intellektuella bagaget hos den som möter honom tidigt och är öppen för hans kompromisslösa moraliska och ideologiska ställningstaganden.

Desto större blev i viss mån min besvikelse eller vad man nu ska kalla det när jag under 1990-talet hade anledning att närmare granska vad han egentligen skrivit, tyckt och tänkt i konkreta konstitutionella frågor. Detta hänger samman med hur min konstitutionella "världsbild" formades som juridikstudent under 1980-talet. Företrädare för 68-vänstern brukar vara duktiga på att klargöra hur de omstöptes i radikal riktning under 1960-talet, till följd av händelser i Vietnam och annorstädes. Som liberalt sinnad svensk juridikstudent med ovanliga ideologiska intressen under det annars så materiella 1980-talet präglades jag av helt andra saker, så som fällande domar mot Sverige i Europadomstolen, Jan Guillous TV-program *Rekord-Magazinet* med dess klassiska reportage om orättvist förföljda kurder och andra som oförskyllt kommit i kläm i myndighets-Sverige, så småningom Berlinmurens fall och den begynnande europeiska politiska integrationen, som tände ett hopp om att själva idén om den i grunden förhatliga och ålderdomliga nationalstaten måhända började sjunga på sista versen.²

Så småningom, och inte minst när det kring 1991 blev dags att formulera och fixera ramarna för ett avhandlingsarbete som jag egentligen aldrig önskat påbörja, hur märkligt det än kan låta, var det dags för att summera impulser och influenser av detta slag till en sammanhängande konstitutionell och rättsfilosofisk eller statsteoretisk idé. Detta var egentligen inte

så svårt; det jag vände mig mot, insåg jag snart, var den av Hägerström djupt influerade skandinaviska rättsrealismen med alla dess verkliga eller måhända mer indirekta följdverkningar så som den svaga svenska konstitutionella rättstraditionen, domstolarnas starka beroende av förarbetsuttalanden, bristen på maktindelning och inte minst bristen på respekt för enskildas grundläggande fri- och rättigheter.³ Hägerström var måhända inte ensam upphovet till allt detta mörker som i så hög grad präglade rättslivet i Sverige under 1900-talet och vars negativa effekter mot seklets slut började bli så påtagliga – den svaga konstitutionella traditionen hänger till exempel främst samman med det totala haveriet för 1809 års grundlag kring 1920⁴ – men han var, så filosof han var, utan tvekan den enskilde person som påverkade den svenska 1900-talsjuridiken mest.

På senare år har i idéhistorisk forskning starkt lyfts fram hur han även påverkade övriga delar av den svenska samhällsvetenskapen;⁵ inte minst Gunnar Myrdal tycks ha varit en mycket trofast eller rentav devot lärjunge (jfr Eliaeson 2009: 215ff). Mot denna bakgrund, och med min tidigare nämnda beundran för Tingsten i bagaget, var det faktiskt en smula trist att erfaras att även denne under sin tid som student och doktorand i Uppsala kring 1920 uppenbarligen tagit djupa intryck av den beryktade filosofen. Detta har han, om än mer i förbigående berört i memoarerna (Tingsten 1961: 145) – där han för övrigt även antyder att fördjupning i den Hägerströmska värdenihilismen för hans egen del hade kunnat leda till en betänklig uppluckring av privatmoralen (Tingsten 1962: 50f) – men intrycket förstärks faktiskt då Tingstens konkreta konstitutionella insatser granskas.

Tingsten, som tillsammans med Alf Ross åtminstone under 1940- och 1950-talen måste sägas ha dominerat den nordiska demokratidebatten, definierade demokratin i formella termer, som ”en uppfattning om statsstyrelsens form, om tekniken för politiska avgöranden, icke om de statliga beslutens innehåll och samhällets struktur” (Tingsten 1963: 42). Denna formella eller närmast proceduriella demokratidefinition, som alltjämt torde vara inflytelserik bland svenska statsvetare, har den obestriddiga fördelen att den markerar en skarp gräns mot alla försök att vidga demokratibegreppet till att gälla områden utanför statslivets gränser (av typen ”skoldemokrati” eller ”demokrati på arbetsplatsen”). Samtidigt innebär det en bestämd avgränsning mot alla försök att inkludera skyddet för enskildas fri- och rättigheter i själva demokratibegreppet, på ett sätt som i dag från konstitutionella utgångspunkter känns mindre självklart.⁶

Tingsten ansåg att termen ”majoritetsstyrelse” var den enda adekvata för att känneteckna formen för demokratiska avgöranden (Tingsten 1963: 71). Härav framgår att han inte önskade ställa några materiella krav på de beslut som fattas i demokratisk ordning för att de ska kunna betecknas som demokratiska. Men ansåg han då verkligen att det fria utövandet av medborgerliga rättigheter saknade betydelse för demokratin?

Nja, kanske ändå inte riktigt. I mycket allmänna ordalag hävdade han nämligen att majoriteten, även om den hade rätt att bestämma, inte fick använda sin ställning till att genomföra ”en maktkoncentration, som innebär att den demokratiska beslutsmetoden begagnas till sitt eget avskaffande” (Tingsten 1963: 71). Majoriteten måste därför enligt Tingsten ”upprätthålla de medborgerliga friheter, som är direkt förenade med politisk verksamhet, och alltså respektera även minoritetens aktivitet”. Majoriteten är således skyldig att upprätthålla de fri- och rättigheter som är direkt förenade med politisk verksamhet, men inga andra, eftersom majoriteten i en demokrati måste ”i erkända och fasta former kunna förvandlas till minoritet och minoriteten till majoritet” (Tingsten 1963: 71). Rättigheternas funktion är således endast att kunna möjliggöra maktskifte, medan de enligt Tingsten inte ska kunna åberopas av medborgarna gentemot staten i andra sammanhang. Detta får helt enkelt beskrivas som en tidstypisk, mycket försiktig inställning, vilken knappast kunde ses som progressiv eller visionär vid 1990-talets början.

Samma intryck förmedlas faktiskt av Tingstens mest konkreta konstitutionella reforminsats, nämligen som ordförande i en utredning – allmänt benämnd den Tingstenska utredningen – om förstärkt rättighetsskydd i den svenska grundlagen som tillsattes av KU 1938 (KU 1938:16). Bakgrunden var att högerpartiet 1938 krävt att rättighetsskyddet borde förstärkas. I dess motion föreslogs att möjligheten att införa grundlagsskydd för förenings-, församlings-, yttrande- och religionsfriheten samt äganderätten borde utredas.⁷ Utredningen bestod av Tingsten som ordförande och en representant för vart och ett av de fyra stora riksdagspartierna. I dess betänkande, SOU 1941:20,⁸ föreslogs att § 16 i 1809 års RF skulle byggas ut och omfatta både vad motionärerna önskat samt skydd för den personliga friheten, näringsfrihet och några sociala rättigheter samt förbud mot retroaktiv strafflagstiftning och skydd för brevhemlighet samt telehemligheter och liknande. Samtliga rättigheter utom förbudet mot retroaktiv strafflagstiftning och skyldigheten för staten att vid expropriation betala

skäligen ersättning föreslogs kunna begränsas genom lag. Någon förändring beträffande lagprövningsrätten föreslogs inte. Utredningens i sak mycket modesta förslag ledde för övrigt aldrig till några grundlagsändringar, utan kom snarast att förebåda efterkrigstidens långvariga konstitutionella reformarbete.

Motiveringarna till de föreslagna ändringarna var synnerligen tidstypiska. Behovet av ett förstärkt rättighetsskydd i politiska orostider betonades, liksom de nationella värdena:

”De fri- och rättigheter, varom här är fråga, höra till grundvalarna för det svenska statskicket och det svenska rättssamhället överhuvud, och det synes då i och för sig påkallat, att de klart och tydligt inskrivas i vår främsta grundlag. Att så icke redan skett ... sammanhänger med ... att ett praktiskt behov av grundlagsfästade icke med någon styrka gjort sig gällande. I nuvarande utrikes- och inrikespolitiska situation synes emellertid ett auktoritativt fastställande av dessa principer angeläget ... Det är av betydelse att här, såsom på andra områden, våra omistliga nationella värden klarläggas, förkunnas och, såvitt det är möjligt, säkerställas gentemot växlingar och påfrestningar ... Det är här icke i första rummet fråga om att skydda de enskilda medborgarna, utan att stärka den svenska rättsordningen och därmed den svenska staten ... ”. (SOU 1941:20, s 14)

Formuleringar som dessa fick närmast grundlagsfästandet av de medborgerliga rättigheterna att framstå som ett led i den svenska krigsberedskapen. Deras principiella värde betonades knappt alls. Det hela blev inte bättre av att utredningen även motiverade den föreslagna utformningen av det förstärkta skyddet för rättigheterna med att den ansåg ”att författningens föreskrifter icke böra alltför starkt binda statsmakternas handlingsfrihet.” Regleringen av medborgerliga fri- och rättigheter fick nämligen ”icke givas en så absolut och ovillkorlig karaktär, att hinder uppstå för de ökade statsingripanden och de intrång i den enskildes frihet och självbestämmanderätt, som under särskilda förhållanden kunna vara erforderliga” (SOU 1941:20, s 15). Statens intressen skulle gå före den enskildes rätt, med andra ord.

Det stod därför ganska tidigt under avhandlingsarbetet klart för mig att Herbert Tingsten inte skulle bli någon idol, ledstjärna eller förebild i konstitutionella frågor, oavsett hans mycket stora förtjänster i övrigt (och oaktat att detta var omkring 1992, då Tingsten annars fick något av en renässans till följd av Berlinmurens fall och nytugåvor av flera av hans skrifter).⁹ Frågan är då vilka intryck på detta professionella område som under åren stått att få från andra svenska statsvetare.

Jag är som sagt ingen statsvetare av facket, men fick ändå ganska tidigt en tämligen klar uppfattning om att den statsvetenskap som bedrevs i Lund hade en viss inriktning mot internationell politik och möjligen allmänna förvaltningsfrågor, medan Göteborg hade och alltså har en huvudinriktning mot val- och partiforskning, med Bo Rothstein som notabelt undantag. Intresset för klassiska konstitutionella frågor hölls däremot vid liv i Uppsala, om än möjligen på sparlåga jämfört med första halvan av 1900-talet. Jag hade sålunda både under avhandlingsarbetet och senare stor nytta av Karl-Göran Algotssons gedigna arbeten om lagråd och rättighetsskydd, av vilka jag nog håller *Medborgarrätten och regeringsformen* från 1987 med dess grundliga genomgång av det konstitutionella reformarbetet fram till 1979 högst. Något senare, 1998, kom så Barry Holmströms digra *Domstolar och demokrati*,¹⁰ ett annat verk som jag i och för sig uppskattat men också tillåtit mig att vara kritisk mot, både vad gäller faktafel, språk och mer principiella frågor rörande inte minst hur demokrati eller ”god demokrati” kan och bör definieras.¹¹

Det var också i Uppsala som ett av få seminarier på senare år som försökt belysa både förhållandet mellan statsrätt och statsvetenskap samt förändringar på det konstitutionella området särskilt vad gäller domstolarnas roll i ljuset av Europarättens inflytande ägde rum. Detta var den 12 maj 1998, vid ett symposium som de juridiska och statsvetenskapliga ämnena i Uppsala gemensamt ordnade till den avgående rektorn Stig Strömholms ära.¹² Symposiet hölls i en trevlig anda, lustigt nog i den s.k. Brusewitzsalen i juristernas och statsvetarnas gemensamma hus, vilken naturligtvis är uppkallad efter Axel Brusewitz, en av Uppsalas mer skarpskurna statsvetarprofiler genom tiderna, tung debattör inte minst rörande hur 1809 års RF borde tolkas vid tidpunkten för demokratins genombrott drygt hundra år senare (Brusewitz 1913) samt faktiskt även Tingstens lärofader och mentor (vilket del 2 av dennes memoarer ger värtaligt belägg för). Det förebådade dock inte riktigt de skarpa skillnader mellan många ledande jurister och statsvetare i synen på judikalisering och Europarättens roll som däremot skulle bli desto tydligare något år senare.¹³

Detta skedde vid millennieskiftet inte minst genom Demokratiutredningens försorg. Ordföranden Bengt Göransson och sekreteraren Erik Amnå valde klokt nog att lyfta in de konstitutionella frågorna som ett centralt ämne i den samtida demokratianalys som då erfordrades, vilket märks

såväl i utredningens slutbetänkande (SOU 2000:1) som i några av dess tidigare utgivna forskarrapporter eller antologier (se SOU 1999:58 respektive SOU 1999:76; se även Amnå i denna volym). Intressant nog tycks den förre ha påverkats av några av de till maktdelning och judikalisering tämligen positiva rapporterna eller artiklarna/upsatserna i de tidigare antologierna; denna millenniets första statliga utredning är nämligen, trots att den inte innehåller några konkreta grundlagsförslag eller andra lagförslag, det första statliga betänkande som föreslog ett avskaffande av det s.k. uppenbarhetskravet i RF.¹⁴

Statsvetarnas bidrag i denna debatt återfinns främst i antologin SOU 1999:76 – *Maktdelning* – där både Jörgen Hermansson och Barry Holmström medverkar med artiklar (Hermansson 1999, Holmström 1999) som från delvis likartade utgångspunkter varnar för maktdelning och judikalisering.¹⁵ Som jag själv konstaterade i samma volym (Nergelius 1999) har det traditionella *majoritetsparadigmet*, enligt vilket ökad makt till domstolar omedelbart innebär ett demokratiproblem, ensidigt och i alltför hög grad tillåtits dominera den svenska demokrati-debatten. Hermanssons och Holmströms skrifter från denna tidpunkt är naturligtvis uttryck för detta (Nergelius 2001), men för att bilden ska bli komplett bör faktiskt nämnas att några av de statsvetare som under dessa år kring millennieskiftet närmade sig den i svensk doktrin nya och plötsligt smått ”heta” frågan om maktdelning och konstitutionalism gjorde det med ett väsentligt mer öppet sinne.

Detta gällde inte bara Nils Karlson, som jag under årens lopp gett ut åtskilliga skrifter tillsammans med och som 1998-2001 ansvarade för det särskilda forskningsprojektet *Demokrati och konstitutionalism* vid dåvarande Cityuniversitetet,¹⁶ utan också Olof Petersson, som ungefär samtidigt initierat ett liknande men större projekt vid SNS och redan 1996 i någon mån ”kommit ut” som konstitutionalist genom boken *Rättsstaten* (jfr Olof Peterssons bidrag i denna jubileumsskrift).¹⁷ Möjligen hade båda dessa, även om de förvisso inte alltid var eniga (Rothstein 2001), lättare än många statsvetarkollegor att bejaka nya konstitutionella tankar, till följd av att de är och var verksamma inom *think tanks* som SNS och Cityuniversitetet/Ratio i stället för inom akademien, men detta får i så fall noteras mer i förbigående.¹⁸

En svala gör dock som bekant ingen sommar och huvudintrycket är nog ändå att flertalet svenska statsvetare under den konstitutionellt synnerligen vitala perioden från 1990 till i dag antingen helt enkelt

intresserat sig för andra frågor¹⁹ och/eller i allt väsentligt suddat och kanske rentav sitter fast i traditionella, formella demokratibegrepp, där demokrati alltid jämföras med folksuveränitet och maktens eller åtminstone majoritetens rätt att bestämma på sätt den finner bäst. Varvid naturligtvis tankar om maktindelning och ökad makt till domstolar lätt blir något som man instinktivt värjer sig mot, utan lust att närmare bekanta sig med.

SLUTSATSER

Intrycket att svenska statsvetare generellt sett haft svårt inte bara att bejaka judikaliseringen, i form av ökad makt till domstolar och andra rättsliga organ runtom i västvärlden, personifierad i viss mån genom de båda Europadomstolarnas starka ställning i dagens europeiska rättsliv, utan också att de är obenägna att tillmäta denna utveckling någon betydelse för synen på själva demokratibegreppet, har snarast förstärkts under 2000-talet. En bred och ambitiös genomgång av några av de centrala, principiella implikationerna för svensk del av denna utvecklingsprocess 2004 gjordes exempelvis av Olof Petersson och Eivind Smith, i inledningskapitlet till den av dem utgivna antologin *Konstitutionell demokrati*, vilken är en slutrapport för det ovan nämnda SNS-projektet (se Petersson & Smith 2004). Detta är ett av de få tillfällen under 2000-talet då en känd statsvetare och dito statsrättsexpert uttalat sig gemensamt om dessa frågor, men resultatet är även här tämligen modest och anspråkslöst, om än till stor del framåtblickande.

Utgångspunkten för Peterssons och Smiths resonemang är att en fungerande, modern demokrati måste inkludera såväl de aspekter på demokrati i bemärkelsen folkstyre och flertalsstyre som hittills dominerat i svensk debatt, dvs. folksuveränitet och parlamentarism, som de värden vilka förknippas med konstitutionalism, dvs. normbundenhet också för de högsta politiska organen, rättsstat med skydd för grundläggande fri- och rättigheter och ett visst mått av maktindelning (Petersson & Smith 2004: 8ff). Samtidigt menar de, vilket enligt min mening är mer tveksamt, att termen konstitutionalism saknar en närmare preciserad innebörd. För egen del är jag här mer benägen att se konstitutionalism som ett uttryck för att grundlagens högre rättsliga status jämfört med vanlig lag säkerställts på rättslig väg, vilket normalt innebär att lagarnas grundlagsenlighet kan bli föremål för domstolsprövning.²⁰ Denna tolkning har

också åtskilligt stöd i äldre konstitutionell doktrin, inte minst i USA. En annan sak är att det naturligtvis inte går att fastställa en gång för alla vilka former för maktindelning som generellt sett är lämpliga i en demokrati; detta följer redan av att stater är olika, med skilda historiska traditioner, och därför inte kan eller bör ha exakt samma regler (Nergelius 1995: 27ff).

Rent terminologiskt ville de båda författarna alltså reservera termen demokrati för det renodlade majoritetsstyret, samtidigt som de alltså menar att den moderna demokratin även måste inkludera de värden som brukar förknippas med begreppet konstitutionalism, som t.ex. domstolsmakt och skydd för enskildas fri- och rättigheter (Petersson & Smith 2004: 31). Själv menar jag nog att detta förhållande är så uppenbart att aspekter av detta slag även kan inkluderas i själva termen demokrati (Nergelius 1995, bl.a. kapitel 3), men detta är omstritt och flertalet svenska statsvetare håller uppenbarligen inte med om det.²¹ Däremot tycks det råda något större enighet i doktrinen om själva behovet av att begränsa majoritetsstyret; här framhåller Petersson & Smith förutom skyddet för enskildas och minoriteters rättigheter, vilket är ett traditionellt argument, även hänsynen till den demokratiska beslutsprocessen som sådan, så att inte majoriteten kan avskaffa den över en natt, liksom önskan om stabilitet och förutsebarhet i det politiska beslutsfattandet som goda skäl för att begränsa majoritetsstyret.²² Detta ligger som synes väl i linje med vad Tingsten hävdade redan för drygt sjuttio år sedan. Författarna tycks, såvitt vi kan se, inte vilja ansluta sig exempelvis till Ronald Dworkins resonemang om rättigheter som individens *trumpf*ort, vilka ibland men inte alltid övertrumfar majoritetens vilja, eller till dennes distinktion mellan *policies*, vilka valda politiker generellt har rätt att besluta om, respektive *principles* av högre vikt, oftast men inte alltid fastslagna i grundlagen, vilka majoriteten aldrig förfogar fritt över (se särskilt Dworkin 1985). I stället framstår deras resonemang som försiktigt och i hög grad anpassat till en mer måttfull, samtida nordisk konstitutionell kontext.

Härom är de dock, som torde ha framgått ovan, ingalunda ensamma. Generellt tycks få av landets statsvetare vara beredda att delta i en öppen diskussion om maktindelning, judikalisering och Europarättens ökade betydelse.²³ I något eller några fall kan detta helt enkelt ha berott på ovilja eller oförmåga från juristers sida att bjuda in kända företrädare för statsvetenskapen till pågående debatter.²⁴ Inte heller är situationen nödvändigtvis annorlunda eller ”bättre” i andra nordiska länder (även om bredden i den

norska statsvetenskapen, med namn som Jon Elster och Johan P. Olsen, förvisso imponerar). Likaså bör det erinras om att även åtskilliga jurister av olika skäl ogillar eller motsätter sig judikaliseringen.²⁵

Faktum är dessutom att det finns en motsvarighet till den här påvisade tendensen, dvs. en ovilja eller oförmåga bland statsvetare i allmänhet att i tid reagera på och förstå judikaliseringens innebörd och betydelse, inom EU-rätten och den allmänna EU-diskussionen. Jag syftar här på att så gott som samtliga världens statsvetare helt enkelt inte förstod och knappt ens intresserade sig för den långsiktiga politiska betydelsen av EU-domstolens starkt integrationsinriktade praxis förrän kanske omkring 1990, då den pågått runt trettio år och plötsligt blev ett ämne av intresse för unga, ambitiösa statsvetare som t.ex. Alec Sweet Stone. Förhållandet har i ett berömt citat av Eric Stein beskrivits på följande sätt (Stein 1981: 1).

Tucked away in the fairyland Duchy of Luxemburg and blessed, until recently, with benign neglect of the powers that be and the mass media, the Court of Justice of the European Communities has fashioned a constitutional framework for a federal-type structure in Europe. From its inception a mere quarter of a century ago, the Court has construed the European Community Treaties in a constitutional mode rather than employing the traditional international law methodology. Proceeding from its fragile jurisdictional base, the Court has arrogated to itself the ultimate authority to draw the line between Community law and national law.

Den kände juridikprofessorn Joseph Weiler har rentav, i en träffande beskrivning av EU:s utveckling, sagt att om någon under vad han kallar gemenskapens "Foundational Period" från cirka 1958 till mitten av 1970-talet, samtidigt skulle ha bett en statsvetare respektive en jurist att jämföra EU:s utveckling med federalismens utveckling i USA knappt tvåhundra år tidigare, så skulle vederbörande ha fått diametralt motsatta svar av de två experterna. Medan juristen skulle ha sagt att EU utvecklades allt mer och med hög fart i federal riktning, så skulle statsvetaren ha sagt att EU för varje dag blev allt mer olikt USA (Weiler 1991; se även Hadenius bidrag i denna volym). Det dröjde egentligen tills den politiska integrationen inom EU blev tydlig, efter Maastrichtfördragets ingående vid 1990-talets början, tills statsvetare runtom i Europa och USA på allvar började intressera sig även för EU:s juridiska dimension och dess obestridliga betydelse för att omforma EU från en frihandelsorganisation till en stark politisk aktör. Så svenska statsvetare kan, i sitt relativa ointresse för diskussioner om

maktindelning och konstitutionalism, i viss mån sägas vara i gott sällskap. Någon ursäkt för en fortsatt fridsam törnrosasömn är detta naturligtvis i längden dock inte. Låt oss därför hoppas att de vaknar upp under 2010-talet, lagom till hundraårsminnet av Brusewitz' och andras frejdiga diskussioner rörande den rätta uttolkningen av 1809 års RF, och på nytt med glöd och hetta börjar debattera grundlagen.²⁶

Noter

- 1 Se Jellinek 1905:10f. Jfr även Bobbio 1989: 47: "This reconstruction of the state as a legal structure, however, should not allow us to forget that the state, through law, is also a form of social organization and as such cannot be dissociated from society and from underlying social relations."
- 2 Dessa tankar utvecklades mer utförligt i Nergelius 1994.
- 3 Se härom bl.a. Zaremba 1987 och Nergelius 1995: 94ff.
- 4 Varefter det s.k. författningslösa halvseklet inleddes; se härom bl.a. Sterzel 1998: 11f.
- 5 Se härom allmänt Källström 1986 samt 1991, liksom Nordin 1984.
- 6 En pedagogisk artikel, där skillnaden mellan formella och materiella eller "substantiella" demokratibegrepp behandlas förtjänstfullt, med utgångspunkt både från nordisk och internationell doktrin, är Gunneflo 2008.
- 7 Motioner: FK 1938:128 (Domö m.fl.) samt AK 1938:232 (likalydande av Bagge m.fl.). Det idéhistoriskt något särpräglade i att det konservativa partiet därmed blev först i landet med att förorda en anslutning till franska revolutionens idé- och rättighetsarv har framhållits av Zaremba (1987:105), som rentav menar att detta är något världsunikt.
- 8 Betänkande med förslag till ändrad lydelse av § 16 Regeringsformen. I bil. 3 till denna utredning förekommer f.ö. en utförlig genomgång, gjord av Jörgen Westerståhl (1941), av lagprövningsrättens historia.
- 9 Se bl.a. Ahlmark 1992, liksom Arvet efter Tingsten 1992. Ungefär samtidigt utkom också flera akademiska studier om Tingsten, däribland Lundborg 1991, Skovdal 1992 och Johansson 1995.
- 10 Dess fullständiga titel är *Domstolar och demokrati – Den tredje statsmaktens politiska roll i England, Frankrike och Tyskland*. Boken recenserades av mig i *Svensk Juristtidning* (SvJT) (2001: 188–203).
- 11 Även flera andra statsvetare i Uppsala kan här harangeras för att de medverkat i en konstruktiv konstitutionell debatt under 1990- och 2000-talen; Sverker Gustavsson är t.ex. något av en meningsmotståndare – åtminstone i EU-frågor – som jag emellertid alltid tyckt att det varit ovanligt roligt att samtala och debattera med.

- 12 Inläggen från symposiet, förutom från mig själv även av Karl-Göran Algotsson, Bertil Bengtsson, Barry Holmström, Fredrik Sterzel och Nils Stjernquist, finns återgivna i Håstad 1999.
- 13 Min recension av Holmströms bok i SvJT (2001: 188–203) är därvidlag mer ”arttypisk”.
- 14 Den som vill följa lagprövningsfrågans utveckling under de därefter följande åren kan sedan se en röd tråd från Demokratiutredningen via ett krav från majoriteten i KU (mp och fyra borgerliga partier) om att uppenbarhetskravets avskaffande borde utredas (KU 2000/01:11) samt direktiven (2004:96) till Grundlagsutredningen, där det klargjordes att så skulle ske till, slutligen, utredningens eget förslag (SOU 2008:125) respektive den färdiga propositionen (2009/10:80).
- 15 Dessa termer är knappast identiska, eftersom maktindelning utgår från klassiska teorier från Locke, Montesquieu samt Madison med flera amerikanska grundlagsfäder om hur staten bör styras och makten delas, medan judikalisering åsyftar ökad makt åt domstolar och andra rättsliga organ i allmänhet.
- 16 Inom detta projekt utkom antologierna *Makt utan motvikt – Om demokrati och konstitutionalism* 1999, *Why Constitutions Matter* 2000, *Demokratis konstitutionella val* 2001 samt slutrapporten *Den konstitutionella revolutionen* 2001, samtliga utgivna av mig tillsammans med Niklas Berggren och Nils Karlson.
- 17 Bokens fullständiga titel är *Rättsstaten – Frihet, rättssäkerhet och maktindelning i dagens politik*. Den recenserades av mig i *Juridisk Tidskrift* (1996/97).
- 18 Även Algotssons bok från 2001, *Sveriges författning efter EU-anslutningen*, kan f.ö. ses som uttryck för ett konstitutionellt öppet sinne, även om den är påfallande starkt inriktad på den politiska debatt som sedan 1975 och i några fall även tidigare förts kring de olika bestämmelserna i RF.
- 19 Ett undantag värt att uppmärksamma här är den av Neal Tate och Torbjörn Vallinder 1995 utgivna *The Global Expansion of Judicial Power*, vilken bygger på ett temanummer om judikalisering av *International Political Science Review* från 1994, redigerat just av Vallinder.
- 20 Se närmare Nergelius 1995: 30ff, där resonemanget utvecklas.
- 21 Se t.ex. Holmström 1998. En i viss mån förmedlande ansats mellan de båda demokratibegreppen har prövats av Algotsson; se dennes arbeten 1993 samt 2001. Se även Lundquist 2001, där frågan behandlas osedvanligt ingående och förutsättningslöst.
- 22 Peterson & Smith 2004: 29. Sistnämnda aspekt behandlas också tämligen ingående i Berggren, Karlson & Nergelius 1999.
- 23 Se även min kritik häremot i Nergelius 2007.
- 24 Ett flagrant exempel på detta var när *Svensk Juristtidning* 2007 presenterade ett särskilt temanummer om normprövning (nr 8, SvJT 2007, s 769–928) men inte inbjöd eller fann möjlighet att bereda en enda statsvetare tillfälle att medverka. Utgångspunkten för detta specialnummer av SvJT var den särskilda expertgrupps-

rapport om normprövning och normkontroll som tagits fram inom ramen för GLU:s arbete (SOU 2007:85). I arbetsgruppen, som leddes av justitierådet Göran Regner, ingick en statsvetare, nämligen Barry Holmström. Övriga ledamöter var förutom jag själv generalsekreteraren i Advokatsamfundet Anne Ramberg samt professorerna Thomas Bull och Hans-Heinrich Vogel.

- 25 Se för ett aktuellt exempel Lambertz 2007.
- 26 Hoppingivande är här Bo Rothsteins upprepade trumpetstötar till stöd för att grundlagen bör tas på allvar både bland jurister och statsvetare. Se t.ex. Rothstein 2006.

Referenser

AHLMARK, PER (red), 1992. *Tyranniet begär förtroende*. Stockholm: Ratio.

ALGOTSSON, KARL-GÖRAN, 1987. *Medborgarrätten och regeringsformen*. Stockholm: Norstedts.

ALGOTSSON, KARL-GÖRAN, 1993. *Lagrådet, rättsstaten och demokratin*. Stockholm: Norstedts.

ALGOTSSON, KARL-GÖRAN, 2001. *Sveriges författning efter EU-anslutningen*. Stockholm: SNS Förlag.

Arvet efter Tingsten. Debatt förd i *Dagens Nyheter* januari-mars 1992, DN Eftertryck 2/92.

BERGGREN, NICLAS, KARLSON, NILS & NERGELIUS, JOAKIM (red), 1999. *Makt utan motvikt – Om demokrati och konstitutionalism*. Stockholm: City University Press.

BERGGREN, NIKLAS, KARLSON, NILS & NERGELIUS, JOAKIM, 2000. *Why Constitutions Matter*. Stockholm: City University Press.

BERGGREN, NIKLAS, KARLSON, NILS & NERGELIUS, JOAKIM, 2001. *Demokratis konstitutionella val*. Stockholm: City University Press.

BERGGREN, NIKLAS, KARLSON, NILS & NERGELIUS, JOAKIM, 2001. *Den konstitutionella revolutionen*. Stockholm: City University Press.

BOBBIO, NORBERTO, 1989. *Democracy and Dictatorship: the nature and limits of state power*. Oxford: Polity Press.

BRUSEWITZ, AXEL, 1913. *Representationsfrågan vid 1809–10 års riksdag*. Uppsala.

DWORKIN, RONALD, 1977. *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- DWORKIN, RONALD, 1985. *A Matter of Principle*. Cambridge: Clarendon Press.
- ELIAESON, SVEN, 2009. "Gunnar Myrdal som en Weberiansk offentlig intellektuell – Arvet efter Max Weber", i *StvT* 111 (3), s 215–238.
- GUNNEFLO, MARKUS, 2008. "Demokrati och lagprövning – Om rättfärdigandet av en positiv respektive negativ inställning till lagprövning", *StvT* 110(2), s 135–159.
- HERMANSSON, JÖRGEN, 1999. "Om att tämja folkmakten", i SOU 1999:76 *Maktindelning*, s 9–42.
- HOLMSTRÖM, BARRY, 1998. *Domstolar och demokrati – Den tredje statsmaktens politiska roll i England, Frankrike och Tyskland*. Uppsala: Skytteanum.
- HOLMSTRÖM, BARRY, 1999. "Demokrati och juridisk kontroll", i SOU 1999:76 *Maktindelning*, s 127–46.
- HÅSTAD, TORGNY (red), 1999. *Politik och juridik – Grundlagen inför 2000-talet*. Uppsala: Iustus.
- JELLINEK, GEORG, 1905. *Allgemeine Staatslehre*, 2:a uppl. Berlin: Häring.
- JOHANSSON, ALF W., 1995. *Herbert Tingsten och det kalla kriget – Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946–1952*. Stockholm: Tiden.
- KÄLLSTRÖM, STAFFAN, 1986. *Den gode nihilisten – Axel Hägerström och striderna kring Uppsalafilosofin*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- KÄLLSTRÖM, STAFFAN, 1991. *En filosof i politiken – Vilhelm Lundstedt och äganderätten*. Stockholm: Stockholms universitet, Avd. för idéhistoria.
- LAMBERTZ, GÖRAN, 2007. "Normprövning och demokrati", *Svensk Juristtidning*, årg. 92, s 809–26.
- LUNDBORG, JOHAN, 1991. *Ideologiernas och religionens död: en analys av Herbert Tingstens ideologi- och religionskritik*. Nora: Nya Doxa.
- LUNDQUIST, LENNART, 2001. *Medborgardemokratin och eliterna*. Lund: Studentlitteratur.
- NERGELIUS, JOAKIM, 1994. *Till Västerlandets försvar – Två idéessäer om nationalism, globalisering och betydelsen av värden*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- NERGELIUS, JOAKIM, 1995. *Konstitutionellt rättighetsskydd – Svensk rätt i ett komparativt perspektiv*. Stockholm: Norstedts.
- NERGELIUS, JOAKIM, 1996/97. "Recension av Olof Peterson: Rättsstaten – Frihet, rättssäkerhet och maktindelning i dagens politik", *Juridisk Tidskrift* 1996/97, s 813–15.

- NERGELIUS, JOAKIM, 1999. "Grundlagsmodeller och maktindelning", i SOU 1999:76, s 113-26.
- NERGELIUS, JOAKIM, 2001. "Recension av Holmström, Domstolar och demokrati," *Svensk Juristtidning*, årg. 86, s 188-203.
- NERGELIUS, JOAKIM, 2007. "Constitutionalism in change – A Short essay on (the lack of) Contemporary Perspectives in the Swedish Debate", s 46-57 i Nergelius, Joakim & Zetterquist, Ola (red), *Law, State and Democracy in Multi-Level Governance*. Stockholm Studies in Democratic Theory Vol. II. Stockholm: Filosofiska institutionen vid Stockholms universitet.
- NORDIN, SVANTE, 1984. *Från Hägerström till Hedenius. Den moderna svenska filosofin*. Lund: Doxa.
- PETERSON, OLOF, 1996. *Rättsstaten – Frihet, rättssäkerhet och maktindelning i dagens politik*. Stockholm: SNS.
- PETERSSON, OLOF & SMITH, EIVIND, 2004. "Konstitutionell demokrati som begrepp och som ideal", s 7-41 i Petersson, Olof & Smith, Eivind (red), *Konstitutionell demokrati*. Stockholm: SNS.
- REUTERSKIÖLD, C.A., 1929. "Statsrätt och statskunskap", *Tidskrift for Rettsvitenskap*, s 69-86.
- ROTHSTEIN, BO, 2001. "'Den goda författningen'. En spekulativ idé", *Svenska Dagbladet*, 2001-08-05.
- ROTHSTEIN, BO, 2006. "Grundlagen i det mångkulturella samhället", s 117-133 i Blücker, Kjell & Österberg, Eva (red), *Gränslöst – forskning i Sverige och i världen. Festskrift till Dan Brändström*. Stockholm: Natur och Kultur.
- SKOVDAL, BERNT, 1992. *Tingsten, totalitarismen och ideologierna*. Stockholm/ Stehag: Symposion.
- STEIN, ERIC, 1981. "Lawyers, Judges and the Making of a Transnational Constitution", *American Journal of International Law*, s 1-27.
- STERZEL, FREDRIK, 1998. *Författning i utveckling*. Uppsala: Justus.
- STJERNQUIST, NILS, 1958. "Statsrätt och statskunskap", s 371-82 i *Festskrift till Poul Andersen*. Köpenhamn: Juristforlaget.
- Svensk Juristtidning*, nr 8, 2007, s 769-928
- TATE, NEAL & VALLINDER, TORBJÖRN (red), 1995. *The Global Expansion of Judicial Power*. New York: New York University Press.
- TINGSTEN, HERBERT, 1961. *Mitt liv. Del 1, Ungdomsåren*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

TINGSTEN, HERBERT, 1962. Mitt liv. Del 2, *Mellan trettio och femtio*. Stockholm: Norstedts.

TINGSTEN, HERBERT, 1963. *Demokratins problem*. Stockholm: Aldus/Bonniers.

WEILER, JOSEPH, 1991. "The Transformation of Europe", *Yale Law Journal*, s 2403–83.

WESTERSTÅHL, JÖRGEN, 1941. "Frågan om domstolarnas judiciella lagprövningsrätt i Sverige", i *SOU 1941:20*, bil. 3.

ZAREMBA, MACIEJ, 1987. "Byalagets diskreta charm eller folkhemmets demokratiuppfattning", i *Du sköna gamla värld*. Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier.

KU 1938:16

KU 2000/01:11

Direktiv (2004:96) till Grundlagsutredningen

Motioner FK 1938:128 (Domö m.fl.) samt AK 1938:232 (Bagge m.fl.)

SOU 1941:20. *Betänkande med förslag till ändrad lydelse av 16 § Regeringsformen*.

SOU 1999:58. *Löser juridiken demokratins problem?*

SOU 1999:76. *Maktdelning*.

SOU 2000:1. *En uthållig demokrati*.

SOU 2007:85. *Olika former av normkontroll*.

SOU 2008:125. *En reformerad grundlag*.

Prop 2009/10:80

Oberoende ekonomisk-politiska institutioner och (de frånvarande) statsvetarna

---

Lars Calmfors¹

Jag har blivit ombedd att ge ett ekonomiperspektiv på statsvetenskapen. Det är en svår uppgift som egentligen förutsätter en större kunskap om disciplinen än jag har. Samtidigt har jag sysslat med frågor om ekonomisk-politiska institutioner som ligger nära statsvetenskapen och i samband med det både samarbetat med och konfronterat statsvetare. Jag ska begränsa mig till synpunkter på statsvetarnas roll i dessa sammanhang.

Statsvetare har ofta en bild av nationalekonomer som politiskt naiva. En vanlig åsikt tycks vara att ekonomer har en förenklad syn på politiken som innebär att de inte kan förstå varför politikerna inte gör som de säger (se till exempel Olof Peterssons bidrag i denna skrift). Detta är enligt min uppfattning en felaktig bild. Tvärtom har nationalekonomer inom det som brukar betecknas som *politisk ekonomi* under de senaste trettio åren i allt högre grad betonat hur olika politiska institutioner påverkar det ekonomisk-politiska beslutsfattandet. Denna forskning har varit dels positiv, det vill säga försökt förklara olika samband, dels normativ, det vill säga gett rekommendationer om hur institutionella förändringar ska kunna leda till att olika ekonomisk-politiska mål uppfylls bättre.

Jag ska diskutera två områden där ekonomernas rekommendationer om institutionella förändringar fått praktiskt genomslag. Det första är penningpolitiken där beslutsfattandet har förändrats i grunden genom att centralbankerna fått större självständighet i förhållande till det politiska systemet. Det andra området är finanspolitiken där regler blivit allt viktigare och det nu sker en utveckling i många länder i riktning mot mer av oberoende granskande institutioner (finanspolitiska råd). På båda områdena har statsvetarna varit i stort sett frånvarande från debatten och därför haft närmast obefintligt inflytande på utvecklingen.

Framställningen är disponerad på följande sätt. Det första avsnittet diskuterar penningpolitiken och centralbankerna, medan det andra avsnittet behandlar finanspolitikens institutioner. Det tredje och sista avsnittet försöker förklara varför statsvetarna i så liten omfattning deltagit i diskussionen på dessa områden.

1970-talet kännetecknades i nästan alla ekonomiskt utvecklade länder av hög inflation och av att arbetslösheten så småningom började stiga. Detta ledde till en omformulering av den nationalekonomiska teorin för sambandet mellan inflation och arbetslöshet.² Denna betonade *förväntningarnas* betydelse. Gradvis kom intresset allt mer att inriktas på bestämningsfaktorerna för penningpolitiken, eftersom det krävs en kontinuerligt ackommoderande politik med ständiga ökningar av penningmängden (och återkommande devalveringar av valutan om inflationen är snabbare än i omvärlden) ifall en inflationsprocess ska fortgå.

Nationalekonomisk analys kom att koncentreras på det så kallade *tidskonsistensproblemet*. Den moderna analysen av detta problem initierades av Kydland & Prescott (1977), medan Barro & Gordon (1983a, b) vidareutvecklade tillämpningen på penningpolitiken.³ Den bärande idén är att beslutsfattarnas (och väljarnas) syn på vad som är en optimal penningpolitik inte är konsistent över tiden och att det kan leda till makroekonomiska utfall som är dåliga för alla. De penningpolitiska beslutsfattarna kan antas sträva efter pristabilitet som ett mål och därför försöka övertyga allmänheten om att de ska föra en penningpolitik som leder till låg inflation. Om detta är trovärdigt, så sluts också avtal på arbetsmarknaden om låga löneökningar. Men när väl detta skett, är det frestande för beslutsfattare med full handlingsfrihet att överge de ursprungliga planerna och föra en mer expansiv penningpolitik: sysselsättningen kommer då att öka men priset i form av högre inflation blir lågt, eftersom denna hålls nere av de låga löneökningarna i de avtal som redan slutits på basis av låga inflationsförväntningar. Problemet med en sådan politik är att parterna på arbetsmarknaden snabbt lär sig hur politiken förs. Deklarationer om en låginflationspolitik förlorar då sin trovärdighet och förväntningarna ställs därför redan från början in på hög inflation med också höga löneökningar som följd. Därmed fastnar ekonomin i en dålig jämvikt med hög inflation utan att sysselsättningen för den skull blir högre, eftersom det inte är möjligt att systematiskt hålla nere reallönerna (och därmed företagens reala lönekostnader) genom att "lura" löntagarna att acceptera löneökningar som inte kompenserar för inflationen.

Den beskrivna analysen fick snabbt stort genomslag, eftersom den gav en god förklaring till de inflationsproblem som de flesta utvecklade länder hade under 1970-talet och början av 1980-talet. En särskild poäng

var att analysen förklarade varför välmenande beslutsfattare, som vill uppnå både hög sysselsättning och låg inflation, kunde misslyckas med båda målen.

Forskningen om penningpolitikens tidskonsistensproblem ledde också till normativa rekommendationer. Inledningsvis innebar dessa förslag om att inskränka den penningpolitiska handlingsfriheten genom att binda upp penningpolitiken med fasta regler (*normer* enligt den terminologi som kom att användas i den svenska debatten) för penningmändens ökningstakt eller växelkursen.⁴ Erfarenheterna av att försöka följa sådana fasta normer blev dock ganska dåliga. Ett problem i länder som försökte följa regler för penningmändens ökningstakt var att olika mått i regel visade på mycket olika utveckling. I Sverige innebar krondeprecieringen 1992 att försöken att hålla fast vid en växelkursnorm misslyckades.

De normativa rekommendationerna kom i stället att alltmer betona att beslutsformerna för penningpolitiken borde förändras. En inspirationskälla var ”upptäckten” att länder med från det politiska systemet självständiga centralbanker, till exempel Västtyskland och Schweiz, lyckats uppnå lägre inflation över långa perioder än andra länder. Rogoff (1985) formulerade teoretiskt idén att en lägre inflation skulle kunna uppnås – utan att sysselsättningen blev lägre – om penningpolitiken *delegerades* till en centralbanksledning med mer *konserverativa* preferenser än medborgarna i gemen (i betydelsen att den lade större vikt vid låg inflation).

Dessa tankar kom att inspirera penningpolitiska regimförändringar i ett stort antal länder, enligt vilka centralbankerna gjordes mer självständiga från det politiska systemet. Det skedde genom förbud för regeringar att ge instruktioner till centralbankerna och förbud för dessa att ta emot instruktioner från regeringar, genom långa mandatperioder och regler om oavsättlighet för centralbanksledningar (och ibland förbud mot omval), genom förbud för regeringar att låna i centralbanken (det vill säga att finansiera budgetunderskott med sedelpressarna) och genom tydliga mål för penningpolitiken (i regel inflationsmål).

Den Europeiska Centralbanken, ECB, är ett av de tydligaste exemplen på en centralbank som är utformad enligt dessa principer. Men det gäller numera också den svenska Riksbanken, som gjordes självständig genom den centralbanksreform som beslutades 1997 och började gälla 1999. Reformen byggde framför allt på det arbete som tidigare gjorts av den så kallade Riksbanksutredningen som publicerade sitt slutbetänkande 1993.⁵

Centralbankens ställning borde vara en viktig statsvetenskaplig fråga. Därför är det anmärkningsvärt att statsvetare i så liten utsträckning deltagit i diskussionen inför de centralbanksreformer som gjorts. Det gäller både internationellt och i Sverige. I den – ringa – mån som svenska statsvetare deltagit i debatten har man i huvudsak haft en negativ inställning till oberoende centralbanker (se till exempel Hermansson 1996).⁶ Mitt intryck är att det ofta berott på en värdering att direkt genomslag av väljarinflytandet – eller i varje fall inte trögare genomslag än som för tillfället gäller – alltid är ”mer demokratiskt” än beslutsprocesser som innehåller ”checks and balances” oberoende av beslutens innehåll och av i vilken grad de grundas på ett rationellt underlag. Jag har samma bild av närmast total frånvaro av svenska statsvetare från diskussionen om den penningpolitiska regimen också under senare år. Såväl i Sverige som i andra länder har det funnits flera frågor som borde ha stort statsvetenskapligt intresse: till exempel graden av öppenhet för en centralbank (i vilken utsträckning bör protokoll publiceras och vad bör de redovisa) och möjligheterna till ansvarsutkrävande genom öppna utfrågningar och så vidare.

En fråga för framtiden som borde intressera statsvetarna gäller hur synen på centralbankens ställning bör påverkas av erfarenheterna från de senaste årens finanskris. Många ekonomer har dragit slutsatsen att centralbankernas mandat varit alltför snäva: genom att ensidigt fokusera på kortsiktig stabilisering av inflation (och resursutnyttjande) har man förmodligen lagt alltför liten vikt vid att den finansiella stabiliteten kan hotas av snabb kreditexpansion som skapar tillgångsprisbubblor. Det förs en intensiv debatt bland ekonomer om huruvida detta bör leda till bredare mandat för centralbankerna där de får ett tydligare ansvar också för finansiell stabilitet (se till exempel Calmfors 2009 eller Blanchard med flera 2010). En viktig aspekt är att en sådan förändring innebär en större maktkoncentration till centralbanken. En fråga som bör ställas är om ett bredare mandat för en centralbank, men där måluppfyllelsen då också blir svårare att kontrollera, är förenlig med nuvarande stora självständighet från det politiska systemet. Detta är ett uppenbart statsvetenskapligt problem. Varför deltar inte statsvetarna i den diskussionen?

Oberoende finanspolitiska institutioner

Ett annat ekonomisk-politiskt område där det skett – och sker – stora institutionella förändringar, men där statsvetarna också varit märkligt

frånvarande i debatten, är finanspolitiken. Från början av 1970-talet fram till mitten av 1990-talet skedde en betydande ökning av den offentliga skuldsättningen i flertalet OECD-länder. Det initierade en nationalekonomisk diskussion om beslutsformerna för finanspolitiken som har stora likheter med den ovan refererade diskussionen om beslutsformerna för penningpolitiken.

Nationalekonomisk forskning har pekat på ett antal förklaringar till överdriven offentlig skuldsättning (se Calmfors 2010 eller von Hagen 2010 för översikter). En sådan förklaring är bristande förståelse hos både väljare och politiker av de långsiktiga kostnaderna av offentlig skuldsättning. Överoptimism och underskattning av framtida risker tycks vara allmänmänskliga egenskaper som ofta ger upphov till svåra ekonomiska kriser. Olika intressegrupper har vidare starka drivkrafter att utverka förmåner för sig i form av riktade skattesänkningar eller utgiftsökningar som finansieras genom lån och därigenom övervältrar kostnaderna i form av räntebetalningar på framtida skattebetalare. Detta är lättare att göra ju mindre transparent finanspolitiken är och ju svårare det därför är för väljarna i gemen att bilda sig en uppfattning om vilken politik som förs. Enligt ett annat resonemang har de partier som för tillfället sitter vid makten incitament att genom en expansiv finanspolitik, som innebär budgetunderskott, passa på att gynna de egna väljargrupperna, samtidigt som den offentliga skuld som då byggs upp begränsar möjligheterna för andra partier att gynna sina väljargrupper den dag de kommer till makten. Liknande tidskonsistensproblem som för penningpolitiken kan också leda till att regeringar inte håller fast vid intentioner om en stram budgetpolitik. Regeringarnas – och väljarnas – preferenser kan slutligen vara systematiskt tidsinkonsistenta så att man är mer ”otålig” (i meningen att man prioriterar tidigare behovstillfredsställelse mer) när man gör avvägningar på kort än på lång sikt: det kan leda till att man *ex ante* vill reducera budgetunderskotten i framtiden i en viss takt, men att man när framtiden väl infaller förändrar sin avvägning så att man då skjuter upp anpassningen.

De normativa rekommendationer som getts för att hantera dessa problem har fokuserat på transparens och regler av olika slag. *Finanspolitisk transparens* innebär krav på rättvisande och tydlig redovisning av de offentliga finanserna: inga intäkter eller utgifter ska redovisas utanför budgeten, intäkter och utgifter ska periodiseras på ett rättvisande sätt, utgifter på olika områden ska redovisas brutto och inte netto (det vill säga inte avräknas mot olika intäktsposter), utgifter ska redovisas som utgifter

och inte döljas som så kallade skatteutgifter (riktade skattesänkningar som egentligen är att se som utgifter) och så vidare. Länder som Nya Zeeland, Australien och Storbritannien har ansetts som föregångare i dessa avseenden.

Finanspolitiska regler som innebär restriktioner på vilken finanspolitik som kan föras på kort sikt har blivit vanliga. De mest välkända reglerna är förmodligen de som ställts upp inom ramen för EU:s stabilitetspakt. De innebär restriktioner i form av ett högsta tillåtet budgetunderskott på tre procent av BNP och en högsta tillåten offentlig skuldsättning på 60 procent av BNP (eller, om skuldkvoten är högre, att den ska minska ”i tillfredsställande takt”). Men en rad länder har också ställt upp nationella finanspolitiska regler. Sverige är ett sådant exempel. Det så kallade överskottsmålet innebär att den offentliga sektorns finansiella sparande ska uppgå till en procent av BNP över en konjunkturcykel. Samtidigt finns ett tak för statens utgifter (exklusive räntebetalningar) som fastställs för tre år framåt. Tanken bakom sådana finanspolitiska regler är att beslut om principerna för politiken som tas *ex ante* speglar den politiska majoritetens preferenser bättre än successiva beslut om den faktiska politiken som tas från fall till fall utan vägledning av genomtänkta principer. En finanspolitisk regel ger sedan ett klart riktmärke som politiken på kort sikt kan utvärderas mot. Därmed minskar risken för att en serie engångsbeslut ska leda till större offentlig skuldsättning än vad som motsvarar majoritetens önskemål.

Många ekonomer har emellertid tvivlat på att finanspolitiska regler räcker för att motverka överdriven offentlig skuldsättning. En fråga som har ställts är om man inte på något sätt skulle kunna överföra de positiva erfarenheterna av självständiga centralbanker till det finanspolitiska området. Det har lett till ett antal förslag om oberoende finanspolitiska institutioner.⁷ De mest långtgående förslagen har inneburit att vissa finanspolitiska beslut ska delegeras till oberoende finanspolitiska kommittéer att fatta (utifrån i förväg av det politiska systemet väl definierade mål). Andra förslag har i stället gått ut på att oberoende finanspolitiska råd ska utgöra *finanspolitiska vakthundar* som övervakar de offentliga finanserna och därmed ökar de politiska kostnaderna för en regering som tillåter stora budgetunderskott.

De statsfinansiella kriser som uppkommit i ett antal länder under den pågående ekonomiska krisen har lett till ett kraftigt ökat intresse för oberoende finanspolitiska institutioner av vakthundstypen. Det är nu en internationell trend att inrätta sådana organ. Under de senaste åren har detta

skett i Sverige (2007), Kanada (2008), Ungern (2008), Slovenien (2009) och Storbritannien (2010) (se Calmfors 2010b respektive von Hagen 2010). Diskussioner om att inrätta finanspolitiska råd pågår för närvarande i bland annat Finland, Frankrike, Irland och Slovakien. EU-organ som Kommissionen, Ekofin-rådet och ECB har intagit en positiv inställning till oberoende finanspolitiska institutioner. Redan tidigare har sådana institutioner funnits i en del länder. Till de äldsta hör High Council of Finance i Belgien (från 1936), Central Planning Bureau i Nederländerna (från 1947), Ekonomiska rådet i Danmark (från 1962) och Congressional Budget Office i USA (från 1975).⁸

Finanspolitiska vakthundar av detta slag kan ha en rad olika uppgifter:

- Att göra makroekonomiska prognoser som ska ligga till grund för regeringens budgetförslag. Detta görs av till exempel Central Planning Bureau i Nederländerna och det nyligen inrättade Office for Budget Responsibility i Storbritannien.
- Att bedöma kostnaderna av olika regeringsförslag. Exempel är Congressional Budget Office i USA, Central Planning Bureau i Nederländerna och Parliamentary Budget Office i Kanada.
- Bedömning *i förväg* av om finanspolitiken kan antas nå de medelfristiga mål som regeringen ställt upp. Sådana bedömningar görs av till exempel det finanspolitiska rådet i Ungern och Office for Budget Responsibility i Storbritannien.
- Bedömning *i efterhand* av om finanspolitiken har uppnått de mål regeringen satt upp. Det är en huvuduppgift för finanspolitiska rådet i Sverige.
- Analyser av om finanspolitiken är långsiktigt hållbar. Till exempel Central Planning Bureau i Nederländerna och de finanspolitiska råden i Sverige och Ungern gör sådana analyser.
- Normativa rekommendationer om lämplig finanspolitik. Sådana ges av bland andra Statsskuldskommittén i Österrike, Ekonomiska rådet i Danmark och Finanspolitiska rådet i Sverige.

Även om de exakta uppgifterna skiljer sig åt mellan olika existerande institutioner av detta slag, är den bakomliggande tanken i samtliga fall att institutionen ska bidra till ett bättre beslutsunderlag för finanspolitiken. Målgruppen är både de politiker som ska fatta beslut och väljarna som ska utkräva ansvar av politikerna, vilket kräver tillgång till god information. Syftet är att bidra till bättre kunskap om långsiktseffekterna av budgetunderskott och mer transparens kring den finanspolitik som förs. Många ekonomer ser finanspolitiska råd som komplement till finanspolitiska regler, det vill säga som granskare av att regeringarna följer de regler som de själva ställt upp (se till exempel Debrun med flera 2009, Calmfors 2010a och von Hagen 2010). Erfarenheterna visar att finanspolitiska regler skapar starka incitament till kringgående genom olika typer av kreativ bokföring som det kan vara svårt att – i tid – genomskåda (se till exempel von Hagen & Wolff 2006). Andra ekonomer har betonat att en oberoende övervakning möjliggör mer flexibla regler (som till exempel i större utsträckning tar hänsyn till konjunkturläget), eftersom den minskar behovet att uppnå trovärdighet genom en mekanisk tillämpning av enkla och lätt observerbara regler (se till exempel Wyplosz 2002, 2005).

I Sverige aktualiserades frågan om ett finanspolitiskt råd först av den så kallade STEMU-utredningen 2002. Utredningen hade regeringens uppdrag att inför folkomröstningen om euron 2003 analysera vilka krav som skulle ställas på finanspolitiken vid ett eventuellt EMU-medlemskap. Argumentationen vidareutvecklades sedan av mig i flera bidrag (Calmfors 2001, 2002, 2003a, 2003b, 2005). En person som på ett tidigt stadium påverkades av denna diskussion var Anders Borg, då chefsekonom hos Moderaterna, som förordade ett sådant råd i en artikel i *Ekonomisk Debatt* 2003 (Borg 2003). Som nybliven finansminister var sedan Anders Borg drivande i att inrätta Finanspolitiska rådet, som började sin verksamhet hösten 2007.

Min bild är att statsvetarna i huvudsak varit frånvarande också från diskussionen om oberoende finanspolitiska institutioner. I den mån svenska statsvetare överhuvud taget deltagit har inställningen varit negativ och synpunkterna i huvudsak destruktiva. Jag minns personligen tre offentliga diskussioner med statsvetare: våren 2003 då jag var inbjuden som talare på en statsvetenskaplig konferens i Göteborg (Nätverket för svensk statsvetenskaplig Europaforskning, med Ulrika Mörth som kommentator), hösten 2005 då jag presenterade en rapport på Sieps

(med Sverker Gustavsson som kommentator) och hösten 2006 då jag gav ett seminarium på Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala (som Leif Lewin organiserade). Vid samtliga tillfällen var kommentatorerna i huvudsak negativa och föreföll snarast betrakta förslagen om oberoende finanspolitiska råd som knappt demokratiskt rumsrena och som uttryck för att nationalekonomer ville skaffa sig en icke acceptabel roll som "demokratins överrock".

Jag upplevde bristen på konstruktiva inlägg från statsvetarhåll som beklaglig. Debatten hade tjänat på en tydlig analys av den lämpliga avvägningen mellan politiskt beslutsfattande och hänsynstagande till expertkunskap, eftersom detta uppenbarligen är en central demokratisk fråga.⁹ Analysen skulle ha kunnat belysa riskerna för målkonflikter mellan å ena sidan värdet av att ett finanspolitiskt råd tillför bättre underlag för politiken och utvärderar i vilken utsträckning en regering når de mål som den själv formulerat och å andra sidan risken att rådet utnyttjar sin ställning till att utifrån egna värderingar skaffa sig alltför stor makt över den politiska dagordningen. Ett antal andra centrala frågor skulle också ha kunnat belysas inför inrättandet av ett finanspolitiskt råd: Hur oberoende ska det vara i förhållande till regeringen? Vilken typ av ledamöter bör ingå? Bör ett råd arbeta på uppdrag av regeringen eller riksdagen? Hur brett bör uppdraget vara? Bör det förutom granskning av finanspolitiken också innefatta utvärdering av samsättnings- och tillväxtpolitik samt bedömningar av hur regeringen förklarar sin politik liksom av dess analysunderlag (på det sätt som man valt att göra i Sverige)?

De ovan beskrivna frågeställningarna har analyserats av nationalekonomer.¹⁰ Men frågorna är av mer statsvetenskaplig än nationalekonomisk karaktär. Statsvetare borde vara bättre skickade än ekonomer att analysera dem och kunde ha tillfört värdefulla synpunkter. Inte minst skulle det ha varit av stort värde med analyser av hur redan existerande oberoende finanspolitiska (och andra) institutioner fungerat i de länder som sedan länge haft sådana (i första hand Belgien, Nederländerna, Danmark och USA).

Varför har statsvetarna inte engagerat sig?

Varför har statsvetarna inte varit mer engagerade i frågorna om oberoende centralbanker och oberoende finanspolitiska vakthundar trots att de borde ha kunnat tillföra väsentlig kunskap? Och varför har inställningen

varit så negativ i den mån som man överhuvud taget haft synpunkter? Det är frågor som i första hand statsvetarna själva borde besvara. En nationalekonom som jag har förmodligen inte tillräcklig överblick för att kunna göra det. Men jag ska ändå framföra några möjliga – och provocerande – hypoteser.

- En första möjlighet är *bristande insikt* hos de flesta statsvetare om de ekonomiska problem som en oberoende Riksbank och ett oberoende finanspolitiskt råd syftar till att hantera. I den mån som kunskaper saknas om inflations- och budgetunderskottsproblem kan man förstås inte vänta sig att statsvetare ska ta sådana problem till utgångspunkt för analyser av institutionella förhållanden. Men därigenom riskerar man uppenbarligen att missa väsentliga frågeställningar där statsvetenskapen skulle kunna tillföra väsentlig kunskap till samhällsdebatten. Det är ett rimligt antagande att de som söker sig till statsvetenskapensämnet inte i första hand är intresserade av nationalekonomiska problem. Men det skulle förmodligen vara värdefullt att i undervisningen ge blivande statsvetare bättre orientering om nationalekonomiska frågeställningar.
- Sannolikt har många statsvetare *inte förstått* och därför missat mycket av den nationalekonomiska analys av inflations- och statsskuldproblemet som legat till grund för förslagen om oberoende centralbanker och oberoende finanspolitiska råd. Den teoretiska analysen har i stor utsträckning gjorts i matematisk form och är svårtillgänglig för den som inte är van vid sådan metodik. Den empiriska analysen har i regel gjorts med ekonometriska metoder som successivt blivit alltmer förfinade. Mitt intryck är att de flesta statsvetare inte behärskar de matematiska och statistiska analysverktyg som behövs för att tillgodogöra sig modern analys inom politisk ekonomi. Detta ska inte bara uppfattas som kritik av statsvetenskapen. Matematik är visserligen ett många gånger nödvändigt hjälpmedel för att tillräckligt väl precisera olika hypoteser och förstå samband som annars kan vara svåra att sortera, men nationalekonomer skulle också kunna göra ett bättre jobb att på ett lättfattligt sätt förklara sina grundläggande idéer. Ett större inslag av obligatorisk matematisk och statistisk grundkunskap i statsvetarutbildningen skulle emellertid helt klart vara önskvärt.¹¹

- Ett mer grundläggande problem med statsvetenskapen – som jag uppfattat det – är att den många gånger tycks ensidigt inriktad på demokratins *formfrågor* men inte i tillräcklig grad kopplar ihop dessa med frågor om beslutens faktiska innehåll. Det kan hänga ihop med en grundläggande skepsis mot att se vissa beslut som ”mer riktiga” än andra. Nationalekonomer är här betydligt djärvare och gör ofta halsbrytande antaganden om att alla individers preferenser är desamma (eller i vart fall att olika grupper kännetecknas av homogena preferenser). Sådana antaganden är förstås helt orealistiska men är samtidigt ändamålsenliga för att identifiera risker för att olika institutionella beslutsformer ska leda till systematiska avvikelser mellan den politik som enligt vissa kriterier är önskvärd och den som blir resultatet av den politiska beslutsprocessen. Det är svårt att förstå hur man ska bilda sig en uppfattning om lämpliga beslutsformer utan en systematisk analys av hur *innehållet* i olika beslut påverkas av institutionerna. Min – kanske subjektiva – bild av statsvetenskapen är att en tillräckligt god analys av det senare ledet ofta saknas.¹²

- En ytterligare hypotes skulle kunna vara en generell *motvilja mot normativa rekommendationer* hos statsvetare. Jag vet inte hur spridd inställningen är, men jag har ibland mött synpunkten att det skulle vara mindre lämpligt för statsvetare att ge direkta råd till politikerna eftersom det är de senare som är statsvetenskapens studieobjekt. Tanken förefaller vara att den positiva analysen av politiskt beteende skulle försvåras, och komprometteras, av om man samtidigt ger råd till studieobjekten.¹³ En sådan inställning är enligt min uppfattning orimligt puristisk. Det är svårt att tänka sig att ekonomer skulle avstå från att ge råd om ekonomin med motiveringen att ekonomin är vårt studieobjekt (eller att läkare inte skulle ge råd om sjukdomsbekämpning därför att de samtidigt forskar om sjukdomsförlopp). Om de som genom positiv analys har specialistkunskap på ett område inte ska kunna ge normativa råd, vem är i så fall bättre lämpad? Det är förmodligen en naiv inställning att enbart positiv analys ger tillräckligt kunskapsunderlag för politiska beslutsfattare, eftersom ansträngningen att omvandla en positiv analys till normativa slutsatser kan vara alltför stor för den som saknar grundläggande sakkunskap. En annan viktig aspekt är politikernas ofta medvetna strävan att blanda ihop värderingar och analys i syfte att främja sina politiska mål, vilket om det lyckas ofta belönas på den politiska arenan. Forskare är

däremot skolade att försöka hålla isär värderingar och analys och straffas hårt av sina *peers* om de misslyckas. Det är ett argument för att just forskare är särskilt lämpade att ge normativa rekommendationer, eftersom det i regel går att se tydligt vad de grundar sig på.

- Jag har också – de få gånger statsvetare yttrat sig i de frågor som jag diskuterat – förvånat mig över vad som förefaller vara en betydande konservatism, en stark benägenhet att försvara *status quo*. Man har betonat vad man sett som risker för demokratin med förändringar som inneburit delegering av beslut eller extern granskning av den förda politiken. Däremot har man lagt liten vikt vid de problem som reformerna syftar till att lösa. Denna tendens kan hänga samman med det bristande intresse för ekonomiska frågeställningar och den ”bias” mot politikens form snarare än dess innehåll som jag diskuterade ovan. Men tendensen är förvånande mot bakgrund av den stora internationella variation som finns i ekonomisk-politiska institutioner och som tydligt visar att man i olika länder gjort mycket olika avvägningar. Mitt intryck är att många svenska statsvetare har ett allför snävt nationellt fokus, i varje fall de gånger de diskuterar svenska ekonomisk-politiska institutioner.
- En sista möjlig förklaring till att statsvetarna, när de överhuvud taget deltagit i diskussionen om oberoende centralbanker och finanspolitiska råd, varit negativa till dessa är *statsvetarnas problematiska relation till nationalekonomerna*. Det förefaller ibland finnas ett mindervärdeskomplex som yttrar sig i synpunkter av typen att oberoende centralbanker och finanspolitiska råd mest är till för att ge ekonomer en upphöjd roll i förhållande till andra yrkesgrupper.¹⁴ Ett sådant komplex kan också ligga bakom den intensitet med vilka en del svenska statsvetare hävdar att de nu tagit över ekonomernas tidigare roll som dominerande akademiker i den offentliga debatten (se till exempel Bergstrands uppsats i denna skrift). Som framgått av min diskussion är detta inte min bild (eventuellt är det bara statsvetarnas egen). Jag ser i stället problemet att nationalekonomer fått ta över en del av den roll som borde vara statsvetarnas.¹⁵

Sammanfattningsvis menar jag att statsvetarna på ett olyckligt sätt varit antingen frånvarande från diskussionerna om oberoende centralbanker och oberoende finanspolitiska institutioner eller, i den ringa grad de

deltagit, varit i huvudsak destruktiva. Därmed har man missat möjligheten att påverka de reformer som gjorts. Vad värre är så har man inte fullgjort sin uppgift att bidra med det kunskapsunderlag som man borde kunna kräva. Mina synpunkter på statsvetarnas roll i detta sammanhang är således kritiska. Men de betingas av en genuin önskan att statsvetarna ska övervinna sina hämningar och spela en större roll i debatten om hur ekonomisk-politiska institutioner bäst utformas.

Noter

- 1 Jag är tacksam för värdefulla synpunkter från Ludvig Beckman, Magnus Jerneck, Lars Jonung, Assar Lindbeck, Anna Stelling, David Strömberg och Lars Tobisson.
- 2 Pionjärerna här var Phelps (1967) och Friedman (1968) som båda belönades med "nobelpriset" i ekonomi för bland annat dessa insatser.
- 3 Också Kydland och Prescott har belönats med "nobelpriset" i ekonomi.
- 4 Normpolitiken har i Sverige kommit att associeras främst med SNS Konjunkturråd som lanserade begreppet i sin rapport från 1985 (Konjunkturrådet 1985). Idéerna fanns emellertid på många håll. Se till exempel Jonung (1978), Lindbeck (1978), Calmfors (1979) och Calmfors med flera (1985).
- 5 Lindbeckkommissionen (1993) liksom EMU-utredningen (1996), som rekommenderade en självständig Riksbank som en säkerhetsåtgärd om Sverige ställde sig utanför valutaunionen, kan också ha spelat en roll.
- 6 Lars Tobisson, som var ordförande i Riksbanksutredningen – och dessutom tidigare doktorerat i statsvetenskap – har i samtal bekräftat att han i utredningens arbete fick förlita sig på ekonomernas bidrag, medan "statsvetarna inte hördes av". Se också Tobisson (2009). Det enda undantaget som jag kan komma på är Olof Petersson som deltog i Lindbeckkommissionen (1993), vilken förordade en oberoende centralbank (liksom ett nytt finanspolitiskt ramverk). Bland utländska statsvetare finns det endast några få som har gjort betydande insatser i forskningen om penningpolitiska regimer. Den mest framträdande är förmodligen Torben Iversen (se till exempel Iversen, Pontusson & Soskice 2000).
- 7 Det första förslaget formulerades av von Hagen & Harden (1994). Andra förslag har förts fram av bland andra Wren-Lewis (1996, 2002), Ball (1997), Blinder (1997), Calmfors (2003a, 2005) och Wyplosz (2002, 2005). Calmfors (2005), Jonung & Larch (2006) och Debrun med flera (2009) innehåller översikter över förslagen.
- 8 Dessa äldre institutioner finns beskrivna i Debrun med flera (2009).

- 9 En sådan diskussion skulle med fördel ha kunnat utveckla analys av det slag som gjorts av Alesina & Tabellini (2007). Se också Calmfors (1999a, 1999b, 1999c).
- 10 Se till exempel Calmfors (2010b), Wren-Lewis (2010) och von Hagen (2010) för principiella diskussioner. Calmfors (2010a) fokuserar på enbart Finanspolitiska rådet i Sverige.
- 11 Amerikanska statsvetare är så vitt jag förstår generellt betydligt bättre utbildade i matematiska och statistiska metoder än sina svenska kollegor. Självfallet finns undantag bland de senare. Av dem jag haft närmare kontakt med vill jag särskilt framhålla Douglas Hibbs (amerikan men verksam i Sverige under lång tid) och Karl-Oskar Lindgren på vars avhandling jag opponerade (Lindgren 2006). Ett vanligt skämt bland nationalekonomerna i Lund på 1970-talet (till vilka jag inte hörde) tycks ha varit att jämviktsriksdagen 1973–76 hade sin yttersta grund i statsvetarnas bristande matematiska förmåga: eftersom de inte kunde dividera med 2 förstod de inte i förväg att ett jämnt mandatantal (350) skulle kunna fördela sig på två mandatmässigt lika starka block.
- 12 Statsvetarna är förstås också – av naturliga skäl – mer intresserade än ekonomerna av vilka faktorer som bestämmer väljarnas beteende. Detta är givetvis helt legitimt.
- 13 Om jag förstått det rätt är Ricci (1984) en ledande förespråkare för denna inställning. Beckman & Mörkenstam, som i sitt bidrag till denna volym slår ett slag för att statsvetenskapen i större utsträckning ska ägna sig åt normativ analys, bekräftar också min bild av en motvilja mot normativa rekommendationer hos många statsvetare. Samtidigt hävdar Beckman och Mörkenstam att nationalekonomers normativa analyser i första hand fokuserar på samhällsekonomiska effektivitetsmål i vid mening, medan de statsvetare som ägnar sig åt normativa frågor mer analyserar hur fördelningsmål ska nås. Detta är sannolikt en riktig iakttagelse, även om man bör hålla i minnet att mål om låg inflation och låg offentlig skuldsättning ofta motiveras just av fördelnings-skäl. Det mest anmärkningsvärda med Beckmans och Mörkenstams uppsats är emellertid att man inom statsvetenskapen överhuvud taget behöver argumentera för att det ska vara tillåtet att analysera vilka medel som bör användas för att uppnå olika mål.
- 14 Mitt intryck är att statsvetarnas relation till nationalekonomerna är mer komplex-fylld i Sverige än i USA. Det kan hänga samman med att liknande matematiska och statistiska metoder som ekonomerna använder i större utsträckning lärs ut i statsvetarutbildningen i USA.
- 15 Förhoppningsvis speglar min syn inte någon nationalekonomisk hybris, men jag vill inte helt utesluta en sådan möjlighet.

Referenser

- BALL, L., 1997. "A Proposal for the Next Macroeconomic Reform", *Victoria Economic Commentaries*, March.
- BARRO, R. & GORDON, D., 1983a. "A Positive Theory of Monetary Policy in a Natural-Rate Model", *Journal of Political Economy* 91.
- BARRO, R. & GORDON, D., 1983b. "Rules, Discretion and Reputation in a Model of Monetary Policy", *Journal of Monetary Economics* 12.
- BLANCHARD, O., DELL'ARICCIA, G. & MAURO, P., 2010. *Rethinking Macroeconomic Policy*. IMF Staff Position Note, SPN/10/03, Washington, D.C.
- BLINDER, A., 1997. "Is Government too Political", *Foreign Affairs* 76.
- BORG, A., 2003. "Modern finanspolitik – en syntes mellan Keynes och Friedman", *Ekonomisk Debatt* nr 7.
- CALMFORS, L., 1979. "Lärdomar av kostnadskrisen", *Ekonomisk Debatt* nr 8.
- CALMFORS, L., 1999a. "Förstärk experternas roll i politiken", *Dagens Nyheter*, 14 november.
- CALMFORS, L., 1999b. "Den politiska processen kan fungera bättre", *Dagens Nyheter*, 27 november.
- CALMFORS, L., 1999c. "Jag har inte föreslagit att vi ska 'ersätta demokratin' med experter", *LO-tidningen*, 10 december.
- CALMFORS, L., 2001. "Sverige är redo för EMU-medlemskap", *Dagens Nyheter*, 22 november.
- CALMFORS, L., 2002. "EMU kräver mer politisk disciplin", *Dagens Nyheter*, 3 januari.
- CALMFORS, L., 2003a. "Fiscal Policy to Stabilise the Domestic Economy in the EMU", *CESifo Economic Studies* 49.
- CALMFORS, L., 2003b. *Nominal Wage Flexibility and Fiscal Policy – How Much Can They Reduce Macroeconomic Variability in the EMU?*, *Submissions on EMU from Leading Academics, UK Membership of the Single Currency: An Assessment of the Five Economic Tests*. HM Treasury, London.
- CALMFORS, L., 2005. "What Remains of the Stability Pact and What Next", *Swedish Institute of European Policy Studies* 8, Stockholm.
- CALMFORS, L., 2009. *How Have We Handled the Economic Crisis and What Do We Do Now?* Félix Neuberger Lecture, University of Gothenburg.
- CALMFORS, L., 2010a. *The Swedish Fiscal Policy Council – Experiences and Lessons*. Paper to Conference on Independent Fiscal Institutions, March 18–19, Fiscal Council Republic of Hungary, Budapest.

- CALMFORS, L., 2010b. *The Role of Independent Fiscal Policy Institutions*. Report to the Prime Minister's Office in Finland.
- CALMFORS, L., HOLMLUND, B., LINDBECK, A., LUNDGREN, N. & YSANDER, B.-C., 1985. *Lönebildning och samhällsekonisk stabilisering*. Stockholm: Sparfrämjandets förlag.
- DEBRUN, S., HAUNER, D. & KUMAR, M. S., 2009. "Independent Fiscal Agencies", *Journal of Economic Surveys* 23.
- EMU-utredningen, 1996. *Sverige och EMU*. SOU 1996:158. Stockholm: Allmänna förlaget.
- FRIEDMAN, M., 1968. "The Role of Monetary Policy", *American Economic Review* 58.
- HERMANSSON, J., 1996. *Om möjligheten att demokratiskt rättfärdiga den ekonomiska och monetära unionen*. Bilaga 15 till EMU-utredningen, SOU 1996:158. Stockholm: Allmänna förlaget.
- IVERSEN, T., PONTUSSON, J. & SOSKICE, D., 2000. *Unions, Employers and Central Banks*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JONUNG, L., 1978. "En stabil stabiliseringspolitik", *Ekonomisk Debatt* nr 1.
- JONUNG, L. & LARCH, M., 2006. "Improving Fiscal Policy in the EU: The Case for Independent Forecasts", *Economic Policy* 21.
- Konjunkturrådet, 1985. *Vägen till ett stabilare Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.
- KYDLAND, F. & PRESCOTT, E., 1977. "Rules rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans", *Journal of Political Economy* 85.
- LINDBECK, A., 1978. "McCracken-rapporten – en kommentar", *Ekonomisk Debatt* nr 2.
- Lindbeckkommissionen, 1993. *Nya villkor för ekonomi och politik. Ekonomikommissionens förslag*. SOU 1993:16. Stockholm: Allmänna förlaget.
- LINDGREN, K.-O., 2006. *Roads from Unemployment. Institutional Complementarities in Product and Labor Markets*. Department of Government, Uppsala University.
- PHELPS, E. S., 1967. "Phillips Curves, Expectations of Inflation, and Optimal Unemployment over Time", *Economica* 34.
- RICCI, D., 1984. *The Tragedy of Political Science. Politics, Scholarship, and Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Riksbanksutredningen, 1993. *Riksbanken och prisstabiliteten*. SOU 1993:20. Stockholm: Allmänna förlaget.

- ROGOFF, K., 1985. "The Optimal Degree of Pre-Commitment to an Intermediate Monetary Target", *Journal of International Economics* 18.
- STEMU-utredningen, 2002. *Stabiliseringspolitik i valutaunionen*. SOU 2002:16. Stockholm: Fritzes.
- TOBISSON, L., 2009. *Främling i folkhemmet: ett högerspöke ser tillbaka*. Stockholm: Bokförlaget Atlantis AB.
- WREN-LEWIS, S., 1996. "Avoiding Fiscal Fudge", *The New Economy* 3.
- WREN-LEWIS, S., 2002. *Fiscal Policy, Inflation, and Stabilization in EMU*. Mimeo. Graduate Institute for International Studies, Geneva.
- WREN-LEWIS, S., 2010. *Comparing the Delegation of Monetary and Fiscal Policy*. Paper to Conference on Independent Fiscal Institutions, March 18–19, Fiscal Council Republic of Hungary, Budapest.
- VON HAGEN, J., 2010. *The Scope and Limits of Fiscal Councils*. Paper to Conference on Independent Fiscal Institutions, March 18–19, Fiscal Council of the Republic of Hungary, Budapest.
- VON HAGEN, J. & HARDEN, I. H., 1994. "Budget Processes and Commitments to Fiscal Discipline", *European Economy Reports and Studies* 3.
- VON HAGEN, J. & WOLFF, G., 2006. "What Do Deficits Tell Us about Debt? Empirical Evidence on Creative Accounting with Fiscal Rules in the EU", *Journal of Banking and Finance* 30.
- WYPLOSZ, C., 2002. "Fiscal Policy: Institutions vs Rules", i SOU 2002:16, *Stabiliseringspolitik i valutaunionen*, underlagsrapporter. Stockholm: Fritzes.
- WYPLOSZ, C., 2005. "Fiscal Policy: Institutions versus Rules", *National Institute Economic Review* 191.

”Vad kan politiska teoretiker som någon har det minsta nytta av?”

Om normativ politisk teori och politisk praktik

Ludvig Beckman & Ulf Mörkenstam

I

Politiska teorier finns runt omkring oss. När våra folkvalda politiker förklarar och rättfärdigar förslag till förändringar inom till exempel skolan, finns vid sidan om argument om hur verkligheten ser ut – ”praktiska omständigheter kräver”, eller ”reformen är en nödvändighet” – också en underliggande och ofta outtalad normativ dimension: så här bör (en bra) skola se ut. Men politisk teoretiska diskussioner präglar också vardagen: i fikarummet på jobbet, vid köksbordet och i media. Låt oss ta ett exempel från en vanlig svensk arbetsplats, där en av de anställda var mycket upprörd:

Men jag har en arbetskamrat här som är... bara för att han inte pratar och skriver så bra svenska så har han mycket sämre lön än vi andra har men han kan faan så mycket mer än vad jag kan om det, det här vi behöver skruva på och var grejer finns och allt sånt här va och det värderas olika. (Boréus & Mörkenstam 2010: 9)

Vad den anställde fann upprörande var att det fanns ojämlikheter i lön på hans arbetsplats som inte kunde förklaras med att de som tjänade mer var duktigare i sin yrkesroll, att de arbetade hårdare än andra, eller tog ett större ansvar. Istället var skillnaderna i lön beroende av hur väl man kunde prata det svenska språket. Och det tyckte han var orättvist, så bör inte löner sättas.

Upplevd orättvisa väcker ofta starka känslor. Rättvisa är – tillsammans med många andra begrepp, som exempelvis jämlikhet och frihet – viktiga i vårt vardagliga tänkande och för hur den politiska verkligheten beskrivs och bedöms. De förhållanden som kan beskrivas med dessa begrepp upprör och förnöjer och de principer och värden som förknippas med dem är vägledande för hur vi anser att individer och stater bör agera och organiseras. Och mer konkret, för att återknyta till löneojämlikheter, de kan vägleda oss i vad som borde värderas på en arbetsplats.

Utifrån vad som hittills sagts behöver vi knappast tillägga att normativa frågor som regel är kontroversiella. Kanske just därför har politisk teori ofta betraktas som lite vetenskapligt suspekt: är det verkligen möjligt att på ett vetenskapligt sätt granska normativa argument och besvara normativa frågor? Föreställningar om hur människor bör handla är ju, enligt en vanlig uppfattning, en fråga om tycke och smak. De är åsikter – ofta baserade på känslor – och inte påståenden som, likt påståenden om hur verkligheten kan beskrivas eller förklaras, kan vara mer eller mindre välgrundade med avseende på empiriska data. Istället för att spekulera i hur samhället *bör* se ut borde därför samhällsvetenskapen ägna sig åt att beskriva och förklara de beteenden och institutioner vi ser omkring oss, alltså hur saker och ting *är*.

I en mytologiserande historieskrivning beskrivs detta som det dominerande synsättet under början av 1900-talet, med följden att politisk teori inte betraktades som ett seriöst akademiskt ämne. Även inom svensk statsvetenskap fick denna uppfattning stort inflytande: statsvetarens uppgift är att producera så goda faktaunderlag som möjligt och det värderande momentet bör lämnas över till medborgarna själva och i synnerhet till deras valda företrädare (se t.ex. Westerståhl 1993).¹ För att fortsätta mytologiseringen av den politiska teorins historia, är det brukligt att hävda att den återfick självförtroendet i och med utgivningen av John Rawls *A Theory of Justice* (1971). Rawls visade att argument för en normativ teori (i det här fallet om fördelningsrättvisa) kunde utvecklas på ett systematiskt sätt och utan att hänfalla åt vare sig tyckande eller metafysik. Därmed inte sagt att kritiken mot politisk teori skulle ha upphört. Tanken att en statsvetares viktigaste uppgift är att producera faktaunderlag åt politikerna, vilka sedan utformar de normativa ställningstagandena, lever kvar. I dag formuleras den tanken gärna som att en statsvetare bör ägna sig åt samhällsnyttig empirisk forskning, eller som en svensk statsvetarprofessor uttryckte det, forskning ”som gör att journalister kan ringa och få svar på sina frågor. Fakta! Vad kan politiska teoretiker som någon har det minsta nytta av?”²

Visst är det riktigt att normativa teorier vilar på antaganden och därför knappast kan bevisas vara sanna och riktiga (vilket kanske oftast är vad journalister vill ha, någon som säger sanningen om socialdemokratiens kris, eller om den borgerliga skattepolitikens verkliga effekter utifrån vederhäftiga empiriska studier). För giltigheten av normativa teorier och påståenden finns det inga observerbara belägg. Men detta är å andra

sidan mindre av ett problem än vad som först tycks vara fallet, eftersom avsaknaden av observerbara belägg i hög grad också gäller utgångspunkterna för empiriska undersökningar. Även empiriska påståenden vilar på antaganden som inte själva är föremål för undersökning. Inte minst vilar empirisk samhällsvetenskaplig forskning på antaganden om vilka frågor och problem som är betydelsefulla och angelägna att undersöka. Men vad som är betydelsefullt och angeläget kan bara avgöras med hänvisning till normativa ställningstaganden. Och det är just dessa frågor som sysselsätter den politiska teorin. Det finns således all anledning för empirisk forskning att vända sig mot den politiska teorin för att få inspiration och kunskap om vad som bör utforskas. Politisk teori undersöker några av de väsentliga utgångspunkterna för den forskning som syftar till att beskriva eller förklara politiska institutioner, beteenden och händelser. Empirisk forskning utan anknytning till normativa frågeställningar riskerar att bli banal. En förlängd slutsats är att all samhällsvetenskaplig forskning har normativa inslag. Eller som en annan statsvetarprofessor har hävdad: ”Om det skulle finnas forskning som är icke-normativ, då är det nog att räkna folkpartister ... och det brukar gå rätt fort”.³

Det väsentliga är således inte om en undersökning vilar på antaganden, utan om det finns goda skäl för att (tills vidare) acceptera de antaganden som den vilar på. Och just denna del av forskningsprocessen, att reflektera över vilka grundläggande antaganden och värden som ryms i olika beskrivningar av verkligheten, är central i politisk teori. Att värdepremisserna och grundläggande antaganden ofta är outtalade, implicita eller till och med fördolda – i så väl forskningen som i politiken – gör det extra angeläget att ta sig tid att reflektera kring kopplingen mellan politisk teori och politisk praktik, mellan värdering och handling. Empirisk forskning behöver därför politisk teori. Men politisk teori behöver samtidigt empiriska kunskaper om politik. Utan tydlig anknytning till empiriska studier riskerar politiska teoretiker att ”torrsimma” i ett evigt kommenterande av vad andra kollegor skrivit (jfr Shapiro 2002). Frågan är dock hur det mer konkret är möjligt att förena politisk teori med empiriska studier av politisk praktik?

II

En första och tämligen okontroversiell uppgift för politisk teori handlar om att utifrån logiska utgångspunkter granska politiska påståenden. Innebörden av och bruket av begrepp som ”stat”, ”auktoritet”, ”rättvisa”

och ”demokrati” kan diskuteras och bringas till klarhet utan att syftet är att framföra en normativ uppfattning. Snarare kan syftet vara att precisera innebörden av centrala begrepp eller att utveckla dem på ett sätt som är fruktbart för att förstå något specifikt problem. Vidare kan argumenten för olika uppfattningar granskas med avseende på hur väl de motiveras, utan att syftet är att framföra en egen normativ tes. En sådan *analytisk* orientering – eller vad Tingsten skulle kalla för en idékritisk riktning – tjänar tydliga kritiska syften. Genom att påvisa oklarheter, motsägelsefullheter eller ofullständigheter i den politiska argumentationen bidrar den till att avslöja svagheter i andras argumentation. En hårdnackad analytisk politisk teori förmedlar inga slutsatser om hur vi bör agera. Den kan däremot bidra till att göra det politiska tänkandet klarare och tydligare.⁴

En andra central uppgift för politisk teori är värderande eller normativa analyser. Denna typ av forskning är sedan länge accepterad inom andra samhällsvetenskapliga ämnen. Inom exempelvis nationalekonomi utgör t.ex. ”resursoptimering” eller ”effektivitet” en fruktbar utgångspunkt för att kritiskt värdera politiska beslut och politiska institutioner. Sådana analyser har sällan som syfte att visa att effektivitet är ett normativt riktigt kriterium på politiska beslut. Poängen är snarare att visa vilka de politiska besluten borde ha varit givet att effektivitet är eftersträvansvärt. En sådan ”*givet att*” analys borde naturligtvis vara möjlig även med andra värden som utgångspunkt, av det enkla skälet att effektivitet ju inte är det enda som är eftersträvansvärt. Hur kan skolpolitiken värderas utifrån ett jämställdhetsperspektiv? Hur bör de rika ländernas politik gentemot världens fattiga se ut utifrån ett rättviseperspektiv? Bör dödshjälp vara tillåtet utifrån liberala utgångspunkter? När den politiska teorin försöker besvara frågor som dessa är syftet att generera insikter om vilka politiska beslut och institutioner som är acceptabla givet vissa normativa utgångspunkter. Därmed får vi möjlighet att lära oss något nytt om den politiska värld vi befinner oss i men också om implikationerna av betydelsefulla ideal och principer som många ansluter sig till. Syftet är inte att framföra egna subjektiva värderingar, utan att öka vår kunskap om svåra politiska frågor och hur de kan lösas. Än mer belysande blir ofta en sådan ”*givet att*” analys om den systematiskt preciserar skillnaderna mellan olika tänkbara normativa utgångspunkter – och kanske rentav använder sig av flera av dem i utvärderingen.

Ett tredje slags politisk teoretisk analys – normativ analys i ”*egentlig mening*” – är den som syftar till att rättfärdiga en normativ position

(se även Badersten 2006). Ambitionen är inte längre att enbart förmedla kritik mot andras argument och inte heller att enbart besvara frågor om vilka politiska beslut som borde genomföras givet en bestämd utgångspunkt. Här är det istället utgångspunkten som är föremål för undersökning. I själva verket motsvarar normativ analys i egentlig mening närmast det slags verksamhet som tidigare beskylldes för att utgöra ”metafysiska spekulationer”. Men metoden som används är inte spekulation utan argumentation. En normativ analys i egentlig mening strävar efter att pröva argumenten för och emot grundläggande normativa påståenden, vilka i andra fall vanligen tas för givna. Om det första slaget av politisk teoretisk analys (ovan) ställer frågor om exempelvis jämlikhetsprincipens innebörd, det andra slaget använder jämlikhetsprincipen som utgångspunkt för att utvärdera olika politikområden, så frågar den normativa analysen i egentlig mening vilka skäl som talar för och emot att acceptera jämlikhetsprincipen som utgångspunkt för offentlig politik? Vill vi besvara den senare frågan kommer vi att behöva göra nya antaganden, men för att svaret skall vara lärorikt måste vi också försöka bemöta de invändningar som är relevanta. Vilken betydelse har exempelvis jämlikhet i jämförelse med värdet av personlig frihet? Att identifiera värdekonflikter och argumentera för hur vi bör förhålla oss till dem – eller om de alls utgör konflikter – är en central del av detta forskningsfält. När grundläggande värden står emot varandra ger dock inte den normativa analysen i ”egentlig mening” någon klar och enkel vägledning i hur en sådan värdekonflikt skall lösas och vilket värde som skall prioriteras. Det är istället trovärdigheten i själva argumentationen – de skäl som anförs – som faller avgörandet.

Både ”givet att” analysen och normativ analys i ”egentlig mening” är i hög grad teoristyrda. Den analytiska processen rör sig från teori till empiri; empirisk forskning tjänar antingen illustrerande syften eller som stöd för argumentationen. Det har ofta medfört att politiska teoretiker snarare har diskuterat grundläggande principer för samhället än hur institutioner bör utformas för att hantera mer konkreta policyfrågor. Den politiska teoretikern har med andra ord ofta mer att säga om skälen för en rättvis fördelning av nyttigheter och inflytande än hur institutioner bör utformas för att minska arbetslösheten, inflationen eller statsskulden. Vi tror dock att empiriska studier även kan (och bör) ha en mer central roll i den normativa analysen, i synnerhet för att identifiera konflikter och dilemman i den politiska praktiken som med fördel kan göras till föremål för normativ analys. Politiska beslut och reformer leder inte sällan till målkonflikter,

där åtgärder som syftar till att främja ett visst värde riskerar att ske på bekostnad av andra värden. Ett aktuellt exempel är den mellan att värna medborgarnas och landets säkerhet och att respektera individens demokratiska och mänskliga rättigheter (se t.ex. Waldron 2010).

En sådan normativ analys har i bästa fall förmågan att bidra både till den offentliga debatten om centrala målkonflikter och till den teoretiska utvecklingen inom ämnet. De svar vi söker bör kunna vara belysande både för det enskilda fallet och för den mer generella normativa teorin. En förutsättning för detta tillvägagångssätt är insikten att normativ politisk teori inte rymmer precisa svar på alla specifika problem som uppstår i den politiska praktiken. För att leverera underbyggda normativa slutsatser i specifika fall måste vi således lära oss mer om fallets empiriska egenskaper och dessutom vidareutveckla den teoretiska utgångspunkten. På så vis kan resultatet bidra till den politiska teorin på generell nivå just eftersom den utgår från och arbetar i närkamp med den politiska verkligheten. Ett lyckat exempel på nära samspel mellan empiriska och normativa frågeställningar är Will Kymlickas forskning som i snart två decennier bidragit till teorier om rättvisa och jämlikhet i relation till etnisk mångfald genom att föra diskussionen i nära anslutning till gällande politisk praktik och aktuella samhällsförändringar (se t.ex. Kymlicka 1995).

Ett annat exempel är frågor om avgränsningen av rösträtten i en demokrati. En hastig blick på reglerna för rösträtt i samtida politiska system lär oss att den "allmänna rösträtten" i praktiken rymmer många undantag. Barn och unga saknar uppenbarligen rösträtt, men så även personer som avtjänar fängelsestraff i en majoritet av demokratierna. En fråga är därför vilka undantag från den allmänna rösträtten som bör accepteras? Ett synsätt är att en sammanslutning är mer demokratisk ju fler av dess medlemmar som får delta i omröstningar. Ett annat synsätt är att alla som påverkas av politiska beslut bör ha rätt att påverka beslutens innehåll. Båda dessa synsätt reser ytterligare frågor om vem som är "medlem" av en politisk gemenskap och vilka former av "påverkan" som skall anses relevanta. Och en annan mer generell fråga som dessa perspektiv ger upphov till är vad som skall menas med "mer demokratisk" och från vilka utgångspunkter vi kan rättfärdiga påståenden om att någon "bör inkluderas". Det kan anses vara en skillnad mellan att fråga vilka begränsningar av rösträtten som är rimliga givet vissa principiella krav, exempelvis på likabehandling, och att fråga hur sådana begränsningar påverkar graden av demokrati. I det förra fallet kommer vår undersökning att bidra till en rättvisediskussion, i det andra fallet

till diskussioner om demokratibegreppet. Den till synes enkla frågan om rösträttens begränsningar kan följaktligen utgöra startskottet till en vidare undersökning om en rad mer generella teoretiska problem, samtidigt som den är uppenbart policyrelevant och av betydelse för politisk praktik.

Empiriska analyser kan också tjäna som normativ kritik av politisk praktik på andra sätt. Historiska studier ökar exempelvis förståelsen för vad som är politiskt möjligt idag (om än inte alltid normativt önskvärt) utifrån hur institutioner, lagar och strukturella förutsättningar vuxit fram. Utgångspunkten är att historien alltid begränsar politiska aktörers framtida handlingsutrymme, eller som det uttrycks i ett inte helt okänt citat: "Människorna gör själva sin historia, men de gör den inte efter eget gottfinnande, inte under omständigheter som de själva valt utan under omständigheter, som är omedelbart för handen givna och redan existerande." (Marx 1971: 33). För att exempelvis förstå svensk politik i invandringsfrågor och dess normativa grund, är det viktigt att förstå politikområdets historiska kontext. De problem, orsaker och lösningar som diskuteras idag har inte uppstått i ett tomrum, utan tidigare förd politik och gällande lagstiftning är både möjliggörande och begränsande. Vilken betydelse har det exempelvis haft att politiken i invandringsfrågor under den första halvan av 1900-talet förklarades och rättfärdigades utifrån föreställningen att en ökad invandring utgjorde ett hot mot ett välordnat svenskt samhälle och nationens ekonomiska välmående? Eller som det uttrycktes i en riksdagsskrivelse 1907: en invandringslag borde utarbetas så snart som möjligt, vilket "hindrade invandring och bosättning här af sådana individer, hvilka kunde befaras komma att utöva en moraliskt och ekonomiskt skadlig inverkan på det svenska folket".⁵ Med en normativ ansats är inte det historiska händelseförloppet i sig det centrala – även om det är den empiriska studien som står i fokus – utan det ger oss möjliga förklaringar till dagens situation och möjlighet att tydligare formulera vad som är politiskt möjligt *och* samtidigt normativt önskvärt.

III

Vardagspråket präglas av normativa omdömen och av ställningstaganden från olika politiska partier, myndigheter och organisationer. Politisk teori kan då vara till nytta för att klargöra, fördjupa och bedöma det normativa momentet i den argumentation som förs, vilket kan tydliggöra vår egen och andras position i vissa frågor. Politisk teori kan också bidra till att belysa

och ta ställning till målkonflikter i den offentliga politiken genom att föras i direkt anknytning till aktuella politiska problem. Politisk teori är inte en subdisciplin tydligt åtskild från empiriska studier och ”verklighetens forskning”. Politisk teori är snarare en naturlig del av – och en förutsättning för – forskning som har politisk relevans och praktisk-politisk nytta. Det är utifrån normativa antaganden som samhällsforskningen får sin betydelse och en politisk teoretisk undersökning av dessa antaganden kan därför påverka vilken empirisk forskning som är angelägen att bedriva.

Normativ forskning har dock även sina egna frågor och får inte enbart betydelse genom att tjänstgöra som stödtrupp. Inom alla områden där lagar, regler och normer reglerar människors beteenden, är det möjligt att ställa frågor om hur det bör vara. Den som hävdar att sådana frågor inte kan besvaras, får givetvis inga svar på hur det bör vara. Och den som bara ”tycker till”, får inga välgrundade svar på hur det bör vara. Den som önskar underbyggda svar på normativa problem gör därför klokt i att ta på allvar en politisk teori som systematiskt analyserar alla omständigheter, både normativa och empiriska, som är relevanta för den problematik vi intresserar oss för.

Noter

- 1 Bilden av statsvetenskapen som obenägen att bedriva normativ argumentation lever på många håll kvar, se t.ex. Calmfors i denna volym.
- 2 ”Z”, svensk professor i statsvetenskap 2007.
- 3 ”Y”, svensk professor i statsvetenskap 2001.
- 4 Herbert Tingsten var en central företrädare för denna uppfattning i den svenska statsvetenskapen. Se Beckman (2006).
- 5 Riksdagens skrivelse nr 33 1907 med begäran om framläggande af förslag till en invandringslag, s 5.

Referenser

BADERSTEN, BJÖRN, 2006. *Normativ metod. Att studera det önskvärda*. Lund: Studentlitteratur.

BECKMAN, LUDVIG, 2006. ”Idékritik och statsvetenskapens nytta”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 108(4), s 331–342.

BORÉUS, KRISTINA & MÖRKENSTAM, ULF, 2010. *Spjälorna i buren. En arbetsplatsstudie av ojämlikhet mellan kvinnor och män, invandrade och infödda*. Lund: Studentlitteratur.

KYMLICKA, WILL, 1995. *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.

MARX, KARL, 1971. *Louis Bonapartes 18:e Brumaire*. Stockholm: Arbetarkultur.
Riksdagens skrivelse nr 33, 1907.

RAWLS, JOHN, 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

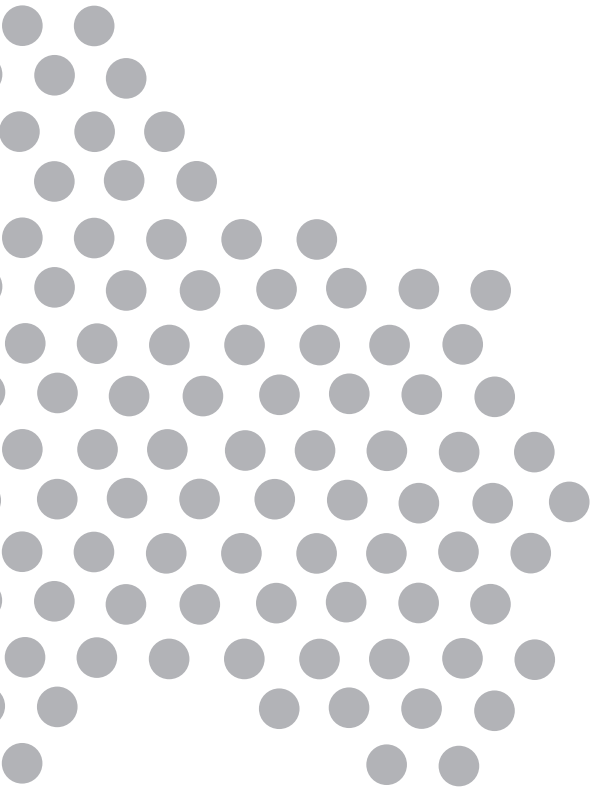
SHAPIRO, IAN, 2002. "Problems, methods, and theories in the study of politics, or what's wrong with political science and what to do about it", *Political Theory* 30 (4).

WALDRON, JENNY, 2010. *Torture, terror and trade-offs. Philosophy for the White House*. Oxford: Oxford University Press.

WESTERSTÅHL, JÖRGEN, 1993. "Om statsvetenskapens förträfflighet", i Wittrock, Björn m.fl. (red), *Politikens väsen*. Stockholm: Tiden.

Nyorienteringar

Det göteborgska valforskningsprogrammet

Sören Holmberg

Den göteborgska valforskningen föddes inte i Göteborg. Den föddes i Stockholm. Jörgen Westerståhl genomförde under sent 1940-tal de första akademiska analyserna av svenskt väljarbeteende som docent i statsvetenskap i Stockholm. Data hämtades från Gallupinstitutets intervjuundersökningar och resultaten publicerades i den av den stockholmske statsvetarprofessorn Elis Håstad redigerade boken *'Gallup' och den svenska väljarkåren* som kom ut 1950. Westerståhl hade till en del inspirerats av sin lärare Herbert Tingsten som till allas förvåning författade den valstatistiska klassikern *Political Behaviour* 1937. Jörgen Westerståhl har berättat att Tingsten ”försvann” några månader för att därefter komma tillbaka med boken.

När sedan Jörgen Westerståhl blev professor i Göteborg i början av 1950-talet tog han med sig idéerna om en mer beteendevetenskapligt orienterad statsvetenskap till västkusten. Han hade då varit över i USA och träffat dåtidens ledande valforskare – Paul Lazarsfeld vid Columbia University i New York och Angus Campbell vid University of Michigan i Ann Arbor. Väl tillbaka i Göteborg rekryterade han en ung assistent vid namn Bo Särllvik. Tillsammans genomförde de en provundersökning med ett väljarurval från Göteborg och från två landsbygdskommuner utanför Borås i samband med 1954 års kommunalval. Statistiska centralbyrån genomförde besöksintervjuerna och de politiska partierna tillsammans med Radiotjänst och Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd finansierade studien (Westerståhl & Särllvik 1955).

COLUMBIASKOLAN

Därmed begick världens näst äldsta valforskningsprogram sin fältmässiga premiär, om än i mindre provskala och i samband med ett kommunalval. Studien var inspirerad av Columbiaskolans undersökning i Eire County i USA. Syftet var att analysera valpropagandans räckvidd och effekt. En kommunikationsmodell stod i centrum. Precis som i USA innehållsanalyserades tidningar och väljarintervjuerna gjordes i panelform. Vissa studier av partiernas propagandamaterial gjordes också.

Den riktiga fullskalepremiären skedde två år senare i samband med riksdagsvalet 1956.¹ Statistiska centralbyrån gjorde ånyo intervjuerna och partierna och olika forskningsfonder bidrog med medel. Columbiaskolan förblev en inspirationskälla. Valkampanjens effekter var en huvudfrågeställning. Paneltekniken användes för att kunna studera individuella förändringar och massmedia innehållsanalyserades. Tyngdpunkten i analyserna hamnade dock på väljarbeteendet (Westerståhl & Särllvik 1957).

Året därpå 1957 genomförde Bo Särllvik tillsammans med SCB en väljarundersökning av ATP-folkomröstningen som resulterade i en SOU-rapport (Särllvik 1959). Den rapporten väckte ett positivt intresse i bland annat författningsutredningen där Jörgen Westerståhl var verksam. Det politiska Sverige blev varse att offentliga val inte bara kräver offentlig valstatistik utan också offentliga väljarundersökningar. Resultatet blev att riksdagen via anslaget till den officiella valstatistiken från och med riksdagsvalet 1960 finansierar datainsamlingen för valundersökningarnas väljarstudier.

FOKUS PÅ NATIONELLA VAL

Fokus har kommit att bli på nationella val. Valundersökningar i samarbete mellan Statistiska centralbyrån och valforskarna i Göteborg har genomförts vid alla ordinarie riksdagsval sedan 1956 och vid folkomröstningarna 1957, 1980, 1994 och 2003. Med start 1995 har också EU-parlamentsvalen inkluderats.

Kommun- och landstingsval har i egentlig mening inte omfattats av forskningsprogrammet, även om intervjufrågor om partival i lokala och regionala val förekommer i valundersökningarna.² Det gjorde att Jörgen Westerståhl 1966 tog initiativet till att börja genomföra speciella väljarundersökningar i samband med svenska kommun- och landstingsval (Westerståhl 1970, Westerståhl & Johansson 1981). Med viss oregelbundenhet har sedan dess kommunala väljarundersökningar genomförts av statsvetare i Göteborg under ledning av Lars Strömberg, Lennart Nilsson och Folke Johansson (Johansson, Nilsson & Strömberg 2001). På senare år har studierna gjorts i samarbete med SOM-institutet vid Göteborgs Universitet (Nilsson & Johansson 2008).

MICHIGANMODELLEN

Columbiaskolans inflytande kulminerade under 1950-talet. I och med valet 1960 är det Michiganmodellen som är den teoretiska inspirationen för Valforskningsprogrammet och Bo Särllvik. Paul Lazarsfeld ersattes med Angus Campbell och Warren Miller som husgudar i Göteborg. Forskningsprogrammet kom under 1960- och större delen av 1970-talen i huvudsak att fokusera på studier av väljarbeteende. Intresset för kampanjstudier och för andra aktörers valagerande vid sidan av väljarnas skulle återkomma först tjugo år senare.

Michiganskolan med sin koncentration på socialpsykologiska förklaringar och betoning av partiidentifikationens avgörande vikt kom dock inte att sväljas okritiskt. I Särllviks avhandling från 1970 behandlas partiidentifikation mer som strukturerad av rationella överväganden och kognitiva faktorer än av affektiva känslor (Särllvik 1970). Från Särllvik och framåt har svenska väljare alltid porträtterats som mer rationella och åsiktsröstande än amerikanska väljare (Granberg & Holmberg 1988).

Väljare opererar inte i ett vakuum. Hur de beter sig påverkas självklart också av vad de har att välja emellan. Det partipolitiska utbudet är centralt. Betydelsen av partisystemets struktur och hur avstånd och positioner uppfattas av väljarna är ett forskningsområde som är viktigare i Europas flerpartisystem än i USAs tvåpartisystem. Forskningsområdet introducerades i Sverige av Bo Särllvik och har förblivit centralt i Göteborg (Särllvik 1968, Holmberg 1981). Henrik Oscarssons avhandling *Den svenska partirymden* (1998) liksom Stefan Dahlbergs *Voter Perception of Party Politics – A Multilevel Approach* (2009) har fortsatt traditionen på ett kumulativt men fördjupat sätt.

Michiganideérna fick redan under 1970-talet konkurrens av Anthony Downs' *An Economic Theory of Democracy* och V.O. Key's *The Responsible Electorate*. Michiganbibeln *The American Voter* härskade inte oinskränkt i Göteborg.

DATAINSAMLING

Den sista svenska valundersökning Bo Särllvik kom att leda innan han flyttade till England för att hålla i de brittiska valundersökningarna var 1973 års som han genomförde tillsammans med Olof Petersson. I det sammanhanget låstes det upplägg som de svenska valundersökningarna fortfarande använder. Upplägget innebär förhållandevis stora urval

(3–4 000 personer i åldern 18–80), rullande tvåstegspaneler mellan på varandra följande val för att möjliggöra studier av individuell rörlighet och mindre valrörelsepaneler mellan förvals- och eftervalsstudierna för att kunna undersöka kampanjeffekter. Svarefrekvensen har hittills varit mycket god, även om bortfallet ökat på senare år. Andelen svarande var hela 95 procent i den första valundersökningen 1956. Motsvarande andel var 78 procent 2006.

Valundersökningarnas intervjuer med ett relativt stort urval röstberättigade väljare utgör det centrala dataunderlaget för valforskningens väljarstudier. Men andra kompletterande väljarmaterial har också använts genom åren, speciellt under 2000-talet (se Oscarsson & Holmberg 2008). Data från SCBs regelbundna panelbaserade Partisymptatiundersökningar (PSU), liksom data från SVTs Vallokalsundersökningar (Valu) och SOM-institutets årliga enkätmätningar har varit mycket användbara (Sollander och Öhrvall 2005, Holmberg & Näsman 2010, Holmberg & Weibull 2009). Men allra viktigast har varit innovationen med valforskningsprogrammets e-panel som är en flerstegs nätbaserad kampanjpanel. Den första e-panelen genomfördes i samband med valet 2002. Innovatörerna är Henrik Oscarsson, Staffan Kumlin och Stefan Dahlberg. I samband med valet 2006 omfattade e-panelen hela fem steg under valspurten och ett steg efter valet. Antalet svarande i alla sex panelstegen var cirka 1 500. En extra fördel med e-panelen är att den kan användas för att göra olika experiment (Kumlin 2006).

INTE BARA VÄLJARSTUDIER

I slutet på 1970-talet när Sören Holmberg blev huvudansvarig för Valforskningsprogrammet och Kent Asp började sina systematiska innehållsanalyser av svenska medier återkom vissa av Columbiaskolans idéer korsbefruktade med modeller inspirerade av teorier kring representativ demokrati. Med start 1979 inleddes vid sidan av valundersökningarna regelbundna studier av partiernas valprogram och mediernas valbevakning. Därtill lades 1985, och med fortsättning sedan dess, enkätundersökningar med riksdagens ledamöter. Tanken var att transformera vad som alltid kallats valundersökningar till riktiga valundersökningar genom att inte bara fokusera på väljare utan också i studierna inkludera andra centrala valaktörer som massmedier, partier och valda ledamöter.

Målsättningen var att kunna analysera interaktionen mellan valens viktigare aktörer över tid för att på så sätt få ett grepp om valens funktion

i den representativa demokratin. Inspirationen till riksdagsundersökningarna och kopplingen till den representativa demokratin kom från Michigan och Donald Stokes och Warren Millers amerikanska representationsundersökning från 1958 (Miller & Stokes 1963). Med den som förebild genomförde valforskningsprogrammet en riksdagsundersökning redan våren 1969, som kom att bli upptakten till den nu snart fyrtioåriga serien av svenska riksdagsstudier – och som återstartades med hjälp av Riksbankens jubileumsfond och Nils Stjernquist i mitten av 1980-talet (Särlvik 1969, Holmberg 1974, Brothén & Holmberg 2010).³

Den första göteborgska studien som empiriskt analyserar Valforskningsprogrammets nya data kring samspelet mellan medier, partier och väljare är Kent Asps avhandling *Mäktiga massmedier* från 1986. Den är influerad av kommunikationsmodellen och fokuserar på massmediers dagordningsfunktion. Asp har sedan dess fortsatt att analysera valen ur ett medieperspektiv. Hans senaste studie gäller mediernas grad av partiskhet under valrörelsen 2006 (Asp 2006). Andra arbeten i samma tradition med betoning på medier och retorik är Nicklas Håkanssons avhandling *Valretorik* (1999) och boken *Besked i kväll. Valprogrammen i svensk radio och TV* (2002) som han skrev tillsammans med Peter Esaiasson.

Andra verk som också utgår från Valforskningsprogrammets nivåöverskridande data är Esaiassons och Holmbergs böcker *De folkvalda* (1988) och *Representation from Above* (1996). Här ligger dock fokus på jämförelser mellan väljare och valda, inte på massmedia. Åsiktsöverensstämmelse mäts och dynamiska modeller för representation nedifrån eller uppifrån prövas (se vidare Holmberg 1997 och 2010).

Ytterligare ett exempel på en studie som använder data från flera olika nivåer är Peter Esaiassons avhandling *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Perspektivet är brett men undersökningens fokus är opinionsbildning ovanifrån. Boken handlar främst om partiets och partiledares kampanjinsatser och eventuella effekter under fyrtiotvå svenska valrörelser.

MEN VÄLJARNIVÅN ÄR FORTFARANDE CENTRAL

Breddning av valforskningen till att inkludera andra aktörer än väljarna har inte inneburit att valundersökningarnas traditionella fokusering på väljarnivån marginaliserats. Snarare tvärtom i den meningen att huvudresultaten från valundersökningarna sedan Olof Peterssons bok *Väljarna och valet* 1976 numera regelbundet och sammanhållet publiceras i bokform efter

varje val. Det betyder att det sedan 1976 från valforskningen i Göteborg publicerats tio böcker om riksdagsvalen, tre om folkomröstningarna 1980, 1994 och 2003 och tre om EUP-valen. Alla med betoning på väljarbeteende och alla med analyser av allt längre tidsserier.⁴ Vid sidan av dessa ”halvofficiella” väljarböcker har en mängd avhandlingar och specialböcker producerats och därtill många artiklar i vetenskapliga tidskrifter. Antalet doktorsavhandlingar från Valforskningsprogrammet som lagts fram i Göteborg sedan Bo Särilviks avhandling 1970 är tjugofem.⁵

Innehållsligt har flera studier under den senaste tjuugoårsperioden utgått från ett i bred mening rationalistiskt perspektiv. Väljare som medvetna rationella aktörer eller som *homo economicus* har prövats empiriskt. Exempel är Mikael Gilljams avhandling om löntagarfonderna och väljarnas åsiktsröstande (1988), Martin Bennulfs avhandling om en eventuellt framväxande ekologisk konfliktdimension som en konkurrent till den traditionellt dominerande vänster-högerdimensionen (1994), Staffan Kumlins avhandling om välfärdsstatens effekter på väljarnas förtroende och ideologi (2002), Maria Solevids *Voices from the Welfare State: Dissatisfaction and Political Action in Sweden* (2009) och Johan Martinsson avhandling om ekonomiröstning och sakfrågeägarskapet för sysselsättningsfrågan i Sverige (2009).

Nästan alla valböcker har dessutom sedan många val tillbaka omfattande analyser av åsiktsröstning och speciella studier av ekonomiröstning. I Holmberg och Oscarssons valbok *Väljare* från 2004 finns till och med ett särskilt kapitel med titeln *Egenintresse*. Rational Choice-inspirerad forskning, om än ofta med en kritisk udd, har betytt minst lika mycket som Michiganmodellen för svensk valforskning under de senaste tjuogotjugofem åren.

Den mest klassiska av alla modeller för väljarbeteende – den sociologiska med fokus på betydelsen av olika gruppstillhörigheter och gruppidentifieringar har spelat en mycket stor roll i svensk valforskning ända sedan starten på 1950-talet. Paul Lazarsfeld var också med och lanserade den sociologiska modellen. Hans lagliknande sentens ”Hur en människa tänker politiskt beror på hur hon lever socialt. Sociala omständigheter bestämmer politiska preferenser.” hade inte ett särskilt starkt empiriskt stöd i det USA han undersökte på 1940-talet (1944). Stödet var något starkare i Europa och framförallt i Norden. Men sedan dess har ett redan svagt samband försvagats än mer. Klassröstningen – kärnan i den sociologiska modellen – har minskat i de flesta demokratier under de senaste årtiondena. Och det gäller också Sverige även om nedgången har bromsats upp under senare år. Maria Oskarssons

avhandling *Klassröstning i Sverige* (1994) har kartlagt processen och hon följer utvecklingen i den nya boken *En fråga om klass* (2010).⁶

Maria Oskarsson tillsammans med Lena Wängnerud prövar också den sociologiska tankeskolan kompletterad med genusvetenskapliga modeller och representationsteorier i boken *Kvinnor som väljare och valda* (1995). Frågeställningar kopplade till kön har blivit viktigare i valforskningen sedan mitten av 1990-talet. Lena Wängneruds avhandling från 1998 är en manifestation av den förändringen. Den har titeln *Politikens andra sida: om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*.

En modern utveckling av den sociologiska modellen sätter identitetsbegreppet i centrum. En bas finns i äldre teorier kring identifiering, inklusive partiidentifiering och klassidentifikation. Men den nyare forskningen fokuserar mer på geografisk och/eller etnisk identitet. Linda Bergs avhandling (2007) är skriven inom detta nya forskningsområde och berör hur olika territoriell identitet påverkar förtroende och välfärdsattityder inom EU.

Religiös identifiering kan ses som ytterligare en ”sociologisk” faktor som kan spela en roll för väljarnas beteende. Bland valforskarna är det främst Magnus Hagevi som uppmärksammat religionens avtagande – eller kanske inte avtagande betydelse för svenska väljares röstande och politiska åsikter. Hans resultat finns sammanfattade i böckerna *Religion och politik* (2005) och *Politisk opinion och religiositet i Västra Götaland* (2009).

Ett forskningsområde som den göteborgska valforskningen inte ägnat någon större uppmärksamhet åt är studiet av valdeltagande.⁷ En förklarlig prioritering kan det tyckas med tanke på det höga svenska deltagandet när det är val till riksdagen, men dock inte en berättigad prioritering. Valdeltagandet är självklart ett centralt område och bör forskas mer kring även om valdeltagandet är högt i svenska riksdagsval. Under senare år har forskningsområdet prioriterats upp, delvis under intryck av det låga valdeltagandet i de svenska EUP-valen. Omfattande analyser av svenskt valdeltagande finns till exempel i böckerna *Väljare* (2004) och *Europaval* (2006). Per Hedberg är den forskare som håller samman Valforskningsprogrammets vitaliserade studier av valdeltagande (Hedberg 2009).

NYTTIGA VALFORSKARE

Valforskningen har också genom åren försökt att vara praktisk och nyttig när olika reformer av grundlagen eller valsystemet varit aktuella. Den gamla poströstningen och det nya systemet med förtida röstning anordnad

av kommunerna har utvärderats i två böcker (Brothén 2003 och Dahlberg, Oscarsson & Öhrvall 2008). En bok har ägnats åt personröstningen när den infördes (Holmberg & Möller 1999). Underlag för diskussionen om skilda valdagar har också presenterats i bokform (Oscarsson 2001). Därutöver har göteborgska valforskare medverkat i ett otal offentliga utredningar. Inte på lika upphöjda positioner dock som Jörgen Westerståhl som både var ledamot och sekreterare i 1950- och 60-talets författningsutredning. Senare tiders valforskare har fått ”nöja” sig med att vara experter. Och det är nog bäst så.

VAD VI HAR LÄRT OSS

Mycket kunskap om väljare och val i Sverige – som vi tar för given och som utnyttjas dagligdags i resonemang och analyser – härrör från valforskningen. Några exempel är den ökande rörligheten i form av parti-byten mellan valen och under valrörelserna. Marginalväljare mot mitten av vänster-högerdimensionen avgör dagens val. Och valspurten har potentiellt blivit allt viktigare. De alltmer rörliga väljarna har också mer än tidigare börjat dela sina partiröster mellan riksdags- och lokal- respektive landstingsvalen. Partiernas grepp om sina väljare har lossnat. Det märks inte minst genom att graden av partiidentifikation gått ned drastiskt i Sverige. Det är framför allt yngre väljare som är rörliga och som tappat i partiloyalitet. Systemet har blivit mycket mer instabilt. Under de senaste trettio åren har Sverige genomgått hela fem regeringsskiften som också har inneburit ett blockskifte vid makten (1976, 1982, 1991, 1994 och 2006). Väljarnas ökande otrohet har fått konsekvenser.

Yngre väljarna har också – tillsammans med industriarbetare – tappat mest när det gäller valdeltagande. Bland medelålders personer och i den övre medelklassen har valdeltagandet minskat mycket mindre. Klyftorna i deltagandet har ökat. Men flera klyftor när det gäller partivalet har tvärtom minskat. Framst gäller det klassröstningen. Arbetare och tjänstemän röstar inte lika tydligt olika idag jämfört med under 1950-talet. Skillnader finns fortfarande men de har blivit mindre.

Vad som tydligt har ökat i jämförelse med 1950-talet är tendensen till åsiktsröstning. Dagens svensk väljare är mer åsiktsröstare än klassröstare. Dock har åsiktsröstningen inte ökat under de senaste trettio åren. Den ideologiskt influerade åsiktsröstningen var som starkast i Sverige åren kring 1980 när löntagarfonder och kärnkraft debatterades som hetast.

När det gäller köns- och åldersröstning har sambanden aldrig varit speciellt starka i Sverige. Vi kan inte tala om stora ålders- eller köns-klyftor i partivalet. Efter valet 2006 har dock en mer tydlig skillnad vuxit fram. De borgerliga partierna är påtagligt starkast bland äldre väljare och bland män medan oppositionen har mest stöd bland yngre väljare och bland kvinnor. Ålderskillnaderna är dock klart större än könsskillnaderna.

Relativt stora stad-landskillnader har alltid funnits i svenskt väljarbeteende med centerpartiets klart starkare stöd på landsbygden än i städerna som det bästa exemplet. Det mest iögonfallande mönstret idag är Alliansens, speciellt Moderaternas, påtagligt starkare opinionsstöd i storstäderna än ute i landet. Detta märks tydligast i Stockholm. Det nya regeringspartiet Moderaterna har starkast stöd i huvudstaden.

Ett område där valforskningens resultat inte fullt ut blivit trodda i medierna är betydelsen av partiledarnas popularitet för väljarnas röstning. Många journalister utgår ifrån att väljare röstar på partiledarna. Populära partiledare drar röster. Impopulära partiledare riskerar att bli sänken för sina partier. Valforskningen har visat att det finns tendenser av detta slag. Men mönstret är mycket svagare än det ofta framställs i medierna. Valforskningen hittar endast begränsade partiledareffekter. Svenska väljare är i första hand åsikts- och ideologiröstare – eller till och med vaneröstare. Först i andra eller tredje hand är de partiledarröstare. Dock bland väljare som bestämmer sig sent i valspurten och som uppfattar små politikskillnader mellan partierna betyder partiledarnas image och popularitet mer.

ÄNTLIGEN MÖJLIGT ATT SÄTTA SYSTEM I FOKUS

Att många av de frågeställningar som berörts av göteborgska valforskare under den senaste tjugoårsperioden är välkända för alla som följt den amerikanska/internationella litteraturen kring väljare, val och demokrati är inte konstigt. Valforskningsprogrammet ingår i ett nätverk av forskare med en någorlunda gemensam forskningsagenda. Denna gemensamma dagordning har stärkts av de stora jämförande datainsamlingsprojekt som startats inom valforskningen under 1990-talet. The Comparative Study of Electoral Systems (CSES) med fokus på nationella parlaments- eller presidentval är ett sådant projekt. European Election Studies kring EU-parlamentsvalen är ett annat.

Framväxten av dessa stora komparativa projekt under 1990-talet innebar en smärre revolution för den internationella såväl som för den svenska valforskningen. Man frestas utropa att äntligen börjar det finnas bra jämförande data tillgängliga som möjliggör systematiska studier av hur olika valsystem verkar och hur den partibaserade representativa demokratin fungerar. Och det är centralt. Statsvetenskapens och valforskningens fokus bör vara på hur olika system fungerar. Mikrostudier av väljarbeteende är naturligtvis också viktiga och en förutsättning för olika mer systemorienterade undersökningar, men valforskningen kan inte stanna vid mikrostudier.

De centrala statsvetenskapliga frågorna gäller systemnivån, inte hur olika individuella medborgare beter sig och varför. Därmed inte sagt att studier av väljarbeteende är överflödiga. De är en mycket avgörande del i en större helhet som handlar om hur olika politiska styrsystem skall utformas. Syftet är att få ökad systemkunskap och att få underlag för samhällelig ingenjörskonst. Målet är att få tillgång till kunskap för att kunna bygga system med en maximal effekt på olika normativt ”goda” och eftersträvansvärda samhällsmål. Men mikro och makro hänger ihop. Flernivåanalyser är nödvändiga, liksom kopplingen till olika normativa mål som har att göra med det goda samhället.

DET GODA SAMHÄLLET

Statsvetenskaplig forskning, inklusive valforskningen, är inget självändamål. Syftet kan inte bara vara att söka sanningar för sanningarnas skull. Syftet med forskningen måste också vara att bidra med kunskap som kan göra det möjligt att bygga det goda samhället (Holmberg 2009). Störvulna tankar av detta slag ligger bakom The Quality of Government Institute (QoG) vid Göteborgs universitet som valforskningsprogrammet samarbetar med sedan några år tillbaka.⁸ QoG-institutet liksom Valforskningsprogrammet bygger idag upp och arbetar med stora internationella databanker för att kunna genomföra systematisk jämförande studier av olika systems uppbyggnad och effekter.

Det räcker inte att teoretisera och spekulera om hur olika system kan och bör utföras. Och det räcker inte med fallstudier även om de också är viktiga. Om man vill kunna generalisera krävs stora jämförande studier med många olika fall. Och sådana studier är möjliga idag med data från över hundra stater, ibland till och med från två hundra. Vi kan idag empiriskt pröva hur olika system *de facto* fungerar och sedan göra

bärkraftiga generaliseringar. Vi behöver inte längre bara drömma om det goda samhället och den goda demokratin. Vi kan numera evidensbaserat pröva oss fram. Det är en helt ny värld för statsvetenskapen och för valforskningen.

SYSTEMEFFEKTER

De fåtaliga exempel vi hittills har inom Valforskningsprogrammet på jämförande systemstudier lever naturligtvis inte ännu upp till dessa högtflygande planer. De mest ambitiösa försöken som gjorts återfinns i Holmbergs och Oscarssons *Väljare* (2004). Men vi har helt klart börjat fästa större vikt vid analyser av system och kopplingen mellan mikrobeteende och makrofunktionalitet. Systemjämförande studier har exempelvis gjorts när det gäller väljares uppfattningar av partiavstånd och kännedom om kandidater, när det gäller medborgares subjektiva känsla av att vara representerade och väljares uppfattning om de politiska partiernas nödvändighet (Dahlberg 2009, Holmberg 2003, 2006, 2009). Villkoren för och effekterna av den partibaserade representativa demokratin har stått i fokus. Detsamma kan sägas om flera av de systemjämförande undersökningar vi genomfört i samband med EUP-valen. EU:s demokratiunderskott handlar bland annat om valsystem och politisk representation – och om valen handlar om det de bör handla om, det vill säga EU-frågor (Oscarsson & Holmberg 2006, Holmberg 1999).

Stora systemjämförande studier har också gjorts när det gäller effekter av partiledares popularitet på väljarnas röstande. Resultaten visar på begränsade effekter, speciellt i det mycket partidominerade Sverige (Holmberg & Oscarsson 2004). Personifiering av politiken överdrivs ofta i medierna (Karvonen 2009).

Ytterligare ett exempel på systemjämförande undersökningar är Lena Wängneruds kring kvinnorepresentation och könsrelaterad åsiktsbildning. På detta område är effekter av olika valsystem mycket stora (Wängnerud 2009, Wide 2006).

Ett nytt framväxande forskningsområde med starka komparativa inslag och synliga systemeffekter är studier av partiers vallöften. Till mångas överraskning visar det sig att partier i de flesta fall håller givna löften. Och det gäller inte minst i Sverige. Elin Naurins avhandling *Promising Democracy: Parties, Citizens and Election Promises* är med vid forskningsfronten inom området.

Två komparativa avhandlingar om valadministration förtjänar också att uppmärksammas här. Det handlar om fallstudier i Korea, Sverige och Storbritannien (Choe 1997) respektive i Botswana och Zimbabwe (Darnolf 1997). Valadministrationens utformning är central om vi vill minimera valfusk och nå ”free and fair elections”.

VÄKTARE AV DEN SVENSKA VALDEMOKRATIN

Det är Anders Urbas som i en avhandling från Örebro universitet hävdar att den göteborgska valforskningen har fungerat som en väktare av den svenska valdemokratin (Urbas 2009: 145). Vi har inte diskuterat och klargjort forskningens politiskt-normativa utgångspunkter. Och ”... den bild som målas är ... att tillståndet för den svenska valdemokratin har varit och är gott och att (den svenska) valdemokratin är den politiskt-normativt vettiga och rimliga demokratiska varianten såtillvida att den har varit och är existerande och fungerande.” (Urbas 2009: 17). Det ligger något i Urbas kritik. Diskussioner om normativa utgångspunkter och olika alternativa demokratimodeller har inte tagit mycket plats i de valböcker som Urbas studerar. Fokus har varit på väljarbeteende och empiriska resultat.

Men exempel på analyser med demokratifrågeställningar i centrum finns inom den göteborgska valforskningen. Och det gäller också mer normativt orienterade diskussioner. Ett exempel är Sören Holmbergs bok *Välja parti* (2000) där olika demokratimodeller explicit prövas, ett annat Henrik Oscarssons kapitel *Valdemokratins idealmedborgare* (2006), ett tredje kapitlet *Uppslutning bakom demokratin* från valboken *Väljare* som också rymmer länderkomparativa data (Holmberg & Oskarson 2004).

Dock, de mesta analyserna av demokratiteoretiska frågor finns i Valforskningsprogrammets flernivåstudier av den representativa demokratin. Det viktigaste arbetet här är Peter Esaiassons och Sören Holmbergs bok *Representation from Above* (1996). Den svenska representativa valdemokratin får där en kritisk genomlysning. Representation ovanifrån med klara elitistiska drag är en av bokens slutsatser.

Forskningsprojektet Demokratins mekanismer från tidigt 2000-tal där Peter Esaiasson och Mikael Gilljam ingick i ledningen och där flera valforskare medverkade är ytterligare ett exempel på forskning där normativa och funktionella frågeställningar kring demokratin står i centrum. En av projektets böcker heter *Valets mekanismer* (2006) med Hanna Bäck

och Mikael Gilljam som redaktörer och där cirka hälften av författarna är göteborgska valforskare.

Men Anders Urbas har rätt. Valforskningen kunde än mer ha satt demokratins olika politiskt-normativa utgångspunkter i centrum. Och vi kunde ha varit mer kritiska.

UTMANINGAR

Valforskning med väljarbeteende i centrum står inför en serie utmaningar de närmaste åren. De tre viktigaste är hur teorier och empiriska generaliseringar skall utformas, hur hypoteser och teoretiska modeller skall utsättas för prövning och hur datainsamling skall klaras på väljarnivå. När det gäller den första utmaningen måste valforskningen teoretiska satser mycket mer än idag formaliseras och ges en matematisk form. Flerfaktormodeller kan inte i längden hanteras av det vanliga språket. Mångfald och precision kräver matematik.

Och matematik måste också till om vi skall klara utmaning nummer två, hur modeller prövas empiriskt. Valforskningen måste mer än idag anamma avancerade statistiska analysmetoder för att klara av olika flernivåanalyser och tidsseriestudier. Mer ekonometri behövs; men också mer socialpsykologisk metodologi i experimentform. Kausala mikroprocesser kräver experiment för att kunna testas.

Utmaning nummer tre gäller kvaliteten på de individdata som samlas in via surveymetodik. Bortfall i form av vägran att delta eller svårigheter att hitta människor har ökat långsamt ända sedan 1950-talet. Än så länge deltar en majoritet av utvalda svars personer i SCB:s besöksundersökningar i Sverige. Men om utvecklingen fortsätter är det snart bara en minoritet som ställer upp i valundersökningarna. Då blir frågan vilken tilltro vi sätter till resultaten. Och besöksintervjuer är dessutom mycket kostsamma.

Att övergå till billigare nätmätningar vore en räddning; men tvivelaktigt på kort sikt. Nättillgång och nätvana är fortfarande mycket ojämnt spridda i Sverige. Men det är klart att urvalen kan göras större i nätbase-rade studier och med skickliga vägningar kan vi kanske få fram resultat vi tror på? Man kan bara hoppas på att framtidens människor inte tröttnar på att besvara enkäter på nätet.

Utmaning nummer tre rör valforskningens kärna. Om vi inte i framtiden via frågeundersökningar kan samla in någorlunda tillförlitliga väljardata är den göteborgska valforskningens snart sextioåriga epok över

i Sverige. Utan väljare som talar med oss, ingen göteborgsk valforskning. Åtminstone inte som vi har känt den sedan 1950-talet. Den göteborgska valforskningen har satt väljarna i centrum. Det är bara att hoppas att en sådan forskning skall vara möjlig i framtiden. Att väljare som hittills vill tala med oss forskare.

Noter

- 1 Huvudansvariga forskare för valundersökningarna har varit: Jörgen Westerståhl 1954–1956 (2 undersökningar), Bo Särllvik 1954–1973 (8 undersökningar), Olof Petersson 1973–1976 (2 undersökningar), Sören Holmberg 1979–2009 (15 undersökningar), Mikael Gilljam 1985–1995 (6 undersökningar) och Henrik Oscarsson 2002–2009 (5 undersökningar). För den kommande Valundersökningen 2010 är Henrik Oscarsson och Sören Holmberg huvudansvariga forskare.
- 2 Dock, i samband med Valundersökningen 1973 genomförde Bo Särllvik och Olof Petersson en specialanalys för utredningen om den kommunala demokratin. Publikationen fick namnet *Rikspolitik och lokalpolitik i valet 1973* (SCB 1975).
- 3 Huvudansvariga forskare för Valforskningsprogrammets riksdagsundersökningar har varit: Bo Särllvik 1969 (1 undersökning), Per Anders Roth 1969 (1 undersökning), Sören Holmberg 1969–2006 (8 undersökningar), Peter Esaiasson 1985–1996 (4 undersökningar) och Martin Brothén 1994–2006 (5 undersökningar).
- 4 Valböckerna har haft följande huvudförfattare: Petersson 1977, Holmberg 1981, Holmberg & Asp 1984, Holmberg 1984, Holmberg & Gilljam 1987, Gilljam & Holmberg (red) 1990, Gilljam & Holmberg 1993, Gilljam & Holmberg 1995, Gilljam & Holmberg (red) 1996, Gilljam & Holmberg 1998, Holmberg 2000, Holmberg m.fl. 2002, Holmberg & Oscarsson 2004, Oscarsson & Holmberg (red) 1994, Oscarsson & Holmberg 2006, Oscarsson & Holmberg 2008. Valundersökningen 1976 genomfördes av Olof Petersson med placering i Uppsala. Då genomfördes en speciell väljarundersökning i Göteborg med fokus på kärnkraftsfrågan. Datainsamlingen genomfördes av Sifo under ledning av Hans Zetterberg. Resultaten finns publicerade i boken *Väljarna och kärnkraften* (1977) med Sören Holmberg, Jörgen Westerståhl och Karl Branzén som författare.
- 5 I kronologisk ordning är avhandlingarna: Särllvik 1970, Holmberg 1974, Petersson 1975, Asp 1986, Gilljam 1988, Esaiasson 1990, Oskarson 1994, Bennulf 1994, Roth 1996, Widfeldt 1997, Darnolf 1997, Choe 1997, Hagevi 1998, Eythórsson 1998, Wängnerud 1998, Oscarsson 1998, Håkansson 1999, Kumlin 2002, Brothén 2002, Norén Bretzer 2005, Berg 2007, Martinsson 2009, Dahlberg 2009, Naurin 2009, Solevid 2009.
- 6 Maria Oskarsson är redaktör tillsammans med sociologerna Mattias Bengtsson och Tomas Berglund.

- 7 Ett annat innehållsligt forskningsområde som heller inte högprioriterats inom den göteborgska valforskningen är betydelsen av utrikes- och säkerhetspolitik i valsammanhang. Vad vi vet från de fåtal studier som gjorts är dock att betydelsen hittills varit mycket begränsad. Utrikespolitik har sällan varit politiserad i svensk riksdagsval. I EUP-valen och i EU-folkomröstningarna har läget varit något annorlunda i och med att EU-dimensionen spelat en stor roll för väljarnas röstning, och det har valforskningen nogsamt kartlagt (se t.ex. Gilljam & Holmberg 1996; Oscarsson & Holmberg 2006, Holmberg 2009). Bland de väljarstudier med utrikespolitisk inriktning som gjorts märks främst Olof Peterssens bok *Väljarna och världspolitiken* (1982). På senare år har också i första hand Ulf Bjereld genomfört flera studier på området (se Bjereld och Demker *Utrikespolitiken som slagfält* 1995 och Bjereld 2010). Sedan mitten av 1990-talet följer Bjereld i samarbete med SOM-institutet systematiskt utvecklingen av den svenska NATO-opinionen. Ett annat exempel på utblickande väljarstudier är Ann-Marie Ekengren och Henrik Oscarssons studie *Solidaritet med omvärlden* (1999).
- 8 The Quality of Government Institute grundades 2004 vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg av Bo Rothstein och Sören Holmberg. Det finansieras sedan 2007 i huvudsak av Riksbankens jubileumsfond och leds operativt av Bo Rothstein.

Referenser

ASP, KENT, 1986. *Mäktiga massmedier. Studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm: Akademilitteratur.

ASP, KENT, 2006. *Rättvisa nyhetsmedier. Partiskheten under 2006 års medievalsvalrörelse*. Göteborg: Institutionen för Journalistik och Masskommunikation.

BENNULF, MARTIN, 1994. *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogus.

BERG, LINDA, 2007. *Multi-Level Europeans*. Gothenburg: Department of Political Science.

BJERELD, ULF & DEMKER, MARIE, 1995. *Utrikespolitiken som slagfält*. Stockholm: Nerenius & Santerus Förlag.

BJERELD, ULF, 2010. "Utrikespolitiken och den svenska valrörelsen", i Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red), *Nordiskt ljus*. Göteborg: SOM-institutet.ö

BROTHÉN, MARTIN & HOLMBERG, SÖREN (red), 2010. *Folkets representanter*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

BROTHÉN, MARTIN (red), 2003. *Svenska poströstare*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

- BROTHÉN, MARTIN, 2002. *I kontakt med omvärlden. Riksdagsledamöter och internationaliseringen*. Stockholm: SNS förlag.
- CAMPBELL, ANGUS, CONVERSE, PHILIP, MILLER, WARREN & STOKES, DONALD, 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons.
- CHOE, YONHYOK, 1997. *How to Manage Free and Fair Elections: A Comparison of Korea, Sweden and the United Kingdom*. Gothenburg: Department of Political Science.
- DAHLBERG, STEFAN, 2009. *Voters Perceptions of Party Politics – A Multilevel Approach*. Gothenburg: Department of Political Science.
- DAHLBERG, STEFAN, OSCARSSON, HENRIK & ÖHRVALL, RICHARD, 2008. *Förtida röstning i Sverige*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- DARNOLF, STAFFAN, 1997. *Democratic Electioneering in Southern Africa: The Contrasting Cases of Botswana and Zimbabwe*. Gothenburg: Department of Political Science.
- DOWNS, ANTHONY, 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- EKENGREN, ANN-MARIE & OSCARSSON, HENRIK, 1999. *Solidaritet med omvärlden? Biståndsviljan i Sverige 1956–1998*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- ESAIASSON, PETER & HOLMBERG, SÖREN, 1996. *Representation from Above*. Aldershot: Dartmouth.
- ESAIASSON, PETER & HÅKANSSON, NICKLAS, 2002. *Besked i kväll. Valprogrammen i svensk radio och TV*. Värnamo: Fälth & Hässler.
- ESAIASSON, PETER, 1990. *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- EYTHÖRSSON, GRETÁR, 1998. *Kommunindelningsspolitik i Island: staten, kommunen och folket om kommunsammanslagningar*. Göteborg: Centrum för forskning om offentlig sektor (CEFOS).
- GILLJAM, MIKAEL & HOLMBERG, SÖREN (red), 1990. *Rött, blått, grönt. En bok om 1988 års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- GILLJAM, MIKAEL & HOLMBERG, SÖREN M. FL., 1996. *Ett knappt ja till EU. Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts juridik.
- GILLJAM, MIKAEL & HOLMBERG, SÖREN, 1993. *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm: Norstedts juridik.
- GILLJAM, MIKAEL & HOLMBERG, SÖREN, 1995. *Väljarnas val*. Stockholm: Norstedts Juridik.

- GILLJAM, MIKAEL & HOLMBERG, SÖREN, 1998. *Sveriges första Europaparlamentsval*. Stockholm: Norstedts juridik.
- GILLJAM, MIKAEL, 1988. *Svenska folket och löntagarfonderna. En studie i politisk åsiktsbildning*. Lund: Studentlitteratur.
- GRANBERG, DONALD & HOLMBERG, SÖREN, 1988. *The Political System Matters. Social Psychology and Voting Behavior in Sweden and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAGEVI, MAGNUS (red), 2005. *Religion och politik*. Malmö: Liber.
- HAGEVI, MAGNUS, 1998. *Bakom riksdagens fasad*. Göteborg: Akademiförlag/Corona.
- HAGEVI, MAGNUS, 2009. *Politisk opinion och religiositet i Västra Götaland*. Lund: Sekel Bokförlag.
- HEDBERG, PER, 2009. *Valdeltagande i Sverige*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- HOLMBERG, SÖREN & ASP, KENT, 1984. *Kampen om kärnkraften. En bok om väljare, massmedier och folkomröstningen 1980*. Stockholm: Liber.
- HOLMBERG, SÖREN & ESAIASSON, PETER, 1988. *De folkvalda*. Stockholm: Bonniers.
- HOLMBERG, SÖREN & GILLJAM, MIKAEL, 1987. *Väljare och val i Sverige*. Stockholm: Bonniers.
- HOLMBERG, SÖREN & MÖLLER, TOMMY (red), 1999. *Premiär för personval*. SOU 1999:92.
- HOLMBERG, SÖREN & NÄSMAN, PER, 2010. *Väljarna i fokus. Sveriges Televisions Vallokalsundersökning*. Stockholm: Sveriges Television.
- HOLMBERG, SÖREN & OSCARSSON, HENRIK, 2004. *Party Leader Effects on the Vote*. Gothenburg: Department of Political Science.
- HOLMBERG, SÖREN & OSCARSSON, HENRIK, 2004. *Väljare. Svenskt väljarbete under 50 år*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- HOLMBERG, SÖREN & WEIBULL, LENNART (red), 2009. *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet.
- HOLMBERG, SÖREN M FL., 2001 *EuropaOpinionen*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- HOLMBERG, SÖREN, 1974. *Riksdagen representerar svenska folket. Empiriska studier i representativ demokrati*. Lund: Studentlitteratur.
- HOLMBERG, SÖREN, 1981. *Svenska väljare*. Stockholm: Publica/Liber.

- HOLMBERG, SÖREN, 1984. *Väljare i förändring*. Stockholm: Liber.
- HOLMBERG, SÖREN, 1997. "Dynamic Opinion Representation", *Scandinavian Political Studies* 20, s 265–283.
- HOLMBERG, SÖREN, 2000. *Välja parti*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- HOLMBERG, SÖREN, 2003. "Are Political Parties Necessary?", *Electoral Studies* 22, s 287–300.
- HOLMBERG, SÖREN, 2006. "Åsiktsrepresenterad", i Bäck, Hanna & Gilljam, Mikael (red), *Valets mekanismer*. Stockholm: Liber.
- HOLMBERG, SÖREN, 2009. "Candidate Recognition in Different Electoral Systems", i Klingemann, Hans-Dieter (red), *The Comparative Study of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmberg, Sören, 2009. "The Good Society Index", i Yilmaz, Esmer, Klingemann, Hans-Dieter & Puranen, Bi (red), *Religion, Democratic Values and Political Conflict*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- HOLMBERG, SÖREN, 2010. "Dynamic Representation from Above", i Arts, Kees, Denters, Bas & Rosema, Martin (red), *How Democracy Works: Participation and Representation in Modern Societies*. Enschede: University of Twente.
- HOLMBERG, SÖREN, WESTERSTÅHL, JÖRGEN & BRANZÉN, KARL, 1977. *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Liber.
- HÅKANSSON, NICKLAS, 1991. *Valretorik: om politiskt språk i partipropagandan*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- HÅSTAD, ELIS (red), 1950. "Gallup" och den svenska väljarkåren. Uppsala: Hugo Gebers förlag.
- JOHANSSON, FOLKE, NILSSON, LENNART & STRÖMBERG, LARS, 2001. *Kommunal demokrati under fyra decennier*. Stockholm: Liber.
- KARVONEN, LAURI, 2009. *The Personalization of Politics*. Colchester: ECPR Press.
- KEY, V. O., 1966. *The Responsible Electorate*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- KUMLIN, STAFFAN, 2002. *The Personal and the Political: How Personal Welfare State Experiences Affect Political Trust and Ideology*. Gothenburg: Department of Political Science.
- KUMLIN, STAFFAN, 2006. "Learning from Politics? The Causal Interplay Between Government Performance and Political Ideology." *Journal of Public Policy* 26: 89–114.

- LAZARSELD, PAUL, BERELSON, BERNHARD & GAUDET, HAZEL, 1944, *The People's Choice*. New York: Columbia University Press.
- MARTINSSON, JOHAN, 2009. *Economic Voting and Issue Ownership. An Integrative Approach*. Gothenburg: Department of Political Science.
- MILLER, WARREN & STOKES, DONALD, 1963. "Constituency Influence in Congress." *American Political Science Review* 57, s 45–56.
- NAURIN, ELIN, 2009. *Promising Democracy: Parties, Citizens and Election Promises*. Gothenburg: Department of Political Science.
- NILSSON, LENNART & JOHANSSON, SUSANNE (red), 2007. *Regionen och flernivådemokratien*. Göteborg: SOM-institutet.
- NORÉN BRETZER, YLVA, 2005. *Att förklara politiskt förtroende. Betydelsen av socialt kapital och rättvisa procedurer*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- OSCARSSON, HENRIK & HOLMBERG, SÖREN (red), 2004. *Kampen om euron*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- OSCARSSON, HENRIK & HOLMBERG, SÖREN, 2006. *Europaval*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen (med bidrag av Per Hedberg & Stefan Dahlberg).
- OSCARSSON, HENRIK & HOLMBERG, SÖREN, 2008. *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- OSCARSSON, HENRIK (red), 2001. *Skilda valdagar och vårval*. SOU 2001:65.
- OSCARSSON, HENRIK, 1998. *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar om konfliktstrukturen i partisystemet 1956–1996*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- OSCARSSON, HENRIK, 2006. "Valdemokratins idealmedborgare", i Bäck, Hanna & Gilljam, Mikael (red), *Valets mekanismer*. Stockholm: Liber.
- OSKARSON, MARIA & WÄNGNERUD, LENA, 1995. *Kvinnor som väljare och valda*. Lund: Studentlitteratur.
- OSKARSON, MARIA, 1994. *Klassröstning i Sverige. Rationalitet, Lojalitet eller bara slentrian*. Stockholm: Nerenius & Santerus.
- OSKARSSON, MARIA, BENGTSOON, MATTIAS & BERGLUND, TOMAS (red), 2010. *En fråga om klass*. Stockholm: Liber.
- PETERSSON, OLOF, 1975. *Changes in Swedish Political Behavior*. Gothenburg: Department of Political Science.
- PETERSSON, OLOF, 1977. *Väljarna och valet 1976*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

- PETERSSON, OLOF, 1982. *Väljarna och världspolitiken*. Stockholm: Norstedts.
- ROTH, PER-ANDERS, 1996. *Riket, valkretsen och hemkommunen: lokal och regional representation i den svenska riksdagens sista andra kommare 1969*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- SOLEVID, MARIA, 2009. *Voices from the Welfare State: Dissatisfaction and Political Action in Sweden*. Gothenburg: Department of Political Science.
- SOLLANDER, STAFFAN & ÖHRVALL, RICHARD, 2005. "Den glömda generationen – den röda generationen." *Välfärd* nr 4. Stockholm: SCB
- SÄRLVIK, BO & PETERSSON, OLOF, 1975. *Rikspolitik och lokalpolitik i valet 1973*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SÄRLVIK, BO, 1959. *Opinionsbildningen vid folkomröstningen 1957*. SOU 1959:10.
- SÄRLVIK, BO, 1968. "Partibyten som mått på avstånd och dimensioner i partisystemet." *Sociologisk forskning* I.
- SÄRLVIK, BO, 1969. *Representationsundersökningens forskningsprogram. Relationer mellan väljare och valda på rikspolitisk nivå*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- SÄRLVIK, BO, 1970. *Electoral Behavior in the Swedish Multiparty System*. Gothenburg: Department of Political Science.
- TINGSTEN, HERBERT, 1937. *Political Behavior: Studies in Election Statistics*. Stockholm: P S King & Son.
- URBAS, ANDERS, 2009. *Den svenska valforskningen. Vetenskapande, demokrati och medborgerlig upplysning*. Örebro: Örebro Studies in Political Science.
- WESTERSTÅHL, JÖRGEN & JOHANSSON, FOLKE, 1981. *Medborgarna och kommunen. Studier av medborgerlig aktivitet och representativt folkstyre*. DsKn 1981:12.
- WESTERSTÅHL, JÖRGEN & SÄRLVIK, BO, 1955. *Svensk valrörelse 1954. Två lokala studier. Arbetsrapport I*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- WESTERSTÅHL, JÖRGEN & SÄRLVIK, BO, 1957. *Svensk valrörelse 1956. Arbetsrapport I: Intervjuundersökningen*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- WESTERSTÅHL, JÖRGEN, 1970. *Ett forskningsprogram. Den kommunala självstyrelsen. Del 1*. Stockholm: Almqvist & Wicksell.
- WIDE, JESSIKA, 2006. *Kvinnorepresentation i ett jämförande perspektiv – nationellt och lokalt*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen.

WIDFELDT, ANDERS, 1997. *Linking Parties with People? Party Membership in Sweden 1960–1994*. Gothenburg: Department of Political Science.

WÄNGNERUD, LENA, 1998. *Politikernas andra sida: om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

WÄNGNERUD, LENA, 2009. "Women in Parliament. Descriptive and Substantive Representation." *Annual Review of Political Science* 12, s 51–69.

Politiska partier som studieobjekt har haft en central ställning i svensk statsvetenskaplig forskning under de gångna fyrtio åren. Även om partiforskning i snävare mening (med inriktning på partiorganisation) inte varit särskilt omfattande har stort intresse ägnats partiernas roll i och de förtroendevaldas betydelse för den representativa demokratin.¹ Här har den omfattande valforskningen i Göteborg spelat en nyckelroll, liksom den kommunalforskning som hade sin högkonjunktur under 1960- och 1970-talen och som bedrevs vid flera lärosäten i landet. Den senare forskningen var i likhet med valforskningen besjälad av uppfattningen att partier är de centrala aktörerna i det svenska politiska systemet.

SKIFTANDE TILLTRO TILL PARTIER

I ett längre historiskt perspektiv har tilltron till partier skiftat från tid till annan. Utbredd korrupktion och interna strider gav tidigt partibildningar dåligt rykte. Misstro mot partier, präglade även begynnelsen av det moderna representativa styrelseskicket. Denna ordning utmejslades inte, varken i teori eller i praktik, av pådrivande partier. Valet karaktäriserades som val mellan personer och inte organiserade politiska partier (Manin 2002: 152, 208–210). Representationstanken innebar att valda representanter skulle stå fria från utfästelser och fatta oberoende individuella beslut i förhållande till sina väljare. Här fanns således principiella invändningar mot partier som kunde utveckla både valprogram och aktiva länknings mellan väljare och valda. Sverige var i detta sammanhang inget undantag. Det fanns förväntningar om att 1866 års svenska representationsreform skulle göra partier onödiga ”och placera den enskildes självständiga bedömning och ståndpunktstagande i centrum” (Back 1972: 18–19).

Denna inställning till trots inleddes det moderna svenska partiväsendets historia redan under tvåkammarrens första riksdag med två riksdagspartier i Andra kammaren (Thermaenius 1933: 13–17; 1935: 9,14).² Dessa tidiga partier var huvudsakligen interna grupperingar som speglade betydelsefulla politiska skiljelinjer i riksdagen. De internt bildade

partierna fick snart hård konkurrens av den utvidgade rösträtten och utvecklade socialistiska organisationer med målsättningen att mobilisera nya grupper för politiskt inflytande. Men inte heller efter rösträttens utvidgning, när rikspartier av olika ursprung intog valda politiska församlingar, sågs partier alltid som en potential för demokratisk utveckling. Snarare fanns uppfattningar om att partier egentligen var osunda särintressen som hindrade utvecklandet av genuint demokratiska relationen och processer för att främja allmänintresset (Thermeanius 1933: 11; Anckar 1974: 7).

DEN LIVSKRAFTIGA NORMEN

Att partier fick ökad legitimitet var ett resultat av partiernas utveckling till breda sociala och politiska organisationer samt en expansion av verksamhetsfältet. Det var i den tillväxtmiljön som normen om partiväsendet som en nödvändig förutsättning för en politisk demokrati fick god jordmån. Partier har alltsedan dess – även i tider av kris (och kanske särskilt då) – själva aktivt medverkat till att framhålla sin roll och betydelse och också framgångsrikt bidragit till att förstärka föreställningen. Ifrågasättande av enskilda partiers framtida existens, kritik av partiernas centrala ställning eller analys av partikriser har i den politiska debatten av aktörerna själva stundtals uppfattats som ett angrepp på demokratin i stort. Det är mot den bakgrunden följdriktigt att partierna ursprungligen saknades som studieobjekt i direktiven till Demokratiutredningen; en utredning som hade till uppgift att ”belysa de nya förutsättningar, problem och möjligheter som det svenska folkstyret möter inför 2000-talet” (Dir 1997: 101).

I Sverige har det representativa demokratiprojektet betecknats som en folkstyrelse genom partier; ett epitet som visar normens styrka och betydelse. Det är svårt att bortse från att vi statsvetare aktivt bidragit till att hålla normen vid liv genom att reproducera föreställningar som gynnar och till och med konserverar synen på partier som en nödvändig förutsättning för politisk demokrati. Det har dock under senare tid inte saknats kritiska röster som pekat på partiets stigande funktionsproblem och alternativa aktörer och former för politiskt deltagande och inflytande. Normen har i praktiken utsatts för allvarliga hot men har en stark överlevnadsförmåga. Svenska partier har, som bekant, sedan en tid ökade problem att attrahera nya generationer för partipolitiskt arbete. Medlemsantalen i partiorganisationer och politiska ungdomsförbund har rasat. Tilltron till partier och politiker är låg visar undersökningar i Sverige och andra

demokratiska länder. Sören Holmberg konstaterar exempelvis i en artikel med den belysande titeln "Down and Down We Go: Political Trust in Sweden" (1999: 103–122) att orsakerna till den ökade misstron kan spåras till en rad faktorer, inte minst konsekvenser som har att göra med betydande ekonomiska och politiska förändringar liksom utvecklingstendenser i medierna. Gapet mellan politikens utformning och väljarnas förväntningar har ökat. Partiorganisationerna tycks ha dränerats på politisk energi. Tendensen är likartad i främst etablerade medlemsorienterade partier i gamla demokratier (Norris 2002; Dalton & Wattenberg 2002). Bland tänkbara orsaker till partiernas förändrade villkor återfinns strukturella faktorer som blivit allt synligare sedan slutet på 1900-talet. Det handlar om sociala och ekonomiska förändringar knutna till ökad globalisering, ökad politisk medialisering, fortsatt snabb utveckling inom informations- och kommunikationstekniken liksom fortsatt urbanisering och professionalisering samt förbättrad utbildningsnivå. Till detta kan läggas värderingsförskjutningar som förknippas med globaliseringen, främst individualisering som sker på mer traditionella kollektivs bekostnad. Listan av förändringsfaktorer är lång med det är viktigt att också påtala att partier inte ska ses som "offer" för externa krafter. Här finns komplexa orsakssammanhang. Det bör också uppmärksammas att det nu liksom förr finns partier och enskilda politiker som medverkat till att undergräva legitimiteten genom bristande etik och moral, och som avslöjats för "affärer" och skandaler liksom för maktmissbruk av olika slag (Andersson 2002; Citron 1999).

Ambitionen är här att reflektera över utgångspunkter och teoretiska perspektiv som varit förhärskande i partiforskningen och som påverkat föreställningarna om partier och som även bidragit till att se partiernas ställning i den svenska demokratin som given. En angelägen frågeställning är om det är så självklart att partierna förmår att utvecklas och överleva under nya villkor. Var står slaget om framtiden?

PARTIERS ANPASSNINGSFÖRMÅGA

Maurice Duvergers (1957) analytiska distinktion mellan idealtyperna kaderparti och massparti på 1950-talet fick genomslag i den partiteoretiska litteraturen. De externt bildade medlemspartierna blev sinnebilderna för det "goda partiet" när Maurice Duverger hävdade att masspartimodellen hade framtiden för sig och var den mest demokratiska formen. Analysmodellen

var tacksam i Sverige inte minst mot bakgrund av svenska partiers koppling till folkrörelsetraditionen och de sociala och fackliga rörelsernas organisations- och verksamhetsformer. Etablerade svenska partier, med eller utan rötter i de gamla folkrörelserna, strävade under decennier också efter att betraktas som ett sådant massparti, helst ett folkrörelseparti (Gidlund 1989, 2004). För ett sådant parti är mobilisering av väljare i val av största vikt och uppbyggnad av en stark organisation en nödvändighet. Det handlar om att befordra aktivt deltagande bland medlemmar och sympatisörer även mellan valen. Detta kräver en organisation med program, beslutskapacitet och ekonomiska resurser liksom kanaler för information mellan partinivåer och mellan partiledning och medlemmar. För ett folkrörelseparti måste det också finnas framträdandeformer som gynnar mobilisering bland medlemmar och väljare. Partiet som mötesplats där politiska frågor diskuteras, politik utformas och förankras blir vital i denna modell.

Här har vi att göra med ett seglivat ideal som existerar trots att partierna tappat medlemmar i betydande storleksordning och förtroendevalda lever ett helt annat partipolitiskt liv än tidigare generationer.

Ett användbart perspektiv är att se partiet som aktör som kan laborera med olika strategier för att påverka sin situation. Två av framträdande strategier är anpassning och kontroll. Dessa strategier kan också användas av partier tillsammans i ett partisystem (Mair 1997: 10). Anpassning kan vara av mer organisatorisk art, men den kan även innefatta den politiska inriktningen och ske mer eller mindre "frivilligt" till allehanda förändringar och utmaningar. Kontroll som strategi blir möjlig när partier som aktörer i kraft av sin parlamentariska ställning har makt över utformningen av vitala politiska spelregler, t.ex. i författningspolitiken eller i fråga om spelreglerna för det offentliga partistödet. För partier som tidigt etablerades i det nationella partisystemet finns särskilt goda förutsättningar att bevaka positioner och kontrollera att inga konkurrenter tar sig in i systemet.

Partiforskningen har i hög utsträckning anammat anpassningsstrategin och partiernas förmåga till anpassning till nya villkor. Särskilt har frågan om utvecklingen av partimodell engagerat forskare. Utifrån tanken på att partierna i hög grad anpassar sig till omgivningen och samhällsutvecklingen har intresset för att skissera och definiera efterföljaren till Duvergers masspartimodell varit stort. Otto Kirchheimers (1966) skisserade "catch-all"-partimodell betecknades vara masspartiets efterträdare. Där var "amerikaniseringen" av de europeiska partisystemen

vägledande. Det handlade om ideologiskt uttunnade, ”breda” partier, som vänder sig till alla röstberättigade med sina budskap och där mediernas roll i valkampanjerna är betydande. Därefter introducerad Angelo Panebianco (1988) det professionella väljarpartiet som liksom ”catch-all”-partiet inriktades på mediernas ökade betydelse och masspartiets skifte av fokus från medlemmar till väljare. Därefter myntade Richard Katz och Peter Mair (1997: 93–119) ”kartellpartiet” som den modell där länkningarna till staten förstärks på bekostnad av länkningar till det civila samhället.

Utifrån vilken norm utvärderas dagens partier?

Den tes som ligger till grund för min forskning är att svenska etablerade partier, som trots olikheter i ursprung under flera decennier utvecklades till att efterlikna folkrörelsemodellen och dessutom fortfarande tycks ha folkrörelsepartiet som norm, under senare tid alltmer utvecklat drag som karaktäriserar en väljarpartimodell (Gidlund & Möller 1999, Gidlund 2004). Centralt i den partimodellen är fokus på val och valkampanjer men även en ökad efterfrågan på professionella krafter. Det senare sker på bekostnad av medlemmar. Mediernas roll ökar i den politiska opinionsbildningen liksom i politiken i stort. Detta tillsammans med en allt effektivare och snabbare kommunikationsteknik möjliggör direkta länkar till väljarna. Traditionella partistrukturer, medlemmar och partibyråkrati behövs visserligen fortfarande men har en mindre betydelsefull roll. Inte minst ur finansiell synpunkt minskar behovet av många medlemmar. Staten tar här över ett betydande ekonomiskt ansvar. Utvecklingen mot professionella väljarpartier innebär visserligen ett ökat beroende av väljarna men sammantaget en försvagning av länkningarna till det civila samhället och starkare bindning till det offentliga beslutsfattandet.

Analytiska modeller med utgångspunkt i det traditionella industrisamhällets förutsättningar ger knappast rättvisa åt dagens partier. Självfallet finns i gamla partier ett historiskt arv som är inbäddat i identiteten och som också gör sig påmint i symboler, traditioner och vissa besluts- och framträdandeformer (stigberoende) men detta får inte skymma sikten för förändringar och anpassningar till nya villkor. Med folkrörelsepartiet som norm och utgångspunkt riskerar de flesta utvärderingar som visar minskande antal medlemmar, minskad mötesaktivitet och ökad professionalisering att ensidigt tolkas i termer av misslyckanden och kris. Vad är det som säger att folkrörelsepartiet som modell är bäst anpassad att klara dagens politiska villkor?

PERSPEKTIV PÅ PARTIER

Även om partier har olika traditioner och varierar i fråga om organisationsstruktur så är det i den statsvetenskapliga litteraturen om moderna rikspartier – med fastare organisationsstruktur än de tidiga partibildningarna – vanligt att analytiskt identifiera funktioner som ett parti fyller på de olika ”arenor” där partiet uppträder. Åtskilliga svenska forskare har hämtat inspiration från den arenamodell som utvecklades av Gunnar Sjöblom i *Party Strategies in a Multiparty System* (1968). Analysmodellen tycks fortfarande ha en viss relevans inom partiforskningen – trots att antaganden om rationalitet inte riktigt ligger i tiden. I svensk statsvetenskap finns en lång tradition att studera ett enskilt parti (eller flera partier) som aktör (aktörer) i svensk politik. I den traditionen har fokus legat på ställningstaganden, debatter i politiska sakfrågor (exempelvis tjänstepensionsfrågan av Björn Molin 1967, familjepolitiken av Jonas Hinnfors 1992), ideologiska ställningstaganden (exempelvis socialdemokratins idéutveckling av Herbert Tingsten 1941, 1967, planhushållningsdebatten av Leif Lewin 1967, ”höger vågen” av Kristina Boréus 1994, socialdemokratins dominans av Torsten Svensson 1994) eller konstitutionella frågor (exempelvis unionsdebatten av Evert Vedung, författningspolitik av Björn von Sydow 1989 och Torbjörn Bergman 1995). Därutöver har studier varit inriktade på partiorganisation och på enskilda partiers historiska utveckling (exempelvis Gidlund 1983, Albinsson 1986, Pierre 1986, Widfelt 1997, Teorell 1998).

Svensk statsvetenskap var under ett par decennier fångad i det systemteoretiska perspektivet och inom kommunalforskningen publicerades åtskilliga avhandlingar och rapporter i David Eastons art (se *Den kommunala självstyrelsen*, Volym I–III, Kommundepartementet). I detta perspektiv var intresset för partier främst kopplat till ”input-sidan”, flöden och processer, särskilt förmågan att artikulera och aggregera medborgarnas åsikter och opinioner till det politiska systemet. Modellen hade pedagogiska fördelar men frestade samtidigt forskarna till betydande förenklingar av politiken och dess förutsättningar. Kritiken har inte minst riktat in sig på att maktdimensioner marginaliserats.

Ett annat perspektiv som fick genomslag i forskningen om partier och partisystem var de moderna partiernas förmåga att mobilisera och organisera utifrån skiljelinjer/konflikter i samhället. Här blev Lipset och Rokkan förgrundsgestalter med antologin *Party Systems and Voter Alignments* (1967). Där uppmärksammades partiernas uppgift att vara agent för konflikter i de nationella partisystemen i västra Europa. Särskilt

kom analyserna av organisering och formering av partisystemen utifrån den industriella revolutionen med skiljelinjen mellan arbete och kapital att prägla forskningen lång tid framöver (Lipset & Rokkan 1967: 3ff). Frågan om vänster-högerskalans livskraft i svensk politik har i hög grad engagerat valforskningen. Henrik Oscarsson (1998) karakteriserar dimensionen i termer av ”väl utvecklade ideologiska förenklingsverktyg” och ”en tydlig konfliktstruktur i partisystemet”. Etablerade partier har starka motiv för att se till att dimensionen reproduceras och att nya frågor snabbt länkas in i de kända och utmejslade linjerna. Till detta bör läggas att även den statsvetenskapliga forskningen deltagit i denna reproduktion och därmed förstärkt föreställningen om den dominerande och livskraftiga vänster-högerskalan. Även om skalan fått evidens under år av mätningar finns risk att föreställningen om stabilitet betonas medan förändringar endera förbises eller tolkas som marginella och därmed ointressanta. Valforskningen, som ju sitter med facit efter alla val, har visat en begränsad prediktionsförmåga. Det kan upplevas som om varje tänkbart utfall skulle kunna förklaras rationellt. Den andra övergripande uppgiften som Lipset och Rokkan behandlar är partiernas uppgift att vara instrument för integration. Enligt författarna har partierna visat förmåga att mobilisera och på det sättet bidragit till att integrera lokala samhällen till en nation eller en federation. Integrationsperspektivet har inte alls rönt samma forskningsintresse som konfliktperspektivet.

EN PARTIORGANISATION I FÖRÄNDRING

Ett parti behöver nödvändigtvis inte ha många medlemmar för att klara uppgiften att rekrytera kandidater till politiska poster, men med minskande partiidentifikation bland medborgarna ökar risken för betydande problem. Rekryteringsproblem kunde registreras redan vid en jämförelse mellan tillståndet vid slutet av 1970-talet och tjugu år därefter (Gidlund & Möller 1999). Det territoriella, sociala partimötet lever visserligen kvar i svenska partier men har inte samma vitala roll som tidigare. De tjocka stadgeböcker som reglerade mötesutformningen har förlorat både läsare och auktoritet. Utvecklingen inom kommunikations- och medieområdet har gett det traditionella mötet en allt hårdare konkurrens. Utmaningar kommer också från alternativa rörelser, tillfälliga aktioner som tillsammans med medier upplevs mer effektiva än partiernas möten. I en undersökning av de svenska partiernas mötesverksamhet i 50 lokala partisystem

framgick att antalet mötesdeltagare hade halverats under två decennier, från slutet av 1970-talet till slutet av 1990-talet (Gidlund & Möller 1999). Det tycks således finnas ett stigande problem att upprätthålla mötestraditionerna i partierna.

Partierna som mellanliggande organisation, det vill säga en organisation som har målsättningen att utgöra länkar mellan medborgare och den politiska makten, hamnar på efterkälken när medier direkt kan nå medborgarna med politiska budskap och utspel. Det blir frestande för partiledningar att testa opinioner, bedriva politiska utspel i medier i stället för att ta omvägen via partiernas traditionella mötesplatser. Partiet som demokratisk infrastruktur blir med andra ord passerad av medier som upplevs snabbare och effektivare, exempelvis de så kallade sociala medierna på internet.

Den minskade partiidentifikationen ger en ökad rörlighet och konkurrens på ”partimarknaden”. Fler människor engagerar sig i enskilda frågor, vissa frågor med stark koppling till olika perioder i livet, andra med skiljelinjer och dimensioner som bygger på nya frågor och samhällsproblem. Resultatet blir en fragmentering av politiken inom olika sakfrågor. Nya partier träder in på marknaden och söker mobilisera, vilket resulterar i ytterligare en fragmentering – denna gång av partisystemet som får ett större antal partier.

De svenska partier som växte fram kring förra sekelskiftet byggde på industrisamhällets hierarkiska organisationsprincip. Partierna införde tidigt en territoriellt baserad representationsmodell som bland annat innebar att den lägre nivåns partienhet utsåg representanter till den högre nivåns representativa organ. Sedan en tid har dessa formella, hierarkiska partiorganisationer utmanats av nya organisationsprinciper som växt fram med samhällsutvecklingen och som genererar plattare strukturer och nätverk. Utmärkande för nätverken är snabbhet, gränsöverskridande och flexibilitet. Den snabba utvecklingen inom kommunikations- och informationstekniken påverkar både utbredning och intensitet i nätverken. Inför denna utveckling har partierna ställts inför svårlösta problem. Parallelliteten mellan samhällsorganisationen och partiorganisationerna är fortfarande nödvändig för partier som har ambitionen att fungera som infrastruktur i samband med valen. Samtidigt tappar denna hierarkiska organisationsstruktur i värde för partiernas kontakter med medborgarna och det civila samhället. Den blir alltför tungrodd och upplevs ofta obsolet för dagens politiskt intresserade människor. Svenska partier har i viss mån anammat nätverkstanken och har en ambition att arbeta mindre formbundet och

att öppna upp sina lokala organisationer. En viktig anledning till denna utveckling är medlemsminskningen och erfarenheterna av att ett formellt och traditionellt medlemskap i minskad utsträckning attraherar människor. När det gäller partiernas internationella samarbete, och särskilt det europeiska, så är nätverkslösningarna legio. Varje större partifamilj har utvecklat sina respektive partinät med EU som bas.

FRÅN MEDLEMSBEROENDE TILL BEROENDE AV STATEN

Påtaglig är professionaliseringen av valkampanjerna med allt större inslag av strategisk planering, organisering och genomförande. Partierna köper tjänster och anställer tillfällig personal för arbete med ”image”, kampanjer, media och information. Visserligen är medlemmars frivilliga arbete fortfarande betydelsefullt men med professionaliseringen minskar beroendet av de många medlemmarnas arbetsinsatser. Ökningen av andelen yrkespolitiker är vidare en typ av politisk professionalisering som bidragit till en maktkoncentration och elitisering av partierna. Yrkespolitikerna får dessutom ett allt större ansvar för valrörelserna; en utveckling som förstärks av personvalsreformen där kandidaten sätts i centrum på ett nytt sätt.

En nödvändig förutsättning för de svenska partiernas politiska och administrativa professionalisering har varit partiernas allt starkare kopplingar till den offentliga makten. Det handlar dels om en integrering av de förtroendevalda i de politiska maktapparaterna, dels om att stat, landsting och kommuner i stigande utsträckning finansierar partiernas verksamhet. Den offentliga finansieringen har en utomordentligt stor betydelse för partiernas ekonomier (SOU 2004: 22, 2007/08: RFR 23). Incitamenten att satsa på att öka medlemsfinansieringen i partierna minskar påtagligt med tillgång och tillgänglighet av offentliga resurser. Intresset minskar knappast heller av förhållandena att partierna själva fattar besluten och att det saknas offentlig kontroll över hur de offentliga partistöden används. Risken är därmed betydande att medlemsrelationerna alltmer får karaktären av kundrelationer.

De etablerade partierna har sammanfattningsvis stärkt sin ställning i den offentliga maktapparaten. De har som aktörer i kraft av sina positioner kunnat kontrollera dagordningen och särskilt framgångsrikt tilldelat sig själva offentliga anslag för att finansiera både partiverksamhet och sitt parlamentariska arbete (2007/08: URF 1). Samtidigt har partiorganisationerna tappar i både kompetens och betydelse.

I diskursen om demokratins beroende av partier betonas partiernas överlevnad och förmågan till anpassning till förändrade villkor. Den förstärks av partiforskningen som framhåller partiernas utvecklingstendenser och anpassningsförmåga. Forskningen ger dock inga entydiga svar på om partiväsendet är tidsbundet eller hur partiernas potentialer ser ut för framtida demokratiprojekt. Däremot finns en utbredd oro inför utvecklingstendenser i partierna som kan innebära en försvagning av den representativa demokratimodellen i nationalstaten.

Partiväsendet spelade en nyckelroll när det nationella demokratiprojektet inleddes. Särskilt betydelsefull blev ”kanalfunktionen”; att fungera som vitala länkar och aggregerare mellan det civila samhällets olika intressen till den politiska makten. Folkrörelsepartier med livaktiga partimöten och många medlemmar blev viktiga ingredienser i det framgångsrika nationella konceptet.

Utarmningen av partiorganisationerna får till konsekvens att politiken initieras och formas på andra arenor och av andra aktörer. Tjänstemän på olika nivåer och inom olika sektorer, experter, intressegrupper och medier får allt större utrymme som skapare av politik. Ökat beroende av omvärlden och behov av samarbete över nationella gränser bidrar aktivt till denna utveckling. Gränsdragningen mellan offentliga och privata aktörer i beslut som rör medborgarnas liv och villkor tenderar också att suddas ut. För väljarna innebär detta att ansvarskedjorna blir oklara och svåra att identifiera, vilket innebär att de allmänna valen som tillfälle för ansvarsutkrävande försvåras. Detta till trots visar utvecklingen att partierna har en obruten ambition till ansvarstagande och engagemang för val och valkampanjer. Valkampanjerna dirigeras och organiseras numera av partiledningar och yrkespolitiker men i hög grad även av professionella reklam- och mediekonsulter. Vi kan se ett skifte av partimodell från folkrörelsepartier till väljarpartier. Men trots försvagning av kanalfunktionen fungerar partiväsendet – nu med betoning på val och valkampanjer och det offentliga beslutsfattandet. Förändringar t.ex. av organisatorisk karaktär kan balanseras mot ny och effektivare informationsteknik. Däremot kan utarmningen av kanalfunktionen få följdverkningar på lite längre sikt och hota partiväsendets starka fäste i den offentliga maktapparatens. Minskad partiidentifikation, ökad väljarrörlighet, en ökad fragmentering av sakfrågor samt ett ökat utbud av nya partier skapar en politisk instabilitet och oförutsägbarhet i politiken. Detta ökar ytterligare riskerna

för legitimitetssvikt. I ett sådant scenario sker en påtaglig försvagning av partier som infrastruktur i en representativ demokrati.

Den representativa demokratimodellen utmanas av direkta former för politiskt deltagande, inte minst folkomröstningar och olika former av folkinitiativ. Dessa former visar sig kunna få betydande återverkningar på enskilda partier och partisystem i sin helhet. Inom EU har partiväsendet inledningsvis kämpat mot ogynnsamma institutionella villkor som förhindrat och försenat möjligheterna att erövra en position i en demokratisk infrastruktur, jämfört med situationen i nationalstaten. Den partipolitiserings av EU som nu pågår drivs fram av konstitutionella förändringar samt av behovet att stärka den demokratiska legitimiteten för hela projektet ger dock ännu inga starka indicier för att partiväsendet skulle vinna slaget och kunna spela en huvudroll.

Är det kanske rimligt att dra slutsatsen att vi ser slutet på en epok med partierna i huvudrollen och att det sker ett skifte där en deltagardemokratisk modell ”där den enskildes självständiga bedömning och ståndpunktstagande” gör partier onödiga? Om detta kan forskningen endast spekulera. I ett globaliseringsperspektiv utmålas partierna ibland som en av globaliseringens förlorare. Detta följer av logiken att partiväsendet, liksom den representativa demokratin, av hävd har stark koppling till nationalstaten och att försvagningen av nationalstaten därmed också påverkar dess centrala aktörer. Individualisering, personligt självförverkligande och val av livsstil blir allt viktigare vilket innebär att etablerade partier förtvinar medan det politiska engagemanget kanaliseras till nya sociala rörelser, NGO:s och andra frivilliga organisationer och aktioner. Även om partier inte längre är politiska innovatörer har de fortfarande kapacitet att vara inflytelserika aktörer för att driva igenom krav i olika processer inom olika politiska system (Castells 2004: 426). Partiforskarna David Farell och Paul Webb hamnar i diskursen om partiernas förmåga till anpassning och överlevnad och menar att trots att vi kan vänta oss mer av folkomröstningar och folkinitiativ och att den nya informationstekniken ökar möjligheterna för mer direktdemokratiska modeller för politiska deltagande skulle, det vara ”orealistiskt” att låta sig ryckas med av sådana visioner där partier saknar en roll. Det är mer troligt, menar dessa forskare, att vi kan tala om ”the survival of both parties and representative democracy” (Farell & Webb 2002: 123).

Jag konstaterar att den svenska partiforskningen, både i snäv och vidare bemärkelse, lutar sig tungt mot den internationella litteraturen. Det

är härifrån perspektiv hämtas och ”försvenskas” för att kunna sättas in i den normkatalog som upprättats om partiernas nödvändighet för demokratin och folkrörelsepartiets överhöghet och fortlevnad i det svenska kunskapssamhället. Huruvida den svenska partiforskningen återgäldat de internationella impulserna kan dock diskuteras.

Noter

- 1 Se Lena Wängneruds artikel i denna volym.
- 2 Ministriella partiet respektive Lantmannapartiet.

Referenser

- ALBINSSON, PER, 1986. *Skiftningar i blått: Förändringar inom Moderata Samlingspartiets riksorganisation 1960–1985*. Lund: Kommunfakta.
- ANCKAR, DAG, 1974. *Analys av partiernas beteende: En fallstudie i partistrategi*. Åbo: Åbo Akademi.
- ANDERSSON, STAFFAN, 2002. *Corruption in Sweden: Exploring Danger Zones and Change*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen.
- BACK, PÄR-ERIK, 1972. *Det svenska partiväsendet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- BERGMAN, TORBJÖRN, 1995. *Constitutional Rules and Party Goals in Coalition Formation*. Umeå University: Department of Political Science.
- BORÉUS, KRISTINA, 1994. *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969–1989*. Stockholm: Tidens förlag.
- CASTELLS, MANUEL, 2004. *The Power of Identity*, Volume II, Oxford: Blackwell Publishing.
- CITRON, BRITT-MARIE, 1999. *Sölve & D*. Stockholm: Norstedts.
- DALTON, RUSSEL, J. & WATTENBERG, MARTIN, P. (red), 2002. *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Dir 1997:101.
- DUVERGER, MAURICE, 1957. *Political Parties*. New York: Wiley.

- FARELL, DAVID M. & WEBB, PAUL, 2002. "Political Parties and Campaign Organizations", i Dalton & Wattenberg (red) *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- GIDLUND, GULLAN, 1983. *Partistöd*. Lund: Liber Förlag.
- GIDLUND, GULLAN, 1989. "Folkrörelsepartiet och den politiska styrelsen. SAP:s organisationsutveckling", s 282–308 i Misgeld, Klaus, Molin, Karl & Åmark, Klas (red), *Socialdemokratins Samhälle*. Stockholm: Tiden.
- GIDLUND, GULLAN & MÖLLER, TOMMY, 1999. *Demokratins trotjänare*. SOU 1999:130.
- GIDLUND, GULLAN, 2004. "Folkrörelsepartiet och kunskapssamhället", i Ruin, Olof (red) *Politikens ramar och aktörer*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- HINNFORS, JONAS, 1992. *Familjepolitik. Samhällsförändringar och partistrategier 1960–1990*. Göteborg: Göteborg Studies in Politics 26.
- HOLMBERG, SÖREN, 1999. "Down and Down We Go: Political Trust in Sweden", s 103–122 i Norris, Pippa (red), *Critical Citizens. Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press.
- KIRCHHEIMER, OTTO, 1966. "The Transformation of the Western European Party System" i La Palombara, & Weiner, (red), *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press.
- LEWIN, LEIF, 1967. *Planhushållningsdebatten*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- LIPSET, SEYMOUR, M. & ROKKAN, STEIN, 1967. "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction", i Lipset, Seymour, M. & Rokkan, Stein (red), *Party Systems and Voter Alignments*. New York: The Free Press.
- LIPSET, SEYMOUR, M. & ROKKAN, STEIN (red), 1967. *Party Systems and Voter Alignments*. New York: The Free Press.
- MAIR, PETER, 1997. *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press.
- MANIN, BERNARD, 2002. *Den representativa demokratins principer*. Stockholm: SNS.
- MOLIN, BJÖRN, 1967. *Tjänstepensionsfrågan. En studie i svensk partipolitik*. Göteborg: Akademiförlaget.
- NORRIS, PIPPA, 2002. *Democratic Phoenix. Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OSCARSSON, HENRIK, 1998. *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956–1996*. Göteborg: Göteborgs Studies in Politics 54.

- PANEBIANCO, ANGELO, 1988. *Political Parties: Organizations and Power*. New York: Cambridge University Press.
- PIERRE, JON, 1986. *Partikongresser och regeringspolitik. En studie av den socialdemokratiska partikongressens beslutsfattande och inflytande 1948–1978*. Lund: Kommunfakta.
- SJÖBLOM, GUNNAR, 1968. *Party Strategies in a Multiparty System*. Lund: Studentlitteratur.
- SVENSSON, TORSTEN, 1994. *Socialdemokratins dominans. En studie av den svenska socialdemokratins partistrategi*. Uppsala: Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 120.
- VON SYDOW, BJÖRN, 1989. *Vägen till enkammarriksdagen. Demokratisk författningspolitik i Sverige 1944–1968*. Stockholm: Tiden.
- TEORELL, JAN, 1998. *Demokrati eller fåtalsvälde? Om beslutsfattande i partiorganisationer*. Uppsala: Statsvetenskapliga föreningen, 129.
- THERMAENIUS, EDVARD, 1933. *Sveriges politiska partier*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- THERMAENIUS, EDVARD, 1935. *Riksdagspartierna*. Stockholm: Sveriges riksdag. Senare avdelningen. Band XVII.
- TINGSTEN, HERBERT, 1967. *Den svenska socialdemokratins idéutveckling 1*. Stockholm: Aldus/Bonniers (originalutgåvan från 1941).
- WIDFELT, ANDERS, 1997. *Linking Parties with People? Party Membership in Sweden 1960–1994*. Göteborg: Göteborgs Studies in Politics 46.
- SOU 2004:22. *Allmänhetens insyn i partiers och valkandidaters intäkter*.
- Sveriges Riksdag 2007/08: URF 1. *Inflytande över stöd till riksdagsledamöternas och partigruppernas arbete i riksdagen*.
- Sveriges Riksdag 2007/08: RFR 23. *Utvärdering av det kommunala partistödet*. Konstitutionsutskottet.

Politisk representation

Partier på reträtt i svensk statsvetenskap?

Lena Wängnerud

”Okunnighetens slöja” (Rawls 1971) är ett kraftfullt tankeexperiment. Går det att tänka så kring ett forskningsprogram?¹ Om vi inte visste något om hur politisk representation fungerade i praktiken, hur skulle vi då planera ett forskningsprogram som kunde bidra till att belysa detta? Det är svårt att frigöra sig från hur forskning om politisk representation gått till i praktiken. Det verkar så självklart att undersöka hur människor som lever i ett land tycker och tänker om politik, lika självklart verkar det att undersöka hur de människor som fattar de avgörande besluten tycker och tänker. Resultatet blir en jämförelse mellan väljare och valda, ungefär på det sätt som representationsundersökningarna försiggått inom valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet.²

Det som kan verka självklart för oss i Sverige är dock inte särskilt vanligt i andra länder. Här har vi en hel serie av undersökningar som gör det möjligt att i detalj studera samspelet mellan väljare och valda. Den första undersökningen bland svenska väljare genomfördes 1954 och sedan dess har det gjorts upprepade undersökningar vid varje valtillfälle. Den första undersökningen bland riksdagsledamöter genomfördes 1969 och även om tidsserien inte är lika komplett som när det gäller väljare, har undersökningarna bland riksdagsledamöter genomförts två gånger under 1980-talet och sedan mer regelbundet från 1994 och framåt.³ I andra europeiska länder, och även USA, varifrån inspirationen till de svenska representationsundersökningarna kommer, handlar det om mer enstaka nedslag.⁴

Den stora mängden undersökningar har bidragit till att hålla en särskild dialog vid liv i svensk statsvetenskap – en dialog mellan partiernas roll och betydelsen av enskilda ledamöter för den representativa demokratin. En enkel indelning visar att forskning med fokus på partierna dominerade perioden fram till 1980-talet, därefter har ett mer individorienterat förhållningssätt vuxit fram.⁵ Det jag menar med ett individorienterat förhållningssätt är att fokus ligger på frågor om *vilka* det är, vilken bakgrund de personer har, som når de högsta politiska posterna. Indelningen är inte vattentät men under 1980-talet började exempelvis

den feministiskt inriktade forskningen uppmärksamma könstillhörighetens betydelse. Frågor om *social representation* fick en helt annan tyngd än tidigare genom att frågor om bakgrund knöts närmre till frågor om politikens innehåll. Den feministiskt inriktade forskningen har visat på väsentliga skillnader mellan kvinnliga och manliga politiker när det gäller vilka områden de prioriterar i sitt arbete.⁶

Idag står representationsforskningen i Sverige inför nya utmaningar. Det jag tror kommer att vara angeläget framöver är att knyta forskningen om väljare och valda ännu närmre till frågor om politikens innehåll, till frågor om människors villkor i deras vardag. Detta är särskilt angeläget eftersom samhället genomgått stora förändringar de senaste 20–30 åren. Vi vet till exempel att partierna tappat mark, bland annat genom ett drastiskt minskat partimedlemskap, men vi vet inte om det också betyder att hela den parlamentariska processen tappat mark.⁷ Kanske har den bara ändrat karaktär. Forskningen om politisk representation behöver utvidga sina domäner och göra detaljerade studier av samspelet mellan väljare och valda även utanför de intensiva valperioderna. Det som står på spel är vår förståelse av den representativa demokratin. Det börjar bli en etablerad sanning att politisk representation, åtminstone på nationell nivå, betyder allt mindre för samhällets utveckling men min poäng är att det vet vi i dagsläget väldigt lite om.

PARTIERNAS DOMINANS

Det är lärorikt att läsa gamla nummer av *Scandinavian Political Studies* (SPS). Det första som slår en när man bläddrar i de tidiga årgångarna är hur stark partiernas dominans var. Det allra första numret av SPS innehöll två viktiga bidrag av svenska statsvetare: *Political Stability and Change in the Swedish Electorate* av Bo Särllvik (1966) och *Swedish Party Politics: A Case Study* av Björn Molin (1966). Här grundläggs en plattform där väljare och partier ses som huvudaktörer i det svenska politiska systemet. I det andra numret av SPS återkommer Bo Särllvik med artikeln *Party Politics and Electoral Opinion Formation: A Study of Issues in Swedish Politics 1956–1960* (1967) och Gunnar Sjöblom publicerar artikeln *Analysis of Party Behavior* (1967). Senare årgångar innehåller fler artiklar med fokus på partierna.

Representationsforskningen kom som sagt från USA och i den tidiga amerikanska forskningen fanns ett underlag till mer individorienterade

studier. Ett politiskt system som det amerikanska, med majoritetsval i enmansvalkretsar, karaktäriseras av så kallad *dyadisk representation* vilket handlar om en direktrelation mellan folkvalda politiker och deras hemvalkrets. I det svenska systemet, med proportionella val och relativt många representanter från varje valkrets, framstod inte det perspektivet som lika relevant. När ett mer individorienterat perspektiv senare blir framträdande i svensk forskning är det delvis i annan tappning än det som karaktäriserade den tidiga amerikanska forskningen.⁸

Det teoretiska perspektiv som ligger till grund för en fokusering på partierna är modellen med ansvarstagande partier: *The Responsible Party Model*. Grundtanken i modellen är att partierna går till val på ett program som de söker mandat för att genomföra. Väljarna tar ställning till partiernas program. Partiet (-rna) med starkast stöd bildar regering och vid nästa val tar väljarna ställning till den politik som genomförts under mandatperioden och även de nya program som presenteras. Representation blir här ett uppdrag som ett kollektiv av politiker genomför (Esaiasson & Holmberg 1996).

Det som komplicerar bilden, och gör svensk representationsforskning mer intressant, är att det också funnits ett starkt inflytande från Hanna Pitkins berömda bok *On the Concept of Representation* (1967). Pitkin gör följande definition av representation: ”Representation innebär att representanter på ett lyhört sätt handlar i de representerades intressen.” Pitkin blottlägger en spänning mellan ledarskap och följsamhet. Representation är inte något mekaniskt verkställande av en ”kravlista” från väljarna utan handlar minst lika mycket om att staka ut en väg framåt och att ta ställning i de situationer då det saknas ett färdigt program att utgå från.

Det enskilt mest betydande verket om politisk representation i svensk statsvetenskap är *Representation from Above: Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden* av Peter Esaiasson och Sören Holmberg (1996). I boken görs omfattande analyser av vilka det är som når riksdagen, deras syn på sitt representantuppdrag, vilka åsikter de har i olika sakfrågor, maktindelning inom riksdagen och riksdagens makt i förhållande till andra viktiga aktörer i samhället. Kärnan i boken är dock jämförelserna mellan riksdagsledamöter och väljare framförallt när det gäller åsikter i konkreta sakfrågor. Arvet från Pitkin går bland annat att utläsa i den övergripande fråga som driver analyserna i boken: Karaktäriseras det svenska systemet av representation ovanifrån (ledarskap) eller underifrån

(följsamhet)? Och även om det återfinns en rad olika indelningar med avseende på ledamöternas bakgrund är partitillhörighet den princip som organiserar merparten av analyserna. Kontentan av boken är att det svenska politiska systemet karaktäriseras av en *not so responsible party model*. Vi är långt ifrån en verklighet där väljarna sätter agendan och politikerna följer efter. Representation sker uppifrån och ned, och inte tvärtom.

Redan i artikeln *Political Representation in Sweden* ger Sören Holmberg (1989) en rätt dystert bild av det svenska politiska systemet. I artikeln använder sig Holmberg av fyra olika indikatorer: *social representation* där han jämför sammansättningen i riksdagen med fördelningen i befolkningen med avseende på kön, ålder, utbildning, yrke, anställningssektor, uppväxtplats, faderns yrke och religion; *rolluppfattningar* där han undersöker i vilken grad riksdagsledamöterna uppfattar sig som väljardelegater; *åsiktsrepresentation* där han jämför väljare och valdas åsikter i en rad olika sakfrågor; samt *föregripande representation* där han jämför riksdagsledamöternas uppfattningar om väljarnas åsikter med väljarnas verkliga åsikter. Slutsatsen är att när det gäller social representation så är det "*not a catastrophe*" i Sverige även om det finns betydande skillnader mellan väljare och valda när det gäller utbildningsnivå och yrkestillhörighet. Sverige är dock "*a failure*" om man förväntar sig att riksdagsledamöterna ska hysa en väljarorienterad rolluppfattning. Åsiktsrepresentationen har visserligen ökat sedan 1960-talet men den får ändå omdömet "*not impressive*". Sämst av allt fungerar dock den föregripande representationen. Det är önsketänkande och inte verklig kunskap som styr svenska riksdagsledamöter och omdömet är "*not promising*" när det gäller den aspekten.⁹

Det är lätt att uppfatta tonläget i Holmbergs artikel som raljant. Är verkligen politisk representation i Sverige ett sådant misslyckande? Internationella jämförelser brukar ofta visa att Sverige är ett ovanligt väl fungerande samhälle. Har det goda samhället i så fall uppstått trots, och inte tack vare, riksdagsledamöternas insatser? Är det allt annat runt omkring som gör att den representativa demokratin som helhet fungerar bra i Sverige? Det jag tror är viktigt att komma ihåg är att representationsforskningen, så som den bedrivits vid Göteborgs universitet, skett med väljare som utgångspunkt. Förväntningarna har varit att väljarna *bör* ha ett stort inflytande. Det har också funnits ett ovanligt rikt underlag utifrån vilket man kunnat göra utvärderingar; nyanserade analyser har åtföljts av större

penseldrag där forskarna tagit ut svängarna. Men den bild man får med sig är att partierna har betydande brister när det gäller att vara en länk till befolkningen (jfr Widfeldt 1999).

FRÅGOR OM SOCIAL REPRESENTATION FÅR ÖKAD TYNGD

Man får ut mycket av att läsa gamla årgångar av SPS. Med dagens blick är det uppenbart att det fanns blinda fläckar i 1960- och 70-talets forskning. Det är till exempel först mot slutet av 1980-talet som det publiceras några artiklar som uppmärksammar det faktum att de folkvalda församlingarna domineras av män.¹⁰ Några av de artiklar som först uppmärksammar könstillhörighetens betydelse är Drude Dahlerups *From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics* och Diane Sainsburys *The Scandinavian Model and Women's Interests: The Issues of Universalism and Corporatism* vilka publicerades i ett specialnummer av SPS år 1988. Här grundläggs en plattform för feministiskt inriktad representationsforskning i Sverige.

Anne Phillips är den forskare som bäst formulerat många av de centrala tankegångarna i den feministiskt inriktade representationsforskningen. I boken *The Politics of Presence* (1995) argumenterar hon för att det behövs mer djupgående studier av länken mellan vilka det är – kvinnor eller män – som innehar de högsta politiska posterna och innehållet på den politiska agendan. Utgångspunkten för teorin om närvarons politik är sociologisk. Det som sägs är egentligen att vardagliga erfarenheter har betydelse för formandet av politiska åsikter och beteenden. Och det är för att kvinnliga politiker i större utsträckning än manliga politiker delar erfarenheter med kvinnliga väljare, som de antas vara bättre företrädare för kvinnors intressen. Phillips poäng är att i ett politiskt system som domineras av män kommer kvinnors intressen att hamna på undantag – lika rösträtt är inte ett tillräckligt starkt redskap för att ändra på det utan det behöver också vara lika fördelning av kvinnor och män i folkvalda församlingar.

Förutsättningarna har varit goda för svenska statsvetare att lämna betydande bidrag till den internationella forskningen på detta område. Förutom de redan nämnda intervjuundersökningarna med väljare och valda är Sverige ett land med god tillgång till arkiv av olika slag och svenska politiker är tjänstvilliga när det gäller att ställa upp på personliga intervjuer. Sverige har också varit ett teoretiskt intressant fall då det är ett av få länder i världen som under lång tid haft en hög andel kvinnliga

politiker. År 1970 var kvinnoandelen 14 procent i den svenska riksdagen, under 1980-talet passerades gränsen 30 procent och under 1990-talet gränsen 40 procent. Idag är andelen kvinnor i riksdagen 46 procent (www.ipu.org, situationen 28 februari 2010).

Den feministiskt inriktade representationsforskningen i Sverige består av en rad olika delområden.¹¹ För det första finns det analyser inom det område som med Pitkins (1967) terminologi kallas *descriptive representation*. Här är huvudfrågan varför andelen kvinnor i folkvalda församlingar varierar över tid och/eller mellan olika länder och underenheter, som partier och lokala folkvalda församlingar, inom ett och samma land (Dahlerup red 2006; Freidenvall 2006; Wide 2006). Svensk forskning har bidragit till att visa att det är viktigt med aktiva handlingar från partiledningarnas sida för att andelen kvinnor ska öka. Redan på 1970-talet började svenska partier använda sig av rekommendationer och målsättningar för att öka kvinnoandelen, men det var först mot slutet av 1980-talet då andelen kvinnor i riksdagen redan var hög som det infördes stadgad kvotering. Idag har Miljöpartiet, Vänsterpartiet och Socialdemokraterna kvotering inskrivet i sina partistadgar medan övriga partier fortsatt förlitar sig på mjukare regleringar. Forskningen har också visat att partiernas agerande ofta skett efter påtryckningar från utomparlamentariska kvinnorörelser.

För det andra finns det analyser av det Pitkin (1967) kallar *substantive representation*, det vill säga vilka effekter det får, om några, när kvinnoandelen ökar. Typiska resultat från svensk forskning är att frågor om jämställdhet/diskriminering och socialpolitik/familjepolitik är högre prioriterade av kvinnliga än av manliga politiker (Hedlund 1996; Wängnerud 2000, 2009). Det betyder inte att kvinnor, över alla partigränser, förespråkar samma typ av lösningar utan det som är gemensamt är att kvinnliga politiker lyfter fram en viss typ av problemområden; det handlar om hur man lyckosamt ska kunna kombinera familjeliv och yrkesliv. Jämförelser har också visat att kvinnliga politiker står kvinnliga väljare mer nära än vad manliga politiker gör när det gäller åsikter i olika sakfrågor (Oskarson & Wängnerud 1995). En slutsats som dragits är att det skett tyngdpunktsförskjutningar i svensk politik som en effekt av den ökade kvinnoandelen, kvinnors intressen har blivit mer centrala, och därmed har man bekräftat Phillips antagande om att det har betydelse vilka det är – kvinnor eller män – som innehar de högsta politiska posterna (Bergqvist m.fl. 1999; Wängnerud 2000).

Andra analyser inom den feministiskt inriktade representationsforskningen handlar om diskurser om kön och representation och här är ett

huvudresultat att svensk diskurs, jämfört med andra nordiska länder, är radikal (Dahlerup 2002; Sainsbury 2004; Teigen & Wängnerud 2009). För det första ses jämställdhet som en viktig fråga av såväl partier som andra elitaktörer i Sverige och för det andra problematiseras relationen mellan könen utifrån ett maktperspektiv medan det i andra länder, som exempelvis Norge, mer handlar om att kvinnor och män förväntas komplettera varandra. I det här sammanhanget är det också viktigt att nämna de studier som visar att olika institutionella arrangemang varit betydelsefulla för svensk jämställdhet. Partier eller enskilda politiker agerar inte i något vakuum och forskningen har visat att såväl det svenska valsystemets utformning som den omfattande välfärdsstaten varit gynnsamma faktorer i sammanhanget (Bergqvist m.fl. 1999).¹² För att ge en referensram kan jag nämna att genomsnittet när det gäller andel kvinnor i nationella parlament i Europa för närvarande är 22 procent vilket betyder att på europeisk nivå är endast var femte politiker på nationell nivå kvinna (www.ipu.org, situationen 28 februari 2010).¹³

Det viktigaste bidraget från den feministiskt inriktade representationsforskningen är just att frågor om social representation knutits närmre till frågor om politikens innehåll. Redan tidigare har det funnits analyser som tagit hänsyn till kön men skillnaden i förhållande till annan forskning kan enkelt beskrivas som att i feministiskt inriktad representationsforskning är könstillhörighet den princip som organiserar merparten av analyserna medan partitillhörighet och andra indelningar finns med som kontrollfaktorer och inte tvärtom. Därmed har man fått en bättre helhetsbild av bakgrundens betydelse. Samtidigt vill jag framhålla att den feministiskt inriktade forskningen blottlägger en stor svaghet i svensk forskning om politisk representation: ju närmre vi kommer frågor om människors villkor i deras vardag desto färre studier finns det att rapportera om. Analyser av politikens innehåll har ofta stannat vid just partiets program eller vilka prioriteringar enskilda politiker gör i sitt arbete. Egentligen vet vi rätt lite om vad riksdagen och den parlamentariska processen betytt för att 1950- talets hemmafruideal idag är borta och att kvinnor, likväl som män, deltar i det offentliga livet.

MÄNNISKORS VILLKOR I DERAS VARDAG

Bernard Manin (1997) har framhållit att det finns olika varianter av representativ demokrati. Han skiljer mellan tre huvudtyper:

parlamentsdemokrati, partidemokrati samt publikdemokrati. Manin ser detta som tre på varandra följande historiska epoker. Först ut var den klassiska parlamentsdemokratin då de valda representanterna, utan att vara bundna till väljarna ändå förväntades stå i ett nära förhållande till dem. Idealet var *förtroendemannen* som fattar självständiga beslut utifrån en djup känslomässig bindning till befolkningen. I partidemokratin kommer partierna in som en länk eller mellanled och *det ansvarstagande partiet* ersätter förtroendemannen som ideal men den känslomässiga bindningen förväntas vara lika central. I publikdemokratin är *den politiske entreprenören* huvudfigur och denne är en politiker ständig på jakt efter missförhållanden som kan uppmärksammas. Manin menar att väljarkåren alltmer framstår ”som en publik som reagerar på de alternativ som presenteras på den politiska scenen”. Vi är på väg in i en publikdemokrati där kittet mellan väljare och valda är betydligt svagare än under tidigare epoker.¹⁴

Som jag redan varit inne på är det uppenbart att partierna tappat mark i det svenska politiska systemet. Det är inte bara det att partimedlemskapet drastiskt minskat utan kanske ännu viktigare att framhålla är att allt fler väljare byter parti och att den andel väljare som känner sig som anhängare till ett visst parti minskat från 65 procent år 1968 till 31 procent år 2006 (Oscarsson & Holmberg 2008). Den känslomässiga bindningen har eroderat. Även bland ledamöterna i riksdagen är det märkbart att den känslomässiga bindningen till partierna minskar över tid (Brothén & Gilljam 2006). Särskilt bland yngre ledamöter finns ett förhållnings-sätt som går ut på att riksdagen bara är ett alternativ bland många där man kan vara verksam för att få igenom sina idéer. Partierna får också mycket kritik av yngre ledamöter, särskilt yngre kvinnliga ledamöter, för att vara tröga och gammaldags organisationer (Ahlbäck, Hermansson & Wängnerud 2007). Personvalsreformen är en del i förklaringen till den minskade partiloyaliteten (Davidsson 2006).

Att partierna tappat mark är ett viktigt skäl till varför svensk forskning om politisk representation behöver utvidga sina domäner. Utifrån perspektivet om det ansvarstagande partiet är det fullt rimligt att de intensiva valperioderna står i fokus. Det är då partiernas program finslipas och torgförs. Valutgången kan ses som ett slags kvitto på lyhördhet, på hur väl olika partiers företrädare lyckats agera i väljarnas – de representerades – intresse (jfr Pitkin). Men Manin talar om en politisk scen med *ständiga* aktiviteter. Idag kommunicerar opinionsinstitut, PR-konsulter

och andra aktörer åsikter och förslag mest hela tiden. Det är legio att tala om samhällets ökade medialisering och inte minst utvecklingen när det gäller Internet har medfört att partiernas verksamhet när det gäller åsiktsbildning fått rejäl konkurrens. Nyare forskning har också visat att deltagande i allmänna val inte leder till att politikernas åsikter representerar folkopinionen bättre, det gör däremot medborgarnas engagemang mellan valen (Wohlgemuth 2006).

Det finns även andra förändringar av det svenska samhället som är viktiga att framhålla. Internationalisering och mer komplexa styrformer har gjort att det demokratiska beslutsfattandet blivit mer anonymt och mindre transparent.¹⁵ Den demokratiska ”styrkedjan” där väljare genom regelbundet återkommande val delegerar makt till valda företrädare, vilka fattar kollektivt bindande beslut, och där förvaltningen sedan genomför besluten, är snudd på omöjlig ens som stiliserad verklighetsbeskrivning. Allt fler beslut med långtgående konsekvenser har lagts på människor i deras vardag – vårdval, skolval och val av pensionsinvesteringar är bara några exempel. Till detta kommer att beslut fattade i sammanhang där vare sig svenska folket eller dess valda företrädare har tillträde mycket snabbt får stora återverkningar i den svenska vardagen. Den globala ekonomiska kris som uppstod på bostadsmarknaden i USA under år 2008 är ett typexempel. Allmänt sett spår globaliseringen på en utveckling där överenskommelser nådda på annat håll än i de folkvalda församlingarna ökar i betydelse. Kompromisser nådda på övernationell nivå kan till exempel vara mycket svåra för ett enskilt land att bryta upp (Jönsson, Jerneck & Stenelo 2001).

Allt detta kan tyckas leda fram till en slutsats om att politisk representation i den klassiska bemärkelsen som en relation mellan väljare och valda blivit allt mindre betydelsefull. Men innan vi drar några långtgående slutsatser vill jag se mer forskning där samspel mellan väljare och valda utanför de intensiva valperioderna står i fokus.¹⁶ Det behöver ske förnyelse när det gäller hur studier går till, till exempel i form av processinriktad analys där man kan följa valda representanters lyhördhet över tid och avgöra vad som får dem att inta en viss ståndpunkt – medias rapportering, uppvaktningar av olika intressegrupperingar, opinionsundersökningar, eller något annat. Det behöver också ske förnyelse när det gäller vilka politiska skeden som står i fokus. Hittills har jag uppmärksammat att intensiva valperioder behöver kontrasteras mot perioderna mellan valen. Men jag vill också se en typ av studier som tar fasta på

samspel mellan väljare och valda i perioder när demokratin är utsatt för stark press, som när det sker plötsliga ekonomiska omsvängningar och massarbetslöshet hotar att drabba hela samhällen eller vid olika miljö- och naturkatastrofer. I krissituationer blyxtbelyses ofta ett samhälles grundläggande strukturer. När Manin skriver om den representativa demokratin olika epoker låter han hoppfull. Det han beskriver är inte en representativ demokrati på tillbakagång utan en under omvandling. Det är *partierna* som är på reträtt. Den naturliga följdfrågan är då vad som kommer i deras ställe.

VÅR FÖRSTÅELSE AV DEN REPRESENTATIVA DEMOKRATIN

Det saknas inte forskning om det politiska systemet som helhet och det är inte något allomfattande forskningsprogram jag ser framför mig. Svenska statsvetare har varit engagerade i olika maktutredningar som just strävat efter ett helhetsgrepp över tillståndet i demokratin.¹⁷ Samtidigt finns det inte något skäl att sticka under stol med att jag anser att det är vår förståelse av den representativa demokratin som står på spel.

Ett samhälle förändras inte av sig självt och om det endast är andra processer än det vi vanligen avser med politisk representation som driver på utvecklingen borde det rimligen leda till en omvärdering av den representativa demokratin. Om man kan tala om någon etablerad sanning på området så är det den att den representativa demokratin *både* har egalitära och elitistiska inslag samt att det är denna mix mellan jämlikhet och aristokrati som är dess nyckel till framgång (Manin 1997).¹⁸ Det går knappast att säga att väljare ska ha x procent inflytande för att man fortfarande ska kunna tala om en representativ demokrati men någonstans finns det en nedre gräns. Är väljares åsikter och värderingar en drivkraft i omvandlingen av moderna representativa demokratier? Om de *inte* är det, vad har då demokratin för legitimitetsgrund? Det är den typen av frågor jag vill se mer av i forskningen.

Svensk representationsforskning står som sagt inför nya utmaningar. Sverige ligger i framkant när det gäller användning av Internet och så kallade sociala medier. Sverige är också ett land där utbildningen är hög och även om partierna tappar mark så är det politiska intresset högt. De trender man kan se när det gäller politisk representation i Sverige idag borde därmed vara av intresse även för andra representativa demokratier. Rikedomerna på undersökningar gör sitt till. Här om någonstans borde det

finnas förutsättningar att inte enbart beskriva olika förändringsprocesser över tid utan också empiriskt pröva konsekvenserna av dem.

SLUMP OCH TEORIUTVECKLING

På ett plan är det lätt att konstatera att svensk statsvetenskap hanterat frågan om politisk representation på ett alldeles utmärkt sätt. Med det menar jag att forskningsområdet, efter mer än 40 år, fortsätter att vara kreativt och att det finns viktiga publikationer som nått en internationell publik. Svensk representationsforskning är inte enbart en intern angelägenhet. I denna översikt har jag dock lagt mindre vikt vid de länderjämförande studier där svenska forskare ingått eller de studier där svenska forskare analyserat frågor om politisk representation i andra länder.¹⁹ Jag har valt att presentera det jag uppfattar som huvuddrag i svensk forskning om politisk representation.

På ett annat plan kan man undra varför svensk forskning om politisk representation inte nått ett ännu större genomslag. Jag tänker på några av de verk som under de senaste 40 åren nått stjärnstatus inom fältet. Förutom Hanna Pitkins *On the Concept of Political Representation* (1967) får även Anne Phillips *The Politics of Presence* (1995) och Bernard Manins *The Principles of Representative Democracy* (1997) räknas dit.

Det som förenar dessa böcker är att de lyfter fram olika typer av spänningar som formar förutsättningarna för hur representation går till i praktiken: Pitkin den mellan ledarskap och följsamhet, Phillips den mellan social bakgrund och politikens innehåll och Manin den mellan jämlikhet och elitism. De tankegångar som senare blivit flitigt citerade återfinns dock ofta långt in i texterna. Det är inte alltid det som idag uppfattas som centrala passager lyfts fram och betonas av författarna själva. Min reflektion är att stjärnstatus uppnås när det finns andra framgångsrika forskare, med blick för vad som är nytt och användbart, som letar fram infallsvinklar och omsätter dessa till fruktbara indikatorer i empirisk forskning. Vår verksamhet är en kollektiv process.

I skrivande stund befinner jag mig vid University of California, Berkeley, där Hanna Pitkin fortfarande är verksam. Jag kan inte låta bli att ställa frågan hur det kom sig att hon skrev om just begreppet politisk representation. Svaret kanske mer speglar en modest personlighet än ett verkligt arbetssätt. Men det hon säger underbygger att nyskapande forskning ofta uppstår när man minst anar det. Den historia hon

berättar handlar om hur hennes far, som var psykoanalytiker, väckte hennes intresse för djupstudier av olika slag. Politisk representation var sedan ett begrepp bland många som en lärare lagt fram för den studentgrupp där hon ingick. Uppgiften var att skriva något begreppsutredande. Hanna Pitkins studentarbete utvecklades sedan till hennes avhandling. Att det var 1960-tal och en tid när frågor om demokrati stod på sin spets hjälpte också till.

Slump är ett väl starkt ord men jag tror att det är viktigt att vara medveten om att teoriutveckling är svår att planlägga hur goda data man än har eller hur kreativ den forskningsmiljö än är som man ingår i. En nyckel till framgång tror jag dock är att våga ställa de ”stora” frågorna och göra det på ett sådant sätt att de berör människors vardag. Det är flera före mig som utnämnt den representativa demokratin till en av mänsklighetens stora uppfinningar och det är fascinerande att tänka på hur det går till när den representativa demokratin vinner ny mark – allt fler länder räknas som demokratier – eller när den anpassar sig till ett samhälles utveckling över tid. Det är uppenbart att Sverige av idag på många sätt är ett annat land än Sverige i den tid då forskningen om politisk representation en gång tog fart, men ännu har inte dessa förändringar fått tillräckligt stort genomslag i svensk statsvetenskap. Det är kanske dags att på allvar använda tankeexperimentet ”okunnighetens slöja” och planera för en ny typ av studier av politisk representation. Även om partiernas dominans har luckrats upp är det påfallande hur mycket av vårt tänkande om politisk representation som fortfarande styrs av uppfattningen att partierna är de centrala aktörerna i det svenska politiska systemet.

Noter

- 1 Tack till Peter Esaiasson, Mikael Gilljam och Henrik Oscarsson som har gett goda kommentarer på en tidigare version.
- 2 Det är inte enbart vid Göteborgs universitet som det bedrivs forskning om politisk representation men Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg är onekligen nationellt ledande på området. En genomgång av Statsvetenskapliga institutioners hemsidor vid svenska universitet och högskolor ger en bild av politisk representation som ett rätt perifert ämne. På hemsidorna presenteras forskning om ”styrelseskicket”, ”politiskt deltagande”, ”politisk kommunikation”, ”legislativt beteende”, ”politiskt ledarskap” och andra närliggande områden men med några få undantag är det endast institutionen i Göteborg som explicit nämner representationsundersökningar

som ett forsknings- eller expertområde. Genomgång av hemsidor vid universiteten i Göteborg, Karlstad, Linköping, Linnéuniversitetet, Luleå tekniska universitet, Lund, Mittuniversitetet, Stockholm, Uppsala, Umeå och Örebro samt vid Södertörn Högskola och Högskolan i Halmstad genomförd under mars månad 2010.

- 3 De som varit ansvariga för undersökningarna bland riksdagsledamöter har varit Bo Särilvik, Sören Holmberg, Peter Esaiasson och Martin Brothén.
- 4 Inspirationen till de svenska representationsundersökningarna kommer från den så kallade Michiganskolan i USA där framförallt Donald Stokes och Warren Miller var ansvariga för banbrytande studier av politisk representation. Se även Sören Holmbergs kapitel i denna volym.
- 5 Mitt syfte med denna översikt är att presentera ett antal huvuddrag i svensk forskning om politisk representation, inte att ge en heltäckande eller detaljerad bild. Beskrivningen bygger i huvudsak på publikationer som nått genomslag internationellt. Jag har gjort sökningar via JSTOR, ISI Web of Knowledge och Google Scholar samt gått igenom samtliga nummer av *Scandinavian Political Studies* då denna tidskrift utgör ett särskilt skyltfönster mot omvärlden när det gäller statsvetenskaplig forskning i skandinaviska länder.
- 6 En översikt över feministiskt inriktad representationsforskning återfinns i Wängnerud (2009).
- 7 Enligt partiernas egna uppgifter har antalet partimedlemmar i Sverige minskat från 625 000 år 1991 till 330 000 år 2004. Siffror för 2010 visar en ytterligare nedgång till 255 500. Valundersökningarna vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, visar en nedgång från ca 17 procent partimedlemmar bland den svenska vuxna befolkningen under 1950-talet till ca åtta-nio procent i början av 2000-talet. SCB:s levnadsnivåundersökningar visar att ca sju procent av den vuxna svenska befolkningen idag är partimedlemmar (Pettersson 2005, SVT Rapport 15 mars 2010).
- 8 Se dock Per-Anders Roths avhandling *Riket, valkretsen och hemkommunen* från 1996.
- 9 Denna dystra bild återfinns även i boken *Political Legitimacy and Representation in the European Union* (1999), Hermann Schmitt & Jaques Thomassen (red), där Sören Holmberg bidrar med ett kapitel.
- 10 Det finns även en del studier av svenska statsvetare som uppmärksammar betydelsen av etnicitet för politisk representation men än så länge har inte denna forskningsinriktning gett motsvarande avtryck som forskningen om könstillhörighetens betydelse, delvis på grund av att det fortfarande är så få folkvalda politiker med invandrarbakgrund i Sverige. Se t.ex. Bäck & Soinen (1998).
- 11 Ett delområde som ligger något vid sidan av men som ändå bör nämnas är den feministiskt inriktade forskning i Sverige som har ett tydligt ifrågasättande perspektiv när det gäller den parlamentariska processen och politisk representation i klassisk bemärkelse. Några verk som kan framhållas på detta område är Gustafsson, Eduards & Rönnblom (1997) samt Eduards (2002). Se även Eduards & Rönnblom i denna volym.

- 12 Se Bjarnegård (2009), Zetterberg (2009) och Lindgren m.fl. (2009) för exempel på svenska statsvetare som uppmärksammar könstillhörighetens betydelse för frågor om politisk representation och som har fokus på andra länder än Sverige och/eller Norden.
- 13 Rwanda är det land som för närvarande har högst andel kvinnor i det nationella parlamentet: 56 procent. Sverige och övriga nordiska länder utmärker sig dock genom att under lång tid ha haft en hög andel kvinnor i det nationella parlamentet.
- 14 Denna förändring behandlas bland annat i boken *Exit riksdagen* där jag tillsammans med Shirin Ahlbäck Öberg och Jörgen Hermansson belägger att den politiske entreprenören är en reellt existerande politikertyp i den svenska riksdagen med ett helt annat förhållningssätt till sitt uppdrag än exempelvis partiföreträdaren eller förtroendemannen (Ahlbäck, Hermansson & Wängnerud 2007).
- 15 De följande resonemangen och även avsnitten under ”vår förståelse av den representativa demokratin” bygger på en plattform för forskning om opinion och demokrati som jag utvecklat tillsammans med Peter Esaiasson, Mikael Gilljam och Henrik Oscarsson vid Statsvetenskapliga institutionen, Monika Djerf-Pierre vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Olof Johansson Stenman vid Handelshögskolan, Björn Halleröd vid Sociologiska institutionen samt Agneta Ranerup vid Institutionen för tillämpad informationsteknologi, samtliga Göteborgs universitet. Planen gäller forskning under åren 2010-2012 och hela planen finns tillgänglig på www.mod.gu.se (MOD – the Multidisciplinary Opinion and Democracy Research Group).
- 16 Peter Esaiasson och Mikael Gilljam leder forskning inom detta delområde som de kallar ”Off-Election Democracy” (www.mod.gu.se). Se även Brothén & Gilljam (2006).
- 17 Det främsta exemplet här är utredningen Demokrati och makt i Sverige (1985-1990) där Olof Petersson var ordförande och Anders Westholm huvudsekreterare. Olof Petersson utsågs även till ordförande för Kvinnomaktutredningen (1995) men efter kontroverser avgick han och efterträdare blev politikern Kristina Persson. Anders Westholm, i sin tur, utsågs till ordförande för den integrationspolitiska maktutredningen (2000) men även han fick avgå efter kontroverser och efterträdare blev sociologen Masmoud Kamali. Erik Amnå var huvudsekreterare i Demokratiutredningen (1997-2000). Samtliga dessa har varit statliga utredningar som genererat en mängd forskning där statsvetare varit inblandade. För en mer djuplodande analys av denna problematik se Erik Amnås och Øyvind Østeruds respektive bidrag i denna volym.
- 18 Jämlikhet är, enkelt uttryckt, den lika rösträtten och aristokrati är att endast de som utmärker sig på ett särskilt sätt har chans att bli valda till politiska uppdrag.
- 19 En av de mer ambitiösa studierna på området är antologin *Beyond Westminster and Congress. The Nordic Experience* (Esaiasson & Heidar 2000) som bygger på samtida intervjuundersökningar av både väljare och valda i samtliga fem nordiska länder.

Referenser

- AHLBÄCK ÖBERG, SHIRIN, HERMANSSON, JÖRGEN & WÄNGNERUD, LENA, 2007. *Exit riksdagen*. Malmö: Liber.
- BERGQVIST, CHRISTINA (red), 1999. *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- BJARNEGÅRD, ELIN, 2009. *Men in Politics. Revisiting Patterns of Gendered Parliamentary Representation in Thailand and Beyond*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- BROTHÉN, MARTIN & GILLJAM, MIKAEL, 2006. "Mellanvalsdemokrati", s 193-216 i Bäck, Hanna & Gilljam, Mikael (red), *Valets mekanismer*. Malmö: Liber.
- BÄCK, HENRY & SOININEN, MARITTA, 1998. "Immigrants in the political process", *Scandinavian Political Studies* 21(1), s 29-50.
- DAHELUP, DRUDE, 1988. "From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics", *Scandinavian Political Studies* 11(4), s 275-98.
- DAHLERUP, DRUDE, 2002. "Er ligestillingen opnået? Ligestillingsdebattens forskellighed i Danmark og Sverige", s 226-46 i Borchost, Anette (red), *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Retzels Forlag.
- DAHLERUP, DRUDE (red), 2006. *Women, Quotas and Politics*. London: Routledge.
- DAVIDSSON, LARS, 2006. *I linje med partiet?* Stockholm: SNS Förlag.
- EDUARDS, MAUD, 2002. *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.
- ESAIASSON, PETER & HOLMBERG, SÖREN, 1996. *Representation from Above: Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot: Dartmouth.
- ESAIASSON, PETER & HEIDAR, KNUT (red), 2000. *Beyond Westminster and Congress: The Nordic Experience*. Columbus: Ohio State University Press.
- FREIDENVALL, LENITA, 2006. *Vägen till Varannan damernas. Om kvinno-representation, kvotering och kandidaturval i svensk politik 1970-2002*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen.
- GUSTAFSSON, GUNNEL, EDUARDS, MAUD & RÖNNBLUM, MALIN, 1997. *Towards a new democratic order? Women's organizing in Sweden in the 1990's*. Malmö: Liber.
- HEDLUND, GUN, 1996. *Det handlar om prioriteringar. Kvinnors villkor och intressen i lokal politik*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

- HOLMBERG, SÖREN, 1989. "Political Representation in Sweden", *Scandinavian Political Studies* 12 (1), s 1–36.
- JÖNSSON, CHRISTER, JERNECK, MAGNUS & STENELO, LARS-GÖRAN (red), 2001. *Politik i globaliseringens tid*. Lund: Studentlitteratur.
- LINDGREN, KARL-OSKAR, INKINEN, MAGDALENA & WIDMALM, STEN, 2009. "Who Knows Best What the People Want: Women or Men?", *Comparative Political Studies* 42(1), s 31–55.
- MANIN, BERNARD, 1997. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MOLIN, BJÖRN, 1966. "Swedish Party Politics: A Case Study", *Scandinavian Political Studies* 1(1), s 45–58.
- OSCARSSON, HENRIK & HOLMBERG, SÖREN, 2008. *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts juridik.
- OSKARSON, MARIA & WÄNGNERUD, LENA, 1995. *Kvinnor som väljare och valda. Om betydelsen av kön i svensk politik*. Lund: Studentlitteratur.
- PETERSSON, OLOF, 2005. *De politiska partiernas medlemsutveckling*. Stockholm: Rapport till SNS Demokratiråd.
- PHILLIPS, ANNE, 1995. *The Politics of Presence*. Oxford: Oxford University Press.
- PITKIN, HANNA, 1967. *On the Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.
- RAWLS, JOHN, 1971. *A Theory of Justice*. Harvard: Harvard University Press.
- ROTH, PER-ANDERS, 1996. *Riket, valkretsen och hemkommunen*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- SAINSBURY, DIANE, 1988. "The Scandinavian Model and Women's Interests: The issues of Universalism and Corporatism", *Scandinavian Political Studies* 11(4), s 337–346.
- SAINSBURY, DIANE, 2004. "Women's Political Representation in Sweden: Discursive Politics and Institutional Presence", *Scandinavian Political Studies* 27(1), s 65–87.
- SCHMITT, HERMANN & THOMASSEN, JAQUES (red), 1999. *Political legitimacy and Representation in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- SJÖBLM, GUNNAR, 1967. "Analysis of Party Behavior", *Scandinavian Political Studies* 2(1), s 203–222.
- SÄRLVIK, BO, 1966. "Political Stability and Change in the Swedish Electorate", *Scandinavian Political Studies* 1 (1), s 188–222.

SÄRLVIK, BO, 1967. "Party Politics and Electoral Opinion Formation: A Study of Issues in Swedish Politics 1956-1970", *Scandinavian Political Studies* 2(1), s 167-202.

TEIGEN, MARI & WÄNGNERUD, LENA, 2009. "Tracing Gender Equality Cultures. Elite Perceptions of Gender Equality in Norway and Sweden", *Politics & Gender* 5(1), s 21-44.

WIDE, JESSIKA, 2006. *Kvinnors politiska representation i ett jämförande perspektiv. Nationell och lokal nivå*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen.

WIDFELDT, ANDERS, 1999. "Losing Touch? The political representativeness of Swedish parties, 1985-1994", *Scandinavian Political Studies* 22(4), s 307-26.

WOHLGEMUTH, DANIEL, 2006. *Den responsiva demokratin. Effekter av medborgarnas delaktighet i den lokala demokratin*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

WÄNGNERUD, LENA, 2000. "Testing the Politics of Presence. Women's representation in the Swedish Riksdag", *Scandinavian Political Studies* 23(1), s 67-91.

WÄNGNERUD, LENA, 2009. "Women in Parliaments: Descriptive and Substantive Representation", *Annual Review of Political Science* 12, s 51-69.

ZETTERBERG, PÄR, 2006. *Engineering Equality? Assessing the Multiple Impacts of Electoral Gender Quotas*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Missnöje som politisk kategori

Tommy Möller

”Stolt men inte nöjd”. Så lød socialdemokraternas centrala kampanjslogan i valet 2006. Måhända en retoriskt genomtänkt kampanjslogan, men kan man verkligen vara stolt över det man åstadkommit och samtidigt vara missnöjd? Att i valet 2006 bemöta allianspartiernas kritik mot det växande utanförskapet visade sig inte vara alldeles enkelt för socialdemokraterna efter 12 års regerande. Historiskt har det annars gått förvånansvärt bra för socialdemokraterna att vara i opposition mot klassamhället och dess orättvisor trots regeringsinnehav.

En förklaring till socialdemokratins dominans i svensk politik är partiets idéutveckling under 1950-talet, då Tage Erlander myntade uttrycket ”de stora förväntningarnas missnöje”. Trots ett omfattande reformarbete förlorade socialdemokraterna tre val i rad: 1948, 1952 och 1956. Inom borgerligheten växte optimismen. Socialismen skulle själv dö som en konsekvens av den snabba välståndsökningen. Statens ansvar för medborgarna skulle bli allt mindre i och med att hushållens inkomster ökade och fler blev delaktiga i kapitalbildningen (Lewin 1992: 274–279). Att det stigande välståndet skulle ta kunderna från socialismen var en föreställning som fanns även bland marxistiska teoretiker. En ny typ av ”småborgerlighet” höll på att ta form, menade man. Arbetarklassen ”förborgerligades” (Poulantzas 1977). Erlanders analys av den varför socialdemokratiska kräftgången bland väljarna var en helt annan. Han medgav att den förbättrade levnadsstandarden för de breda massorna förändrade de politiska förutsättningarna i grunden. Men hans utgångspunkt var att det missnöje, som socialdemokratin alltsedan sin tillkomst byggt sin politik på, ändrat karaktär. Armodet stod inte längre för dörren, fattigdomen hade nästan försvunnit. Var väljarna otacksamma? Inte nödvändigtvis. Men det fanns en otålighet över att reformarbetet inte gick ännu snabbare. Takten i framstegen ”betyder också en ökning av anspråken och förväntningarna [...] Det blir en mängd missnöje, men det är ett missnöje av en annan typ än det tidigare” (FK prot. 1956: 2, 23–25).

En ny sorts missnöje hade alltså uppstått i välståndets Sverige. Det efterfrågades fler och mer moderna bostäder, bättre utbildning och

sjukvård, den ökande bilismen krävde fler och bättre vägar etc. Allt detta krävde enligt Erlander ökade statliga åtaganden, och ur analysen följde tesen om det starka samhället. Att medborgarnas anspråk växte ansågs positivt: ”otillfredsställelsen med det som är, otåligheten inför framtiden, har alltid varit en mäktig drivkraft i samhällsombildningen” (ibid.). Missnöjet var en drivfjäder som underlättade reformpolitik.

FÖRVÄNTNINGAR OCH FÖRESTÄLLD VERKLIGHET

En banal men inte helt ovidkommande utgångspunkt för den som vill studera fenomenet missnöje är att benägenheten att utveckla missnöje varierar. I Voltaires roman *Candide* möts två motpoler: å ena sidan doktor Pangloss, som trots allt elände han råkar ut för är en obotlig optimist, å andra sidan den bottenlöse pessimisten Martin, vars grundläggande ståndpunkt är att ”Gud straffar de onda, medan djävulen tar de övriga”, och som på Candides fråga om det trots allt inte finns *något* gott i världen svarar: ”Det må så vara, men jag har inte stött på det” (Voltaire 1759/1982).

Missnöje, otillfredsställelse och frustration är subjektiva upplevelser. Människor som delar Martins svartsyn är predestinerade att bli missnöjda. Som politisk kategori är emellertid missnöje i första hand intressant när det uppträder på aggregerad nivå, och i ett statsvetenskapligt perspektiv är begreppet uppmärksammat inom forskningsområden som politiskt beteende, opinionsbildning och politisk mobilisering. I en politisk kontext kan missnöje beskrivas som en ”social energi” (Petersson, Westholm & Blomberg 1989). Och missnöje på aggregerad nivå uppstår som en konsekvens av den sociala interaktion som följer av enskilda individers frustration och måste därför förstås i en socialpsykologisk kontext.

I dess grundläggande form är missnöje, i betydelsen otillfredsställelse, något som finns inbyggt i den mänskliga naturen. Albert Hirschman har i Immanuel Kants anda utvecklat detta argument: även om en människa får allt hon önskar sig kommer hon att vara otillfredsställd:

Besvikelse och otillfredsställelse är för alltid en del av människans väsen, alldeles oavsett vilka framsteg som görs. Människor, i motsats till djur, är aldrig nöjda, det är människans fundamentala natur att vara missnöjd. (Hirschman 1982: 11, min övers.)

Missnöje är ouppfyllda förväntningar men handlar inte nödvändigtvis om hur något *de facto* fungerar, eller i vad mån en människas behov *de facto*

blir tillfredsställda. Häri fanns förklaringen till den serviceparadox som upptäcktes på 1970-talet, när medborgarnas attityder till den kommunala servicen kartlades inom ramen för det första kommunforskningsprojektet. Lite oväntat visade sig missnöjet med servicen vara störst i de kommuner som satsat mest på att bygga ut den (Birgersson 1975). Erlanders tes om de stora förväntningarnas missnöje bekräftades med andra ord i kommunforskarnas data: efterfrågan på offentlig service var av dynamisk karaktär och tenderade att växa.

En tolkning av hur denna slags paradoxer ska förstås är att efterfrågan på sociala nyttigheter som tillhandahålls av staten alltid överstiger utbudet eftersom dessa betraktas som "fria". Det finns, konstaterar exempelvis Michael Lipsky, ett konstant efterfrågeöverskott på offentlig service, och i och med att medborgarna, via skattsedeln, redan betalat för dessa nyttigheter, uppstår missnöje om de inte själva kommer i åtnjutande av dem i tillräcklig utsträckning, eller att servicen inte uppfyller de kvalitetsförväntningar som finns (Lipsky 1980: 33f). I linje med Lipskys tes menar Hirschman att det politiska systemet inrymmer en logik om "förväntningsåtaganden" (*expectations of entitlements*) och staten kan i grunden inte tillfredsställa medborgarnas (upplevda) behov, bara tillfälligt stilla dem (Hirschman 1982: 39).

Missnöjets kärna är således klyftan mellan det som är och det som borde vara, enligt individens subjektiva föreställningsvärd. Föreställningarna styrs av anspråken, som är dynamiska och relativa. Men vilka mekanismer ger upphov till missnöje? Vad är det som påverkar anspråksnivåer?

ATT VARA FÖRFÖRDELAD

Lipskys tes om det konstanta efterfrågeöverskottet tar fasta på att individernas anspråk är relaterade till andra individers villkor, särskilt viktig är i det sammanhanget den egna referensgruppen. Om individen upplever sig vara missgynnad i förhållande till andra uppstår en grogrund för missnöje, eftersom individen anser sig ha gått miste om något som vederbörande (också) anser sig ha rätt till. Denna frustration – att känna sig förfördelad – kallas *relativ deprivation* och utgör ett fundament i hypotesen om att välfärdsstaten har en inneboende mekanism som leder till att efterfrågan på välfärdstjänster ständigt ökar. Det finns alltid någon eller några som uppfattas ha det lite bättre. Grundtanken i teorin om relativ deprivation är att det är lättare att leva med svåra förhållanden om också

andra gör det. Eller för att använda Ernst Wigforss' berömda argument: fattigdomen fördrages bäst om den delas av alla.

Inom socialpsykologin fick teorin om relativ deprivation sitt genombrott under 1960-talet (Runciman 1966: 161f; Eskola 1970: 126f samt Thålin 1987: 66ff). Men genom att tillämpa teorin rikta sökarljuset mot gapet mellan *value expectations* och *value capabilities* fann även statsvetare fruktbara förklaringsfaktorer till att missnöje och instabilitet uppstod på olika nivåer i det politiska systemet. James Davies' revolutionsteori bygger exempelvis på teorin om relativ deprivation: det är kombinationen av växande förväntningar och minskad kapacitet som förklarar uppkomsten av revolutioner (Davies 1962: 5–18).

Teorin om relativ deprivation har kommit till användning även för att förklara missnöje i stabila demokratier. I en undersökning om brukarmissnöje kunde jag konstatera att missnöjet påfallande ofta tog sin utgångspunkt i den typen av jämförelser som teorin förutsätter. Exempelvis upplevde småbarnsföräldrar att de neddragningar som skedde i kommunerna under 1990-talet drabbade just det daghem där deras barn befann sig särskilt hårt. Anspråken var påtagligt höga, och missnöjet förstärktes av att brukarna inte upplevde sig ha några rimliga påverkansmöjligheter. Det fanns alltså ett missnöje med både verksamheten som sådan och ett proceduriellt missnöje som också det handlade om ett glapp mellan förväntningar och utfall: de som drabbades av nedskärningarna lyckades visserligen ofta komma till tals med de kommunala beslutsfattarna men dessa ansågs inte vara mottagliga för argument, och de svårigheter som fanns när det gällde att påverka och utkräva ansvar tenderade hos de missnöjda brukarna att sprida sig till deras föreställningar om det politiska systemet i stort (Möller 1996: 372).

Det missnöje som handlade om verksamheten kretsade kring rättvisaspekter. Brukarna var frustrerade över att just *deras* daghem drabbades av nedskärningarna. Detta fenomen innebär en fundamental svårighet för de styrande, genom att det alltid kommer att finnas grupper som upplever sig vara mer eller mindre förfördelade. I tider då statsfinanserna är svaga och välfärdsprogrammets åtaganden behöver begränsas är detta särskilt påtagligt, men också i tider av ekonomisk återhämtning och tillväxt är grundproblemet detsamma: vilka grupper ska kompenseras eller prioriteras?

Teorin om relativ deprivation förklarar genom sin jämförelsemekanism missnöje på en makrosocial nivå. Missnöjet är relativt i den meningen

att det sammanhänger med hur individer och grupper jämför sig med hur andra uppfattas ha det. Hur ser då den process ut som förklarar attitydförändringar?

FÖRVÄNTNINGSSINVESTERINGAR

En tongivande socialpsykologisk teori om hur attityd- och beteendeförändringar ska förstås brukar benämnas konsistensteorin. Olika kognitiva element kan antingen stå i konsonans eller dissonans med varandra. Människor undviker att utsätta sig för händelser eller information som bidrar till dissonans. Efter att ha fattat ett viktigt beslut söker individen bekräftelse på att beslutet var det rätta genom att fokusera på information som bidrar till det. Information som däremot indikerar motsatsen undviks. När attitydförändringar äger rum är alltså det en konsekvens av att individen inte klarar av att upprätthålla jämvikten mellan olika kognitiva element.

Teorin om kognitiv dissonans formulerades av psykologen Leon Festinger när han på 1950-talet studerade nyblivna bilägares beteende. Dessa tog, visade det sig, uteslutande del av reklam som berömde den bilmodell som de själva köpt. Annonser som berömde andra bilmodeller undveks däremot systematiskt (Festinger 1957: 48ff).

I konsistensteorin betonas attitydernas funktionella dimension. Det aktiveras en förträngningsmekanism efter att individen gjort ett betydelsefullt val (Eskola 1970: 252). En *förväntningsinvestering* görs i anslutning till beslutet/handlingen, och en resistens mot missnöje inträder som ett led i upprätthållandet av kognitiv harmoni. Men vad sker när en individ som varit resistent mot missnöje inte längre är det? Med utgångspunkt från teorin om kognitiv dissonans menar Hirschman att besvikelsen som uppkommer i samband med att en individ, som tidigare blundat för missförhållanden, utvecklar missnöje, blir särskilt starkt (Hirschman 1982: 16f). Det uppkommer en kumulativ effekt, på samma sätt som när proppen plötsligt ger vika efter att man frenetiskt skakat på en till synes hopplöst igenproppad ketchupflaska.

Att konsistensteorin har empirisk bärighet framkom tydligt i min studie om brukarmissnöje. Särskilt bland småbarnsföräldrar, som var kritiska till sin barnomsorg, var det högt ställda förväntningar som låg bakom missnöjet. Åtskilliga föräldrar tenderade under en tid att ignorera signaler som indikerade att det fanns problem och att deras barn inte trivdes, men när

detta blev uppenbart upphörde förträgningsbeteendet och missnöjet blev desto starkare (Möller 1996: 374).

NÅGRA REFLEKTIONER OM MISSNÖJETS BESKAFFENHET PÅ VÄLJARNIVÅ

De socialpsykologiska teorier som här uppmärksammas kan appliceras på några aktuella frågor i forskningen kring väljare och partier. En reflektion gäller partiernas starka fokusering på plånboksfrågor, trots att forskningen visar att plånboksröstning är ovanlig och därtill minskande (Oscarsson & Holmberg 2008).

Teorin om relativ deprivation bygger på att missnöje uppkommer som en konsekvens av att individer och grupper upplever sig vara förfördelade, en missnöjesform som uppkommer genom att fördelningspolitiken står i förgrunden. Logiken är tydlig: partiernas uppgift i det politiska systemet är att fånga upp och kanalisera missnöje, en uppgift de lyckas väl med – särskilt i valkampanjer där de av röstmaximeringsskäl försöker exploatera olika väljargrupperns missnöje. Explicit eller implicit ställs olika grupper mot varandra: pensionärer ställs mot förvärvsarbetande (jobbskatteavdraget), höginkomsttagare ställs mot låginkomsttagare (värns-katten), hyresgäster mot villaägare (fastighetsskatten), landsbygdsbor mot storstadsbor (bensinskatten). Vissa partier har till och med gjort det till sin huvudidé att ställa grupper mot varandra. Sverigedemokraterna ställer svenskar mot invandrare, Feministiskt initiativ ställer kvinnor mot män. Och förr i tiden fanns ett parti som ställde landsbygden mot städerna.

Alla frågor där grupper ställs mot varandra är förvisso inte av plånbokskaraktär, men att plånboksperspektivet dominerar i valrörelser torde vara uppenbart. I varje valrörelse ställs konkreta löften ut om förbättringar för olika väljarkategorier. Partiernas handlande kan förefalla irrationellt i ljuset av valforskningens data. Ekonomiska hänsyn, oavsett om det handlar om frågor som påverkar den egna plånboken eller inte, spelar en underordnad roll för väljarna när de röstar (ibid.: 322). Partistategerna är naturligtvis inte okunniga om valforskningens slutsatser. Ändå står plånboksfrågorna i fokus. Det förefaller som om kampanjstrategerna inte riktigt tror på forskningsresultaten.

Partierna agerar emellertid rationellt när de kanaliserar missnöje; varje parti är per definition att betrakta som ett missnöjesparti (Lawson & Merkl 2008). Och missnöje finns alltid, manifest eller latent. Även om

partierna inte särskilt ofta uttryckligen ställer grupper mot andra grupper är det ändå implicit detta som sker när vissa grupper pekats ut som eftersatta eller förfördelade. I så måtto är teorin om relativ deprivation drivfjädern bakom kampanjstrategierna.

En annan reflektion gäller väljarnas allt trolösare röstningsbeteende. Logiskt sammankopplad med denna trolöshet är att regeringspartier har fått allt svårare att bli återvalda. I Sverige har regeringspartier vid 16 tillfällena mött väljarna sedan enkammarriksdagen infördes 1970, och i 14 av dessa möten har väljarna straffat partierna. Endast 1994 (då Moderaterna ökade 0,5 procentenheter) och 2002 (då Socialdemokraterna ökade 3,4 procentenheter) har motsatsen skett. Sett till hela Västeuropa har sittande regeringar under efterkrigstiden förlorat i genomsnitt 3 procentenheter. Även under ekonomiskt goda tider minskar stödet för regeringspartier, dock i mindre grad än under ekonomiskt dåliga tider. Genomsnittsminskningen ligger på en respektive fyra procentenheter.

Det finns olika sätt att tolka det faktum att väljarna straffar regeringspartier, beroende på när stödet börjar svikta. Om teorin om kognitiv dissonans skulle äga giltighet skulle de väljare som röstat fram en ny regering vara trofasta under en tid, även om den nya regeringen inte uppfyller de förväntningar som funnits. Men denna tolkning tycks inte stämma vid en snabb kontroll av situationen inom svensk politik. Opinionsdata tyder på att regeringarna förlorar stöd tidigt under mandatperioderna. Det sista året före ett val har regeringarna i Sverige fått ett ökat opinionsstöd, att döma av de partisympatimätningar som gjorts av Sifo sedan 1967. I snitt ökar opinionsstödet för de partier som sitter i regeringen med drygt en procentenhet under det sista året före ett val.

Hypotesen att kognitiv dissonans ligger bakom väljarnas trolöshet framstår också som ologisk eftersom valforskningen visat att väljarna är kunniga och väl insatta i sakfrågorna (se dock Urbas 2009, för en kritik av den tolkningen) och det är belagt att partierna uppfyller sina vallöften i hög utsträckning (Naurén 2009). Om väljarna vet vad partierna vill göra, och partierna gör vad de lovat att de ska göra när de kommer i regeringsställning, och väljarna vet om det, måste ju orsaken till trolösheten ligga någon annanstans än i att partierna inte håller vad de lovar.

Att teorin om kognitiv dissonans inte stämmer in på väljarbeteendet kan bero på att väljarna inte upplever röstandet som tillräckligt betydelsefullt, vilket ju är en viktig komponent i teorin. Det saknas helt enkelt den starka emotionella bindning när det gäller valet av parti, som skulle

krävas för att resistensen mot missnöje skulle aktiveras. I en undersökning om politisk misstro jag gjort finns stöd för hypotesen att röstning och annan politisk aktivitet känns meningslös bland dem som har svagt förtroende till politiker (Möller 2000). För en sådan tolkning talar också det förändrade väljarbeteendet i sig, där trolösheten också kanske innehåller ett mått av illusionslöshet. Att väljarna i allt mindre grad känner emotiv samhörighet gentemot partierna sammanhänger ju med att väljarna inte upplever att partierna representerar dem på det sätt som skulle krävas för att en sådan emotiv orientering skulle utvecklas.

En tolkning av varför regeringspartier bestraffas av väljarna finns således i de bakomliggande orsakerna till den trolöshet som breder ut sig. Partierna förmår inte bygga upp starka band med väljarna, vilket också framgår av att deras kärntrupper blir allt mindre. Många av dagens partisystem kännetecknas av att partierna avideologiseras, samt rör sig mot mitten i syfta att vinna medelklassväljare; de anpassar sin politik till dessa väljargrupper utifrån opinionsmätningar och fokusgrupper och bidrar, enligt en forskare, genom den ensidiga inriktningen på att vinna väljare till en "av-demokratisering" (Lawson 2008).

*

Missnöje är en del av den mänskliga naturen, enligt vissa forskare. Följaktligen har missnöje alltid funnits, och kommer alltid att finnas, oavsett hur väl våra behov tillfredsställs. Historikern Peter Englund menar dock att missnöje är ett ganska nytt fenomen, som är kopplat till kapitalismens framväxt. Det är först då som begrepp som "utveckling" och "framsteg" vinner burskap i samhällslivet. Under feodalismen saknades missnöje på en övergripande social nivå. Englund landar i följande slutsats:

Låt oss inte bara fnysa åt detta eviga missnöje. Att det blivit så omfattande är till en del ett resultat av att det demokratiserats, att missnöjet nu är var mans egendom. Den tidiga arbetarrörelsen kan till viss del faktiskt tolkas som en kamp för rätten att få vara missnöjd, att inte nöja sig med sin lott. (Englund 1992: 192f)

Englund talar här om missnöje på en makrosocial nivå. Den politiska kulturen förändrades alltså i och med demokratins genombrott. Den fatalism som tidigare funnits och som illustrerades av Martin Luthers berömda hustavla, där det hette att man skulle "vara nöjd med sin lott och respektera överheten", försvann.

I ett demokratiskt samhälle med högt välstånd är missnöje således naturligt. Det följer av att medborgarnas anspråk är höga och, tycks det, ständigt växande.

Referenser

- BIRGERSSON, BENGT-OVE, 1975. *Kommunen som serviceproducent. Kommunal service och serviceattityder i 36 svenska kommuner*. Stockholms universitet, Statsvetenskapliga institutionen: Stockholm Studies in Politics 7.
- DAVIES, JAMES, 1962. "Towards a Theory of Revolution", *American Sociological Review*, 27.
- ENGLUND, PETER, 1992. *Förflutenhetens landskap*. Stockholm: Atlantis.
- ESKOLA, ANTI, 1970. *Socialpsykologi*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- FESTINGER, LEON, 1957. *A Theory of Cognitive Dissonance*. New York: Stanford University Press.
- HIRSCHMAN, ALBERT O., 1982. *Shifting Involvements. Private Interest and Public Action*. Oxford: Martin Robertson.
- LAWSON, KAY & MERKL, PETER, (red), 2008. *When Parties Prosper. The Uses of Electoral Success*. London: Rienner.
- LAWSON, KAY, 2008. "When Parties Dedemocratize", i Lawson, Kay & Peter Merkl (red), *When Parties Prosper. The Uses of Electoral Success*. London: Rienner.
- LEWIN, LEIF, 1992. *Ideologi och strategi. Svensk politik under 100 år*. Fjärde upplagan. Stockholm: Norstedts juridik.
- LIPSKY, MICHAEL, 1980. *Street-level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in the Public Service*. New York: Russel Sage Foundation.
- MÖLLER, TOMMY, 1996. *Brukare och klienter i välfärdsstaten. Om missnöje och påverkansmöjligheter inom barn- och äldreomsorg*. Stockholm: Publica.
- MÖLLER, TOMMY, 2000. *Politikens meningslöshet. Om misstro, cynism och utanförskap*. Malmö: Liber.
- OSCARSSON, HENRIK & HOLMBERG, SÖREN, 2008. *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts juridik.
- PETERSON, OLOF, WESTHOLM, ANDERS & BLOMBERG, GÖRAN, 1989. *Medborgarnas makt*. Stockholm: Carlssons förlag.
- POULANTZAS, NICOS, 1977. *Den moderna kapitalismens klasstruktur*. Stockholm: Zenit.

RUNCIMAN, WALTER, 1966. *Relative Deprivation and Social Justice*. London: Routledge.

THÅLIN, MIKAEL, 1987. "Handlingsutrymme, anspråksnivå och välfärdsmätningar", i Hägg, Ingemund & Arvedson, Lennart (red), *Livschanser och välfärd*. Stockholm: SNS.

URBAS, ANDERS, 2009. *Den svenska valforskningen. vetenskapande, demokrati och medborgerlig upplysning*. Örebro: Örebro Studies in Political Science, 26.

VOLTAIRE, FRANÇOIS-MARIE, 1759/1982. *Candide*. Höganäs: Trevi.

Lennart Lundquist

Anknytning till biologiska aspekter är ingen nyhet inom statsvetenskapen. Den finns redan hos Aristoteles och löper sedan genom den politiska idéhistorien. Med darwinismen tog den ny fart. Som alla stora inriktningar har den sedan kommit och gått. Biologiska perspektiv inom humanvetenskap har just nu en av sina återkommande höjdpunkter sedan Darwin för etthundrafemtio år sedan publicerade sitt stora arbete om *Arternas uppkomst*. Omedelbar bakgrund i dag är viktiga upptäckter inom evolutionsforskning, neuroforskning, kognitionsforskning och genetik som noterats av humanvetare. Särskilt anmärkningsvärt är det att framstående forskare i en äldre generation, som Robert A. Dahl och Douglass C. North, anknyter till biologiskt tänkande i sina senaste större arbeten (Dahl 2006, North 2005), och North har även tidigare tagit upp tråden. Stora samhällvetenskapliga tidskrifter publicerar uppsatser med evolutionsperspektiv.

Några centrala frågor anmäler sig omedelbart. Är statsvetenskapen kumulativ? Vad har biologin att erbjuda statsvetare? Vad finns det för biologiskt präglad forskning inom statsvetenskapen? Vilka är utsikterna till mer biologianvändning inom statsvetenskapen?

ÄR STATSNETENSKAPEN KUMULATIV?

Det går inte att hävda statsvetenskapen och annan humanvetenskap är *kumulativ* i meningen att den åstadkommer en alltmer korrekt bild av skeendet. En svårighet är att samhället hela tiden förändras. Medan fysiken och kemin kan studera samma grundfenomen kan samhällsstrukturer förändras drastiskt på kort tid. Statsvetenskapen jagar ett rörligt mål. Kanske den ändå är *additiv*: genom forskning inriktad på en viss företeelse i en viss situation ökar vår kunskap. Men resultaten gäller enbart *den* företeelsen i *den* situationen och samhället förändras oavbrutet. En relevant metafor för samhällvetenskapens utveckling kan vara en *liggande spiral*. Det innebär att då en modell återkommer i ett senare varv har vi adderat viss kunskap till den – ofta som en reaktion på verklighetsförändringar. Det sker täta skiften av analyskategorier. Den som följer utvecklingen under

en längre period kan notera att idéer, som förkastades som oanvändbara för ett antal år sedan, kan dyka upp som ny huvudlinje.

Vad beror detta på? En teknisk orsak kan vara att statsvetare sällan klargör den metateoretiska grunden för sin forskning. Redovisas inte epistemologiska, ontologiska och värderingsmässiga utgångspunkter omöjliggörs intersubjektivitet (kontroll av forskningsprocessen och gemensam subjektivitet) som är ett nödvändigt kriterium på vetenskap. En annan tänkbar orsak är att det saknas en fast punkt att utgå från. I den mån metavetenskapliga utgångspunkter redovisas är det stipulationer (ibland uppenbart realistiska) som är olika för olika inriktningar. Vidare inger bristfälligheten hos våra sinnen inte förtroende. Man hissnar inför uppgiften att människan inte uppfattar mer än en biljondel (tolv nollor) av realiteten (Ornstein & Ehrlich 1990: 73 – hur de nu fått fram den siffran). Av den information som vi förmår hämta in är, enligt en tumregel inom kognitionsforskningen, 95 % omedveten. Återstående medvetna 5 % är starkt påverkade av den omedvetna delen (Lakoff & Johnson 1999: 13). Om detta är korrekt finns vi alltså i en människobubbla med svag kognitiv anknytning till realiteten som vi ändå fysiskt befinner oss i.

Vad vi kan göra i denna situation är dels att redovisa metateoretiska och metodologiska grunder, dels att söka finna en fast(are) punkt. Redovisning av grunder kan tyckas intellektuellt enkel – i praktiken verkar den vara oerhört svår. Den fasta punkten är något som filosofer i alla tider strävat efter med Descartes ”jag tänker, alltså existerar jag” som ett välkänt resultat. En möjlighet är att söka finna en fast(are) punkt för den statsvetenskapliga analysen i evolutionsvetenskaperna. Med dessa avser jag all relevant biologiskt präglad forskning, som evolutionspsykologi och -biologi, biologisk antropologi, beteendekonomi, beteendegenetik, beteendekologi och kognitiv neurovetenskap (McDermott 2009: 571). Det finns inte någon riktig intellektuell möjlighet för humanvetare, utöver dem som bekänner sig till intelligent design, att undvika evolutionstänkandet i sin forskning. ”När vi väl accepterar idén att människan har utvecklats från andra, icke-mänskliga förfäder, finns det ingen teoretiskt konsekvent väg att undvika principen om en evolutionär grund för mänskligt socialt beteende. För att vara teoretiskt konsekventa borde sociologer välja mellan antingen att applicera evolutionsteori på mänskligt beteende eller att postulera en särskild skapelse för människor. Endera är vårt sociala beteende genetiskt utvecklat, eller har Gud skapat oss de novo” (Udry 1995: 1269).

Då humanvetenskap med behållning kan bygga på mycket gammal forskning – Platon och Aristoteles är fortfarande högst relevanta – har den beskrivits som efterbliven. Så borde det faktiskt inte vara. En skola inom kognitivt tänkande, bl.a. företrädd av Robin Dunbar (2007), menar att människans stora hjärna har utvecklats för att hon ska kunna relatera sig till sina medmänniskor. För att överleva som individer och kollektiv måste människor kunna förstå och förutse andra människors beteende (McDermott 2009: 572ff). Varför skulle hon då vara så mycket bättre som naturvetare än som humanvetare? Svaret är kanske, att det är hon inte alls. Vi vet sannolikt mer om människan än om naturen. Denna kunskap är samlad i mänsklig erfarenhet och har uttryckts under årtusenden men inte alltid i vetenskapens form. Den mest avancerade kunskapen om människan i samhället finns sannolikt i konsten. De antika grekiska tragöderna och Shakespeare förmedlade kunskap om människan som är svår att överträffa, och till denna har litteraturen, bildkonsten och musiken fortsatt att bidra. Vad humanvetenskapen inte har förmått är att bokstavligen ta sig in i den mänskliga hjärnan, avläsa processerna där och relatera resultatet till mänskligt tänkande och beteende. Det förefaller som om neuro- och kognitionsforskningen sedan 1970-talet är på god väg att åstadkomma just detta (för tillgängliga tekniker se Camerer et al 2005; Blank 2007).

VAD HAR BIOLOGIN ATT ERBJUDA STATSVETARE?

Den som ser biologisk anknytning som nödvändig för samhällsvetenskapen kan utgå från två förhållanden som kan vara avgörande för bedömningen av människans position i samhället (Lundquist 2007):

1. *Människan har kropp* (med bl.a. hjärna) och detta spelar en stor roll för hennes sociala liv. ”Det förkroppsligade medvetandet” (Gunnell 2007: 705).
2. *Människan är innesluten i samhällseliga och ekologiska strukturer* som påverkar hennes sätt att vara och som hon själv påverkar genom nischbildning.

Dessa båda punkter gäller alla människor och därmed också forskare. För att kunna hantera de analysproblem, som dessa punkter medför, fordras att vi i någon mån kan frigöra oss från vår egen kontext. Är det

möjligt? Goodin (1996: 18) står för en optimistisk bedömning och menar att det faktum att vi är socialt inneslutna ”betyder inte nödvändigtvis att vi aldrig kan överskrida vår ursprungliga uppfostran. Att vi startar någonstans och att vi upplever större eller mindre svårigheter i att komma över fördomarna i denna uppfostran ger inte dessa fördomar något privilegium. Det betyder inte att vi inte kan eller inte bör försöka uppnå (eller i varje fall närma oss) den arkimediska punkt som upplysningsuniversalism idealiserar”.

Total frigörelse från kontext är förstås omöjlig. Som Castoriadis (1975:3) uttrycker det ”existerar ingen plats, ingen synpunkt utanför historien och samhället ... där man kunde placeras för att konstruera en teori om dem – en plats från vilken man kunde undersöka dem, fundera över dem, bekräfta nödvändigheten av deras existens, ’konstituera’ dem, reflektera över dem eller reflektera över dem i deras totalitet”. Istället måste det vara så att ”varje tanke om samhället och historien tillhör samhället och historien”. Varje forskargeneration tar *sitt* närvarande som utgångspunkt för analysen. Vissa företeelser i samtiden framhävs, och när forskaren söker sig tillbaka i tiden är det dessa hon spårar oavsett vad de betydde för tidigare perioder (Sherratt 2000: 115). Problemen får inte medföra att forskningen retirerar till nihilism. Det finns hållplatser på vägen mot objektivism. Vad man omedelbart kan göra är att vidga den egna horisonten både i samtiden och i historien. Goodins formulering ”eller i varje fall närma oss ... den arkimediska punkt ...” uttrycker, menar jag, samma sak som min ”att finna en fast(are) punkt”. Även om vi inkorporerar evolutionstänkande i humanvetenskap är vi bundna av vår mänsklighet men har en lite bättre grund.

Frågan om hur människan blivit den slags varelse hon är kan, om man vänder sig till evolutionstänkare, endast besvaras genom en teori som ser till både biologi och kultur. Människans genetiska predispositioner kompletteras med inlärd normer, föreställningar och attityder (jfr Richerson & Boyd 2005: 49, 159ff). Inom evolutionspsykologi och biopolitik finns en stark kritik av den samhällsvetenskapliga huvudlinjen – ofta preciserad till behaviorism (enkätforskning) och public choice (rationalitetsmodeller). En kärnpunkt i kritiken är att huvudlinjen utgår från ”det oskrivna bladet”, dvs. att människan inte anses ha några medfödda beteendetendenser utan är en produkt av socialisering och inläring. Därmed kan den mänskliga naturen formas fritt av kulturen vilket betyder att vi behöver en statsvetenskap för varje samhälle. Som maktförhållandena är i disciplinen

tenderar det att bli amerikansk statsvetenskap för samtliga samhällen. Biopolitiska forskare ser istället medfödda förutsättningar hos människan som påverkas av omgivningen (med kulturen) (Somit & Petersen 2003a: 3ff, Alford & Hibbing 2008). Långa tidsperspektiv är värdefulla då ”det politiska beteendets rötter går inte tusentals men miljontals år tillbaka, och den politiska människan kom inte fram [färdig] ur Sokrates huvud – som den lättrogne kan ledas att sluta sig till utifrån vår undervisning om den politiska filosofins urkällor” (Blank & Hines 2001: 3)

Evolutionsvetenskaperna befinner sig i en enorm utveckling. Nästan varje dag nås vi av uppgifter om nya upptäckter. Den som vill applicera dessa på humanvetenskapliga problem måste vara medveten om att de, liksom alla andra forskningsresultat, är provisoriska. Låser vi oss hårt vid en viss uppfattning, löper vi alltid risken att evolutionsforskarna själva har övergivit den inom någon tid. Det finns således inte någon given, för alla situationer giltig, evolutionsvetenskap som det bara är att ta över (Schultz 2009: 227ff). Även om t.ex. hjärnforskningens framsteg har varit avsevärda är kunskapen på många sätt fortfarande rudimentär (Blank 2007: 169). Den innehåller kontroverser som man riskerar att bara föra med sig in i humanvetenskapen utan att se konsekvenserna. En form av snedvridning är redan att använda evolutionstänkande utifrån humanvetarens perspektiv utan att förstå intentionerna bakom (Tingley 2006: 7; Gunnell 2007).

I en stadigt ökande litteratur appliceras evolutionsteori på humanvetenskapliga problem (Barkow 2006: 6ff ger en kort disciplinöversikt). Vad för slags insikter bidrar evolutionsforskningen med? Det brukar handla om gener eller hjärnan. Bearman (2008: vif, x) menar att genforskningen erbjuder humanvetenskapen ett arkiv med material som forskarna inte sett förut. Huruvida vi kommer att få nya insikter i centrala ämnen, som social olikhet, alienation och anomie, social ordning osv., är inte givet, men utan att se efter får vi aldrig veta det. Samhällsforskningen kan också inta en mer offensiv position och hävda att evolutionsforskare behöver dess hjälp för att bättre förstå vad deras upptäckter betyder för människan i samhället (jfr Freese 2008: 4). Det gäller inte minst om hjärnforskning uppnår en mer precis och effektiv förmåga att förutse, modifiera och kontrollera beteende (Blank 2007: 169ff).

Den biologiska nivån erbjuder en mer generell form av orsaker och förklaringar (*ultimata*) än den samhälleliga nivån (*omedelbara*) (Mayrs 1961). I en version är omedelbara förklaringar dynamiska och går in på

kausala egenskaper i individens livstid. De ställer frågor som ”Hur byggs något upp?” och ”Hur verkar något?” Ultimata förklaringar, som kallar evolutionära, är statiska och refererar till trender i populationer snarare än till kausala förhållanden på individnivå. De ställer frågor som ”Varför är någonting förhärskande?” och ”Varför består något?”. Ultimata förhållanden finns bakom de omedelbara. ”Omedelbara orsaker sysslar med de mekanismer som ansvarar för konstruktion och funktion av den individuella fenotypen. Ultimata orsaker refererar till de förflutna förhållanden som har lett till den information som är kodad i DNA” (Ariew 2003). Boyd och Richerson (2005: 252, 256ff) operationaliserar med att ultimat nivå besvarar frågan *varför* och omedelbar nivå besvarar frågan *hur*.

Det är stor skillnad på olika humanvetares ambitioner med biologianknytning. Det finns t.ex. aspirationer på att låta neurovetenskapen vara katalysator för hela governancesforskningen för att undvika den aktuella fragmenteringen av området (Farmer 2007). En oerhört ambitiös målsättning relaterar direkt till de fysiologiska processerna hos människan, som hos ekonomen Colin Camerer:

Neuroekonomins mål är att bygga upp en mekanistisk beteendemässig och matematisk teori om val och utbyte. För att klargöra: ”beteendemässig” betyder observerade val. ”Mekanistisk” betyder någon nivå av neural kretsgång, som innefattar psykofysiologisk mätning (hudens ledningsförmåga, hjärtslagens hastighet, ansiktets muskelrörelser, blinkningar som reaktion på överraskande händelser etc.), spårande av ögats rörelser, och alla andra biologiska mått. Reaktionstider är säkert nyttiga också och är enklast att mäta fastän de faktiskt är ett val av tid snarare än ett val ... (Camerer 2008: 369f)

Vi är mycket långt ifrån den typ av samhällsteori som Camerer ställer i utsikt. Dessutom är den i sig problematisk. Kontexten försvinner och fokus blir drag hos individer som ändå är kontextberoende. Psykologiska och biologiska faktorer har en viss autonomi. Det spelar ingen roll hur kraftfulla hjärnskanningsmaskinerna blir, forskaren kan ändå inte bestämma det specifika innehållet i individens tänkande. Det finns också osäkerhet om vad som ska hända i nästa ögonblick. ”Medvetenhetstillstånd kan inte reduceras till fysiologins språk och måste beskrivas i psykologiskt språk” (Kagan 1998: 42ff). En mer blygsam, och för tillfället mer realistisk, nivå är att se till att humanvetenskapligt teoribygande i varje fall inte står i motsättning till evolutionsforskningens resultat. Ambitionen överensstämmer med försöken att finna fast(are) mark för stipulationer

att lägga till grund för de humanvetenskapliga teorierna. Inte ens denna ambition är dock okontroversiell bland humanvetare (Hibbing & Alford 2004: 64).

Sociologen Jonathan H. Turner (2002: 66) tar avstånd från biologisk determinism och reduktionism men betonar betydelsen av biologins samhällseffekter. Skulle det visa sig att humanvetenskap inte kan vara annat än komplex biologi (jfr Plotkin 2002: 7ff, 213) aktualiseras åter ambitionen hos Camerer. Allmänt lugnande framstår Dunbar (2007: 46) som försäkrar att det inte är frågan om att kasta den nuvarande humanvetenskapen i soptunnan. Evolutionstänkandet ska inte ersätta utan komplettera den. McDermott (2009: 572) betonar också att det inte ska krävas någon fundamental ändring i utbildning, teknik och teori för statsvetare, utan de ska bara använda sin disciplins unikt starka sidor. Barkow (2006: 29) drar slutsatsen att syftet med evolutionsteorin inom humanvetenskap inte är att ”ersätta sociologi eller antropologi med psykologi och biologi och helt visst inte att skapa en samhällsvetenskap jämförbar med axiomatisk fysik med dess eleganta, intrikata aspirationer till matematisk lagbundenhet och förutsägbarhet”.

Idén om enhetsvetenskapen, i vilken alla vetenskapsgrenar förenas, är förstås lockande. Den framförs med stor entusiasm av sociobiologins skapare Edward O. Wilson (1998). Hammerstein (2003: 1) har målsättningen att ”klarlägga mekanismer och processer utöver släktselktion som främjar uppkomsten av samverkan i system som sträcker sig från molekyler till samhällen”. Den allmänna nätverksforskningen visar ibland upp en enhetsambition. Spännvidden är enorm i denna forskning som hävdar att nätverksmönster återfinns överallt: från enskilda organismer till komplicerade aggregat av människor (Barabási 2003).

Något som skrämmer många humanvetare är tanken på en deterministisk värld. En föreställning, som bör passa den som vill undvika determinism, är *nischkonstruktion* (Odling-Smee et al 2003). Inriktningen ser adaptation som ”en, dynamisk, ömsesidig interaktion mellan processer av naturligt urval och nischkonstruktion”. Såväl gener som omgivning samverkar vid konstruktionen av fenotyper. Genom nischer påverkar organismer sin omgivning så att selektionstrycket minskar. Resultatet blir ett ekologiskt arv genom vilket den förändrade omgivningen efter hand tas över av organismens avkomma. Då organismer med egenskaper som passar den nya omgivningen favoriseras får detta selektionskonsekvenser. Företrädarna för tanken om nischbildning placerar den

tillsammans med naturligt urval, drift och mutationer som huvudorsaker till evolutionen (Laland & Brown 2006: 95ff). Människan har bl.a. använt sig av nischbildning för att förändra den materiella kulturen. Om hon aktivt förändrar omgivningen och detta ger evolutionseffekter är tanken på direktsamband mellan gen och beteende omöjlig att upprätthålla (Odling-Smee et al 2003: 3ff, 26ff, kapitel 6 och 9). Människan har förändrat jorden på ett avgörande sätt och har också potential att förstöra den. Uppfinningsrikedomen är så stor att förmågan att hantera effekterna av den släpar efter (Ornstein & Ehrlich 1990: 10f). Humanvetare, som saknar mänsklig handling och kulturella processer inom evolutionsforskningen, erbjuds alltså nu nischkonstruktion.

Inom biologiskt präglade discipliner arbetar man med ämnen som är välbekanta för statsvetare. McDermott (2009: 571) pekar på sådant som ras, röstning, samarbete och konflikt, aggression, koalitionsbildande och -bibehållande, dominans- och statushierarkier, känslors inverkan på beslutsfattande och ursprung för sociala och politiska attityder och beteenden.

Även om evolutionstänkandet skulle finna fast(are) mark för den humanvetenskapliga analysen bör man visa ödmjukhet inför vad som är möjligt. Vi lär inte i första taget finna definitiva lösningar på samhällsproblemen. ”Att filosofera handlar inte om att komma fram till slutgiltiga svar. Det är ett oavslutat, omtänksamt sökande, en förpliktelse att tänka systematiskt om viktiga frågor utan att lova att lösa dem en gång för alla, att testa idéer i praktiken, ett sökande efter resultaten av resultaten” (Stivers 2008: 127). Evolutionstänkandet har en avgjord fördel i att det ”försöker förklara både samtida beteendemönster och ursprung för de impulser, institutioner och preferenser som driver på beteendet” (Boyd & Richerson 2005: 252), dvs. strävar till både ultimata och omedelbara förklaringar.

Vetenskapen företräder inte alltid det rena sanningssökandet. Enligt Farmer (2007: 77f) kan biologin, i hans fall neurovetenskapen, antingen ge stöd till dominerande ekonomisk teori, konkret neoklassisk teori, eller följa nya, biologiskt grundade, forskningsresultat oavsett vart de leder. Problem uppstår om de ekonomiska rationalitetsmodellerna konfronteras med en neurovetenskaplig föreställning om att människan fundamentalt är emotionellt styrd. Farmer själv tror att det initiala intresset för neurovetenskap hos samhällsvetare går ut på att söka stöd för etablerade teorier. Belöningssystemen finns inom disciplinerna, och den som går mot huvudlinjen ställs utanför.

VAD FINNS DET FÖR BIOLOGISKT PRÄGLAD FORSKNING INOM STATSIVETENSKAPEN?

”Det politiska tänkandets historia är interfolierat med försök att etablera en naturlig grund för politik” (Edwards 2003: 280), och just nu ser vi ännu ett försök att introducera evolutionsbiologiskt tänkande som dock tas emot med ringa entusiasm av forskare i huvudlinjen. Huruvida just statsvetenskapen generellt är mer negativ till biologi än andra humanvetenskapliga discipliner är oklart. Det kan mycket väl vara så att ”så gott som hela forskningsagendan inom statsvetenskapen är isolerad från den omfattande biologiska kunskap som har byggts upp under de senaste femtio åren” (Hibbing & Smith 2007: 6).

Biologin återkom till statsvetenskapen på 1960-talet, efter ett nästan halvsekkel långt uppehåll, nu med stark satsning på *biopolitik*. Sedan dess har det funnits en kontinuerlig biologisk tradition inom statsvetenskapen (Blank & Hines 2001). ”International Political Science Association” bildade en forskningskommitté för biologi och politik 1970 och från denna utgick ”Association for Politics and the Life Sciences” vid 1970-talets slut. Den hade flera hundra medlemmar och startade en tidskrift, *Politics and the Life Sciences* (1982), som fortfarande utkommer (Somit 2005: 435). Inom inriktningen har ett antal viktiga arbeten presterats. Man kan t.ex. nämna författare som Peter A. Corning (2005), Roger D. Masters (1989) och Glendon A. Schubert (1989). Biopolitiken har dock högst marginellt påverkat huvudlinjen inom statsvetenskapen.

På vilket sätt hanteras resultaten från evolutionsvetenskapen? Om man ser vissa mänskliga drag som naturgivna och oföränderliga och tar dem som vägvisare till den rätta organiseringen av samhället kan det leda till problem genom att kulturella processer försvinner (McKinnon & Silverman 2005: 14). Det gäller att klargöra vad slutsatsen om medföddhet bygger på: är det bedömning av selektion i människans förflutna eller är det analogier med de stora aporna, och vad vet vi egentligen om det ena eller andra? Båda kan vara viktiga för förståelsen av människan, men det gäller att gå varsamt fram. Att tillskriva människan medfödda och oföränderliga egenskaper ger problem då det mesta hon gör i samhället har en kulturell aspekt som kan dämpa eller förstärka det eventuellt medfödda. Det gäller t.ex. sådant som manlig aggression och dominans, vad som är typiskt manligt eller kvinnligt, skillnader i intelligens och beteende beroende på ras osv. (MacKinnon & Fuentes 2005; McKinnon 2005; Leatherman & Goodman 2005: 183ff). Varsamhet är speciellt viktig om

man har för avsikt att använda evolutionsforskningen till att angripa centrala mänskliga värden och den politiska demokratin.

Ingenting är givet när vi ger oss in på att precisera den mänskliga naturen. Om vi väljer ett för statsvetenskapen centralt problem, nämligen maktrelationerna i samhället, föreligger ingen enighet mellan biologiskt präglade inriktningar. Å ena sidan hävdas att människan präglas av dominansrelationer uppifrån och ned, egoism och aggression (jfr Somit & Petersen 2003a: 6). Å andra sidan finns uppfattningen att det ursprungliga mänskliga flocksamhället var starkt egalitärt med altruistiska drag hos individerna (Boehm 1999; Johnson & Earle 2000: 89). I kognitionsvetenskaperna finns det lite för envar, och en och samma vetenskapliga litteratur kan hos olika statsvetare läggas till grund för klart olika slutsatser. Man kan förstås inte bara välja det som passar utan att se till den diskussion som presenterar alternativen (Gunnel 2007: 711, 722ff). Både till höger och vänster väljer man ändå ibland, medvetet eller inte, ut de forskningsresultat som verkar stödja den egna ideologin (Blank 2007: 179).

Inte heller råder det enighet inom biopolitiken i värdering av vetenskapliga metodologier. Några ser mest nackdelar med sådant som surveyanalyser, experiment, spelteori och matematiska modellbyggen och ställer krav på att metodologier ska bygga på realistiska premisser för att vara meningsfulla (jfr Somit & Petersen 2003a: 8ff). Andra ser fördelar med experiment (Gintis et al 2005: 5), spelteori och formella modeller. Både formella modeller och experiment förutsätter normalt en kalkylerande (och ofta rationell) aktör (t.ex. Henrich et al 2004; Orbell et al 2004) vilket står i motsättning till föreställningar om fundamental relationism, brist på medvetenhet och oklara val (Schaik & Kappeler 2010: 10f; Lundquist 2007). Det finns också forskare som föredrar att kombinera experiment och empiriska studier (Henrich & Henrich 2007: 4).

Maningen till varsamhet betyder inte att vi kan avstå från de insikter evolutionstänkandet ger. Generellt är det sannolikt nödvändigt att humanvetenskapen, för sin egen trovärdighets skull, inkorporerar neurovetenskapens nyheter. I princip fordrar alla statsvetenskapliga problem en biologianknytning. I några fall är det helt uppenbart. Att exempelvis teoretisera kring beslutsfattande utan kunskaper om den mänskliga hjärnans funktionssätt är inte rimligt, och detsamma gäller troligen ”varje respektabel beteendeparadigm” (Blank 2003: 63f).

Ett viktigt område för statsvetenskaplig analys är organisering med frågor om människans socialitet i meningen benägenhet för samverkan

med andra människor. Ambitionen är att finna själva grunden för den sociala och politiska ordningen. Hur ska man förstå att en varelse, som verkat i små flockar i miljontals år, plötsligt agerar i ett samhälls- eller i ett massamhälle? Det finns en omfattande diskussion (Caporael 2001; Dunbar 2003; Richerson & Boyd 2005) i vilken statsvetare i ökande utsträckning medverkar.

Klassiska problem, som politiska attityder, valet av politiskt parti och ideologi, benägenhet till participation och röstningsbeteende har varit föremål för analys, bl.a. med frågan om vad genetiska förhållanden spelar för roll. Den klassiska metoden med tvillingundersökningar (en- och tvåäggstvillingar, tvillingar uppvuxna i samma och i olika miljöer), som är både flitigt använd och kontroversiell, har varit en viktig metodologi (Alford & Hibbing 2008: 84ff). Det verkar som om dessa korrelationsövningar faller i god jord hos stora positivistiskt präglade tidskrifter.

VILKA ÄR UTSIKTERNA FÖR MER BIOLOGIANVÄNDNING INOM STATSVETENSKAPEN?

Hos det stora flertalet humanvetare är entusiasmen inför utflykter i biologiskt tänkande behärskad – för att uttrycka det milt (jfr Turner 2002: 48; Bearman 2008; van den Berghe 1990). Masters (1993: 143) menar att de flesta samhällsvetare har ignorerat evolutionsperspektivet eller sökt bekämpa det ”genom att bakom anonymiteten vid peer review motarbeta publicering av vetenskapliga arbeten som de varken förstår eller respekterar”. Vissa bedömare tycker t.o.m. statsvetenskapen är sämst på biologianknytning av jämförbara discipliner (Hibbing & Smith 2007: 7). Samhällsvetare som försökt använda biologiska kategorier möter ofta negativa reaktioner från sitt forskarsamhälles huvudlinje.

Hur ska motståndet förstås? Allmänt sociala förklaringar är dels att man av politisk korrekthet undviker biologisk anknytning – socialdarwinister har efterlämnat ett obehagligt arv – dels att man inte vill hamna i de religiösa konflikter som darwinismen verkar vara predisponerad för. Avståndstaganden grundas också i ärlig övertygelse om att biologin inte har mycket att bidra med till studiet av människan i det moderna samhället. Masspolitik framstår som starkt omgivningsbetonad vilket gör biologin mindre angelägen. En fundamental cartesiansk syn är ett hinder för många: det är kroppen och inte sinnet som är föremål för evolution (Hibbing & Smith 2007: 7ff; van den Berghe 1990; Barkow 2006: 13ff). Levins och Lewontin (1998: xii) menar att det är naivt att se motsättningar i själva

evolutionsfrågan som huvudsaken. ”Den verkliga stridsfrågan är politisk”. De kraftfullaste avståndstagandena kommer från vad Barkow (2006: 17ff) kallar ”kulturell vänster” (jfr Segerstråle 2006). Mest märks biologins frånvaro i utbildningen. För amerikanskt vidkommande, där forskningen ändå haft en viss omfattning, finns det nästan ingenting i forskar- och grundutbildningen (Hibbing & Smith 2007: 8f). Själv är jag övertygad om att den viktigaste förklaringen till att biologin saknas är forskarnas lättja; det kräver en stor insats att läsa in forskningsområden som är mycket olika det invanda (jfr Alford & Hibbing 2008: 185). Att belöningarna inte kan förväntas komma omedelbart spelar säkert också en roll.

Biologiskt orienterad forskning om människan i samhället fordrar sannolikt *fler*disciplinära ansatser. Individerna har svårt att behärska den kunskapsmassa som krävs (Caporael & Brewer 2000: 25). Därutöver krävs en *tvärvetenskaplig* grund. Alla som medverkar måste ha en god orientering i både evolutionstänkande och någon humanvetenskaplig disciplin. Först därefter kan flera forskare med djup kunskap i sina respektive discipliner gemensamt arbeta i projekt (jfr Alford & Hibbing 2008: 185f; Tingley 2006: 27). Humanvetare måste allmänt förstå de biologiska metodologierna och kunna diskutera dem (Hibbing & Smith 2007: 119). Motsvarande krav måste förstås ställas på biologer som forskar om mänskliga samhällen. Humanvetenskaplig disciplinutbildning måste alltid kombineras med studier i relevanta delar av biologin och detta måste därför börja redan på grundutbildningsnivå (jfr Barkow 2006: 33f). Kognitionsforskning kan utgöra en bra utgångspunkt.

Referenser

- ALFORD, JOHN R. & HIBBING, JOHN R., 2004. ”The Origin of Politics: An Evolutionary Theory of Political Behavior”, *Perspectives on Politics* 2, s 707–723.
- ALFORD, JOHN R. & HIBBING, JOHN R., 2008. ”The New Empirical Biopolitics”, *Annual Review of Political Science* 11, s 183–203.
- ARIEU, ANDRÉ, 2003. ”Ernst Mayr’s ’ultimate/proximate’ distinction reconsidered and reconstructed”, *Biology and Philosophy* 18, s 553–565.
- BARABÁSI, ALBERT-LÁSZLÓ, 2003. *Linked: How Everything Is Connected to Everything Else and What It Means for Business, Science, and Everyday Life*. New York: A Plume Book.

- BARKOW, JEROME H. (red), 2006. *Missing the Revolution: Darwinism for Social Scientists*. Oxford: Oxford University Press.
- BEARMAN, PETER, 2008. "Exploring Genetics and Social Structure", *American Journal of Sociology* 114 suppl., s v-x.
- BLANK, ROBERT H., 2007. "Policy Implications of the New Neuroscience", *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics* 16, s 169-180.
- BLANK, ROBERT H. & HINES JR, SAMUEL M., 2001. *Biology and Political Science*. London: Routledge.
- BOEHM, CHRISTOPHER, 1999. *Hierarchy in the Forest: The Evolution of Egalitarian Behavior*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- BOYD, ROBERT & PETER J. RICHERSON, 2005. *The Origin and Evolution of Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- CAMERER, COLIN F., 2008. "The Potential of Neuroeconomics", *Economics and Philosophy* 24, s 369-379.
- CAMERER, COLIN F., LOEWENSTEIN, GEORGE & PRELEC, DRAZEN, 2005. "Neuroeconomics: How Neuroscience Can Inform Economics", *Journal of Economic Literature* XLIII, s 9-64.
- CAPORAEL, LINNDA R., 2001. "Parts and Wholes: The Evolutionary Importance of Groups, s 241-258 i Sedikides, Constantine & Brewer, Marilyn B. (red), *Individual Self, Relational Self, Collective Self*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
- CAPORAEL, LINNDA R. & BREWER, MARILYNN B., 2000. "Metatheories, Evolution, and Psychology: Once More with Feeling", *Psychological Inquiry* 11, s 23-26.
- CASTORIADIS, CORNELIUS, 1975. *The Imaginary Institution of Society* [L'institution imaginaire de la société]. Cambridge: Polity Press 1987.
- CORNING, PETER A., 2005. *Holistic Darwinism: Synergy, Cybernetics, and the Bioeconomics of Evolution*. Chicago: The University of Chicago Press.
- DAHL, ROBERT A., 2006. *On Political Equality*. New Haven: Yale University Press.
- DUNBAR, ROBIN I. M., 2003. "The Social Brain: Mind, Language, and Society in Evolutionary Perspective", *Annual Review of Anthropology* 32, s 163-181.
- DUNBAR, ROBIN I. M., 2007. "Evolution and the social sciences", *History of the Human Sciences* 20, s 29-50.
- EDWARDS, JASON, 2003. "Evolutionary psychology and politics", *Economy and Society* 32, s 280-298.

- FARMER, DAVID JOHAN, 2007. "Neuro-Gov: Neuroscience as Catalyst", *Annals of the New York Academy of Sciences* 1118, s 74–89.
- FREESE, JEREMY, 2008. "Genetics and the Social Science Explanation of Individual Outcomes", *American Journal of Sociology* 114, Suppl., s 1–35.
- GINTIS, HERBERT, BOWLES, SAMUEL, BOYD, ROBERT & FEHR, ERNST (red), 2005. *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life*. London: The MIT Press.
- GOODIN, ROBERT E. (red), 1996. *The Theory of Institutional Design*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GUNNELL, JOHN G., 2007. "Are We Losing Our Minds? Cognitive Science and the Study of Politics", *Political Theory* 35, s 704–731.
- HAMMERSTEIN, PETER (red), 2003. *Genetic and Cultural Evolution of Cooperation*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- HENRICH, JOSEPH, BOYD, ROBERT, BOWLES, SAMUEL, CAMERER, COLIN F., FEHR, ERNST & GINTIS, HERBERT (red), 2004. *Foundations of Human Sociality: Economic Experiments and Ethnographic Evidence from Fifteen Small-Scale Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- HENRICH, NATALIE & HENRICH, JOSEPH, 2007. *Why Humans Cooperate: A Cultural and Evolutionary Explanation*. Oxford: Oxford University Press.
- HIBBING, JOHN R. & ALFORD, JOHN R., 2004. "Accepting Authoritative Decisions: Humans as Wary Cooperators", *American Journal of Political Science* 48, s 62–76.
- HIBBING, JOHN R. & SMITH, KEVIN B., 2007. "The Biology of Political Behavior: An Introduction", *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 614, s 6–14.
- JOHNSON, ALLEN W. & EARLE, TIMOTHY, 2000. *The Evolution of Human Societies: From Foraging Group to Agrarian State*. Stanford, Cal: Stanford University Press.
- KAGAN, JEROME, 1998. *Three Seductive Ideas*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- LAKOFF, GEORGE & JOHNSON, MARK, 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- LALAND, KEVIN N. & BROWN, GILLIAN R., 2006. "Niche Construction, Human Behavior and the Adaptive-Lag Hypothesis", *Evolutionary Anthropology* 15, s 95–104.
- LEATHERMAN, THOMAS & GOODMAN, ALAN, 2005. "Context and Complexity in Human Biological Research", s 179–195 i McKinnon, Susan & Silverman, Sydel (red), *Complexities: Beyond Nature & Nurture*. Chicago: The University of Chicago Press.

- LEVINS, RICHARD & LEWONTIN, RICHARD, 1998. Foreword, s. xi–xv i Goodman, Alan H. & Leatherman, Thomas L. (red), *Building a New Biocultural Synthesis: Political-Economic Perspectives on Human Biology*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- LUNDQUIST, LENNART, 2007. *Att hantera humanvetenskapens tudelning*. Malmö: Liber.
- MACKINNON, KATHERINE C. & FUENTES, AGUSTIN, 2005. "Reassessing Male Aggression and Dominance: The Evidence from Primatology", s 84–105 i McKinnon, Susan & Silverman, Sydel (red), *Complexities: Beyond Nature & Nurture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- MASTERS, ROGER D., 1989. *The Nature of Politics*. New Haven: Yale University Press.
- MAYR, ERNST, 1961. "Cause and Effect in Biology", *Science* 134, Nr. 3489, s 1501–1506.
- MCDERMOTT, ROSE, 2009. "Mutual Interests: The Case for Increasing Dialogue between Political Science and Neuroscience", *Political Research Quarterly* 62, s 571–583.
- MCKINNON, SUSAN, 2005. "On Kinship and Marriage: A Critique of the Genetic and Gender Calculus of Evolutionary Psychology", s 106–131 i McKinnon, Susan & Silverman, Sydel (red), *Complexities: Beyond Nature & Nurture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- MCKINNON, SUSAN & SILVERMAN, SYDEL (red), 2005. *Complexities: Beyond Nature & Nurture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- NORTH, DOUGLASS C., 2005. *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- ODLING-SMEE, F. JOHN, LALAND, KEVIN N. & FELDMAN, MARCUS W., 2003. *Niche Construction: The Neglected Process in Evolution*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- ORBELL, JOHN, MORIKAWA, TOMONORI, HARTWIG, JASON, HANLEY, JAMES & ALLEN, NICHOLAS, 2004. "Machiavellian' Intelligence as a Basis for the Evolution of Cooperative Dispositions", *American Political Science Review* 98, s 1–15.
- ORNSTEIN, ROBERT & EHRLICH, PAUL, 1990. *New World New Mind: Moving Toward Conscious Evolution*. Cambridge, MA: Malor Books 2000.
- PLOTKIN, HENRY, 2002. *The Imagined World Made Real: Towards a Natural Science of Culture*. London: Penguin Books.
- RICHERSON, PETER J & BOYD, ROBERT, 2005. *Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution*. Chicago: The University of Chicago Press.

- SCHAIK, CAREL P. & KAPPELER, PETER M., 2006. "Cooperation in primates and humans: closing the gap", s 3–21 i Kappeler, Peter M. (red), *Cooperation in Primates and Humans: Mechanisms and Evolution*. Berlin: Springer.
- SCHUBERT, GLENDON A, 1989. *Evolutionary Politics*. Carbondale, Ill: Southern Illinois University Press.
- SCHULTZ, EMILY, 2009. "Resolving the Anti-Antievolutionism Dilemma: A Brief for Relational Evolutionary Thinking in Anthropology", *American Anthropologist* 111, s 224–237.
- SEGERSTRÅLE, ULLICA, 2006. "Evolutionary Explanation: Between Science and Values", s 121–147 i Barkow, Jerome H. (red), *Missing the Revolution: Darwinism for Social Scientists*. Oxford: Oxford University Press.
- SHERRATT, ANDREW, 2000. "Envisioning global change: A long-term perspective", s 115–132 i Denmark, Robert A., Friedman, Jonathan, Gills, Barry K. & Modelski, George (red), *World System History: The social science of long-term change*. London: Routledge.
- SOMIT, ALBERT & PETERSON, STEVEN A., 2003a. "From Human Nature to Public Policy: Evolutionary Theory Challenges the 'Standard Model'", s 3–18 i Somit, Albert & Peterson, Steven A. (red), *Human Nature and Public Policy: An Evolutionary Approach*. New York: Palgrave Macmillan.
- SOMIT, ALBERT & PETERSON, STEVEN A., (red), 2003. *Human Nature and Public Policy: An Evolutionary Approach*. New York: Palgrave Macmillan.
- STIVERS, CAMILLA, 2008. *Governance in Dark Times: Practical Philosophy for Public Service*. Washington, DC: Georgetown University Press.
- TINGLEY, DUSTIN, 2006. "Neurological imaging as evidence in political science: a review, critique, and guiding assessment", *Social Science Information* 45, s 5–33.
- TURNER, JONATHAN H., 2002. *Face to Face: Toward a Sociological Theory of Interpersonal Behavior*. Stanford, Cal: Stanford University Press.
- UDRY, J. RICHARD 1995. "Sociology and Biology: What Biology Do Sociologists Need to Know?", *Social Forces* 73, s 1267–1278.
- VAN DEN BERGHE, PIERRE L., 1990. "Why Most Sociologists Don't (and Won't) Think Evolutionary", *Sociological Forum* 5, s 173–185.
- WILSON, EDWARD O., 1998. *Consilience: The Unity of Knowledge*. London: Abacus 1999.

Studiet av krig och fred har alltid varit ett centralt forskningsfält inom statsvetenskapen. Krig och fred är ett komplext problemområde att studera, vilket kräver multidisciplinära perspektiv och metoder. Statsvetenskap är delvis en "naturlig" hemvist för freds- och konfliktforskning eftersom disciplinen karakteriseras av "hälsosamma" eklektiska inslag från t.ex. juridik, ekonomi, psykologi, sociologi och historia. Under 1950-talet växer den mer renodlade fredsforskningen sig stark mot bakgrund av två världskrig och ett tilltagande kallt krig mellan supermakterna med dess överhängande risk för kärnvapenkrig. Parallellt med fredsforskningen utvecklas och institutionaliseras subdisciplinen internationella relationer (IR).

I denna artikel argumenterar jag för att forskningsområdet freds- och konfliktforskning till stor del definierats utifrån den kontext och dynamik som kalla kriget skapade samt av ett antagonistiskt avståndstagande från det dominerande paradigmet – realismen – inom internationella relationer. Fredsforskningen definierar sig i och med det som ett alternativt paradigm. Slutet på kalla kriget innebar flera "existentiella" utmaningar både för IR och fredsforskningen. Samtidigt hävdar jag att IR antagit och övervunnit flera av dessa utmaningar genom att bredda forskningsområdet med ett kritisk reflekterande inom disciplinen och bejakande av en pluralism vad gäller perspektiv och metoder. Fredsforskningen däremot har inte haft samma kritiska introspektiva debatt som den inom systerdisciplinen IR och därför har ämnet utvecklats i motsatt riktning (se vidare Jutila m.fl. 2008). Fredsforskningen kan idag karakteriseras som "main stream" och de kritiska perspektiv som krävs för en förnyelse av forskningsfronten saknas i hög grad. Vi kan därför observera en något paradoxal situation av omvända roller, där fredsforskarna idag försvagat sin alternativa roll som kritisk granskande genom "normalisering" och institutionalisering av ämnet. Samtidigt har flera IR-forskare anammat en mer ambitiös och radikal forskningsagenda som t.ex. den vi ser inom kritiska säkerhetsstudier (se t.ex. Booth 2005).

FREDSFORSKNINGEN – EN REAKTION PÅ REALISMENS DOMINANS

Internationella relationer som disciplin etablerades under mellankrigstiden, då det rådde en optimism om möjligheterna att skapa fred och ordning på den internationella arenan. Genom skapandet av internationella organisationer som Nationernas Förbund (NF), utvecklandet av rättsregler, folkrätt och förespråkandet av en världsregering, närdes idén om möjligheten att skapa världsfred. Tyngdpunkten i forskningen låg på att identifiera faktorer som bör existera i internationell politik för att få till stånd en hållbar fred. Denna optimism grusades emellertid i och med andra världskrigets utbrott. Efterkrigsperiodens forskning kom istället att fokusera på studier kring de faktiska internationella förhållanden och tog därmed avstånd från den tidigare idealism som präglade disciplinen.

Utvecklingen och institutionaliseringen av IR sker i skuggan av det framväxande kalla kriget mellan supermakterna och förflyttas geografiskt från Europa till USA. Disciplinens gränser blir allt skarpare och de ”mjukare” frågorna om fred, rättvisa och utveckling nedprioriteras. De dominerande problemkomplexen handlar istället om makt, säkerhet, anarki, överlevnad, traditionell utrikespolitik och diplomati. Hans Morgenthaus pessimistiska tes om människans inneboende aggressivitet och beskrivning av internationell politik som en maktkamp mellan suveräna stater blir nu den dominerande och ledande teoritraditionen inom klassisk realism. ”The drive to live, to propagate and to dominate are common to all men ... The tendency to dominate, in particular, is an element of all human associations” (Morgenthau, citerad i Groom 1988: 98). Kenneth Waltz vidareutvecklar och abstraherar realismens teser i sin banbrytande bok, *Man, the State and War* (1959) men väljer att lägga tonvikt på den internationella strukturen, nämligen det anarkiska förhållande som råder i internationell politik. För neo-realismen innebär anarkin en avsaknad av internationell auktoritet, vilket genererar osäkerhet i internationell politik och återkommande hot mot statens överlevnad. Nationella intressen handlar till stor del om att maximera statens makt enligt devisen ”vill du ha fred, förbered för krig.” Det i sin tur resulterar i ett makt- och säkerhetsdilemma i vilket en stats strävan till makt underminerar en annan stats säkerhet. Krig antas vara bestående inslag och återkommande fenomen inom internationell politik. Konsekvenserna av den typen av teori-bildning blir att man prioriterar forskning kring hantering av kriser, krig och konflikter framför studier om t.ex. Immanuel Kants vision om den

”eviga freden.” Under kalla krigets dagar sker därför en massiv expansion av forskningsfältet strategiska säkerhetsstudier.

Det är i kölvattnet av den ”minimalistiska” fredsagendan i det vetenskapliga studiet av internationella relationer och realismens hårda gränsättning gentemot andra discipliner som fredsforskningen växer fram (se vidare Väyrynen 1986). Flera forskare vänder sig mot den ensidiga och pessimistiska politiska analys som presenteras av det internationella systemet. Den snäva definition av fred som ett tillstånd av icke-krig innebär ett sökande efter nya normativa utgångspunkter i forskningen (Hettne 1991: 16). Fredsforskningens utveckling under 1950-talet sker parallellt med fredsrörelsens ökande aktivism och spridning bland allmänheten, i och med den tilltagande risken för ett kärnvapenkrig mellan supermakterna. Krav på nedrustning, gemensam säkerhet och kärnvapenfria zoner är några exempel på mobiliserande paroller inom fredsrörelserna.

Första och andra generationens fredsforskning skiljer sig från traditionell IR främst på tre punkter (Rogers & Ramsbotham 1999; Wiberg 1976; Ramsbotham *et al* 2005). För det första finns det en tydlig normativ agenda, där den uttalade ambitionen för forskningen är att skapa fred. Målsättningen är att genom systematiska och oftast kvantitativa studier av internationella relationer undersöka hur fred kan uppnås. Den framväxande disciplinen kan därför beskrivas som tillämpad forskning. Föregångare och rollmodell för fredsforskarna är Quincy Wrights klassiska studie *A Study of War* (1942) och Lewis F. Richardsons omfattande statistiska studier om ”dödliga gräl” (1960). University of Michigan blir snabbt tongivande inom fredsforskningen genom sitt projekt ”Correlates of War” och det är också här som den välrenommerade tidskriften *Journal of Conflict Resolution* lanseras tillsammans med den internationellt kända forskargruppen vid Stanford University (med bland annat Herbert Kelman, Kenneth Boulding, Anatol Rapoport och Harold Laswell).

I Norden är det främst norrmannen Johan Galtung som framstår som den ledande fredsforskaren med etablering av Peace Research Institute (PRIO) 1959 och kort därefter lanseringen av vad som idag är en världsledande tidskrift *Journal of Peace Research*. Galtung beskriver fredsforskningens inriktning i medicinska metaforer. Syftet för forskningen är att diagnosticera tillståndet i internationell politik och föreslå konkreta åtgärder för att bota de ”sjukdomar” (krig, konflikter) som finns för att uppnå inte bara negativ fred, dvs. frånvaron av fysiskt våld, utan även positiv fred som inkluderar social rättvisa, mänsklig frigörelse, osv. Galtung

(1990) myntar begreppet strukturellt våld som blir centralt i förståelsen av positiv fred. Patomäki (2001: 726) understryker: "Peace research is an applied science charged with the task not only of presenting how things actually are, but also of telling how they should be. Just as the normative objective of medicine is health, the objective of peace research is peace. Therefore, not only are peace researchers expected to produce original high-quality studies, they must also be relevant."

För det andra utmärker sig fredsforskningen genom sin starka betoning på multidisciplinära ansatser. Krig och fred är komplexa problem och fredsforskare är därför nödgade att söka sig till andra discipliner. Det är i detta sökande och möte över disciplinränsar som tvärvetenskapen uppstår. För det tredje betonar fredsforskningen vikten och kopplingen mellan teori och praktik. Under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet lägger andra generationens fredsforskare allt större vikt vid akademikers centrala roll i praktisk konfliktlösning. Speciellt i Nordamerika utvecklas en rad akademiska och tvärvetenskapliga centrumbildningar där konflikter studeras som generiska och som existerande på alla nivåer (från individ- till internationell nivå).

John Burtons banbrytande bok om djupt rotade konflikter (1969), och senare antologi om internationell konfliktlösning (1986) tillsammans med Edvard Azar, utmanar traditionellt tänkande kring stater och konflikter. Här betonas kopplingen mellan stat-samhälle, vilket tidigare inte ansågs relevant trots stigande antal inomstatliga konflikter med tydliga internationella kopplingar. Burton och Azar hävdar att djupt rotade konflikter handlar om otillfredställda mänskliga behov såsom identitet, autonomi, säkerhet och erkännande. Dessa konflikter kräver därför en annan typ av problemlösande strategi. Makt och manipuleringsstrategier anses enbart förvärra konflikterna. En distinktion görs mellan dispyt (intressen) och konflikt (universella mänskliga behov) för att påtala skillnaden mellan distributiva ("win-lose") och integrativa ("win-win") förhandlingar. För att undvika nollsummespel som ofta präglar djupt rotade och svårlösta konflikter, argumenterar de för problemlösande analytiska workshops där akademiker spelar rollen som facilitator. Herbert Kelman, professor vid Harvard University, har i årtionden bistått och främjat samtal mellan israeler och palestinier i den här typen av workshops (se t.ex. Kelman 2002). Liknande format har också hållits bl.a. på Cypern, i Sydafrika och Nordirland. Under senare tid har emellertid en växande kritik riktats mot konfliktlösningssparadigmet, med dess starka betoning på universella

mänskliga behov och dess bristande uppmärksamhet på maktstrukturer. Konflikttransformation, som är en vidareutveckling av konfliktlösning, betonar i högre grad omvandling än regelrätt lösning av konflikter och lägger större vikt vid maktanalys och rättvisefrågor och deras betydelse för mänsklig frigörelse (se t.ex. Lederach 1995). Sammanfattningsvis kan noteras hur fredsforskningen och IR tidvis har utvecklats i motsats till varandra samtidigt som båda forskningsfälten domineras av nordamerikanska forskare.

UTVECKLINGEN AV FREDS- OCH KONFLIKTFORSKNING I SVERIGE

I Sverige har fred, nedrustning, global rättvisa, gemensam säkerhet och utveckling varit centrala frågor för allmänheten, forskningen och svensk utrikespolitik. Ett antal policyinstitut såsom SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) etablerades i början av 70-talet. Göteborgs, Lunds och Uppsala universitet tilldelades strategiska forskningsmedel för att vidareutveckla den tvärvetenskapliga fredsforskning som initierats vid dessa akademiska lärosäten. Däremot valde man att bibehålla studiet av internationell politik inom disciplinen statsvetenskap efter att en kommitté, som tillsatts av regeringen, ventilerat frågan. Detta beslut avvek från den generella trenden i Europa och USA att skapa självständiga IR-institutioner (Jönsson 2007: 24).

Fredsforskningens akademiska miljöer i Sverige har över tid utvecklat olika forskningsprofiler och grad av institutionalisering. I Lund skapade Håkan Wiberg, sedermera professor i sociologi, LUPRI (Lund University Peace Research Institute). Hans forskning följde i stor utsträckning den av Galtung inspirerade normativa målsättningen att skapa fred genom systematisk och positivistisk metodtillämpning. Fredsforskningen i Lund har sedan dess haft en varierande forskningsprofil, beroende på vem som innehaft föreståndarskapet i ämnet. Under en begränsad tid på 1980-talet fanns även en självständig institution. År 2006 tillträdde jag tjänsten som föreståndare för freds- och konfliktforskning och ämnet flyttades till statsvetenskapliga institutionen, vilken anses representera forskningsfronten av svensk IR-forskning. Ett nytt undervisnings- och forskningsprogram har lanserats som till viss del bygger vidare på tidigare forskningssamarbete mellan statsvetare och internationella historiker. Den nya forskningsprofilen betonar folkrätt, förhandling och internationella normers betydelse

i krig och fred samt flervetenskap mer än tvärvetenskap. Det har resulterat i en aktiv rekrytering av forskare och lärare från olika fakulteter och discipliner såsom historia, ekonomi, antropologi, juridik, teologi och statsvetenskap.

I Göteborg initierades fredsforskningen genom att man höll ett flertal tvärvetenskapliga seminarier på tematiken och ämnet institutionaliserades snabbt inom universitet. En stolsprofessur skapades 1985 vilken tillträdades av ekonomhistorikern Björn Hettne som varit den drivande kraften bakom fredsforskningens etablering i Göteborg. Stolsprofessuren möjliggjorde också att forskarutbildning nu kunde bedrivas. Padrigu (Peace And Development Research Institute at Göteborg University) expanderade snabbt och blev en egen självständig institution med en distinkt forskningsprofil som betonar fred och utveckling mer än krig och konflikt, och där strukturell ojämlikhet, knapphet och fattigdom står i centrum för forskningen. Idag har ämnet valt att ingå i en paraplyinstitution, School of Global Studies, med flera andra discipliner vilket kan tolkas som en önskan om att bejaka en mer multidisciplinär karaktär av ämnet.

Uppsala är det enda universitet där det idag finns en självständig institution inom freds- och konfliktforskning. Statsvetaren Peter Wallensteen tillträdde den nyinrättade Dag Hammarskjöldsprofessuren i freds- och konfliktforskning 1985. Utmärkande för Uppsalas forskning har främst varit dess betoning på traditionell konfliktanalys och kvantitativa studier (se vidare Wallensteen 1986). På senare år har emellertid fler kvalitativa och komparativa studier utförts om fredsprocesser och hållbar fred. Fredsforskningen i Uppsala är den i särklass mest internationella miljö som fått stort genomslag, främst avseende deras forskning och rapporter som generas från konflikt databasen Uppsala Conflict Database (UCDP). Den används som en auktoritet på forskningsområdet av de flesta internationella fredsforskare när det gäller identifiering av breda konfliktmönster.

Forskningssamarbetet mellan de olika lärosätena var under flera årtionden mycket begränsat, främst på grund av olika vetenskapliga uppfattningar om fredsforskningens inriktning och metodologi. Under senare år har dock dessa meningsskiljaktigheter överbryggs och nationella konferenser i freds- och konfliktforskning hålls vartannat år sedan 2006. Sammanfattningsvis kan man säga att svensk fredsforskning idag utmärker sig bl.a. genom att generera flera policy-relevanta studier för svenska myndigheter som Utrikesdepartementet och Sida. Samtidigt finns det

behov av kritiskt och introspektivt reflekterande kring nuvarande och framtida forskningsriktningar samt i vilket avseende fredsforskningen är eller bör vara distinkt från systerdisciplinen IR.

FREDSFORSKNING SOM "MAIN STREAM" OCH FRAMTIDA UTMANINGAR

Kalla krigets slut innebar början på en kritisk introspektion inom IR när det gäller ämnets innehåll och gränser. Den så kallade kritiska vändning som uppstod innebar att disciplinen öppnades upp för debatter såsom den mellan positivism, konstruktivism och poststrukturalism. Alternativa perspektiv inom feministisk teori och kritiska säkerhetsstudier bejakades som en viktig del av den framtida forskningsagendan inom IR.

Även om fredsforskningen varit starkt kopplad till kalla krigets dynamik genom sin fokusering på nedrustning, förtroendebyggande och förebyggande av kärnvapenkrig, är en liknande utveckling som den inom IR svår att observera. Några forskare hävdar till och med att de nya postpositivistiska strömningarna inom IR till viss del underminerat det normativt distinkta inom fredsforskningen (Lawler 2002: 8). Fredsforskningen kan till stor del karakteriseras som "main stream" där de två tunga och högt rankade tidskrifterna *Journal of Conflict Resolution* och *Journal of Peace Research* fungerar som "gatekeepers" för ämnets positivistiska metoder och traditionella teoriinriktning inom IR samtidigt som den normativa ambitionen tonats ner (Jutila *et al.*, 2008: 624). Denna utveckling vänder sig Johan Galtung emot och går så långt att han diskvalificerar den tidskrift han själv varit med om att etablera: "Let's forget *Journal of Peace Research* (JPR). It has betrayed the whole idea of Peace Research. To me JPR is just another American International Relations Journal, only possible lagging behind the developments of the discipline. It's no longer the Journal which I originally planned and imagined it to be" (citerad ur Jutila *et al.* 2008: 629).

Patomäki (2001: 724) understryker det faktum att fredsforskningen inte generat några nya intressanta forskningsrön på länge och att disciplinen därmed förlorat sin retoriska attraktion. Fredsforskare har t.ex. haft förvånansvärt lite att säga om terrorism. Bristen på kritiska perspektiv och förnyelse är anledningen till att några forskare går så långt som till att diagnostisera disciplinen som "död" eftersom den upphört med att kritiskt granska sin egen roll i samhället (Jutila *et al.* 2008: 625). Samtidigt

betonar Patomäki (2001:724) att ”The identity of peace research has been under discussion for nearly 40 years, yet there has never been any clear and widespread unanimity about what it is and what strictly speaking its tasks are.”

Under de senaste årtiondena har vi kunnat notera ett utökat internationellt engagemang i flera fredsbyggande operationer i syfte att skapa hållbara demokratiska institutioner för en långsiktig liberal fred. Vidare har kraven ökat på det internationella samfundet att intervensera i konflikter med grova kränkningar av mänskliga rättigheter och etnisk rensning. Det har resulterat i ett flertal humanitära interventioner, ”rättfärdiga” krig och doktriner såsom ”Responsibility to Protect (R2P).” Denna förändrade fredspraktik, som kombinerar militära maktmedel med andra former av våldsanvändning för att utifrån forcera fram en liberal fredsagenda, är en av de centrala utmaningar som fredsforskare har att granska och debattera (se t.ex. Richmond 2008). Utan fler kritiska perspektiv, dialog och reflektiva studier riskerar disciplinen att förlora sin policyrelevans och förmåga till förnyelse.

Referenser

AZAR, EDVARD & BURTON, JOHN (red), 1986. *International Conflict Resolution: Theory and Practice*. Sussex: Wheatsheaf.

BOOTH, KEN, (red), 2005. *Critical Security Studies and World Politics*. London: Lynne Rienner Publishers.

BURTON, JOHN, 1969. *Conflict and Communication: The Use of Controlled Communication in International Relations*. London: Macmillan.

GROOM, A. J. R., 1988. ”Paradigms in Conflict: The Strategist, the Conflict Researcher and the Peace Researcher”, *Review of International Studies* 14(2), s 97–115.

HETTNE, BJÖRN, 1992. *Internationella relationer*. Lund: Studentlitteratur.

JUTILA, MATTI, PEHKONEN, SAMU & VÄYRYNEN, TARJA, 2008. ”Resuscitating a Discipline: An Agenda for Critical Peace Research”, *Millenium. Journal of International Studies* 36(3), s 623–640.

JÖNSSON, CHRISTER, 2007. ”Internationell politik: hemmaplan och bortaplan”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 109(1), s 23–36.

- KELMAN, HERBERT, 2002. "Interactive Problem-solving: Informal Mediation by Scholar-Practitioner", i Bercovitch, Jacob (red), *Studies in International Mediation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- LAWLER, PETER, 2002. "Peace Research, War and the Problem of Focus", *Peace Review* 14(1), s 7-14.
- LEDERACH, JOHN, 1995. *Preparing for Peace: Conflict Transformation Across Cultures*. New York: Syracuse University Press.
- PATOMÄKI, HEIKKI, 2001. "The Challenge of Critical Theories: Peace Research at the Start of the New Century", *Journal of Peace Research* 38(6), s 723-737.
- RAMSBOTHAM, OLIVER, WOODHOUSE, TOM & MIALI, HUGH, 2005. *Contemporary Conflict Resolution. The prevention, management and transformation of deadly conflict* (2nd edition). Malden: Polity Press.
- RICHARDSON, LEWIS, 1960. *Statistics of Deadly Quarrels*. Pittsburgh: Boxwood Press.
- RICHMOND, OLIVER, 2008. "Reclaiming Peace in International Relations", *Millennium. Journal of International Studies*, 36(3). s 439-470.
- ROGERS, PAUL & RAMSBOTHAM, OLIVER, 1999. "Then and Now: Peace Research – Past and Future", *Political Studies* XLVII, s 740-754.
- WALLENSTEEN, PETER, 1986. "Om konfliktmönster i dagens värld", *Politica. Tidsskrift för politisk vetenskap* 18(3), s 263-276.
- WALTZ, KENNETH, 1959. *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- WIBERG, HÅKAN, 1976. *Konfliktteori och fredsforskning*. Stockholm: Nordstedts Tryckeri.
- WRIGHT, QUINCY, 1942. *A Study of War*. Chicago: University of Chicago Press.
- VÄYRYNEN, RAIMO, 1986. "Anarki, magt og moral: om forholdet mellem politisk realisme og fredsforskning", *Politica. Tidsskrift för politisk vetenskap* 18(3), s 243-251.

Historiska berättelser om det globala politiska rummet

Globaliseringsteori eller historisk sociologi och civilisationsanalys

---

Martin Hall

INLEDNING: TID OCH RUM I ÄMNET INTERNATIONELLA RELATIONER

I det här kapitlet kommer jag att presentera två argument. För det första hävdar jag att det sätt på vilket globaliseringen förstås och studeras i ämnet Internationella Relationer är onyanserat och olyckligen dominerat av en enda ansats – globaliseringsteorin – som är så enväldig att den tycks framstå som självklar, och därför politiskt neutral. Inom den historiska sociologin och civilisationsanalysen finns emellertid en alternativ ansats, som vid en jämförelse tydligt visar på globaliseringsteorins politiska innehåll. Min tes är inte att den gängse analysen av globaliseringen är felaktig – det tar jag inte ställning till här – utan att den är vare sig självklar eller politiskt neutral. Mitt andra argument är att den enkla – men lättåtgärdade – anledningen till detta tillkortakommande är att Internationella Relationer har fångats in av en mycket specifik berättelse om det globala politiska rummets historia.

Ett lika enkelt som vanligt sätt att beskriva det globala politiska rummet är att hävda att det är uppdelat i ett stort antal territoriellt exklusiva och suveräna stater. Hur länge detta har varit den centrala egenskapen hos detta rum – och huruvida det *fortfarande* är det – är en fråga av andra ordningen. En fråga av första ordningen är om det på detta sätt differentierade rum är att betrakta som ett mekaniskt konstruerat system, eller som ett normbemängt samhälle?

Det globala rummet får karaktären av ett system, sägs det av forskare inom Internationella Relationer, när ett antal självständiga politiska formationer måste beakta varandras beteende, reaktioner, och strategier vid utformningen av sina egna strategier. De politiska formationerna bildar tillsammans ett gemensamt rum då de ständigt påverkar och påverkas av varandra. Avsaknaden av en högre auktoritet gör att man betecknar rummet som anarkiskt (närvaron av en högre auktoritet hade omvandlat det

till ett imperium). Ett internationellt samhälle sägs, å andra sidan, existera när medlemmarna i det internationella systemet dessutom känner sig bundna av gemensamma regler och omfattar vissa gemensamma normer (om vad man får och inte får göra, i krig till exempel). Analogin med det ”vanliga” samhället är klar – staterna är vuxna, rationella individer som har internaliserat en viss sociabilitet som oftast förhindrar de mest sociala impulserna att manifesteras i handling. Det anarkiska internationella systemet blir därmed liktydigt med Hobbes för-sociala (och därför för-politiska) naturtillstånd, medan det internationella samhället i stället är grundat på ett samhällskontrakt, om än utan någon Leviatan.

Väldigt många – för att inte säga de flesta – professionella analytiker av internationell politik förnekar att det finns, eller någonsin funnits, något internationellt samhälle. Man intresserar sig inte heller särskilt mycket för hur det globala rummet formerat sig över tid. *Realister* understryker naturtillståndet och förklarar det faktum, att inte alla stater betar sig som psykopater hela tiden, med strategiska överväganden snarare än sociabilitet. Då man tittar bakåt ser man bara, att väldigt många stater agerat för att säkra sin överlevnad, vilket bekräftar teorin. *Liberaler* förklarar staters samarbete och obestridliga normefterlevnad med rationell egoism snarare – återigen – än sociabilitet. Enär full rationalitet uppstod endast i och med den europeiska upplysningen är det ointressant att studera icke-modern politik. Istället blickar man framåt, mot en ständig förbättring. För dessa båda teorier gäller att man förstår världen bäst med hjälp av konsekvenslogik istället för med lämplighetslogik. Skillnaden är att realister ser konsekvenser som oberoende av tid, medan liberaler ser (för oss relevanta) konsekvenser som helt och fullständigt bestämda av moderniteten.

Marxister – som förespråkar en tredje bred teori om internationella relationer – ser vare sig system eller samhälle som något att fästa vikt vid i den globala kapitalismens och arbetsfördelningens tidevarv. Det globala rummet är i första hand ekonomiskt, och den historiska materialismen har klarlagt hur det kom att se ut som det gör. *Konstruktivister*, slutligen, ser i allra högsta grad de samhälleliga kvaliteterna i det globala politiska livet, men har ingen historia att förtälja om var vi befinner oss eller hur vi kom hit. Konstruktivister som Ruggie (1993), Reus-Smith (1999) eller Hall (1999), till exempel, är helt visst intresserade av historia, men har inte försökt att generera någon stor, allmängiltig berättelse. Samtliga fyra breda teorier har dessutom det gemensamt att den historia, om någon, som är intressant är geografiskt avgränsad till det vi idag kallar Europa,

eller kanske snarare Västeuropa. Ett femte större försök att ge en förment heltäckande bild av det globala politiska rummet är den *Engelska skolan*, en inriktning som skiljer sig från de fyra andra tanketraditionerna i tre huvudsakliga avseenden. För det första uppfattar man uttryckligen det globala politiska rummet som just ett samhälle; ett alternativt namn till ”den Engelska skolan” är, på engelska, ”the international society perspective.” För det andra är man synnerligen – och mycket uttryckligen – historiskt orienterad. Hedley Bull, en av skolans främsta företrädare, argumenterade på 1960-talet kraftfullt för sin humanistiska och historiska ansats mot den då i USA förhärskande scientismen. För det tredje ser man den globala, inte den europeiska, historien som kärnan i sitt ämne. Ett av skolans klassiska och mest centrala verk – redigerat av Hedley Bull och Adam Watson – har den träffande men också avslöjande titeln *The Expansion of International Society* (1984). Rubriken är träffande då den anger inresset för en process som är både rumslig och historisk på samma gång – expansionen av något från Europa till resten av världen, över tid. Detta ”något” är, dessutom, liktydigt med den samhälliga egenskapen hos det politiska rummet. Samtidigt som titeln är analytiskt skarp, är det emellertid tydligt vilken läsning av världshistorien den vilar på: den traditionella – och fortfarande dominerande – eurocentriska, monocentristiska, och diffusionistiska berättelsen om *Det europeiska miraklet*.

Denna berättelse, som för övrigt också realismen, liberalismen och marxismen är avhängiga av, har fallit i den klassiska endogenitetsfällan, i vilken man förklarar X med hänvisning till X: Det tidig-moderna Europa hade en viss rumslig karaktär – ofta fångad under rubriken ”det westfalska systemet” – och när Europa kom att dominera världen omskapades denna till att efterlikna Europa. Detta kan möjligen vara en giltig beskrivning, men alls ingen förklaring. Åtminstone inte mer än att ökad interdependens kan anses vara en förklaring till globaliseringen.

Lyckligtvis finns det förutom berättelsen om Det europeiska miraklet ytterligare tre större berättelser om det globala politiska rummet och hur det uppstått. De har både brister och förtjänster, men alla tre utmanar mer eller mindre explicit berättelsen om Det europeiska miraklet. Ingen av dem har hittills haft något större inflytande på utformningen av den akademiska disciplinen Internationella Relationer, men förändringarnas vindar har börjat blåsa – två av berättelserna har börjat influera ämnet och gett upphov till delvis nya forskningsinriktningar. I det följande ska jag först redogöra för huvuddragen i de olika berättelserna om det politiska

rummets uppkomst, för att sedan mer i detalj diskutera ett antal av deras särdrag. Snarare än att recensera enskilda verk eller forskare vill jag identifiera de respektive kärnorna i litteraturen. Jag gör heller alls inga anspråk på vare sig fullständighet eller systematik, utan har låtit mig styras av syftet att ge ett antal ingångar till ett vitt och spretigt problemkomplex.

RUMSLIGA DIMENSIONER OCH BERÄTTELSE OM DET GLOBALA POLITISKA RUMMETS UPPKOMST

Det sätt man analyserar det politiska rummet på i det traditionella studiet av Internationella Relationer är alltså att man identifierar typen av territoriell differentiering och det kitt som trots differentiering gör det till *ett* rum, baserat på strategi eller normer. I det fält som vagt kan kallas globalhistoria eller världshistoria arbetar man mer eller mindre uttryckligen med andra spatials dimensioner.¹ Den ena av dessa har att göra med på hur många platser fenomenet X uppstår, börjar från, eller koncentreras till. Enkelt uttryckt: är världen monocentrisk eller polycentrisk, alldeles oavsett vad ”centrisk” refererar till? En sådan diskussion finns inom flera discipliner. Kulturanropologer och idéhistoriker debatterar t.ex. ofta huruvida väl spridda kulturella företeelser eller idéer har ett gemensamt ursprung, eller om de har utvecklats parallellt och oberoende av varandra; inom fysiologisk antropologi blossar det stundom upp en debatt mellan de som tror på monogenesis – eller ”out of Africa” hypotesen – och de som tror på polygenesis. Global- eller världshistoriker diskuterar istället makt, ekonomisk dynamik och expansion. Med andra ord, ska sammanknytningen av det globala rummet ses som ett uttryck för att ett mäktigt eller dynamiskt centrum (t.ex. Europa) expanderade och träffade på andra, mindre mäktiga centra (monocentrism), eller bör man snarare förstå det som att ett antal mäktiga konstellationer (t.ex. mongolerna, den europeiska civilisationen och muslimska rikena) alla expanderade och stötte ihop, som när man har kastat flera stenar i vattnet och ringarna korsar varandra (polycentrism)?

En annan central spatial dimension handlar om rörelse och riktning. Om mono- och polycentrism har att göra med antal, så frågar man här hur spridningsprocessen av det intressanta X ser ut? Återigen finns två huvudsakliga alternativ: diffusion och relation. Mycket förenklat kan man schematisera det så här. Sprids X från A till B på så sätt att B anammar X i dess ursprungliga form så talar vi om diffusion (t.ex. av siffran noll från Indien till Europa via araberna). Är det istället så att X uppstår när

y från A möter och blandas med z från B talar vi om effekter av en *relation* (t.ex. kombinationen av teknologier från öst och väst som ledde till utvecklandet av den hästdragna tunga och djupgående plogen). Inte minst kritiska vetenskapshistoriker som Bala (2006), Harding (1998) och Raj (2007) företräder en lång tradition av relationellt tänkande som går tillbaka åtminstone till Joseph Needhams studier av kinesisk vetenskap. Ekonomhistoriker och socialteoretiker eller historiska sociologer tenderar däremot att tänka mer diffusionistiskt (Jones 1988; Landes 1998; Mann 1986; Mann 1993).

Kombinerar man dessa båda dimensioner med olika typer av ”centralism” fångar man, menar jag, de centrala skiljelinjerna i den världshistoriska debatten om det politiska rummets uppkomst, och därmed en av de mest intressanta intellektuella diskussionerna inom modern samhällsteori. Det är dock tydligt att den uttjatade debatten mellan i bred mening weberianer, marxister och liberaler – vars företrädare är överens om det allra mest grundläggande – bara utgör *en* del av denna större diskussion. Weberianer, liksom marxister och liberaler, befinner sig t.ex. alla i det övre vänstra hörnet (och kanske i någon mån i det nedre vänstra hörnet) av nedanstående fyrfältstabell.

	DIFFUSION	RELATION
MONOCENTRISK	Det europeiska miraklet	Transformation av det europeiska jaget
POLYCENTRISKT	Stagnerade imperier/ ”Oriental despotism”	Det eurasiatiska mötet

Figur 1. Fyra rivaliserande berättelser om det globala politiska rummet.

Det är viktigt att notera att figur 1 består av idealtyper. Med några få undantag känner jag samtidigt inte till någon studie som inte lämnar någon liten öppning till åtminstone någon av de andra tre berättelserna. Det som avgör i vilken ruta man bör placera en specifik studie eller skolbildning är vad de understryker – inte vad studien tillåter på marginalen. Det är också värt att notera att den huvudsakliga intellektuella striden står mellan diffusionister och relationister, inte mellan monocentriker och polycentriker. Vidare är kategorin ”stagnerade imperier” i nedre vänstra hörnet på stark

tillbakamarsch, och används numer mest som understöd till berättelsen om Det europeiska miraklet.

Det europeiska miraklet

Grundbulten i narrativet om Det europeiska miraklet är att Europa genererade sig självt – dvs. det är oberört av några som helst influenser från andra civilisationer – för att sedan med överlägsna ekonomiska, kulturella, politiska och teknologiska medel exportera sitt socio-politiska ekonomiska system till resten av världen.² De främsta skildrarna av den här utvecklingen utgör en illuster skara: Adam Smith, Max Weber, Karl Marx, Perry Anderson (1974), Michael Mann (1986, 1993), John Hall (1986), David Landes (1998), Eric Jones (1988), Immanuel Wallerstein (1974), och Jarred Diamond (1997), för att nämna några få exempel.³ Givetvis finns det skillnader och spänningar mellan dessa författare – här finns både marxister, liberaler och weberianer/realister representerade hos såväl klassikerna som i den mer samtida litteratur. Skillnaderna är till och med så betydelsefulla att om man begränsar sin läsning till dessa de mest kända studierna skulle man kunna få för sig att de representerar hela den samlade världshistoriska debatten.

Vad är det då som förenar dessa olika varianter i uttolkningen av Det europeiska miraklet? Hur genererade Europa sig självt? Och hur såg diffusionen ut? Det finns många svar på de frågorna – och det är delvis det som skiljer de här författarna åt.⁴

Om vi börjar med frågan om hur Europa skapade sig självt menar jag att man utan allt för mycket förvanskning kan reducera komplexiteten och variationerna till begreppet ”pluralism.” I figur 2 försöker jag sammanfatta vad denna pluralism, eller variationen i religion, kultur och klimat och topografi spelar för kausal roll i berättelsen om Det europeiska miraklet. Ingen författare rör sig över hela fältet i figur 2, och ingen författare rör sig nämnvärt utanför det heller.⁵

<i>Explanans</i>	<i>Explanandum</i>		
	RELIGION	KULTUR	KLIMAT/TOPOGRAFI
POLITIK	1. Åtskillnad av religiös och politisk auktoritet	2. Politisk filosofi	3. Svårt etablera imperium
KULTUR	4. Inga religiösa hinder för förändring	5. Självkritik, reflektion	6. Kulturell pluralism
EKONOMI	7. Protestantismen	8. Rationalitet, handelsmän inte föraktade	9. Varierad resursportfölj, lagom demografi
TEKNOLOGI	10. Inga religiösa hinder för förändring	11. Rationalitet, kunskap självändamål	12. Konkurrens, krig, pluralism

Figur 2. Europa genererar sig självt i berättelsen om Det europeiska miraklet.

I den här sortens korta översikt kan syftet knappast vara att gå igenom de 12 argumenten i detalj, utan jag ska bara göra några nedslag.

Det religiösa argumentet för europeisk självgenerering har två huvudsakliga beståndsdelar, som verkar vid olika historiska tidpunkter. Den första är den fundamentala åtskillnaden mellan religiös och sekulär auktoritet – något som man inte påstår sig finna någon annanstans är i Europa. Man framhäver Bibelns egen gränsdragning mellan världslig och himmelsk makt, investiturkonfliktens maktkamp mellan påven och den tysk-Romerske kejsaren, och kungarna av Guds nåde som inte behövde någon religiös auktoritet bakom sig. De huvudsakliga konsekvenserna av denna åtskillnad var att den europeiska civilisationen aldrig leddes från ett enda maktcentrum; istället har konflikt och konkurrens mellan olika maktcentra karakteriserat den europeiska civilisationens historia. Enligt en sorts evolutionär logik ledde detta i sin tur till att kulturella och teknologiska förändringar som ansågs gynna den egen maktpositionen kunde genomföras utan att religionen fick lägga hinder i vägen. Framför allt Islam och Kina saknade denna dynamik. Den andra religiösa beståndsdelan är det Max Weber kallar den protestantiska etiken – och varianter därav – ett fenomen som i sig anses ha gynnat framför allt ekonomisk tillväxt. Här jämför man gärna med konfucianismen som istället anses ha förhindrat ekonomisk tillväxt.⁶

Av de antika grekerna ärvde Europa filosofin, och den grekiska filosofin innehöll till skillnad från annan filosofi i världen centrala inslag av specifikt politisk filosofi samt en allmänt självprovande och självreflekterande hållning. Förutom att i generell bemärkelse bidra till den europeiska dynamiken, gav arvet efter grekerna viktiga impulser både till 1200-talets universitetskultur och till renässansens grundbygge av upplysningens rationalitet. Den törst efter kunskap för kunskapens egen skull som ligger inbakad i rationaliteten var vidare en förutsättning för teknologisk utveckling samt geografisk nyfikenhet. Det specifikt politiska i filosofin gav stöd åt åtskillnaden mellan politik och religion, som ju också var en förutsättning för suveränitetens uppkomst. Den politiska pluralismen och senare suveräniteten förstärkte ytterligare den evolutionära konkurrensförmågan.

Den kanske viktigaste sortens argument i den här berättelsen utgår nog ändå från det europeiska klimatet och topografin.⁷ Europas komplexa och besvärliga topografi har alltid gjort det svårt att skapa och upprätthålla ett imperium i Europa. Inga enorma horder av ryttare eller stridsvagnar kunde snabbt dra fram och lägga under sig vidsträckta landområden. Det Romerska imperiet, t.ex., var mest framgångsrikt så länge det höll sig kring Medelhavet och i Mellanöstern. Den pluralism och anarki som existerade istället för en imperial ordning ledde till ständiga krig, som i sin tur drev på den teknologiska utvecklingen. Det varierade klimatet, vidare, skapade en bördig grund för omfattande handel på grund av den varierade resursportfölj, det tillät. Detta tycks vara den grundläggande orsaken till Europas politiska pluralism, som i sin tur förklarar konkurrens, dynamik, självgenerering och maktövertag gentemot resten av världen – som saknade allt detta. Så ser kedjan av orsaksfaktorer ut i berättelsen om Det europeiska miraklet.

Hur gick då diffusionen till? När nu Europa har skapat sig självt, utan hjälp utifrån, är det egentligen bara en fråga om när och hur resten av världen skulle omskapas till att efterlikna Europa. Olika diffusionister anger olika anledningar: viljan till/behov av kapital (guld/silver) för att finansiera handelsunderskott med Öst, konkurrens om avsättnings- och råvarumarknader för industrialiseringen, befolkningstryck, etc. Metoden var antingen ren imperialism och/eller kolonialism, eller så kallad frihandelsimperialism. Diffusionens mål och medel är egentligen teoretiskt (om än inte empiriskt) mindre intressanta än självgenerationen. Att någon form av diffusion verkligen ägde rum är dessutom mycket mindre kontroversiellt än påståendet att Europa skapade sig självt.

Berättelsen om Det europeiska miraklet kan inte betraktas annat än som fundamentalt eurocentriskt. Hur det globala politiska rummet än formerades så har det alltid bara funnits en historisk aktör – Europa. Det är som om Hegels *Geist* bara svävat över Europa, någonsin.

Stagnerade imperier/”Oriental despotism”

”Oriental despotism” är den engelska titeln på Karl Wittfogels berömda studie från 1957 av det marxistiska begreppet ”det asiatiska produktionssättet.” Marx och Wittfogels argument, som ekar av Adam Smiths analys i *Lectures on Jurisprudence*, går i huvudsak ut på att Orientens behov av att bygga mycket omfattande bevakningssystem – som i sin tur krävde en stor mängd tvångsarbetskraft – ledde till att en talrik och skicklig byråkrati utvecklades, och kom att motsvara Europas feodala adel.⁸ Denna byråkrati var skicklig inte bara på att administrera bevakningssystemen utan även på att förtrycka befolkningen. Under en sådan byråkrati kunde ingen politisk, ekonomisk, teknologisk eller kulturell dynamik frodas. De asiatiska imperierna irrade in sig i utvecklingsmässiga återvändsgränder, ur vilka de inte kunde ta sig utan européernas benägna hjälp.⁹

Den här berättelsen har inte stått väl emot tidens tand. Alltför stora mängder empiriska bevis talar emot den. Berättelsen om Det eurasiatiska mötet har utan tvekan vunnit kampen mot berättelsen om Stagnerade imperier. Men trots detta anklagas ofta forskare som driver tesen om Det europeiska miraklet för att mer eller mindre medvetet trots allt utgå från en tanke om stagnation utanför Europa. Och visst är det populärt att peka på att den muslimska världen stängde grindarna till *ijtihad*¹⁰ på 1300-talet, eller att Kina brände ner amiral Cheng Hos flotta på 1400-talet. Det är dock viktigt att notera att föreställningen om Det europeiska miraklet ibland tar stöd av idén om Stagnerade imperier, utan att för den skull bli intellektuellt beroende av den senare. Att berättelserna om Det eurasiatiska mötet och om Transformationen av det europeiska jaget har diskrediterat Stagnerade imperier fullständigt innebär i sig inte heller att de vunnit kampen mot Det europeiska miraklet.

För ordningens, och nyfikenhetens, skull ska det noteras att tanken på att asiater är särskilt lämpliga som undersåtar till despoter går tillbaka åtminstone till Aristoteles och Herodotos (Pagden 2008; kap. 1, Grafton 1992; 241).

Transformationen av det europeiska jaget

Den franske filosofen Rémi Brague (2002) anser att den europeiska civilisationen är excentrisk, och med det menar han att källan till den europeiska identiteten ligger utanför Europa, och att Europa är medvetet om detta. Men det är inte så att den europeiska identiteten är en direkt import från det så kallade ”icke-Europa”, utan snarare är den en ständigt återskapad produkt av den europeiska negationen av det icke-europeiska och det för-europeiska. Europa vilar på en rad historiska och geografiska dikotomier.

För att göra spännvidden i berättelsen om Det europeiska miraklet någon som helst rättvisa behöver man nämna en lång rad namn. Vad det gäller berättelsen om förvandlingen av det europeiska jaget räcker det egentligen med att nämna två: Edward Said (1978) och Tzvetan Todorov (1984).¹¹ Suids och Todorovs projekt eller analyser är besläktade, men leder till diametralt olika slutsatser. Suids grundläggande argument är att det är omöjligt att förstå ett samhälle eller en kultur från utsidan. Det europeiska studiet av ”den andre” – orientalismen – har därför aldrig kunnat vara något annat än ett sätt att skapa sig själv genom bipolariserande negationer. Jag skapar mig själv genom att beskriva den andre såsom jag inte anser mig vara. Europa genereras i mötet mellan (det europeiska) jaget och ”den andre.” Den andre är dock bara en konstruktion och influerar egentligen inte min skapelse: en monocentrisk relation. Todorovs slutsats är istället att det inte går att förstå ett samhälle eller kultur från insidan. Det går inte att begripa sig på sig själv. Upptäckten av jaget sker först i mötet med någon annan. Europa, eller kanske snarare den europeiska självmedvetenheten, mer precist, genereras i mötet med de amerikanska indianerna som, återigen, inte precist har något aktörskap i just den skapelseprocessen.

Said och Todorov har haft ett enormt inflytande i kulturteori och i studiet av antropologins och det europeiska självmedvetandets historia. Båda har genererat en enorm andrahandslitteratur, och Suids bok kan kanske anses vara den viktigaste grundstenen i hela postkolonialismen. Ingen har direkt kunnat vederlägga deras berättelse; den intensiva kritiken av Said går huvudsakligen ut på att han överdrev våldsamt (t.ex. Warraq 2007). Todorov har inte fått utstå samma kraftiga kritik, och bland de som använt sig av och utvecklat hans studie bör främst Anthony Pagden nämnas (t. ex. 1986 och 1993; se också McGrane 1989 och Wolff & Cipolloni 2007).

Även om vi inte kan förstå oss själva eller någon annan så skapar vi alltså oss själva i *försöket* att förstå; i mötet med den vi vill föröka förstå eller med den som får oss att reflektera över oss själva.¹² Denne ”den andre”

är ingen aktör i den kognitiva processen, och det är därför jag kallar den här berättelsen monocentrisk relationell, även om detta begrepp tycks vara en motsägelse.

Vid framför allt tre tillfällen har Europa mött ”den andre” i stor skala: mongolerna på 1200-talet, de amerikanska indianerna på 1500-talet (1492), samt egentligen alla under upplysningen.¹³ Reaktionerna skilde sig mycket åt vid de här tre tillfällena.

Ingen har lyckats beskriva den europeiska omvärldsförståelsen under högmedeltiden så underhållande och mustigt som Umberto Eco (2000). Bortom muslimerna ansågs – förutom huvudfotingar och andra monst-ruösa varelser – en stor kristen kung bo. När européerna först började höra talas om mongolerna, trodde man att dessa var denna kungs krigare, som hade kommit för att hjälpa till i kampen mot islam. Med räderna in i Europa 1237 och därefter krossades den illusionen. Att forskarvärlden ännu inte nämnvärt frågat sig varför större kognitiva effekter av detta möte uteblev är ett historiografiskt mysterium (se dock Abulafia 2008, Bentley 1993 och Muldoon 1998). Europas kosmologi förändrades, hur-somhelst, inte genomgripande. Pax Mongolica hade emellertid överskatt-bara konsekvenser i den fjärde berättelsen.

Många menar att en kosmologisk revolution istället påbörjades med den så kallade europeiska upptäckten av Amerika. Här stötte man på männis-kor som (förmodligen) inte omnämns i Bibeln¹⁴ och en främmande flora och fauna, och så småningom insåg man också att man hade stött på en helt ny landmassa. Förutom Todorov (1984) har bland många andra (Pagden 1986; Grafton 1992; Abulafi 2008) skrivit om vad som hände med det europeiska jaget efter detta möte. Här vill jag uppmärksamma ett lågmält men viktigt meningsutbyte. Titeln på Anthony Graftons bidrag till denna diskussion ger en god indikation på vad den handlar om: *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*. Debatten har två posi-tioner. Den första – som Grafton ansluter sig till – är att 1492 inte innebar att all tidigare kunskap omtolkades. Bibeln och dess medeltida uttolkare, antikens filosofer och geografer och andra traditionella textproducenter utgjorde fortfarande tolkningsramen med vilken man försökte förstå det nya. Man insåg att Ptolemaios hade fel, men inte riktigt hur fel. Mot denna syn argumenterar t.ex. Todorov och Pagden, som i och för sig har fokuse-rat på självuppfattning och identitet snarare än kunskap mer generellt. De menar att om renässansen upptäckte perspektivet inom bildkonsten,¹⁵ så upptäckte 1500-talsmänniskan perspektivet inom kultursfären.¹⁶ Inte minst

Montaignes essä *Om kannibaler* (Montaigne 2003) framhålls ofta som ett bevis på detta. Montaigne undrar om det verkligen är vidrigare att äta upp sina döda fiender (som amerindianerna gjorde) än att tortera dem till döds (som européerna gjorde). För statsvetenskapen specifikt anför man också ofta att rötterna till den internationella rätten står att finna i framförallt Vitorias (Vitoria 1991) diskussioner om amerindianernans ontologiska och rättsliga status (Anghie 2005; Williams 1990). De för västvärldens politiska idéhistoria så viktiga idéerna om naturtillståndet och *terra nullius* anses också ha sitt ursprung i Hobbes och Lockes läsning av reseskildringar från Amerika (Inayatullah & Blaney 2004; Jahn 2000; Tuck 1999).

De som ändå förhåller sig tveksamma till *hur* radikalt tänkandet förändrades under 1500-talet framhåller gärna istället upplysningstidens ”återupptäckt” av de stora upptäckterna. Här svämmas litteraturen över alla bräddar och jag vill därför endast framhålla Bruce Mazlishs *Civilization and its contents* som en särskilt god introduktion (Mazlish 2004). Mot Montaigne kan man här ställa Montesquieus *Persiska brev* (Montesquieu 1973) och Jonathan Swifts *Gulliver's travels* (2005) som mer hårdagna och mer sarkastiska exempel på samma genre. Peter Burke sammanfattar på sitt sedvanligt eleganta sätt argumentet i sin retoriska fråga *Did Europe exist before 1700?* (1980). Kort sagt, det är egentligen först med upplysningen som Europa får perspektiv på sig självt, och därmed blir till. Fram till dess var det, som skulle bli Europa, fortfarande kristenheten och de centrala identitetsbärarna de antika och medeltida filosofiska och teologiska texterna.

Med upplysningens upptäckt av den djupa – dvs. den naturvetenskapliga snarare än bibliska – tiden och dess allmänna förkastande av auktoritetstro lades grunden för en ny identitet – den europeiska (Toulmin & Goodfield 1982; Toulmin 1992). Stegen i denna process är flera och komplicerade, men det hela började med att man insåg att jorden helt enkelt måste vara äldre än vad Bibeln angav (4–6 årtusenden). Då kunde man också tänka sig att människans historia är äldre än man tidigare trott. Och om det är på det sättet kunde man vidare tänka sig att alla mänskliga samhällen eller grupper genomgår en viss utveckling. Den så kallade skotska upplysningen med bland andra David Hume, Adam Ferguson och Adam Smith gick här i främsta ledet och utvecklade en teori – som senare övertogs och modifierades av Marx, och än senare av den liberala moderniseringsteorin – om mänsklighetens utveckling i stadier. Alla mänskliga kollektiv, ansåg man, har genomgått – eller *kommer att genomgå* – samma fyra stadier: jägar-, jordbruks-, industri- samt det kommersiella stadiet.¹⁷

För åtminstone Smith låg det ingen värdering i detta: framförallt demografiska krafter tvingade fram denna utveckling, och att endast européerna ännu hade nått fram till det kommersiella stadiet var en ren slump. De folk man träffade på runt om i världen befann sig på tidigare utvecklingsstadier inte på grund av biologiska eller intellektuella orsaker, utan demografiska. Medan man kanske befann sig i samma tid, befann man sig inte i samma *historiska tid*. Med den här nya förståelsen av sig själv som mer utvecklad kom man att fråga sig vad det då var som var mer utvecklat, och franska filosofer utvecklade begreppet civilisation, medan deras tyska motsvarigheter snart svarade med ”kultur.”

De tänkare som kom efter den skotska upplysningen hittade på begreppet ”progression” (Koselleck 2002) och den sk. stadiala teorin blev plötsligt normativ: desto högre upp på skalan, desto bättre. Smiths demografiska determinism avskaffades också, och många liberaler menade med J. S. Mill och R. Kipling att det var ”den vite mannens börda” att hjälpa vildarna och barbarerna ur sin låga ställning med hjälp av imperialism (Hall & Hobson 2010).¹⁸ Hursomhelst, det är i och med denna intellektuella utveckling som en ny identitetsbärande vokabulär utvecklades: barbar, civilisation, kultur, progression, Europa, västvärlden. Sin kulmen når utvecklingen under andra hälften av 1800-talet när det hela kodifieras i internationell rätt, med begreppet civilisationsstandard i centrum (Anghie 2005; Koskeniemi 2001; Bowden 2009).

Så berättelsen om transformationen av det europeiska jaget tar sig olika uttryck. Columbus står mot Cook som Montaigne står mot Montesquieu och Swift. När Europa skapade och upptäckte sig självt är alltså omtvistat. Att Europa skapade och upptäckte sig självt i *mötet* med vildarna och barbarerna råder det enighet om.

Det eurasiatiska mötet

De senaste två eller tre decennierna har berättelsen om Det europeiska miraklet fått utstå allt mer kritik, och ett nytt narrativ har börjat ta form. Varje försök att ange någon specifik studie som startskott kommer att möta kritik, men det kan inte råda någon tvekan om att Janet Abu-Lughods bok *Before European Hegemony* (1989) är ett centralt, tidigt verk i genren. I Abu-Lughods efterföljd har en omfattande litteratur utvecklats (Blaut 1993, 2000; Goody 2006, 2009; Hobson 2004; Frank 1998; Hodgson 1993). Till detta mindre urval av viktiga titlar kommer de kunskapshistoriska studierna jag nämnde ovan.

Utan att alls kunna sammanfatta denna rika och mångfacetterade litteratur vill jag framhålla tre teman som förenar den. För det första betonas i den här berättelsen att Eurasien faktiskt är *en* kontinent, och att Västeuropa är en ganska liten och perifer del av denna (Lewis & Wigen 1997). Detta är naturligtvis en banal iakttagelse om den begränsas till naturgeografiska och demografiska aspekter. Men i den här berättelsen insisterar man på att Västeuropa ända sedan bronsåldern var en liten och perifer del även vad det gäller kulturell och politisk-ekonomisk geografi. Hela Eurasien har i årtusenden varit *ett* kulturellt och politisk-ekonomiskt nätverk. Genom detta nätverk har framförallt kulturella resurser (kunskap, institutioner, praktiker) spritt sig, sammanblandats, hybridiserats, och i vissa fall förkastats. I något mindre grad har ekonomiska resurser rört sig genom nätverket. Den handel som har förekommit har inte alltid varit till alla parter lika fördel. Nästan alltid har det funnits centrala städer där överskott har ackumulerats; sällan har dessa städer legat i Västeuropa, och aldrig före 1800-talet.

Snabbast och mest obehindrat har nätverket fungerat när något politiskt centrum har expanderat och militärt kontrollerat centrala delar av den eurasiatiska landmassan – dvs. bildat imperier. Några exempel på detta är det antika Egypten, Alexander den store, islam, mongolerna, Timur Lenk, och senast det brittiska imperiet. Några få gånger har det perifera Västeuropa lyckats ”koppla upp” sig mot nätverket, med betydelsefulla utvecklingsmässiga framskjutningar som följd (renässansen hade inte varit möjlig utan Islam, mongolerna möjliggjorde handel över hela Eurasien, spanjorer och portugiser lyckades koppla in sig på handelsnätverken i Indiska oceanen på 1500-talet, osv.). Från en eurocentrisk utgångspunkt ser världshistorien eurocentrisk ut eftersom Västeuropa ganska sällan varit särskilt intressant för de andra makterna, och därför ofta varit fränkopplat från nätverket. Blicken – vare sig islams eller mongolernas – har varit vänd österut, inte västerut.

För det andra, menar man i berättelsen om Det eurasiatiska mötet, är det helt enkelt inte sant att Västeuropa har varit mer ekonomiskt utvecklat än resten av Eurasien – och framförallt inte Kina – särskilt länge. Det silver som slavarbetare utvann ur gruvor i Amerika användes till europeisk lyxkonsumtion av östasiatiska varor – en konsumtion som inte hade kunnat finansieras på annat sätt. Naturligtvis var detta en bubbeekonomi, och handelsunderskottet kostade Europa mycket. Ett gigantiskt handelsunderskott rådde till exempel mellan det kvasiindustrialiserade Storbritannien

och det så kallat stagnerade Kina fram till 1820-talet. Det enda sätt på vilket briter kunde vända detta underskott var att likt latinamerikanska karteller producera knark (i Indien) som transporterades till ekonomins centrum (Kina – dagens USA). När Kina svarade med sin tids ”war on drugs” slog briter/kartellerna tillbaka med våld (Opiumkriget 1839–1842). USA har, ännu inte, förlorat sitt ”war on drugs,” men det gjorde Kina. Här gick också startskottet för den territoriella imperialismen som nådde sin höjdpunkt under 1880-talet.

Frågorna om Eurasiens enhet och relativa ekonomiska utveckling är i mångt och mycket empiriska. Vilken betydelse hade egentligen siffran noll, principen om den dubbla bokföringen och de existerande och resursrika handelsnätverken för Europas utveckling? Debatten mellan förespråkarna för Det europeiska miraklet och Det eurasiatiska mötet lär fortgå ett tag till. Det tredje temat som förenar berättarna av den sistnämnda är av mer teoretisk natur. Visst erkänner fler och fler av mirakelberättarna att en lång rad kulturella och ekonomiska resurser – utan vilka Det europeiska miraklet hade varit omöjligt – vandrade från öst till väst. Den viktiga poängen är emellertid för eurocentrikern att européerna gjorde något *av* dessa resurser. Måhända uppfann indierna nollan, men det krävdes ett Europa (se fig. 2) för att vetenskap skulle följa.

Vad man gör med en sådan analys är att man underkänner – i det här fallet indierna – ”de andra” som historiska aktörer. Återigen, de andra, icke-europeerna, fastnade tidigt i en utvecklingsmässig återvändsgränd och kunde inte profitera på de kulturella och ekonomiska resurser som trots allt utvecklades. Endast dynamiken i Europa förmådde dra nytta av dem. Vad man försöker göra i berättelsen om Det eurasiatiska mötet är alltså att återupprätta den andres aktörskap. ”Den andre” är för Hobson, Blaut, Goody och andra inte bara något som historien (läs européerna) gör något med, utan agerar själv, också historiskt. Med andra ord men fortfarande på hegelianska: mötesberättarna ser som Hegel själv en *geist* obunden av geografi. För mirakelberättarna är *geist* istället lika bunden som Prometheus, fast förankrad i Europa. Att Europa och västvärlden från och med 1850-talet otvetydigt dominerat världen i alla hänseenden är naturligtvis något som måste förklaras. Men i berättelsen om Det eurasiatiska mötet ligger inte förklaringen i Europas monopol på aktörskap eller goda egenskaper av olika slag. Där betraktas inte världshistorien som en romantisk framgångssaga om den bästa av alla världar, utan snarare som en beskrivning av en ”failed state”, där banditgång gjort vad de velat.

Vad vill jag då ha sagt med denna stilerade genomgång av varianter av världshistoria? Mitt enkla argument är att ämnet Internationella Relationer i det närmaste uteslutande har förlitat sig på berättelsen om Det europeiska miraklet för att förklara och förstå de internationella relationernas historia, och vårt samtida tillstånd. Konsekvenserna av detta tunnelseende är många, men jag ska lite kortfattat föröka visa att man bland dessa särskilt kan märka en oförmåga till ett rikare begreppsliggörande av globaliseringen.

Globaliseringslitteraturen lider av ett stort och ett något mindre problem. Båda dessa hänför sig till det förhållande att globaliseringslitteraturen nästan uteslutande kan betraktas som en berättelse om "Det europeiska miraklet: del 2." Det mindre problemet är att den vanligaste förklaringen till globaliseringen inte alls är en förklaring, utan en beskrivning. Man har fastnat i endogenitetsfällan och *förklarar* globalisering med det som globalisering *innebär* (Sassen 2006: 4; Rosenberg 2000: 2). Denna intellektuella akrobatik anser man sig vara berättigad att utföra, då globaliseringen egentligen bara är en fortsättning av miraklets diffusion men med andra – nu etiskt hållbara – medel. Globaliseringen är, med andra ord, en självförstärkande process som sattes igång redan 1492, eller med upplysningen, eller med kolonialismen. Den behöver inga andra förklaringar än just diffusionen. Europa gjorde om världen till sin spegelbild, och har sedan man städat upp bland metoderna fortsatt att bygga formella och informella institutioner som underlättar samarbete och utbyte, främjar ekonomisk utveckling, samt skapar förutsättningar för fred. Så har det sett ut i Europa eller västvärlden, och världen är inget annat än en större version av Europa eller västvärlden. Någon kausal kraft hos aktörer, processer, eller strukturer utanför denna globalisering-qua-diffusion behöver man inte ta hänsyn till. Så blir globaliseringen både politiskt neutral och något naturligt. Men betraktat utifrån berättelserna om transformationen av det europeiska jaget eller Det euroasiatiska mötet ter sig både neutraliteten och naturligheten märkliga.

Det större problemet är att det råder en närmast hegemonisk dominans av ett enda paradigm i studiet av globaliseringen. David Inglis (2010) gör förtjänstfullt en distinktion mellan globaliseringsteori och civilisationsanalys, och menar att dessa båda paradigm har mycket att lära av varandra. Problemet är att civilisationsanalysen är snart sagt helt frånvarande

från de statsvetenskapliga, sociologiska och ekonomiska litteraturerna; den har gett avtryck i princip endast inom den historiska sociologin. Globaliseringsteori torde vara tillräckligt bekant för att här bara nämnas; Jan Art Scholte (2005) torde vara den främste exponenten.¹⁹ Kärnan i argumentet är att rummet har vunnit över tiden. Jordan – som politiskt, socialt, ekonomiskt rum – krymper, och i en allt mer sammankopplad värld suddas skillnader ut och olika typer av utbyten tar allt mindre hänsyn till fysiska gränser eller avstånd. Detta öppnar upp för nya, transnationella rum där processer utan band till någon särskild lokalitet verkar. Vidare leder allt detta till en tilltagande homogenisering av politiska, sociala och ekonomiska formationer – en homogenisering som mynnar ut i en globaliserad modernisering.²⁰ Huruvida modernisering också är västernternisering är en sekundär fråga. Det centrala är att världen blir mer ens i sin institutionella och epistemologiska form, och den formen är en direkt arvtogare eller förlängning av den västeuropeiska upplysningen.

Mot detta paradigm kan man ställa civilisationsanalysen.²¹ Civilisationsanalysen är gissningsvis mindre känd inom kretsar utanför den historiska sociologin, även om de flesta nog ändå har hört talas om sådana som Norbert Elias (2000) och Shmuel Eisenstadt (2002, 2003) (se också Arnason 2001, 2003, 2006; Ben Rafael, Sternberg et al. 2005; Senghaas 2002). Kärnan i civilisationsanalysen är att rummet inte alls vunnit över tiden, att vi därför lever i ett globalt tillstånd av multipla moderniteter, och att globalisering bland mycket annat inte heller är homogenisering. Att rummet inte har besegrat tiden betyder att historiskt formade institutioner och epistemologier ligger kvar och är av central betydelse för hur lokalt förankrade moderniteter utvecklas. Vi talar här alltså om en mesonivå mellan nationalstaten och världen; en nivå av civilisationer i vilka olika reaktioner till det globala mötet leder till olika och därför multipla moderniteter. Av detta följer att homogenisering inte är något självklart utan tvärtom något som måste förklaras i de fall vi kan observera fenomenet. Heterogenisering kan väl tänkas vara en lika möjlig följd av multipla moderniteter som homogenisering? Och skulle vi teoretiskt öppna upp för, och tillåta, heterogenisering framstår plötsligt 11 september, de asiatiska tigrarna, och Västeuropas förvirring inför multikulturalismen inte längre som anomalier utan som något som kan förklaras inom ramen för vår teori.²² Något som globaliseringsteorin näppeligen klarar av.

Det måste tillstås att valet – om det nu måste vara ett val – mellan globaliseringsteori och civilisationsanalys är misstänkt likt valet mellan

Fukuyama (1992) och Huntington (1996). Samtidigt måste det tillstås att valet mellan Fukuyama och Huntington inte är svårt; den förra står för en avsevärt mycket större intellektuell hederlighet och en mer inspirerande moralisk hållning än den senare. Det är alltså viktigt här att inte förledas till att leka ”guilt by association.” Fukuyama måste räknas till en av de främste globaliseringsteoretikerna, medan Huntington tillhörde den sämre sortens civilisationsanalytiker. En av Huntingtons mest träffande kritiker – Dieter Senghaas (2002), själv civilisationsanalytiker – argumenterar t.ex. kraftfullt och övertygande för att det är konflikter *inom* civilisationer – över hur moderniteten ska utformas – som är världshistoriens just nu drivande motor; inte konflikter mellan civilisationer.

På många sätt och vis har vi alltså åter motpolerna Det europeiska miraklet och Det eurasiatiska mötet ståendes mot varandra. Globaliseringsteorin förnekar annat aktörskap än det europeiska/västerländska, och globaliseringen är diffusion med andra medel. Civilisationsanalysen kräver – för att överhuvudtaget alls kunna formuleras – istället berättelsen om Det eurasiatiska mötet som historisk fond. Vi ser alltså att samhällsanalysen är långt ifrån oberoende av historieanalysen; den förra är tvärtom en direkt utlöpare av den senare. Och när IR-forskare förleds av berättelsen om Det europeiska miraklet kommer de att teoretiskt utesluta andra alternativ än globaliseringsteorin.

Noter

- 1 Vagt då nomenklaturen är rörig. Se bidragen i Mazlish & Buultjens (1993) för en bra diskussion.
- 2 Det europeiska miraklet är den av mig översatta titeln på en bok av Eric Jones. Första utgåvan kom 1981; jag har använt mig av andra utgåvan från 1987.
- 3 Jag utelämnar medvetet viktiga författare som i och för sig hävdar att Europa skapade sig självt, men som varken har något diffusionsargument, eller någon världshistorisk ambition: t.ex. Tilly (1992) och Spruyt (1994).
- 4 James Blaut har sammanställt en lista med 30 orsaker till att européer är mer framstående än andra (2000: 200–202).
- 5 Jag har inte utelämnat förklaringsfaktorn ”ras” för att den saknar betydelse, utan för att den i stort sett faller bort ur den seriösa forskningen efter 1940-talet, eller så. I mer grumligt tänkande finns den naturligtvis kvar.

- 6 Att konfucianismen idag av många anses vara en viktig beståndsdel i 1980-talets östasiatiska ekonomiska mirakel är en intressant omsvängning.
- 7 Klimatet var en viktig faktor även för 1800-talets rasistiska tänkande, men inte på samma sätt som för den icke-rasistiska versionen av Det europeiska miraklet som återges här.
- 8 Smith, som annars inte kände annat än förakt för adeln, menade i *Lectures on Jurisprudence* att denna alltid hade varit den yttersta garanten för frihet i Europa.
- 9 En institutionalist skulle kanske säga att de asiatiska imperierna fastnade i tillstånd av "low-level equilibria."
- 10 *Ijtihad* ≈ oberoende eller kritiskt tänkande.
- 11 Detta är naturligtvis en vild underdrift men min poäng är att det var dessa båda verk som förde den här berättelsen utanför en ganska snäv krets av kulturhistoriker och mentalitetshistoriker.
- 12 Här finns också en intressant diskussion om vad som *motiverar* detta försök: legitimitet för imperialism, genuin nyfikenhet, eller något annat? Jag kan inte diskutera den frågan här, dock.
- 13 Europa har egentligen aldrig mött islam utan de två har snarare vuxit upp ihop; båda civilisationerna är hellenistiska avläggare. Naturligtvis har islam ändå fyllt en central funktion som "den andre" för Europa – och tvärtom. Men inte på samma radikala sätt som först amerindianen, och senare den generiske vilden eller barbaren.
- 14 Fast vissa menade att amerindianerna var den förlorade israeliska stammen.
- 15 Huruvida man här bör tala om upptäckt eller uppfinning är en intressant fråga som jag inte kan gå in på.
- 16 Ordet "kultur" fanns ännu inte i den mening som jag här avser, men *begreppet* måste anses ha varit i bruk.
- 17 Senare kom man allt oftare att, mer eller mindre rasistiskt, tala om vildar, barbarer och civilisation. Jag skriver mer om detta i Hall & Hobson (2010).
- 18 Något som tidigare liberaler som Smith och Kant alltså inte kunde finna någon som helst legitimitet för.
- 19 Det bör t.ex. noteras att Scholte *inte* gör sig skyldig till endogenitetsfelseslutet.
- 20 Det är ingen tillfällighet att homogenisering är ett implicit men mycket starkt antagande i all realistisk, liberal och med viss variation marxistisk IR-teori. Se särskilt Spruyt (1994) och Tilly (1992) för detta.
- 21 Nota bene: jag försöker här inte per se visa på civilisationsanalysens överlägsenhet över globaliseringsteorin. Jag vill i detta sammanhang endast argumentera för en större intellektuell öppenhet.

- 22 De här tre exemplen är tänkta att stå för de centrala IR-frågorna om säkerhet, politisk ekonomi respektive normativitet.

Referenser

- ABU-LUGHOD, J., 1989. *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250–1350*. Oxford: Oxford University Press.
- ABULAFIA, D., 2008. *The discovery of mankind: Atlantic encounters in the age of Columbus*. New Haven [Conn.]: Yale University Press.
- ANDERSON, P., 1974. *Passages From Antiquity to Feudalism*. London: Verso.
- ANGHIE, A., 2005. *Imperialism, sovereignty, and the making of international law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ARNASON J.P., 2001. "Civilizational Patterns and Civilizing Processes", *International Sociology* 16 (3), s 387–405.
- ARNASON J. P., 2006. "Understanding Intercivilizational Encounters." *Thesis Eleven* 86 (1), s 39–53.
- ARNASON, J. P., 2003. *Civilizations in dispute: historical questions and theoretical traditions*. Leiden: Boston, Brill.
- BALA, A., 2006. *The dialogue of civilizations in the birth of modern science*. New York: Palgrave Macmillan.
- BEN RAFAEL, E., STERNBERG, Y., et al., 2005. *Comparing modernities: pluralism versus homogeneity: Essays in homage to Shmuel N. Eisenstadt*. Leiden: Brill.
- BENTLEY, J. H., 1993. *Old World encounters: cross-cultural contacts and exchanges in pre-modern times*. Oxford: Oxford University Press.
- BLAUT, J. M., 1993. *The colonizer's model of the world: geographical diffusionism and Eurocentric history*. New York: Guilford Press.
- BLAUT, J. M., 2000. *Eight Eurocentric historians*. New York: Guilford Press.
- BOWDEN, B., 2009. *The empire of civilization: the evolution of an imperial idea*. Chicago: University of Chicago Press.
- BRAGUE, R., 2002. *Eccentric culture: a theory of Western civilization*. South Bend, Indiana: St. Augustine's Press.
- BULL, H. & WATSON, A., (red), 1984. *The Expansion of International Society*. Oxford: Clarendon Press.
- BURKE, P., 1980. "Did Europe exist before 1700?", *History of European Ideas* 1 (1), s 21–29.

- DIAMOND, J. M., 1997. *Guns, germs, and steel: the fates of human societies*. New York: W.W. Norton & Co.
- ECO, U., 2000. *Baudolino*. Milano: Bompiani.
- EISENSTADT, S. N., 2002. *Multiple modernities*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.
- EISENSTADT, S. N., 2003. *Comparative civilizations and multiple modernities*. Leiden: Boston, Brill.
- ELIAS, N., 2000. *The civilizing process: sociogenetic and psychogenetic investigations*. Oxford: Blackwell Publishers.
- FRANK, A. G., 1998. *ReOrient: global economy in the Asian Age*. Berkeley: University of California Press.
- FUKUYAMA, F., 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Avon Press.
- GOODY, J., 2006. *The theft of history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOODY, J., 2009. *The Eurasian miracle*. Cambridge: Polity.
- GRAFTON, A., 1992. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- HALL, J. A., 1986. *Powers and Liberties: The Causes and Consequences of the Rise of the West*. London: Penguin.
- HALL, M. & HOBSON, J. M., 2010. "Liberal International theory: Eurocentric but not always Imperialist?", *International Theory* 2 (2), s 210–245.
- HALL, R. B., 1999. *National collective identity: social constructs and international systems*. New York: Columbia University Press.
- HARDING, S. G., 1998. *Is science multicultural?: Postcolonialisms, feminisms, and epistemologies*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- HOBSON, J. M., 2004. *The Eastern origins of Western civilization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HODGSON, M. G. S., 1993. *Rethinking world history: essays on Europe, Islam, and world history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUNTINGTON, S. P., 1996. *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster.
- INAYATULLAH, N. & BLANEY, D. L., 2004. *International relations and the problem of difference*. New York and London: Routledge.

- INGLIS, D., 2010. "Civilizations or Globalization(s)?: Intellectual Rapprochements and Historical World-Visions." *European Journal of Social Theory* 13 (1), s 135–152.
- JAHN, B., 2000. *The cultural construction of international relations: the invention of the state of nature*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave.
- JONES, E. L., 1987. *The European Miracle: Environments, economies and geopolitics in the history of Europe and Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JONES, E. L., 1988. *Growth Recurring: Economic Change in World History*. Oxford: Clarendon Press.
- KOSELLECK, R., 2002. *The practice of conceptual history: timing history, spacing concepts*. Stanford: Stanford University Press.
- KOSKENNIEMI, M., 2001. *The gentle civilizer of nations: the rise and fall of international law, 1870–1960*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LANDES, D. S., 1998. *The wealth and poverty of nations: why some are so rich and some so poor*. New York: W.W. Norton.
- LEWIS, M. W. & WIGEN, K., 1997. *The myth of continents: a critique of metageography*. Berkeley: University of California Press.
- MANN, M., 1986. *The Sources of Social Power I: a history of power from the beginning to A.D. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MANN, M., 1993. *The Sources of Social Power II: The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAZLISH, B., 2004. *Civilization and its contents*. Stanford: Stanford University Press.
- MAZLISH, B. & BULTJENS R., (red), 1993. *Conceptualizing Global History*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- MCGRANE, B., 1989. *Beyond anthropology: society and the other*. New York: Columbia University Press.
- MONTAIGNE, M. D., 2003. *The complete essays*. London: Penguin.
- MONTESQUIEU, C. D. S. B. D., 1973. *Persian letters*. Harmondsworth: Penguin.
- MULDOON, J., 1998. *Canon law, the expansion of Europe, and world order*. Aldershot: Ashgate.
- PAGDEN, A., 1986. *The fall of natural man: the American Indian and the origins of comparative ethnology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- PAGDEN, A., 2008. *Worlds at war: the 2,500-year struggle between East and West*. Oxford: Oxford University Press.
- PAGDEN, A. R., 1993. *European encounters with the New World: from Renaissance to Romanticism*. New Haven: Yale University Press.
- RAJ, K., 2007. *Relocating modern science: circulation and the construction of knowledge in South Asia and Europe, 1650–1900*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- REUS-SMIT, C., 1999. *The moral purpose of the state: culture, social identity, and institutional rationality in international relations*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- ROSENBERG, J., 2000. *The follies of globalisation theory: polemical essays*. London: Verso.
- RUGGIE, J. G., 1993. "Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations." *International Organization* 47 (1), s 139–174.
- SAID, E. W., 1979. *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- SASSEN, S., 2006. *Territory, authority, rights: from medieval to global assemblages*. Princeton: Princeton University Press.
- SCHMIDT, B. C., 1998. *The political discourse of anarchy: a disciplinary history of international relations*. Albany: State University of New York Press.
- SCHOLTE, J. A., 2005. *Globalization: a critical introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- SENGHAAS, D., 2002. *The clash within civilizations: coming to terms with cultural conflicts*. London: Routledge.
- SMITH, A., R. L., 1978. *Lectures on jurisprudence*. Oxford: Oxford University Press.
- SPRUYT, H., 1994. *The Sovereign State and Its Competitors*. Princeton: Princeton University Press.
- SWIFT, J., 2005. *Gulliver's travels*. Oxford: Oxford University Press.
- TILLY, C., 1992. *Coercion, Capital and European States, AD 990–1990*. Oxford: Blackwell.
- TODOROV, T., 1999. *The conquest of America: the question of the other*. Norman: University of Oklahoma Press. Franskt original 1982.
- TOULMIN, S. E., 1992. *Cosmopolis: the hidden agenda of modernity*. Chicago: University of Chicago Press.
- TOULMIN, S. E. & GOODFIELD, J., 1982. *The discovery of time*. Chicago: University of Chicago Press.

- TUCK, R., 1999. *The rights of war and peace: political thought and the international order from Grotius to Kant*. Oxford: Oxford University Press.
- WALLERSTEIN, I. M., 1976. *The modern world-system: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.
- WARRAQ, I., 2007. *Defending the West: a critique of Edward Said's Orientalism*. Amherst, N.Y.: Prometheus Books.
- WILLIAMS, R. A., 1990. *The American Indian in western legal thought: the discourses of conquest*. New York: Oxford University Press.
- VITORIA, F. D. 1991. *Political writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WOLFF, L. & CIPOLLONI, M. (red), 2007. *The anthropology of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.

Stadsstatens renässans?

Om det urbana som lokalt och globalt i politiken

Björn Badersten

Stadtluft macht frei – stadsluft gör människor fria. Den emblematiske texten står att läsa inristad vid porten till flera medeltida Hansestäder. Inskriptionen är talande. De självständiga städer som på 1000- och 1100-talen växte fram i norra Europa utgjorde omslutna öar av relativ frihet i ett i övrigt dominerande feodalt hav. Stadens murar gav skydd och säkerhet, och invånarna i städerna åtnjöt långtgående ekonomiska och politiska privilegier. Att bli medborgare i staden var eftertraktat. Förhållandet gällde emellertid inte enbart de städer som var en del av Hansan. I varierande grad utgjorde det ett karakteristiskt drag för de medeltida stadsbildningarna i Västeuropa som helhet. Kombinationen av ekonomisk-politisk frihet och sociokulturell förändring gjorde staden till katalysator i frigörelsen från feodalismen.

Denna slutna och omgärdade stad som är så signifikant för medeltidens stadsformationer står som rumslig gestalt i bjärt kontrast till den mer öppna stadsstruktur som rådde under antiken. I Aten, exempelvis, fanns inga skarpa skiljelinjer mellan stad och landsbygd – också befolkningen i det angränsande landskapet var medborgare i staden och hade rätt att delta i det offentliga livet. Och även om staden i olika perioder varit omgiven av murar som skydd mot fientliga anfall, bortsåg man i allmänhet från skillnader mellan stad och land. Istället betonades de olika levnadssättens inbördes beroende. ”Vår stad är öppen för världen”, deklarerade Perikles i sitt begravningstal till minne av dem som stupat i de Peloponnesiska krigen; stad och land var delar i en kosmopolitisk helhet.

Den uppenbara skillnaden till trots – de antika och medeltida stadsbildningarna delar ett tydligt drag. I båda fallen markerar staden ett livaktigt politiskt rum: under antiken såsom – i klassisk mening – demokratisk stadsstat, embryot till vårt moderna folkstyre, med offentliga omröstningar, livfull debatt och långtgående politisk deliberation; under medeltiden såsom intensiv kommersiell interaktionsmiljö, i vars förlängning det utvecklades former för kollektivt beslutsfattande och politiskt deltagande. I båda fallen bildar staden därtill mötesplats för människor, verksamheter och idéer och följaktligen ett spänningsfält mellan olika livsåskådningar

och ideal. Värderingar ställdes mot varandra, vilket utmynnade i motsättningar och konflikter. Men i stadens dynamiska miljöer kunde sådana konflikter vanligen hanteras och skilda livsideal verka sida vid sida. Till grund för detta låg en gemensam övertygelse och en tro på staden som den medborgerliga politikens rumsliga förutsättning.

Men också i ett annat avseende är likheten slående. I bägge fallen ingick städerna i vidsträckta transterritoriella nätverk. Särskilt så kanske under medeltiden. Den nordeuropeiska Hansan utgör härvidlag endast ett av många exempel på vad som i själva verket var utmärkande för det medeltida Europa. Genom intensiva politiska, ekonomiska och sociala kontakter över ibland mycket stora avstånd länkades städerna likt urbana noder samman i nätverk och blev i sina gemensamma ansträngningar inflytelserika aktörer på den europeiska arenan. Framgångsrikt utmanade man mer traditionella uttryck för makt, både andliga och världsliga. I förlängningen av denna samverkan etablerades i städerna en urban kosmopolitisk elit, som rörde sig obehindrat mellan nätverkets noder och som hade mer gemensamt med sina fränder i avlägsna städer än med människor på landsbygden tätt intill. En köpman i Brügge kunde följaktligen känna större släktskap med en likasinnad i Visby, Riga eller Novgorod än med någon som levde strax utanför den egna hemstadens murar.

Att staden i dessa båda avseenden, som lokalt politiskt rum och som nod i transterritoriella nätverk, traditionellt bildat en livskraftig ekonomisk-politisk enhet är emellertid inte enbart av historiskt intresse. Förhållandet har aktualitet också i vår egen tid. När nationalstatens suveränitet alltmer kommit att utmanas – både nedifrån som ett led i omfattande decentraliseringsprocesser och uppifrån som ett resultat av övernationella beslutsstrukturers framväxt och som en effekt av globaliseringens gränsöverskridande verkan – framträder staden återigen som ett vitalt politiskt rum. Och detta i båda dess historiska skepnader. Städer runt om i världen flyttar idag fram sina positioner i förhållande till en sedan länge förhärskande centralstat. Krav på självbestämmande och autonomi reses samtidigt som en dynamisk ekonomisk och politisk utveckling gör städerna till viktiga aktörer på en internationell maktpolitisk arena. Parallellt bildas gränsöverskridande nätverk, där ledande städer interagerar med varandra i en i verklig mening global kontext; talet om ”global cities” – städer med global räckvidd – är idag en realitet. Vi talar om London, New York och Tokyo, om Frankfurt, Los Angeles och Singapore – städer som förefaller att ha mer gemensamt med varandra än med andra städer i respektive hemland, städer som det

är lättare att färdas mellan än mellan städer i samma land. Men också i regionala sammanhang skapas viktiga transterritoriella länkar. Mellan Östersjöns metropoler knyts allt starkare band, mellan Öresunds stränder håller en vital stadsregion på att bildas, för att ta två näraliggande exempel. Gemensamt för dessa livskraftiga städer är att de utmanar rådande maktförhållanden och bidrar till att omstöpa den maktpolitiska geografin – staden bildar nu åter motor för politik, ekonomi och samhällsliv. Möjligen kan man tala om en stadsstatens renässans. Mot den bakgrunden är det inte särskilt märkligt att diskussionen kring staden som politiskt rum ånyo aktualiserats och på nytt börjar göra avtryck i den samhällsvetenskapliga litteraturen; att forska om staden har blivit ”modernt” – igen.

Men vad är det då som gör staden till ett sådant kraftfullt, transhistoriskt fenomen? Vad är det som gör staden till ett dynamiskt politiskt rum? Vad är det som gör att städerna på nytt bildar maktpolitiska noder i globala gränsöverskridande nätverk? Ja, svaret på frågorna är knappast entydigt. Möjligen kan några idéer om staden – som begrepp, funktion, livsmiljö och form – tjäna som vägledning.

I

Idén om staden är förmodligen lika gammal som det funnits stadslänkande företeelser. Den kanske tidigaste kända symbolen för en stad är en egyptisk hieroglyf föreställande ett kors i en omslutande ring. Ideogrammet, som transkriberas som *niwt* och som vi möter redan under det tredje årtusendet f. Kr., markerar två av stadens genom historien kanske tydligaste kännetecken; ideogrammet kan också sägas återspegla stadens huvudsakliga funktioner. Korset står för vägarna som skär varandra, för en knutpunkt eller en mötesplats, inte bara för handel och varuutbyte utan också för människor, kunskaper och idéer. I korsningen mellan två landsvägar uppstår en naturlig plats för mänsklig kommunikation. Genom historien ser vi hur många städer uppstått ur sådana mötesplatser, där landsvägskorsningen snart bildat stadens första gatukorsning och där sporadiska sammanträffanden övergått i permanenta förbindelser. Men där korset på så sätt markerar öppenhet och rörelse, markerar cirkeln istället slutenhet och en avgränsning gentemot yttrevärlden, med vallgraven eller ringmuren som ett skydd för samhällets inre organisation. Staden får därmed karaktären av en särskild, omsluten enhet, vars inre form och gestaltning avskiljer den från en angränsande landsbygd.

Denna senare markering av stadens särskildhet och relativa egenart är påtaglig inte minst i våra språkliga uttryck för staden som företeelse. Den traditionella kinesiska beteckningen för en stad är exempelvis identisk med ordet för ”mur” eller ”vall” och får sin samlade formulering i tecknet *ch'eng*. Engelskans *town* är etymologiskt förknippat med tyskans ord för ”inhägnad” eller ”gårde” – *zaun* – och med den äldre holländskans uttryck *tuin* som betyder ”staket” eller just ”inhägnad”. Ordet *town* är således besläktat också med rikssvenskans *tun*, som efterhand får motsvarande betydelse men som ursprungligen – och mer specifikt – markerade en avgränsad gräsyta. Vårt moderna svenska ord *stad* har en liknande innebörd. Etymologiskt hör det samman med tyskans *stadt* och *statt*, med ursprungsbetydelsen ”ställe” eller ”plats”. Ibland har ordet emellertid också fått den tydligare innebörden av ”skyddad” eller ”säker” uppehållsplats och betydelsen ansluter här tydligare till synen på staden som en omgärdad och från omgivningen avgränsad enhet.

Mest påtagligt framkommer emellertid markeringen av stadens relativa särskildhet under den romerska antiken. Här förenas föreställningen om staden som en särskild fysisk form med idén om staden som en speciell livsmiljö. Dubbelheten kan följas etymologiskt. Dels har idén om staden sina rötter i latinets *urbs*, ett uttryck som ursprungligen refererade till stenarna som av praktiska skäl var lagda på marken i staden för att underlätta transport vid handel och krig, men som senare kom att bli synonymt med staden själv och som i förlängningen bildat grund för vårt moderna tal om staden som det urbana. Dels har staden som idé sin grund i latinets *civitas*, som speglar de känslor, ritualer och övertygelser som tar form i den urbana miljön och som refererar till platsen för en särskild form av mänsklig gemenskap, platsen där medborgarna – *cives* – förenas. Staden ställs här på ett tydligt sätt i motsats till det agrara eller lantliga och blir ett uttryck för civilisation och kultur, för ordning och det ”städade”, i kontrast till landsbygdens kaos och barbari. Förhållandet har en tydlig historisk referens. Det är i stadens miljöer vi upplever att kulturlivet blomstrat, det är där konsten och de tekniska vetenskaperna utvecklats och det är där det filosofiska tänkandet har sina rötter. Ty staden, skriver Henri Lefebvre i sin uppmärksammade argumentation för rätten till det urbana, var en gång ”den plats där förnuftet föddes, dess säte, dess hem” (Lefebvre 1982: 104).

Lefebvres analys av det urbana förnuftet är emellertid föga originell. Föreställningen om ett nära förhållande mellan filosofiskt tänkande och

stadsliv utgör i själva verket ett mycket framträdande drag i västeuropeisk idéhistoria. Särskilt tydlig är tankegången i klassisk-grekisk filosofi. Filosoferna i antikens Grekland tänkte helt enkelt staden, ”de gjorde stadslivet till språk och begrepp” (ibid. 1982: 42). Men staden bildar här inte bara referenspunkt för det filosofiska tänkandet i allmänhet – att tänka staden blir nu synonymt också med att tänka politik. Även här ger språket vägledning. Det grekiska ordet för stad indikerar att det urbana var något mycket mer än en fysisk plats på kartan. Staden var *polis*, stadsstaten, politikens fysiska rum och förutsättning, grunden för medborgarnas – *politeia* – deltagande i samfällighetens styre. Därtill utgjorde den platsen för mänskligt blomstrande. Det förvånar oss därför inte, att den antika filosofin tar staden som utgångspunkt i analysen av politiken och att själva begreppet medborgare – *citizen*, *citoyen* – såväl etymologiskt som idémässigt är intimt relaterat till styret av staden; medborgaren var den fria invånaren i borgen, i staden, i *polis*, i *civitas*, i *city*.

II

Att ge staden en innebörd bortom det språkliga är emellertid långt ifrån enkelt. Men det egyptiska ideogrammet vägleder. Bilden av staden som ett kors i en cirkel speglar ett slags dualitet i det urbana som fått direkt genklang i studiet av staden, både som historisk företeelse och som samtida fenomen. Distinktionen är analytisk. Staden kan studeras dels som *funktion*, med stadens verksamheter i fokus och med korset i hieroglyfen som symbolisk ingång, dels som inre *livsmiljö*, med ringen som markör för stadens avskildhet och de särskilda livsbetingelser som det urbana förmedlar. Därtill kan vi studera staden som *form*, det vill säga den fysiska eller rumsliga gestaltningen av stadens funktion, dess inre livsmiljö och dess avgränsning i terrängen. Det är uppenbart att dessa skilda angreppssätt framställer staden på olika sätt. För geografen är staden en rumslig enhet, en utsträckning i terrängen med markerade gränser, som sällan varit entydiga utan varierat över tid och som speglat stadens genom historien ambivalenta förhållande till sitt omland. För arkitekten är staden formen, staden som rumslig gestaltning, med byggnader, kvarter, gator, parker och torg. För ekonomen är staden funktionen, verksamheten, marknadsplatsen eller resurscentrat, staden som plats för arbetsdelning, förädling och specialiserad produktion. För sociologen är staden en mötesplats, en interaktionsmiljö, ett polariseringens och olikheternas fält men också en

värld av samhörighet och social gemenskap. För statsvetaren, slutligen, är staden makt och politik, en beslutsnivå inom ramen för nationalstaten, ett uttryck för decentralisering av beslutskompetens, för regionalisering och politiskt självstyre, men också en autonom nätverksbyggande kraft i en alltmer globaliserad värld. Studiet av staden rymmer alla dessa ansatser och säkert fler därtill – staden, för att följa Jane Jacobs, bildar ett mikrokosmos av världen (Jacobs 1961).

Men kan vi då i denna mångfald av perspektiv och angreppssätt finna några gemensamma drag som kan sägas fånga staden som företeelse? I ett avseende, kan man säga, har stadens grundläggande karaktäristik varit märkligt oförändrad genom historien. Staden har alltid, i relativ mening, varit en centralort. Som tydligt landmärke i terrängen har den likt en magnet dragit till sig människor och verksamheter, men den har också kontinuerligt spilt över i det angränsade landskapet. Människor i staden har alltid i större eller mindre omfattning samspelat med sin omgivning och deras verksamheter har rört ett vidare område än den rumsliga yta staden själv ockuperat. Ibland, som under medeltiden, har gränserna varit skarpa, då staden på sina håll blev en sluten politisk och administrativ enhet som framhävdes genom sin befästhet och genom tullmurar och strikta införselregler. Ibland, och kanske oftare, har gränserna varit diffusa, med vidsträckta övergångszoner mellan stad och landsbygd och där stadslivet endast gradvis markerats i terrängen och i den sociala miljön. I samtliga fall har staden emellertid varit beroende av landsbygden för sin grundläggande försörjning och den har alltid på ett eller annat sätt tenderat att återspegla sin omgivning. I den meningen har staden aldrig helt begränsats av cirkeln i det egyptiska ideogrammet; stad och landsbygd har aldrig fullt ut bildat varandras motsatser.

Men frågan om stadens fysiska avgränsning gentemot sitt omland är trots allt kanske mindre intressant. Viktigare att ta fasta på är det sätt – ekonomiskt, politiskt, socialt och rumsligt – på vilket stadens inre livsmiljö tenderar att avvika från förhållanden på landsbygden. Ett utmärkande drag är härvidlag stadens tydliga *differentiering*, såväl funktionellt som rumsligt eller fysiskt. Funktionellt ser vi hur staden genom historien ofta tagit form på grundval av sin ekonomiska funktion som centrum för handel och hantverk. Dess interna ekonomiska struktur har, som en följd av stadens relativa storlek, vanligtvis präglats av en långtgående ekonomisk specialisering och arbetsdelning. Men staden är inte enbart ekonomi. Staden har också vuxit fram som ett uttryck för politisk och religiös makt,

som administrativt, judiciellt eller kyrkligt centrum, med åtföljande verksamheter av administrativ, judiciell eller religiös karaktär. Dessa skilda vad man kan kalla *stadsbildande funktioner* – ekonomi, politik, religion – har ofta gjort avtryck i stadens miljöer och har kommit att markera en tydlig differentiering både mellan städer, i den mån någon av de statsbildande verksamheterna dominerat, och inom städer i den mån verksamheterna löpt parallellt. Variationen har också haft rumsliga förtecken. Staden som fysisk miljö är därför inte bara en plats, vars permanenta bebyggelse är mer omfattande och koncentrerad än bebyggelsen på landsbygden, utan också en plats där byggnader och markanvändning är föremål för en tydlig differentiering. Stadens olika beståndsdelar av hus, kvarter, gator och torg speglar denna rumsliga mångfald, där användningsområden skiftar och där skilda verksamheter pågår sida vid sida i samma rumsliga miljö.

III

Men vad som kanske är mest utmärkande för det urbanas särart är stadens påtagliga täthet och närhet – av människor, företeelser, verksamheter och aktiviteter – och följaktligen dess funktion som mötesplats. Mötet gör staden, skulle man därför kunna säga, och staden gör genom koncentrationen av människor mötet möjligt. Och det är ett möte som kommer i många skepnader. Det är ekonomiskt, mellan marknadens aktörer; det är politiskt, mellan maktens administratörer och mellan dem ”som styr och blir styrda”, för att tala med Aristoteles (1993). Men mötet är också i vid mening socialt, ett möte mellan människor, idéer, kunskaper, värderingar och livsföreställningar. På så sätt bildar staden ett intensivt och dynamiskt socialt landskap. Genom historien har det urbana därtill varit en källa till utveckling och förändring, och staden indikerar därför också rörelse, med korset som ekrar i cirkelns hjul.

Men tätheten, närheten och rörelsen gör också staden heterogen och full av olikheter. ”A city is composed of different kinds of men”, skriver Aristoteles i *Politiken* och fortsätter: ”similar people cannot bring a city into existence.” (1993: 1261a 22–24). I staden sammanförs människor med olika bakgrund, där möts olika livsprojekt och där bryts och konfronteras olika ideal. Rörelsen och tätheten gör därtill staden full av främlingar – utan främlingar, kan man säga, ingen stad – och ur denna heterogenitet och mångfald föds möjligheter. Mångfalden öppnar upp för val och handlingsalternativ, och staden uttrycker därför på sätt och vis

också frihet. I förlängningen skapas här värderingar och en kulturell särart som avskiljer det urbana från den omgivande landsbygden. Staden blir ett levnadssätt och en livshållning; staden blir – med Robert E. Parks berömda ord – ”a state of mind” (Park 1925: 1).

IV

Med mötet och närhetsprincipen som stadens karaktäristika är vi tillbaka i korset i det egyptiska ideogrammet. Arketyper för stadens bildande är färdvägarna som korsas, där främlingar möts och slår sig ner. En samfällighet föds och med den ett behov av regler för social samverkan; samvaron övergår i ett samhälle. Gemensamma regler ger förutsägbarhet i tillvaron och det nära samspelet mellan människor på en begränsad yta ger social trygghet och skydd mot omgivningen, men endast i utbyte mot en lojalitet mot staden och mot ett gemensamt deltagande i och ett ansvar för stadens angelägenheter. Därmed bildar staden rum för politiken. Som Nils Uddenberg noterat framstår staden och det urbana på många sätt som en triumf för människans förmåga att samarbeta. Ur en påtaglig heterogenitet och mångfald av intressen uppstår regler för social samverkan. I grunden är detta nödvändigt. Det täta och mångfacetterade livet i staden kräver helt enkelt, för att låna Uddenbergs formulering, ”att var och en vet sin plats och sköter sina uppgifter både för sitt eget och det gemensammas bästa” (Uddenberg 1998: 21). På så sätt innebär mötet i det urbana ett möte inte bara mellan människor med olika idéer och ideal, utan också ett möte mellan den enskilde och gemenskapen, mellan egenintresse och allmänintresse. I balansen mellan dessa krafter formas staden som livsmiljö. Jämvikten är här central. Men den kan inte upprätthållas enbart med egenintresset som drivkraft. Det kräver också en förståelse för gemenskapens krav och en grundläggande insikt i helhetens logik. På ett fundamentalt plan handlar det om konvergerande värderingar – stadens ordning blir därmed moralisk.

Mot denna bakgrund är det inte särskilt förvånande att det politisk-filosofiska tänkandet en gång väcktes till liv i staden och därefter varit intimt förenat med samvaron i den urbana miljön. Framförallt har staden tjänat som rumslig utgångspunkt för idéer om frihet och självbestämmande och därtill bildat relief i reflektioner kring gemenskapens moraliska innehåll. På så sätt har staden utgjort en av etikens centrala världsliga representationer. I antik filosofi var detta högst påtagligt. Att tänka staden

var, som sagt, att tänka politik; stad och politik var ett och samma. Men staden var inte endast det rumsliga uttrycket för politiken, utan också för den etiska gemenskap som utgör politikens bas – stad, politik och moral sammanföll. För en medborgare i antikens Aten var staden dessutom något genuint mänskligt. När Aristoteles talar om människan som en *zoon politikon*, som ett politiskt djur eller en samhällsvarelse, är det följaktligen ett stadsdjur han föreställer sig, med *politikon* som en språklig form av grekiskans *polis*. Människan var människa, var medborgare, var stadsbo.

V

Men staden är inte endast aristotelisk medborgerlig harmoni; den har också genom historien varit en arena för maktutövning, motsättningar och intressekamp. Dels som en kamp mellan staden som partiellt självstyrande enhet och andra rumsliga uttryck för makt. Dels som intressemotsättningar inom staden själv som en följd av intern social differentiering och av konkurrens mellan stadens olika maktinstanser. Ringen i det egyptiska ideogrammet avspeglar det förra, liksom inskriptionen i Hansestädernas ringmur. De medeltida städerna var icke-feodala enheter i en feodal värld, vilka stred för sin politiska och militära självständighet i förhållande till aristokratin och kyrkan, och senare i historien även i förhållande till de framväxande absolutistiska nationalstaterna. I ljuset av detta är det symptomatiskt att de fria städerna ofta slöt förbund med varandra för att med gemensam ansträngning försöka stå emot det yttre trycket från andra maktkällor.

Samtidigt är det talande att staden nästan alltid betraktats med mistro av makten, såväl ideologiskt som ekonomiskt och politiskt. Som katalysator för frigörelse och förändring, som politisk agitationshärd och innovativt centrum, vars rumsliga oberoende fött och stött oberoende tankar, har staden ständigt utmanat rådande maktförhållanden och varit en nagel i ögat på maktens företrädare. Makthavare av olika slag har därför i alla tider försökt kontrollera staden, bland annat genom att rent fysiskt placera maktens institutioner och byggnader i stadens centrum. Detta för att markera närvaro och för att försöka ta kommando över det offentliga livet. Av samma anledning har maktens olika instrument som regel lyfts fram och gjorts synliga i stadens miljöer, ofta på ett markerat och demonstrativt sätt.

Vid sidan av att ha tjänat som arena för makthavares verksamhet har staden i sig själv också varit ett rumsligt uttryck för makt, både i egenskap

av självständigt avgränsat beslutsterritorium och som bricka i ett vidare politiskt spel. Som administrativt centrum och fysisk kontrollinstans har staden använts som instrument för att behärska en omgivande landsbygd, den har bildat utgångspunkt för skatteuppbörd och har tjänat som bas för territoriell expansion. Men makten som på så sätt utnyttjat staden har inte enbart varit världslig. Genom historien ser vi hur staden också varit andligt centrum och ett viktigt inslag i kyrkans överhöghet, både idémässigt och i praktisk handling. Tankemässigt framträder bilden av staden såsom den gudomliga maktens auktoritativa centrum kanske tydligast hos Augustinus, som i sitt försök till syntes av religiöst och sekulärt tänkande gör staden till norm och begrepp. I kampen mellan gott och ont, i konflikten mellan Gudsstaden och den världsliga staden – Djävulens stad – formas här en kosmisk historiefilosofi med det urbana som rumslig representation.

VI

Om ringen i ideogrammet på så sätt kan sägas markera konflikten mellan staden och andra rumsliga uttryck för makt, kan korset i dess mitt sägas spegla intressekonflikter inom staden, som en mer eller mindre avgränsad enhet. Mötet i den urbana miljön är långtifrån friktionsfritt och stadens heterogenitet och sociala differentiering rymmer en närmast outsinlig källa till konflikter. Delvis är det ur dessa förhållanden – olikheten, spänningen, konfrontationen – som staden får sin dynamiska karaktär. Men samtidigt formas här kontraster och skiljelinjer som bildar grogrund för mer bestående motsättningar. Den moderna storstadens nergångna ytterområden utgör kanske sinnebilden härvidlag, med normlöshet och våldsytringar sprungna ur utbredd misär och långtgående social segmentering. Traditionellt ser vi hur staden också rymt ett starkt drag av klasskamp. Särskilt tydligt blev detta med industrisamhällets framväxt, men klassmotsättningar hade funnits långt tidigare och var en följd av den urbana ekonomins tendens till specialisering.

Att staden på så sätt blivit arena för motsättningar har emellertid inte enbart varit av ondo. Ur närheten och intensiteten har också fötts radikala idéer om samhällsförändring och det är följaktligen inte särskilt märkligt att staden varit skådeplats för många av historiens revolutionära omdaningar. Men också mindre omvälvande förändringsprocesser har haft staden som livsnerv. Mötet i den urbana miljön, med många olika

samhällsgrupper levande sida vid sida på en begränsad yta, har helt enkelt gett upphov till funderingar och reflektioner kring andra människors livsbetingelser, seder och bruk. Denna olikheternas konfrontation har i många fall lagt grunden för ett igenkännande mellan grupper och lett till en ömsesidig förståelse för skilda livsstilar. På så sätt har olikheten gett näring åt en relativistisk livshållning. Ur mötet har också vuxit insikter om hur olika skiljelinjer kan hanteras och överbryggas, vilket gett en förmåga till samexistens i stadens komplexa strukturer. Att stadsmänniskan genom historien betraktats som mer kosmopolitisk och tolerant än andra förvånar därför inte.

Men att närheten och tätheten i staden kunnat frambringa en förståelse för människors olikhet har sin grund också i ett annat förhållande. I stadens intensiva miljöer accentueras brytpunkten mellan privat och offentligt, och relationen får med det urbana en annan innebörd än på landsbygden. Gränstorna mellan den privata och den offentliga sfären blir på samma gång både tydligare och mer diffusa – tydligare i den meningen att staden ger utrymme för anonymitet och därmed frigörelse från mer traditionsbundna strukturer och auktoritetsförhållanden. Tätheten, rörelsen och genomströmningen i staden befördrar ett slags opersonlighet i sociala relationer som i förlängningen ger ett skydd för den enskildes integritet och autonomi. I stadens myller och främlingskap kan man gömma sig och smita undan, där ersätter indirekta, sekundära relationer landsbygdens primära sociala band.

På så sätt ger den urbana miljön i sig själv ett skydd för det privata och opersonligheten blir, som Hannah Arendt så förtjänstfullt påpekat, ett positivt värde (Arendt 1958). Och detta av ett särskilt skäl. I anonymitetens efterföljd och i avsaknad av primordiala band blir allmänna principer helt enkelt viktigare än specifika seder och traditioner. För Arendt själv var ställningstagandet högst personligt. Som levande i exil i ett främmande land, med opersonligheten som ett av livets grundvillkor, satte hon principen framför traditionen. *Vad* som görs på stadens gator är viktigare än *vem* som gör det. Men opersonligheten i staden markerar det offentliga även i ett annat avseende. På sätt och vis är det offentlighetens förutsättning. Vad som är offentligt är per definition öppet och inkluderande, till offentligheten har alla tillträde. Men för att något skall bli offentligt krävs genomströmning, rörelse och mångfald. Utan främlingar, således, ingen offentlighet, utan förbipasserande inget privat – och utan offentlighet ingen stad.

Det är, tror jag, just denna närhet, täthet, mångfald och rörelse som ger staden dess grundläggande styrka. I detta olikheternas fält, i mötet mellan idéer och ideal på en begränsad yta, skapas särskilda livsbetingelser, livsbetingelser som ger staden en särskild utvecklingskraft och som förser det urbana med en skapande egendynamik. Närheten och tätheten gör staden till en naturlig plats för mänsklig interaktion; mångfalden och rörelsen ger staden förändringskraft. Inte så märkligt då, kan man hävda, att staden genom historien bildat ett av politikens mer livaktiga rum och att staden idag, när nationalstaten perforeras, på nytt etableras som politikens drivkraft och centrum.

Men det möte staden förmedlar är inte endast lokalt. Staden bildar språngbräda också för ett möte som sträcker sig långt bortom dess rumsliga utsträckning. Ty städer dras till varandra. Egentligen är det inget som förvånar. Med liknande livsbetingelser och gemensamma problem – arbetslöshet, bostadsbrist, trafikinfarkt och miljöproblem – är det högst naturligt att städer förenas. Med liknande möjligheter och gemensamma ideal – som förändringsmotor, kulturbärare och symbol för det moderna – är det högst naturligt att städer bildar nätverk med andra städer, även över stora geografiska avstånd. I den meningen är staden inte begränsad av sin rumsliga utsträckning. Staden som plats må alltså vara lokal – dess räckvidd är ofta global.

Men mötet mellan städer är knappast friktionsfritt. Ty städer konkurrerar – om makt, inflytande, prestige och kapital. Städer formuleras alltmer som varumärken, som uttryck för det goda och önskvärda, för att nå framgång på en global konkurrensutsatt marknad: London som den internationella bankvärldens centrum; New York som mångkulturalismens regnbågsfärgade smältdegel; Tokyo som – åtminstone under lång tid – den senmoderna industrialismens motor. På så sätt förstärks konturerna, på så sätt accentueras skillnaderna, både mellan städer och mellan staden och dess vidare omland. Som medveten respons eller omedveten verkan, konsekvensen blir ofta att våra städer avlägsnar sig från sitt nationella sammanhang, att våra metropoler alltmer frigör sig ifrån de nationalstater i vilka de ingår. Ur dessa gränsöverskridande processer växer en ny urban elit fram, en postmodern kosmopolitisk elit, vars lojaliteter är lokala och globala, inte främst nationella. Och i denna nya globala urbanism blir eliten världsmedborgare, rörliga och uppkopplade, utan nationella förpliktelser och utan nationell identitet.

En stadsstatens renässans, sålunda, om än i ny kostym. Alltjämt inbäddad i nationalstatens famn, porös och öppen snarare än sluten, och i ett kontinuerligt samspel med andra politiknivåer, utgör den post-moderna staden endast partiellt en historiens arvtagare. Därtill utgör den ett stort problem, kan man hävda, för demokratin och för politikens traditionella organisering. Men främst så när vi på sedvanligt sätt tänker modernt, det vill säga nationellt. Kanske får vi till sist acceptera att nationalstaten inte längre utgör den majestätiska fond i vilken all politik definieras, att centralstaten inte längre utgör politikens allomfattande container. Historien ger oss i varje fall anledning att fundera. Ty sträcker vi ut tidsperspektivet framstår nationalstaten som en relativt senfärdig politisk konstruktion, en historisk anomali för att uttrycka det drastiskt – om än en stark sådan och mäktig framgångsrik. Men kanske pekar utvecklingen nu i en annan riktning. Kanske får vi snart anledning att blicka tillbaka och beskriva den Westfaliska epoken som en parentes i Europas historia. Och även om så inte är fallet, även om nationen länge än kommer att bilda politikens rumsliga fundament, så kommer nationalstaten alltmer utmanas av andra territoriella uttryck för makt och kommer endast att i begränsad utsträckning kunna sätta ramarna för politiken. En begränsning som alltid varit aktuell, skulle någon kanske tillägga. En öppen fråga, måhända, men icke desto mindre viktig. Och i denna maktpolitiska mångfald är jag övertygad om att staden framgent, liksom den alltid gjort, kommer att bilda ett livskraftigt politiskt rum – och därmed, rimligen, ett centralt studieobjekt inom ramen för det vetenskapliga studiet av politik.

Referenser

ARENDDT, HANNAH, 1958. *The human condition*. Chicago: The University of Chicago Press.

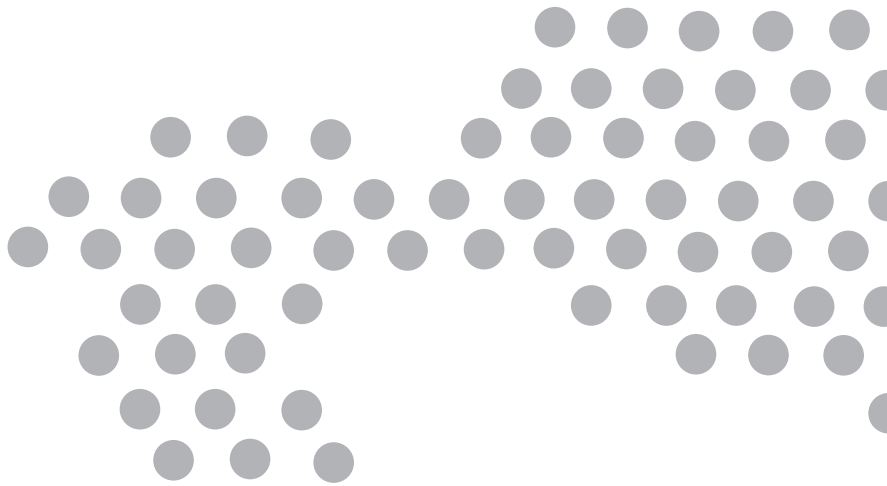
ARISTOTELES, 1993. *Politiken*. Jonsered: Paul Åströms Förlag.

JACOBS, JANE, 1961. *The death and life of great American cities*. New York: Vintage Books.

LEFEBVRE, HENRI, 1982. *Staden som rättighet*. Stockholm: Bokomotiv.

UDDENBERG, NILS, 1998. ”Från stam till stad. Staden som humanbiologiskt fenomen”, s 21–32 i Andrén, Anders m.fl., *Staden, himmel eller helvete*. Stockholm: Informationsförlaget.

Samhällsrelevans

Framväxten av granskningssamhället – en fråga i författningspolitisk skugga

---

Shirin Ahlbäck Öberg

Med en stor offentlig verksamhet växer behovet av fungerande granskning. Information om våra offentliga medel använts på ett ändamålsenligt eller korrekt sätt är helt enkelt en förutsättning för att vi ska ges en reell möjlighet att – om så behövs – utkräva ansvar. Olof Petersson poängterar i *Metaforernas makt* att en av de viktigaste förutsättningarna för ett fungerande ansvarsutkrävande är att medborgarna har tillgång till denna typ av information, så att de självständigt kan bilda sig en uppfattning om huruvida politiken varit framgångsrik eller inte (Petersson 1987: 154). Utan kunskap och information om hur förvaltningen bedriver sitt arbete står vi alltså dåligt rustade inför vår rätt att utkräva ansvar av de styrande (Ahlbäck 1999: 37ff).

Men granskningen av rikets styrelse och förvaltning tycks utgöra en marginell konstitutionell fråga, vilket framgår oavsett om vi tar avstamp i den politiska diskussionen inför införandet av den nya regeringsformen på 1970-talet, eller om vi tittar på de förslag som nu föreligger med anledning av den nyss genomförda Grundlagsutredningen. Sedan reformen på 1970-talet innehåller vår regeringsform ett helt kapitel med rubriken *Kontrollmakten* (RF 12 kap.), och detta i kombination med att det av samma regeringsform framgår att det är en huvuduppgift för riksdagen att granska den verkställande makten (RF 1:4) skulle kunna vittna om att kontroll och granskning av den offentliga förvaltningen var en central författningsfråga i vårt styrelseskick.¹ Formellt sett finns det flera möjligheter för enskilda medborgare, riksdag såväl som regering att kontrollera den verksamhet som förvaltningen bedriver. Den svenska författningen ger oss inte bara förutsättningar att utöva kontroll genom till exempel offentlighetsprincipen, utan grundlagen föreskriver i just det tolfte kapitlet om vissa speciella institutioner med uppgift att granska förvaltningens arbete.²

Detta innebär, enkelt uttryckt, att förutom de möjligheter att kontrollera regering och statsförvaltning som är inbyggda i parlamentarismen, kan riksdagen således utöva kontroll över både regering och statsförvaltning

genom de sju kontrollinstitut som finns föreskrivna i regeringsformens tolfte kapitel: konstitutionsutskottet (KU), statsrådets juridiska ansvar, misstroendeförklaring, interpellations- och frågeinstitutet, Riksdagens ombudsmän (JO), Riksrevisionen och åtal mot justitieråd och regeringsråd. Vid en noggrannare genomgång av dessa institut är det svårt att urskilja någon medveten tanke vad gäller institutens målgrupp och granskningsmandat.³ Skarp kritik har mycket riktigt riktats mot den osammanhängande utformningen av kontrollmakten. Kritiken går i korthet ut på att det kapitel i vår regeringsform som reglerar kontrollmakten inte grundar sig på någon helhetssyn på de funktioner som det är fråga om, och att de ansvariga politikerna alltså inte lade ned vare sig tankemöda eller intresse i denna del.

Vid ett närmare studium av 12 kap. finner man en kontinuitet med den äldre författningen sådan den kom att tillämpas i praxis, som är kanske mer påtaglig än inom något annat kapitel i författningen. [...] Viljan till nyskapande var ringa, intresset för enskildheterna ännu mindre. Någon närmare diskussion av kontrollmaktens ställning i det nya systemet förekommer inte i förarbetena. (Sterzel 1988: 677)

Med andra ord var det så att flera av kontrollinstrumenten – KU:s granskning, interpellationer och frågor, riksdagens ombudsmän och dåvarande riksdagens revisorer – ärvdes rakt av från den gamla regeringsformen, som ju byggde på principen om maktindelning. Sammanfattningsvis konstaterar Sterzel att intrycket närmast är att man samlat upp och fört samman en del institut som ”blivit över” och som i någon ibland minimal mening har koppling till ”kontroll” (Sterzel 2008: 253). Detta blir särskilt besynnerligt eftersom regeringsformen föreskriver att granskningen av regeringen och förvaltningen är en av riksdagens huvuduppgifter (se not 1).

Mot bakgrund av detta framstår den nyligen avslutade Grundlagsutredningens slutsats vad gäller kontrollmakten märklig. Som bekant hade utredningen som uppdrag att göra en samlad översyn av regeringsformen, men i sitt slutbetänkande anför utredningen kort att ”[d]et finns inte anledning att göra några principiella förändringar av regeringsformens reglering av kontrollmakten” (SOU 2008:125: 286). En syn som även präglar den efterföljande propositionen: ”Regeringsformens system med de olika kontrollmedlen har i allt väsentligt fungerat väl. Det saknas därför anledning att göra några mer genomgripande förändringar av den grundläggande strukturen i bestämmelserna om kontrollmakten” (prop. 2009/10:80: 112).

Men innebär detta då att granskningen och kontrollen av den offentliga förvaltningen är helt utvecklad i vår tid? Paradoxalt nog så är detta inte fallet, utan vad vi under en lång tid har kunnat iakttä är snarare framväxten av ett regelrätt granskningsamhälle. Denna utveckling – som haft långtgående konsekvenser för den offentliga verksamheten – hänger dock inte samman med författningsdiskussioner bland våra folkvalda företrädare om hur den offentliga verksamheten bör bedrivas eller kontrolleras. Sådana diskussioner lyser snarare med sin frånvaro (Ahlbäck 1999; Wockelberg 2003). Däremot har metoder för granskning och utvärdering av den offentliga verksamheten utarbetats och lanserats inom ramen för regeringens styrning av sina myndigheter (ibland kallad den inomstatliga styrningen). I vårt land finns det alltså en intressant, och rent av besvärande, diskrepans mellan konstitutionellt utvecklade institutioner för granskning och kontroll och det förhållande att offentlig politik idag *de facto* granskas och utvärderas som aldrig förr. Denna diskrepans för med sig åtminstone två problem som jag i detta sammanhang vill diskutera: a) det är inte våra folkvalda som sätter dagordningen för hur kontroll och granskning ska gå till i det svenska styrelseskicket, trots att det är just de som äger denna kompetens, och b) framväxten av det som ändå kan betecknas som ett granskningsamhälle innehåller avvägningar som på grund av frånvaron av sådana principdiskussioner inte blir tillräckligt belysta. Bland annat handlar det om vilken granskningsdoktrin som tillåts dominera, ett val som har både för- och nackdelar, men som oavsett vilket innehåller avvägningar som bör explicitgöras.

Givet den magra författningspolitiska diskussionen måste vi skifta fokus från det som faktiskt är grundlagsreglerat (det vill säga har varit föremål för de politiska partiernas överväganden), till det sammanhang där granskningen av den offentliga verksamheten *de facto* är utformad (regeringen och dess tjänstemän). För att förstå utvecklingen på området behöver vi dock först få klart för oss vilka granskningsdoktriner som står emot varandra. Jag kommer därför i det följande att anknyta till en klassisk debatt om förvaltningens ansvarighet, som avtäcker olika syn på förvaltningens behov av granskning. Med hjälp av denna debatt kommer vi att kunna sätta fingret på vilken granskningsdoktrin som är den dominerande i vår tid.

TVÅ GRANSKNINGSDOKTRINER

En given utgångspunkt när det gäller att fixera olika granskningsdoktriner är en klassisk debatt från 1940-talet mellan statsvetarprofessorerna Carl Friedrich och Herbert Finer som just handlar om hur en ansvarig förvaltning ska tillförsäkras (Friedrich 1940; Finer 1941). De båda professorernas ställningstaganden utgör illustrativa ytterpoler i frågan om hur förvaltningens förehavanden bör granskas. Amerikanen Friedrich menar på ett påfallande modernt vis att politik och förvaltning inte går att hålla isär eftersom politik formuleras och implementeras mer eller mindre samtidigt:

Public policy is being formed as it is being executed, and it is likewise being executed as it is being formed. (Friedrich 1940: 6)

På frågan hur den icke folkvalda förvaltningen under sådana omständigheter ska kunna hållas demokratiskt ansvarig, hänvisar Friedrich till tjänstemannens *inner check* (ung. inre kontroll), det vill säga till ett slags tjänstemanna- och professionsetik. Det administrativa ansvaret ska garanteras av förvaltningstjänstemännens plikt känsla gentemot allmänheten, respekt för den egna offentliga verksamhetens mål och regler i kombination med yrkesskicklighet och professionellt omdöme. Förvaltningens ansvarighet hänger således i Friedrichs modell på den enskilda tjänstemannens moral och professionella etik och bygger i långa stycken på tilltron till att allt kommer att gå rätt till och att det därför inte finns några misstag att upptäcka. Friedrich driver synpunkten så långt att han över huvud taget inte lämnar något utrymme för externa granskare, vilka han menar inverkar menligt på tjänstemännens motivation och kreativitet. Ansvarighet hos förvaltningen ska lockas fram och inte framtvingas (ibid.: 19).

Mot denna syn invänder engelsmannen Finer, som med emfas betonar att man i stället för att ge förvaltningen nya former av ansvar till varje pris bör begränsa dess inflytande. Finer förespråkar alltså en strikt åtskillnad mellan politik och förvaltning, där förvaltningen på Weberskt vis ska hållas i strama tyglar. Nyckeln till förvaltningens ansvarighet är i Finers resonemang underordning och extern kontroll:

Democratic government proceeded upon the lines mentioned because the political and administrative history of all ages, the benevolent as well as the tyrannical, the theological as well as the secular, has demonstrated without the shadow of a doubt that sooner or later there is an abuse of power when external punitive controls are lacking. (Finer 1941: 337)

Friedrichs ansvarighetsmodell bygger således på en tilltro till människans sannfärdighet, medan Finers inställning är mer hårdkokt då hans argument snarast bygger på antagandet om att maktmissbruk i förvaltningsledet oundvikligen förekommer. Enligt Finer ska politik i det demokratiska styrelseskicket alltid kunna härledas till den parlamentariska styrkedjans maktkälla – folket – och eventuellt handlingsutrymme för förvaltningen att fatta beslut uppfattar han därmed som illegitim maktutövning. Detta förhållningssätt måste emellertid i perspektivet av framväxten av den moderna välfärdsstaten anses vara alltför strängt. Inte minst med tanke på att staten överlätit en hel del av besluten i genomförandeprocessen till särskilda (ibland legitimerade) – professioner.⁴ Friedrich uppfattade redan för sjuttio år sedan att statens uppgifter och åtagande var så omfattande att den strikta uppdelningen mellan politiskt beslutsfattande och neutralt verkställande inte överensstämmer med det politiska systemets verklighet. Utvecklingen av välfärdsstaten har dessutom förstärkt detta på ett svår-förutsebart sätt, och statens åtaganden är i dag så pass omfattande att politikerna omöjligt kan fatta beslut i varje enskild fråga. Tvärt emot Finers hållning tvingar tidsaspekten och utrymmet för situationsanpassning de politiska församlingarna att delegera beslutandemakt till förvaltningen (jfr Rothstein 2010: 11f). En delegering som rimligen bör hållas under någon sorts uppsikt.

FRAMVÄXTEN AV GRANSKNINGSSAMHÄLLET

I denna diskussion står alltså två granskningsdoktriner mot varandra: den ena, som har tjänstemännens professionella och etiska förhållningssätt (den inre kontrollen) som utgångspunkt, mot den andra idén, som ser en nödvändighet med extern granskning. När det gäller granskning av offentlig verksamhet är det naturligtvis inte vattentäta skott mellan dessa två granskningsmetoder; uttryck för båda doktrinerna återfinns i dagens svenska styrelseskick. Men den intressanta frågan är förstås vilken doktrin som i vår tid vunnit störst gehör. Vilken väg har man i det svenska fallet valt då granskningen av offentlig verksamhet ska tillförsäkras, var har tyngdpunkten lagts? Svaret är ganska enkelt: sedan ett par decennier är det den externa granskningen som är den övergripande normen och därmed den modell som fått verka organiserande för hur granskningen av offentlig verksamhet ska se ut. Det finns många uttryck för detta. Inte minst bygger systemet med mål- och resultatstyrning på en uttalad idé om

utflödeskontroll, där just återrapportering och utvärdering av verksamheten är en central komponent. Vidare kan vi avläsa den externa granskningens primat bara genom att studera inrättandet av särskilda myndigheter för granskning och utvärdering, men även ”vanliga” myndigheters verksamhet präglas i allt större utsträckning av uppföljning och utvärdering (Lindgren 2006: 14).

Om vi börjar med att precisera den första iakttagelsen: Regeringen utfärdar årligen ett regleringsbrev för varje myndighet, och i dessa regleringsbrev har kraven på redovisning och analys av vilka resultat som uppnåtts skärpts över tid. Flera av de återrapporteringskrav som regeringen ålägger sina myndigheter är av karaktären att de kräver omfattande utvärderingar som binder stora resurser hos myndigheten (SOU 2007:75: 120). Med andra ord finns det redan i utgångsläget i dag inbyggt i grundstrukturen för den offentliga förvaltningens verksamhet att ägna sig åt utvärderande verksamhet, och detta är en utveckling som tagit riktig fart sedan 1990-talet.⁵

I argumenteringen om den externa granskningens landvinningar bör uppmärksamhet också riktas mot inrättandet av särskilda myndigheter för just utvärdering och granskning. Flera myndigheter har i sina instruktioner getts generella eller specifika uppdrag att ägna sig åt granskning eller utvärdering av offentlig politik. Om vi börjar med myndigheter med generella utvärderingsuppdrag – utöver andra uppgifter – så kan Skolverket, SIDA, Boverket och Socialstyrelsen nämnas (ibid.: 121).

Vad gäller myndigheter med utvärdering och granskning som sin huvudsakliga uppgift kan för det första konstateras att det inrättats en upp-
sjö av särskilda sektorsmyndigheter för just utvärdering och granskning av politik inom ett givet policyområde (med eller utan tydlig forskningsinriktning), till exempel Statens skolinspektion, Inspektionen för socialförsäkringen (ISF), Institutet för utvärdering av internationellt samarbete (SADEV), Tillväxtanalys, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU), Statens beredning för medicinsk utvärdering (SBU). Dessutom tillkommer de renodlade utvärderingsmyndigheterna som Statskontoret och Riksrevisionen, vars huvuduppdrag är att på olika sätt utvärdera och granska hela den statliga verksamheten, alltså inte bara en särskild sektor. Inrättandet av den nya myndigheten Riksrevisionen (2003) är i sig en manifestation av den externa granskningens dominerande ställning, och det konstitutionella uppgraderandet av just denna institution hänger tätt ihop, menar jag, med dess nära samband med ekonomistyrningen.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det de senaste decennierna skett en genomgripande förändring av vad myndigheter ägnar sig åt i sin dagliga verksamhet; till en inte ringa del handlar det om att mobilisera resurser för att såväl utvärdera och granska politik som att själv låta sig utvärderas och granskas. Den av regeringen tillsatta Styretredningen anger i en försiktig skattning att omfattningen av utvärderingsverksamheten hos myndigheter och Regeringskansliet årligen uppgår till cirka 2–3 miljarder kronor (SOU 2007:75: 141), och då är alltså kostnaderna för detta i landets alla kommuner inte medräknad. Hur vi än mäter och resonerar står det klart att den offentliga verksamheten har genomgått något av en utvärderingsexplosion sedan 1990-talet, och det är alltså en omläggning av myndigheternas verksamhet som inte kan spåras till en principiell diskussion mellan våra ledande politiker. Denna utvärderingsexplosion lyfter Michael Power fram och granskar kritiskt i sin bok *The Audit Society* (1999). Power argumenterar för att denna utveckling har lett oss in i ett granskningssamhälle och att denna utveckling – tvärtemot vad som förmodligen var avsikten – för med sig vissa risker.

VAD VINNER MAN, VAD FÖRLORAR MAN?

Det finns åtminstone två orsaker till att det funnits god jordmån för framväxten av granskningssamhället. Den ena hänger ihop med att de offentliga åtagandena över tid har blivit fler och mer omfattande, och de styrande kan inte på förhand vara säkra på att de avsedda effekterna kommer att uppnås. En policy kan helt enkelt bygga på felaktiga antaganden om orsak och verkan (felaktig *policyteori*), eller också finns det oförutsedda målkonflikter mellan olika reformer. Politiska beslutsfattare måste hela tiden vara beredda att utvärdera effekterna av besluten och vid behov korrigera felaktigheter och lära av misstag (se Hermansson 2002 för diskussion om den demokratiska reformismen).

Den andra orsaken handlar om att nya metoder som mål- och resultatstyrning automatiskt innehåller en delegering av beslutande- och genomförandemakt till förvaltningen, och denna delegering medför ett inbyggt informationsbehov eftersom delegeringen måste följas upp. Om politikerna ska kunna ta ansvar för förd politik, och om vi som medborgare ska kunna utkräva ansvar av våra beslutsfattare, måste såväl politiker som medborgare ges möjlighet att faktiskt hålla sig informerade om vad som försiggår i förvaltningen.

Ytterligare en förklaringsfaktor som Power pekar på är den administrativa trend som dragit över västvärlden under de senaste decennierna och som går under samlingsnamnet *New Public Management* (NPM). I korthet handlar det om ett kluster av idéer hämtade från det privata näringslivet som i stora drag innebär ett utbrett marknadstänkande och där bland annat stor uppmärksamhet riktas på kostnadskontroll och finansiell genomskinlighet (Hood 1991).⁶ Detta fokus på utflödeskontroll och ökad transparens i offentlig verksamhet kan ses som ett svar på den byråkratikritik som föregick införandet av olika NPM-reformer. I korthet tog denna kritik fasta på att de byråkratiska organisationsformer som under efterkrigstiden växt sig starka inom svensk offentlig sektor kom att leda till en välfärdsstat som medborgarna upplevde som rigid och stelbent. Byråkratin (det vill säga förvaltningen) beskrevs som ett hot mot medborgarnas möjlighet till inflytande, insyn och integritet (Ahrne 1985).

Mot denna samlade bakgrund kan det vid en första anblick förefalla både rimligt och klokt att myndigheter i vår tid underkastas mer av extern granskning. Därigenom balanseras förhållandet mellan politiker och tjänstemän eftersom förvaltningens verksamhet numera är betydligt mer transparent. Men det är detta rationella perspektiv som Power problematiserar då han diskuterar framväxten av granskningssambället. Han menar att denna fixering vid utflödeskontroll i sig skapar självförstärkande processer i den offentliga verksamheten som inte är önskvärda, ja till och med kontraproduktiva.

För det första, Power konstaterar att det är svårt att utvärdera och granska offentlig verksamhet och att det finns stora validitetsproblem med de mått som används för att bedöma kvaliteten i offentlig service. För vad är måttet på god utbildning eller vård? De data som samlas in och som ingår i den regelmässiga återrapporteringen bygger i långa stycken på sådant som går att mäta. Typiska exempel på uppföljningsmått är hur många patienter en läkare träffar per timme, hur många studenter som en universitetsinstitution examinerar per termin och hur höga betyg eleverna i en grundskola har i respektive årskurser. Men hur stor genomströmning som en vårdcentral har säger egentligen inget om vårdens kvalitet. En läkare som träffar få patienter i timmen kan *de facto* göra ett kvalitativt bättre jobb än någon som träffar en ny patient var tionde minut, och det kan i sin tur innebära bättre utnyttjade skattekronor med lägre genomströmning (jfr Lindgren 2006: 87f).

Likaså kan en god kvalitet på undervisningen vid en högskoleinstitution innebära att man inte släpper igenom vem som helst i examinationen utan bromsar upp de studenter som behöver lägga ned ytterligare arbete för att nå upp till godkänd gräns. Konsekvensen blir då sämre genomströmning, vilket ur ett rent lärarprofessionellt perspektiv inte är ett problem. Däremot rivaliserar denna professionella bedömning med de ekonomiska incitamentsstrukturerna (det vill säga att släppa igenom även svaga studenter). Givet samma ekonomiska incitamentsstrukturer kan det finnas en risk att skolelevernas kunskaper överskattas vid betygsättning (jfr Henrekson & Vlachos 2009).

Ett första problem är alltså att granskarna riskerar att bli slav under metoden och att granskningarna och utvärderingarna tenderar att koncentrera sig på det som går att mäta. En stor nackdel med denna metod är också att det arbete som inte går att mäta på detta sätt i realiteten inte finns i rullorna över utfört arbete, även om det kan vara en mycket påtaglig del av yrkesutövarnas dagliga arbete (exempelvis socialt umgänge med sjuka patienter i vården och extrahjälp till skolelever). Han pekar också på att detta i sin tur får konsekvenser för vad det är man inom olika delar av offentlig verksamhet väljer att lägga ned arbete på, det vill säga måttstocken som verksamheten bedöms efter blir också styrande för vad verksamheten väljer att lägga ned krut på. Det i sig kan komma i stark konflikt med professionella värderingar som lärare, läkare, socialarbetare, domare med flera genom sina utbildningar och sin praktik är utbildade till (se exempelvis Stenlås 2009 för diskussion om lärarkåren; Ställvik 2009 för diskussion om domarkåren; Winblad & Andersson 2010 för diskussion om läkarkåren). Inte heller i denna senare del är det i så fall tjänstemännens professionella normer om *vad som utgör ett gott arbete* som styr arbetets innehåll, utan de presumtiva granskarnas betygsättningskriterier.

En annan risk som Power lyfter fram handlar om hur de som granskas och utvärderas formerar sig inför granskningarna, något han kallar *the auditable performance* (ungefär: det granskningsbara beteendet). Det handlar alltså om hur utvärdering eller granskning i sig blir en organiserande princip för verksamheten. Här skiljer författaren på två olika beteenden. Det första handlar om *isärkoppling*, det vill säga hur utvärderingen blir en värld i sig och att det får organisatoriska effekter för den utvärderade verksamheten. Det blir en aktivitet i sig att skapa framgångsrika bilder av verksamheten, och särskilda resurser och särskild personal avsätts inom organisationen för att åstadkomma detta. Denna isärkopplade verksamhet

hamnar således långt ifrån den verksamhet som exempelvis en myndighet eller annan offentlig verksamhet egentligen är tänkt att ägna sig åt. Det andra beteendet etiketterar Power *kolonisering*, och det handlar om att utvärderingen implanterar värden och referenser som den utvärderade verksamheten okritiskt tillägnar sig (trots att dessa kan gå stick i stäv mot verksamhetens professionella värderingar). Exempelvis kan denna styrning i en del fall innebära att det överordnade målet på vissa vårdcentraler är hög genomströmning snarare än en för patienten adekvat vård.

STYRBARHET ELLER PROFESSIONALISM?

Vilka slutsatser kan vi då i detta läge dra utifrån Friedrich och Finers debatt? Det är för det första uppenbart att doktrinen som föreskriver extern kontroll har ett stort försteg, och det kan vid en första anblick verka oproblemiskt. De system som i dag gäller för att styra offentlig verksamhet vilar i liten utsträckning på förutsättandet av de olika tjänstemännens professionella och etiska förhållningssätt. Men genomgången av Powers kritik av granskningsamballet indikerar att det finns värden som kan gå förlorade om man helt överger denna andra granskningsdoktrin som bygger på en inre kompass.

Utformandet av styrsystem och granskning förefaller vid närmare analys lämna lite utrymme för förvaltningstjänstemännen att använda det egna professionella omdömet. ”I dagens organisationer har redovisningen inte bara blivit ett av många sätt att kommunicera aktiviteter”, skriver Jacobsson & Sahlin-Andersson, ”den har utvecklats till det helt dominerande sättet att kommunicera” (1995: 26). Med redovisningskraven följer också att aktiviteterna skall redovisas i systemets termer. Om resultatkrav i ekonomisk mening blir ett alltmer centralt mål med verksamheten påverkar detta förvaltningens olika yrkeskårers position och oberoende. I ett demokratiskt perspektiv kan detta uppfattas på olika sätt. Antingen som en förstärkning av det demokratiska inslaget i offentlig förvaltning genom att den politiska styrningen får större genomslagskraft, styrbarhet blir det överordnade. Eller som en försvagning av kvaliteten i de politiska besluten eftersom förvaltningen får minskat utrymme att använda sitt kunnande och sitt professionella omdöme för att omsätta politiska mål till verklighet (Lindgren 2006: 108f).

Att tjänstemännens professionella perspektiv riskerade att tränga ut medborgar- och brukarperspektiven utgjorde mycket riktigt en huvudkritik

mot byråkratin på 1970- och 1980-talen, men möjligen har effekten av omstruktureringen av offentlig verksamhet gjort att pendeln slagit för långt åt den externa granskningens håll. Det ligger kanske en hel del i Friedrichs hållning att alltför omfattande extern granskning inverkar menligt på tjänstemännens motivation och kreativitet, att det inte är tillräckligt attraktivt att vara en ”kugge i maskineriet”. Möjligen har denna insikt sent omsider insmugit sig hos våra ledande politiker. I den nyligen framlagda förvaltningspolitiska propositionen formulerar sig regeringen för första gången förvånansvärt nyanserat i denna del om förutsättningarna för styrning och kontroll (däremot följer inga konkreta åtgärder av denna nyvunna insikt):

En väl fungerande styrning förutsätter därför kunskap om olika *professioners förståelse av sin verksamhet och vilka mål och mått som är lämpliga för att stödja syftet med verksamheten*. Styrningen bör i hög grad ta hänsyn till varje verksamhets specifika karaktär och utformas så att den bäst gynnar syftet med respektive verksamhet. (Proposition 2009/10:175: 99, min kursivering)

I byråkratikritiken har redan angetts vilka nackdelar som kan bli följden om en tjänstemannakår i för hög grad lämnas alltför stor autonomi. Men vilka fördelar kan finnas med att inte helt strypa den professionella autonomi? Det som brukar lyftas fram är det självständiga ansvaret för verksamhetsutvecklingen (kvalitetssäkring) och att det också kan vara mer tids- och kostnadseffektivt med kollegial granskning (*peer review*) än med ständigt återkommande extern granskning.

Avslutningsvis kan frågan ställas om granskningen av den offentliga verksamheten varit föremål för tillräcklig diskussion i vårt styrelseskick. Vi kan konstatera ett svalt intresse från dem som egentligen har makten att definiera det politiska systemets spelregler, nämligen politikerna. Förutom att det resulterat i en oöverbärgad modell för kontrollmakten, tycks det på senare år också ha banat väg för vissa teknokratiska intressen att utforma en styrmodell för offentlig verksamhet vars beståndsdelar genomsyras av en stor tilltro till extern granskning och en misstro mot förvaltningens interna kontrollsystem (Jacobsson & Sundström 2001). De drivna tjänstemännen har således fått obefogat fria händer att – utom den författningspolitiska diskussionens räckhåll – sjösätta en styrmodell som fått stora konsekvenser för hur offentlig verksamhet bedrivs (vad man faktiskt ägnar sig åt), och som också innehåller ett normativt val av vilken typ av granskningsdoktrin man föredrar. Det är med andra ord hög tid

för våra ledande politiker att återerövra sin domän och att aktivt delta i dessa avgörande diskussioner. En grundlagsutredning hade kunnat vara ett utmärkt tillfälle.

Noter

- 1 4 § Riksdagen är folkets främsta företrädare. Riksdagen stiftar lag, beslutar om skatt till staten och bestämmer hur statens medel ska användas. Riksdagen granskar rikets styrelse och förvaltning. (RF 1 kap. 4 §, min kursivering).
- 2 Offentlighetsprincipens rättsregler återfinns främst i RF 2 kap. 1 § samt TF 2 kap.
- 3 För en kritisk granskning av varje institut se Ahlbäck Öberg 2010.
- 4 Notera att Freidson understryker att professionernas yrkesutövande förutsätter handlingsutrymme (1986).
- 5 Det ska noteras att en viss minskning av återrapporteringskraven har skett de senaste två åren, men inte i en sådan omfattning att det påverkar föreliggande resonemang.
- 6 Andra utmärkande komponenter är tillskapandet av marknadsmekanismer i offentlig verksamhet samt betoningen på ett manager ideal.

Referenser

AHLBÄCK, SHIRIN, 1999. *Att kontrollera staten. Den statliga revisionens roll i den parlamentariska demokratin*. Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala [diss.], 131.

AHLBÄCK ÖBERG, SHIRIN, 2010. ”Att kontrollera förvaltningen: framväxten av granskningssambället”, s 168–196 i Rothstein, Bo (red), *Politik som organisation – Förvaltningspolitikens grundproblem*, fjärde upplagan. Stockholm: SNS Förlag.

AHRNE, GÖRAN, 1985. *Den irriterade medborgaren: en undersökning om erfarenheter och upplevelser av byråkrati*. Arbetsrapport från projektet Byråkrati och makt i krängelsverige. Stockholm: Sociologiska institutionen.

FINER, HERBERT, 1941. ”Administrative Responsibility in Democratic Government”, *Public Administration Review* 1(4), s 335–350.

FREIDSON, ELIOT, 1986. *Professional Powers*. Chicago: University of Chicago Press.

FRIEDRICH, CARL J., 1940. "Public Policy and the Nature of Administrative Responsibility", s 3–24 i Friedrich, C.J. & Mason, E. (red), *Public Policy: A Yearbook of the Graduate School of Public Administration*, 1. Boston, MA: Harvard University Press.

HENREKSON, MAGNUS & VLACHOS, JONAS, 2009. "Konkurrens om elever ger orättvisa gymnasiebetyg", *DN-debatt*, 2009-08-17.

HOOD, CHRISTOPHER, 1991. "A New Public Management of All Seasons?", *Public Administration* 69.

HERMANSSON, JÖRGEN, 2002. *Politik på upplysningens grund – om den demokratiska reformismens möjligheter och problem*. Malmö: Liber.

JACOBSSON, BENGT & SAHLIN-ANDERSSON, KERSTIN, 1995. *Skolan och det nya verket. Skildringar från styrningens och utvärderingarnas tidevarv*. Stockholm: Nerenius & Santerus.

JACOBSSON, BENGT & SUNDSTRÖM, GÖRAN, 2001. "Resultat utan lärande? – erfarenheter från tre decennier av resultatstyrning". Score rapportserie 2001:15.

LINDGREN, LENA, 2006. *Utvärderingsmonstret: Kvalitets- och resultatmätning i den offentliga sektorn*. Lund: Studentlitteratur.

PETERSSON, OLOF, 1987. *Metaforernas makt*. Stockholm: Carlsson.

POWER, MICHAEL, 1999. *The Audit Society – Rituals of Verification*. Oxford: Oxford University Press.

Proposition 2009/10:80. *En reformerad grundlag*.

Proposition 2009/10:175. *Offentlig förvaltning för demokrati, delaktighet och tillväxt*.

ROTHSTEIN, BO, 2010. "Välfärdsstat, förvaltning och legitimitet", s 7–50, i Rothstein, Bo (red), *Politik som organisation – Förvaltningspolitikens grundproblem*, fjärde upplagan. Stockholm: SNS Förlag.

STERZEL, FREDRIK, 1988. "Kontrollmakten i 1974 års svenska författning", *Svensk Juristtidning* 83, s 676–704.

STERZEL, FREDRIK, 2008. "Granskningsmakten", s 252–273, i Mattson, Ingvar & Petersson, Olof (red), *Svensk författningspolitik*, andra upplagan. Stockholm: SNS Förlag.

SOU 2007:75. *Att styra staten: regeringens styrning av sin förvaltning*. Betänkande av Styretredningen. Stockholm: Fritzes.

SOU 2008:125. *En reformerad grundlag*. Betänkande av Grundlagsutredningen. Stockholm: Fritzes.

STENLÅS, NIKLAS, 2009. *En kår i kläm – Läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier*. Rapport till ESO 2009:6.

STÄLLVIK, OLOF, 2009. *Domarrollen: rättsregler, yrkeskultur och ideal*. Uppsala: Juridiska institutionen [diss.], Uppsala universitet.

WINBLAD, ULRIKA & ANDERSSON, CAROLINE, 2010. *Den medicinska professionens roll i styrningen av svensk hälso- och sjukvård – fallet vårdgarantin och ortopederna*. Rapport till ESO 2010:6.

WOCKELBERG, HELENA, 2003. *Den svenska förvaltningsmodellen – Parlamentarisk debatt om förvaltningens roll i styrelseskicket*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala [diss.], 155.

Statsvetarna riskerar att marginaliseras

Mats Bergstrand

När Marja Lemne disputerar med avhandlingen *För långt från regeringen – och för nära. Expertgruppen ESO:s födelse, levnad och död* strax före påsk i år säger en person i betygsnämnden någonting som får mig att reagera. Professorn och prefekten för sociologiska institutionen vid Stockholms universitet Karin Helmersson Bergmark menar att framställningsformen är ett typexempel på den gamla skolan för hur avhandlingar ska skrivas, en form som nu är övergiven. Påpekandet är inte självklart menat som beröm. Jag kom att tänka på när ishockeymålvakten Henrik Lundqvist inför OS i Turin 2006 under en tv-intervju ombeds kommentera kollegan Tommy Salos fantomräddning i straffavgörandet mot Kanada i finalen i Lillehammer-OS 1994 och skrattande säger ”old school”. Inte heller där känns det som någon odelad hyllning. Och möjligen fungerar inte Salos sprattlande längre, men när det gäller statsvetenskapen är den gamla skolan kanske ändå att föredra. Enligt professor Helmersson Bergmark kan dagens avhandlingar inte vara lika omfattande; doktoranderna klarar inte av att hantera ett lika stort material, de breda och generella frågeställningarna får överges. Tidsramarna sätter stopp. Sammanläggningsavhandlingar kanske kommer att ersätta monografierna.

En av opponenter Anders Mellbourns favoritargument under disputation och disputationmiddag var kopplingen mellan ESO och DN Debatt, mellan respondent och redaktör. Både Mellbourn och Lemne låtsades ha ett utifrånperspektiv på frågan även om opponenter vid tidpunkten var chef för samhällsredaktionen och biträdande redaktionschef på Dagens Nyheter medan respondenten var kanslichef på ESO. Själv satt jag som chef för DN Debatt och vet därför, precis lika väl som disputationens båda huvudaktörer, hur det hela låg till. Marja Lemne kontaktade mig i god tid inför publiceringen av nya forskningsrapporter från ESO. Jag fick möjlighet att publicera dem dagen innan de formellt presenterades och kunde därför försäkra mig om ett betydande nyhetsvärde. Lemne å sin sida fick via DN Debatt bred spridning för ESO:s rapporter. Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi utgjorde med sin formella närhet till finansdepartementet och reella frihet i forskningsupplägg en optimal aktör ur ett

redaktörsperspektiv; hög status i kombination med fri och intressant forskning. Att Lemne i sin avhandling ändå landar i att det mediala genomslaget var måttligt beror på att hon tittar på fel sidor. Studien av ledarsidorna borde ha bytts ut mot en studie av nyhetssidornas, och etermediernas, hantering av materialet. Det konstaterandet är också opponentens. Men respondenten valde medvetet bort den tolkningsramen i och med att hon exkluderade det egna kansliets marknadsföringsarbete från sin undersökning. Hade det varit med hade slutsatsen blivit den motsatta: att ESO hade ett stort medialt genomslag. Men då hade Marja Lemne också tvingats dra slutsatser om orsaken till denna framgång, och den stod att finna i hennes egen begåvade och fingerfärdiga lanseringsstrategi. En pikant detalj i sammanhanget är att den person som Lemne informellt bollade lanseringsidéer med under denna tid var DN-redaktören Anders Mellbourn.

Men min poäng här är att detta material var medialt intressant därför att det sysslade med centrala samhällsfrågor på ett brett och tillgängligt sätt. Det var "old school". På samma sätt som Marja Lemne tar ett så brett grepp om sitt ämne att hon får veta att detta egentligen inte längre är möjligt.

I och för sig är även DN Debatt "old school" i så måtto att den nyhetsförmedlarmodellen förutsätter en ordning med en relativt bred och samlad mediekonsumtion. I en tid när papperstidningarna riskerar att tyna bort till förmån för ett oerhört både rikt och omfångsrikt informationsutbud på nätet blir det också svårare att upprätthålla ett samlande torg för den breda och seriösa samhällsinformationen och samhällsdiskussionen.

Här vill jag dock uppehålla mig vid frågan om statsvetarnas roll och position i denna samhällsdiskussion, oavsett vilka former den tar sig i framtiden. Under 1980- och halva 1990-talet hade nationalekonomerna problemformuleringsprivilegiet i svensk samhälldebatt. Det var Assar Lindbeck och hans kolleger som dominerade i medierna bland representanterna för de vetenskapliga disciplinerna. En anledning till att de tappade den positionen till förmån för just statsvetarna var att de hade lite för likformade och, i mångas ögon, lite för missvisande budskap om hur 1990-talskrisen skulle hanteras. De tappade i trovärdighet hos medierna. Men en väl så bidragande orsak var inomvetenskaplig: nationalekonomerna började mer och mer inrikta sig på små esoteriska frågeställningar, ofta av rent matematisk karaktär, det stora samhällsperspektivet övergavs. Så när unga nationalekonomer i dag hävdar att de inte har något intresse av att delta i de breda medierna därför att nivån är för låg och risken för

feltolkningar för stor gör de sannolikt i och för sig en korrekt analys av medieutvecklingen, men de tackar nej till ett party de inte är inbjudna till. Båda sidor anser att den andra inte har tillräckliga kunskaper, forskarna efterfrågar djup, journalisterna bredd och relevans. Ingendera parten kan leva upp till önskemålet.

Frågan är nu om statsvetarna är på väg att hamna i samma fälla som nationalekonomerna. Jag är rädd för att detta är fallet. De signaler som gavs på Marja Lemnes disputation tyder på det. Ska framtidens statsvetare bli smalare och mer detaljinriktade får vi nog se en repris på det mediala efterfrågeras som nationalekonomerna råkade ut för. Något som där bär syn för sägen är det faktum att en av opponent Mellbourns anmärkningar mot ESO-avhandlingen var att författaren använt sig av källor som hade en del år på nacken. Huruvida detta berodde på att det inte finns någon mer sentida relevant forskning att använda sig av eller inte blev aldrig klarlagt, men opponenten blev svaret skyldig på frågan om det var någon specifik litteratur han saknade. Risken finns alltså att statsvetarna redan är inne i en medial marginaliseringsfas utan att de vet om det. (Alla statsvetare delar förstås inte bedömningen att det är av ondo att verka utan medial exponering, men här är själva bedömningsgrunden just positionen i samhällsdebatten.) Ett skäl att misstänka det är det faktum att väldigt få nya statsvetare tar position i denna debatt. Fortfarande är det de gamla gubbarna som dominerar. Olof Ruin och, kanske i mer begränsad omfattning, Daniel Tarschys syns alltså i debatten bland statsvetarna i Stockholm medan den nuvarande Hjärtaprofessorn Michelle Micheletti inte syns alls. I Uppsala dominerar förre Skytteanske professorn Leif Lewin medan efterträdaren Li Bennich-Björkman har svårare att skapa intresse för disciplinen, i alla fall i nationella medier. På hemmaplan i Uppsala syns hon en del, och hennes grundinställning är vällovligen öppen, men först när man erövrar den nationella mediescenen går det att sätta bestående avtryck. Även i Göteborg är det ett rätt gammalt gäng som stjälar allt syre med duon Sören Holmberg och Bo Rothstein i spetsen. Vän av könsmaktsordning ser kanske här främst en genusproblematik, Micheletti och Bennich-Björkman har problem med genomslaget därför att de är kvinnor. Sannolikt ligger dock inte huvudförklaringen där. Dels har ju dessa kvinnor bevisligen slagit sig fram till de absoluta topposterna i en traditionellt mansdominerad statsvetarvärld, och dels har även yngre begåvade manliga forskare problem. Varför syns exempelvis inte stjärnskottet Jonas Tallberg mer än han gör?

Både när det gäller mediernas tilltro till forskarna och till forskningens inriktning finns likheter mellan nationalekonomerna i mitten av 90-talet och statsvetarna i dag. Internt inom statsvetenskapen har det höjts varningsrop mot att statsvetare för mycket går in i rollen som vanliga politiska kommentatorer och att disciplinen därför riskerar att tappa trovärdighet. Denna varning är befogad. Om allmänheten allt för ofta får se och höra statsvetare uttala trivialiteter kommer de förr eller senare att sluta lyssna. Samma sak om statsvetarna agerar som vanliga partimedarbetare och levererar rekommendationer till politiker, alternativt om de som rena opinionsinstitutsföreståndare presenterar sina gissningar om opinionsutvecklingen. Och ingen är snabbare att nosa reda på sådana signaler än journalisterna. De tidigare så omhuldade statsvetarna kan lätt förvandlas till hackkycklingar och paria av denna den mest trolösa och populistiska av yrkeskårer.

Främsta exemplet på denna problematik är Göteborgsprofessorn Ulf Bjerelds agerande i medierna. Ständigt närvarande, ofta tvärsäker, alltid med misstänkt egen agenda. Är det professorn eller politikern som uttalar sig om Palestinafrågan, om Nato, om olika utnämningar, etcetera? Det är inte bra för vare sig journalistiken eller statsvetenskapen att styrelseledamoten i Sveriges kristna socialdemokraters förbund, Broderskaparna, tillika professorn i statsvetenskap, Ulf Bjereld, får fara fram i medierna på detta sätt. På senare tid har medierna också upptäckt avsändarproblematiken och presenterar nu oftast Bjereld som både statsvetare och politiker. I sammanhanget kan det vara på sin plats att idka viss självkritik; alla dessa SOM-undersökningar om den stillastående Nato-opinionen av Ulf Bjereld som jag publicerade på DN Debatt genom åren var kanske inte riktigt journalistiskt försvarbara. Men texterna är bra studier av problematiken med statsvetenskapens trovärdighet. Där finns den tydligt trovärdiga kvantifieringen över tid av Nato-opinionen, och där finns en kvalitativ analys av orsakerna till utvecklingen som också ska vara vetenskap, men som lika gärna kan var en text av en politiker som driver opinion i denna Natofråga.

Tyvär har vi också exempel på hur statsvetare medvetet trivialiserar av journalister som ser till att förminska experterna för att själv hamna i starkare ljus.

Framstående statsvetare har för mig berättat om hur de vid upprepade tillfällen blivit intervjuade av politiska journalister som sedan ”stulit” deras analys och gjort den till sin egen. Journalisten citerar några perifera

oväsentligheter ur en lång intervju och lägger därefter själv beslag på essensen i resonemanget för sin egen politiska kommentar. Ledande politiker ser numera alltid till att själva banda alla intervjuer för att i efterhand kunna påvisa otillbörliga vinklingar eller missgrepp. Kanske borde statsvetarna börja använda sig av samma teknik. Men först som sist är detta, om det stämmer, ett problem inom journalistiken. Det är trots allt inte statsvetarna som har det största trovärdighetsproblemet av de båda yrkesgrupperna.

Frestelsen att begå etiska övertramp av denna art ökar i takt med att journalisterna allt mer tar på sig rollen som experter och domare i politiska tvister. Det blir fler och fler ledarsidesliknande kommentarer på nyhetsplats i medierna, fler och fler självutnämnda statsvetarprofessorer på redaktionerna. Därför kandiderar journalisterna nu också för att efterträda statsvetarna i rollen som samhällsfrågornas mediala experter. Lite sorgligt är detta eftersom journalisten per definition inte är expert utan granskare. Sedan kan sådana vara mycket kunniga, men det är en annan sak. Modellen där en journalist intervjuar en annan journalist som ska agera expert är inte särskilt främjande för mediernas granskande roll. Redaktionernas vilja att följa upp ett sådant inslag med att visa att den egna redaktören hade fel i sin analys är ofta rätt begränsad. Och om denne ”expert” dessutom behöver stjäla idéerna från sina intervjuoffer, då är det förstås riktigt illa ställt.

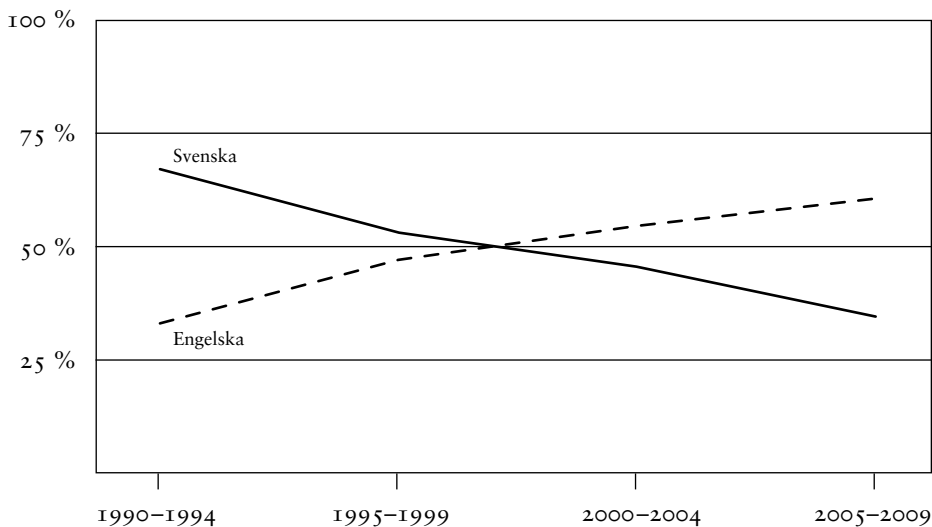
Hela skulden till utvecklingen bär alltså inte statsvetarna själva. Men huvudskälet till att statsvetarna riskerar att marginaliseras i samhällsdebatten, även om det kan vara lite svårt att känna av långsiktiga trender av detta slag under ett valår, är sannolikt disciplinens utveckling på forskningssidan, eller mer precist i den forskningsförberedande fasen.

Jag har gått igenom statsvetaren Leif Johanssons sammanställning av vilka avhandlingar i denna disciplin som lagts fram mellan 1890 och 2009.¹ För egen del har jag koncentrerat mig på perioden 1990–2009. Sammantaget handlar det under den senaste 20-årsperioden om 437 avhandlingar plus 24 avhandlingar på Göteborgs förvaltningshögskola. Under perioden visar det sig att det lagts fram i princip lika många avhandlingar skrivna på svenska som på engelska (49,2 procent på svenska, 50,8 på engelska, dessutom en på tyska och en på norska). Ingen särskilt anmärkningsvärt med detta, kan tyckas. Men om vi istället tittar på utvecklingen över tid ser vi en intressant förändring.

Om vi exkluderar Göteborgs förvaltningshögskola, som har så renodlat inhemska ämnen att valmöjligheten att skriva på engelska i praktiken

knappast finns (ingen av de där 24 framlagda avhandlingarna är heller skrivna på något annat språk än svenska) får vi följande bild:

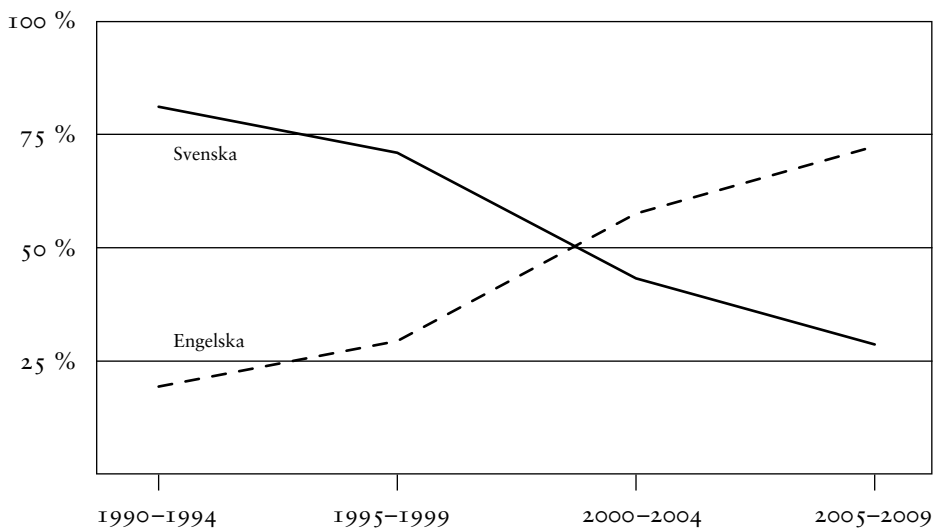
År 1990–1994 var 67 procent av avhandlingarna skrivna på svenska och 33 procent på engelska. Nu är fördelningen den omvända. Under perioden 2005–2009 är 34,5 procent av avhandlingarna skrivna på svenska, medan hela 65,5 procent skrivs på engelska.

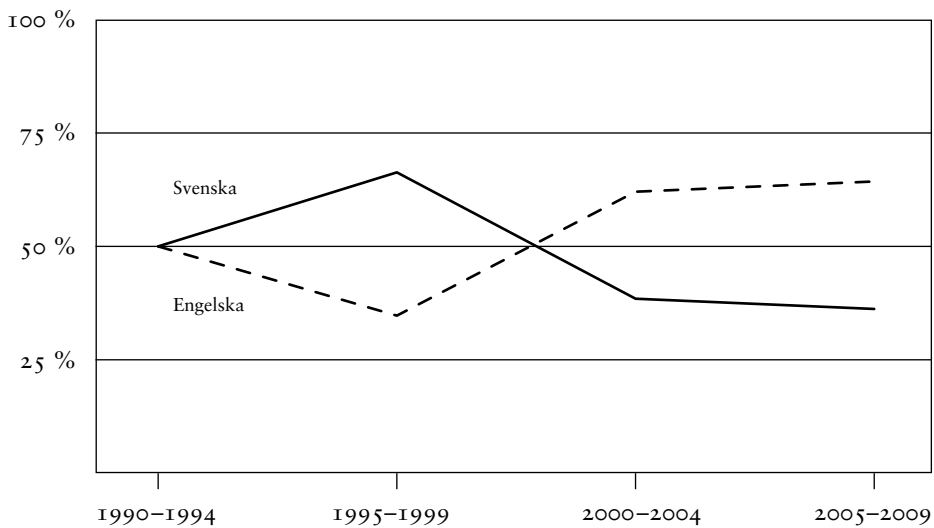
Figur 1. Statsvetarnas val av avhandlingsspråk. Hela riket, perioden 1990-2009.

Om vi bryter ner siffrorna och tittar på de stora universiteterna ser vi exakt samma tendens. I Uppsala skrevs 81 procent av avhandlingarna på svenska år 1990–1994 medan det nu i stället är 72 procent som skrivs på engelska. För Lund har det gått från 73 procent på svenska till 61 procent på engelska, för Göteborg från 63 procent på svenska till 78 procent på engelska. I Stockholm ser vi samma utveckling även om bland annat en stor satsning på internationell politik gör att andelen engelska avhandlingar där är större i ett tidigare skede.

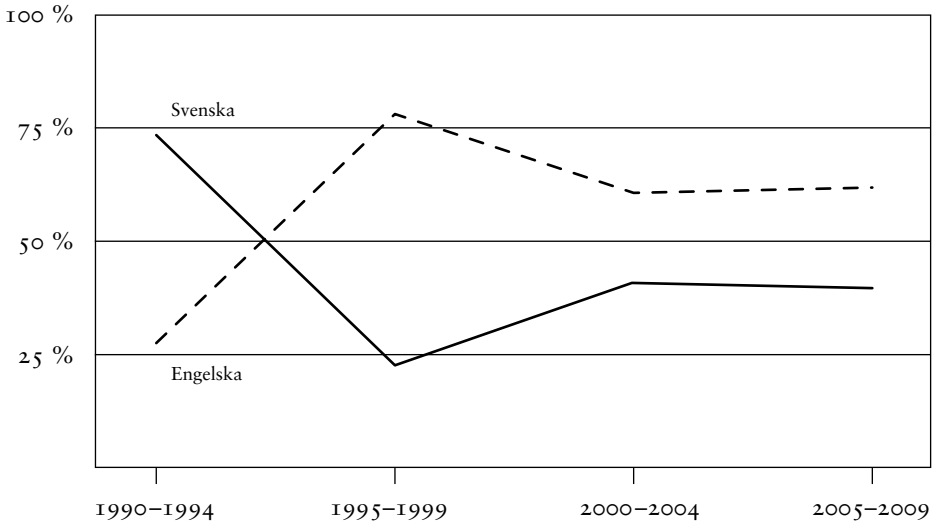

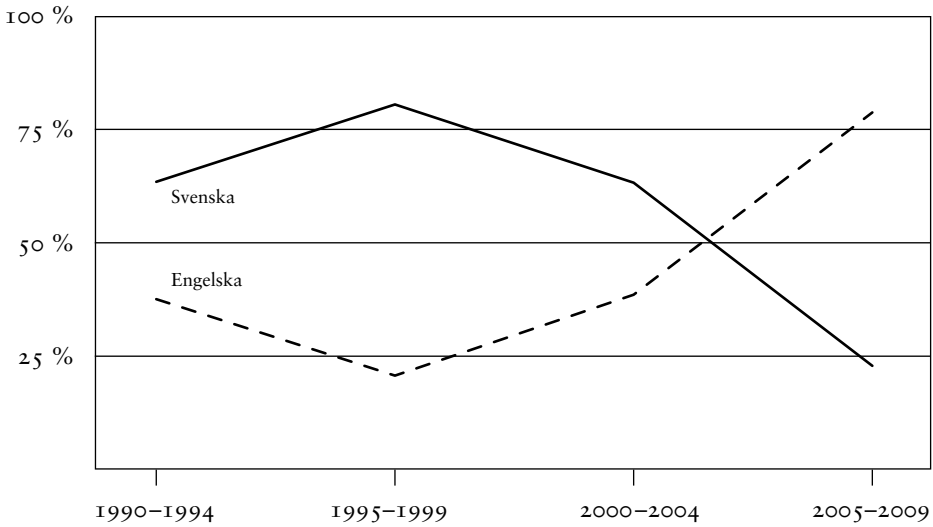
Figur 2. Statsvetarnas val av avhandlingsspråk. Uppsala universitet, perioden 1990-2009.

Figur 3. Statsvetarnas val av avhandlingsspråk. Stockholms universitet, perioden 1990-2009.

Figur 4. Statsvetarnas val av avhandlingsspråk. Lunds universitet, perioden 1990-2009.

Figur 5. Statsvetarnas val av avhandlingsspråk. Göteborgs universitet, perioden 1990-2009.

Många statsvetenskapliga forskare som jag talat med om denna ”engelska sjuka” har en egen bild av att utvecklingen går åt detta håll, även om de inte studerat saken närmare. Forskningens kvalitet och värde bedöms utifrån vilka internationella tidskrifter resultaten publiceras i, och forskarna är i hög grad beroende av hur många träffar deras uppsatser får i olika internationella citeringsindex. Att skriva böcker på svenska om svensk statsvetenskap är värdelöst rent karriärmässigt, det är ”old school”. Föga förvånande är det därför främst äldre, sedan länge etablerade, statsvetare som hänger fast vid denna ”förlegade” forskningsmodell, exempelvis Sören Holmberg i Göteborg eller Tommy Möller i Stockholm. På disputationnivå ser man också att avhandlingar på svenska inte sällan skrivs av äldre studenter som inte i första hand har en framtida forskarkarriär som mål för avhandlingsarbetet, som Ingemar Mundebo eller för den delen Marja Lemne. Allt tyder alltså på att den utveckling vi ser kommer att fortsätta.

En sammanställning av alla pågående avhandlingsarbeten i statsvetenskap i landet, som professor Magnus Jerneck låtit ta fram, bland annat inspirerad av denna min hypotes, indikerar också att den har fog för sig. Nu är vissa av dessa redovisade arbeten i sin linda och språkvalet inte alltid slutgiltigt bestämt så en kvantifiering blir här vanskligare. Också det faktum att det i vissa fall bara anges ämnesområden på svenska men ingen titel gör att risken för felslut är stor. Detta med ett undantag, Uppsala universitet, där avhandlingsspråket är explicit utsatt. Då framgår det att avhandlingar som getts den preliminära titeln ”Krishanteringssituationen i Sverige” eller ”Fredsförhandlingar i Tibet” egentligen ska skrivas på engelska. Och räknar man samman dessa vid Uppsala universitet påbörjade doktorsavhandlingar i statsvetenskap visar det sig att 28 stycken ska skrivas på engelska och bara fyra på svenska. Hela 87,5 procent av dessa arbeten framförs alltså på engelska.

Avhandlingar i statsvetenskap på svenska kommer framöver att bli sällsynta undantagsfall. De kanske till och med förbjuds när någon tänker till och hävdar att svenska är ett för litet språk för att en avhandling rättvist ska kunna bedömas i en internationell kontext. Det låter knäppt, jag vet, men säker kan man inte vara.

För vad är det då som händer i och med att svenskan marginaliseras som statsvetenskapligt språk? Ja det första är, paradoxalt nog, att den där tänkta citeringseffekten riskerar att utebli. Undervisande statsvetare vittnar om att den språkliga nivån på mycket av det engelska avhandlingsarbete

som svenska studenter levererar är undermåligt och bara av det skälet sorteras bort vid internationella granskningar. Den svenska grundskoleutbildningen har förvisso gjort oss till ett engelsktalande folk, men i dess kölvatten har samtidigt skapats en häpnadsväckande hybris kring vår förmåga på området. Andraspråk är andraspråk, och de lämpar sig trots allt inte alltid så väl för den precision som krävs i vetenskapliga sammanhang. För ofta skriver vi vad vi kan skriva, inte exakt vad vi vill uttrycka och formulera. Det är en problematik som finns även inom modersmålet men som förstås förstärks rejält när vi ger oss in på andra språkområden. På svenska skrivna avhandlingar som med professionell hjälp översätts till engelska för internationella bedömningar är därför en icke oäven alternativ modell.

När det gäller resonemanget kring statsvetarnas position i samhällsdebatten är det dock främst en annan aspekt av språkväxlingen som intresserar mig. Det ligger nära till hands att misstänka att bytet av språk också innebär en förskjutning i ämnesvalet. En jämförelse mellan avhandlingar om svensk politik och jämförande eller internationell politik, alternativt studier av andra länders inrikespolitik, visar också på en sådan förskjutning. Till svensk politik räknas i studien avhandlingar som utgår från det svenska perspektivet, det vill säga en avhandling som studerar hur Sverige agerar gentemot konflikterna i Mellanöstern räknas som svensk politik, medan en som studerar regionala partier i Västeuropa naturligt hamnar i den internationella kategorin, för att låna exempel från Ulf Bjereld och Cecilia Malmström. Den internationella kategorin innefattar alltså här även studier, och komparativa undersökningar, av andra länders inrikespolitiska förhållanden. Vissa avhandlingar går inte att placera i denna mall och har därför sorterats bort. Om man exempelvis tittar just på Göteborgs universitet så framkommer ett mycket intressant mönster. Man kan dela upp sammanställningen i fyra fält och får då följande resultat för antal avhandlingar i respektive kategori:

1. Svenska avhandlingar om svensk politik: 32
2. Svenska avhandlingar om internationell politik: 5
3. Engelska avhandlingar om svensk politik: 8
4. Engelska avhandlingar om internationell politik: 25

Antagandet att avhandlingar på svenska i högre grad tar upp frågeställningar kring svensk politik och förvaltning medan avhandlingar skrivna på engelska i högre utsträckning tar upp frågor om internationell och

jämförande politik verkar vara korrekt. Nu hävdar säkert många att distinktionen är förlegad, att uppdelningen inte längre låter sig göras i en tid när internationella beslut i så hög grad styr utvecklingen även i Sverige. Men det är ändå skillnad på att studera hur en internationell händelse eller process direkt har påverkat Sverige och att forska om mer övergripande globaliseringstrender. När Demokratirådet år 2010 skriver om *Europeiseringen av Sverige* faller det sig också naturligt att använda svenskan. Likaså är det med avhandlingar som Henrik Oscarssons *Den svenska partirymden: väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956–1996*, Urban Strandbergs *Debatten om den kommunala självstyrelsen 1962–1994*, eller Lena Wängneruds *Politikens andra sida: om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*. Behandlar avhandlingarna i stället ämnen som *Democratic electioneering in southern Africa: the contrasting cases of Botswana and Zimbabwe* (Staffan Darnolf) eller *How women's movements matter: women's movements strategies and influence on gender policy information in post-Communist Croatia and Slovenia* (Andrea Spehar) känns det mer självklart med engelskan som språkval. Visst finns undantag, men huvudmönstret är ändå rätt tydligt: språkvalet påverkar ämnesvalet. Nu verkar valet av språk vara avgjort i förväg; du måste skriva på engelska om du ska ha några möjligheter att slå dig fram och göra karriär inom statsvetenskapen.

En annan orsak till förändringen är att studenterna själva lockas av att skapa sig ett internationellt kontaktnät. Det är helt enkelt roligare, kanske till och med häftigare, att verka på den internationella arenan. Samtidigt styrs då, kanske omedvetet, ämnesvalet bort från den traditionella forskningen om svensk inrikespolitik i riktning mot mer fokus på vår omvärld. Svenska är "old school". Forskning om svensk politik är "old school". Man kan fråga sig vem som ska syssla med denna forskning om inte de svenska statsvetarna har något intresse av det. Från vissa håll tror man på en utveckling där ämnesvalet för de engelska avhandlingarna kommer att skifta i riktning mot mer av svensk politik igen. Så blir det möjligen, även om det inte syns några större tecken på det ännu. Och det riskerar att bli ett återtag på marginalen i skuggan av den stora övergripande utvecklingen. I sammanställningen av påbörjade avhandlingar ser vi från Uppsala många titlar som visar att studierna behandlar utvecklingen i helt andra områden av världen som Kirgizistan, Kina, Georgien, Columbia och Ukraina. Men vi ser också ett härligt undantag med titeln *Constructing Consensus Identity in the Early Swedish Trade Unions*.

För statsvetarnas deltagande i svensk samhällsdebatt är ämnesutvecklingen problematisk. Det säger sig självt att en statsvetarkår som har fokus utanför landets gränser kommer att vara mindre intressant för medierna: ”Nej, jag kan inte analysera effekterna av det svenska riksdagsvalet, men jag har oerhört intressanta forskningsrön om varför väljarströmarna i Portugal något ändras över tid”.

Frågan är då vilka som ska ta över när statsvetarna abdikerar. Journalisterna vill gärna göra det och utvecklingen är på väg åt det hållet. En sådan ordning skulle som sagt vara olycklig av många skäl. Dels riskerar nyhetsjournalisternas åsiktsvurm att påverka granskningen negativt, dels är det ur ett konsumentperspektiv bättre att lyssna på riktiga experter än på dem som med olika metoder försöker spela rollen.

Men fortsätter statsvetenskapen att utvecklas i den riktning som nu verkar ske med insnävning av ambition och utsvävning av ämnesval så kommer den mediala marginaliseringen som ett brev på posten. Jag tycker att det vore trist. Men jag inser att jag därvidlag är väldigt mycket ”old school”.

Noter

- 1 Se Leif Johanssons bidrag i denna volym samt hans sammanställning av svenska avhandlingar i statsvetenskap (Johansson, Leif, 2010. ”Förteckning över svenska doktorsavhandlingar i statsvetenskap 1890-2009”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 112(3), s 325-363.

Statsvetenskapens betydelse för den politiska journalistiken

Per T Ohlsson

För en tid sedan hamnade jag på en middag i Stockholm i sällskap med en av Sveriges mest prominenta statsvetare. Vid bordet berättade denne professor emeritus att han läst en del av vad jag skrivit i både bok- och artikelform och han förmodade, smickrande nog, att jag har en gedigen bakgrund inom statsvetenskapen.

Han frågade: ”Är du disputerad?”

Jag svarade som det är. Jag började läsa i Lund på 1970-talet, bland annat statsvetenskap och historia, en kombination som jag tyckte var passande för en student med journalistambitioner. Målet var en fil. kand. Dit nådde jag aldrig. Uppdraget som redaktör för studentorganet *Lundagård* 1980–1981 kom emellan. Det är en klassisk rekryteringsväg in i journalistiken och 1982 började jag arbeta på *Expressen* i Stockholm. Valet mellan fortsatta studier och att få skriva i Sveriges då största och mest framgångsrika tidning framstod som ganska enkelt. Till universitetet kan man ju alltid återvända, resonerade jag.

Så blev det aldrig. Efter *Expressen* följde istället några år som *Sydsvenskans* korrespondent i USA och sedan femton år som politisk chefredaktör i Malmö.

”Jag är alltså en sådan där ofullbordad akademiker”, sade jag till professorn.

Han tittade på mig och jag anade en glimt av medlidande i blicken: ”Du kommer att ångra dig på din dödsbädd.”

Kommentaren tangerade något som lite senare fick mig att tacka ja till erbjudandet att författa en uppsats om den statsvetenskapliga forskningens betydelse för den politiska journalistiken: Min egen professionella relation till statsvetenskapen.

*

Efter trettio yrkesverksamma år som journalist, mestadels på det politiska området, kan jag konstatera att jag står i djup tacksamhetsskuld till en lång rad statsvetare.

När jag bläddrar i gamla nummer av *Lundagård* inser jag att det började redan då. Där hittar jag till exempel en lätt brådmogen intervju som jag gjorde med Christer Jönsson om supermaktrelationerna; Jönsson hade skrivit en avhandling om Sovjet och provstoppsavtalet och blev sedermera professor i Lund. Han var en period kolumnist i *Sydsvenskan*, liksom Olof Ruin, nestorn bland våra statsvetare.

Under den aktiva tid jag har framför mig kommer min statsvetenskapliga tacksamhetsskuld helt säkert att växa, även om jag tillåter mig att tvivla på professorns profetia: en doktorstitel har aldrig ingått i planerna.

Jag är knappast heller ensam om att känna detta slags tacksamhet. Statsvetarna, ibland oförtjänt anonyma för allmänheten, hjälper oss politiska journalister att förstå och analysera samband och processer som styr det politiska livet. Genom att fördjupa och komplicera tillhandahåller de samtidigt ett motgift mot de kommersiellt drivna tendenser till förenkling och generalisering som utgör ett hot mot kvalitetsjournalistiken.

En typisk ”aha-upplevelse” fick jag i början av 1990-talet när jag tog del av Bo Rothsteins studie *Den korporativa staten*, där han spräckte den etablerade bilden av att socialdemokratin ensam svarat för de korporativa inslagen i den svenska samhällsmodellen. Borgerligheten har inte bara varit samtyckande i detta avseende, utan också en pådrivande kraft.

Ett återkommande exempel på statsvetenskapens journalistiska betydelse inträffar vid midsommartid varje år. Då publicerar SOM-institutet vid Göteborgs universitet en fyllig rapport som bygger på en stor opinionsmätning som genomförts på hösten året innan. När de involverade forskarna vänder och vrider på resultat och trender kan de utgå från data som sträcker sig från 1986 och framåt. Därmed skapas ett för svenska förhållanden unikt underlag som gör det möjligt för oss journalister att på stabil grund tolka och bedöma den opinionsmässiga och politiska utvecklingen över tid.

SOM-rapporterna är obligatorisk läsning för alla som skriver om och kommenterar svensk politik. Vad Sören Holmberg, Lennart Weibull och deras medarbetare har åstadkommit under dessa år är inget annat än ett storverk i den demokratiska upplysningens tjänst.

*

Likt många kollegor försöker jag hålla mig någorlunda uppdaterad när det gäller nya statsvetenskapliga rön. Det sker framför allt genom läsning av avhandlingar. Därför ter det sig naturligt att i föreliggande uppsats lyfta fram ett antal statsvetenskapliga avhandlingar som genom åren har

haft speciell betydelse för mig själv. I vissa fall kan man rent av tala om akademiska arbeten som har format min uppfattning om svensk politik, dess villkor och förutsättningar.

Den som vill förstå – och förhålla sig till – det svenska 1900-talet måste förstå – och förhålla sig till – Socialdemokraterna. Partiet har mer än något annat definierat politiken, inte minst genom ett fyrtiofyraårigt regeringsinnehav 1932–1976.

För min egen del har två avhandlingar varit centrala.

Den första är Leif Lewins monumentala *Planhushållningsdebatten*, utgiven i Uppsala 1967. Där skildras och analyseras ett av de viktigaste momenten i socialdemokratins utveckling: det successiva utformandet av en pragmatisk och resultatnriktad demokratisk socialism som förklarar varför partiet blev så exceptionellt framgångsrikt och hur de politiska konkurrenterna tvingades anpassa sig till ett socialdemokratiskt koncept. Att detta även gällde högern, huvudrivalen, framgår för övrigt med all tydlighet av Stig-Björn Lunggrens *Folkhemskapitalismen* från 1992.

Den andra centrala avhandlingen på det socialdemokratiska temat publicerades 1994: *Socialdemokratins dominans* av Torsten Svensson.

Det är en briljant framställning av hur Socialdemokraterna systematiskt breddade sin väljarbas när de insåg att industriarbetarklassen inte utgjorde ett tillräckligt underlag för ett samhällsbärande parti. Redan 1918, när Socialdemokraterna ingick i liberalen Nils Edéns epokgörande ministär, identifierade partisekreteraren Gustav Möller bönderna som en lämplig partner: ”Blickarna ha helt naturligt gått till jordbruket, där samhällets andra stora folkgrupper är sysselsatta.”

Alliansen arbetare-bönder blev politiskt och parlamentariskt manifesterad genom krigsuppgörelsen, den så kallade kohandeln, mellan Socialdemokraterna och Bondeförbundet 1933 och koalitionen 1936–1939. Men böndernas andel av befolkningen krympte och efter andra världskriget koncentrerade sig Socialdemokraterna istället på den snabbt växande tjänstemannaklassen. Begreppet arbetare tonades ned till förmån för den bredare termen löntagare och när inkomstbortfallsprincipen i socialförsäkringarna fick sitt genombrott med sjukförsäkringen 1955 och ATP 1959 attraherades mängder av tjänstemannaväljare. Särskilt den snillrike Sven Aspling, partisekreterare 1948–1962, låg bakom en strategi som gjorde det möjligt för Socialdemokraterna att regera vidare långt in på 1970-talet.

Förmågan att bryta in i nya grupper förklarar, mer än ideologi och visioner, socialdemokratins långvariga dominans.

Finns det statsvetenskapliga avhandlingar som via medierna har påverkat politiska beslut?

Ja, det gör det.

En sådan avhandling var Shirin Ahlbäcks uppmärksammade *Att kontrollera staten* från 1999. Den blottlade det förhållandet att granskningsmakten i Sverige var underutvecklad. Riksrevisionsverket, RRV, hade i uppdrag att granska statliga myndigheter, men RRV var underställt regeringen och verksamheten reglerades inte i grundlagen. Därmed uppfyllde inte Sverige de krav på en självständig och konstitutionellt värnad revision som EU ställde på blivande medlemsländer. Ahlbäck kunde bland annat visa att RRV hade justerat sina slutsatser till följd av påtryckningar från regeringen.

Efter en konflikt mellan RRV:s generaldirektör Inga-Britt Ahlenius och finansminister Bosse Ringholm fattade riksdagen i december år 2000 beslut om att inrätta en oberoende riksrevision som en del av riksdagens kontrollmakt. Riksrevisionen startade sin verksamhet den 1 juli 2003. Det är svårt att föreställa sig denna viktiga reform utan Ahlbäck och utan den uppmärksamhet som hennes avhandling genererade i medierna.

Uppdelningen i partiblock har länge kännetecknat Sveriges politiska liv, men företeelsen har tempererats av en underliggande och pragmatisk samförståndskultur som ofta gjort sig gällande vid viktiga avgöranden. Skattereformen, pensionsuppgörelsen och EU-medlemskapet är tre stora beslut som under de senaste tjugo åren har baserats på blocköver-skridande samarbeten.

Trots att konflikterna emellanåt har varit hårda, som under pensionsstriden på 1950-talet och löntagarfondsdebatten på 1970-talet, har denna konsensustradition bestått. Det framgick av en glimrande avhandling från 1993 av Emil Uddhammar: *Partierna och den stora staten*. Den som tror att svensk politik har kännetecknats av en evinnerlig dragkamp mellan en återhållsam borgerlighet och en expansiv socialdemokrati blir antagligen förbluffad av Uddhammars genomgång. I *Partierna och den stora staten* granskade han 61 riksdagsbeslut om offentlig expansion under åren 1900–1990. De borgerliga partierna reserverade sig gemensamt vid endast sju tillfällen.

Inför riksdagsvalet 2010 var situationen emellertid en annan: blockpolitiken har aldrig varit mer cementerad och formaliserad. Mot en regeringsallians med Moderaterna, Folkpartiet, Centern och Kristdemokraterna stod en rödgrön allians med Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet. Om denna alliansmodell blir ett bestående inslag i svensk politik återstår att se; i skrivande stund föreligger inget valresultat och opinionsmätningarna antyder en jämn kamp mellan regeringsalternativen.

Men under alla omständigheter är det viktigt, inte minst för politiska journalister, att förstå dynamiken mellan blockens partier och mellan partier på olika sidor av blockgränsen. Då utgör Katarina Barrling Hermanssons *Partikulturer* från 2004 ett högst användbart redskap. Barrling Hermansson intervjuade riksdagsledamöter från samtliga sju riksdagspartier och sammanställde bilder av partiernas inre attityder.

Vad som framkom tyder på kulturellt betingade och potentiellt påfrestande friktioner inom blocken. Moderaternas självbild av att de representerar ett rationellt och intellektuellt förhållningssätt till politik är till exempel inte helt lätt att förena med centerpartisternas skepsis mot teoretisk kunskap.

På den andra sidan framstår vänsterpartisterna och miljöpartisterna på vissa punkter som Socialdemokraternas raka motsatser. När socialdemokrater framhåller betydelsen av lyhördhet, kompromisser och praktisk erfarenhet ser vänsterpartisterna det egna partiet som en ”kamporganisation”. Miljöpartisterna avviker från alla andra riksdagsgrupper genom att vara ”det enda parti där sakkunskap inte framhålls av samtliga ledamöter”.

Det skulle inte förvåna om Barrling Hermanssons avhandling får en renässans i medierna under de närmaste åren. Kanske tillsammans med en något senare publicerad avhandling som rör sig på samma partikulturella fält: *En kompis pappa och en yttlig djuping* av Jenny Madestam, en intressant studie av de socialdemokratiska och folkpartistiska partieliternas syn på ledarskap.

*

Som framgått rör sig svenska statsvetare ofta i gränslandet mellan sin egen disciplin och historia. En avhandling i den ”genren” som särskilt förtjänar att lyftas fram är Peter Esaiassons *Svenska valkampanjer 1866–1988*, ett oundgängligt referensverk för den som söker politiska samband och mönster bakåt i tiden.

Detta spår i svensk statsvetenskap har gamla anor. Den legendariske Axel Brusewitz studerade på 1910-talet representationsfrågan vid riksdagen 1809–1810 och Gunnar Gerdner granskade på 1940-talet övergången från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism mellan 1917 och 1920. Gerdners avhandling *Det svenska regeringsproblemet 1917–1920* hade jag för övrigt stor nytta av när jag tillsammans med Mats Bergstrand fungerade som huvudredaktör för *Sveriges statsministrar under 100 år*, tjugotvå kompakta biografier om lika många statsministrar som i år getts ut av Albert Bonniers Förlag.

Sverige drogs aldrig in i världskrigen och följde under det kalla kriget en alliansfri linje, men det hindrar inte att dessa internationella skeenden påverkade Sverige och svensk politik i allra högsta grad.

Under finska vinterkriget 1939–1940 argumenterade en icke obetydlig opinion för aktivt svenskt bistånd till det kämpande grannlandet. Sverige avstod från en neutralitetsdeklaration och förklarade sig vara ”icke krigförande”. Det öppnade för en omfattande överföring av materiel till Finland och upprättandet av en svensk frivilligkår. Erfarenheten av att ha stått på tröskeln till en väpnad konflikt med en stormakt, Sovjetunionen, kom att definiera svensk utrikes- och säkerhetspolitik efter andra världskriget. Det gällde allt från valet av alliansfrihetens väg när Norge och Danmark övergett tanken på ett skandinaviskt försvarsförbund till upprätthållandet av ett starkt försvar som kunde bidra till stabiliteten i Nordeuropa.

Upptakten till finska vinterkriget och Sveriges agerande när kriget väl var ett faktum skildrades av Krister Wahlbäck i *Finlandsfrågan i svensk politik 1937–1940*. Avhandlingen publicerades 1964, men utgör än idag ett standardverk, som frilägger många av rötterna till svensk säkerhetspolitik efter 1945.

Det har varit svårare för statsvetarna att närma sig Sverige och det kalla kriget av den enkla anledningen att mycket relevant material, kanske rent av det mesta, hölls hemligt fram till slutet på kraftmätningen mellan väst och öst, mellan USA och Sovjetunionen. Statsvetare som före 1990-talet behandlade Sverige och olika aspekter av det kalla krigets motståndningar var huvudsakligen hänvisade till öppna källor. Det hindrade inte att flera av dessa avhandlingar står sig än idag, däribland Magnus Jernecks *Kritik som utrikespolitiskt medel* från 1983. Den behandlar de amerikanska reaktionerna på den allt hårdare svenska kritiken mot krigföringen i Vietnam, ett tema som ofta dyker upp i nutida diskussioner om Sveriges stormaktsförbindelser.

Men efter Berlinmurens fall och Sovjetunionens kollaps de omtumlande åren 1989–1991 har även svenska arkiv öppnats, vilket har lett till en mer nyanserad bild av Sveriges hållning under det kalla kriget. I militär och säkerhetspolitisk bemärkelse skulle man kunna säga att det alliansfria Sverige följde en gentemot väst välvillig linje som inbegrep förberedelser för hjälp från i första hand Storbritannien och USA i händelse av ett sovjetiskt anfall.

Neutralitetspolitikkommisionen (NPK), en statlig utredning, presenterade 1994 en rapport som lyfte fram denna förut dolda sida av den svenska politiken, även om utredarna var noga med att inte moralisera. Vad var egentligen alternativet för en ansvarskännande statsledning?

Det skulle emellertid dröja innan samarbetet med väst framträdde i hela sin vidd. Det skedde genom en tvärvetenskaplig avhandling som statsvetaren och historikern Robert Dalsjö lade fram vid King's College i London drygt tio år efter NPK:s rapport. När Dalsjö's avhandling gavs ut av ett svenskt bokförlag i något bearbetat skick, med titeln *Life-Line Lost*, väckte fynden en hel del uppmärksamhet. Vissa detaljer var häpnadsväckande, till exempel förekomsten av en krypterad svensk telexförbindelse till det amerikanska flygvapnets högkvarter i Wiesbaden och hemliga krigsspel på 1950-talet, då ledande svenska politiker och militärer fick lära sig hur de kunde begära understöd med kärnvapen från Nato.

Dalsjö har, mer än de statliga utredare och journalister som studerat ämnet, transformerat den officiella bilden av Sverige under det kalla kriget.

*

Efter demokratins genombrott i och med författningsreformen 1918 har inget enskilt beslut haft lika stor inverkan på svensk politik och svenskt samhällsliv som ja-sidans seger i folkomröstningen om EU-medlemskap i november 1994, följt av Sveriges inträde i unionen i januari året därpå.

EU-medlemskapet har också, helt följdriktigt, gjort rejäla avtryck i den statsvetenskapliga forskningen i Sverige, vilket framgår av en strid ström av avhandlingar med EU-inriktning sedan slutet av 1990-talet. Beroende på hur man räknar – gränsdragningen är inte alldeles enkel – har det sedan dess producerats ett trettiotal svenska doktorsavhandlingar i statsvetenskap med direkt fokus på EU. Spännvidden är imponerande: alkohol, televisionens roll, försvar, institutionella frågor, europeisk identitet med

mera. Den som botaniserar bland dessa avhandlingar kan också notera ett särskilt intresse för demokratifrågor som möjligen speglar det faktum att frågan om EU:s ”demokratiska underskott” har präglat den svenska Europadebatten.

För egen del vill jag framhålla tre avhandlingar från Lunds universitet, där den statsvetenskapliga institutionen är intensivt engagerad i forskning om och kring EU. Jakob Gustavssons *The Politics of Foreign Policy Change* från 1998 beskriver den svenska regeringens omsvängning i Europapolitiken i början av 1990-talet, en förändring som skulle få avgörande betydelse för Sveriges förhållande till övriga Europa. Jonas Tallberg analyserar i *Making States Comply* från 1999 hur två av EU:s centrala institutioner, domstolen och kommissionen, påverkar den överstatliga integrationen inom unionen, ibland i konflikt med nationella regeringar. I *To Act As a Union* från 2005 skildrar Maria Strömvik den gradvisa, eller snarare stötvisa, utvecklingen av en kollektiv europeisk utrikespolitik. I samtliga fall handlar det om grundliga bakgrunder, högst användbara för varje journalist som bättre vill förstå de komplicerade mekanismer som styr den europeiska integrationen.

*

Till sist:

Statsvetenskapen har stor betydelse för den politiska journalistiken. Har den politiska journalistiken en liknande betydelse för den statsvetenskapliga forskningen?

Jag vill påstå det, även om en del statsvetare, liksom forskare på andra områden, har en tendens att markera distans till vad de uppfattar som journalisters benägenhet att generalisera, överdriva och förenkla.

Det är genom journalisterna som statsvetenskapliga rön når fram till allmänheten och får möjlighet att påverka det offentliga samtalet, låt vara att dessa rön då presenteras i komprimerad form och ackompanjeras av nyhetsmässiga tillspetsningar som kanske inte alltid vilar på vetenskaplig grund, om man säger så. Den massmediala logiken skiljer sig trots allt från den akademiska.

Men hur skulle det bli om statsvetarna – och nationalekonomerna och juristerna och historikerna – bara forskade för sig själva och för varandra? Då skulle deras resultat stanna inom universiteten och högskolorna och reduceras till en angelägenhet för en mycket, mycket liten elit. Man skulle därför kunna säga att den politiska journalistiken bidrar till

den statsvetenskapliga forskningens demokratisering – och därmed till en såväl bredare som rikare politisk debatt.

Och när allt kommer omkring är journalisten och professorn fullständigt jämlika i åtminstone ett avseende: Ingen av dem slipper undan den yttersta disputationen.

Referenser

- AHLBÄCK, SHIRIN, 1999. *Att kontrollera staten: den statliga revisionens roll i den parlamentariska demokratin*. Uppsala.
- BARRLING HERMANSSON, KATARINA, 2004. *Partikulturer: kollektiva självbilder och normer i Sveriges riksdag*. Uppsala.
- BRUSEWITZ, AXEL, 1913. *Representationsfrågan vid 1809–1810 års riksdag: en inledning till representationsreformens historia*. Uppsala.
- DALSJÖ, ROBERT, 2006. *Life-Line Lost. The Rise and Fall of 'Neutral' Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West*. Stockholm: Santérus Academic Press.
- DALSJÖ, ROBERT, 2005/2006. *'Neutral' Sweden's covert preparations for wartime cooperation with the West during the Cold War, and why they withered over time*. London.
- ESAIASSON, PETER, 1990. *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Göteborg.
- GERDNER, GUNNAR, 1946. *Det svenska regeringsproblemet 1917–1920: från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism*. Uppsala.
- GUSTAVSSON, JAKOB, 1998. *The Politics of Foreign Policy Change. Explaining the Swedish Reorientation on EC Membership*. Lund.
- JERNECK, MAGNUS, 1983. *Kritik som utrikespolitiskt medel. En studie av de amerikanska reaktionerna på den svenska Vietnamkritiken*. Lund.
- JÖNSSON, CHRISTER, 1975. *The Soviet Union and the test ban: a study in Soviet negotiating behavior*. Lund.
- LEWIN, LEIF, 1967. *Planhushållningsdebatten*. Uppsala.
- LJUNGGREN, STIG-BJÖRN, 1992. *Folkhemskapitalismen: högerens programutveckling under efterkrigstiden*. Uppsala.
- MADESTAM, JENNY, 2009. *En kompis pappa och en ytlig djuping: partieliters ambivalenta partiledarideal*. Stockholm.

Neutralitetspolitikkommissionen: *Om kriget kommit ... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949–1969*. SOU 1994:11.

Riksrevisionen, www.riksrevisionen.se.

ROTHSTEIN, BO, 1992. *Den korporativa staten: intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*. Stockholm: Norstedts.

SOM-institutet, Göteborgs universitet, www.som.gu.se.

STRÖMVIK, MARIA, 2005. *To Act as a Union. Explaining the Development of the EU's Collective Foreign Policy*. Lund.

SVENSSON, TORSTEN, 1994. *Socialdemokratins dominans: en studie av den svenska socialdemokratins partistrategi*. Uppsala.

TALLBERG, JONAS, 1999. *Making States Comply: the European Commission, the European Court of Justice, and the Enforcement of the Internal Market*. Lund.

UDDHAMMAR, EMIL, 1993. *Partierna och den stora staten: en analys av statsteorier och svensk politik under 1900-talet*. Uppsala.

WAHLBÄCK, KRISTER, 1964. *Finlandsfrågan i svensk politik 1937–1940*. Stockholm.

Att skriva populärvetenskapligt – erfarenheter från SNS Demokratiråd

---

Olof Petersson

”Demokratirådet består av fristående forskare som på SNS uppdrag presenterar begrepp, analyser och resultat från undersökningar av demokratins normer och funktionssätt. Syftet är att genom årliga rapporter stimulera till en konstruktiv och saklig debatt kring demokratins villkor.”

Så lyder programförklaringen för SNS Demokratiråd. Jag har deltagit aktivt i arbetet och varit rådets ordförande mellan 1996 och 2008. Med denna artikel vill jag summera mina erfarenheter från detta försök att bidra till det offentliga samtalet genom att föra ut forskningsresultat från samhällsvetenskapen i allmänhet och statsvetenskapen i synnerhet.¹

INITIATIV

Först några ord om bakgrund och praktiska förutsättningar. SNS, Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, har som uppgift att vara en mötesplats för samhällsdebatt och en brobyggare mellan forskning, näringsliv, förvaltning och politik. SNS är partipolitiskt obundet, är fristående från intresseorganisationer och inte beroende av någon enskild finansiär. SNS bedriver forskning, publicerar rapporter och böcker genom ett eget förlag, anordnar seminarier, konferenser och utbildningar samt har ett nätverk som består av såväl individuella medlemmar som företags-, myndighets- och organisationsmedlemmar.

SNS tillkomsthistoria är belysande för den svenska modellen. Sveriges speciella variant av beslutskultur har, enligt en ofta citerad karaktäristik, varit ”deliberative, rationalistic, open and consensual”. Samhällsproblem stöts och blöts under lång tid för att man ska kunna komma fram till praktiska lösningar. Olika handlingsalternativ undersöks och jämförs. Företrädare för olika intressen ges möjlighet att lämna synpunkter. Inför det slutliga avgörandet eftersträvas bred enighet (Anton 1969). Mitt under planhushållningsdebattens frostiga polarisering tog några yngre näringslivsföreträdare initiativ till ett forum för att kunna samtala med motparten på ett öppet sätt. Tanken var att praktiskt verksamma företagsledare

skulle samarbeta med vetenskaplig expertis för att förse den offentliga debatten med sakliga analyser av ekonomiska och näringspolitiska frågor. Bildandet av SNS år 1948 innebar att nya former för kontakt och samverkan mellan stat och näringsliv höll på att bildas, något som fick betydelse för det efterföljande skeendet i svensk inrikespolitik (Lewin 1967, Ullenhag 1998).

Under de drygt sex årtionden som förflutit sedan grundandet har SNS-studierna haft en varierande profil. Under 1950-talet omspände forskningsprojekten stora delar av det samhällsvetenskapliga fältet. SNS gav exempelvis ut klassiker som "Människan och industrisamhället" (Segerstedt & Lundquist 1952, 1955), "Konjunkturer och ekonomisk politik" (Lundberg 1953), "Svensk statsförvaltning i arbete" (Heckscher 1958) och "Kvinnors liv och arbete" (Dahlström 1962). Sedermera kom det nationalekonomiska perspektivet att dominera, särskilt mot slutet av 1980-talet. Den omläggning av den ekonomiska politiken som förespråkades av SNS-ekonomer, den så kallade normpolitiken, blev senare verklighet genom bland annat låginflationsmål och en självständig riksbank.

Det främsta redskapet för att föra ut de nationalekonomiska resonemangen blev SNS Konjunkturråd. Sammansättningen av detta råd växlade över åren, men bestod vanligen av fyra eller fem forskare. Åren efter starten 1974 stod Erik Lundberg i spetsen för Konjunkturrådet och 1985 gick ledningsansvaret över till Hans Tson Söderström. Dessa årliga rapporter tog upp aktuella problem i den ekonomiska politiken, anknöt till aktuell nationalekonomisk forskning och utmynnade i mer eller mindre explicit formulerade rekommendationer (Söderström 1996). Konjunkturrådets rapporter kom ofta att tilldra sig uppmärksamhet i den offentliga debatten och blev också flitigt använd kurslitteratur i universitetens grundutbildning.

Några år in på 1990-talet uppstod tanken att skapa en statsvetenskaplig motsvarighet till Konjunkturrådet. Planerna konkretiserades under en period då Bo Rothstein var gästforskare vid SNS och han blev också ordförande för det första Demokratirådet. Den första rapporten publicerades försommaren 1995. Till bakgrunden hör att Sverige just gått igenom en djup ekonomisk kris. Det fanns en utbredd uppfattning, inte minst bland ekonomer, att det inte bara var fråga om ekonomins kris utan också, och kanske framför allt, politikens kris. Eftersom nationalekonomer hade börjat tala vitt och brett om "politikmisslyckanden" fanns det en nyfikenhet på vad statsvetarna hade att säga om politiskt beslutsfattande. Men liksom ekonomer kan tycka att statsvetare ofta har en förenklad bild av

ekonomin kan man också hävda att en del ekonomer har en förenklad bild av politiken. ”Varför gör inte politikerna som vi säger?”, var en uppfattning som fanns bland självsäkra nationalekonomer. Statsvetarna tvingades därmed att förtydliga politikens speciella villkor. Diskussionerna med ekonomkollegerna bidrog till att stärka den statsvetenskapliga identiteten.

Det fanns vid denna tid en utbredd uppfattning att de politiska institutionerna inte hade hållit måttet. De då pågående förändringarna när det gäller mandatperiodens längd, riksbankens ställning, budgetprocessen och andra inslag i det politiska systemet vittnar om att denna åsikt också delades av landets politiska ledarskap. Därför framstod det som naturligt att komplettera Konjunkturrådet med en årlig granskning av det politiska systemets funktionssätt.

ORGANISATION

Liksom Konjunkturrådet kom Demokratirådet att bestå av fyra eller fem forskare. Två rapporter fick visserligen formen av antologier (1999 och 2008), men i övriga fall har alla författare stått bakom hela rapporten. Det har krävts löpande kontakter, ett visst antal möten och stundtals intensiva diskussioner innan alla har kunnat enas om en gemensam slutprodukt. Rapporten publiceras i bokform och det genomsnittliga omfånget har varit runt 150 trycksidor. En förteckning över samtliga rapporter återfinns i slutet av denna uppsats.

I praktiken har det varit Demokratirådets ordförande som bestämt över såväl ämnesval som personsammansättning. De flesta forskare som under åren deltagit i arbetet har varit statsvetare, men bland de medverkande återfinns också företrädare för ämnen som juridik, sociologi, nationalekonomi och medieforskning. De statsvetenskapliga institutionerna i Göteborg, Stockholm och Uppsala har haft flest företrädare. Ofta har det funnits med någon utländsk forskare, främst från Norge men också från Danmark, Finland och Tyskland. Andelen kvinnor bland de hittills medverkande forskarna är 23 procent.

Rådets arbete har finansierats av SNS, som i sin tur fått bidrag från forskningsstiftelser och SNS-medlemmar. De största anslagen har kommit från Hamrinstiftelsen, Salénstiftelsen och Wallenbergstiftelsen. Under vissa år har Demokratirådet, som åtskilliga andra SNS-projekt, haft en referensgrupp bestående av ledande företrädare för näringsliv och förvaltning. Referensgruppen har stått för en del av finansieringen och har vid seminarier

haft tillfälle att ge synpunkter på rådets arbete. Referensgruppen har också brukat kommentera rådets rapport i ett uttalande som offentliggjorts i samband med presentationen av rapporten. Demokratirådets rapporter har också blivit föremål för ofta livlig debatt under de många seminarier som hållits i SNS lokalgrupper i Sverige och utomlands.

I förordet till de årliga rapporterna brukar det finnas en formulering med innebörden att Demokratirådet har arbetat under full akademisk frihet. Det brukar också påpekas att författarna ensamma svarar för rapportens innehåll. Dessa ord återspeglar en realitet. Jag känner inte till något försök att kontrollera innehållet utan alla inblandade har respekterat Demokratirådets integritet.

UPPLÄGGNING OCH INNEHÅLL

Även med det allmänna syftet att göra en årlig granskning av det politiska systemet var det klart utsagt att bedömningen skulle utgå från ett bestämt perspektiv. Som återspeglas i namnet skulle rådet analysera tillståndet i demokratin. Demokratins funktionssätt har från början stått i centrum för intresset. Ibland har rapporterna haft en bredare inriktning, ibland har de inriktats på någon mer speciell aspekt av den demokratiska processen.

Demokratirådet har medvetet koncentrerats till problem som aktualiseras inom ramen för etablerade demokratier. Det finns andra typer av demokratimätningar som går ut på att jämföra världens alla länder. Vid sådana jämförelser brukar Sverige, tillsammans med några andra nord-europeiska länder, hamna i topp eftersom demokratins allmänna minimikrav är uppfyllda. Demokratirådets syfte har varit att gå ett steg vidare och diskutera ”demokratiernas demokratisering”. Inledningsvis hade vi en del kontakter med motsvarande projekt i andra länder, till exempel The UK Democratic Audit och The Democratic Audit of Australia.

Den allra första rapporten hade syftet att göra en generell lägesbestämning av svensk demokrati vid den aktuella tidpunkten. Demokratirådet 1995 gav en introduktion till demokratins teori och konstaterade inledningsvis att demokrati inte kunde reduceras till ett enda värde. Eftersom demokratins ideal består av flera olika element är det oundvikligt att demokratins förverkligande leder till värdekonflikter, dilemman och avvägningar. Utmärkande för ett demokratiskt system är att dessa konflikter hanteras genom öppen debatt. Detta synsätt återspeglas i rapportens titel: ”Demokrati som dialog”.

Demokratirådet preciserade därefter demokratins ideal genom att framhålla tre allmänna värden: medborgarstyrelse, rättsstat och handlingskraft. Medborgarstyrelse definierades som den politiska metod enligt vilken självständigt reflekterande människor under jämlika villkor först för en diskussion och därefter fattar beslut i de frågor som de själva fastställer som gemensamma angelägenheter. Härtill lades ytterligare två krav, nämligen att medborgarstyrelsen är förenlig med rättsstatens krav och att folkviljan förverkligas genom ett effektivt genomförande.

Dessa tre allmänna värden kunde, enligt Demokratirådet, i sin tur delas upp i ett antal mer specifika komponenter, närmare bestämt tretton olika indikatorer. Rådet bedömde exempelvis valrörelsernas funktionssätt, kontrollen över den politiska dagordningen, massmediernas roll, medborgarnas tolerans, det politiska deltagandets utveckling, förekomsten av makt-delning och det politiska systemets beslutsförmåga. Rapporten avslutades med ett samlat omdöme om hur väl svensk politik levde upp till detta demokratiideal. Under arbetets gång sade vi, halvt på skämt halvt på allvar, att vi borde beräkna något slags motsvarighet till ekonomernas BNP, en "DNP", demokratins nationalprodukt. Våra observationer sammanfattades med hjälp av en femgradig skala. I pedagogiskt nit redovisade Demokratirådet 1995 dessutom ett sammanfattande betyg, beräknat som ett enkelt genomsnitt av värdet på de tretton indikatorerna. Visserligen redovisades vissa metodologiska betänkligheter i en fotnot, men i efterhand framstår just denna aritmetiska operation som alltför förenklad.

Detta demokratibegrepp bestående av medborgarstyrelse, rättsstat och handlingskraft återkom även i de tre följande rapporterna, men fick här en mer avgränsad tillämpning. Rapporten år 1996 inriktades på demokratiskt ledarskap, rådet 1997 tog upp flernivådemokratins problem och 1998 blev en uppföljning av Maktutredningens stora medborgarundersökning. Allmänt kan sägas att rådets demokratibegrepp visade sig vara användbart i alla dessa relativt olika sammanhang. Det demokratiska ledarskapets dilemma analyserades exempelvis i direkt anslutning till demokratins tre grundvärden. Enligt demokratins ideal bör en politiker på en och samma gång uppfylla kraven på lyhördhet, rättrådighet och handlingsförmåga.

Det analytiska huvudgreppet blev alltså utvärderande. Metoden gick ut på att med utgångspunkt i demokratins teori precisera ett antal kriterier, därefter att sammanställa observationer över det aktuella läget i svensk politik och slutligen att göra en sammanfattande jämförelse mellan ideal och verklighet. Detta tillvägagångssätt kompletterades med ett

tidsperspektiv. Så långt materialet tillät försökte Demokratirådet också att bedöma om utvecklingen innebar att Sverige i olika avseenden närmade sig eller fjärmade sig från demokratins ideal.

Någon komparativ ambition var från början inte uttalad. Tvärtom gjordes medvetet en avgränsning till svenska förhållanden. Efter hand visade det sig emellertid vanskligt att, åtminstone underförstått, avstå från jämförelser med motsvarande förhållanden i andra demokratier. I 1999 års rapport blev den komparativa ansatsen själva huvudsaken. Ett antal utländska forskare med kännedom om svensk politik bjöds in för att ge ett utifrånperspektiv på svensk demokrati. För att undvika att deras slutsatser kompromissades bort i samfälliga och harmlösa slutsatser togs beslutet att var och en skulle stå för sitt eget kapitel. Forskargruppen enades ändå om ett kort slutkapitel, som bland annat kritiserade den svenska debatten för att lida brist på medvetenhet om det egna landets historiska traditioner och om författningsutvecklingen i andra demokratier.

De följande årens rapporter granskade partisystemet, särskilt mot bakgrund av partiernas fallande medlemstal, demokratins internationalisering, parlamentarismen och den europeiska debatten om ett nytt konstitutionellt fördrag för EU. Under dessa år fick konstitutionella aspekter en alltmer framträdande roll i Demokratirådets analyser och förslag. Jag tog initiativ till ett forskningsprojekt som kom att komplettera och precisera ett antal av Demokratirådets slutsatser. SNS författningsprojekt hade syftet att stimulera svensk grundlagsdebatt och resulterade i ett tjugotal böcker. Den övergripande frågan var om konstitutionella reformer kunde förbättra det demokratiska systemets funktionssätt.

Författningsprojektet började och slutade med Demokratirådet. De första årens rapporter hade tagit upp konstitutionella problem som krävde närmare bearbetning. Författningsprojektets slutsatser sammanfattades i 2004 års rapport. Författningsprojektets, och därmed Demokratirådets, förslag gick ut på att demokratisera, konstitutionalisera och effektivisera svensk politik. Författningsfrågor intresserade främst politikerna själva, konstaterade rådet, men en demokrati måste bygga på att folket känner till och accepterar konstitutionen. Den enskilde medborgaren borde därför få bättre inblick i hur systemet fungerar och ges vidgade möjligheter att utkräva ansvar av makthavarna och själv kunna påverka sitt liv och sitt samhälle. Enligt rådets uppfattning är en stark konstitution en förutsättning för en stark folkstyrelse – och omvänt. Slutsatserna koncentrerades till tre huvudområden: grundlagens ställning, den kommunala

självstyrelsens konstitutionella bas och parlamentarismens funktionssätt. Demokratirådet föreslog bland annat en ny, individuellt vald kammare – en folkvald senat med uppgift att övervaka det demokratiska systemets funktionssätt.

Så småningom fick de årliga rapporterna en tydligare tematisk gruppning. Efter koncentrationen på grundlagsfrågor följde fyra år då medierna stod i centrum. Också nu kom Demokratirådets rapporter att kompletteras av separata böcker och rapporter. Organisatoriskt samlades dessa mediestudier i ett paraplyprojekt som fick namnet SNS Medieforum. Demokratirådets rapporter diskuterade mediernas integritet, mediernas roll i valrörelsen, medierna och yttrandefriheten samt mediernas sätt att tolka folkopinionen. En återkommande fråga gällde hur medierna påverkas av den snabba utvecklingen inom kommunikationstekniken. Mediernas roll håller på att förändras. Medborgarna är inte längre passiva prenumeranter och licensbetalare. Med dagens teknik öppnas nya möjligheter för den enskilde medborgaren att själv medverka som aktiv deltagare i det offentliga rummet. Gränsen mellan medier och medborgare tenderar därmed att suddas ut. Demokratirådet uppmärksammade såväl det konstitutionella regelverket kring medier och yttrandefrihet som de etiska regler som är ett oundgängligt komplement till lagstiftningen.

Valet av ämnen har styrts av både inomvetenskapliga och utomvetenskaplig hänsyn. Det är sålunda ingen tillfällighet att rapporterna valåren 1998, 2002 och 2006 har tagit upp problem kring den representativa demokratin. När Sverige år 2001 för första gången var EU:s ordförandeland passade Demokratirådet på att diskutera demokratins möjligheter i globaliseringens tidevarv. Rapporten 2003 kom ut samtidigt som Europakonventet avslutades.

Under åren 2009–2011 har Demokratirådet, nu med Jonas Tallberg som ordförande, en inriktning på Europafrågor. Rapporten 2009 uppmärksammade att fem år förflutit sedan EU utvidgades österut. Med reservation för det korta tidsperspektivet drog rådet slutsatsen att unionen hade påverkats förvånansvärt lite av utvidgningen. Den pessimistiska grundton som fanns inför utvidgningen har hittills inte visat sig vara motiverad. Demokratirådet 2010 handlade om europeiseringen av Sverige. Rådet fann att Sverige efter femton år i EU lider brist på reformer och strategier för att möta medlemskapets effekter på svensk politik. Denna passivitet kan leda till ett demokratiunderskott i Sverige och en outnyttjad potential för inflytande i Bryssel.

Mycket snart stod det klart att Demokratirådet skulle bli en mer arbetskrävande operation än förväntat. Den ursprungliga tanken var att låta några forskare ta upp något aktuellt problem, anknyta till befintliga begrepp och teorier, finna relevanta data och sedan avsluta med några kloka synpunkter. Men bara i undantagsfall visade det sig vara möjligt att plocka ner några färdiga teorier och databaser från hyllan. Den statsvetenskapliga forskningen brister när det gäller kumulativitet och teoretisk stadga blev uppenbara. Många gånger blev vi i stället tvungna att själva gå tillbaka till ritbordet och att på egen hand bygga en empirisk grund för slutsatserna. Teoriutveckling och datainsamling blev därför en stor och viktig del av arbetet. För min egen del ledde engagemanget i Demokratirådet till att en bisyssla förvandlades till en heltidsanställning.

Redan den första rapportens precisering av demokratins ideal krävde en del nytänkande, även om definitionen av begreppet medborgarstyrelse kunde hämtas direkt från Robert Dahl (Dahl 1979). I arbetet på den andra rapporten konstaterade vi att det fanns kopiösa mängder av litteratur om ledarskap i allmänhet, en hel del om politiskt ledarskap, men förvånansvärt lite som gick att använda för att förstå det *demokratiska* ledarskapets speciella natur. Också fenomen som flernivådemokrati, tolerans, rättsstat, politiska partier, globalisering och parlamentarism krävde kritisk begreppsanalys och teoretiskt nytänkande.

I flera fall kunde vi slå fast att allmänt förekommande påståenden inte höll för närmare granskning. Några av de myter som vi tog håll på var tesen om de politiska partiernas fortgående centralisering (partierna har alltid varit centralstyrda) och valrörelsernas amerikanisering (amerikanisering är ett flerdimensionellt begrepp och det går inte att belägga någon entydig trend).

Möjligen sattes ambitionerna för högt, men vid återkommande tillfällen fann forskargruppen att det behövdes nya data för att kunna pröva väsentliga hypoteser. Genom egna insatser, tillfälligt anställda assistenter eller externa beställningar såg vi till att skaffa de begärliga uppgifterna. När det gäller enkätundersökningar har Demokratirådet samarbetat med SOM-institutet vid Göteborgs universitet. Under åren genererade Demokratirådet på detta sätt fallstudier om politiska beslutsprocesser, enkätsvar från förtroendevalda på olika geografiska nivåer, data om demokratins kvalitet i Sveriges kommuner, medborgarintervjuer, data om

partimedlemskap, innehållsanalyser av valrörelsebudska, enkätdata om allmänhetens uppfattningar om medier och en hel del annat.

Eftersom syftet var att stärka saktigheten i svensk samhällsdebatt kom Demokratirådets rapporter att kompletteras av dokumentsamlingar av olika slag. I samband med författningsprojektet publicerade vi en samling med Sveriges konstitutionella urkunder, där Nils Stjernquist med en inledande uppsats gav ett historiskt örnperspektiv (Stjernquist 1999). I stället för att förtvivla om tillståndet i svensk Europadebatt gav vi ut flera volymer med översättningar av centrala dokument från den långa diskussionen om en konstitution för Europa (t.ex. Petersson 2000, 2002). När Demokratirådet kom in på mediernas spelregler såg vi till att medieetiska regelverk från olika länder i Europa översattes och gavs ut i bokform (Petersson & Bertrand 2007).

Demokratirådet startades med syftet att utvärdera svensk demokrati och det ligger därför nära till hands att utvärdera Demokratirådets utvärdering. Som berörd part överlåter jag själva utvärderingen åt andra. Men enligt min uppfattning måste en utvärdering av Demokratirådet ta hänsyn till både inomvetenskapliga och utomvetenskapliga kriterier.

Demokratirådets rapporter bör bedömas på samma grunder som annan statsvetenskaplig forskning. Det populärvetenskapliga syftet innebär inte att de akademiska kraven är mindre stränga än normalt, snarare tvärtom eftersom det här är fråga om att lyfta fram det statsvetenskapliga hantverket till allmän beskådan. Den offentliga exponeringen gör det extra angeläget att vinnlägga sig om kvalitetskrav som teoretisk stringens, empirisk akribi och analytisk skärpa.

Dessa inomvetenskapliga kriterier utgör nödvändiga men inte tillräckliga krav. Demokratirådets rapporter skulle vara misslyckade om de inte uppmärksammas, läses, diskuteras och eventuellt också används i det praktiska beslutsfattandet. Mycket kunde sägas om de ansträngningar som lagts ner på rapporternas stilistiska utformning. Rapporterna måste vara tillgängliga för en ickeakademisk, samhällsintresserad läsekrets. Detta försök att hävda den svenska sakprosans ställning får ses som en språkpolitisk markering.

Pressbevakning och andra indikatorer tyder på att rapporterna väckt viss debatt, även om variationerna från år till år har varit relativt betydande. En del av rapporterna har också använts som kurslitteratur eller på annat sätt kommit till användning i den högre utbildningen. Frågan om Demokratirådet har påverkat politiken är svårbesvarad och får i brist

på undersökningar lämnas öppen. Det går knappast att peka på konkreta beslut som direkt influerats av någon Demokratirådsrapport. I en del fall, som den aktuella revisionen av regeringsformen, har den praktiska politiken gått i rakt motsatt riktning än den som Demokratirådet förespråkade. Demokratirådets eventuella inflytande får, som mycket annan samhällsforskning, främst sökas i de indirekta och långsiktiga verkningarna.

Att på detta sätt ge lika vikt åt inomvetenskapliga och utomvetenskapliga kriterier är varken trivialt eller uttryck för vankelmod. Tvärtom finns det anledning att uttryckligen polemisera mot föreställningen om en endimensionell syn på förhållandet mellan forskning och samhälle. Statistisk FoU-nomenklatur kan ge intryck av att det finns en skala med "grundforskning" vid ena polen och "utvecklingsarbete" vid den andra. I själva verket bör man ta hänsyn till två separata dimensioner: inomvetenskaplig relevans respektive utomvetenskaplig relevans (SOU 1975:26).

Alla kombinationer finns representerade. Det finns förvisso grundforskning som saknar direkt tillämpning, liksom det finns tillämpad forskning som inte ger några originella bidrag till den vetenskapliga utvecklingen. Det ska heller inte förtigas att det vid universitet, högskolor och institut produceras åtskillig forskning som varken för vetenskapen framåt eller som sätter några spår i det omgivande samhället. Slutligen återstår det ideal som föresvävar forskning av Demokratirådets typ: att samtidigt kunna bidra till den inomvetenskapliga utvecklingen och att underlätta för medborgare och beslutsfattare att förstå och lösa samhällets aktuella problem. I lyckliga fall kan det uppstå en positiv växelverkan. Forskningen kan bli till praktisk nytta och aktuella samhällsproblem kan bidra till teoretiskt nytänkande. Den populärvetenskapligt engagerade forskaren blir därmed inte bara givande utan också tagande. Kontakten med samhällets olika aktörer kan ge värdefulla uppslag till ny forskning.

DEMOKRATIFORSKNING, DEMOKRATI OCH FORSKNING

Det hittills sagda utgår från förutsättningen att demokratiforskning är bra både för demokratin och för forskningen. Detta antagande förtjänar att utsättas för kritisk granskning. Mina avslutande synpunkter gäller inte endast Demokratirådets arbete utan all demokratiforskning av liknande slag.

Den första invändningen går ut på att demokratiforskning kan vara till nackdel för demokratin. Denna invändning kan delas upp i två delar eftersom begreppet forskning kan betyda två olika saker, både process och resultat.

Att forskningsprocessen kan påverka det som studeras är numera välkänt. Observationseffekter är ett av de metodproblem som illustrerar samhällsforskningens reflexivitet. Panelundersökningar brukar exempelvis förses med kontrollgrupper för att man ska kunna bemästra effekten av sådana intervjuareffekter. ”Den här gången har jag läst på ordentligt för jag gissade att ni skulle komma tillbaka”, är ett intervjusvar som förklarar varför man ofta observerar att det politiska intresset ökar i takt med antalet gånger som en människa intervjuas. Just detta exempel innebär att forskningen bidrar till att förbättra demokratin, åtminstone om man utgår från att välinformerade medborgare är en god sak. Man kan omvänt tänka sig undersökningar som genom sin uppläggning trubbar av, tröttnar ut eller på annat sätt leder till minskat engagemang. I den mån som medborgarpaneler eller andra demokratiexperiment ställer ut löften, exempelvis om ökat inflytande, som inte infrias kan forskningen leda till besvikelse och cynism (Teorell 2008).

Det är inte bara empiriska undersökningar som kan leda till negativa konsekvenser. Man måste också räkna med möjligheten att begreppsbildning och teoretiska perspektiv kan påverka politikens aktörer. Det går visserligen att göra en principiell åtskillnad mellan å ena sidan objektspråk (de politiska aktörernas diskurs) och analyspråk (forskningens diskurs). I dagens värld finns det emellertid inga vattentäta skott mellan dessa två språkvärldar utan det pågår tvärtom en livlig trafik i båda riktningarna. Begrepp och resonemang från den statsvetenskapliga föreställningsvärlden dyker upp i politik och samhällsdebatt genom förmedling av exempelvis populärvetenskap, kommentatorer och gamla statsvetarstudenter. Många av dessa bidrag kan säkerligen vara gynnsamma för demokratins vitalitet, men själva förekomsten av en kommenterande klass kan ge anledning till begrundan. Särskilt i en tid då massmediernas rapportering förskjutits från ett speglande ideal till en tolkande journalistik bidrar statsvetare till föreställningen att det är moraliskt överlägset att sitta på åskådarläktaren eller i kommentatorsbåset.

Demokratiforskning kan vara till nackdel för demokratin inte bara till följd av forskningsprocessens egenheter utan också genom innehållet i de resultat som sprids. Risken för självuppfyllande profetior är uppenbar.

Om statsvetare ihärdigt påstår att de politiska partiernas medlemssiffror sjunker därför att unga människor tycker att det är töntigt att engagera sig i politiken är detta knappast ägnat att bryta den nedåtgående trenden.

Härtill kommer att många av forskningsresultaten sprids via de journalistiska mediernas allt annat än neutrala urvalsmekanismer. Tendensen att uppmärksamma negativa fenomen snarare än positiva ("negativity bias") är en psykologisk mekanism som förekommer i många olika sammanhang, men har en särskild relevans när det gäller mediernas nyhetsvärdering. Mina egna erfarenheter av debattartiklar och andra försök till populärvetenskaplig informationsförmedling ger vid handen att denna mekanism är en högst påtaglig realitet. Om en forskningsrapport innehåller resultat som till hälften pekar på en positiv utveckling och till hälften är negativa för demokratin så väljer den normale rubriksättaren att dra på den negativa vinkeln. Själv föresatte jag mig att använda uttrycket "demokratis kris" högst en gång om året.

Statsvetare bidrar på detta sätt att forma medborgarnas verklighetsföreställningar. Mycket forskning, också Demokratirådets undersökningar, pekar på att medborgarnas bild av sina påverkansmöjligheter kan ha stor betydelse för sannolikheten att engagera sig. På motsvarande sätt kan uppfattningen att andra människor fuskar och smiter från skatten leda till att man själv blir mindre benägen att följa samhällets regler och normer. Eftersom den demokratiska självstyrelsen bygger på kommunikation och samarbete kan statsvetenskapliga forskningsresultat påverka hur medborgare förhåller sig till varandra och därmed hur demokratin fungerar.

Slutligen bör man också beakta invändningen att demokratiforskning kan vara till nackdel för forskningen. I sin bok om statsvetenskapens tragedi hävdar David Ricci att statsvetare försöker förena tre motstridiga mål. Att på en gång försöka förstå politiken, driva vetenskapen framåt och förbättra demokratin är omöjligt och leder till en tragedi där huvudpersonen är dömd att gå under. Ansträngningarna att bidra till demokratin utveckling riskerar att gå ut över den vetenskapliga kvaliteten (Ricci 1984).

David Riccis argumentering kring de tragiska statsvetarna har förvisso ifrågasatts. Kritiker menar exempelvis att han inte gett en korrekt bild av den amerikanska statsvetenskap som står i fokus (Cranston 1985). Boken skrevs också för ett kvartssekel sedan och det är inte säkert att teserna har

generell giltighet. Men David Ricci formulerade en fråga som förtjänar att tas på allvar. Frågan är hur den populärvetenskapligt engagerade statsvetaren ska kunna upprätthålla sin kritiska distans.

Noter

- 1 Ett varmt tack riktas till följande personer, som givit värdefulla synpunkter på ett första utkast till denna artikel: Nina Bruce, Michele Micheletti, Stefan Sandström, Jonas Tallberg, Hans Tson Söderström och Arvid Wallgren.

Referenser

SNS Demokratiråd

Demokratirådets hemsida: www.sns.se/dr. Samtliga rapporter utgivna på SNS Förlag, Stockholm.

Demokrati som dialog. Bo Rothstein, Peter Esaiasson, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti, Olof Petersson. 1995.

Demokrati och ledarskap. Olof Petersson, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti, Anders Westholm. 1996.

Demokrati över gränser. Olof Petersson, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti, Anders Westholm. 1997.

Demokrati och medborgarskap. Olof Petersson, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti, Jan Teorell, Anders Westholm. 1998.

Demokrati på svenskt vis. Olof Petersson, Klaus von Beyme, Lauri Karvonen, Birgitta Nedelmann, Eivind Smith. 1999.

Demokrati utan partier? Olof Petersson, Gudmund Hernes, Sören Holmberg, Lise Togeby, Lena Wängnerud. 2000.

Demokrati utan utland. Olof Petersson, Karl Magnus Johansson, Ulrika Mörth, Daniel Tarschys. 2001.

Demokrati utan ansvar. Olof Petersson, Sören Holmberg, Leif Lewin, Hanne Marthe Narud. 2002.

Demokrati i EU. Olof Petersson, Ulrika Mörth, Johan P. Olsen, Jonas Tallberg. 2003.

Demokratins grundlag. Olof Petersson, Lauri Karvonen, Eivind Smith, Birgitta Swedenborg. 2004.

Mediernas integritet. Olof Petersson, Monika Djerf-Pierre, Jesper Strömbäck, Lennart Weibull. 2005.

Mediernas valmakt. Olof Petersson, Monika Djerf-Pierre, Sören Holmberg, Jesper Strömbäck, Lennart Weibull. 2006.

Medierna och yttrandefriheten. Olof Petersson, Anker Brink Lund, Eivind Smith, Lennart Weibull. 2007.

Medierna: folkets röst? Olof Petersson, W. Lance Bennett, Anker Brink Lund, Wolfgang Donsbach, Sören Holmberg, Christina Holtz-Bacha, Preben Sepstrup, Slavko Splichal, Jesper Strömbäck. 2008.

Europa efter utvidgningen. Jonas Tallberg, Li Bennich-Björkman, Anna Michalski, Daniel Naurin. 2009.

Europeiseringen av Sverige. Jonas Tallberg, Nicholas Aylott, Carl Fredrik Bergström, Åsa Casula Vifell, Joakim Palme. 2010.

Litteratur

ANTON, THOMAS J., 1969. "Policy-Making and Political Culture in Sweden", *Scandinavian Political Studies* 4, s 88–102.

CRANSTON, MAURICE, 1985. "The Gurus and the Dons", *The Times Literary Supplement*, March 8, s 253.

DAHL, ROBERT A., 1979. "Procedural Democracy", s 97–133 i Laslett, Peter & Fishkin, James (red), *Philosophy, Politics and Society* 5. New Haven: Yale University Press.

DAHLSTRÖM, EDMUND (red), 1962. *Kvinnors liv och arbete*. Stockholm: SNS Förlag.

HECKSCHER, GUNNAR, 1958. *Svensk statsförvaltning i arbete*. 2 uppl. Stockholm: SNS Förlag.

LEWIN, LEIF, 1967. *Planhushållningsdebatten*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 46. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

LUNDBERG, ERIK, 1953. *Konjunkturer och ekonomisk politik. Utveckling och debatt i Sverige sedan första världskriget*. Stockholm: SNS Förlag.

PETERSSON, OLOF (red), 2000. *Europas författning*. Stockholm: SNS Förlag.

PETERSSON, OLOF (red), 2002. *Från Fischer till Giscard. 24 röster om Europas framtid*. Stockholm: SNS Förlag.

- PETERSSON, OLOF & BERTRAND, CLAUDE-JEAN (red), 2007. *Medieetik i Europa*. Stockholm: SNS Förlag.
- RICCI, DAVID M., 1984. *The Tragedy of Political Science. Politics, Scholarship, and Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- SEGERSTEDT, TORGNY T. & LUNDQVIST, AGNE, 1952. *Människan i industrisamhället. 1. Arbetslivet*. Stockholm: SNS Förlag.
- SEGERSTEDT, TORGNY T. & LUNDQVIST, AGNE, 1955. *Människan i industrisamhället. 2. Fritidsliv, samhällsliv*. Stockholm: SNS Förlag.
- STJERNQUIST, NILS, 1999. "Land skall med lag byggas: Sveriges författningshistoria", s 9–45 i *Sveriges konstitutionella urkunder*. Stockholm: SNS Förlag.
- SOU 1975:26. *Forskningsråd*. Betänkande av Forskningsrådsutredningen.
- SÖDERSTRÖM, HANS TSON, 1996. *Normer och ekonomisk politik. Konjunkturrådet, normpolitiken och 90-talskrisen*. Stockholm: SNS Förlag.
- TEORELL, JAN, 2008. "Samtalsdemokrati med förhinder: en kritik av Fishkins medborgarpaneler", s 51–76 i Hermansson, Jörgen, Karlsson, Christer & Montgomery, Henry (red), *Samtalets mekanismer*. Malmö: Liber.
- ULLENHAG, KERSTI, 1998. *I takt med tiden. SNS åren 1948–1998*. Stockholm: SNS Förlag.

”Speaking Truth to Power”?

Statsvetarna och kommittéväsendet

Erik Amnå

När Aaron Wildavsky ska rubricera sin normativa precisering av policy-analytikernas roll gentemot den politiska makten, väljer han uttrycket: ”Speaking Truth to Power” (Wildavsky 1979). Vid mitten av 1900-talet användes det uttrycket frekvent inom den amerikanska freds- och medborgarrättsrörelsen. Det hade ett ursprung i religiösa sammanhang med en särskild laddning av moraliskt sanningsanspråk. När Vännernas samfund – kväkarna – myntade uttrycket på 1700-talet var dess udd riktad mot både de politiska beslutsfattarna och medborgarna. För Vännerna var sanningsägandet särskilt viktigt när det gällde statens användning av våldsmedel. Själva vägrade de använda vapen. Inte heller betalade de statskyrskost. Även rent bokstavligt lyfte de aldrig på hatten för överheten (American Friends Service Committee 2010).

Inför en diskussion om vad svenska statsvetare spelar för roller i kommittéväsendet kan det finnas anledning att påminna om detta kanske oväntade släktskap mellan Wildavskys ideologiska fäbless för en närmast teknokratisk policy-analys (Premfors 1981) och Vännernas självpåtagna religiösa överprövningsrätt.

VÄXLING OCH KONTINUITET

De offentliga utredningarna är ett bitvis unikt och enastående instrument för regeringens maktutövning. Med femtio års mellanrum beskriver samhällsforskare det i identiska termer som något mycket karaktäristiskt för svensk politisk kultur: ”ett lika betydelsefullt som särpräglat drag i svenskt statsliv” (Heckscher 1958: 204) respektive ”a key to understanding the very essence of Swedish political culture” (Trägårdh 2007: 263). Gunnar Hesseléns definition från 1927 står sig också väl som ett sätt att fånga in den gemensamma nämnaren i alla utredningar, vars betänkan den för övrigt sedan den tiden samlats i serien Statens offentliga utredningar (SOU):

En kungl. kommitté är en omedelbart eller medelbart av Kungl. Maj:t för en viss fråga eller ett visst frågekomplex *tillfälligtvis* förordnad, fristående *utredningsapparat*, vilkens arbetsresultat är ämnat att läggas till grund för ett statsmakternas beslut och vilkens arbetssätt, sammansättning och funktionstid i sista hand beror av Kungl. Maj:t. (Hesslén 1927: 6)

Kommittéerna existerar delvis för att kompensera för ett internationellt sett litet regeringskansli. Redan under den karolinska tiden och frihetstiden hade regeringar och departementschefer ofta haft behov av att gå utanför ämbetsverken och dess snäva gränser för att låta ”utomstående krafter” bereda ett ärende genom kungliga kommittéer och sakkunniga. Man hade helt enkelt för ont om resurser och kunskap inom de kungliga myndigheterna (Hesslén 1927). Under 1700-talet arbetade nittioalet kommittéer, sammansatta av representanter från riksdagens ständer, inte sällan i samband med kriser och systemskiften. Enväldet under den senare hälften av århundradet innebar en tydligare politisk styrning, demonstrerat också i ideologiska negligeringar av kommittéernas framlagda förslag (Zetterberg 1990).

Efter parlamentarismens genombrott, särskilt under minoritetsparlamentarism, blev dess funktion som politisk problemlösare även mellan riksdagarna accentuerad (Meijer 1956). Vi fick då den typ av kommittéväsande som vi känner igen i våra dagar. Inte sällan blev kommittéerna en arena för riksdagsmän med särskilt stark ställning, kanske med särskilda fackkunskaper, vilket föranlett reflektioner kring vilken roll de haft för framväxten av yrkespolitiker (Zetterberg 1990: 285).

I kontrast mot dess omvittrade politiska funktioner har kommittéväsandet faktiskt aldrig haft någon särskilt stark rättslig ställning. Det har inte ansetts nödvändigt eller lämpligt att reglera denna del av regeringens inre arbete i regeringsformen (prop. 1973: 90: 287–88) utan dess arbetsformer fastläggs i en kommittéförordning (1998: 1474). Formellt kan ändå de liknas vid tillfälliga myndigheter ”som i eget namn och på eget ansvar avgiva sina yttranden” (Hesslén 1927: 4), kanske särskilt som dessa fungerade förr i tiden med detaljerad utgiftskontroll. De lyder under regeringen, som tilldelar dem en egen budget. I praktiken sorterar de emellertid under ett departement, som bland annat godkänner anställningar av personal. Deras antal går i vågor; som flest har de från 1900-talets början varit runt 500, som först knappt 200. Antalet verksamma utredningar år 2009 uppgick till 227. Under året tillsattes 82 utredningar medan 87 avslutades (Skr. 2009/10:123). En utredning kan vidare bestå av en person eller flera, med eller utan representation från riksdagspartierna.

BEREDNING, SAMFÖRSTÅND OCH KUNSKAPSPRODUKTION

I undervisningen lär vi vanligen ut att det svenska utredningsväsendet numera har tre, delvis överlappande syften. Först och främst är det ett beredningsorgan inför regeringsavgöranden. Det må gälla policyformulering, politikutformning eller myndighetsfunktion. För det andra är det ett forum för att skapa politiskt samförstånd i allt från lagtekniska petitioner till ideologiskt betingade författningsfrågor. Kommittéväsendet har framställts som ”ett utmärkt demonstrationsobjekt” för konvergensteorin om 1900-talets svenska politiska utveckling (Zetterberg 1990: 307). Om man nu inte vill gå så långt, kan man ändå konstatera att det ger den politiska oppositionen insyn i regeringsarbetet, men egentligen endast om kommittén har en parlamentarisk sammansättning. För det tredje kan det också bidra till att ny kunskap utvecklas (Meijer 1956; Ruin 2008). Det basala syftet är alltså att bereda ärenden inför statsmakternas avgörande. Därutöver kan kommittéerna bidra med ny kunskap och samförstånds lösningar, i sina lyckligaste stunder till och med kombinera de båda funktionerna i en anda av deliberation, rationalism, öppenhet och konsensus (Anton 1969).

Det är i deras egenskap av kunskapsproducent som jag ombetts ta mig an kommittéerna i denna uppsats. Närmare bestämt har jag fått uppdraget att reflektera över statsvetarnas roll i kommittéväsendet. Jag gör det i medvetande om att vare sig statsvetare eller universitetsforskare i allmänhet ingalunda har något monopol i detta avseende. Utanför akademierna finns flera centrala statliga myndigheter som också har likartade funktioner, till exempel Statistiska centralbyrån, Konjunkturinstitutet och Statskontoret. Men här är det alltså de forskande statsvetarnas roll som står i blickfånget.

STATSVETARE OCH KOMMITTÉVÄSENDET

Statsvetare kan spela ett antal distinkta roller i kommittéväsendet. En enkel indelning kan göras utifrån när i processen vi kommer in: innan, under eller efter själva kommittéarbetet. Med några, inte alls systematiskt valda exempel vill jag kort beskriva de olika rollerna.

Tidigast kan vi naturligtvis komma in *innan* en kommitté sätter igång sitt arbete. Vi kan rentav återfinnas bland dem som lanserar förslaget om att tillsätta en utredning (I1). Ett sådant tydligt exempel utgör Daniel Tarschys lyckosamma arbete för att etablera expertgruppen för studier i

offentlig ekonomi (ESO) år 1981 (Lemne 2010; se även Tarschys bidrag i denna volym). Vi kan också spela en omvänd, oppositionell roll genom att kritiskt ifrågasätta antingen själva tillkallandet av eller premisserna för en utredning (I2). Ett anmärkningsvärt fall utspelade sig 2004 sedan regeringen beslutat tillsätta en utredning om strukturell diskriminering – och samtidigt i praktiken lägga ned den av statsvetare ledda integrationspolitiska maktutredningen. Det genererade en sällsynt mobilisering av femtiotalet statsvetare i form av en offentlig protest mot regeringens tilltag (Ahlbäck Öberg 2004). Statsvetare kan även sätta käppar i hjulet för en tilltänkt utredning genom att ifrågasätta de personer (I3) som regeringen valt som deltagare. Vi tycks, åtminstone ibland, rentav sakna den skråanda som skulle avhålla oss från att sänka en kollega, vilket Maud Eduards demonstrerade när hon med flera 1994 lyckades blockera Olof Peterssons möjligheter att påbörja sitt uppdrag som regeringens kvinno-maktsutredare (Rothstein 1998).

Under en utrednings gång kan vi som aktiva statsvetenskapliga forskare delta i en rad olika roller. Vi kan vara ordförande (U1) som Pär-Erik Back i 1980-talets regionalpolitiska utredning och Olof Petersson i 1980-talets maktutredning. Ibland kan vi arbeta som enmansutredare eller särskilda utredare (U2) som Gullan Gidlund i utredningen om offentlighet för partiers och valkandidaters intäkter 2004. Vid andra tillfällen ingår vi som ledamöter (U3) som Johan P. Olsen i Maktutredningen och Gunnel Gustafsson i 2005 års katastrofkommission om Tsunamin. Som sådana kan vi lämna ett för efterkommande forskare särskilt tydligt avtryck om vi väl där också använder oss av möjligheten att reservera oss eller avlämna särskilt yttrande, som Daniel Tarschys respektive Olof Ruin gjorde i Verksledningskommitténs huvudbetänkande 1985. Vi kan också tjänstgöra som utredningens sekreterare eller huvudsekreterare (U4) som Herbert Tingsten i 1920-talets folkomröstningskommitté liksom Nils Stjernquist och Jörgen Westerståhl i 1950- och 1960-talens författningsutredningar.

En annan form för medverkan är att vara sakkunnig eller expert (U5) som Agne Gustafsson i länsdemokratiutredningen 1964–68 eller Axel Brusewitz i emigrationsutredningen 1913. Vi kan vidare upphandlas för särskilda insatser som konsulter (U6) som Hans Ring i nyssnämnda länsdemokratiutredning, Michele Micheletti och Tommy Möller i Demokratiutvecklingskommittén 1996, nära femtiotalet statsvetare i Demokratiutredningen och Henric Oscarsson i Grundlagsutredningen 2008.

Det är framför allt i dessa båda sistnämnda funktioner (U5 och U6) som en betydande del av samhällsforskningen ägt rum inom ramen för de offentliga utredningarna (Johansson 1992: 12). Det är en gammal universitetstradition att biträda kommittéväsendet med särskilda analyser. Den emigrationsutredning som 1913 presenterade ett 900-sidigt betänkande bestod exempelvis av 20 bilagor varav flera forskningsrapporter. 1930-talets stora utredningar om arbetsmarknaden, befolkningsfrågorna och bostäderna samlade stora delar av Stockholmskolornas ekonomer. Det var emellertid under efterkrigstiden som det skedde en kraftig expansion av kommittéernas kunskapsanvändning och -produktion (Zetterberg 1990: 289). Under lång tid bedrevs till exempel nästan all forskning om den högre utbildningen inom ramen för offentliga utredningar (Premfors 1983: 640).

Denna kunskapstillförsel utgör ett viktigt beslutsunderlag och leder i idealfallet till mer överlagda beslut. Dessutom kan den betyda att kommittén ges bättre förutsättningar att utöva en konfliktutjämnande och konfliktlösande funktion. Det kan till och med vara så att en ökad medverkan av sakkunskap utmanar en polarisering på ideologiska grunder och i stället bidrar till att föra partierna mot mitten (Zetterberg 1990: 307). Men i andra fall kan den förra ambitionen omvänt råka i konflikt med den senare (Andersson, Mellbourn & Skogö 1983).

Efteråt, när ett betänkande väl har överlämnats, kan vi spela roller som opinionsbildare om kommittéernas idéer och förslag (E1). Ett exempel utgör Peter Esaiassons och Mikael Gilljams kritik av Demokratiutredningens betänkande i februari 2000. Den är särskilt minnesvärd i ljuset av att utredningen blev en av utgångspunkterna för att starta forskningsprojektet *Demokratins mekanismer*; kanske något hårdraget kan man därmed säga att ett betänkande också kan generera ny forskning (E2). En särskild överspillningseffekt av statsvetarnas medverkan i kommittéväsendet är vidare när den direkt resulterar i läroboksförfattande (E3). Ett exempel är Nils Stjernquists *Vår nya författning*, samförfattad med Erik Holmberg.

Slutligen får vi inte glömma att statsvetarna i en vidare mening har en relation till kommittéväsendet genom att använda sig av inte minst betänkandena som forskningsmaterial och forskningsobjekt (E4). Den kronologiska cirkel som tog sin början med statsvetarnas roll i initieringen av en kommitté kan sägas slutas med att man också kan vara med om att skapa dess vetenskapliga eftermälen.

Sammanfattningsvis består vår repertoar av dussintalet olika roller i kommittéarbetets olika faser. Somliga kan spela flera av dessa roller. Stjernquist liksom bland andra Westerståhl och senare även Ruin tillhör dem som har spelat över så gott som hela rollregistret under sin karriär, ja ibland till och med växlat roller inom ramen för en och samma kommitté. Statsvetare i och omkring kommittéväsendet ger vår yrkeskår offentlig ansikten och en rad olika möjligheter att kommunicera vår forskning i offentligheten. Ibland får vi till och med på den vägen resurser för att genomföra studier.

Desto sorligare är det då att behöva konstatera att villkoren för vår medverkan sedan en tid inte ser ut att utvecklas så gynnsamt. Förutsättningarna för oss att spela en professionell, oberoende roll i kommittéväsendet förefaller ha reducerats under decennier. Exempelvis är ett mindre antal utredningar än förr forskarledda (Gunnarsson & Lemne 1998: 49ff). Under de tjugo år som gått sedan Maktutredningen presenterade sitt betänkande, har faktiskt ingen statsvetarledd kollegial kommitté fått fullfölja sitt uppdrag. Av delvis förståeliga skäl har statsvetenskapen inte längre monopol på maktutredningar, vilket också Øyvind Østerud analyserar i sitt bidrag till detta jubileumsnummer. Men utvecklingen har inte bara drabbat statsvetare. Av allt att döma har inslaget av universitetsforskare i offentliga utredningar generellt sett minskat (Ruin 2008: 449). Den politiska makten ger allt mer sällan samhällsforskare möjligheten att inom ramen för ganska vida mandat kollegialt utforma sina analyser inom ramen för kommittéväsendet.

Kommittéväsendet utgör med andra ord en allt mindre arena för statsvetenskapliga forskare för att utveckla ny kunskap. Att färre ges möjlighet att delta skulle dock inte nödvändigtvis behöva betyda att villkoren för dem som deltar försämrats; allt färre statsvetarna skulle alltjämt kunna leverera ett oberoende forskningsbidrag. Men bortsett från mer pekuniära incitament som ett oftast blygsamt arvode och ett tveksamt meritvärde, finns det två utvecklingstendenser som direkt tycks motverka den professionella lusten att lämna solida underlag för det politiska beslutsfattandet; den knappa tiden och den politiska styrningen.

BRÅDSKAN – ”SPEAKING FAST TO POWER”

I olika omgångar utsattes särskilt 1900-talets kommittéväsende för kontinuerliga attacker för påstådd segdragenhet och långsamhet. Kung Oscar II var en i raden av kritiker:

Skada blott, att dylika långsamt och tungt samarbetande församlingar sällan hinna fram till något verkligt praktiskt resultat förrän tiden – den rastlöst ilande – redan är förbi, och det avsedda målet, under förändrade förhållanden, tyckes längre avlägset vid slutet än vid början av de systematiska och djupsinniga förhandlingarna (Zetterberg 1990: 301–2).

Finansminister Thorsson utförde en omfattande slakt av kommittéer på 1920-talet. På 1950-talet genljöd synpunkter om långsamhet, förhållning och fördröjande. De paradades med en allmän rationaliseringsiver med målet att få färre ledamöter och pressa ned kostnaderna. Men det fanns också önskemål att överföra allt forskningsarbete som bedrevs i kommittéer till en särskild, fast forskningsinstitution (Meijer 1956: 339–40). På åttiotalet arrangerades ännu en gång en stor kommittéslakt (Johansson 1992).

Men för en vetenskaplig forskarmedverkan värd namnet är problemet med utredningstiden det rakt motsatta. När utredningstiden kortas ned, går det i regel helt enkelt för fort för att vi ska hinna ta fram någon ny kunskap (Ruin 2008: 448). Det får i sin tur till följd att utredningen i stället blir allt mer beroende av regeringskansliets och myndigheternas expertis. Tjänstemän därifrån blir formellt direkt indragna i arbetet som utredningens sakkunniga och experter eller mer informellt anlidade för upplysningar och mindre utredningar. En kortare utredningstid innebär också att utredaren skiljs från sitt uppdrag innan det riktigt har hunnit slutföras; en del av utredningsarbetet skjuts därmed de facto över till remissväsendet. Jag tror att denna brådska förtar inte bara statsvetares lust att ge sig i kast med uppdraget.

Den kortare tiden, som dessvärre också gäller remisstiden innebär på så vis en suboptimering. I utredningens ställe blir det paradoxalt nog just de centrala myndigheterna och regeringskansliet som tvingas ta över ansvaret för beredningsarbetet från de utredningar som skulle komplettera och avlasta regeringskansliet i just det avseendet.¹ Det här problemet accentueras ytterligare av att enmansutredningar numera favoriseras framför parlamentariskt sammansatta kommittéer. Den ökade snabbhet och den minskade spretighet som man vill åsyfta blir ofta en chimär, eftersom remissinstanserna upptäcker att betänkandet rymmer så många förbisedda aspekter att det inte duger som beslutsunderlag för reformer och ny lagstiftning. Ärendet måste bli föremål för ytterligare beredning och till slut kanske det löses vid en partiledaröverläggning – utom fackministrars och riksdagens insyn och kontroll.

POLITISERINGEN – ”SPEAKING CLOSER TO POWER”

Ett andra växande orosmoln sägs vara en tilltagande politisk styrning av kommittéarbetet. Delvis bygger dock det påståendet på villfarelsen att kommittéerna någonsin stått höjd över de politiska dagordningarna. Inte ens om man går tillbaka i historien kan man finna de fritt svävande deliberativa seminarierum som gärna frammanas i de idylliserade bilderna av denna kronjuvel i den svenska modellen. En kommitté är en integrerad del i en politiserad policyprocess. Detta är inget nytt drag (Premfors 1983). De ingår i ett politiskt spel med tidvis rent ”alibistisk karaktär” (Zetterberg 1990: 291; se även Ruin 2008: 452). Kommittéerna är verktyg i den sittande regeringens tjänst med syfte att bereda deras politiskt eftersträlvade beslut, i bästa fall med möjligheter för att också baka in minoritetssynpunkter från den politiska oppositionen.

Det är alltså ett faktum att vi inte på länge fått sjösätta några stora och fleråriga forskarledda utredningar. Det är sällsynt att vi ens hinner genomföra några nya empiriska undersökningar; på sin höjd kan vi kanske köpa in oss med några frågor i ett existerande datainsamlingsprojekt som underlag för analyser eller vi kan få i uppdrag att sammanställa forskningsläget inom ramen för olika underlagsrapporter. Men har vi ändå något professionellt existensberättigande inom ramen för ett allt mer forcerat utredningsarbete?

Jag skulle faktiskt vilja hävda att statsvetare alltjämt kan spela viktiga, om än kanske mer begränsade roller inom ramen för och i anknytning till offentliga utredningar. I brist på en systematisk studie av hur den politiska styrningen utvecklas under senare tid, vill jag delge några, förvisso partiska intryck från min begränsade erfarenhet,² vilka just antyder att statsvetenskaplig professionalism ännu kan göra sig gällande i samtida kommittéarbete genom att möta den politiska styrningen med ett självständigt intellektuellt motstånd.

TRE INTERIÖRER

Det är särskilt i fråga om den principiella argumentationen som jag funnit att det finns både behov och utrymme för en statsvetares yrkeskunnande och partipolitiska oberoende. Låt mig illustrera min tes med inblickar från mina tre senaste kommittébesök som i första fallet huvudsekreterare (U4), i de andra båda särskild utredare (U2).

Folkstyrelsens tillstånd

Den första gäller den parlamentariskt sammansatta Demokratiutredningen. Utifrån ett allmänt men ändå begränsande direktiv gjorde den självständiga tolkningar av sitt uppdrag. Under Bengt Göranssons ordförandeskap blev inte det representativa styrelseskicket stabilitet och funktionssätt det dominerande bekymret utan medborgarnas möjligheter till inflytande, deltagande och delaktighet. Det positiva sambandet mellan en stark offentlig sektor och en stark demokrati ifrågasattes. Vägledande blev i stället en positiv syn på deltagardemokrati med deliberativa kvaliteter som ett sätt att förvisso förstärka den representativa demokratin men också ge utrymme för civilsamhället och framför allt medborgarnas möjligheter att utforma sina liv självständigt och anständigt.

Ett underifrånperspektiv på demokratin blev vägledande för utredningens diskussioner. Det förde i sin tur med sig att vi valde att inkludera de politiska partierna i våra studier inte – som direktivet tycktes mena – som uppenbara lösningar på demokratins problem utan som delar av dess problem. Det öppnade exempelvis också för möjligheten att överväga om inte en försvagning av det så kallade uppenbarhetsrekvisitet skulle vara ett sätt att motverka några av riskerna i den moderna statsförvaltningens arbete, en idé som för övrigt Joakim Nergelius uppmärksammar i en annan uppsats i detta jubileumsnummer. En vidgad lagprövningsrätt skulle nämligen kunna förstärka den enskildes skydd mot myndighetsövergrepp och -misstag som en tilltagande brådska i offentligt beslutsfattande skapar (SOU 2000:1).

Bengt Göranssons ordförandeskap illustrerar min tes om att kommittéväsendet alltjämt har en betydande politisk autonomi. Vad hans val av statsvetenskaplig huvudsekreterare spelade för roll i det sammanhanget ska avgöras av andra och inte färgas av min egen bedömning av att det valet förmodligen inte försvårade hans företag.

Långt viktigare var att rekryteringen av honom till ordförande säkerligen var ett större risktagande än statsministern insåg. Det innebar sannolikt en annan styrning än vad rekryteraren tänkt sig. Med tiden utkristalliserade sig i kommittéarbetet ett ideologiskt mönster med å ena sidan en spricka bland socialdemokraternas ledamöter, å andra sidan ett betydande samförstånd mellan en del socialdemokrater och borgerliga politiker, vilket i sin tur möjligen marginaliserade vänsterpartisten. I ljuset av denna uppsats tematik tror jag faktiskt att det är ännu viktigare att understryka värdet av att ordföranden under så lång tid lät de många upphandlade

studierna av statsvetare och andra samhällsforskare få stort utrymme, ja dominera sammanträdena under kommitténs tämligen utsträckta formativa process. Förmodligen avhöll det ledamöterna från att gräva djupare diken mellan sina traditionella läger.

Med Bengt Göransson hade partiordföranden inte bara fått den ”allas vår studiecirkelledare” han lanserat på partikongressen (Amnå 2000). Att han verkligen åstadkommit något annat än uppdragsgivaren tänkt sig, och något önskat, framfick tydligt när vi två tillsammans föredrog betänkandet i ett regeringssammanträde. Ministerkretsens besvikelse över kommitténs betänkande framstod som om inte total så i varje fall betydande. Statsråden nästan tävlade om att överträffa varandra i sympati för regeringschefens generellt avspisande synpunkter mot våra överväganden och förslag. Endast minspelen hos några få förrådde en gnutta sympati. Men Göransson är och förblir ju en van förlorare efter idealiga interna partiniederlag mot statssocialisterna. Han ser ut att ha omvandlat den erfarenheten och identiteten till en styrka, vilket framgår av följande, nästan poserande självutplånande självdeklaration: ”Jag kan säga och skriva vad jag vill eftersom ingen behöver bry sig om det!” (Göransson 2010: 16).

Imamers utbildning

Det andra exemplet är från min tid som särskild utredare av frågan huruvida staten ska engagera sig i imamernas utbildning. Uppdraget erbjöds mig av statsrådet, som jag först hade träffat i min politiska ungdom och sedan när han var ledamot i den styrelse jag ledde vid Teologiska Högskolan, Stockholm. Återigen var tolkningen av direktivet direkt avgörande. Från min synpunkt borde frågan inte ställas som en integrationspolitisk fråga utan som en religionspolitisk. Jag menade att direktivets tankegångar i långa stycken var en reminiscens från statskyrkotiden och därför måste avspisas av två skäl: Staten måste vara konfessionslös och trossamfunden borde vara autonoma. Särskilt mötena med ex-muslimer stärkte mig i denna principiella övertygelse; det vore orimligt att människor som flytt hit från närmast teokratiska diktaturstater skulle mötas av statligt utbildade och därmed auktoriserade imamer. Tanken utgick dessutom ifrån en empirisk haltande förförståelse om att kommer man från muslimska länder så är man en troende muslim. I själva verket förhåller det sig närmast tvärtom: Det är vår grundlagsfästa frihet *från* religion som hade fört många av dem hit.

Det skulle visa sig vara viktigt att tidigt slå fast dessa principiella perspektiv inför tolkningen av den empiri som vi hann samla in. I kontrast mot den relativa arbetsron i Demokratiutredningen, kom imamfrågan nämligen att utvecklas i en tvåfrontsstrid: från å ena sidan lobbade de som naivt och historielöst idylliserade islam i allmänhet och särskilt imamer, å andra sidan uppvaktade de som å det grövsta demoniserade imamerna som terroristförberedare och politiska våldsfrämjare.

Någon omfattande empirisk forskning hanns inte med. Men vi kunde i alla fall genomföra den första svenska enkätundersökningen riktad till imamer verksamma i landet. I svaren kunde ”imamkramarna” hämta argument för särskilda statliga stödåtgärder riktade mot underbetalda imamer. De blev dock svaret skyldiga på frågan om det verkligen kunde ses som en uppgift för en konfessionslös stat att kompensera imamer för tillkortakommanden i deras församlingars ekonomi och offervilja. Men hur skulle det andra lägre, ”tämjarnas” islamofobiskt anfrätta farhågor om att imamer när terrorister kunna tillbakavisas? I brist på utrymme för egna studier skyndade en synnerligen välunderrättad gren av statsförvaltningen till vår undsättning med klara besked om att det i de svenska moskéerna inte fanns något som kunde binda imamer vid våldsförberedande verksamhet, vilket vi nogsamt också dokumenterade i en förväntan att dessa empiriska besked skulle få verkan (SOU 2009:52). Av statsrådets initiala reaktion på betänkandet att döma föreföll det emellertid vara ett fåfängt hopp.

Nyanländas introduktion

I det tredje exemplet visade sig på liknande vis själva preciseringen av utgångsläget vara ett viktigt formativt moment. Bara fem månader efter att jag överlämnat betänkandet om staten och imamerna återkom nämligen regeringen. Det vore oärligt att säga att jag inte tvekade inför den politiska potentialen när statssekreteraren tillfrågade mig om jag ville bli särskild utredare av nyanländas samhällsorientering. Jag kände visserligen en lockelse i att försöka ta tillvara det bästa, ganska rimliga, i denna idé men hur skulle jag kunna avvärja en som jag tyckte ovärdig politisk förlängning av den i riktning mot kunskapsprov för medborgarskap av exempelvis holländsk modell? Kanske överdrivet kaxig utifrån mina erfarenheter av imamfrågan, antog jag i alla fall utmaningen. De många inledande diskussioner jag sedan förde med forskarkollegor, för att inte tala om bottenappat för utredningens inbjudan till en forskarhearing, visade

att jag hade anträtt ett politiskt minerat fält där jag för första gången inte kunde påräkna statsvetenskapliga kollegors stöd. Mer än en gång återljöd statsvetarkårens avsky inför ömsom den socialdemokratiska regeringens desavouering av den Westholmska utredningen, ömsom somliga av det här aktuella statsrådets integrationspolitiska utspel. Få var beredda att ställa sig i dylika politiska makters tjänst.

Inte heller här valde jag att primärt tolka direktivet som att det gällde en integrationsfråga. För mig framstod det i stället som en fråga om en individs rättighet att få ett erbjudande om orientering i det nya landets normativa grundvalar. Jag ville också hitta en väg att komma runt det bitvis grumliga och nationalromantiserande talet om svenska värderingar och den svenska värdegrunden som florerat i samhälls- och kulturdebatten och som jag iakttagit på distans. I stället tog jag min utgångspunkt i de konstitutionellt fastslagna normerna som ett riktmärke för det offentligas handlande gentemot enskilda och som en generell innehållsdeklaration av vår eftersträlvade medborgaranda.

Efter en rekordkort utredningstid på knappt fyra månader, överlämnade jag delbetänkandet (SOU 2010:16). När jag elva veckor därefter träffade statsrådet för andra gången för att överlämna slutbetänkandet (SOU 2010:37) sade hon sig vara nöjd med mitt arbete. Men inte helt. Hon lät mig nämligen förstå att hon både i sak och i form ogillade att jag valt att markera mitt avståndstagande från tanken att koppla ihop mitt förslag med ett kunskapsvillkor för svenskt medborgarskap. Hon hade heller inte bett mig om att utreda den frågan.

DET ÄR BÖRJAN SOM ÄR MÖDAN VÄRD

Vad dessa begränsade exempel belyser är att det kanske inte är kommittearbetets slutända som bjuder den utredande statsvetaren på de största yrkesmässiga utmaningarna – utan dess början. Det är själva problemställandet mer än problemlösningen som ger den största friheten att tänka självständigt i förhållande till den politiska makten. I det initiala ögonblicket är det kanske viktigast att motsvara det professionella imperativet. På den korta tid som står till buds får man prioritera detta moment och, om än ”oombedd”, utifrån ett yrkesmässigt etos koncentrera sig på att tolka direktiven med hjälp av en statsvetenskaplig skolning i teori och metod. Därmed kanske andra moment måste få stå tillbaka, till förfång naturligtvis för kvaliteten i detaljerna.

Men det gäller också att utveckla en argumentationslinje med förankring i en egen politisk-etisk ståndpunkt: Demokratins hälsotillstånd bör inte bara diagnostiseras utifrån den representativa idén om folkviljans förverkligande utan också med hänsyn till medborgarens autonomi; statens eventuella engagemang i imamernas utbildning bör inte främst betraktas som en integrationspolitisk fråga utan som en religionspolitisk; att ge de nyanlända en möjlighet att införlivas i medborgarandan handlar inte om att ge vetenskaplig legitimitet åt en stats etiska kravmärkning av sina medborgare utan om vars och ens rättighet att få grundlagskunskaper för att kunna leva och verka i sitt nya hemland.

En kommitté är förvisso en myndighet. Men till skillnad från andra myndigheter är den bara ett beredningsorgan inför andras beslut. Dess betänkande är ett slags arbetsmaterial men som till skillnad mot annat arbetsmaterial är offentligt. Detta bidrar till en utredares frihetskänsla. Man vågar ta ut svängen. Genom statsrådets beslut om remissbehandling av betänkandet ges andra myndigheter sista ordet. I undantagsfall händer det att statsrådets beslut att inte remissbehandla blir det sista ordet i beredningsprocessen. I normalfallet är dock betänkandet den första länken i en lång kedja av vittomfattande deliberationer och politiska spel. Karaktäristiskt är att det alltid är andra än kommittén som ges sista ordet, medan kommittén åtnjuter det alldeles särskilt tankestimulerande privilegiet att få det första ordet för att principiellt kategorisera frågan.

På det viset får kommittéväsendets politiska oförutsägbarhet en charm som fortfarande kan göra statsvetare nyfikna och utmanade att vara med och utforma den politiska dagordningen. Ett statsråd som inte vill utsätta sina idéer för en sådana intellektuell prövning bör kanske avstå från att anlita oss. För det innebär förvisso att ta en risk, som har att göra med vad Wildavsky ser som ett utmärkande drag hos en policyanalytiker:

In practice, analysts as experts are more likely to follow their own values than to have preferences imposed upon them...Analysts, when asked to help solve a problem are likely to reform it. (Wildavsky 1979: 352)

Som Premfors noterat karakteriserar Wildavsky därmed, utan att riktigt bekymras över det, en del av teknokratins demokratiska problem (Premfors 1981: 222). Men det är faktiskt samma självständiga, potentiellt obstruerande drag, som gör att ett statsråd inte heller bör utesluta möjligheten att rädda sig själv undan sina egna idéer, genom att engagera

statsvetare som antingen kan omformulera bevekelsegrunderna eller förkasta idéerna med goda argument.

Bortsett från den allmänt ökande intellektuella trångboddheten för statsvetenskaplig forskning inom ramen för kommittéväsendet, indikerar ändå de tre här tecknade små interiörerna att statsvetare under vissa förutsättningar alltså kan ha en både viktig och intressant roll att spela gentemot de politiska makthavarna genom att säga dem en ”sanning” vi inte bara professionellt utan också personligt vill stå för i offentligheten. I, liksom omkring, en statlig utredning kan en forskande statsvetare alltså bidra till att såväl klargöra ett politiskt problem utifrån sin vetenskapliga skolning som föreslå en lösning som därtill står i linje med en egen personlig politisk-etisk ståndpunkt. Därmed fångar de olika meningar som Wildavsky och kväkarna lägger in i uttrycket ”Speaking truth to power” tillsammans ganska väl den blandning av vetenskap och övertygelse som bildar ett professionellt etos i det svenska kommittéväsendets olika statsvetarroller.

Noter

- 1 Jfr Lagrådets protokoll 2010-02-24 angående förslaget till ny Skollag: ”En annan iakttagelse av mera generellt slag är att det i den föreslagna lagtexten förekommer ett stort antal fel och brister. En brist när det gäller utformningen av lagtexten är att det i paragrafer med samma sakliga innehåll har använts olika formuleringar, olika ordvändningar och olika begrepp utan att det tycks vara motiverat /.../ Bristen på enhetlighet är omfattande. Vidare förekommer i lagtexten hänvisningar till andra lagrum där hänvisningarna är felaktiga /.../Lagrådet får närmast intrycket av att många av de noterade bristerna, som här enbart beskrivits med ett fåtal exempel, beror på att en tillräckligt noggrann genomgång inte har gjorts innan förslaget lämnades över till Lagrådet. Enligt Lagrådets mening måste en sådan genomgång och överarbetning ske under den fortsatta beredningen av lagstiftningsärendet.” (Lagrådet 2010)
- 2 Författaren har tidigare bland annat varit huvudsekreterare i Verksledningskommittén, Kommunala förnyelsekommittén och Demokratiutredningen; särskild utredare i Imamutbildningsutredningen och Utredningen om samhällsorientering för nyanlända; expert i Demokratiutvecklingskommittén; samt konsult åt Förvaltningsutredningen och Ideella beredningen.

Referenser

AHLBÄCK ÖBERG, SHIRIN, 2004. ”Fri forskning i kollision med regeringens ideologiproduktion”, *Axess* 4.

AMERICAN FRIENDS SERVICE COMMITTEE, 2010. ”Speak Truth to Power. A Quaker Search for an Alternative to Violence. A study of International Conflict prepared for the American Friends Service Committee”, tillgänglig på <http://www.quaker.org/sttp.html>, citerad 2/4 2010.

AMNÅ, ERIK, 2000. Statsvetarna och demokratiutredningen. En huvudsekreterares reflektioner”, *Politologen*, hösten 2000.

ANDERSSON, SIMON, MELLBOURN, ANDERS & SKOGÖ, INGEMAR, 1983. *Myndigheten i samhället. Problem och utvecklingslinjer i statsförvaltningen*. Stockholm: Publica.

ANTON, THOMAS J., 1969. ”Policy-Making and Political Culture in Sweden”, *Scandinavian Political Studies* 4, s 88–102.

GUNNARSSON, VIVIANN & LEMNE, MARJA, 1998. *Kommittéerna och bofinken. Kan en kommitté se ut hur som helst?* Ds 1998:57.

GÖRANSSON, BENGT, 2010. *Tankar om politik*. Stockholm: Ersatz.

HECKSCHER, GUNNAR, 1958. *Svensk statsförvaltning i arbete*. Andra rev. upplagan. Stockholm: SNS.

HESSLÉN, GUNNAR, 1927. *Det svenska kommittéväsendet intill år 1905. Dess uppkomst, ställning och betydelse*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.

JOHANSSON, JAN, 1992. *Det statliga kommittéväsendet. Kunskap, kontroll, konsensus*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen.

Lagrådet, 2010. Utdrag ur protokoll vid sammanträde 2010-02-24, tillgänglig på <http://www.lagradet.se/yttranden/Den%20nya%20skollagen%20-%20ofor%20kunskap,%20ovalfrihet%20och%20trygghet.pdf>, citerad 2010-06-24.

LEMNE, MARJA, 2010. *För långt från regeringen – och för nära. Expertgruppen ESO:s födelse, levnad och död*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen.

MEIJER, HANS, 1956. *Kommittépolitik och kommittéarbete. Det statliga kommittéväsendets utvecklingslinjer 1905–54 samt nuvarande funktion och arbetsformer*. Lund: Gleerup.

PREMFORS, RUNE, 1981. ”Charles Lindblom and Aaron Wildavsky”, *British Journal of Political Science* 11, s 201–225.

PREMFORS, RUNE, 1983. ”Governmental Commissions in Sweden”, *The American Behavioral Scientist* 26, s 623–642.

Proposition 1973:90. *Förslag till ny regeringsform och ny riksdagsordning m.m.*

ROTHSTEIN, BO, 1998. "Kvinnomaktsutredningen sålde ut forskarsamhällets integritet och valde politisk anpassning", *Dagens Nyheter*, DN-debatt, 1998-05-12.

RUIN, OLOF, 2008. "Det statliga kommittéväsendet", s 445-454 i Heckscher, Sten & Eka, Anders (red), *Festskrift till Johan Hirschfeldt*. Uppsala: Iustus förlag.

SFS 1998:1474. *Kommittéförordning*.

Skr. 2009/10:123. *Kommittéberättelse 2010*.

SOU 2000:1. *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*. Demokratiutredningens betänkande.

SOU 2009:52. *Staten och imamerna – religion, integration, autonomi*. Betänkande från Immutbildningsutredningen.

SOU 2010:16. *Sverige för nyanlända – värden, välfärdsstat, vardagsliv*. Delbetänkande av Utredningen om samhällsorientering för nyanlända invandrare.

SOU 2010:37. *Sverige för nyanlända utanför flyktningmottagandet*. Slutbetänkande av Utredningen om samhällsorientering för nyanlända invandrare.

TRÄGÅRDH, LARS, 2007. "Democratic Governance and the Creation of Social Capital in Sweden: The Discreet Charm of Governmental Commissions", s 254-270 i Trägårdh, Lars (red), *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn Books.

WILDAVSKY, AARON, 1979. *Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis*. Boston: Little, Brown & Co.

ZETTERBERG, KENT, 1990. Det statliga kommittéväsendet, s 284-309 i *Att styra riket. Regeringskansliet 1840-1990*. Stockholm: Departementshistoriekommittén, Allmänna förlaget.

Statsvitenskapen og de nordiske maktutredningene

Øyvind Østerud

Maktutredninger i offentlig regi er en nordisk øvelse. Knappt noen andre land har hatt brede utredninger av maktforholdene etter politisk initiativ, med åpent mandat for en gruppe uavhengige forskere. Den første maktutredningen fant sted i Norge i 1972–82, den andre i Sverige i 1986–90 og de neste i Danmark og igjen i Norge i 1998–2003. Senere har det finske forskningsrådet satt i gang en tilsvarende utredning i Finland.

Utredningene er alle blitt til på politisk initiativ, men det har variert hvilken rolle regjering, nasjonalforsamling og forskningsråd har spilt. I Norge var for eksempel den første maktutredningen et regjeringstiltak, mens Stortinget vedtok mandatet og regjeringen – etter forslag fra forskningsrådet – oppnevnte forskergruppen i den andre utredningen.

Statsvitenskapen har vært en nøkkeldisiplin i alle de nordiske maktutredningene. De sentrale forskergruppene har vært dominert av statsvitere, og svært mye av forskningen i utredningsarbeidet har vært statsvitenskapelig. Statsvitenskapen har dermed lagt mange av de faglige premissene for studiet av makt i Norden. På den annen side har utredningene satt sitt preg på nordisk statsvitenskap og bidratt til fagutviklingen på viktige områder.

Det er ikke bare maktutredningene som er spesielt nordiske. Også statsvitenskap har en samfunnstyngde – ikke minst i Norge – som er ukjent i de fleste andre land. Norsk statsvitenskap er ikke bare et forskningsfag, men også et profesjonsfag med stort gjennomslag i offentlig forvaltning, nesten på linje med jus og økonomi. Det skyldes målrettet faglig entreprenørskap, men det kan også ha sammenheng med den sterke sosialdemokratiske staten.

De nordiske maktutredningene kan ses som ledd i en sosialdemokratisk utredningstradisjon etter annen verdenskrig. Særlig i Sverige og Norge spilte brede offentlige utredninger av levekår og samfunnsforhold en viktig rolle i etterkrigspolitikken. Den sterke staten skulle bygge på kunnskap om den faktiske tilstand og *offentlige utredninger* ble et formelt grunnlag for utviklingen av politikk. Sluttrapportene i flere av maktutredningene har inngått i landenes skriftserie for offentlige utredninger. Det er på mange måter den nordiske samfunnsmodellen som kommer til uttrykk i maktutredningene.

Maktutredningene har ikke vært politisk styrt selv om politiske organer har vedtatt mandatet og oppnevnt den sentrale forskergruppen. I den svenske og den første norske utredningen kunne regjeringen kanskje vente at forskergruppens leder stod regjeringspartiet nær. Gudmund Hernes, som ledet den første norske maktutredningen, ble senere statsråd i en Arbeiderpartiregjering. Men det var langt fra partiprogrammer som kom fra maktutredernes hånd. Formelt og reelt hadde utredningene stor akademisk uavhengighet. Arbeidene kom også til å spille en større rolle i de vitenskapelige miljøene enn i de politiske.

Den første norske maktutredningen ble iverksatt da det sosialdemokratiske hegemoniet begynte å slå sprekker tidlig på 1970-tallet. Arbeiderpartiet hadde tapt sitt absolutte flertall i nasjonalforsamlingen, partiledelsen møtte motvind i kampen for å få Norge inn i det europeiske fellesskap, og økonomiske tilbakeslag satte den sterke staten under press. Den relativt radikale ungdomsbevegelsen ville ha en maktutredning om hvor makten nå var på vei – kanskje inn i privat sektor, i næringslivet med de internasjonale kapitalinteressene? Bredere deler av partiet, med sjefsutrederen Per Kleppe i spissen, ga støtte til forslaget om en ny og stor offentlig utredning med makt og demokrati som hovedtema.

Sverige i 1980-årene var inne i en økonomisk og politisk krise der det var politisk grobunn for å spørre hvor makten nå befant seg. Også her ble krise og økonomisk tilbakeslag et vendepunkt for den sterke staten. Det ga god mening å utrede hvilke instanser og interesser som nå var blitt sterke.

I annen halvdel av 1990-årene var *globalisering* den sentrale samtidsdiagnosen. Globaliseringen av økonomi og samfunnsliv utfordret nasjonale politikere på grunnleggende vis. Hvor langt rakk det nasjonalstatlige demokratiet? Hvilke krefter fikk makt over utviklingen i en mer globalisert verden? Hva skjedde med det representative folkestyret under presset av internasjonale problemer og utfordringer? Slike spørsmål utgjorde mye av det politiske bakteppet for de nye maktutredningene i Danmark og Norge fra 1998.

Den første norske maktutredningen la vekt på nye måter å organisere politikken på, ikke minst nye relasjoner mellom økonomi og politikk. Utrederne snakket om *forhandlingsøkonomi* og *blandingsadministrasjon*, om *korporativisme*, om *den segmenterte staten*, om det økonomisk-politiske *jerntriangel* og om den nye tids *mediedramaturgi*, i fengende titler og spissformulerte metaforer. Utredningen satte først og fremst

sitt preg på språkbruken og pensumlistene i politisk sosiologi og statsvitenskap, men fikk også en institusjonell utløper i forskningsstiftelsen *Fafo*, som i utgangspunktet var en tenketank med tilknytning til fagbevegelsen.

Både den svenske og den danske maktutredningen hadde ganske åpent mandat. Oppdragsgiverne la opp til, og fikk, brede utredninger med spesialstudier på en lang rekke felter innen samfunnslivet, fra interesseorganisasjoner og partier til kjønnsdeling, massemedia og flerkulturalitet. I den andre norske utredningen ville Stortingspolitikere vite hvordan det representative demokratiet med folkevelgt styring sto seg overfor samfunnsutviklingen siden forrige maktutredning fra 1970-årene.

Her fikk de et svar som førte til atskillig offentlig debatt, ikke bare i Norge, men også i sammenligninger med det bildet som ble tegnet i den svenske og særlig den danske maktutredningen.

Hovedtesen i den siste norske maktutredningen var denne: På viktige felter var den politiske styringen trengt tilbake og det representative demokratiet krympet i løpet av de siste tiårene. Mye offentlig virksomhet var privatisert og markedsrettet. Økonomisk globalisering innebar at næringslivet hadde fått en troverdig trussel om kapitalflukt og utflagging dersom skattesatser og andre vilkår var utilfredsstillende. Massemedia hadde fått nye herrer etter at statsmonopolet innen radio og TV var avskaffet og partipressen oppløst – investorene hadde overtatt for politikere som maktfaktorer i siste instans. Ikke minst betød den internasjonale rettsutviklingen at nasjonal lovgivningsmakt var trengt tilbake. Internasjonale domstoler hadde vide tolkningsrammer i forhold til upresise internasjonale traktater. *Rettsliggjøringen* av politikk og samfunnsliv innebar at domstoler – som ikke sto til ansvar i valg – kontrollerte spørsmål som tidligere var gjenstand for politiske forhandlinger og dragkamp. Dermed var balansen mellom lovgivende og dømmende makt forrykket. Denne tesen om rettsmakt førte til en livlig og omfattende debatt som fortsatt pågår sju år etter at maktutredningens sluttrapporter ble presentert.

Den parallelle danske maktutredningen tegnet et noe annet bilde. Her var konklusjonene mer avdempet, med utgangspunkt i et bredere demokratibegrep som også omfattet medborgernes myndighet i samfunnslivet. Den norske utredningen spisset sine konklusjoner om *demokratisk forvitring* ut fra mandatets hovedspørsmål om vilkår og endringer for det representative folkestyrets plass.

FOR MYE STATSVITENSKAP?

Statsvitenskapen har vært den sentrale disiplin i de nordiske maktutredningene. Det gjenspeiler dens posisjon i studiet av makt, politikk og samfunnsliv. I den danske og den andre norske utredningen var statsvitere i flertall i den sentrale forskergruppen på fem personer. I Norge var vi tre statsvitere, en sosiolog og en kulturforsker.

Statsvitenskap må være den sentrale disiplinen i studier av makt og demokrati, men også andre fagfelt kunne ha spilt en større rolle. I ettertid kunne jeg tenkt meg en faglig bredere kompetanse i forskergruppen – en jurist, siden tesen om ”rettsliggjøring” ble sentral, og en historisk orientert økonom, siden globalisering var et viktig vilkår. Mange temaer ville vært relevante, i tillegg til dem utredningene dekket. Makt i kulturlivet, i estetikk, smak og livsstil, ble lite analysert. Det kunne ha fortjent en bredere plass. Idretten, som organiserer store folkegrupper og er en sentral fritids- og underholdningsbransje, ble bare summarisk berørt.

Det er ikke urimelig at maktutredningene ble ledet av statsvitere, men statsvitenskap kunne med fordel vært sterkere utfordret og supplert av andre fagperspektiver.

Det er utviklingstrekk i forholdet mellom stat og samfunn som kunne vært skarpere analysert. Bo Rothstein har påpekt at den sterke statens styringsevne er trengt tilbake samtidig som *statens ideologiske apparater* har ekspandert. Befolkningen blir fortsatt ideologisk oppdratt i statlig regi, selv om privatisering og *føretakisering* har omformet offentlig sektor. Folket skal ha politisk korrekte holdninger til likestilling mellom kjønn, til innvandring og flerkulturalitet, til minoriteter og seksuelle preferanser. Statlige kommissærer, ombud, med sterke interesseorganisasjoner i ryggen, overvåker politikk og yringer på slike felter. Flere fag enn statsvitenskap kan bidra til studiet av slike samfunnstrekk.

Maktutredningene har heller ikke hatt grep på det som kan kalles den tredje kanal til makten. Den første kanalen er den parlamentariske, gjennom partier, valg og representasjon. Den andre kanalen er den korporative, gjennom interesseorganisasjoner, høringer, lobbying og partsrepresentasjon i forvaltningen. Begge disse kanalene ble grundig belyst og analysert.

Den tredje kanalen er den uformelle, personlige og private. Her ligger betydningen av nettverkene, bekjentskapene, vennskapsbåndene og uvennskapene, hviskekampanjene, ryktene og de private småklikkene. Bare sjelden kommer de privatiserte korridorene opp til overflaten, gjerne gjennom journalistiske gravearbeid og avsløringer. Denne kanalen er dramatisk

forstørret gjennom såkalt sosiale medier – bloggene, nettverkene på *Facebook* og budskapene på *twitter* og tallrike nettsted. En maktutredning i dag ville ikke ha kunnet neglisjere dette.

Denne tredje kanalen har et nett av forgreninger til den parlamentariske og den korporative kanal, men disse forgreningene ligger i en tåke som det er forskningsmessig vanskelig å splitte. En bred maktutredning med statsvitenskapelige analyseredskaper kan skrape på overflaten av makten i den privatiserte kanalen, gi noen glimt av betydningsfulle mekanismer, men inngående studier av den uformelle makten er krevende og komplisert.

Maktutredningene lagde heller ikke mange inngående studier av beslutningsmakt i konkrete saker. Utredningene var ikke undersøkelseskommissjoner som gikk inn i enkeltvedtak med store samfunnsmessige konsekvenser. De gravde ikke frem enkeltdokumentene, avdekket ikke de lukkede møtene og intervjuet ikke de sentrale beslutningstakerne. I hovedsak holdt maktutredningene seg til det generelle og prinsipielle. Slik sett trakk statsviterne i maktutredningene en linje mot den undersøkende journalistikken, selv om mye av maktspillet nettopp viser seg i enkeltsakenes mekanismer og forløp.

OVERFLØDIG ELLER MANGELFULL DEBATT?

I forhold til motestrømninger i fagdebatten kom maktutredningene rundt årtusenskiftet på et uheldig tidspunkt. Sælig den norske utredningen ble skyteskive for en sosialkonstruktivistisk kritikk som i sin radikale variant oppløste skillet mellom fag- og fiksjonslitteratur og som i sin moderate variant slo inn åpne dører. Sentrale strømninger innen nordisk statsvitenskap har vært opptatt av det politiske språket, de formende tenkemåtene, det ideologiske hegemoniet i kategoriseringer og perspektiv. Det var snarere sjargong enn analytisk substans som skilte den moderate konstruktivismen fra statsvitenskapens hovedløp i Norden. Selv om kritikken var vedvarende og aggressiv, bidro den til økt interesse for utredningsarbeidet. Den ga maktutredningen en høyere offentlig profil i kraft av kontrovers og debatt.

Alle de nordiske maktutredningene har vært preget av stort teoretisk og metodisk mangfold. De har alle hatt en blanding av *case-studier*, komparative undersøkelser og statistiske analyser. Maktutredningene har ikke vært i front av utviklingen av kvantitativ metodikk – slik deler av internasjonal statsvitenskap bærer preg av de siste årene. De har ikke profilert seg i

metodedebatten, men har hatt et avspent forhold til metodevalg ut fra problemstillinger og datagrunnlag.

I den siste norske maktutredningen fulgte vi en strategi i forskningsarbeidet: to store studier med nytt empirisk materiale og en rekke mindre studier der arbeidet med datagrunnlaget ikke var sentralisert hos forskergruppen. De to store studiene var en eliteundersøkelse basert på personlige intervjuer med to tusen ledere fra sentrale deler av samfunnslivet, og en befolkningssurvey der mange av holdningsspørsmålene fra elitestudien ble stilt. Begge disse undersøkelsene ble utnyttet direkte også av andre forskere og brukt som utgangspunkt for en rekke studier utover selve maktutredningen. Slik sett fikk maktutredningen umiddelbar betydning for norsk statsvitenskap mer generelt.

Maktutredningene har trolig bidratt til å styrke statsvitenskapens plass i nordisk offentlighet. I Norge viser klipparkivet flere tusen større og mindre medieoppslag under arbeidet med den siste utredningen. Forskergruppen ga mer enn hundre foredrag og et tilsvarende antall kronikker og intervjuer. Det var særlig tesen om *politikkenes rettsliggjøring* – og generelt om folkestyrets relative forvitring – som skapte interesse, motforestillinger og diskusjon.

Denne interessen forsterket statsvitenskapens posisjon som plattform for formidling og kommentarer i den løpende samfunnsdebatten. I den danske utredningen var det en egen studie av forskeres offentlige rolle de siste tiårene. Den viste at samfunnsfagene gradvis var blitt mer fremtredende på naturfagenes bekostning, og at kommentarer og debattinnlegg fra forskere gradvis var blitt mer sentralt enn forskningsformidling i streng forstand. I den norske maktutredningen forsøkte vi å holde oss til formidling fremfor generelle kommentarer og meningsytringer. Vi anså det som viktig av hensyn til utredningens legitimitet. Utredningen ble utfordret offentlig om sin holdning til EU og Norges forhold til europeisk integrasjon. Her ga vi et dobbelt svar. Først at forskergruppen ikke hadde noe samlet forhold til EU-spørsmålet, og dernest at oppgaven var å gi kvalifiserte faglige analyser uten sideblikk til de politiske frontene i den norske EU-striden fra første halvdel av 1990-årene.

Hvor var den offentlige etterspørselen etter maktutredningen, slik vi opplevde det i Norge? Det var atskillig interesse i massemedia, selv om dette gikk i bølger avhengig av hva vi hadde publisert. Dernest var det atskillig interesse i deler av statsforvaltningen og til dels i organisasjonslivet og den kommunale sektor. Flere forvaltningsorganer og organisasjoner

arrangerte seminarer og møter med maktutredningen i sentrum. Derimot var interessen i det politiske liv, blant dem som utformet og vedtok mandatet, ganske begrenset. Stortingsdebatten om utredningens sluttrapport var ikke omfattende, og de politiske partiene viste mindre interesse enn fagdepartementene.

Den statsvitenskapelige tolkningen av dette er at offentlige maktutredninger først og fremst er politiske markeringer når de blir iverksatt. De er symbolske uttrykk for at det politiske miljø er åpent for avsløring og avdekking av maktforhold, men at utredningenes konklusjoner er mer til bry enn til nytte når de foreligger. Politikernes tid som sentrale aktører er i startfasen; i slutfasen er det forskergruppen og forskerne som setter dagsorden, med det politiske miljø i en passiv mottakerrolle.

Igjen er tesen om politikkenes rettsliggjøring en illustrasjon. Den vakte besvær i det politiske miljø fordi den innebar at politiske myndigheter hadde marginalisert seg selv og til dels abdisert i forhold til nasjonalt og særlig internasjonalt rettsvesen. Mye av dette var politisk irreversibelt, som inkorporeringen av menneskerettstraktatene i nasjonal lovgivning og ikke minst den norske EØS-traktaten som regulerte Norges forhold til EU. Regjeringen – i sin oppfølgende melding om maktutredningen – satte et demokratibasert spørsmålstegn ved inkorporering av stadig nye rettighetstraktater, men var i realiteten bundet av interessekampen bak og partiholdningene til den postnasjonale rettsutviklingen. Maktutredningen stimulerte en debatt, men ga ikke politisk kraft til et linjeskifte.

DYBDE ELLER BREDDE?

De nordiske maktutredningene har alle vært svært produktive, med et stort antall bøker, rapporter og fagartikler over et bredt felt. Det er ikke mange deler av statsvitenskapen i de nordiske land som ikke har vært mobilisert gjennom utredningene. Utfordringen har vært å balansere uendelig lange ønskelister mot kravet om avgrensning, konsentrasjon og grundighet. Sluttbok og sluttrapport har vært slike konsentrasjonstiltak, men hovedinntrykket har vært enorm bredde, med flere titalls bøker og rapporter på ulike områder. Makt og demokrati er statsvitenskapen privilegerte felt. Det ble nærliggende å engasjere betydelige deler av fagmiljøet for å dekke et mandat som var relativt åpent og ga stort spillerom for forskergruppen selv.

Vi kunne ha gjort noe helt annet. Vi kunne ha prioritert noen få, helt sentrale emner og gitt dem inngående behandling på en måte som ikke var

gjort før. Forskergruppens medlemmer kunne ha fått ansvar for å produsere én stor bok hver, en tung monografi, gjerne med innspill fra forskere utenfra og med en krets artikler i tilknytning til bokprosjektet. Det kunne ha gått, men det kunne også ha havarert – i uferdige ansatser og i strid om hva vi *ikke* dekket. Det valget vi traff var tryggere, ikke minst fordi det innebar at vi trakk veksler på en langt bredere del av det statsvitenskapelige miljøene, og dermed unngikk altfor mange frustrasjoner og opprivende innspill fra sidelinjen. Kanskje mistet vi sjansen til noen virkelige milepeler i utviklingen av nordisk statsvitenskap.

På ett viktig felt gikk den norske forskergruppen bredere ut enn vår egen forskerbakgrunn skulle tilsi. Makt blir formidlet gjennom mediene; massemedia er selv en maktfaktor. Derfor egasjerte vi medieforskere og la betydelig vekt på studiet av medier og makt. Her hadde det skjedd radikale endringer siden den første norske maktutredningen, der media også fikk betydelig oppmerksomhet.

Partipressen var avskaffet, radio/TV-monopolet avvirket, mediekonkurransen skarpere og utviklingen kommersialisert. Hva betydde kommersialiseringen og det nye eierskapet for medias innhold?

Den svenske maktutredningen hadde vist at ideologien i massemedia er tvetydig. Den er *populistisk* i sin pleie av publikum som forbrukere og i sin selvopfatning som maktkritisk *advokat for de stemmesvake*. Men den er samtidig *elitistisk* i mye av sin politiske korrekthet og sitt syn på hva publikum bør mene. I den norske utredningen forsøkte vi å konkretisere dette i norsk sammenheng, med en rekke mer inngående medieanalyser.

Vi hadde også oppdaget at medienes kilder var sterkere profesjonalisert, gjennom PR-byråer og regissert lobbying. Informasjonsbyrå-bransjen var en av de raskest voksende bransjene i Norge i 1990-årene. Her ga maktutredningen nye studier av lobbybransjen, PR-firmaenes rolle og lobbyvirksomhetens betydning til fortrenghet for noe av den organiserte korporatismen fra den første maktutredningens tid. Deler av statsvitenskapen hadde vært medievitenskap helt fra starten etter annen verdenskrig, og maktutredningene førte mediestudiene inn i sentrum av faget.

I etterkant av maktutredningene følger revolusjonen i elektroniske medier. De maktpolitiske og demokratiske implikasjonene av sosiale medier på nett vil være et viktig tema for fremtidige maktutredninger, enten de organiseres som store programmer eller ikke.

Bredde eller dybde er et dilemma for organiserte maktutredninger med begrenset tidsramme og ressurstilgang, men ikke for statsvitenskapen

som disiplin. I disiplinutviklingen er bredde og dybde forutsetninger for hverandre. Med større faglig arbeidsdeling og lengre tidshorison, løser dilemmaet seg opp. Da er det rimelig å spørre hvorvidt de fire–fem første nordiske maktutredningene også bør være de siste. Hva er offentligheten tjent med? Og hva tjener statsvitenskapen?

MAKTUTREDNINGER TIL BESVÆR?

Norske medier utnyttet et ironisk poeng da jeg ble oppnevnt som leder av den andre norske maktutredningen i 1998. Noen måneder før, da Stortinget bestemte at en ny maktutredning skulle settes i gang, ble jeg intervjuet i norsk radio om vedtaket. Jeg uttalte at en ny maktutredning var helt overføldig: makt- og demokratistudier var en selvfølgelig del av statsvitenskapen og dette drev vi med hele tiden; en egen utredning ville bare forkludre den normale forskningsprosessen. Intervjuet ble rimelig nok avspilt og referert den dagen det ble kjent at jeg hadde akseptert å lede arbeidet med en ny maktutredning.

Jeg synes fortsatt at det var et poeng i innvendingen. Makt og demokrati er statsvitenskapelige kjerneområder som analyseres fortløpende. Det er ingen spesielt god begrunnelse at egne maktutredninger får bevilgninger som faget ellers ikke ville ha fått. Det er ikke en gang sikkert at dette er riktig, på litt lengre sikt.

Begrunnelsen må være en annen. Faglig har maktutredningene gitt en satsing som konsentrerer innsats og synliggjør fagmiljøer. I heldige øyeblikk har de bidratt med analyser og perspektiver som har løftet faget og fagmiljøene.

På tross av kontrovers og motforestillinger har maktutredningene også gitt statsvitenskapen høyere offentlig profil; de har bidratt til faglig rekruttering, studenttilgang og kanskje utvidede karriereveier.

Endelig er offentlige maktutredninger ledd i samfunnets selvrefleksjon. De bidrar til bevissthet om maktforhold og om demokratiets vilkår, selv om politisk debatt og praktisk gjennomslag er begrenset. Politisk uavhengige maktutredninger skal være provoserende, de skal være sand i maskineriet, slik enhver uavhengig analyse av politikk bør være.

Det er gode faglige grunner til å innsnevre og avgrense fremtidige utredninger av makt og demokrati. Det er gode grunner til å legge større vekt på dybde enn bredde. Her har vi likevel hatt en paradoksal erfaring med maktutredningene i Norden: selve ordet *makt* er uendelig fascinerende

både innenfor og utenfor fagmiljøene. En *maktutredning* er en debattska-
pende reklameplakat som ingen andre betegnelser kan konkurrere med.
De offentlig oppnevnte maktutredningene har balansert på stram line mel-
lom forskningskrav og politisk interesse. Her ligger også en av statsviten-
skapens hemmeligheter: den vegeterer på interessen for *makt* i en grad
som overgår alle andre disipliner.

Impulser hit, impulser dit

Några anteckningar från gränsfältet mellan statskunskap och politik

---

Daniel Tarschys

Statsvetare i politiken finns det gott om. Under mina femton år i riksdagen hade det inte varit svårt att konstituera en lokalavdelning av Statsvetenskapliga förbundet. Där fanns Björn Molin, Bertil Fiskesjö, Hilding Johansson, Ingemar Mundebo och Birger Hagård. Senare följde Björn von Sydow, Cecilia Malmström och Tobias Krantz. Många andra hade statskunskap i sina grundexamina. Också i lokal- och regionalpolitiken har det funnits en hel del statsvetare: jag tänker på Sven Lindgren, Agne Gustafsson, Harry Forsell, Janerik Gidlund, Terry Carlbohm, Henry Bäck och Daniel Helldén men förbiser säkert flera andra.

Hur påverkar den vetenskapliga bakgrunden de politiska insatserna? Och hur ser impulserna ut i motsatt riktning, när politiska erfarenheter ger inspiration till forskningsinsatser? Utan varje generaliserande avsikt ska jag ge ett rent självbiografiskt och personligt vittnesbörd. Jag är visserligen uppfostrad med en sträng ambition att inte låta de egna politiska åsikterna färga forskningen, men ser jag tillbaka på min långvariga pendling mellan praktisk och akademisk politik finner jag många exempel på idéer och erfarenheter som flyter däremellan. Här ska jag ta upp tre fält: grundlagsfrågorna, budgetpolitiken och försvaret av grundläggande rättigheter.

ETT HALVSEKEL MED FÖRFATTNINGSFRÅGAN

Det var ingen stor skara som började läsa statskunskap i Stockholm hösten 1961. Vi rymdes i två lektionssalar i en sexrumsvåning i hörnet av Drottninggatan och Tegnérgatan, en våning som också innehöll expedition, rastutrymmen och vad som erbjöds av arbetsplatser för personalen. På samma vis var det för många andra ämnen. Det nypromoverade innerstadsuniversitetet var trångbott, med institutioner i var och varannan trappuppgång.

De anställda var förstås heller inte så många. Den ende professorn Gunnar Heckscher rev av en introduktionsföreläsning och försvann sedan

in i politiken. Där var det inte mycket bättre ställt med arbetsutrymmena. Per Ahlmark beskrev målande i pamfletten *Vår fattiga politik* (1964) hur tvåkammarriksdagens ledamöter fick tampas om de fåtaliga skrivborden och hantera sina möten och kontakter i olika hörn av sammanbindningsbanan. Egna rum eller teknisk utrustning var det inte tal om. I gengäld hade varje ledamot ett litet fack för sina galoscher.

Vad Heckscher lämnade efter sig på Drottninggatan var den första generationen av universitetslektorer, med tiden något halvdussin. Studenterna gnuggades i ämnesdelar som sedan dess mestadels har försvunnit ur hanteringen: grundlagarna, författningshistorien, parlamentarismens framväxt. Men allt detta var också levande politik i det tidiga 60-talets Sverige.

Studentkåren genomlevde vid denna tid sin egen version av representationsreformen 1866. Den hade länge styrts av fakultetsföreningarna, en lokal variant av fyraståndssystemet. Nu krävde socialdemokratiska och liberala studenter en annan ordning. Kårdemokrati, löd slagordet. Docenten Nils Elvander inkallades från det fjärran Uppsala för att vid en ”reformbankett” à 5 kronor kuvertet utveckla det demokratiska budskapet.

1954 års författningsutredning gick på slutvarvet och presenterade 1963 två varianter av en ny regeringsform: ett enkammar-alternativ och ett tvåkammar-alternativ. Men det dröjde många år och en utredning till innan partierna kom till skott. Tanken att avskaffa den första kammaren och det indirekta valsystemet var inte så lockande för socialdemokraterna men desto mer upphetsande för de borgerliga, som i dessa båda inslag i statsskicket såg två svårforcerade hinder för maktväxling.

Efter motgångar i kommunalvalet 1966 upptäckte Tage Erlander en unik beståndsdel i svensk demokrati, nämligen det kommunala sambandet. Skulle tvåkammarssystemet nu nödvändigtvis avskaffas måste denna länk bevaras på något annat vis. Olika försöksballonger sändes mot skyn, innan partierna till sist kunde enas om den gemensamma valdagen som garant för landets fortsatta sammanhållning.

60-talets författningsdebatt var livlig och gav många prov på den tes som Björn von Sydow sedermera har drivit, nämligen att partierna gärna dras mot principer som gynnar deras egna positioner. Unga socialdemokrater som Ingvar Carlsson, Leif Andersson och Agne Gustafsson bekymrade sig över hur valsystemet skulle kunna förhindra en alltför stor partisplittring. I stället borde det främja en stark regeringsmakt. Kanske genom inslag av majoritetsval? Eller fördröjda genomslag för opinionsförskjutningar?

Den liberala sidan genmälde att alla försök i den vägen lika gärna kunde ge kontraproduktiva effekter. Fanns det inte engelska exempel på att partier med majoritet i väljarkåren ändå hamnade i minoritet i underhuset? Om valsystemet gynnade det största partiet, skulle det inte i vissa lägen kunna leda till att en möjlig regeringsmajoritet i stället undanröjdes utan att någon ny uppstod?¹ Där stod vi, nos mot nos – tills partiledarna gjorde upp om 1974 års regeringsform, som inte riktigt tillfredsställde någotdera lägret.

Att stärka oppositionens möjligheter till granskning var också en hjärtefråga. Per Ahlmark och Thorbjörn Fälldin föreslog i en kort förstakammarmotion införande av öppna hearings i utskotten. När förslaget avfärdades som alltför skissartat bestämde de sig för att hämnas. Det blev en tjugosidig drapa där jag som spökskrivare noggrant redovisade modellens tillämpning i USA och föreslog en lämplig anpassning till svenska förhållanden. Missbruk av tryckningsrätten, hette det nu i debatten – vid denna tid hade man inte vant sig vid långa motioner. Kampen för öppna hearings fortsatte sedan under hela min tid i Konstitutionsutskottet 1976–82 och kröntes med framgång först något senare.

Mycket annat i riksdagens arbete föreföll mig förlegat. Hit hörde högläsning i utskotten, långa nattplena och ett segt väntande på voteringar vid oförutsägbara tillfällen. Plenislut klockan 23 infördes först sedan de riksdagsanställda hade satt klackarna i backen. Min första motion om sammanhållna voteringar avslogs, men på den punkten kunde droppen så småningom urholka stenen. Stopp blev det däremot för förslaget att motioner slutgiltigt borde kunna avslås i utskotten, enligt modellen ”killed in committee”. Någon ”femtonkammarriksdag” ville man inte veta av på Helgeandsholmen.

En annan fåfång insats handlade om plenisalens utformning. Inför återflyttningen från Sergels torg drev jag linjen att man först borde fundera över riksdagens arbetsformer innan den befintliga ordningen låstes i betong. Föga gehör. När den sista motionen i ämnet avslogs var grävskoporna redan på plats. Senare har jag återkommit till temat² och kunnat glädja mig åt en del förbättringar, men plenisalen förblir överdimensionerad och avlång på fel ledd. För en förtätad stämning krävs andra mått och former.

Till riksdagens kontrollmakt hör revisionen, som intill en bit efter sekelskiftet sköttes av två olika inrättningar, Riksrevisionsverket och Riksdagens revisorer. Borde inte allt läggas under riksdagen? Anne Wibble och jag motionerade i frågan. Den kompromiss som med tiden slöts var

inte idealisk men markerade ändå ett steg framåt. Mycket hänger på hur revisionens rapporter tas om hand. Jag har länge agiterat för att utskottet ska ägna större kraft åt sina granskningsuppgifter och medverkat till olika riksdagsbeslut där detta högtidligen fastslagits, men resultaten har varit klena. Nu infogas en ny paragraf i regeringsformen med denna innebörd – till vilken verkan återstår att se.

Deltagardemokratien var ett stort tema i det tidiga 70-talets Sverige, där kommunsammanslagningarna lett till en viss backlash. En arbetsgrupp i folkpartiet som jag deltog i myntade parollen ”närddemokrati” och i riksdagen arbetade vi sedan för att öppna upp för kommunalråd, lokala nämnder och kommunala folkomröstningar. Allt mötte segt motstånd från socialdemokraterna men blev till sist ändå möjligt. Resultaten får väl uppfattas som blandade, men här och var har det gått bra.

I riksdagslitteraturen betonas ofta att kulturerna skiljer sig åt mellan olika utskott, och det kan jag bekräfta. Konstitutionsutskottet 1976–82 var något av ett högre statsvetenskapligt seminarium med mycket ingående diskussioner, särskilt kring kommunal demokrati. Den avgångna regeringens förslag till ny kommunallag behandlades som ett intressant underlag, men utskottet tog sedan itu med ett omfattande hemsnickeri baserat på ledamöternas egna erfarenheter från olika hörn av landet.

Något av samma atmosfär rådde också i den grundlagsutredning som 2004–2008 hade att se över regeringsformen. Här motionerades många käpphästar från de tidigare decenniernas författningsdebatt, men de gjorde inte så stora avtryck i manegen. En av mina var enkelhet och tydlighet. Jag pläderade för en grundlag som kunde läsas och begripas av landets gymnasister, men sådana radikala grepp var inte att tänka på. Mellanrubriker infördes och en del gammalt bråte rensades bort, men regeringsformens stilistiska berg- och dalbana mellan pregnanta avsnitt och klassiskt juristspråk gick det inte att bli av med.

Runtom i landet höll grundlagsutredningen seminarier, som engagerade många kolleger och väckte en del intresse. Men när utredningen väl var färdig och alla partierna visade sig ha kommit överens försvann den mediala uppmärksamheten som genom ett trollslag. Propositionen om ny grundlag beviljades en åttaraders notis i Dagens Nyheter. Inte ens statsvetarna tycks längre vara särskilt intresserade av regeringsformen, och i undervisningen har den mer eller mindre trängts ut. Det bedrövar en gammal paragrafbitare som en gång slök Malmgrens *Sveriges grundlag* med pennan i högsta hugg.

Under 1970-talet ägnade jag mig i ungefär lika delar åt forskning och politik, men det jag arbetade med inom de båda områdena var i stor utsträckning samma frågor. Det handlade om den offentliga sektorns tillväxt, om demokratins nya villkor, om byråkratins och förvaltningens funktionssätt, om förutsättningarna för demokratisk styrning och kontroll och om möjligheterna för välfärdsstaten att förnya sig och överleva under knappare ekonomiska betingelser.

Avstampen var ett intresse för krympande och försvinnande organisationer. Ungefär samtidigt som jag började läsa statskunskap kom det sovjetiska kommunistpartiet med sitt nya partiprogram. Här återupplivades en del tankar i den klassiska marxismen som länge hade uppfattats som stendöda, bl.a. idén om att statsmakten under den kommande övergången från socialism till kommunism skulle börja ”vittra bort”. Processen skulle enligt programmet inledas redan under de kommande två decennierna. Det var en både exotisk och gåtfull föreställning, lanserad i en av dåtidens mäktigaste diktaturer. Jag valde teorin om statens bortdöende som ämne för min doktorsavhandling och började undersöka samtida sovjetiska idéer, men lockades snart att fördjupa mig också i teorins förutsättningar och förhistoria i rysk och klassisk marxism liksom i äldre europeisk idéhistoria. En bitanke med valet av avhandlingsämne var att det skulle ge biljetter utomlands, och den förhoppningen infriades både genom ett stipendium till Leningrad och en PhD i Princeton.

Ett bestående resultat av avhandlingsarbetet blev intresset för politiska organisationers utveckling över tid. När jag kände mig färdig med idéerna om statsmaktens krympning började jag i stället fundera över betingelserna för dess tillväxt. Det ledde in på flera olika spår. I en uppsats försökte jag systematisera olika teorier om offentlig expansion och presenterade en niofältstabell där förklaringarna sorterades dels efter ett konsument-, ett finansierings- och ett producentperspektiv, dels efter en socioekonomisk, en ideologisk-kognitiv och en politisk-institutionell nivå.³

I ett annat projekt undersöktes hur krav på ökade resurser motiverades i ämbetsverkens budgetäskanden under olika delar av 1900-talet. Bakgrunden var en konkret lokalpolitisk erfarenhet. Under några år som suppleant i Lidingö kommunstyrelse hade jag suttit vid väggen och alltmer fascinerad lyssnat till de olika argument som förvaltningscheferna presenterade för att motivera sina önskemål om ökade anslag. Till slut började jag anteckna och sortera dessa motiveringar; jag vill minnas att listan med tiden

upptog 34 olika varianter. I den undersökning av petita-argumentering som Maud Eduards och jag genomförde stannade vi vid nio olika boxar av argument, där alla slags anspråk på ökade resurser kunde inrymmas.⁴

Ett tredje projekt som jag ledde var tvärvetenskapligt till sin uppläggning och gick under rubriken ”Medborgarna, politikerna och den offentliga sektorn” (MEPOS). Här handlade det främst om hur tillväxten och samhällsomvandlingen hade påverkat demokratins och politikens villkor. Hur hade relationerna mellan tjänstemän och politiker utvecklats? Vad hade hänt med politikernas möjligheter att styra den offentliga verksamheten och att påverka samhället? Inom projektet skrevs flera intressanta böcker. Nils Brunsson och Sten Jönsson redovisade organisationsteoretiska slutsatser av kommunalpolitiska studier, Peter Gorpe undersökte aktuella tendenser inom planering och förvaltning och Inge Jonsson gick nere i KB:s källare igenom alla svenska romaner med byråkratimotiv. Själv redigerade jag en samlingsvolym om moderna styrproblem och försökte mig också på att beskriva den offentliga expansionen i ett långsiktigt perspektiv.⁵ En huvudtes var att vi under 1900-talet hade upplevt en ”offentlig revolution” av samma omvälvande karaktär som 1800-talets industriella revolution. Många slutsatser återstod att dra, bl.a. hur demokratin skulle kunna utvecklas för att säkerställa en rimlig kontroll över den stora offentliga sektor som vuxit fram.

En aspekt som särskilt intresserade mig var graden av producent- resp. konsumentinflytande på den offentliga tillväxten. Var processen utbudstyrd eller efterfrågestyrd? Eller om det nu var en kombination av impulser från olika håll, hur gestaltades detta samspel? Finns det t.ex. olika faser i policy-cykeln där producent- resp. konsumenttryck övervägde? Komplexet undersöktes närmare i ett projekt som jag ledde tillsammans med Ingemund Hägg.⁶

Studierna av offentlig tillväxt gav mig efter hand en ganska luttrad syn på möjligheterna att manövrera den väldiga atlantångaren som den offentliga sektorn och de stora trygghetssystemen hade utvecklats till. Jag läste alla långtidsutredningar från starten 1948 och blev i mitten av 70-talet alltmer oroad av de linjer som avtecknade sig framöver. Varken regering eller opposition verkade ta detta problem riktigt på allvar. Våren 1976, när folkpartiet hade bestämt sig för att gå till val på parollen ”sociala reformer utan socialism”, tillställde jag Per Ahlmark ett långt varnande brev om risken för sociala reformer utan finansiering. Även under fortsättningen av 70-talet, inklusive den period då folkpartiet befann sig i

regeringsställning, upplevde jag mig ofta som en rätt ensam cassandra. Jag varnade för en framväxt av ”mega-deficits” i alla utvecklade industriländer och drev hypotesen att skattebaserna skulle börja äta upp varandra.⁷ Överdriven pessimism, trodde jag sedan i flera decennier – men under senare år har vi åter sett växande underskott på flera ledder och bredder. En översikt av besparingsstrategier som jag skrev för OECD:s *Senior Budget Officials* 1981 dammade organisationen åter av 2009.⁸

Trots att alarmsignalerna med tiden kom från allt fler håll och ökade i styrka hade de borgerliga partierna påfallande svårt att lägga om rodet. Härtill bidrog flera olika faktorer: varje parti hade sina egna dyrbara kähästar, alla kände de ett behov av att dementera en långvarig socialdemokratisk propaganda om hur de borgerliga skulle hugga kniven i välfärdsstaten och därtill kom det att oppositionen skarpt kritiserade praktiskt taget alla regeringens besparingsförslag. Om den borgerliga politiken särskilt under perioden 1976–1981 förtjänar en rätt bister kritik gäller detta än mer den politik som socialdemokratin under samma tid drev i opposition; en serie förslag som lyckligtvis försvann som genom en fallucka vid regeringsskiftet 1982 och då ersattes av en avsevärt klokare hållning på många olika områden. Inget av regeringsskiftena 1976 och 1982 innebar egentligen någon mera markant kursomläggning av svensk politik, i varje fall inte jämfört med den omsvängning av politiken som genomfördes 1981 och som sedan i stora drag fullföljdes av den socialdemokratiska regering som tillträdde ett år senare.

Den borgerliga regeringspolitiken intill 1981 var knappast uppbygglig. De besparingar som genomfördes baserades i stor utsträckning på hastiga improvisationer, utan tillräcklig analys eller insikt om konsekvenserna. Något som slog mig med stor kraft under senare delen av 70-talet var att hela det system vi hade byggt upp för att försörja det politiska beslutsmaskineriet med relevant underlag var anpassat till en fortsatt expansion av alla tänkbara system. Ingen vågade ifrågasätta etablerade modeller eller ta initiativ till utredningar för att kartlägga olika varianter eftersom man då kunde beskyllas för att förbereda social nedrustning. Den nedärvda politiska utredningskulturen fungerade helt enkelt inte i den nya ekonomiska situation som redan rådde och inför de magrare tider som skymtade vid horisonten.

Sådana tankar sysselsatte mig när jag vintern 1977 erbjöds att ta över den s.k. besparingsutredningen, som hade tillkommit under den föregående mandatperioden efter en borgerlig lotteriseger i riksdagen. Gunnar

Sträng hade först förhalat tillsättningen av utredningen och sedan försett den med ironiska direktiv; utredarna var välkomna att leta efter besparingsidéer varhelst de fann några sådana och kunde gärna börja med att grunna över om man inte i besparingssyfte kunde sätta stopp för oöverlagda riksdagsinitiativ. Till utredningen nominerades ett antal erfarna riksdagsrävar som munhöggs med varandra men inte kom någon vart. Efter att ha underrättat mig om läget i kommittén och lärt mig något om dess antecedentia – fruktlösa besparingsutredningar hade tillsatts av och till under varje århundrade alltsedan 1600-talet – accepterade jag erbjudandet enbart på villkor att jag radikalt fick skriva om direktiven och ändra inriktningen på hela företaget. Det accepterades, och den ”förvaltningsutredning” som tillkallades fick i uppdrag att se över systemfrågor snarare än att leta efter konkreta besparingar. Flertalet ledamöter i den tidigare kommittén fick förnyat mandat, men som yngre politruker tillfogades därutöver sådana idérika nytänkare som Odd Engström och Mats Svegfors. Det underlättade arbetet. En hel del goda idéer kläcktes också av sekretariatet, inledningsvis under ledning av Rolf Annerberg och Sture Carlsson.

Förvaltningsutredningens huvudbetänkande⁹ anlade ett metodologiskt systemskiftesperspektiv och sökte ange vägar för att vidmakthålla vitalitet och innovationsförmåga i den offentliga sektorn i en ekonomi präglad av stagnation eller avsevärt lägre tillväxt.⁹ Hur märkvärdigt det än kan låta var båda nyckelbegreppen i dess rubrik ”Förnyelse genom omprövning” vid denna tid ännu fräscha och oförbrukade; varken det ena eller det andra uttrycket hade ditintills använts särskilt flitigt. Budskapet att ett fortsatt livskraftigt välfärdssamhälle förutsatte en högre beredskap för analyser, nytänkande och rekonstruktion av olika reformkomplex motogs välvilligt men satte inga märkbara spår i de följande årens regeringspolitik. Genomslaget blev något större under den följande socialdemokratiska regeringen, som i många avseenden var inriktad på förnyelse och på att undvika ett återfall i gamla byråkratiska fasoner.

Vad var det då för förslag som förvaltningsutredningen framförde? Många handlade om hur politiska beslut borde utformas. Ville man skapa större handlingsfrihet för framtidens ansvariga var det viktigt att undvika sådana låsningar i form av automatik, okontrollerbart stigande utgifter och på varandra staplade flerårsplaner som intecknade eller överintecknade en förväntad framtida tillväxt. Tidsbegränsningar och kontrollstationer måste från början byggas in i besluten. Andra förslag gick ut på att konstruera institutionella

ramar för ett systematiskt översynsarbete, där många olika instanser kunde ha sina egna roller: regeringskansliet, myndigheterna och forskningsorganen.

Stabsorganen bedömdes ha särskilda förutsättningar att bidra till denna systematiska omprövningsverksamhet. Ett förslag gick ut på att förse Riksrevisionsverket med ett nytt analysprogram för konstruktivt inriktade polycystudier. Denna idé sågades dock av remissopinionen, inte minst av RRV självt. Men så lätt borde inte en bra idé avfärdas, sa jag mig, och skaffade mig av budgetministern ett uppdrag att överväga hur en likartad funktion i stället kunde inrättas i någon annan form. Initiativet hade starka drag av enmansoperation: jag skrev budgetministerns direktiv till mig själv, huvuddelen av betänkandet¹⁰ med bistånd av Hans Noaksson och sedermera de kortfattade direktiven till ESO, som jag också sattes att leda och valde medlemmarna i. Det enda som tillfogades, på initiativ av ekonomidepartementet, var ett uppdrag att ägna särskild uppmärksamhet åt produktivetsfrågor. Detta var ursprungligen ett förslag av SCB:s förre generaldirektör Ingvar Ohlsson, som därefter tillsammans med Richard Murray drev i gång ESO:s studier i den offentliga sektorns produktivetsutveckling – ett antal mycket intressanta undersökningar som bl.a. visade att hela den svenska ekonomins årliga tillväxttakt under 70-talet hade överskattats med någon halv procentenhet på grund av orealistiska antaganden om stabil produktivitet i den offentliga sektorn.

Internationella impulser spelade en viktig roll vid tillkomsten av ESO. Dels fanns här institutionella förebilder, såsom de olika tankesmedjor som börjat etableras i andra länder. Dels fanns det en hel del strömningar i samtida samhällsvetenskap som gav perspektiv och uppslag. Hit hörde bl.a. den skeptiska budgetforskning som drevs av forskare som Aaron Wildavsky och den omfattande debatten om den moderna statens ostyrbarhet ("ungovernability"). Inom OECD inleddes också vid denna tid ett mångnationellt arbete kring besparingsstrategier som jag deltog i. Ett mera bestående institutionellt resultat av detta arbete blev tillkomsten av OECD:s enhet for public management (PUMA). Flera uppsatser som jag skrev för OECD byggde på material som jag fick tillgång till genom organisationens kommitté för *Senior Budget Officials*.¹¹

En grundhållning i detta analytiska arbete blev en mycket skeptisk hållning till allsköns former av "totalrationalism" på det budgetära området. Programbudgetering som prövats på några håll med begränsad framgång betraktades som ett villospår liksom dess senare uppenbarelseformer, t.ex. nollbasbudgetering. Mot detta ställdes idén om stegvis omprövning,

”piecemeal reformism”. Försökte man gapa över hela stycket skulle ingenting bli gjort, men om man däremot tog sikte på de stora frågorna och analyserade dem noga skulle betydande samhällsekonomiska vinster bli möjliga. En prioriteringsprincip i ESO:s tidiga verksamhet var att särskilt uppmärksamma områden där budgetposterna hade många nollor. Som exempel kan nämnas det arbete som initierades kring socialförsäkringarna. En annan serie studier kring konstitutionella ramar för budgetprocessen gav med tiden impulser till budgetlagen och det ramverk som bidrog till saneringen av offentliga finanser från mitten av 90-talet.

Det första ESO:s tillkomst, verksamhet och avveckling har nyligen undersökts av Marja Lemne i en intressant avhandling med titeln *För långt från regeringen – och för nära* (2010). För egen del tyckte jag nog snarare att gruppen befann sig på lagom avstånd från makten, tillräckligt nära för att väcka intresse och tillräckligt långt bort för att inte besvara statsråden. ESO-modellen har sedermera kopierats t.ex. inom biståndet och europapolitiken, liksom i den nya tankesmedja som återskapats under samma varumärke.

RÄTTIGHETSREVOLUTIONEN

Rättigheter var inget stort tema i 60-talets Sverige och Europa. 1809 års regeringsform innehöll visserligen en pregnant paragraf om Konungens skyldigheter och medborgarnas fredade zoner, med fjärran rötter i landslagens konungaed. Därtill hade vi Tryckfrihetsförordningen med dess berömda offentlighetsprincip. Viktig för insynen och kontrollen av de makthavande, men hur långt sträckte den sig? I början av 60-talet hävdade en utredning, Offentlighets- och sekretesskommittén, att även dokument som utväxlades mellan departementen blev offentliga handlingar.

Det var något nytt. Som uppsatsförfattande jur. stud. beväpnade jag mig med det färskva betänkandet, gick upp till olika departement och begärde att få ut delningsexemplar av den aktuella budgetpropositionen. Det blev förstås tvärstopp, men det var lärorikt att iakttä kanslihusjämsmäns varierande metoder att kasta ut en uppnosig student. Här fanns allt från bufflar till smidiga taktiker. Med tiden hittade JO en utväg ur den besvärande tolkning av gällande rätt som utredningen hade presterat.

Författningsutredningens förslag till ny regeringsform hade inte mycket att säga om medborgerliga fri- och rättigheter, och den bristen blev ett huvudtema i den ungliberala kritiken. Ett särskilt kapitel om rättsskyddet

tillfogades i 1974 års RF och byggdes sedan ut stegvis. I den senaste grundlagsreformen tillkom ytterligare några element, bl.a. avseende den personliga integriteten. Jag fick i utredningen också igenom kravet att forskningens frihet borde erkännas i regeringsformen. Ingen europeisk grundlag som antagits under de senaste tjugo åren saknar en sådan regel, från 2011 inte heller den svenska.

Internationellt var det heller inte så mycket bevänt med rättighets-skyddet under 60-talet. De tunna läroböckerna i folkrätt vid denna tid beskrev några enstaka rättsfall från Internationella Domstolen i Haag. Europakonventionen hade visserligen trätt i kraft men avsatte ännu inga spår. Det tog decennier innan kontrollmekanismerna började bita.

Vilken sprängkraft som kunde ligga i internationellt erkända och hävdade rättigheter förstod jag själv först på 80-talet när jag kom in i Europarådets parlamentariska församling. Med Östeuropa i gungning blev Europarådet med sin demokratiska profil och sina krav på respekt för mänskliga rättigheter en kraftkälla för omvälvningen i de gamla kommuniststaterna. Församlingen uppfann på egen hand en form för deltagande av demokratiskt sinnade östparlamentariker redan innan de gamla regimerna hade fallit samman, och kontakterna med reformlägren i öst blev intensiva och vitt förgrenade. Efter murens fall och enpartisystemens kollaps sökte alla central- och östeuropeiska stater om medlemskap i Europarådet, som därmed blev en central mötesplats och fick en nyckelroll i Europas återförening.

På det akademiska planet hade kontakter mellan öst och väst börjat redan på 60-talet genom kongresser vart femte år i regi av The International Committee for Soviet and East European Studies (ICSEES), senare med andra namn. Ursprungligen var det inte så många från öst som fick delta, och till kongresserna med International Political Science Association (IPSA) släpptes det heller inte iväg så många östliga kolleger. Men det började långsamt lossna, och när jag ingick i styrelsen för ICSEES på 80-talet var upptiningen redan på gång. Norröver organiserade vi ett utmärkt samarbete inom den Nordiska Kommittén för Öststatsforskning, som jag ledde en period innan hela inrättningen sågades av några sparsamma typer i Nordiska Ministerrådet. Inte tillräcklig ”nordisk nytta”, löd domen – strax innan omvälvningen i Östeuropa tog fart.

Erfarenheterna av öststatsforskningen var till stor nytta i SIPRIs styrelse som jag ledde under 90-talet och i utrikesutskottet där jag var ordförande 1991–94. Men än mer betydde de i Europarådet. Som kandidat

till generalsekreterareposten lanserade jag ett enpunktsprogram: det viktigaste under de kommande åren var att stödja omvandlingen i Central- och Östeuropa. Det arbetet bedrevs sedan längs flera olika linjer, genom medlemskapsförhandlingar, expertbistånd och studiebesök i väst. Europarådets egna resurser var begränsade, men vi viggade ihop en hel del bidrag från olika håll för att främja utvecklingen mot demokrati och rättsstat. Även om mycket gick trögt var framstegen på viktiga reformområden spektakulära. Det var Europarådet som fick bukt med dödsstraffet i de gamla kommunistländerna. Sedan 1997 har inget av de 47 medlemsländerna genomfört någon avrättning, bortsett från några fall i Tjetjenien.

En stor och knappast bemästrad utmaning var att bygga ut Europadomstolens kapacitet så att balanserna inte växer mot skyn. Länge var tillströmningen av ärenden rätt begränsad, men de senaste årtiondena har den mångdubblats. I människorätsfrågor har domstolen nu blivit något av en högsta instans i Europa, med växande inverkan också på de nationella rättsordningarna. Men en lucka finns kvar: så länge som EU inte är ansluten till Europakonventionen kan EU-rättsliga frågor inte prövas. På 90-talet började vi bereda marken för en sådan anslutning, och den ser nu ut att kunna fullbordas inom några år.

Ett andra viktigt instrument som tillkommit är EUs rättsstadga, som med Lissabonfördraget har blivit bindande. Som den svenske statsministerns personlige representant deltog jag i det första konventet som under 2000 utarbetade denna stadga, ett intensivt och komplicerat arbete där olika delar av regeringskansliet gav värdefullt eldunderstöd. Jag tror möjligen att jag fick detta hedrande uppdrag utifrån bedömningen att konventets text skulle bli ett utkast som regeringarna senare kunde bearbeta efter behag, men så blev det inte. När förslaget väl förelåg gick inte mycket att ändra på, även om några länder med tiden lyckades tillkämpa sig begränsade undantag,

SLUTORD

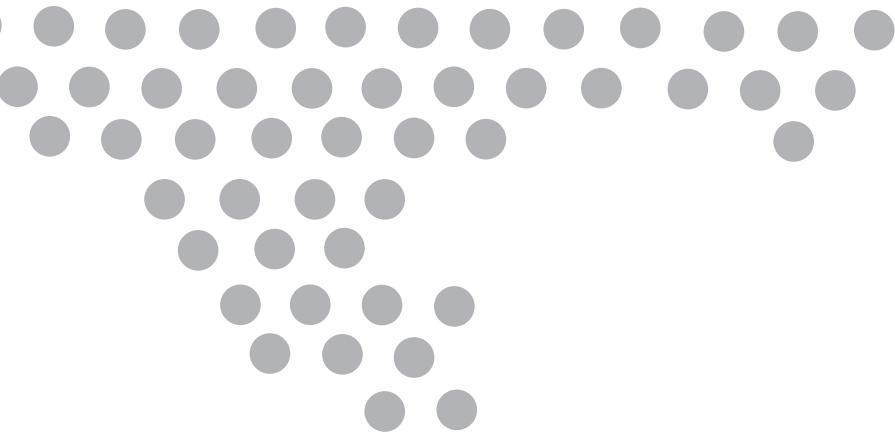
Det är bara en liten del av korsbefruktningen mellan statsvetenskap och politik som tar vägen över figurer som i likhet med mig själv har haft en fot i varje läger. Långt viktigare är det breda kunskapsflöde som rinner genom studier och undervisning. Det är främst genom läroböcker, teorier och begreppsbildning som statsvetare sätter sina avtryck i politik, förvaltning och policy-utveckling. Den viktigaste basen för statsvetenskapens inflytande i samhället är säkert ”alumni power”.

På samma vis utgör personliga erfarenheter bara en tunn strimma i det kunskapsflöde som går i retur från praktiken till forskningen. Avsevärt mer omfattande är det material som kan studeras i primära och sekundära källor. Mycket passerar genom medierna. Men jag inbillar mig ändå gärna att den egna förtrogheten med hantverket betyder en hel del vid uttolkningen av politiskt handlande och politiska signaler. Det man sett inifrån gör det lättare att bedöma vad som rapporteras utifrån.

Noter

- 1 *Författningsfrågan*. Stockholm: FPU, 1965.
- 2 *Huru skall statsverket granskas? Riksdagen som arena för genomlysning och kontroll*. ESO. Ds 2002:58; *För tomma hus. Om riksdagen som vår politiska nationalscen*. Stockholm: Bertil Ohlin-institutet, 2002.
- 3 "The Growth of Public Expenditures: Nine Modes of Explanation", *Scandinavian Political Studies*, vol. 10, 1975. Även på svenska i Daniel Tarschys m.fl., *Offentlig sektor i tillväxt*. Uddevalla: SNS, 1975.
- 4 *Petita: hur svenska myndigheter argumenterar för högre anslag*. Stockholm: Publica, 1975.
- 5 *Vem håller i rodret?* Stockholm: Liber, 1978; *Den offentliga revolutionen*. Stockholm: Liber, 1978.
- 6 *I välståndets rävsax: konsumenter, producenter och den offentliga tillväxten*. Stockholm: SNS, 1988.
- 7 "The Scissors Crisis in Public Finance", *Policy Sciences*, vol. 15, 1983; "Kannibaliska skatter", *Kommunal ekonomi*, no 2, 1983.
- 8 "The Challenge of Incremental Budgeting", *OECD Journal of Budgeting*, vol. 2009/2, s 39-47.
- 9 *Förnyelse genom omprövning*. SOU 1979:61.
- 10 *Bättre beslutsunderlag för budgetpolitiken*. Ds B 1980:17.
- 11 "Rational Incremental Budgeting: Elements of an Expenditure Policy for the 1980s", *Policy Sciences*, vol. 14, 1981; "Good Cuts, Bad Cuts: The Need for Expenditure Analysis in Incremental Budgeting", *Scandinavian Political Studies*, vol. 7, no 4, 1984; "Curbing Public Expenditure: Current Trends", *Journal of Public Policy* (Cambridge), vol. 5, no 1, 1985; "From Expansion to Restraint: Recent Developments in Budgeting", *Public Budgeting & Finance*, vol. 6, no 3, 1986; "Innovativeness Under Austerity", i G. S. Schaefer & E. McInerney (red), *Strengthening Innovativeness in Public Sector Management*. Maastricht: EIPA, 1988.

Internationalisering

Det globala Syd i svensk statsvetenskap

Göran Hydén

Det som en gång kallades Tredje Världen har sedan Sovjetunionens fall döpts om till det globala Syd och utvidgats till att inkludera även länderna som frigjorde sig från Ryssland i början av 90-talet. I frånvaron av en första och en andra värld är gränsdragningen inte självklar. I denna översikt tar jag med länderna i Central- och Östeuropa eftersom politiken där har många drag gemensamt med Afrika, Asien och Latinamerika. Jag utelämnar dock Ryssland eftersom det är föremål för en särskild uppsats av Bo Petersson i denna volym. Det intressanta i det nya begreppet är tillägget av adjektivet ”globala”, en antydning om att de länder som en gång också kallades u-länder i den svenska vokabulären ingalunda bara är en grupp fattiga stater utan inflytande på världsutvecklingen. De är idag integrerade i en global utvecklingsprocess i vilken de spelar en allt mer inflytelserik roll. I ett skede när de s.k. i-länderna får allt svårare att hävda sig ekonomiskt och präglas av både ekonomisk och finansiell kris är skillnaden mellan rika och fattiga länder heller inte den mest lämpliga åtskillnaden. Det finns anledning att förvänta sig att studiet av både jämförande och internationell politik kommer att präglas av nya teoretiska ansatser för att ta itu med de framväxande konstellationer och frågeställningar som en konstant föränderlig global empiri erbjuder.

Den här uppsatsen syftar i första hand till att granska utvecklingen inom den svenska statsvetenskapen sedan 1960-talet då den jämförande politiken gjorde sitt intåg och de första studierna av u-landspolitik kom till. Denna historiska översikt avser att (1) identifiera de främsta dragen i denna utveckling, (2) ge exempel på svenska bidrag till den internationella forskningen, samt (3) jämföra vad som hänt inom svensk statsvetenskap med utvecklingen i andra länder. Huvuddelen av uppsatsen diskuterar förändringar på det teoretiska planet och i empirisk inriktning och följs av kortare avsnitt om geografisk spridning samt ställning inom statsvetenskapen i Sverige. Den avslutas med några reflektioner kring vad karriärmöjligheterna är för dem som satsat på jämförande politik med inriktning på frågeställningar aktuella i det globala Syd.

Vad som skett på det teoretiska planet återspeglar förändringar som präglat statsvetenskapen i stort både internationellt och här i Sverige. Det skall inledningsvis understrykas att den jämförande politiken med inriktning på de nyligen självständiga staterna i Afrika och Asien var den centrala ingrediensen i den nya statsvetenskap som växte fram i första hand i USA i början av 60-talet. Den eftersträvade inget mindre än en övergripande teori som skulle kunna användas för att studera politik oavsett land, kultur eller utvecklingsnivå. Det var ett stort steg bort från den beskrivande institutionalism som präglat statsvetenskapliga studier i Sverige liksom på andra håll (jfr Bryders bidrag i denna volym).

Den teoretiska grunden för denna ansats hade de statsvetenskapliga pionjärerna lånat från sociologin och kulturanthropologin och gick under namnet strukturfunktionalism. Den utgick från ett systemtänkande, närmare bestämt att samtliga politiska system har samma funktioner och att politisk utveckling kan analyseras med hjälp av de strukturer som utför funktionerna. Den ledande hypotesen var att ju mer differentierat systemets strukturer är, desto mer utvecklat är det. Denna teori byggde på en lång forskningstradition som gick tillbaka till samhällsvetenskapernas föregångare som Emile Durkheim och Max Weber och som utvecklats empiriskt inom antropologin av forskare som Evans-Pritchard och inom sociologin i första hand av Talcott Parsons. Ledande namn inom den nya statsvetenskapen var Gabriel Almond och David Easton.

De första bidragen av svenska statsvetare inom den genre som behandlas här var inspirerade av denna teori. Lars Rudebeck (1967) använde den för att analysera partistaten i Tunisien. I min egen doktorsavhandling utgjorde den ramen för en analys av nationaliströrelsens genomslagskraft i ett avlägset hörn av Tanzania (Hydén 1968).¹ Svårigheterna med att empiriskt belägga strukturerens roll och inflytande visade sig dock så stora att teorin ganska snart övergavs. Den politiska radikaliserings som ägde rum 1968 fick också genomslag inom studiet av jämförande politik i Sverige liksom på andra håll.

Under 70- och 80-talen dominerades dessa studier av nymarxistiskt inspirerade teorier. De var fortfarande fokuserade på nationella system men intresset skiftade i riktning mot hur dessa fungerade i ett världsekonomiskt sammanhang där de uppfattades som "offer" för i-ländernas egna utvecklingsansträngningar. Rudebecks forskning kom att inriktas på befrielserörelserna i de portugisiska kolonierna och deras utvecklingspolitik

efter att länderna blivit självständiga 1975. Andra svenska statsvetare som bidrog med avhandling och andra skrifter inom ramen för denna radikala form av politisk ekonomi är Björn Beckman (1976) och Olle Törnquist (1984). Alla dessa tre forskare har fortsatt att vara aktiva och produktiva. Deras teoretiska premisser har förblivit radikala även om det empiriska intresset skiftat i riktning mot sociala rörelser och demokratins utmaningar i det globala Syd.

De forskare som nämnts ovan kan sägas utgöra den första generationen inom jämförande politik i Sverige. Deras bidrag kom i mycket stor utsträckning att präglade vad denna forskningsinriktning stod för fram till början av 90-talet. Den teoretiska ansatsen var inspirerad av radikala politiska idéer. Den empiriska inriktningen var i första hand på strukturella variabler och hur dessa påverkar utvecklingen i enskilda länder. Den hade svårt att vinna erkännande bland andra statsvetare i Sverige. Finansieringen av deras forskning kom vanligtvis från andra källor än forskningsrådet.

Sedan 90-talets början har scenen ändrats. Jämförande politik har fått en central roll inom statsvetenskapen i Sverige. Även forskare med utgångspunkt i studiet av svensk politik som t.ex. Bo Rothstein (1998) har kommit att göra viktiga bidrag till denna gren av ämnet. Inriktningen på det globala Syd har väsentligt förstärkts och fördjupats av åtminstone tre olika skäl. Det ena är den framträdande plats som demokratiseringsfrågor kommit att intaga i den praktiska politiken runt om i världen. Det andra är skiftet mot aktörs- och institutionsbaserade teoretiska ansatser. Det tredje är en differentiering av forskningsintresset bort från den ganska homogena inriktningen som präglade den första generationen. Studiet av politiken i det globala Syd var vid slutet av 90-talet inte längre insulärt och marginellt utan en allt mer betydelsefull del av den statsvetenskapliga forskningens huvudfåra. Den har så förblivit.

Man kan också beskriva förändringarna inom studiet av jämförande politik som en övergång från stat till regim som huvudbegrepp. Under perioden fram till kommunismens fall var det framför allt bland de som studerade länderna i Afrika, Asien och Latinamerika som statens roll i samhällsutvecklingen stod i fokus. Det betingades av att staten betraktades som det givna instrumentet för utveckling, att staterna hade ett ansvar att fördela samhällets resurser samt att statsmakten i många fall inte var konsoliderad. Detta gällde inte minst de länder i Afrika och Asien som tagit steget från koloni till självständighet. Sedan 90-talets början är det

dock regimbegreppet som stått i centrum. Forskningen har blivit samtidigt både mer normativ och empirisk. Övergången till en demokratisk regim som objekt har gjort att forskarna ställts inför frågan om hur man bedriver empirisk forskning inom ramen för ett normativt schema som ingalunda är objektivt i en vetenskaplig bemärkelse men väl politiskt önskvärt. Spänningen mellan det vetenskapliga och det politiska, mellan det empiriska och normativa har genomgående lösts genom att hitta minsta gemensamma nämnare för att tillåta kvantitativt baserade och jämförande studier. Granskar man de studier som gjorts av demokratiseringen sedan slutet på 80-talet skönjer man följande intressanta scenario.

De första åren handlade uteslutande om själva övergången till en demokratisk regim och hur den ägde rum. Den var reflekterande och inkluderade olika förhandlingsmodeller. Exempel på dessa ”transitionsstudier” är samlingsvolymen från 1986 som byggde på erfarenheterna från övergången i Sydeuropa och Latinamerika (O’Donnell, Schmitter & Whitehead 1986) samt den mer lättillgängliga och sammanfattande studien av Adam Przeworski (1991). Vid mitten av 90-talet hade intresset skiftat i riktning mot mer normativa frågor som hur nya demokratiska regimer kan byggas och vilka faktorer som är viktigast. En bok som satte tonen för denna typ av studier var en översikt av vad forskarna lärt sig från övergångarna i Sydeuropa, Latinamerika och Östeuropa (Linz & Stepan 1996). Dessa studier har blivit alltmer kvantitativa i sina försök att hitta den eller de variabler som verkligen avslöjar demokratiseringens positiva roll för samhällsutvecklingen. Mer sofistikerade undersökningsmetoder och analysmodeller har dock inte producerat en samstämmighet vad som verkligen är orsak och verkan i demokratiseringsprocessen. Aktörer och institutioner fungerar inte i ett vacuum och på senare år har forskarna börjat inse vikten av kontextuella faktorer som sällan fångas in bäst via enbart statistiska metoder. Man talar alltmer om ”hybridregimer”, dvs. regimer som har många demokratiska drag men som inte passar in i modeller avsedda för universella jämförelser. Metodmässigt är det allt vanligare att man eftersträvar triangulering, alltså flera metoder för att bekräfta resultaten.

Denna bild av de huvudsakliga tendenserna inom demokratiseringsstudierna får tjäna som ram för beskrivningen av vad som hänt inom den svenska statsvetarvärlden. Svenska studier av demokratiseringen började inte förrän på 90-talet och man missade därigenom den första fasen med sitt fokus på de förhandlingar som karakteriserade själva maktbytet från

militärt till civilt styre. Det första internationellt uppmärksammade bidraget kom från ett något oväntat håll. Axel Hadenius som börjat sin forskarkarriär inom studiet av svensk politik ändrade inriktning och producerade en övergripande analys av sambandet mellan demokrati och utveckling, ett ämne som fick ny aktualitet i samband med demokratiseringsförsöken runt om i världen (Hadenius 1992). Hans studie bidrog till den internationella debatten där Tatu Vanhanen (1990) samt Dietrich Rueschemeyer och hans medarbetare (Rueschemeyer, Stephens & Stephens 1992) också kom med viktiga inlägg. Hadenius har sedan dess fortsatt att göra jämförande studier av olika aspekter av demokratiseringsprocessen. En sådan handlar om statens roll och ansvar i förhållande till medborgarna i demokratiska system (Hadenius 2001). En yngre forskare som gått i hans fotspår är Jan Teorell. De två har författat en rad artiklar om demokratiseringens villkor och karaktär, t.ex. en uppdaterad analys av de kulturella och ekonomiska faktorernas betydelse för demokratin (Hadenius & Teorell 2005).

Trots att Hadenius började intressera sig för frågorna i Syd först på 90-talet måste han räknas till den första och äldre generationen av forskare i studiet av jämförande politik. Han var redan långt kommen i sin karriär när han bytte forskningsfält. Mot bakgrund av hur få de seniora forskarna på detta fält varit är det särskilt uppmuntrande hur många yngre forskare som bestämt sig för att forska i jämförande politik och i synnerhet demokratiseringsfrågor. Denna tillväxt har delvis kommit till stånd därför att de ämnen man tagit sig an varit sådana som skär över geografiska och kulturella gränser. Dit hör inte minst studiet av val och valsystem, väljaropinioner och genusfrågor.

Det mest uppmärksammade individuella bidraget från den yngre generationen av svenska forskare inom demokratiseringsområdet är Staffan Lindbergs studie av afrikanska president- och parlamentsval under perioden 1989–2004 (Lindberg 2006). De statsvetenskapliga institutionerna i Göteborg och Uppsala hade gjort sig kända som ställen där man studerar svenska val men det var lundensaren Lindberg som tog valstudierna i Sverige i en ny och mer internationell riktning. Det gällde inte längre bara om att skriva om svenska val i internationella samlingsvolymerna utan att skapa en ny databas om val i främmande land som kan användas av andra forskare. Som ung doktorand gjorde Lindberg här något som få andra skulle våga sig på i det skedet. Hans forskningsarbete, som fortsätter vara inriktat på valens roll i att fostra demokrati, har givit upphov till en renässans i valstudier efter att dessa tidigare hade betraktats som överdrivet betydelsefulla som kausala

faktorer i demokratiseringssammanhang. En ny samlingsvolym redigerad av samme person i vilken de ledande valforskarna av olika regioner i Syd gör viktiga bidrag är ett av flera bevis på detta (Lindberg 2009).

En ung forskare som delar intresset i hur val bidrager till att forma politiska regimer är Joakim Ekman som på senare år anammat begreppet hybridregimer för att beskriva utvecklingen i första hand i Central- och Östeuropa (Ekman 2009). I övrigt är det i första hand civilsamhällets roll i demokratiseringsprocessen som intresserat svenska statsvetare. Bortom demokratiseringsfrågorna är det i första hand forskare i tvärvetenskapliga lag som bidragit till forskningen om det globala Syd. Som exempel kan nämnas Fredrik Söderbaum och Patrik Stålgren med intresse i konflikter och flyktingfrågor, Lennart Lundqvist i vatten- och miljöfrågor samt Kristina Jönsson i allmän hälsovård.

GEOGRAFISK SPRIDNING

Statsvetare inom jämförande politik tenderar att bli experter på ett visst land eller en bestämd region. Så är fallet också i Sverige. De skriver inte enbart om ett enskilt ämne inom statvetenskapen men ägnar sig åt att skriva om landet eller regionen i stort. Det komparativa perspektivet finns med i forskningen men det är geografiskt begränsat. Svenska statsvetare täcker in det mesta av vad som här kallas det globala Syd, även om somliga regioner och länder får mer uppmärksamhet än andra. Bland dessa generalister med en geografisk fokusering kan nämnas Inga Brandells mångåriga forskning i Nordafrika, Catarina Kinnvalls, Hans Blomkvists, Sten Widmalm och Henrik Berglunds arbete i Sydasiens, Anders Uhlins i Indonesien och Fredrik Ugglas i Latinamerika.

Forskningen om Sovjetunionens f.d. randstater i Europa har tilldragit sig kanske det största intresset med en rad svenska statsvetare engagerade i frågor som gäller dessa länders allmänna politiska problematik. Förutom Joakim Ekman ska här nämnas Sten Berglund, något av en doyen bland forskarna med denna geografiska inriktning, Daniel Silander samt Anders Uhlin som i allt större utsträckning kommit att ägna sig åt det ”nära” Syd.

Det är ganska uppenbart att den geografiska inriktningen fått bestämmas till stor del av svenskarnas språkkunskaper. Jämförande politik kräver att man kan inte bara umgås utan även bedriva seriös forskning med hjälp av ett främmande språk. Med några få undantag som Ugglas forskning i Latinamerika och Brandells i Nordafrika är den koncentrerad till länder

där engelskan är det officiella språket eller i varje fall talas av folk tillhörande samhällseliten.

Denna översikt vore ofullständig utan hänvisning till den tendens att göra mer universella jämförelser, dvs. studier som med hjälp av specifika databaser tillåter jämförelser av institutionella företeelser i jordens alla länder. Dessa är allt vanligare inom både amerikansk och europeisk statsvetenskaplig forskning och utgör en viktig del av disciplinens egen integrering (för en mer utförlig behandling av detta ämne, se Bergmans uppsats i denna volym). Gränsen mellan disciplinens olika inriktningar tenderar att suddas ut. Hur stort inflytande denna typ av jämförande politik kommer att få på statsvetenskapens utveckling i framtiden är för tidigt att yttra sig om men den är på gång i Sverige. I dessa studier är det inte miljön i ett främmande land utan datorn på kontoret som gäller.

JÄMFÖRANDE POLITIK I SVENSK STATSIVETENSKAP

Under den tid som Statsvetenskapliga förbundet varit till har jämförande politik utvecklats från att vara en perifer företeelse till att alltmer utgöra kärnan av själva disciplinen. En mycket stor andel av forskningen gäller länderna i Syd. Visserligen har det alltid funnits gott om intresse bland studenterna för politiken i olika delar av världen. Det har alltid också funnits doktorander med ett sådant forskningsintresse. Få om någon av dessa forskare fångades upp av institutionerna runt om i landet. Jämförande politik hade under lång tid stora problem att vinna erkännande.

Det var först på 90-talet som scenen började ändra sig. Forskningsintresset kom nu att drivas mer av tematiska frågeställningar snarare än geografiska hänsynstaganden. Forskarna fortsatte att ha en geografisk förankring i sitt arbete men denna var underordnad det tematiska intresset. Studiet av demokratifrågorna är ett bra exempel härpå. Den tematiska inriktningen på forskningen innebär också att det statsvetenskapliga samtalet nu delas av alla oavsett geografisk inriktning. Man talar i allt större utsträckning samma språk och alla har en likvärdig plats vid seminariebordet. Detta är kanske det mest betydelsefulla bidraget som jämförande politik har givit disciplinen i stort på senare år. Forskarna med intresse i det globala Syd har spelat en betydelsefull roll i detta sammanhang.

Antalet doktorander med intresse för demokratiserings- och utvecklingsfrågor har på senare år vuxit och det finns all anledning att Förbundet vid sitt halvsekeljubileum kommer att kunna uppvisa ett ännu

större antal etablerade forskare med anknytning till det globala Syd. Dessa frågors aktualitet är en orsak till detta växande intresse men i detta sammanhang måste också nämnas den viktiga roll Sidas Minor Field Study-program har spelat som inkörspport för dessa yngre forskare. Det har gett forskarna en fältutbildning som de överlag har satt stort värde på. Datainsamling och kravet på en systematisk analys under en erfaren handläggares kritiska blick har också varit positiva ingredienser i detta program.

Jämförande politik har också dragit sitt strå till stacken när det gäller internationaliseringen av svensk statsvetenskaplig forskning. Tillsammans med framväxten av forskare med intresse i europeiska integrationsfrågor har Sydforskarna förändrat den statsvetenskapliga scenen. Det är allt vanligare att språket på de vetenskapliga seminarierna är engelska och ämnet har en internationell dimension. Detta sägs utan att underskatta det bidrag som forskarna inom internationell politik har kommit med under årens lopp. De har alltid utgjort disciplinens fönster utåt. Poängen här är att det är den starkt framväxande jämförande politiken som fått balansen att tippa i en internationell riktning.

EU-forskare står med det ena benet i den jämförande politiken och det andra i internationell politik. Kanske denna beskrivning inte passar in på varje enskild forskare men gebietet som sådant har en brobyggande roll mellan dessa grenar av disciplinen. Fördelen som EU-forskare har framför dem som studerar det globala Syd ligger på finansieringsplanet. Utan att vilja undervärdera de utmaningar även EU-forskarna ställs inför när de söker pengar har de genomgående tillgång till fler källor både inom Sverige och ute i Europa. Sverige tar sin plats i Europa på allvar och man är på politiskt håll genuint intresserad att stödja forskning som gäller olika aspekter av det europeiska samarbetet. Det globala Syd kommer först på andra plats och pengar till forskning är svårare att få tillgång till. Visserligen kan man få pengar för enskilda konsultuppdrag via ganska många kanaler men den självständiga forskning som behövs för att förstå verkligheten i Syd och hur dessa länder fungerar är svårare att få finansierad.

KARRIÄRMÖJLIGHETERNA

Möjligheten till en karriär inom svenska statsvetenskap för forskare med intresse i Syd har alltid funnits men den var betydligt kärvare de första årtiondena än den är idag. Det sätt på vilket denna forskning kom

att associeras i första hand med ny marxistiska teorier gjorde den mindre intressant för andra forskare. Under de senaste tjugo åren har dock dörren öppnats allt mer. De mer seniora har hunnit bli professorer och bland docenter och universitetslektorer på fast tjänst finns allt fler forskare med detta intresse. Självklart råder alltid konkurrens om tjänsterna men de som utlyses är allt oftare med anknytning till frågeställningar som är aktuella i det globala Syd. Det finns alltså goda chanser för det tjugotal doktorander som forskar i dessa frågor att också i framtiden kunna ägna sig åt forskning och undervisning i ämnet vid något av landets universitet eller högskolor. I detta avseende påminner Sverige om utvecklingen inom statsvetenskapen i andra länder, i synnerhet de anglosaxiska.

Det finns också anledning att avslutningsvis peka på de möjligheter som yppar sig i andra länder till följd av disciplinens internationalisering. Det är inget nytt att svenska forskare upprätthåller tjänster i Danmark eller Norge, men de har nu anledning att se bortom Nordens gränser. Den svenska statsvetenskapliga forskningen är kvalitetsmässigt konkurrenskraftig i en internationell miljö och inte minst inom Europa men även i andra länder finns möjligheten för svenska forskare att etablera sig. Hittills har få velat ta steget så långt men det är inte osannolikt att det kan ändra på sig i framtiden förutsatt förstås att den globala ekonomin återhämtar sig och att universitetsvärlden får de resurser som krävs för forskning och undervisning.

Noter

- 1 Eftersom min karriär ägt rum utanför Sverige har jag här låtit bli att referera till mina egna arbeten.

Referenser

- BECKMAN, BJÖRN, 1976. *Organizing the Farmers: Cocoa Politics and National Development in Ghana*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- EKMEN, JOAKIM, 2009. "Political Participation and Regime Stability: A Framework for analyzing Hybrid Regimes", *International Political Science Review* 30 (1), s 7-31.

- HADENIUS, AXEL, 1992. *Democracy and Development*. New York: Cambridge University Press.
- HADENIUS, AXEL, 2001. *Institutions and Democratic Citizenship*. New York: Oxford University Press.
- HADENIUS, AXEL & TEORELL, JAN, 2005. "Cultural and Economic Prerequisites for Democracy: Reassessing Recent Evidence", *Studies in Comparative International Development* 49 (4), s 87–106.
- HYDÉN, GÖRAN, 1968. *TANU Yajenga Nchi: Political Development in Rural Tanzania*. Lund: Uniskol.
- LINDBERG, STAFFAN, 2006. *Elections and Democracy in Africa*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- LINDBERG, STAFFAN (red), 2009. *Democratization by Elections: A New Mode of Transition*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- LINZ, JUAN J. & STEPAN, ALFRED, 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- O'DONNELL, GUILLERMO, SCHMITTER, PHILIP & WHITEHEAD, LAURENCE (red), 1986. *Transitions from Authoritarian Rule*. Vol. 1-4. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- PRZEWORSKI, ADAM, 1991. *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. New York: Cambridge University Press.
- ROTHSTEIN, BO, 1998. *Just Institutions Matter: The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- RUDEBECK, LARS, 1967. *Party and People: A Study of Political Change in Tunisia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- RUESCHEMEYER, DIETRICH, HUBER STEPHENS, EVELYN & STEPHENS, JOHN D., 1992. *Capitalist Development and Democracy*. Chicago: University of Chicago Press.
- TÖRNQUIST, OLLE, 1984. *Dilemmas of Third World Communism: The Destruction of the PKI in Indonesia*. London: Zed Press.
- VANHANEN, TATU, 1990. *The Process of Democratization: A Study of 147 States, 1980–88*. New York: Crane Russak.

Vad angår oss Rysslands affärer?

Ryssland och Sovjetunionen i svensk statsvetenskaplig forskning

---

Bo Petersson

En smula självvironiskt brukar jag jämföra rysslandsforskning med Hotel California, det vill säga att principen gäller att man kan checka ut från hotellet när man vill men man kan aldrig lämna stället. Själv trodde jag att jag checkade ut för ungefär tio år sedan efter ett långt ömsesidigt slitage, men lämnade jag verkligen? Även om jag i flera år i min aktiva forskning ägnade mig åt helt andra ting, tror jag åtminstone inte att jag i andras ögon någonsin lyckades ta mig från domänen. Rysslandsforskningen hade blivit en tillskriven identitet på gott och ont. Det var väl när jag insett det efter en fem-sex år i självvald exil från rysslandsforskningen som jag accepterade det till synes oundvikliga och valde att mer och mer träda in på hemmabanan igen. Det är med detta hemvändarperspektiv som jag gör nedanstående reflektioner. Jag kommer i det följande dels att teckna en bakgrund vad beträffar forskning om Ryssland och Sovjetunionen i svensk statsvetenskap, dels argumentera för varför sådan forskning fortfarande behövs och då även skissera ett antal områden som tillsammans, enligt mitt personliga sätt att se på saken, sammantaget pekar fram emot en angelägen forskningsagenda.

Sveriges geografiska läge till trots har rysslandsforskningen egentligen aldrig varit något högt prioriterat forskningsområde inom svensk statsvetenskap. Låt oss som indikator ta antalet framlagda doktorsavhandlingar med inriktning på Ryssland sedan Sovjetunionens fall år 1991 (Johansson 2010). Flera lärosäten har frambringat en statsvetenskaplig avhandling med rysslandsfokus under den perioden. Det gäller för Luleå (Mats-Olov Olsson, 2008), Lund (Erika Svedberg, 2000), Umeå (Bo Svensson, 1998), Uppsala (Johan Matz, 2001) och Örebro (Linda Åström, 2007). Ligan leds klart av Stockholm, som under 20-årsperioden sett tre doktorsavhandlingar med rysslandsinriktning framläggas (Charlotte Wagnsson, 2000; Susanna Rabow-Edling, 2001; och Johnny Rodin, 2006). Den senare examinerades formellt vid Stockholms

universitet med hade, liksom för övrigt Åström, utbildats vid forskarskolan BEEGS vid Södertörn. Till uppräknigen av under perioden disputerade svenska statsvetare med rysslandsinriktning kan man också foga Carolina Vendil Pallin som disputerade vid London School of Economics år 2002, men därefter återgått till den tillämpade svenska säkerhetspolitiska forskningsmiljön. Ingen statsvetenskaplig avhandling med rysslandsfokus har framlagts under åren 1991–2010 i Göteborg, Linköping, Växjö eller Karlstad (Johansson 2010).

I fall man beaktar generationerna dessförinnan blir bilden likartad: endast ett fåtal statsvetare lockades att skriva avhandlingar som fokuserade på Sovjetunionen. Ifall man sålunda tidsmässigt vidgar uppräknigen till att omfatta även perioden från andra världskrigets slut och fram till Sovjetunionens fall (Johansson 2010) kan vi identifiera en lista bestående av Christer Jönsson (1975), Jiri Polak (1986), Ulf Westerlund (1987) och Bo Petersson (1990) från Lund; Bruno Kalnins (1956), Jurij Borys (1960), Daniel Tarschys (1972) och Bertil Nygren (1984) från Stockholm, Lars-Erik Lundin (1980), Lena Jonson (1985), Mikael Sandberg (1989) och Stefan Szücs (1998) från Göteborg och Jan-Åke Dellenbrant (1972), Maurice Georgi (1978) och Lars Ohlsson (1979) från Uppsala. Man noterar här ett visst inslag av exilförfattare, framför allt under den tidiga perioden. I övrigt tonar det fram en bild av ett antal forskare där de allra flesta gjort utmärkta och uppmärksammade insatser inom fältet, men där forskarna inte har samlats till eller utgjort någon sammanhållen miljö. Studieområdet har karakteriserats av geografisk splittring, och forskningsinriktningarna har varit styrda av de enskilda forskarnas intressen och engagemang. I det svenska fallet har det således inte funnits och finns inte heller idag någon motsvarighet till det produktiva och internationellt högt ansedda Alexanderinstitutet i Helsingfors som utgör en samlingsplats för den finländska akademiska forskningen om Ryssland.

Såvitt jag förstår var tanken bakom det faktum att en skärv av 2009 års strategiska forskningsmedel satsades på samhällsvetenskapligt inriktad Rysslandsforskning att säkra återväxten inom forskningen på detta för Sverige så uppenbart säkerhetspolitiskt relevanta område. Förhoppningsvis kan Uppsala Centre for Russian Studies spela denna roll, även i fråga om statsvetenskapligt inriktad forskning. Lyckas UCRS härmed vore det förstås välkommet; sedan Daniel Tarschys lämnade professuren i (som den dåvarande benämningen var) öststatsforskning i mitten av 1980-talet var statsvetenskapen inte särskilt starkt representerad vid centrets

institutionella föregångare, Institutionen för euroasiatiska studier. Detta var det sista i raden av namn som institutionen hade efter flera omdöpnings i kölvattnet av den turbulenta politiska utvecklingen i samband med det kalla krigets slut. Med Li Bennich Björkman i ledningsfunktion vid UCRS finns nu goda förutsättningar för ett starkare statsvetenskapligt genomslag i rysslandsforskningen.

Hur som helst är det på tiden med en generationsväxling inom svensk rysslandsforskning. Alltför länge har den svenska rysslandsforskningen dominerats av gamla sovjetforskare av den typ jag själv representerar. Södertörns högskola och dess Baltic and East European Graduate Studies Program har för sin del varit en utmärkt plantskola för yngre forskare, och såväl Åström som Rodin har som sagt sprungit ur denna mylla. Att märka är dock att dessa båda varit de enda statsvetardoktoranderna med klar rysslandsinriktning att disputerat med en bakgrund i BEEGS. Även om jag skulle se det som välkommet att UCRS utvecklades till ett starkt centrum för svensk samhällsvetenskaplig rysslandsforskning, så tror jag inte och har heller aldrig trott att en ensidig dirigerad till en central miljö löser alla problem. Om UCRS utvecklas till en stark forskningsmiljö med Alexanderinstitutet som förebild är det utmärkt, men jag tvivlar på att detta i sig säkrar återväxten inom svensk statsvetenskaplig rysslandsforskning. Som min uppräknings ovan visade har den svenska rysslandsforskningen av tradition varit decentraliserad och styrd av enskilda forskares intressen, och även om fastare noder etableras tror jag att den bör få fortsätta att vara det. Såväl Lund som Göteborg, Stockholm och Umeå (för att nu nämna några) har goda traditioner att försvara inom rysslandsforskningen, och det vore skada om dessa miljöer försvann från kartan över var svensk statsvetenskaplig rysslandsforskning bedrivs. Som ett sätt att stimulera återväxten inom rysslandsforskningen skulle jag därför istället gärna se att etablerade forskningsfinansiärer i samarbete som en parallell åtgärd utlyste ett antal doktorandstöd för rysslandsforskning med placering vid de institutioner där framgångsrika sökande önskade bedriva sin forskning i samarbete med etablerade handledare. Sedan skulle t.ex. post doc-program med fördel kunna organiseras med mera sammanhållen lokalisering.

Vad beror det då på att så få avhandlingar och egentligen även en tämligen ringa volym svensk statsvetenskaplig forskning i allmänhet producerats om Ryssland? Här kan man urskilja ett antal förklaringar. I likhet med Stephen Hanson och Blair A. Ruble (2007) vill jag för det första

gärna peka på det oförtjänt dåliga rykte som area studies under många år haft inom samhällsvetenskaplig forskning. Jag tycker mig dock se en viss förändringstendens här, i takt med en tilltagande medvetenhet om att area studies inte måste vara en uppräknig av encyklopediska fakta utan mycket väl kan vara såväl teoretiskt som metodologiskt välförankrat och stringent. Det är dags att lyfta bort stigmat från områdesforskningen; ryktet är oförtjänt och lika väl som det finns både god och mindre god statsvetenskaplig forskning i allmänhet, så finns det förstås även god och mindre god områdesforskning, inte minst utifrån allmänteoretiska utgångspunkter.

Sedan går det givetvis för det andra inte att komma ifrån att tröskeln för många unga doktorander ansetts som hög när det gällt att ge sig in på rysslandsforskning. För forskare av min generation gällde det att tillägna sig kunskaper i ryska språket om man seriöst ville ge sig i kast med domänen. Tillika var dåtidens Sovjetunionen ett stängt samhälle med allt vad därtill hörde i fråga om strapatser, allmänna hardships och svårtillgängligt källmaterial. En sådan extremsituation råder ju inte idag, och även om språkbarriären i viss mån finns kvar, har den blivit väsentligt mindre påtaglig i globaliseringens Ryssland. Kunskaper i engelska är alltmera utbredda i Ryssland, alltmera material finns tillgängligt på detta språk, och även om det fortfarande är nödvändigt att genomgå en omständlig byråkratisk process för att få inresevisum till Ryssland, är det faktiskt möjligt att lokalisera mycket av det material man behöver via nätet. Därmed inte sagt att det är tillrådligt att ge sig rysslandsforskningen i våld utan att någonsin besöka landet; en trovärdig expertis på ett land eller region förutsätter att man under längre tid vistats i området (jfr Ware 2008), men man är inte längre helt utlämnad till enskilda byråkraters godtycke för att lokalisera källmaterial eller få access till materialsamlingar.

Men kanske är detta att det blivit lättare att få tillgång och access paradoxalt nog, för det tredje, en faktor som kan förklara att relativt få studenter idag söker sig till Rysslandsfältet. Det upplevs kanske helt enkelt inte som tillräckligt spännande längre. När jag på min tid gav mig in på området var det nog till stor del det uppfattat motspänstiga och exotiska som lockade mig. Om dagens studenter på grund- och forskarnivå på motsvarande sätt söker sig till områden med tuggmotstånd, kanske valet snarare faller på Kina eller på den arabisktalande världen.

Rysslandsforskningen har dessutom för det fjärde alltsedan det kalla krigets slut fått bära en kollektiv skuld till varför inte sovjetologin kunde

förutse Sovjetunionens fall. Detta är en smula orättvist, även om förvisso väldigt få statsvetare världen över delade Andrej Amalriks (1970) framsyn. Vi har här att göra med samhällsvetenskapens eviga dilemma att det ganska väl låter sig göra att analysera nutidens politiska inriktningar och att i efterhand förklara varför det blev som det blev, men att det däremot är erkänt besvärligt att bygga scenarier och prognosticera framtida utfall. Här måste kraven vara rimliga. Hur många av dagens experter på motsättningar mellan islam och västvärlden kunde exempelvis förutsäga den 11 september 2001? Inte många, skulle jag vilja hävda, och ändå har inte mellanösternforskning och islamologi drabbats av någon efterhängsen debatt om att dess företrädare borde ha kunnat förutse vad som komma skulle.

KVARSTÅENDE BEHOV OCH ÖNSKAD FORSKNINGSAGENDA

I sin utvärdering av rysslandsstudiernas ställning inom den amerikanska akademien pekade Hanson & Ruble (2007) på varför det var angeläget att vidmakthålla en god akademisk forskning om Ryssland, trots att landet för länge sedan förlorat sin status som supermakt. De identifierade därvid faktorer såsom Rysslands fortsatt massiva kärnvapeninnehav, dess ställning som energileverantör ("energisupermakt" om man så vill); dess geopolitiska nyckelposition och dess betydelse för kriget mot terrorismen. Vidare nämnde de Rysslands vikt på det kulturella och vetenskapliga området samt de hot som antas utgå från Ryssland på områden som narkotika, trafficking och sjukdomar såsom HIV/aids. Delvis omfattar uppräknningen faktorer som är i hög grad väsentliga även i ett svenskt perspektiv, men delvis utgör den också en lista präglad av perspektiv typiska för säkerhetsetablissemangen i Washington DC. Från svensk statsvetenskaplig utgångspunkt ter det sig naturligt att betona några ytterligare aspekter. Framför allt skulle jag peka på Rysslands så här långt nedslående politiska utveckling i auktoritär riktning och dess utrikesrelationer med närområdet.

Varför angår oss då Rysslands affärer? Det grundläggande skälet är egentligen uppenbart; Sverige är och förblir ett litet land, låt vara att det i kraft av EU-medlemskapet inte längre är lika formellt ensamt som under kalla kriget, och Ryssland är alltså ett jättestat med globala stormaktsambitioner. Att det är av särskilt stor vikt för Sverige att följa den politiska utvecklingen hos stormaktsgrannen låter sig därför lätt förstås.

Även om den tid sedan länge tycks vara förbi då Sverige upplevde ett direkt militärt hot från Ryssland, påverkas Sverige tydligt av vad som händer hos stormaktsgrannen. Läget i den sekelgamla ryska debatten om huruvida Ryssland primärt ska söka ekonomiskt och politiskt samarbete i Väst, liera sig med partners i Öst eller staka ut sin egen väg (jfr Rabow-Edling 2001) är av direkt relevans för Sverige. Huruvida Ryssland i sin politik gentemot de forna sovjetrepublikerna i det s.k. nära utlandet aktivt försöker utvidga sitt inflytande eller rentav söker konfrontation avsetter även spår i det utrikespolitiska agerandet i övrigt. För den händelse att demokratiska processer skulle vinna insteg och konsolideras i landet är detta från ett svenskt grannlandsperspektiv naturligtvis att föredra framför en utveckling i mera auktoritär riktning.

Därtill finns alltså behovet att analysera varför inte 1990-talets högt uppdrivna förhoppningar om en stadigvarande utveckling i demokratisk riktning realiserades (Flikke 2006). Varför fick aldrig 1990-talets bräckliga demokrati en chans att konsolidera sig? Vad hände egentligen med det demokratiseringens momentum som i början av decenniet representerades av Demokratiska Ryssland, och som lockade hundratusentals människor till massmöten i en social rörelse som räknade bl.a. Andrej Sacharov till sina förgrundsgestalter? Varför gick Ryssland på tvärs med utvecklingen i Central- och Östeuropa? Varför fick demokratisrörelserna inte fäste i Ryssland trots 1990-talets eufori? Varför skällde inte den berömda hunden? Det är en angelägen forskningsagenda att fånga, analysera och förstå den nedslående politiska utvecklingen i Ryssland sedan 1990-talets slut, oavsett om man benämner dagens politiska system i Ryssland auktoritärt, dedemokratiserat, prometokratiskt, pseudodemokratiskt, elektoralt auktoritärt eller någonting annat (Widmalm & Oskarsson 2010; Jackson 2010). De höga popularitetssiffrorna för förre presidenten och nuvarande premiärministern Vladimir Putin och den hårda och tämligen auktoritära politiska linje som han förknippas med stämmer till eftertanke. Det är av stor betydelse att analysera de legitimitetsgrunder som underbygger denna popularitet. Finns det några utsikter till en utveckling i demokratisk riktning i närtid i Ryssland? Och vad innebär det för omvärlden, inte minst de övriga forna sovjetrepublikerna, att anti-demokratiska normer utsänds från ett Ryssland som svartsjukt värnar sin s.k. suveräna demokrati (Jackson 2010)?

Här måste man enligt min mening även göra ett tydligt normativt ställningstagande. Svensk rysslandsforskning får aldrig fördölja det

faktum att de-demokratiseringen i Ryssland har blivit ett reellt problem med överträdelser mot mänskliga rättigheter, sviktande rättsstatlighet och inskränkt politiskt svängrum för såväl oppositionell verksamhet som massmedial rapportering. De oppositionella partierna i Ryssland är i dagens läge enbart garnityr. De liberala partierna Jabloko och SPS är sedan valen 2003 inte representerade i det ryska parlamentet (duman), och leds av gestalter, som likt Jabloko-ledaren Grigorij Javlinskij sedan länge har sin politiska framtid bakom sig. Det ryska maktpartiets, Enade Ryssland, hegemoni i duman har blivit i det närmaste total; inte ens från kommunistpartiet utgår det idag någon egentlig oppositionell aktivitet, och duman har genom reformerna under Putins presidenttid marginaliserats som politisk aktör. Några oppositionella karismatiska ledargestalter finns inte i sikte, och med möjligt undantag för Irina Khakamada finns det heller inte någon ledande politisk personlighet i Ryssland som är kvinna. Där det i en vital demokrati finns en livaktig demokratisk opposition via vilken väljare kan kanalisera sitt missnöje, finns det i det ryska fallet ingenting. Detta vakuum kan få potentiellt negativa konsekvenser den dag då väljarnas begeistring över Vladimir Putins hårda linje mattas eller rentav bortfaller helt, kanske i samband med en mera utsatt ekonomisk situation.

För att få perspektiv på den popularitet som dagens ryska premiärminister Putin åtnjuter är utblickar gentemot historien nödvändiga. Man noterar då genast att sovjethistorien alls inte är skambelagd i dagens politiska diskurs. Stalingestalten är inte längre tabu, om den någonsin har varit det, och i hågkomster av Sovjetunionens seger och bedrifter under det s.k. Stora fosterländska kriget 1941–1945 har Stalins personliga insatser allt oftare lyfts fram av ledande politiska företrädare i dagens Ryssland. Här märks såväl Vladimir Putin som Moskvas borgmästare Jurij Luzjkov. Det förflutnas segrar omtalas ofta och gärna. Att, framför allt i ekonomiskt dåliga tider, ett nostalgiskt skimmer omgivit det tidiga 1980-talet och dess supermaktsparitet med USA har stått klart sedan många år. På ett individplan är det förståeligt att man tilltalas av mytbildning kring det förgångna när vardagen ter sig arm och grå. Det ligger i ett sådant sammanhang dock farligt nära till hands att syndabockar, interna eller externa, identifieras för att förklara varför samtiden och framtiden inte blivit riktigt som man hoppats. Jag har i andra sammanhang påtalat hur Tjetjenien kom att bli en kollektiv syndabock för Rysslands politiska och ekonomiska tillkortakommanden under 1990-talet, och hur dessa

mekanismer skickligt utnyttjades av Vladimir Putin under hans väg till makten (Petersson 2001). På ett mera individorienterat plan kan man se samma dynamik bakom 2000-talets kampanj mot de s.k. oligarkerna, vilken bland annat tog sig uttryck i fängslandet av Yukos-chefen Mikhail Chodorkovskij. Verkligt säkerhetspolitiskt bekymmersamt blir det om denna syndabocksmentalitet överflyttas till utomstående stater, närliggande eller avlägsna. Det kan ligga en stark populistisk lockelse i att exploatera sådana stämningar, vare sig så görs av dagens politiska ledare eller morgondagens.

Politisk minneshantering har under de senaste åren blivit ett uppburet tema inom samhällsvetenskaperna. För att ytterligare förstå Putins popularitet kan man med hjälp av ett sådant perspektiv visa hur medvetet den nuvarande ryske premiärministern odlat arvet från Peter den Store. Denne var ju mannen som för tvåhundra år sedan ungefär återupprättade Rysslands heder och anseende efter att landet hade utsatts för förödmjukande nederlag orsakat av den dåvarande stormakten Sverige. Putin har i olika symboliska sammanhang odlat likheterna med Peter, och han har själv utpekat Peter som den politiske förgrundsgestalt som har inspirerat honom mest (Petersson 2009). I ännu högre grad har han emellertid betonat likheterna med Peters anfader Michail Romanov. Denne har i historien kommit att tillskrivas rollen som den som, efter att ha blivit utsedd till tsar 1613, blev en samlande politisk gestalt under vars ledning ett slut kunde bringas på den politiska förödmjukelse som den Stora Oredan 1598–1613 innebar. Det senare var den period då såväl polacker som litauer och emellanåt även svenskar växelvis aspirerade på att styra Rysslands öden.

Symboliken i begreppet Stora Oredan är än idag betydande i rysk politisk diskurs. Jeltsinårens virrvarr och tumult har i dagens ryska politiska debatt kommit att betecknas som en samtida Stor Oreda, varigenom avståndstagandet från den osäkerhet – och öppenhet – som då rådde blir extra tydligt. Markeringen är uppenbar gentemot det stora västinflytande, framför allt från amerikansk sida, som den ryska politiska och ekonomiska öppenheten under Jeltsin medförde. Hur den nära historien bryts mot den mera avlägsna, och hur närtid och avlägsen dåtid sätts i relation till nuet utgör ett dynamiskt forskningsfält. Det faktum att sovjethistorien förlänats ett mera förlåtande skimmer i nutida rysk politisk diskussion, samtidigt som Jeltsinåren skambeläggs utgör onekligen en intressant perspektivering av dagens politiska realiteter.

Från svensk horisont är det kanske svårt att föreställa sig hur centralt stormaktstemat är för den ryska självförståelsen. Att Putin under 2000-talets ekonomiskt goda år återupprättat Rysslands anseende som stormakt och åter gjort Ryssland till en makt att räkna med förefaller vara den kanske främsta förklaringsfaktorn bakom hans höga popularitetssiffror. Stormaktsanspråken och självuppfattningen i enlighet med dessa kommer av allt att döma även fortsatt att forma politiken gentemot närområdet och världen i stort. Inriktningen på att i de diplomatiska ansträngningarna befrämja en s.k. multipolär värld fanns redan under Jeltsins tid (den formulerades ursprungligen officiellt av hans premiärminister Jevgenij Primakov), men har fortsatt under Putin och Medvedev. Huvudtanken är att balansera USA:s inflytande i världspolitiken och att där så är möjligt söka andra samarbetspartners för att uppväga en upplevd amerikansk hegemoni. Främst bland sådana partners avses förstås Kina och Indien, men liksom i fråga om motsättningarna kring kriget i Irak kan man här också skönja representanter för ”det gamla Europa” såsom Frankrike och Tyskland. Dessa samarbetsmönster kommer att vara av stor betydelse för den globala politikens utveckling. Ett specifikt studieområde inom denna övergripande ram utgörs av relationer och samarbetsmönster inom Shanghai Cooperation Organization, SCO, en samarbetsorganisation där såväl Ryssland som Kina som de centralasiatiska staterna ingår. I takt med att Rysslands mottaglighet att ta till sig demokratiska normer från västsamfundet har minskat, har det påtalats att SCO blivit ett slags till EU rivaliserande normexportör, som bland annat tjänat till att ge auktoritära länder som Uzbekistan och Kazachstan råg i ryggen (Ambrosio 2008).

I samband med att Putin tillträdde som president år 1999/2000 rikta- des mycken uppmärksamhet mot det faktum som säkerhetsapparats utbredda inflytande inom Rysslands politiska liv innebar. Inte bara kom den dåvarande presidenten från säkerhetssektorn, utan i enlighet med gammal sovjetisk tradition tog han också med sig ett stort antal av sina gamla förtrogna och medarbetare till prominenta poster i statsapparaten. Genom presidentens rekryteringspolitik stärkte kraftministerierna sin ställning utan att detta underkastades någon offentlig debatt. Säkerhetsapparats positionsframflyttning aktualiserar att de politiska successionsfrågorna bör sättas under luppen. Kommer säkerhetsetablissemangets politiskt starka ställning att bestå även efter ett eventuellt skifte på presidentposten? Genom vilka mekanismer befästs den i så fall och hur låter den sig utmanas? Hur ser maktstrukturerna ut i det ryska samhället? Det har

ofta spekulerats i att Putin, efter det att president Medvedev suttit en eller möjligen två mandatperioder på sin post, ånyo kan komma att ställa upp i presidentval för att därefter bekläda presidentämbetet i ytterligare två perioder. Enligt konstitutionen är detta fullt möjligt, och Putins biologiska ålder och hälsa skulle synbarligen möjliggöra ett sådant förfarande (han är född 1952). Att analysera politisk återväxt och succession i Ryssland, och på vilket sätt dessa sker och manifesteras, är därför angeläget.

Det måste dock även sägas att de auktoritära strömningarna här och var utmanas i dagens Ryssland. Medan det nationella TV-mediet är i det närmaste helt statskontrollerat och de tryckta dagstidningarnas rörelsefrihet blivit alltmera inskränkt med tabuområden som kriget i Tjetjenien och korruption inom militär- och statssäkerhetsapparaten, utgör sociala medier och diskussionen på Internet en vital kontrast (Sarsenov 2009). I spänningsfältet mellan de officiella mediernas hårda reglering och nätets närmast okontrollerade diskussion sker ett dynamiskt möte, som på ett spännande sätt pekar fram emot vad som komma kan. Någonstans, någon gång kommer officiellt sanktionerade och vildvuxna, oppositionella diskurser att kollidera. Så skedde som bekant under sovjettiden då illegala radiosändningar från Väst förde fram budskap som stred mot de officiella skönmålningarna av den sovjetiska vardagen. Resultatet känner vi alla. Spänningsfältet mellan officiella och oppositionella normer erbjuder således ett mycket spännande forskningsområde.

I ett svenskt såväl som ett allmäneuropeiskt perspektiv ligger vikten av att studera Ryssland som energisupermakt fast. Ifall man utifrån svensk utsiktspunkt motiverar varför Ryssland är och förblir ett angeläget forskningsområde vandrar tankarna osökt till Nord Stream-projektet, och på den befarade ökade politiska och militära ryska närvaro som gasledningen antas föra med sig i Östersjöområdet. Rysslands hegemoni över gasleveranserna till Europeiska unionen har ofta påtalats och uppmärksammats (Larsson 2006), och även om Rysslands användning av energivapnet har riktats mot forna sovjetrepubliker som Ukraina, Vitryssland, Moldova och Litauen, så har konsekvenserna av avbrott i leveranser och transit av gas varit påtagliga även för EU i stort. Oljan, gasen och makten att kontrollera pipeline-dragningarna har utpekats som potenta vapen i Rysslands strategiska arsenal. Därtill är relationerna med de forna sovjetrepublikerna ett nyckelområde för den som önskar analysera Rysslands internationella agerande i stort. De utgör ett lackmustest för relationerna med Europa och resten av världen. Georgienkriget 2008 gav en klar fingervisning om

detta. Relationerna till Ukraina har varit ett annat exempel, där Ryssland tydligt visat vilka presidentkandidater man favoriserat och varför. Under valkampanjen 2004 var det uppenbart hur detta spel också kombinerades med energivapnet.

Miljöpolitiken hänger nära samman med energiutvinningen och utgör ett viktigt forskningsområde. Ryssland är en central aktör för ett framgångsrikt bekämpande av den globala uppvärmningen, och lockelsen i att utvinna naturtillgångar i permafrostområden och arktiska regioner som tidigare varit otillgängliga men som kan tänkas lösgöras vid en allmän uppvärmning kan vara stark för en rysk opinion. En ovarsam hantering av miljöaspekterna här kan medföra svåröverskådliga negativa konsekvenser för Europa och för världen. Tjernobykatakstrofen 1986 höjde på ett smärtsamt sätt omvärldens medvetenhet om de faror som den föråldrade ryska kärnkraftsindustrin innebar. Miljö, energi och energisäkerhet är områden som fortsatt kommer att kopplas ihop med Ryssland under lång tid framöver.

Om man talar om Rysslands ställning som någon slags stormakt är det uppenbart att politisk ekonomi måste få en central position bland statsvetarnas analysinstrument. Så länge som Rysslands näringsliv är så bristfälligt diversifierat som det är idag kan man inte beskriva Rysslands stormaktsstatus som hållbar. Ensidigt beroende av råvaruexport är något som brukar förknippas med utvecklingsländer, inte med stater med stormaktsanspråk. Om Ryssland enbart är en energisupermakt är det knappast någon stormakt alls, utan den dag då världsmarknadspriserna på olja och gas faller genom golvet kommer Rysslands stormaktsställning att raseras med dem. Den ekonomiska sårbarheten visades med stor tydlighet under finanskrisen då börsfallen på den ryska börsen var störst i Europa.

En fråga som heller inte får glömmas bort i studiet av Rysslands politiska utveckling rör regionernas ställning och relation till centrum. Det öde som det separatistiska Tjetjenien gick till mötes efter det att kriget återupptagits 1999 sände ett kraftfullt budskap till de andra regioner i Ryssland som kunde tänkas överväga att försöka lösgöra sig från den Ryska Federationen. Budskapet har uppenbarligen gått hem och medan presidenten i Moskva hette Putin återupprättades med kraft maktens s.k. vertikala. Inga regionala ledare med någon självbevaringsdrift och överlevnadsinstinkt i behåll skulle idag förespråka sina regioners lösgörande från federationen. Ändå får man inte tappa bort det regionala perspektivet då man analyserar rysk politik; det är föga tillrådligt att återgå till forna års

underlåtenhetssynder och enbart beakta utvecklingen i Moskva och eventuellt S:t Petersburg. Det är trots allt möjligt att regionerna tar sig större manöverutrymme i ett scenario då de ekonomiska realiteterna radikalt försämrats och centralmaktens legitimitet åter avtar.

Sedan har vi förstås ett nästan självklart konstaterande. För en god rysslandsforskning är det avgörande att distansera sig från det kalla krigets inriktning på att forska om Ryssland men inte med Ryssland. Att bygga nätverk med ryska samhällsvetenskapliga forskare är en angelägen uppgift, och det är viktigt att bädda in ryska vetenskapliga miljöer i ett allmäneuropeiskt vetenskapligt samarbete. Inte minst är det min övertygelse att detta är en väg att gå för att föra fram demokratiska influenser som på sikt utsätter det officiella, auktoritära Ryssland för ett normativt korstryck. Visbyprogrammet och det svenska akademiska Östersjösamarbetet har här fyllt en väsentlig funktion. Ett annat lovande initiativ utgörs av det nybildade Northern Dimension Institute. Steg för steg måste Ryssland inlemmas i en västeuropeisk värdegemenskap; endast så kan landet slutligen lämna den postsovjjetiska perioden bakom sig.

Referenser

AMALRIK, ANDREJ, 1970. *Kommer Sovjetunionen att bestå till 1984?* Stockholm: Aldus/Bonnier.

AMBROSIO, THOMAS, 2008. "Catching the 'Shanghai Spirit': How the Shanghai Cooperation Organization Promotes Authoritarian Norms in Central Asia", *Europe-Asia Studies* 60 (8), s 321-344.

BORYS, JURIJ, 1960. *The Russian Communist Party and the Sovietization of the Ukraine: a study in the Communist doctrine of the self-determination of nations.* Stockholm: Stockholms universitet.

DELLENBRANT, JAN-ÅKE, 1972. *Reformists and traditionalists: a study of Soviet discussions about economic reform, 1960-1965.* Stockholm: Rabén & Sjögren.

FLIKKE, GEIR, 2006. *The Failure of a Movement: the Rise and Decline of Democratic Russia 1989-1992.* Oslo: Acta Humaniora no. 250, University of Oslo.

GEORGI, MAURICE, 1978. *La politique de l'URSS au Proche-Orient 1954-1964: "attitude et analyse".* Stockholm: Rabén & Sjögren.

HANSON, STEPHEN E, & BLAIR A. RUBLE, 2007. "Rebuilding Russian Studies", *Problems of Post-Communism*, 52 (3), s 49-58.

- JACKSON, NICOLE L., 2010. "The role of external factors in advancing non-liberal democratic forms of political rule: a case study of Russia's influence on Central Asian regimes", *Contemporary Politics* 16 (1), s 101–118.
- JOHANSSON, LEIF, 2010. "Förteckning över svenska doktorsavhandlingar i statsvetenskap 1890–2009", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 112 (3), s 325–363.
- JONSON, LENA, 1985. *Sovjetisk utrikesdebatt: politiken mot Västtyskland — grupperingar i sovjetisk press 1975—1981*. Lund: Dialogos.
- JÖNSSON, CHRISTER, 1975. *The Soviet Union and the test ban: a study in Soviet negotiating behavior*. Lund: Studentlitteratur.
- KALNINS, BRUNO, 1956. *Der Sowjetische Propagandastaat : das System und die Mittel der Massenbeeinflussung in der Sowjetunionen*. Stockholm: Tiden.
- LARSSON, ROBERT L., 2006. *Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier*. Stockholm: FOI.
- LUNDIN, LARS-ERIK, 1980. *Påverkan genom militärt stöd: sovjetisk militär resursöverföringspolitik visavi Vietnam och Egypten*. Stockholm: Utrikespolitiska institutet.
- MATZ, JOHAN, 2001. *Constructing a Post-Soviet International Political Reality: Russian Foreign Policy Towards the Newly Independent States 1990–95*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 143.
- NYGREN, BERTIL, 1984. *Fredlig samexistens: klasskamp, fred och samarbete. Sovjetunionens detente-doktrin*. Stockholm: Utrikespolitiska institutet.
- OHLSSON, LARS, 1979. *Lokal förvaltning i Sovjetunionen: Sovjeterna – vision och verklighet*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- OLSSON, MATS-OLOV, 2004. *Barriers to change? Understanding the institutional hurdles in the Russian forest sector*. Luleå: Luleå University of Technology.
- PETERSSON, BO, 1990. *The Soviet Union and Peacetime Neutrality in Europe – A Study of Soviet Political Language*. MH Publishing/UI: Göteborg/Stockholm.
- PETERSSON, BO, 2001. *National Self-Images and Regional Identities in Russia*. Aldershot: Ashgate.
- PETERSSON, BO, 2009. "Putin as Peter: Russia's Return to Great Power Status", s 413–426 i Aggestam, Karin & Jerneck, Magnus (red), *Diplomacy in Theory and Practice*. Malmö: Liber.
- POLAK, JIRI, 1986. *Dependence Patterns in the Soviet Bloc. The Case of Romania and East Germany*. Lund: Lund Political Studies, 48.
- RABOW-EDLING, SUSANNA, 2001. *The intellectuals and the idea of the nation in Slavophile thought*. Stockholm: Stockholm Studies in Politics, 78.

RODIN, JOHNNY, 2006. *Rethinking Russian Federalism: The Politics of Inter-governmental Relations and Federal Reforms*. Stockholm: Stockholm Studies in Politics, 114.

SARSENOV, KARIN, 2009. "Televising Soviet Tropes: Reforging a Supraethnic Cultural Identity", s 257–278 i Lindbladh, Johanna et al (red), *The Arts in Dialogue: Essays in Honour of Fiona Björling*. Lund: Slavica Lundensia 24.

SVEDBERG, ERIKA, 2000. *The "Other" Recreated. A Relational Approach to East-West Negotiations*. Lund: Lund Political Studies, 112.

SVENSSON, BO, 1998. *Politics and Business in the Barents Region*. Östersund: Statens institut för regionalforskning (SIR).

SZÜCS, STEFAN, 1998. *Democracy in the Head: A Comparative Analysis of Democratic Leadership Orientations among Local Elites in Three Phases of Democratization*. Göteborg: CEFOS.

TARSCHYS, DANIEL, 1972. *Beyond the State: The Future Polity in Classical and Soviet Marxism*. Stockholm: Läromedelsförlagen.

WAGNSSON, CHARLOTTE, 2000. *Russian political language and public opinion on the West, NATO and Chechnya: securitisation theory reconsidered*. Stockholm: Stockholm Studies in Politics, 70.

WARE, ROBERT BRUCE, 2003. "Will Southern Russian studies go the way of Sovietology?", *The Journal of Slavic Military Studies* 16 (4), s 157–181.

WESTERLUND, ULF, 1987. *Superpower Roles. A Comparative Analysis of United States and Soviet Foreign Policy*. Lund: Lund Political Studies, 53.

WIDMALM, STEN & OSKARSSON, SVEN (red), 2010. *Prometokrati: Mellan diktatur och demokrati*. Lund: Studentlitteratur.

ÅSTRÖM, LINDA, 2007. *Gatekeepers of Democracy? A Comparative Study of Elite Support for Democracy in Russia and the Baltic States*. Örebro: Örebro Studies in Political Science, 18.

Det annorlunda USA

Axel Hadenius

Varför bör vi studera USA? Svaret kan tyckas givet. USA är en världsledande stat, och det är därför viktigt att förstå hur dess politiska liv fungerar. Men USA är dessutom ett politiskt mycket speciellt land. Den amerikanska staten var redan vid sin tillkomst påfallande olik andra stater. Och ännu idag utmärker sig USA som ett på många sätt annorlunda land. I denna uppsats vill jag kort illustrera denna historiska – och samtida – olikhet. Jag kommer att visa att USA har utvecklat en unik blandning av olika, och till sin principiella grundval motstridiga, institutionella mönster. Jag avslutar med att ställa frågan om det är sannolikt att USA kommer att tjäna som modell för Europa – eller om det omvända är troligt.

HUR DET BÖRjade

Att landet var annorlunda var uppenbart redan vid dess tillkomst. I en värld som var dominerad av kungastyre skapade de upproriska amerikanerna en republik i slutet på 1700-talet. Den nya republikan var dessutom märklig till sin form. Republiker som funnits tidigare i vår kända historia var till ytan i regel mycket små. De typiska exemplen var antikens och medeltidens stadsstäder, som många var av närmast mikroskopisk art. Denna litenhet, hade det sagts av lärda på området, var själva orsaken till att denna styrelseform alls kunde fungera. Men det nya United States of America var en mycket vidsträckt enhet. Det var till ytan större än England, Frankrike och Tyskland tillsammans.

Den antika Romerska republiken – som varade i flera hundra år – hade förvisso varit mycket stor. Den sträckte sig i slutänden runt Medelhavet, och i Europa upp till Rhen. Skillnaden – och det speciella – med USA var att det stora territoriet inte var frukten av en imperial statsbildning, där en del var överordnad och kontrollerade de övriga. Här skulle alla delar vara i princip likvärdiga och styra tillsammans. Det var 13 forna brittiska kolonier, som brutit sig loss och gått ihop och bildat en förbundsstat.

Förbund mellan stater var nu inte något nytt under solen. Greklands statsstater hade under antiken gått samman i försvarssyfte. Det var lösa

enheter, både till form och innehåll, och de var i regel kortvariga. Från medeltiden och framåt bildades i Europa flera statsförbund. Mest betydande var Unionen i Utrecht (förlagan till dagens Nederländerna) och det Schweiziska Edsförbundet. Liksom det första USA, som bildades 1781, skapades dessa enheter i syfte att motverka en kolonial underordning. Och som i USA var det frågan om en mycket lös sammanhållning, av konfederativ art (Spruyt 1994). Men i USA ändrades snart förhållandena. I den konstitution som skrevs 1787 stärktes banden och den federala prägel. Likafullt skilde sig USA markant från andra stater, som vid denna tid i regel var starkt centraliserade.

En annan skillnad var den nya statens speciella legalistiska karaktär. Styrelsen grundades på en konstitution, som angav de olika maktorgans uppgifter och ställning. En särpräglad form av maktindelning – mellan lagstiftande, exekutiva och juridiska organ – lades fast. Vidare fastlades ett brett spektrum av politiska och civila fri- och rättigheter för medborgarnas del. Även detta var något nytt (Lutz 1988). Ett annat speciellt förhållande med den amerikanska konstitutionen var hur den tillkom: den diskuterades fram i en process där olika ståndpunkter öppet bröt mot varandra, och där de överväganden som gjordes på den vinnande sidan (bland de så kallade grundlagsfäderna) blivit på ett unikt sätt dokumenterade (Hamilton, Madison & Jay 1961).

Ytterligare ett speciellt drag var den amerikanska styrelsens ovanligt folkliga prägel. Den var en ordning som hade grundlagts redan under kolonialtiden, då de brittiska rösträttsreglerna (som byggde på tillgång till egendom) fick en helt annan innebörd för befolkningen i Amerika. Denna särprägel förstärktes ytterligare under befrielsekriget mot britterna. Naturligtvis var de demokratiska inslagen ännu begränsade. Den politiska styrelsen sköttes av vita män. Bland dessa hade på 1780-talet cirka 80 % rätt att delta i valen. Det betydde att USA vid denna tid var världens mest demokratiska land (Morone 1990; Hadenius 2001).

DAGENS USA

Den amerikanska författningen har, med vissa tillägg, bibehållits fram till idag. USA har därför världens äldsta gällande konstitution. Landet har sedan sin tillblivelse upplevt en obruten tradition av civilt – och i ökande grad demokratiskt – styre. Inte några försök, av allvarlig art, att bryta den gällande politiska ordningen, genom kupp eller liknande, har förekommit.

USA uppvisar sålunda en unik politisk stabilitet. Landet drabbades dock av ett omfattande inbördeskrig vid 1800-talets mitt. Det gällde rätten att bryta sig ur unionen – och bakom det sydstaternas rätt att behålla slaveriet.

Även i vår tid utmärker sig landet genom sina speciella politiska institutioner: (1) I USA tillämpas en form av maktdelning, som inte har någon motsvarighet i den övriga världen. De berörda organens relativa vikt har skiftat över tid. Men den ursprungligen avsedda balansen finns till stor del kvar. (2) Därtill har en bred arsenal av populistiska, direkt-demokratiska former kommit att introduceras. Till detta finns det få, om ens några, motsvarigheter på andra håll i världen Dessa särpräglade förhållanden ska nu helt kort belysas.

MAKTDELNING

Här skiljer vi i vanlig ordning mellan vertikal och horisontell maktdelning. När konstitutionen antogs var frågan om de vertikala relationerna inom unionen den mest kontroversiella. Den sida som önskade en förstärkning av den federala nivån segrade med mycket knapp marginal. Dock var den federala verksamheten länge obetydlig. Storparten av de offentliga uppgifterna sköttes på lokal- eller delstatlig nivå. Under mer än hundra år, har det sagts, hade USA en stat som inte syntes (Balogh 2009). På 1920-talet låg den federala budgeten på 3 % av BNP. Den största delen därav gick till det militära. Verksamheten på sociala områden (pensioner, sjukvård, utbildning m.m.) var däremot närmast obefintlig. USA hade en liten stat – med militär tonvikt. Det medförde att staten växte i krigstid. Men när striderna var över, åtgick det till den normala, minimala ordningen.

Men på 1930-talet skedde en markant förändring. De svåra ekonomiska och sociala förhållandena föranledde stora insatser i federal regi. Senare sociala satsningar på 60-talet medförde nya omfattande federala åtaganden. Vid 40-talets början hade den samlade sociala sidan expanderat till att omfatta 10 % av statsutgifterna, och trettio år senare hade siffran stigit till 30 %. Landets framträdande som en ledande internationell stormakt efter andra världskriget kom också att ställa nya krav på det federala USA. Det medförde stora militära satsningar. I början av 60-talet svarade militärkostnaderna för 55 % av statsutgifterna. Men därefter har de gradvis minskat. Idag ligger de på 24 %. På det sociala området har

trenden varit den motsatta. Vid 80-talets ingång tog denna sektor 44 % av statsutgifterna i anspråk. 2010 är dess andel hela 62 %. Från att ha varit en liten, militärt inriktad stat, har USA blivit en betydligt större och primärt socialt inriktad stat.

Med detta har det federala USA blivit betydligt mera synligt. Vid 1900-talets ingång tog den samlade offentliga sektorn 7 % av BNP i anspråk, varav delstaterna svarade för större delen. Och så var länge nivån – och proportionerna. Men så kom trettioåret. Nu skedde en tydlig offentlig expansion och en tyngdpunktsförskjutning. Från och med nu har den federala sidan vuxit mest. Framme en bit in på 2000-talet har den totala offentliga volymen ökat till 35 % av BNP, varav delstaterna svarar för 15 % (Usgovernmentspending 1792–2010, Landy & Milkis 2008).

Likafullt har USA av idag kvar mycket av sin ursprungliga, speciella prägel. Jämfört med andra samtida federala stater – som Australien, Indien, Kanada, Ryssland, Tyskland och Schweiz – har USA en påfallande decentraliserad kompetens- och beslutsstruktur. Till skillnad från flertalet av de andra staterna är det federala kompetensområdet strikt begränsat, och federala myndigheter har mycket små möjligheter att intervensera i val och i beslutsfattande på lägre nivåer. En annan faktor är beskattningsrätten. Här finns det inga begränsningar för delstaternas del – vilket är vanligt i andra federativa stater. Vidare är formerna för delstaternas representation på federal nivå belysande. I USA har alla stater samma antal ledamöter i den federala kammaren (senaten); och denna kammare är på intet vis underlägsen den andra. I andra federativa stater är det däremot vanligt att den federativa kammaren har en begränsad beslutsroll. På flera håll tillämpas också en mera proportionell sammansättning. Båda dessa tecken signalerar en mer centraliserad federal struktur. Av de nämnda, federativa staterna är det faktiskt Schweiz som mest liknar USA i sin relativt decentraliserade uppbyggnad (Menon & Scharin 2006; Fabbrini 2007).

Vad gäller den horisontella maktdelningen handlar det om balansen mellan de tre primära federala organ, som utpekas i konstitutionen: kongressen, presidenten och högsta domstolen. Utan tvekan var kongressen avsedd att bli det ledande organet, och så var också länge fallet. USA styrdes av kongressen, vars arbete tidigt fått en ordnad struktur genom ett utvecklat kommittéväsande och en tydlig ledarroll, utövad av talmannen i representanthuset. Framväxten av ett med tiden allt mer stabilt tvåparti-system stärkte den folkliga förankringen.

Presidenten var under lång tid mest en galjonsfigur. Först på 1900-talet skedde en påtaglig förändring. Den var en följd dels av den federala expansionen, dels av USAs nya roll som internationell stormakt (presidenten har särskilda befogenheter på det utrikespolitiska området och är dessutom ÖB). Från 30-talet och framåt har presidenten allt mer självklart setts som den nationelle politiske ledaren. Men kongressen har för den skull inte drabbats av en tilltagande marginalisering. Genom ett flertal åtgärder sedan 70-talet har den kunnat försvara och åter stärka sin ställning. Det har handlat om att begränsa presidentens rätt att föra landet i krig (de omstridda, presidentdrivna krigen i Korea och Vietnam var i färskt minne) och om att förbättra kongressens utredningsmässiga och administrativa kapacitet. Samtidigt har de interna arbetsformerna förändrats. Tidigare, under lång tid tillbaka, hade beslutsfattandet i kongressen varit delegerat till kommittéerna, vars ordföranden i hög grad kunde styra och ställa. På samma gång var partisammanhållningen låg. Men successivt sedan slutet av 1900-talet har partiledningarna stärkt sin roll på kommittéernas bekostnad. Arbetet i kongressen har därmed blivit avsevärt mera samordnat och mera styrt efter partimässiga premisser (Smith et al 2007; Brewer & Stonecash 2009).

Tidigare hade partierna präglats av en påfallande intern splittring. Det demokratiska partiet var dominerat av liberaler, men det fanns en stark, mycket konservativ, falang i södern, som ofta samarbetade med sina ideologiska gelikar i det republikanska partiet. Bland republikaner lutade flertalet, mer eller mindre, åt det konservativa hållet. Men det fanns också en påfallande liberal falang med förankring framförallt i landets nordöstra region; även här fanns en kontaktyta med likasinnade i det andra partiet.

Under senare decennier har det skett en påfallande ideologisk likriktning av partierna, och med det har följt en över tiden allt mer tydlig polarisering. Inne på 2000-talet finns det inget kvar av partiernas forna heterogenitet. Republikanerna har blivit det alltigenom konservativa partiet och demokraterna det liberala. I olika mätningar av kongressledamöternas politiska positioner visar det sig numera att samtliga republikaner intar en position mer till höger än alla demokrater, och det är stort avstånd mellan partiernas interna medelpositioner. Detta har också manifesterats i röstningsmönstren. Barack Obama uttalade i valrörelsen en ambition att skapa enande lösningar över partigränserna (som väljarna som en slags överideologi tycks gilla att höra – även om de röstar

allt mer profilerat). Men denna ambition har inte under hans hittillsvarande presidenttid kommit att sätta några märkbara spår. Slående är snarast hur skarpa partimotsättningarna har varit i viktiga frågor (Page & Hall 2010). Ideologiseringen och polariseringen har flera orsaker. En har att göra med pariledningarnas stärkta grepp i kongressen. En annan har att göra med att valmanskåren blivit politiskt mera uppdelad – av demografiska anledningar (man bor i ökad grad med sina likar) och på grund av justeringar i valkretsindelningen. Vidare spelar primärvalen en roll (Theriault 2008).

Givet denna polarisering har det stor betydelse för maktbalansen om presidentens parti har majoritet i kongressen eller inte. Sedan slutet av 60-talet och upp till sekelskiftet har delat styre varit regeln: under den mesta tiden hade ett oppositionsparti, demokrater eller republikaner, majoritet i en eller i båda kamrarna. De fyra åren mellan 2002 och 2006 innebar härvidlag en stor förändring, eftersom presidenten, George W. Bush, kunde åtnjuta majoritetsstöd, med bred marginal, från sina republikanska partivänner i både representanthuset och i senaten. Under denna tid utvecklades ett mycket starkt presidentsyre. Det byggde på tre förutsättningar. (1) USA drev under denna tid krig på flera fronter. Det stärker presidentens ställning – i synnerhet om kriget, så som var fallet i flera år, har ett starkt stöd i allmänna opinionen. (2) Presidentens parti hade säker majoritet i kongressen. (3) Det republikanska partiet var bättre organiserat som en nationell rörelse, och det var mera ideologiskt sammanhållet, än någonsin tidigare. Det gjorde det till en stor tillgång för presidenten. Efter valet 2008 är president Obama på många sätt i samma position. Hans parti har betydande majoritet i båda husen, han är krigspresident, och han har ett vitaliserat och samlat parti bakom sig. Därigenom finns det underlag återigen för ett starkt presidentstyre – åtminstone så länge som han samtidigt åtnjuter ett betydande stöd för sin ämbetsutövning bland allmänheten.

I sammanfattning, när det gäller kongressen och presidenten, är det uppenbart att relationen har förändrats fram och tillbaka över tiden. Som regeringschef för världens ledande stormakt har förstås presidenten en unik ställning. Men presidentens makt är omgiven av restriktioner (Rozell 2010). Jämfört med presidenter i Latinamerika – där många stater har tillämpat en liknande konstitutionell struktur – är den amerikanske presidentens beslutskapacitet tydligt begränsad. Utan tvekan kan dessutom den engelske premiärministern – liksom dennes motsvarighet i

andra parlamentariska länder – agera med betydligt större självständighet (Shugart & Carey 1992).

Den amerikanska kongressen har inte kunnat upprätthålla sin ursprungliga eminens, som det ledande politiska organet. Men i internationell jämförelse står den sig ännu idag mycket väl. Om vi ser till faktiskt inflytande måste den amerikanska kongressen anses vara en av världens starkaste legislativa organ, kanske rent av det starkaste (jfr Fish & Kroenig 2009). Den har vidsträckt kompetens på det lagstiftande området, och den har tillgång till egna administrativa resurser (utan motsvarighet i andra länder), vilket stärker dess politiska potential. Kongressen har därtill en närmast unik ställning därigenom att den kan intervensera även på förvaltningsidan, genom kontroll av hur olika myndigheter sköter sin verksamhet. Regeringen kan sällan räkna med att få sina förslag enkelt godkända i kongressen (så som är fallet i Storbritannien och många andra parlamentariska demokratier). Även vid tidpunkter då presidentens parti har majoritet kan utgången vara allt annat än säker. Flera sentida presidenter har – under sådana omständigheter – drabbats av remarkabla nederlag i kongressen. Och även om regeringsförslag inte direkt avvisas, är det vanligt att de förändras rejält under processen; ibland blir de enbart liggande, utan åtgärd. För att driva arbetet framåt krävs en hög grad av samarbetsvilja i umgänget mellan presidenten och kongressen, och en ömsesidig förmåga att kunna ta och ge (Peterson 2007).

Konstitutionsfädernas ambition att göra kongressen till det ledande statsorganet har således inte blivit helt förfelad. Kongressen har lyckats hålla ställningarna rätt bra – med tanke på att det politiska livet av idag är komplett annorlunda än det var 1787.

Så till domstolen – som också den innebar en nyhet. I varje system som präglas av maktindelning behövs det ett organ som fäller utslag i kompetensvister. Tidigare i republiker hade ett av de berörda organen brukat ha denna funktion (i Rom var det senaten). Här kom USA således med en innovation genom att det inrättades en fristående myndighetsstruktur – domstolsväsendet, med högsta domstolen i spetsen – för att handha sådana uppgifter.

Samtidigt skulle domstolen vara garant för upprätthållandet av de politiska och juridiska rättigheter, som införts i konstitutionen. Många av konstitutionsfäderna hade också tanken att domstolen skulle fungera som ett värn mot folkliga demagoger, som kunde komma att utöva ett utpräglat majoritetsstyre och därmed hota konstitutionens grundvalar.

Därför skulle domstolen åtnjuta en hög grad av oberoende; den skulle i sin verksamhet inte kunna påverkas av vare sig den lagstiftande eller den exekutiva makten. Denna modell för juridisk autonomi har kopierats i många andra länder. Dock har graden av oberoende i USA (med bl.a. ämbeten på livstid) ingen motsvarighet på annat håll.

Än mer unik blev den faktiska makt som domstolen kom att utöva. Genom praxis som utvecklades på det tidiga 1800-talet har högsta domstolen, liksom underordnade domstolar, rätt att utöva lagprövning. På så vis kan domarkåren förklara varje åtgärd av kongressen eller av exekutiva organ (och så även på den delstatliga och lokala nivån) som lagstridiga och därmed ogiltiga. Hundratals sådan utslag görs varje år, med påföljd att lagar och myndighetsbeslut upphävs.

Hur har denna ordning kommit till stånd? Från begynnelsen har folk med starka demokratiska värderingar varit starkt kritiska till domstolens speciella ställning. Men attacker mot domstolen har haft liten framgång. Presidentkandidater med krav på en reducering av domstolens ställning har i regel förlorat med bred marginal. Det som utgör basen för domstolens extraordinära ställning är det höga förtroende, för kompetens och integritet, som den åtnjuter bland allmänheten. I sentida opinionsmätningar ges den ett stöd (för trovärdighet, för att göra ett gott jobb, etc.) på 70- till 80-procentsnivån. Motsvarande siffror för presidenten brukar ligga runt 50 % (och ibland har den varit nere runt 30 %). Kongressen har i regel den sämsta noteringen; ofta runt 30 %.

Under de senaste femtio åren har domstolen fällt utslag på många kontroversiella områden: om rätten till abort, så kallad *affirmative action*, homosexuellas rättigheter och politisk kampanjfinansiering. Det var domstolen som i praktiken avgjorde Watergateaffären. Dess enhälliga dom slog fast att de omstridda ljudbanden måste lämnas ut. Därmed var president Richard Nixons ställning förlorad. Och i högsta grad avgörande var förstås domstolen efter det oklara utslaget i presidentvalet 2000. Turerna var många, men när det slutliga (internt oeniga) utslaget kom var kontroversen över. Förloraren, Al Gore, lade ner vapnen. Att utmana domstolen var uppenbarligen inte aktuellt (McGuire 2007; Wittington 2007).

Länge var den amerikanska domstolens ställning helt unik. I Latinamerika, där en konstitutionell ordning liknande USAs tidigt infördes, har domstolar (liksom legislativa organ) som regel haft en nedtryckt ställning. Ett utpräglat presidentstyre har varit mönstret. I Europa, präg-

lat av parlamentarism och monistiskt styre, ansågs det länge inte finnas behov av domstolsinblandning av amerikansk typ. Men med införande av federalism och semi-presidentialism kom konstitutionsdomstolar att inrättas i flera länder, t.ex. i Österrike och Frankrike. Dessa har dock som regel haft starkt begränsad kompetens. Undantaget är Tyskland, vars konstitutionsdomstol kommit att fungera som juridisk granskare på ett brett plan. En liknande utveckling har på senare år skett även i Kanada (Sieder et al 2005; Hirschl & Eisgruber 2006).

POPULISTISK DEMOKRATI

USA utmärker sig också genom den populistiska form av demokrati som tillämpas. Jag syftar på det omfattande inslaget av direktdemokratiska instrument, som primärval och folkomröstningar. Så var det emellertid inte tänkt, när unionen skapades. Bland grundlagsfäderna fanns det förvisso ett stöd för folkstyrets princip, men de var samtidigt starka anhängare av den representativa formen av demokrati. Folkstyret krävde ett filter – för att förhindra olika urartningstendenser. För det syftet skulle presidenten väljas indirekt, liksom senaten. Det senare organet skulle dessutom ha långa mandatperioder och förnyas stegvis.

När vi förflyttar oss till 1800-talet finner vi att en livlig demokrati utvecklades relativt tidigt. Från 30-talet utvecklades partier med bred folklig förankring, och deltagandet i valen var mycket högt. Alexis de Tocqueville blev som bekant mycket imponerad när han besökte landet. Århundradets senare del präglades av hög politisk aktivitet och hård konkurrens, med många skiften, i valen till kongressen. Också presidentvalen var i regel mycket jämna. Dock växte det fram en s.k. progressiv, populistisk rörelse, som krävde demokratiska reformer. Det man vände sig mot var dels, det bosvälde som kommit att florera inom partierna, särskilt i de stora städerna, dels det ökade politiska inflytandet, som de nu framväxande industriella och finansiella storföretagen kunde utöva. Reformivrarnas förslagslista var lång. Man krävde nominering genom primärval, folkomröstningar, folkinitiativ, ”recall” (rätt att dra tillbaka mandat), direktval till senaten, kvinnlig rösträtt och administrativa reformer (för att få rekrytering på meriter, inte partianknytning). De progressiva skapade först ett eget parti, i början på 1890-talet, men snart övergick de till att verka som falanger inom det demokratiska och det republikanska partiet (Wilentz 2005; Goodwyn 1976).

De progressivas offensiv hade på det hela taget mycket stor framgång. Fram till 1920 hade alla deras krav blivit realiserade i betydande grad. Och dessa har blivit bestående. Idag tillämpar 20–30 delstater folkomröstningar, initiativ och recall, ofta med hög intensitet, särskilt på lokal nivå. Dessa institut är inte unika för USA. De har tillämpats tidigare i andra länder, och gör så även idag. Men frekvensen är i regel betydligt större i USA. Den enda motsvarigheten skulle, återigen, vara Schweiz, där folkomröstningar och initiativ utnyttjas flitigt (Fabbrini 2007).

Det som dock är en renodlad amerikansk produkt är primärvalen. Dessa började praktiseras på lokal och delstatlig nivå under perioden 1890 till 1910. År 1912 tillämpades de för första gången i anslutning till ett presidentval. I valen fram till 1920-talets början blev de allt mer vanligt förekommande. Men därefter svängde trenden. Under en lång period blev primärval en relativt marginell företeelse. Nomineringen av kandidater inför partiernas konvent, där urvalet sker, sköttes oftast av det inre partifolket i de olika delstaterna. De primärval som här och där ändå hölls var mest till för att ge utrymme för nykomlingar, men de hade i regel ingen betydelse för valet av kandidat. Allt ändrades dock under protestens år 1968. Det demokratiska konvent som då hölls blev en kolossal olycka för partiet. Vietnamkriget – för eller emot – var den stora, skiljande frågan. Partiapparaten, som var väl företrädd, utsåg vice presidenten Hubert Humphery (en krigsanhängare), trots att en person med motsatt hållning vunnit i de primärval som hållits. Protesterna blev vilda – och tillställningen mycket kaotisk och blodig. Det följande valet förlorades dessutom (Nixon vann). För att ändra på förhållandena och läka sårerna beslöt demokraterna några år senare att övergå helt till primärval, och republikanerna tog snart samma beslut. Sedan sjuttio-talets början, sålunda, har alla kandidater som nominerats till presidentposten ställt upp och gått segrande ur sitt partis primärval.

Idag hålls det primärval (eller ett s.k. open caucus) i alla stater inför presidentvalen. Samma metod gäller i kongressvalen och i alla val av betydelse inom delstaterna, även på lokal nivå. Reglerna är fastställda i delstatlig lagstiftning och valen sköts under offentlig övervakning. Möjligheterna att medverka – både som kandidat och som röstande – är i regel mycket liberala. Något krav på formellt medlemskap i partiet ifråga finns inte i någotdera fallet. Det mesta som (ibland) krävs för röstande är ett angivande av partisympati, och för kandidater ett (modest) antal underskrifter från stödjande medborgare eller betalning av en låg avgift (Polsby 1983; Ware 2002).

Utanför USA tillämpas något likartade system för kandidatnominering i vissa fall, bl.a. i Kanada och i en del länder i Latinamerika (tämligen regelbundet i Uruguay men i övrigt mer ad hoc). I Europa förekommer öppna val av kandidater inom partierna då och då i länder som Italien, Spanien, Belgien och Island. Mer institutionaliserad är metoden i Storbritannien. Här har båda de stora partierna omröstningar ute i valkretsarna inför parlamentsvalen. Dock gör partiledningarna först en sortering av valbara personer. Dessutom är, för Labours del, utfallet i omröstningen inte utslagsgivande; partiledningen har sista ordet (Rahat 2007, Hopkin 2001).

Genomgående i dessa fall utanför USA är att det enbart är partimedlemmar som får rösta, och formerna fastställs helt av partierna själva. I jämförelse är de amerikanska primärvalen avsevärt mera öppna, för både väljare och kandidater. De är dessutom mer reglerade och mer decentraliserade i karaktären. De centrala partiledningarna kan inte mycket påverka processen. Vilka är då konsekvenserna? Jag vill peka på några viktiga effekter:

1. Nomineringsfasen kan med detta system ge stort svängrum för ”outsiders”. Barack Obama är ett lysande exempel. Som senatens ende afroamerikan, nybörjare i Washington och med flera starka namn emot sig, var han från början osannolik som slutlig kandidat för demokraterna – och senare som president. Nämnas kan även Bill Clinton, en tämligen okänd guvernör från det obetydliga Arkansas, som tog sig till Vita huset genom överraskande framgångar i primärvalen.
2. Metoden bidrar till politisk polarisering, eftersom de som röstar i regel har ideologiskt mer profilerade åsikter än medelväljaren. Övergången till primärval är en del av förklaringen till att partierna blivit idémässigt betydligt mer åtskilda och sammanhållna internt.
3. Valen har blivit avsevärt mer personcentrerade. I primärvalen måste kandidaterna till största delen lita på egna krafter, för att rekrytera valarbetare och få in ekonomiska resurser. När man väl nominerats kan partierna ofta bidra väsentligt, men även då måste kandidaten förlita sig främst på egen förmåga. Men partierna är samtidigt inte oviktiga. De flesta väljarna röstar primärt efter partipreferens, och i kongressarbetet (om man blir vald) har partierna numera ett betydande grepp över verksamheten.

4. Primärvalen har bidragit till att svindlande summor numera spenderas i valrörelserna. Försök har gjorts att begränsa det hela genom lagstiftning. Men det har inte varit lätt. I valet 2008 slogs nya spenderingsrekord – med Obama i täten, i en klass för sig själv.
5. Har det då lett till en vitalisering av valprocessen, så som de progressiva tänkte sig? Klart är att bossväldet har brutits. Nomineringsprocessen är nu avsevärt mer öppen för medverkan och insyn. Men därmed är inte sagt att det har blivit ett större utbyte av representanter. Innehavare av olika valda ämbeten får som regel förnyat förtroende i primärvalen, och vinner sedan lika regelmässigt i de följande valen. Det är egentligen endast i de fall där innehavaren inte ställer upp för omval, som det kan bli riktigt intressant. Då kan det med denna metod bli en mycket oviss utgång (Ware 2002; Ansolabehere, et al 2006).

EN UNIK INSTITUTIONELL BLANDNING

Den amerikanska republiken skapades av män som eftersträvade institutionell maktindelning och ett kontrollerat och filtrerat folkligt styre. Maktindelningen har till stor del blivit bestående. Den exekutiva makten har inte kommit att ta överhand, så som annars varit det vanliga – både i presidentiella och parlamentariska system. Kongressen och domstolen har kunnat behålla sin integritet och ställning som väsentliga organ för motmakt. Vad gäller de vertikala relationerna har den federala nivån förvisso kunnat ta för sig över åren, men trots allt (stormaktsställning och annat) framstår USA av idag som en jämförelsevis decentraliserad förbundsstat.

Däremot har de demokratiska formerna blivit radikalt förändrade. Det är till stor del en följd av den populistiska, progressiva rörelse som svepte fram över landet vid tiden kring det förra sekelskiftet – och som fick ett slags förnyelse under 60- och 70-talet. Den uttalade avsikten har varit att föra styrelsen tillbaka till det vanliga folket – vilket alltid har varit populismens centrala appell (Paquino 2008). Och till stor del, som vi sett, har de progressiva kraven blivit materialiserade. USA har på så sätt kommit att återinföra, fast på nya sätt, en direkt form av demokrati som tillämpades på många håll under kolonialtiden – men som inte understöddes, utan snarare motverkades, av konstitutionsfäderna.

På så vis har en ny, och mycket speciell, institutionell blandning kommit till stånd. Den består i ena delen av en långtgående maktindelning – som

grundar sig på anti-populistiska och anti-majoritära principer – och i andra delen av ett antal direktdemokratiska institutioner, som har en tydligt populistisk och majoritär grundval.

USA EN MODELL FÖR EUROPA – ELLER OMVÄNT?

Vad gäller maktdelning så har federalism onekligen spritts en del över Europa under senare decennier. Men inte mycket talar för att den ifråga om decentralisering rätt långtgående variant som tillämpas i USA ska få spridning. Mer troligt är att det är ”federalism light” i form av så kallad regionalism som kommer att breda ut sig. Enhetsstaten har historiskt en fast förankring på många håll i Europa. Inte heller torde den amerikanska formen av presidentialismen – och den separation mellan exekutiv och lagstiftande makt som därmed följer – vara ett recept för vår kontinent. På några håll har ett semi-presidentiellt system kommit att tillämpas. Det systemet är dock, för det första, i grunden parlamentariskt. Och det har, för det andra, inte fått någon spridning; snarare verkar trenden vara den motsatta (Finland är exempel på det). Det område där det däremot skulle kunna tänkas ske ett slags diffusion öster ut över Atlanten gäller domstolarnas roll i politiken. Här har det skett en gradvis utveckling under senare år i en i ökande grad lagprövande riktning. Tyskland och även EU-domstolen fungerar som förelöpare. Den bakomliggande grunden kan man fundera över. En förklaring skulle kunna finnas i de demokratiska institutionernas och partiernas försvagade förtroende bland allmänheten.

Vad gäller den demokratiska processen kan vi först notera att de amerikanska partierna under senare decennier har blivit mer ”europeiska”, så till vida att de numera har större fasthet och ideologisk sammanhållning. Röstandet, både på väljarnivå och i kongressen, har blivit mer enhetligt och polariserat. Men som vi sett har detta speciella inhemska orsaker; det beror inte på att interaktionen mellan regeringen och kongressen fått en parlamentarisk prägel.

Kan de populistiska, demokratiska inslag, som blivit allt mer markerade i USA tänkas få spridning i Europa? Folkomröstningar och initiativ finns på många håll men tillämpas på det hela taget i en mycket begränsad omfattning. Detsamma kan sägas om inslaget av öppna val inom partierna. Till det amerikanska, tämligen okontrollerade, bottom-up-systemet är det långt. Partiledningarna i Europa har ännu till stor

del greppet, både internt och i den politiska beslutsprocessen. För att få uppleva en amerikansk utveckling skulle de behövas en bred folklig ("progressiv") reaktion mot demokratiskt vanstyre. Det ser vi idag knappast tecken på.

Slutligen EU: är troligt att det skapas ett Europas Förenta Stater? Inte inom överskådlig tid. EU är i sin utveckling, skulle man kunna säga, på det första, till stor del konfederativa, stadium där USA befann sig 1781. Fram till 1787 års USA är det ännu en lång sträcka. Och med ett fastställt budgettak för EU:s del på 1,3 % av ländernas samlade BNI är det svindlande långt till det stadium som kan liknas vid dagens USA.

Referenser

ANSOLABEHERE, STEPHEN, HANSEN, JOHN, HIRANO, SHIGEO & SNYDER, JAMES, 2006. "The Decline of Competition in US Primary Elections", i McDonald, Michael & Samples, John (red), *The Marketplace Democracy*. Washington D.C.: Brookings.

BALOGH, BRIAN, 2009. *A Government out of Sight. The Mystery of National Authority in Nineteenth-Century America*. New York: Cambridge University Press.

BREWER, MARK & STONECASH, JEFFERY, 2009. *Dynamics of American Political Parties*. New York: Cambridge University Press.

FABBRINI, SERGIO, 2007. *Compound Democracies. Why the United States and Europe Are Becoming Similar*. Oxford: Oxford University Press.

FISH, STEVEN & KROENIG, MATTEW, 2009. *Handbook of National Legislatures: A Global Survey*. Cambridge: Cambridge University Press.

GOODWYN, LAWRENCE, 1976. *The Democratic Promise. The Populist Moment in America*. Oxford: Oxford University Press.

HADENIUS, AXEL, 2001. *Institutions and Democratic Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.

HAMILTON, ALEXANDER, MADISON, JAMES & JAY, JOHN, 1961. *The Federalist Papers*. New York: New American Library.

HIRSCHL, RAN & EISGRUBER, CHRISTOPHER, 2006. "Prologue: North American Constitutionalism?", *International Journal of Constitutional Law* 4, s 203-12.

HOPKIN, JONATHAN, 2001. "Bringing the Members Back in? Democratizing Candidate Selection in Britain and Spain", *Party Politics* 7, s 346-61.

- LANDY, MARC & MILKIS, SIDNEY, 2008. *American Democracy. Balancing Democracy and Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LUTZ, DONALD, 1988. *The Origins of American Constitutionalism*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- MCGUIRE, JOEL, 2007. "The Judicial Branch: Judging American Judges", i *The Annenberg Democracy Project: A Republic Divided*. New York: Oxford University Press.
- MENON, ANAND & SCHARIN, MARTIN (red), 2006. *Comparative Federalism. The European Union and United States in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- MORONE, JAMES, 1990. *The Democratic Wish. Popular Participation and the Limits of Government*. New York: Basic Books.
- PAGE, SUSAN & HALL, MIMI, 2010. "Big Problems. Big Achievements. Big Costs". *USA Today*, 2010-05-12.
- PASQUINO, GIANFANCO, 2008. "Populism and Democracy", i Albertazzi, Daniele & McDonnell, Duncan (red), *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. Basingstoke: Palgrave.
- PETERSON MARK, 2007. "The Three Branches of Government: Comparative Trust and Performance", i *The Annenberg Democracy Project: A Republic Divided*. New York: Oxford University Press.
- POLSBY, NELSON, 1983. *Consequences of Party Reform*. Oxford: Oxford University Press.
- RAHAT, GIDEON, 2007. "Candidate Selection: The Choice before the Choice", *Journal of Democracy* 18, s 157-70.
- ROZELL, MARK, 2010. *Executive Privilege. Presidential Power, Security, and Accountability*. Lawrence: University of Kansas Press.
- SHUGART, MATTHEW & CAREY, JOHN, 1992. *Presidents and Assemblies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SIEDER, RACHEL, SCHJOLDEN, LINE & ANGELL, ALAN (red), 2005. *The Judicialization of Politics in Latin America*. Basingstoke: Palgrave.
- SMITH, STEVEN, ROBERTS, JASON & VANDER WIELEN, RYAN, 2007. *The American Congress*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SPRUYT, HENDRIK, 1994. *The Sovereign State and Its Competitors*. Princeton: Princeton University Press.
- THERIAULT, SEAN, 2008. *Party Polarization in Congress*. New York: Cambridge University Press.

Usgovernmentspending 1792-2010.com.

WARE, ALAN, 2002. *The American Direct Primary: Party Institutionalization and Transformation in the North*. Cambridge: Cambridge University Press.

WILENTZ, SEAN, 2005. *The Rise of American Democracy*. New York: Norton.

WITTINGTON, KEITH, 2007. *Political Foundations of Judicial Supremacy*. Princeton: Princeton University Press.

Varför är det nödvändigt att forska om Europeiska unionen?

Karl Magnus Johansson

När världen förändras måste samhällsvetarna försöka hänga med, efter bästa förmåga. Det gäller inte minst vår kunskap om den europeiska integrationsprocessen, ett länge försummat forskningsfält bland svenska statsvetare. Detta integrationsprojekt har genomgått stor förändring över åren, med betydande konsekvenser även för politik på nationell nivå. Europeiska unionen (EU) utgör i sig något av ett laboratorium för att testa och utveckla olika slags teorier.

EU består idag av 27 medlemsstater med sammantaget cirka 500 miljoner invånare. Tillsammans står unionen för omkring en femtedel av världens samlade bruttonationalprodukt och för omkring en femtedel av handeln. Dessutom är EU världens största givare av internationellt utvecklingsbistånd och är – och gör växande anspråk på att vara – en global aktör. Mer specifikt har vi att göra med en rättsordning där unionsrätten har företräde framför nationell rätt på de områden där lagstiftningsmakt har överlåtits till den gemensamma EU-nivån.

Forskning om EU är nödvändig av en mängd olika anledningar. Denna artikel uppehåller sig särskilt vid EU:s eller den europeiska integrationens återverkningar på den nationella nivån och demokratin – så kallad europeisering – och då med den svenska staten som illustrerande fall.¹ Närmast följer en övergripande karaktäristik av den europeiska integrationsprocessen.

EUROPEISK INTEGRATION

Den europeiska integrationen fortgår och med en styrka som gör att den ter sig oåterkallelig, trots eller kanske snarare på grund av återkommande bakslag och kriser. I själva verket tycks EU stärkas av att utsättas för kriser (von Sydow 2010). EU som politiskt system är idag en hybrid mellan en federal stat och en internationell organisation, med såväl överstatliga som mellanstatliga inslag.²

Samarbetet inom EU har sedan den europeiska integrationsprocessen inleddes i början av 1950-talet både fördjupats politiskt, genom ett antal

viktiga fördrag, och breddats geografiskt, genom successiva utvidgningar av medlemskretsen. Fördjupning och breddning har i hög grad varit ömsesidigt förstärkande. EU:s politiska dagordning har breddats avsevärt och omfattar numera en stor mängd politikområden. Det är ett uttryck för allmän ”probleminternationalisering” (Goldmann m.fl. 1999). Det gemensamma beslutsfattandet har utökats och då inte minst på områden där de gränsöverskridande problemen är som mest uppenbara, exempelvis miljöområdet.

Den europeiska integrationsprocessen har ofta medfört följdintegration inom samma område eller på andra, vanligtvis närliggande, områden. Den integrationsteoretiska benämningen på sådan processdynamik är *spillover*, som är ett nyckelbegrepp inom den så kallade neofunktionalismen.³ Sådan *spillover* kan vara funktionell eller aktörsdriven. Att det finns en processdynamik av detta slag innebär inte nödvändigtvis att integrationen fortskrider per automatik, vilket ofta och missvisande brukar göras gällande i beskrivningar av neofunktionalismen.

Neofunktionalismen hjälper oss att förstå och förklara den europeiska integrationen. Den successiva institutionaliseringen på olika politikområden inom EU har skett genom sammanlänkningar dem emellan och genom den egendynamik som uppstår på respektive område, vilket är i linje med den neofunktionalistiska logiken. Efter hand har allt fler frågor förts upp på EU-nivå och det har uppstått nya samarbetsformer såsom den öppna samordningsmetoden som används på områden som i huvudsak bygger på frivillighet från medlemsstaternas sida (t.ex. Jacobsson m.fl. 2001). De är inte tvungna att efterleva olika handlingsplaner, riktlinjer eller rekommendationer. Sålunda har vi här att göra med så kallad mjuk normgivning (*soft law*), till skillnad från hård normgivning (*hard law*) som innebär att ett konkret utfall och medel föreskrivs (förordningar), där medlemsstaterna på vissa områden kan välja på vilket sätt målen ska uppnås (direktiv), och där överenskommelser är av tvingande natur och det finns sanktionsmöjligheter gentemot enskilda medlemsstater. Då den öppna samordningsmetoden tillämpas har de gemensamma EU-institutionerna framför allt en stödjande och samordnande roll, exempelvis kring informationsutbyte, emedan medlemsstaterna alltjämt åtnjuter den formella beslutsmakten. Denna metod tillämpas i stället för den traditionella gemenskapsmetoden på ett antal ”nya” politikområden i EU, däribland sysselsättnings- och utbildningspolitiken, där olika medlemsstater motsatt sig överstatliga procedurer och rättsligt

bindande beslut. I själva verket kan de olika steg och mått som vidtas i enlighet med denna processdynamik och integrationslogik bidra till att överenskommelser blir bindande utan att vara det formellt sett. I vilket fall visar utvecklingen att den europeiska integrationsprocessen skapar sin egen dynamik, och dessutom har återverkningar på nationell nivå genom europeiseringen.

EUROPEISERING

Medan merparten av forskningen om EU har handlat om framväxten av gemensamma institutioner och drivkrafterna bakom den europeiska integrationen har frågan om vad EU innebär för enskilda stater allteftersom rönt ett allt större intresse. Europeiseringsforskningen studerar *om* EU återverkar på politik i vid mening (*politics, policy, polity*) på lägre nivåer (nationell och subnationell nivå) och i så fall *vilka* anpassningar eller förändringar som sker och *hur* och med vilken *effekt*.

En fråga som europeiseringsforskare har ställt sig är om EU kommer att leda till att medlemsstaterna blir mer lika eller om nationella olikheter kommer att bestå. Inledningsvis fanns det en viss uppslutning kring att EU skulle ha en likriktande eller homogeniserande effekt på medlemsländerna. Detta antagande har modifierats och forskning visar att europeiseringen inte alls behöver leda till att politiska system konvergerar, utan snarare anpassas till EU på olikartade sätt.

Europeisering åsyftar först och främst – åtminstone som jag ser på saken – den påverkan EU eller europeisk integration direkt eller indirekt har på nationell politik i ovan nämnda avseenden.⁴ Hit hör påverkan på politikens former och innehåll, på politiska aktörer och institutioner, ja, på det politiska systemet i stort.⁵

Europeisering kan leda till både idémässig och institutionell förändring. EU kan bidra till förändringar i idéer, identiteter och preferenser, vilket kan utmynna i nya sätt att förstå, diskutera och göra politik på hemmaplan. EU:s institutionella utformning kan innebära en omfördelning av resurser och makt (*differential empowerment*) mellan nationella institutioner och aktörer på så sätt att de som har tillgång till EU:s beslutsarenor får ett resurs- och maktövertag. Därmed förändras den politisk-strategiska miljön till följd av EU.

Samtidigt bidrar EU också på sätt och vis till en förstärkning av det nationella, genom att synliggöra de nationella inslagen gentemot EU och andra

medlemsstater (Jacobsson 1997; även Johansson 1999/2002; Jacobsson & Sundström 2006). Inom ramen för EU förväntas en medlemsstats regering gång efter annan – praktiskt taget varje vecka året om – tillkännage en nationell ståndpunkt och inta förhandlingspositioner på olika politikområden. Det reser stora krav på inomstatlig samordning, för att ”tala med en röst” och ytterst för att uppnå största möjliga förhandlingsmakt i EU. Denna logik gäller inte minst för småstater (Hanf & Soetendorp 1998; Jacobsson, Læg Reid & Pedersen 2004; även Stenelo & Jerneck 1996). För att tala med Lars Danielsson, statsminister Göran Perssons statssekreterare för EU-frågor 1999–2006, är Sverige ”ett litet land” och vi ”måste vara så väl samordnade som möjligt för att vi ska kunna hävda oss” (Karl Magnus Johansson, intervju med Lars Danielsson, 2005-09-28; se även Johansson & Raunio 2010). Låt oss därmed övergå till frågan om europeiseringen av den svenska staten.

EUROPEISERINGEN AV DEN SVENSKA STATEN

Ett EU-medlemskap innebär en stor utmaning för de nationella/statliga politiska institutionerna, däribland statsförvaltningen i allmänhet och regeringskansliet i synnerhet (se Jacobsson 1997; Jacobsson & Mörth 1998; Johansson 1999/2002; Persson 2003, 2007; Jacobsson & Sundström 2006; Larue 2006; Vifell 2006; Johansson & Raunio 2010). Lars Danielsson (2007: 101) framhåller att inträdet i EU den 1 januari 1995 innebar ”den kanske största förändringen i modern tid för svensk statsförvaltning.” Han berör förändringarna i ”arbetsättet” och de nya förutsättningarna, också för statsministern (se även Ruin 2002, 2007; Johansson & Tallberg 2010).

Medlemskapet i EU bäddar in eller inordnar den svenska staten och statsförvaltningen ”i ett system av organisationer, regler och procedurer som påtagligt förändrar villkoren för verksamheten” (Jacobsson & Mörth 1998: 179). Det krävs ett visst mått av anpassning till en mängd regler och normer. Rollen som EU-medlem är i mångt och mycket en läroprocess, som gäller att tillskansa sig kunskap om EU-systemet och det förhandlingsmaskineri som EU är.

Den tilltagande allmänna internationaliseringen har påverkat förutsättningarna för politiken (se t.ex. Stenelo & Jerneck 1996; Goldmann m.fl. 1999). I växande utsträckning sker politiskt beslutsfattande i samarbete och förhandlingar med andra stater. För att få starkast möjliga förhandlingsmandat har regeringen alltså ett intresse av brett nationellt stöd

bakom de positioner som drivs internationellt. Detta gäller i hög grad inom ramen för EU, där förhandlingar ständigt pågår.

Den svenska regeringen måste förankra sina positioner i EU-frågor i riksdagen och då särskilt i EU-nämnden. Enligt förre statsministern Göran Persson (2007: 236) lade konstruktionen med EU-nämnden en grund för en nationell samlingsregering i EU-frågorna mellan den socialdemokratiska regeringen och den borgerliga oppositionen:

Jag tror att få har förstått hur viktig EU-nämnden var för den regeringsmodell som jag valde. I själva verket var det riksdagens EU-nämnd som gjorde det möjligt för socialdemokraterna att regera i minoritet. Samarbetet med andra partier i riksdagen var ett bräckligt kontrakt. Att vi klarade EU-frågorna berodde på att det fanns en ordning för hur de skulle förankras i riksdagen. EU-nämnden beredde min regering ytterst få bekymmer under de många år som den utgjorde förutsättningen för en konsekvent Europapolitik. Man skulle kunna uttrycka det som att Sverige hade en samlingsregering kring Europafrågorna under denna tid, eftersom det var i EU-nämnden som politiken lades fast.

Som Sverker Gustavsson (2007: 317) har noterat rör det sig om en sorts nationell samlingsregering: ”Tillkomsten av denna nämnd har flyttat regeringssystemet ett gott stycke bort från en alternativbefrämjande parlamentarism i riktning mot samregering.” Han reser vidare den avgörande frågan varför Moderaterna och Socialdemokraterna är så angelägna om att vidmakthålla den ”nyordning” som EU-nämnden utgör (Gustavsson 2007: 316; se även Hegeland 2006). Gustavsson (2008: 141) besvarar själv frågan i en annan publikation: ”När frågan om Sverige skulle gå med i EU hamnade på den politiska dagordningen, gjorde de fem partier som ville att Sverige skulle ansluta sig allt de kunde för att undvika en konflikt med regeringsformen. Resultatet blev att statsskicket förändras på ett betydande sätt, men utan att det syns i regeringsformen.”

På motsvarande vis framhåller Daniel Tarschys (2008: 165; se även Tarschys 2004) effekterna av europeisering och internationalisering på det svenska statsskicket:

Grundlagen har inte hunnit med i denna utveckling. Det heter fortfarande att riksdagen stiftar lag, men lagar som får genomslag i Sverige stiftas idag också av Europaparlamentet och EU:s ministerråd gemensamt, på förslag av EU-kommissionen. EU-medlemskapet har lett till en tydlig maktförskjutning från riksdagen till regeringen. Tidigare var riksdagen ensam lagstiftare, men idag företräder regeringen de svenska väljarna vid lagstiftning inom EU.

Grundlagsutredningen nöjer sig i huvuddrag med att föreslå att det i regeringsformen framgår att Sverige är medlem i EU. Därmed återspeglar inte heller förslaget till den nya regeringsformen tillnärmelsevis de fundamentala maktförskjutningar som har ägt rum i den svenska demokratin till följd av internationaliseringen i allmänhet och europeiseringen i synnerhet. Vid sidan av den skrivna författningen får vi fortsätta att leva med en ”levande författning” även i fråga om EU.

Under alla omständigheter är en viktig aspekt och effekt av EU-medlemskapet att riksdagen har hamnat i ett påtagligt strukturellt underläge gentemot regeringen. En enkätundersökning ger vid handen att de svenska riksdagsledamöterna är missnöjda med situationen och betraktar regeringen som vida mäktigare än riksdagen när det gäller EU-politiken (Jungar & Ahlbäck Öberg 2002).

Olle Abrahamsson (2009: 439), jurist och rättschef i Justitiedepartementet, konstaterar:

I praktiken har EU-nämnden inte förmått spela den roll av självständig motkraft till regeringen som det från början var tänkt. Femton år efter nämndens inrättande återstår endast att konstatera att de förhoppningar som från början fanns om att balansen i EU-politiken skulle upprätthållas mellan de båda förnämsta statsorganen inte har infriats, i trots av det omfattande regelsystem som skapats och successivt utökats i syfte att bevara denna balans.

Det är lätt att instämma, om än med den viktiga invändningen att det väl aldrig var meningen att riksdagen/EU-nämnden skulle utgöra någon stark motkraft till regeringen utan snarare skulle legitimera regeringspolitiken utan att på ett avgörande sätt inskränka regeringens handlingsfrihet i förhandlingar inom EU (Johansson & Tallberg 2010). Så verkar man i alla fall ha resonerat inom de två största partierna, Socialdemokraterna och Moderaterna, vilka båda gör anspråk på att vara ”statsbärande”.

Riksdagen framstår i detta avseende närmast som ett enkelt rundningsmärke för statsministern. Lars Danielsson (2007: 109) noterar att ”såväl samrådet med riksdagens EU-nämnd inför toppmötena som redovisningen i riksdagens kammare efteråt formade sig ofta till enmansshower.” Då hette statsministern Göran Persson. I grunden är situationen likartad sedan dess.

Göran Perssons allmänt sett starka ledarskap ledde till en diskussion – både i medier och i forskningen – om en ”presidentialisering” av det svenska parlamentariska styrelseskicket (Aylott 2005; Ruin 2007; se även Arter

2006: 145). Sveriges båda ordförandeskap i EU, 2001 och 2009, bidrog till att ytterligare stärka statsministern och centralisera makt till statsministern och hans kansli (Ruin 2002; Johansson, Langdal & von Sydow 2010a, 2010b). Detta ska sättas in i det större sammanhang där det hör hemma, vilket först och främst gäller Europeiska rådet där stats- och regeringschefer i EU kommer samman och tar de avgörande besluten på olika områden (Johansson & Tallberg 2010). Europeiska rådet har fått allt större betydelse och har bidragit till att stärka regeringscheferna nationellt. EU är nu på väg att få en ”ekonomisk regering”.

SLUTORD

Denna artikel kan läsas som en uppmaning till statsvetare i största allmänhet – och även till andra för den delen – att ta EU på allvar liksom att överskrida de traditionella subdisciplingränserna i sin forskning och undervisning (Johansson & Vifell 2006). Vi behöver dra lärdom från olika subdiscipliner och vidga synfältet för att se hur analysnivåer hänger samman och påverkar varandra. Mer specifikt understryker artikeln betydelsen av att anlägga ett EU-perspektiv på svensk politik. EU och Sverige kan ses som ”ett sammanlänkat statsskick” (Blomgren & Bergman 2005, min kursivering; se även Johansson 1999/2002; Tallberg 2001, 2010; Miles 2005; Bengtsson 2010). Utan ett EU-perspektiv kan vi inte fullt ut förstå eller förklara hur till exempel förhållandet och maktbalansen mellan riksdagen och regeringen förändras. Forskning visar att EU genom europeiseringen bidrar till maktförskjutningar i nationella politiska system, även det svenska. Generellt sett har regeringarna stärkts på bekostnad av de nationella parlamenten och inom regeringar har det skett en centralisering av makt till regeringschefen och därmed till själva kärnan i den verkställande makten; den politiska maktens centrum. Det rör sig om betydande maktförskjutningar och konsekvenser för den nationella demokratin. EU spelar roll, gör skillnad. Därför är det nödvändigt att forska om EU.

Noter

- 1 Därmed omfattar artikeln inte europeisering av exempelvis politiska partier, intresseorganisationer, kommuner eller regioner i Sverige. Se vidare i Demokratirådets rapport 2010 (Tallberg m.fl. 2010), som publicerades först efter att föreliggande artikel färdigställdes.
- 2 För en översikt över EU som politiskt system, se t.ex. Tallberg 2010. För en översikt över europeiska integrationsteorier, se t.ex. Johansson 2006/2009; Westberg 2008.
- 3 Förutsättningarna för *spillover* skiljer sig mellan olika politikområden. En angelägen uppgift för forskning även framöver är därför att undersöka och jämföra olika politikområden.
- 4 Det finns emellertid olika sätt att se på europeisering. Utöver ansatsen ”uppifrån och ned” (*top down*) finns ansatsen ”nedifrån och upp” (*bottom up*) – där man även studerar nationella influenser på EU – och därutöver kan man se till samspelet mellan dessa båda ansatser (Börzel & Panke 2010; se även t.ex. Bulmer & Lequesne 2005; Börzel & Risse 2006; Graziano & Vink 2007; Ladrech 2010). Därmed blir europeiseringsbegreppet allt för brett och bör just förbehållas influenser från EU/europeisk integration på nationell eller subnationell nivå. Annars blir europeisering, som ofta är fallet och då även i vetenskaplig litteratur, ett samlingsbegrepp för så skilda företeelser som framväxten av gemensamma europeiska institutioner, utvidgningen av EU, eller spridningen av europeiska styrningsmodeller.
- 5 Det finns nu ett antal svenska doktorsavhandlingar om europeisering på olika politikområden, som försvarsindustri (Britz 2004), försvarspolitik (Eriksson 2006), skogspolitik (Andersson 2007) och alkoholpolitik (Cisneros Örnberg 2009). Var och en av dessa avhandlingar lämnar ett bidrag i sig men det behövs mer forskning och särskilt jämförelser mellan olika politikområden, för att öka kunskapen om huruvida förutsättningarna och genomslaget för europeisering skiljer sig åt från ett politikområde till ett annat. Se även Andersson (2008) för en studie av Sveriges och EU:s flyktingpolitik.

Referenser

ABRAHAMSSON, OLLE, 2009. ”EU-medlemskapets inverkan på relationen riksdag – regering”, *Europarättslig Tidskrift* 12, s 434–444.

ANDERSSON, HANS E., 2008. *Överstatlig flyktingpolitik: Staters samarbete inom suveränitetskänsliga områden*. Umeå: Boréa.

ANDERSSON, THERESE, 2007. *En gemensam europeisk skogspolitik? En integrationsteoretisk studie av ett politikområde på tillväxt*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen.

- ARTER, DAVID, 2006. *Democracy in Scandinavia: Consensual, majoritarian or mixed?* Manchester: Manchester University Press.
- AYLOTT, NICHOLAS, 2005. "President Persson" – How Did Sweden Get Him?", s 162–189 i Poguntke, Thomas & Webb, Paul (red), *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- BENGTSSON, RIKARD (red), 2010. *I Europas tjänst: Sveriges ordförandeskap i EU 2009*. Stockholm: SNS Förlag.
- BLOMGREN, MAGNUS & BERGMAN, TORBJÖRN (red), 2005. *EU och Sverige – ett sammanlänkat statsskick*. Malmö: Liber.
- BRITZ, MALENA, 2004. *The Europeanization of Defence Industry Policy*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen.
- BULMER, SIMON & LEQUESNE, CHRISTIAN (red), 2010. *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- BÖRZEL, TANJA A. & RISSE, THOMAS, 2006. "Europeanization: The Domestic Impact of European Union Politics", s 483–504 i Jørgensen, Knud Erik, Pollack, Mark A. & Rosamond, Ben (red), *Handbook of European Union Politics*. London: SAGE.
- BÖRZEL, TANJA A. & PANKE, DIANA, 2010. "Europeanization", s 405–417 i Cini, Michelle & Pérez-Solórzano Borragán, Nieves (red), *European Union Politics*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
- CISNEROS ÖRNBERG, JENNY, 2009. *The Europeanization of Swedish Alcohol Policy*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen.
- DANIELSSON, LARS, 2007. *I skuggan av makten*. Stockholm: Bonniers.
- ERIKSSON, ARITA, 2006. *Europeanization and Governance in Defence Policy: The Example of Sweden*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen.
- GOLDMANN, KJELL, HALLENBERG, JAN, JACOBSSON, BENGT, MÖRTH, ULRICA & ROBERTSON, ALEXA, 1999. *Politikens internationalisering*. Lund: Studentlitteratur.
- GRAZIANO, PAOLO & VINK, MAARTEN P. (red), 2007. *Europeanization: New Research Agendas*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- GUSTAVSSON, SVERKER, 2007. Anmälan av *Nationell EU-parlamentarism: Riksdagens arbete med EU-frågorna*, av Hegeland, Hans, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 109, s 311–318.
- GUSTAVSSON, SVERKER, 2008. "Att fästa makten på papper: Sveriges författning", s 131–150 i Bennich-Björkman, Li & Blomqvist, Paula (red), *Mellan folkhem och Europa – svensk politik i brytningstid*. Malmö: Liber.

- HANF, KENNETH & SOETENDORP, BEN (red), 1998. *Adapting to European Integration: Small States and the European Union*. London: Longman.
- HEGELAND, HANS, 2006. *Nationell EU-parlamentarism: Riksdagens arbete med EU-frågorna*. Stockholm: Santérus Academic Press.
- JACOBSSON, BENGT, 1997. *Europa och staten: Europeiseringens betydelse för svensk statsförvaltning*. Rapport till Förvaltningspolitiska kommissionen, SOU 1997: 30.
- JACOBSSON, BENGT & MÖRTH, ULRIKA, 1998. "Europeiseringen och den svenska staten", s 179–202 i Ahrne, Göran (red), *Stater som organisationer*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
- JACOBSSON, BENGT, LÆGREID, PER & PEDERSEN, OVE K., 2004. *Europeanization and Transnational States: Comparing Nordic Central Governments*. London: Routledge.
- JACOBSSON, BENGT & SUNDSTRÖM, GÖRAN, 2006. *Från hemvävd till invävd: Europeiseringen av svensk förvaltning och politik*. Malmö: Liber.
- JACOBSSON, KERSTIN, JOHANSSON, KARL MAGNUS & EKENGREN, MAGNUS, 2001. *Mot en europeisk välfärdsolitik? Ny politik och nya samarbetsformer i EU*. Stockholm: SNS Förlag.
- JOHANSSON, KARL MAGNUS, 1999/2002. *Sverige i EU*. Stockholm: SNS Förlag.
- JOHANSSON, KARL MAGNUS, 2006/2009. "Europeiska unionen", i Gustavsson, Jakob & Tallberg, Jonas (red), *Internationella relationer*. Lund: Studentlitteratur.
- JOHANSSON, KARL MAGNUS & VIFELL, ÅSA, 2006. "Transcending the Boundaries of Political Science", *European Political Science* 5, s 183–192.
- JOHANSSON, KARL MAGNUS & RAUNIO, TAPIO, 2010. "Organizing the Core Executive for European Union Affairs: Comparing Finland and Sweden", *Public Administration* 88.
- JOHANSSON, KARL MAGNUS & TALLBERG, JONAS, 2010. "Explaining Chief Executive Empowerment: European Union Summitry and Domestic Institutional Change", *West European Politics* 33, s 208–236.
- JOHANSSON, KARL MAGNUS, LANGDAL, FREDRIK & VON SYDOW, GÖRAN, 2010a. "Mellan Bryssel och Rosenbad: Ordförandeskapets organisering och ledning", i Bengtsson, Rikard (red), *I Europas tjänst: Sveriges ordförandeskap i EU 2009*. Stockholm: SNS Förlag.
- JOHANSSON, KARL MAGNUS, LANGDAL, FREDRIK & VON SYDOW, GÖRAN, 2010b. "Mellan konflikt och samförstånd: Ordförandeskapet i svensk inrikespolitik", i Bengtsson, Rikard (red), *I Europas tjänst: Sveriges ordförandeskap i EU 2009*. Stockholm: SNS Förlag.

- JUNGAR, ANN-CATHRINE & AHLBÄCK ÖBERG, SHIRIN, 2002. "Parlament i bakvatten? Den svenska och finländska riksdagens inflytande över EU-politiken", s 47–82 i SOU 2002:81, *Riksdagens roll i EU*.
- LADRECH, ROBERT, 2010. *Europeanization and National Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- LARUE, THOMAS, 2006. *Agents in Brussels: Delegation and Democracy in the European Union*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen.
- MILES, LEE, 2005. *Fusing with Europe? Sweden in the European Union*. Aldershot: Ashgate.
- PERSSON, GÖRAN, 2007. *Min väg, mina val*. Stockholm: Bonniers.
- PERSSON, THOMAS, 2003. *Normer eller nytta? Om de politiska drivkrafterna bakom regeringskansliets departementsindelning*. Uppsala: Statsvetenskapliga institutionen.
- PERSSON, THOMAS, 2007. "Explaining European Union Adjustments in Sweden's Central Administration", *Scandinavian Political Studies* 30, s 204–228.
- RUIN, OLOF, 2002. *Sveriges statsminister och EU: Ett halvår i centrum*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- RUIN, OLOF, 2007. *Statsministern: Från Tage Erlander till Göran Persson*. Stockholm: Gidlunds.
- STENELO, LARS-GÖRAN & JERNECK, MAGNUS (red), 1996. *The Bargaining Democracy*. Lund: Lund University Press.
- TALLBERG, JONAS (red), 2001. *När Europa kom till Sverige: Sveriges ordförandeskap i EU 2009*. Stockholm: SNS Förlag.
- TALLBERG, JONAS, 2010. *EU:s politiska system*. Fjärde upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- TALLBERG, JONAS, AYLLOTT, NICHOLAS, BERGSTRÖM, CARL FREDRIK, PALME, JOAKIM & CASULA VIFELL, ÅSA, 2010. *Europeiseringen av Sverige: Demokratirådets rapport 2010*. Stockholm: SNS Förlag.
- TARSCHYS, DANIEL, 2004. "Efter tio år i EU: maktförskjutningar i svensk politik", s 160–172 i Ruin, Olof (red), *Politikens ramar och aktörer: Femton uppsatser om vårt politiska system tillägnade Ingvar Carlsson*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- TARSCHYS, DANIEL, 2008. "Riksdag och regering: Den svenska modellen", s 151–170 i Bennich-Björkman, Li & Blomqvist, Paula (red), *Mellan folkhem och Europa – svensk politik i brytningstid*. Malmö: Liber.

VIFELL, ÅSA, 2006. *Enklaver i staten: Internationalisering, demokrati och den svenska statsförvaltningen*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen.

VON SYDOW, GÖRAN, 2010. "Krisen och EU:s grundkonstruktion", s 113–141 i Oxelheim, Lars, Pehrson, Lars & Persson, Thomas (red), *EU och den globala krisen: Europaperspektiv 2010*. Stockholm: Santérus Förlag.

WESTBERG, JACOB, 2008. *EU:s drivkrafter: En introduktion till teorier om europeisk integration*. Stockholm. SNS Förlag.

Internationella samarbeten och stora databaser

Torbjörn Bergman

I februariumret av *Political Science and Politics* (2010), en tidskrift som ges ut av det amerikanska förbundet för statsvetare (APSA), diskuteras trenden att forskare allt mer både samarbetar och samförfattar. McDermott & Hatemi (2010) beskriver trenden så här: ”In increasing numbers, political scientists are engaging in collaborative research ... Inevitably, as the discipline has moved from a dominant solo-author model to a wider array of authorship possibilities ... new administrative and cultural questions have already begun to surface as the discipline works to assimilate these changes” (2010:49). Till de frågor som detta väcker hör frågor om kvalitet och hur samförfattande och/eller tvärvetenskap ska bedömas inom ämnet, exempelvis när ”sakkunniga” granskar ansökningar och när avhandlingar läggs fram.

I diskussionen om samförfattande, liksom i den om mångvetenskaplighet, finns en tendens att diskussionen ofta hamnar på frågan om vad som är den lägsta accepterbara nivån på en samförfattad och/eller tvärvetenskaplig artikel eller avhandling! Mer sällan diskuteras när forskningssamarbete och samförfattande är att föredra, vad som är en bra samförfattad artikel/bok/avhandling eller hur en god artikel/bok/avhandling med starka tvärvetenskapliga inslag bör vara utformad. Detta gör att diskussionen om kvaliteten sällan är särskilt stimulerande. Det är problematiskt eftersom diskussionen är nödvändig i en disciplin som på ganska kort tid drastiskt ändrat sitt förhållningssätt från idealet om en självständig forskare på sin kammare till en som gärna ska gruppjobba. Detta är på många sätt en lovande utveckling. För vissa frågor och för vissa forskningsprojekt är detta den bästa vägen framåt. Men det finns också invändningar och problem och jag diskuterar dessa nedan. Jag avslutar mitt inlägg med att fundera över vad som idag är ”inne” i svensk statsvetenskap och vad som är det om ytterligare 40 år.

OM KOMPARATIV POLITIK SOM EN FORSKNINGSTRADITION

Min egen forskning tillhör till stor del en av statsvetenskapens klassiska inriktningar – komparativ politik. Aristoteles, med sina empiriska och komparativa observationer, kan kanske anses ha grundat traditionen.

För oss som representerar denna forskningstradition kan det te sig lite förvånande att ibland få höra av forskare inom andra traditioner att de ifrågasätter själva möjligheten att jämföra. Argumentet brukar gå ut på att eftersom det alltid finns aspekter som är olika mellan ”fall” kan man aldrig helt jämföra. Mot denna invändning har jag samma svar som andra inom komparativ politik, nämligen att det också är omöjligt att inte jämföra eftersom värderande och bedömande begrepp som ”oftare”, ”större”, ”mer”, ”mindre”, ”längre” och ”att föredra” uppenbarligen i sig innehåller en jämförelse, även om denna måhända ibland är underförstådd. Den riktigare och viktigare forskningsfrågan är därför till vilken grad jämförelserna som görs är uttalade eller inte. Den uttalade jämförelsen är ett ideal inom inriktningen.

Inom komparativ politik används ibland idealtyper. Det finns också idealtyper (eller urtyper) av forskare inom traditionen. En av dessa är den ensamme forskaren (the sole-author model ovan). I denna idealtyp framtonar en man (oftast) som har tillgång till massor av böcker om politik i andra länder. Han är väl insatt i sitt eget och andras universitetsbibliotek och har kollegor i Sverige och i andra länder som han kan diskutera med och ställa frågor till. Genom ett omfattande utbyte och genom att följa med vad som händer i andra länder kan han skriva utmärkta artiklar och böcker om politik i ett eller flera andra länder. Han kan också sammanställa gedigna jämförelser mellan länder (eller för den del regioner eller kommuner) på ett av sina många specialområden. Ibland har dessa forskare också byggt egna databaser som varit till stort gagn för kollegor och generationer av studenter, ett namn som Leif Johansson i Lund framstår som ett gott exempel i detta avseende.

En annan urtyp forskare är vad vi kan kalla ”antologiernas mästare”. En karikatyrbild är de två forskare, som träffas på en konferens och som upptäcker att de ser en forskningslucka på ett område som de bägge är intresserade av. Tillsammans skriver de sedan en kort introduktion över forskningsfältet. Med denna i handen skickar de sedan en inbjudan till en rad forskare i andra länder (eller kommuner eller policyområde eller något annat studieobjekt) med liknande forskningsintressen. De svar (kapitel) som kommer in ställs samman och efter en lätt redigering häftas kapitlen ihop och antologin ges ut på något villigt och gärna subventionerat förlag.

Även om dessa två urtyper finns också idag så har sätten och intensiteten i samarbeten utvecklats så att man kan börja tala om en vidareutveckling

av antologivarianten. För min egen del handlar detta om att ta steget över till nära och långvarigt (och gärna) internationellt samarbete som syftar till att utveckla begrepp och operationaliseringar och som vill använda detta för systematisk empirisk forskning, inklusive uppbyggnad av gemensamma databaser och samförfattade publikationer. Denna forskartyp och idén om nyttan av att bygga databaser verkar nu bli allt mer populär.

GODA EXEMPEL PÅ SVENSKA FORSKNINGSPROJEKT MED INTERNATIONELLA AMBITIONER

Trender är ofta svåra att tidsbestämma men jag menar att under paroller som att ”det är dags att återupprätta humanistisk forskning” och med tillväxten av postmodernism och genusanalys så kom det sista decenniet på 1900-talet och första decenniet på 2000-talet att i Sverige domineras av en skepticism mot siffror och kvantitativ analys. Skepticismen gick ut på att sådan forskning med nödvändighet är fyrkantig (positivistisk) och manlig. Idag är tonen en annan, i vart fall börjar den ändras. Allt fler inser åter att det är möjligt att kombinera studier som innehåller både intressanta observationer och analyser med data som medger systematiska jämförelser.

Bakom den nya trenden ligger några goda exempel. Medan ”antikvant”-diskursen var mer framträdande lyckades Peter Wallensteen och Bo Rothstein med sina medarbetare bygga upp internationellt kända databaser. Institutionen för freds- och konfliktforskning i Uppsala, med Peter Wallensteen i spetsen, var vad jag förstår först med att bygga en större internationell känd databas, den om ”Uppsala Conflict Data Program”. Projektet har rötter tillbaka i vart fall till mitten av 1970-talet. Bo Rothsteins storsatsning i Göteborg, ”The Quality of Government Institute (COG), är av senare datum (2004) men redan mycket uppmärksammat och prisat. Detta har inspirerat och kommer att inspirera efterföljare. Jag lyfter på hatten för dessa projekt och noterar att COG 2009 fick pris av den komparativa sektionen inom det amerikanska statsvetarförbundet för bästa dataarkiv!

Mitt eget ”Comparative Parliamentary Democracy Data Archive” (www.erdda.se) är av blygsammare omfattning och omfattar idag regeringar, koalitioner, partier och parlament i 17 västeuropeiska länder (EU 15 samt Island och Norge). Grundandet och byggandet av denna databas, som jag hoppas kunna uppdatera och utvidga till att omfatta också

Centraleuropa (inklusive Baltikum), har gett mig en del erfarenheter om internationellt forskarsamarbete och hur man bygger sådana databaser. Kanske kan några av dessa vara av intresse för de som ska ge sig i färd med att bygga databaser.

PROJEKTET COMPARATIVE PARLIAMENTARY DEMOCRACY DATA ARCHIVE

I ett kapitel 1998 kommenterade statsvetaren Peter Mair en av komparativ politikens svaga punkter så här:

[T]he actual data which are employed remain remarkably crude ... And since it is precisely this lack of solid comparative data which is encouraging the virtual fetishization of whatever indicators might be available, regardless of their potential fallibility, it must surely remain a priority for comparative research to stimulate the collection of systematically comparable data ... (Mair 1998: 327–8)

När man ser hur lättvindigt forskare ibland lånar av varandra utan gedigen kvalitetskontroll är det lätt att hålla med Peter Mair. För att motverka problemet förespråkar Mair (1998: 331) “the bringing together of more case sensitive, context-sensitive groups of studies which, through team effort, and through collaborative group effort, can genuinely advance comparative understanding ...” Jag kan bara instämma i detta och mitt sätt att arbeta har varit inspirerat av ett sådant synsätt.

En stiliserad beskrivning att mitt projekt och arbetssättet är denna. Projektet samlade forskare med förstahandskännedom om samtliga (17) länder. Också i detta projekt var första steget att skriva en uppsats som motiverade och definierade den forskning som behövde göras. Utifrån detta formulerade vi också standardiserade tabeller med tillhörande definitioner och operationaliseringar. I nästa steg samlade vi de deltagande forskarna för att de skulle presentera – i detta fall – sitt första utkast till landkapitel med tillhörande tabeller. Det visade sig då att de ursprungliga begreppen behövde utvecklas betydligt. I ett projekt som behandlade regeringskoalitioner visade det sig att det inte fanns någon entydig förståelse av vad som kunde räknas som en ny regering (och inte bara en förlängning av den förra). Inte heller tyckte man lika om när vissa regeringar skulle ha sägas ha blivit tillsatta eller ha avgått. Inte ens en företeelse som nyval var enkel eftersom det fanns olika åsikter om hur nära mandatperiodens slut som ett sådant skulle kunna hållas för att ändå räknas som ett äkta nyval

(och inte bara en mindre tidigareläggning). Det tog ytterligare revideringar och ytterligare en sammankomst innan det fanns en samsyn om sådana ändå relativt enkla spørsmål.

Även om samsyn uppnåddes så bestod den ibland snarare i att de deltagande forskarna kom överens om hur en variabel rent praktiskt faktiskt skulle operationaliseras snarare än total enighet om hur den borde operationaliseras. Följden blev en hög grad av inter-subjektivitet i de svåra bedömningar som ska göras av olika forskare i olika länder. Visserligen kan man om detta säga att höga ideal om att hitta ”rätt” definition ibland kanske fått stå tillbaka för målet att nå en fungerande definition, men hellre det än inga definitioner alls eller helt hemsnickrade sådana.

Upplevelsen gjorde mig i vart fall skeptisk till att ta den enkla vägen och använda data som finns tillgängliga utan kvalitetskontroll. Detta är ett problem som gäller all återanvändning av data, från små undersökningar till stora databaser. Ibland är det dock nödvändigt att använda data insamlade av andra. Det finns exempelvis bara ett internationellt forskningsprojekt som har samlat in valmanifest från mängder av partier i mängder av länder (manifesto-projektet). Vill man därför använda sig av jämförelser utifrån valmanifest har man som forskare därför inte mycket val. Det bästa man kan göra i sådana fall är att ta reda på de problem och de fördelar som finns med materialet från redan existerande databaser. Inte minst är det viktigt att ha kontroll på vad det är för data som faktiskt har samlats in och hur den som samlat in informationen har definierat data.

LÖNAR DET SIG ATT SAMARBETA?

Jag vill hävda att jag i det projekt som ligger till grund för ”min” databas har försökt komma nära idealet – där samarbetet omfattar forskningens alla steg från begreppsutveckling och framåt så att de variabler som finns i databasen verkligen mäter liknade och jämförbara fenomen och händelser. För att kunna samla in denna typ av data i ett projekt som exempelvis omfattar flera länder och för att kunna använda denna information på ett framgångsrikt sätt krävs samarbete. Det finns inget alternativ. Samtidigt är det faktiskt ingen lätt sak att bedriva storskaligt samarbete. Det finns avig-sidor. En sådan är att en process med strukturerat och upprepat samarbete mellan forskare tenderar att dra ut (oerhört) på tiden (Wildavsky 1986: 239). När några har möjlighet att skriva och träffas har andra intensiva undervisningsperioder. Medan vissa har goda villkor för att kunna bedriva

forskning har andra mer begränsade resurser och tillfällen. I dagens värld, där forskning ska gå fort, och "publish or perish" råder, är det inte alltid ett smart tillvägagångssätt.

Sen är det förstås också frågan om vilken uppskattning får man för forskningssamarbete och samförfattarskap? Ett kanske föga förvånade faktum är att den kan variera från sakkunnigbedömare till bedömare. Låt mig citera några exempel som rör mig själv. Ett exempel är att Torbjörn Bergman har, enligt ett sakkunnigutlåtande från 2008 som jag låter vara anonymt: "med stor skicklighet tagit plats och utvecklat ett forskningsområde kring representativ demokrati, där han är väl integrerad i de nätverk som befinner sig vid forskningsfronten". En liknande positiv bedömning att internationellt samarbete återfinns i en sakkunniggranskning från 2006: Bergmans "internationella verksamhet visar hur en svensk forskare som studerar svensk politik både kan nå en internationell publik och vetenskaplig framgång. Dessutom illustreras hans förmåga att forska effektivt och professionellt i påtagligt konkurrensinriktade miljöer."

Men att omdömen kan variera visar ett utlåtande från 2009. I och för sig innehåller det goda vitsord men dock "bör man notera en omständighet, som måhända i någon mån dämpar detta intryck. Bergman har i påfallande stor utsträckning samarbetat med medförfattare, ofta flera sådana per publikation". Detta leder samma granskare att senare dra slutsatsen att: Torbjörn Bergman "borde ha ytterligare några självständiga meriter". Även om ett tvåsiffrigt antal kollegor varit positiva till mitt eget internationella samarbete och samförfattande så finns det alltså de som inte riktigt håller med. Det må så vara, men det kan vara bra att känna till att omfattande samarbete och samförfattande inte uppskattas av alla. Detta kan gälla forskning som min, som lätt kan klassificeras som klassisk (eller traditionell) statsvetenskap. Jag tror att detta i än högre grad gäller de som samförfattar över ämnesgränser.

Dessutom finns det andra mer subtila, ibland oanade, utmaningar i stora europeiska och internationella samarbetsprojekt. Ett par tips i sammanhanget: Var exempelvis redan från början beredd på att om du lyckas skapa en fungerande grupp så kommer akademisk status/titel i det praktiska arbetet att vara av mindre betydelse och mindre känsligt än nationell identitet. För att ta några exempel: Försök undvika att uttala franska namn med engelskt uttal (eller ännu värre med amerikanskt!). Inse också att en skål i all välmening kan tyckas provokativ om den görs med öl i stället för vin i glaset. Risken finns att någon blir förnärad av detta,

exempelvis för att i forna dagar firade en ockupationsmakt en militär seger med att skåla i öl! I europeiskt samarbete visar det sig finnas sekler av oförrätter och trakasserier som fortfarande lever kvar.

Nåväl, vissa sakkunniga och en rad sociala tabun till trots, så är samarbete ett utomordentligt roligt och stimulerande sätt att bedriva forskning på. Det är också ibland det enda sättet att verkligen lyckas prestera forskning av mycket högt kvalitet. Som i all bra komparativ forskning ger samarbetet en fördjupad förståelse av politik i andra sammanhang och kontexter. Det ger också en fördjupad förståelse av det system som man själv lever och verkar i. Bokförlag brukar också uppskatta att det finns medarbetare från flera länder i en och samma publikation. Jag tror därför att vi kommer att få se flera samarbeten – inte bara över ämnesgränser utan också över landsgränser.

OM BESTÄNDIGHET

När Statsvetenskapliga förbundet nu firar 40 år är en intressant fråga: vilka forskningsbidrag från den tiden, början på 1970-talet, känns fortfarande aktuella och relevanta? Låt mig hålla mig till komparativ politik. Jag vill hävda att det över tid har visat sig att vissa verk från 40 år sedan är mer bestående än andra. Jag tänker särskilt på minst tre publikationer från början av 1970-talet som behåller sin aktualitet än idag (det finns säkert fler). En är boken *The Logic of Comparative Social Inquiry*, av Przeworski & Tuene (1970), och två är artiklar – en av Lijphart (1971), ”Comparative Politics and the Comparative Method” och den andra av Satrori (1970), ”Concept Misformation in Comparative Politics”.

Det är klart att mycket vatten har runnit under broarna och att samtliga tre publikationer har kritiserats och att argument förfinats sedan dess. Men frågorna om vilken forskningsdesign som är att föredra, om relationen mellan jämförelse och fall och om vad begrepp betyder i olika kontexter, de frågorna är lika levande idag. Det vet inte minst varje universitetslärare som sett studenter brottas med frågan om de har en ”mest olika” eller ”mest lika” design i sina komparativa fallstudier.

Nu som för 40 år sedan finns det inom statsvetenskapen modeord och nya trender – europeisering, governance, integration, transnationalitet, och postmodernism är några exempel från senare år. Det är bra på många sätt, men kan också ge en känsla av forskningens ökade flyktighet.

Vilka av dagens begrepp och artiklar är efemära och vilka kan tänkas bestå och kännas aktuella när (och om) statsvetenskapliga förbundet firar nästa 40 år? Frågan må vara lätt att ställa, men desto svårare att svara på. Spekulationer är dock givetvis tillåtna, och även roliga att göra, så låt mig göra det vad gäller samförfattande och byggandet av stora databaser. Är dessa här för att stanna eller är detta övergående trender?

Mitt svar blir att dessa trender är här för att stanna. Om 40 år är det mer och inte mindre intensivt samarbete. Mairs (1998) utmaning kommer att bestå och därför kommer ambitiösa forskare att fortsätta satsa på ett brett och intensivt samarbete för att kunna driva forskning framåt. Insikten att databaser av hög kvalitet är ovärderliga för systematisk empirisk forskning kommer också att bestå.

Det finns även tecken på att vi i svensk statsvetenskap snart kommer att bredda vår syn på vad som kan ingå i sådana databaser. En trend som kommer är att fler humanistiskt och kvalitativt inriktad forskare inser nyttan av databaser, inte minst när de ser de framgångar som de som sammanställer databaser har hos kollegor och finansiärer. I takt med detta tror jag att nästa trend från Amerika också den återfinns i samma temanummer av *Political Science and Politics* (2010). Detta handlar om att bygga databaser för kvalitativa data för att också andra forskare ska ha kunna nytta av ett insamlat material. "Qualitative data archiving empowers scholars to store, access and download electronic qualitative data of all types. These include, for example, interview tapes, text files (transcripts from interviews, focus groups, and oral histories; case notes; meeting minutes; research diaries), scans of newspaper articles, images of official documents, and photographic, audio and video materials" (Elman m. fl. 2010: 23). Här kan alltså dagböcker, nedteckningar från vittnesseminarier och annat källmaterial samlas för tolkning.

Vad jag vet så finns det inom svensk statsvetenskap idag inte något större dataarkiv av denna typ som är kopplat till ett pågående forskningsprojekt. Men jag tror att detta närmast är en tidsfråga. Den (påstådda?) konflikt mellan att förstå och förklara som ibland framhävs kanske gör att detta kommer att handla om att utveckla alternativa databaser som vänder sig bort från variabeltänkande och bygger på förnekande av generaliseringar. Men kanske finns det här utrymme för samarbete mellan kvalitativt och kvantitativt inriktade forskare? I förlängningen kanske man kan tänka sig stora databaser som kombinerar kvantitativa och kvalitativa data, och att vi i så måtto idkar "tvärvetenskap" även inom ämnet?

Fast, vem vet, spänningen mellan det som ytterst förenklat är känt som kvalitativt kontra kvantitativt kanske också finns kvar om 40 år?

Om jag har rätt i att internationellt samarbete och samförfattarskap kommer att bestå och öka bör vi i alla fall på allvar diskutera frågorna jag inledde med. Hur ska vi bli bättre på att värdera samarbeten inom forskning och författande? Vad kännetecknar bra sådan forskning?

Referenser

ELMAN, COLIN, KAPISZEWSKI, DIANA & VINUELA, LOREN, 2010. "Qualitative Data Archiving: Rewards and Challenges", *Political Science and Politics* 34(1), s 23-27.

LIJPHART, AREND, 1971. "Comparative Politics and the Comparative Method", *American Political Science Review* 65(3), s 682-693.

MAIR, PETER, 1998. "Comparative Politics: An Overview", s 309-335 i Gooding, Robert E. & Klingemann, Hans-Dieter (red), *A New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press.

MCDERMOTT, ROSE & HATEMI, PETER K, 2010. "Emerging Models of Collaboration in Political Science: Changes, Benefits, and Challenges", *Political Science and Politics* 34(1), s 49-58.

PRZEWORSKI, ADAM & TEUNE, HENRY, 1970. *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: John Wiley & Sons.

SARTORI, GIOVANNI, 1970. "Concept Misformation in Comparative Politics", *American Political Science Review* 64(4), s 1033-1053.

WILDAVSKY, AARON, 1986. "On Collaboration", *PS* 19(2), s 237-248.

Deltagare på tre internationella nivåer

Olof Ruin

Statsvetenskapliga Förbundet är anslutet till tre organisationer som på var sin nivå av världssamfundet täcker ämnet statsvetenskap i alla dess delar på samma sätt som vårt förbund gör för Sveriges del. En nivå är den nordiska. Ett nordiskt statsvetenskapligt förbund (Nordic Political Science Association) bildades 1975. Nästa nivå är den europeiska med European Consortium for Political Research (ECPR) som hade bildats fem år tidigare. En tredje nivå slutligen är den globala med International Political Science Association (IPSA) bildat redan 1949. Min avsikt med denna uppsats är inte att försöka skildra utvecklingen av vårt förbunds relationer till dessa tre organisationer utan jag har valt ett mera självbiografiskt betraktelsesätt och begränsar mig till minnen av egen aktivitet på de tre nivåerna.

NORDEN

Under den första efterkrigstiden upplevde jag att svensk statsvetenskaps kontakter med världen utanför oss framförallt begränsade sig till det övriga Norden. Samtidigt gjorde dessa kontakter många av oss medvetna om att ämnet i Sverige präglades av större inåtvändhet än det tycktes göra i några av våra grannländer. Detta hängde förmodligen samman med att statsvetenskapen hos oss hade lång tradition som självständig disciplin medan det vetenskapliga studiet av politik mera nyligen kommit att etableras vid några av våra grannländers universitet. Därför kände man kanske där ett större behov av impulser utifrån den övriga världen än i Sverige. Indirekt bidrog denna större utåtvändhet hos en del nordiska kolleger också till att öka vår förtroenhet med statsvetenskapen utanför Norden.

De samnordiska aktiviteterna inom ämnet tog sig olika former under åren fram till 1975 när det som sagt bildades ett gemensamt nordiskt förbund. Själv kom jag inte att bli särskilt aktiv i det men under åren dessförinnan fick jag en ganska god insyn i det som skedde på nordisk nivå. Min minnesbild är känsla av stark professionell gemenskap. Man kände väl till kolleger i de andra nordiska länderna, man träffades i olika konstellationer och på olika regelbundet återkommande konferenser, man

talade i dessa sammanhang i regel också sitt eget språk. Att förstå danska framstod inte, om jag får uttrycka mig litet tillspetsat, så svårt som det nu förefaller göra för många i en yngre generation och därtill kom att flera centrala finskspråkiga statsvetare väl behärskade svenska. Man behövde inte tillgripa engelskan som sitt kommunikationsmedel vilket i sin tur befordrade en känsla av speciell gemenskap.

Central i dessa relationer var norrmannen Stein Rokkan, professor i sociologi och jämförande politik i Bergen. Han var under 1960- och 70- talen den utan tvekan mest kände nordiske statsvetaren i världen med en intensiv bredd i sin forskning. Han hade hemhörighet både i politisk filosofi och modern samhällsvetenskaplig teknik, han rörde sig över olika sekler och territorier, han var både makro- och mikroinriktad i sina analyser och han var framförallt starkt komparativ i sin forskning. Han hade också en speciell känsla för Sverige och dök ofta upp i Stockholm, stor och tung och litet ovårdad, med en fickalmanacka som var oformligt tjock med adresser, vilka han gärna delade med sig av, till statsvetare över hela världen. Två sekreterare hemma i Bergen sände också på begäran ut kopior av intressanta papers som ständigt strömmade in till honom. Själv född på Lofoten framstod han som ”kosmopoliten från periferin”. Ute i Europa förde han, fick jag småningom lära mig, obehindrat diskussioner på engelska, franska eller tyska med statsvetarkolleger eller med hovmästare när det gällde val av viner eller patéer på restauranter som vi besökte.¹

ECPR

Stein Rokkan tog tillsammans med Jean Blondel vid University of Essex och Serge Hurtig, som i sju år varit sekreterare för IPSA, initiativ till det som blev ECPR. Man ville befordra komparativ forskning på europeisk nivå samtidigt som man också upplevde att statsvetenskapen generellt sett hade lägre standard i Europa än i USA. Man fick ekonomiskt stöd från Ford Foundation. Det konstituerande mötet skedde i New York i maj 1970 och den första stora ECPR-konferensen i Europa ägde rum i München samma år. Stein Rokkan valdes till första ordförande i styrelsen och en av dem som tidigt engagerade sig i projektet var Jörgen Westerståhl från Sverige. Att alla Sveriges statsvetenskapliga institutioner omgående anslöt sig till denna nya tvärnationella sammanslutning berodde inte minst på det förtroende man hyste för dessa två.

Mitt eget direkta engagemang i ECPR började med att jag vid en storkonferens i Mannheim 1973 utsågs till medlem av den nämnd inom organisationen som hade till uppgift att administrera olika ”workshops”; utnämningen presenterades som en kompensation för att ingen svensk blivit invald i styrelsen (The Executive Committee) för dess andra mandatperiod. Under de två följande treåriga mandatperioderna – under åren 1976–82 – blev det så min tur att sitta i denna styrelse. Jag fick under dessa år en god insyn i allt som blev igångsatt och utvecklat under ECPR:s första decennium. Över 80 statsvetenskapliga institutioner i Europa hade anslutit sig till organisationen. Man hade startat tidskriften *European Journal of Political Research*; man ordnade varje sommar en kurs i samhällsvetenskaplig teknik vid University of Essex i Colchester där sekretariatet var förlagt; man tog initiativ till komparativ forskning och publicerade böcker; man etablerade en ”data information service”. Framförallt kallade man varje år samman europeiska statsvetare till en storkonferens, en ”joint sessions”. Dessa konferenser brukade mot slutet av min tid i styrelsen ha över 300 deltagare anmälda och ett tjugotal olika arbetsgrupper upprättade.

Samtidigt som ECPR:s första decennium på detta sätt framstod som framgångsrikt fanns det, kom jag småningom att märka, också en del obalanser och spänningar i verksamheten även om dessa var mycket mindre än de jag senare skulle uppleva inom IPSA. En obalans hade regional karaktär. Organisationen dominerades till en början av statsvetare från Nordeuropa, England, Tyskland och Nederländerna medan Frankrike var sämre företrätt och många sydeuropeiska institutioner överhuvud inte alls ansökt om medlemskap. Stora ansträngningar gjordes att bredda detta medlemskap, men samtidigt fanns också oro för att inmarschen av sydeuropeiska statsvetare med ofta mindre professionell kompetens kunde komma att sänka kvaliteten i organisationens verksamhet. En annan spänning inom ECPR, som ibland också kunde märkas, var mellan dem som företrädde stora respektive små länder liksom mellan dem som inte ville hålla sig enbart till engelska utan även använda franska eller tyska. Vi från små språkområden blev lätt irriterade över detta och menade att bara ett av de stora europeiska språken borde utnyttjas i våra diskussioner. Slutligen uttrycktes ibland också besvikelse över att några prestigiosa universitetsmiljöer – Oxford var en sådan – visade sig vara tämligen ointresserade av ECPR liksom att några enskilda välkända europeiska statsvetare höll sig borta från organisationen. De hade sina egna internationella nätverk.

Det skämtades ofta under min tid i ECPR:s styrelse att organisationen var styrd av ett antal oligarker. Stein Rokkan hade uppenbarligen varit en av dem men han drog sig småningom tillbaka och dog sommaren 1979. En annan var Jean Blondel som fungerade som en verkställande direktör till dess att engelsmannen Ian Budge tog över. Blondel förenade i sin person kultur och temperament präglade av Frankrike och en forskningssyn präglad av anglosaxisk samhällsvetenskap. Holländaren Hans Daalder var partiforskaren som yttrade sig klokt och med förtjusning talade sin perfekta engelska. Tysken Rudolf Wildenman hade skapat en framgångsrik samhällsvetenskaplig institution i Mannheim. Han var tämligen skral som ordförande för ECPR men hade samtidigt den stora fördelen att ha goda relationer till Volkswagen-stiftelsen som trätt in som viktig finansör av vår verksamhet. Dessa oligarker var duktiga på många sätt men ibland kunde jag ändå bli trött på deras later och brist på elementär sammanträdesteknik.

Mitt eget ansvarsområde under min styrelsetid inom ECPR var att samordna de olika forskar- och arbetsgrupperna inom organisationen och komma med förslag till nya. Jag vill till slut bara nämna ett initiativ som jag tog vid storkonferensen i Berlin 1977 och som jag är litet stolt över. Det rörde genusinriktad forskning. En arbetsgrupp kallades samman som skulle syssla med kvinnors ställning i politiken, ett ämnesområde inom statsvetenskapen som vid denna tid föreföll försummat. Flera av de forskare som möttes inom ramen för denna arbetsgrupp fortsatte att samarbeta även efter Berlinkonferensens slut. Samarbetet ledde bland annat till publiceringen ett knappt decennium senare av boken *Unfinished Democracy. Women in Nordic Politics* med Elsa Haavio-Mannila, Drude Dahlerup, Maud Eduards och andra som utgivare.²

IPSA

Under tiden 1982–88 – d.v.s. under två mandatperioder – var jag på uppdrag av Nordiska Förbundet ledamot av IPSA:s styrelse (The Executive Committee). En rotationsprincip tillämpades mellan de nordiska länderna och under dessa år var det alltså Sveriges tur att företräda dem i statsvetenskapens globala sammanslutning. Före mig hade Elis Håstad, Gunnar Heckscher och Jörgen Westerståhl haft detta uppdrag och efter mig kom Daniel Tarschys att under detta sekel inneha det i sex år.

IPSA:s verksamhet, som alltså hade pågått i över trettio år när jag inträdde i styrelsen, var mindre mångfacetterad än ECPR:s. En uppgift,

kanske den viktigaste, var att vart tredje år anordna en kongress med möjlighet för statsvetare från hela världen att mötas socialt och att delta i olika diskussioner. Kongresserna anordnades under min tid i ledningen i Rio de Janeiro 1982, i Paris 1985 och i Washington, D. C. 1988. En annan uppgift för IPSA var att godkänna bildandet av olika världsomspännande forskargrupper. Man gjorde därvidlag en skillnad mellan "study groups" och "research committees"; de förra fick maximalt existera i sex år och därefter antingen avvecklas eller omvandlas till en regelrätt "research committee". Initiativet till dessa olika grupper kom nästan alltid från statsvetare ute på fältet och grupperna förutsattes vara aktiva inte bara i anknytning till de vart tredje år återkommande kongresserna utan även under tiden däremellan. En tredje uppgift slutligen hade sedan länge varit att utge publikationen *The International Political Science Abstracts* som erbjöd sammandrag från ett stort antal statsvetenskapliga tidskrifter. År 1980 startades IPSA:s egen tidskrift som gavs namnet *International Political Science Review*.

IPSA:s styrelse valdes av ett råd, The council, som omfattade företrädare för alla de anslutna organisationerna. Omsättningen inom själva styrelsen var snabb. Mandatperioden för den som valdes till ordföranden var inte längre än tre år; vederbörande satt dock i regel kvar i styrelsen i ytterligare tre år. En långliggare tycktes ändå den sovjetiske representanten Georgii Shakhnazarov vara; han hade suttit i styrelsen i redan sex år när jag inträdde i den och han kom att förbli kollega till mig under hela min tid. Den jämförelsevis snabba omsättningen av ledamöter hade som följd att många inom styrelsen var ganska okunniga om ställningstaganden och överväganden som tidigare gjorts liksom om IPSA:s verksamhet överhuvud taget. Kontinuiteten representerades under min tid i stället av generalsekretären John Trent från Kanada. Han hade tillträtt 1976 och kom att fungera i denna befattning i sammanlagt tolv år.

Spänningarna inom en världsomspännande organisation som IPSA var naturligt nog större än de jag hade upplevt i en regionalt avgränsad organisation som ECPR.

Min första erfarenhet av en spänning hade jag fått redan före mitt inträde i själva styrelsen. Sommaren 1976 hade Pär-Erik Back och jag, på uppdrag av Statsvetenskapliga Förbundet, haft att företräda Sverige i IPSA:s råd. Vid detta möte valdes den välkände och tämligen självupptagne amerikanske statsvetaren Karl Deutsch till ny ordförande. Han uttryckte, efter det att han blivit vald, öppet oro för att IPSA:s anseende som

professionell organisation skulle hotas om man vid sin sammansättning av styrelsen alltför mycket skulle tänka bara på rättvis fördelning mellan olika länder och regioner. God statsvetenskap fanns enligt hans mening i huvudsak bara i Nordamerika och Västeuropa. Han föreslog därför att han själv skulle få rätt att komplettera styrelsen med tre välkända statsvetare i avsikt att upprätthålla god professionell standard i ledningen av IPSA. De tre personer han tänkte sig var Erik Allardt från Finland, Arend Lijphardt från Nederländerna samt Richard Rose från Storbritannien. Alla tre var i och för sig väl meriterade, men själva förslaget att ägna sig åt denna typ av särbehandling i en organisation, som skulle vara världsomfattande, väckte berättigat ogillande. Förslaget avlogs.

Deutschs oro för professionell urholkning av IPSA var inte minst riktad mot en växande inmarsch av statsvetare från den s.k. tredje världen. Det ironiska var att IPSA sex år senare kom att hålla sin kongress just på södra halvklotet, alltså i Rio de Janeiro. Organisationens nye ordförande, den stormrike brasilianaren Candido Mendes, försummade inte heller att framhålla det djupt symboliska i den plats där vi hade vår kongress. En speciell IPSA-flagga i grönt och blått hade skapats; det gröna förklarades vara u-ländernas färg och det blå markerade ” den himmel som välver sig över oss alla”. Vi fick höra en mångmiljonär tala för den fattiga tredje världen och berätta för oss statsvetare från den s.k. rika världen att nu tar en tidigare förtrampad och försummad del av ämnet över. Jag kan inte låta bli återge ett utdrag från min dagbok om den kongressmiljö som vi några dagar varit inneslutna i:

Konferensen ägde rum i en skyskrapa i Rios centrum som Candido Mendes äger. Den hade gjorts i ordning i stort sett för denna konferens; många rum var ännu ofärdiga. Han äger latifundior. Hans farfarsfar stod staty nära skyskrapan och uppe på 43:de våningen där vi hade vårt council-sammanträde och såg ut över hela Rio, hade han hunnit hänga upp släktporträtt från 1830-talet på de nakna väggarna under de knappt inskruvade taklamporna. Han äger hotellkedjor. Han äger ett företag som producerar grammfonskivor; på en av luncherna hade en grammfonskiva lagts ut som gåva på varje stol. Den stora avskedsfesten för kongressens drygt 1 000 deltagare hölls på yacht-klubb där han visst också var en av ägarna. Vi strömmade in på plastmattor av gräs, en tältduk, fastknuten vid palmer, var spänd över oss och ett hundratal småbord var uppställda kring en stor swimmingpool med ett speciellt hedersbord för Candido. Gäster strömmade till, fick drinkar och skövlade fruktuppsättningar. Candido, som var värd, anlände själv först vid elvatiden. Då dukades salladerna fram och en stund senare dansade en Riokarneval i miniatyr in: vackra

ljusbruna halvnegresser, steppande män och kvinnor i djärva, våldsamma och omfångsrika paljetterade dräkter med långa släp i grönt, rött, gult etc. Sambatoner dunkade en timme, alla dansade vid kanterna av den stora bassängen. Professorerna var omtumlade av samba och exotiska söta drinkar och en varm tropisk himmel.

Karl Deutschs oro för utvecklingen inom IPSA kom väl inte att besannas lika litet som Candido Mendes föreställning om en annorlunda balans mellan i- och u-värld. Problemet förblev ändå levande. Det gällde ständigt att finna en rimlig balans mellan en önskan att befordra ämnets utveckling i tredje världen och ändå se till att statsvetare i disciplinens gamla kärnområden inte drog sig undan världsorganisationen i känsla av professionell försämring som följd av medlemskårens breddning.

En benägenhet att hålla sig utanför IPSA kunde ibland märkas inom amerikansk statsvetenskap. Man var ”sig selv nok”. Det skall dock tilläggas att American Political Science Association lade ner ett stort arbete som organisatör av världskongressen i Washington D.C. 1988. Samtidigt höll APSA en egen kongress i staden. Stämningen på de två olika hotell, där respektive organisation sammanträdde, var ändå ganska olik. På Sheraton, där IPSA möttes, var det lugnare med diskussioner som täckte breda områden medan stämningen på Hilton, som härbärgerade APSA, föreföll mera intensiv. Där trängdes många unga jobbhungriga i korridorerna och där fördes många professionellt imponerande diskussioner samtidigt som de ofta kunde beröra ganska begränsade områden och ha en ganska etnocentrisk karaktär.

En konkret erfarenhet av spänningar av regional art inom IPSA hade jag för övrigt själv haft fyra år före denna kongress. Det gällde att i april 1984 välja ny ordförande efter Klaus von Beyme från Tyskland, som hade verkat som IPSA:s ordförande efter Candido Mendes. Flera europeiska statsvetare var uppställda på förslag till posten, men även en japan, nämligen Kinhede Mushakoji som var vice rektor för FN-universitetet i Tokyo. Diskussionen inleddes med att jag tog mig för att plädера för japanen. I den situation som rådde, när alla de föreslagna framstod som väl meriterade, tedde sig enligt mitt sätt att se en rotation mellan världsdelar som ett värde i sig. Instämmanden följde från företrädare för Afrika, Asien och Latinamerika. Några av européerna i kretsen antydde ändå att jag med min plädering förrått den region som jag själv tillhörde. Kanske motsvarade mitt beteende, tänkte jag på efteråt, sättet på vilket många svenskar brukade uppträda i globala sammanhang vid denna tid. Kinhede Mushakoji blev vald till ny ordförande.

En annan typ av spänningar som kunde uppstå inom IPSA hade klar politisk karaktär. Dessa skall ha varit mycket påtagliga under efterkrigstidens första decennier och speglade då de motsättningar som rådde mellan väst och öst inom världspolitiken. Ett eko av dem hade nått mig redan under mina studentår när IPSA 1955 förlade sin tredje världskongress till Stockholm. Herbert Tingsten, nu mindre som professor i statskunskap och mer som stridbar chefredaktör för DN, ogillade djupt att företrädare för Sovjetunionen överhuvud fick närvara och yttra sig vid en vetenskaplig kongress som hölls i Sverige. Drygt tjugo år senare bestämde sig IPSA för att ytterligare och uttryckligen överskrida den järnridån, som länge delat världen. Man lät sin kongress 1979 äga rum i själva Moskva. Beslutet, som togs före min tid i styrelsen, skall dock ha väckt visst motstånd. En del amerikanska statsvetare skall också ha uteblivit och i Moskva skall förvåning ha uttryckts över alla paneldiskussioner som ordnades kring Lenins tänkande. Men ingen nationell organisation bojkottade ändå denna kongress och någon censur utövades inte heller över det tusental av uppsatser som strömmade in.

Min egen erfarenhet av väst-östbaserade spänningar inom IPSA blev inte stora eftersom de i huvudsak klingat av när jag själv drogs in i organisationens verksamhet. Men att de ändå existerade märkte jag redan när jag deltog i rådmötet 1976. Karl Deutsch föreslog, efter att han valts till ordförande, att en lista till förmån för val av en israelisk representant i styrelsen skulle få tas upp till behandling fastän den kommit in för sent. Den ryska delegationen markerade klar irritation, understödd av andra, över detta försök till avsteg från gällande regler. Och ännu åtta år senare, trots ett ytterligare förändrat världspolitiskt läge, märktes en väst-öst typ av spänning när en ny ordförande för IPSA skulle väljas efter Klaus von Beyme. En av de européer som var uppställda på förslag var polacken Jerzy Wiatr, som en tid suttit i styrelsen. Den ryska delegationen förklarade prompt att han var oacceptabel eftersom han var ”revisionist”.

Två gånger under min tid i ledningen för IPSA sammanträdde för övrigt styrelsen på orter som varit en del av det gamla sovjetväldet. I mars 1985 möttes vi i Zagreb och blev fortfarande undervisade, ofta med tolkning från kroatiska, om allt det märkliga som Tito gjort för denna region. Våren 1988 träffades vi i Moskva på inbjudan av vår vice president Sasnazarow som påstods stå Gorbatsjov nära. Han själv och två andra tillkallade forskare talade om situationen i det ryska samhället och om de politiska och ekonomiska reformer som övervägdes i syfte att uppnå mer demokrati. Ändå återropades Lenin ofta och man sade sig också vilja återgå till den anda som rätt

under hans tid. Ej heller räknade man med att andra partier än det kommunistiska skulle komma att bli accepterade även om möjlighet skulle kunna erbjudas att välja mellan olika kandidater inom detta enda parti. Beskeden noterades med förvåning av några av oss andra inom IPSA:s styrelse.

Några gånger märktes också spänningar av politisk art som inte var direkt kopplade till efterkrigstidens motsättningar mellan väst och öst. I samband med att en representant för Kina blev invald i styrelsen markerade statsvetare från Taiwan upprördhet. Man ogillade inte bara att det egna landet hade förbigåtts utan även att den nyinvalde kinesen uppfattades företräda hela Kina medan de från Taiwan sadet representera bara den egna ön. I samband med en diskussion om bildande av ett förbund av arabiska statsvetare inom IPSA yrkade några araber på att det i ett sådant förbunds stadgar också skulle finnas med en formulering om ”kamp mot sionismen”. IPSA:s styrelse var helt enig om att inte acceptera en medlemsorganisation med en sådan allmänpolitisk målsättning i sina stadgar.

Spänningar som skulle ha bottnat i statsvetenskapliga miljöers olika storlek, oavsett region och politisk inriktning, upplevde jag egentligen inte under min tid i IPSA. En tillstymmelse till en sådan, som direkt berörde mig själv, märktes kanske ändå när vi hade att utse ny ordförande efter Kinhede Mushakoje. Tre kandidater var föreslagna: Seymour Martin Lipset från USA, Gulliermo O'Donnell från Argentina och jag själv från Sverige. I den första omgången slogs Lipset ut och i den andra Olof Ruin. Lipset uttryckte efteråt i ett privat samtal förvåning över resultatet och betonade att han hade uppfattat sig som huvudkandidat i och med att han representerade den största statsvetenskapliga gemenskapen i världen. Naturligtvis kan hans reaktion, oavsett denna amerikanska bakgrund, också ha bottnat i känsla av att han var den professionellt främste av de tre uppställda kandidaterna. Och hade han en sådan känsla var den väl inte helt obefogad!

Det återstår för mig att också säga något om det ansvarsområde som var mitt inom IPSA. Under min första treårsperiod i styrelsen var jag ledamot av det utskott som hade att administrera mångfalden av forskargrupper; under min andra period fungerade jag som utskottets ordförande. Det fanns vid mitt avsked från styrelsen 16 ”study groups” och 29 ”research committees” i arbete. Denna mångfald täckte de flesta forskningsområden som vid denna tid framstod som aktuella inom statsvetenskapen. Nu framstår en del av dessa områden redan som mindre angelägna medan andra tvärtom kommit att tilldra sig mer uppmärksamhet. Jag tänker i detta avseende särskilt på en forskningsgrupp som definierade sitt område

som studiet av ”regeringsmakten organisation”, av det som ofta kallades *Governance*. Den utmärkta tidskrift, som också bär detta namn och som har svenska statsvetare i sin redaktionskommitté, räknar just sin upprinnelse till denna grupp. Den leddes under min tid av Colin Campbell vid Georgetown University och av den av svensk politik intresserade Guy Peters vid University of Pittsburg.³

EN AVSLUTANDE REFLEXION

ECPR framstår väl i dag som den för svensk statsvetenskap viktigaste av tre organisationer, verkande på var sin internationella nivå, som jag för egen del fått möta. Detta är naturligt och riktigt. Men samtidigt vill jag ändå avsluta denna återblick med att uttrycka ett vemod, såsom jag redan gjorde i början av dessa erinringar, över att det enbart nordiska i statsvetenskapligt samarbete i hög grad förefaller ha minskat i betydelse. Detta är självfallet igenting unikt för statsvetenskapen utan gäller även andra universitetsämnen liksom framförallt politiken generellt. Vidare vill jag uttrycka oro för att det vetenskapliga språk som vi numera använder i svensk statsvetenskap, också i någon mån påskyndat av vårt ECPR-medlemskap, i så hög grad blivit enbart engelska. Vi skall självfallet i stor utsträckning publicera oss på detta språk men vi får samtidigt inte försumma vårt eget. Helt befängt kan det också bli när man i rent interna sammanhang – såsom i meddelanden eller seminariediskussioner – börjar använda sig av engelska. Vi har också ett ansvar för att upprätthålla svenskan som ett forskningsspråk och vi har framförallt som statsvetare en skyldighet att kunna förmedla våra forskningsresultat till samhället på ett språk som de flesta medborgare i landet väl förstår.

Noter

- 1 Om Stein Rokkan se t.ex. *Stein Rokkan – Statesman of the Social Sciences*, ISSC World Social Science Forum, Bergen, 2009.
- 2 Om ECPR se Newton, K. & Boncourt, T., 2010. *The ECPR's First Forty Years 1970–2010*. Colchester: ECPR Press.
- 3 Om IPSA se Boncourt, T., 2009. *A History of the International Political Science Association*. Québec: The International Political Science Association.

Skytteanska priset

Att belöna de viktigaste bidragen till ämnets utveckling¹

Leif Lewin

I vetenskapens värld är endast det bästa gott nog. Inom känslolivet kan engagemanget variera. I politiken är omdömet mer eller mindre säkert. Men när det gäller vetenskap duger inga andrahandsalternativ. Därför bör den som söker kunskap uteslutande vända sig till de bästa universiteten i Europa. Det är meningslöst att söka sig till andra kunskapskällor, för där är vattnet grumligt och sikten skymd.

Så resonerade Johan Skytte, riksrådet, universitetskanslern och kronprins Gustav Aldofs lärare – en man på höjden av sin tids bildning, inhämtad vid ledande kontinentala universitet. På modernt språk skulle man säga att Skytte med dessa ord manade sina lärjungar att söka sig till forskningsfronten, något annat i form av halvsanningar eller gårdagssanningar eller så kallad ”kompetensuppehållande forskning” duger inte. Det enda ord som behöver bytas ut i hans deklaration för att passa dagens forskningsdebatt är ”Europa”. På 1500- och 1600-talen var denna kontinent den enda som kom ifråga. Idag skulle vi säga att man bör söka sig till de bästa universiteten i världen.

På samma sätt skrev Skytte också i instruktionen till innehavaren av den professur i vältalighet och statskunskap, som han år 1622 donerade till Uppsala universitet som ett led i den utbildningspolitiska uppbyggnaden av det land som höll på att bli en stormakt. Och han nöjde sig inte med tomma ord. Från donationen anvisade han särskilda medel för att göra det möjligt för professor skytteanus att genom resor och andra kontakter uppehålla förbindelsen med de främsta europeiska kollegerna.

Inom skytteanska stiftelsen tyckte vi därför att vi handlade i Skyttes anda, när vi 1994 inrättade ett årligt pris för att belöna de internationellt viktigaste bidragen till ämnets utveckling. Åttioatalet var ett gott årtionde för alla kapitalister, även för skytteanska stiftelsen, och jag funderade länge över vad som kunde vara det mest ansvarsfulla sättet att använda den hastigt växande avkastningen av Skyttes gamla gårdar och skogar, sedan

professorns rese-och kontaktbehov mer än väl tillgodosetts. Jag ska inte förneka inspirationen från Nobelprisen. Sedan 1983 var jag ledamot av Vetenskapsakademien, närmare bestämt av den klass som hade hand om ekonomipriset, och möjligheten att inrätta ett motsvarande statsvetenskapligt pris, fast naturligtvis i mindre skala, hade börjat leka mig i hågen. Under de monotona kroppsövningar som bäst befrämjar det kreativa tänkandet såsom dammsugning och jogging började planerna få konkretion, varefter jag med välbehag sjönk ned i bubbelbadet för den tankelek som är den mest njutbara för en professor: att rangordna sina kolleger för det kommande priset.

På uppmaning lämnar jag här en kortfattad beskrivning av de fjorton pristagare jag hade ansvar för fram till min emeritering, varefter jag gör några reflektioner om vad som kom att bli avgörande för prisets anseende. Jag avslutar med en förteckning över pristagarnas viktigaste arbeten. I en tid av propaganda för artiklar istället för böcker är det en glädje för mig att fästa uppmärksamheten på dessa 24 böcker, som sålunda enligt min uppfattning är de bästa vi har i modern statskunskap.

Den förste pristagaren blev *Robert Dahl*, oomstridd nestor i vårt ämne. Demokrati, utvecklar Dahl efter Weber och Schumpeter, är inte en styrelse av folket i stället för av en elit utan en styrelse varigenom många eliter tävlar med varandra om folkets röster. I sin forskning visar Dahl också hur fruktbar empirisk, positivistisk forskning kan vara för politisk teori, även för normativ politisk teori. Visst är det sant att det finns en maktelit i samhället, svarar Dahl sina kritiker. Men om den är enad eller splittrad eller i vilken utsträckning dess resurser är politiskt användbara och framgångsrika kan bara avgöras genom empiriska undersökningar.

Kanske föreföll det fantasilöst att utse Dahls efterträdare på lärostolen i Yale *Juan Linz* till den andre pristagaren. Ett skäl var den överväldigande nominering han fick. Linz är en älskad handledare som har supporters runt om i världen. Med Linz och hans spanska erfarenheter av fascismen förflyttar vi oss från den äppelkindade Dahl med hans ljusa tro på demokratins möjligheter till det auktoritära hotet mot folkstyrelsen. I min artikel i *Svenska Dagbladet*, där alla pristagare presenterats, skrev jag att om "Dahl är statsvetenskapens Mozart med varje ton fylld av renhet och klarhet och varje komposition lättillgänglig och balanserad, framstår Linz snarare som vår tids Wagner med allkonstverket som ideal, mäktigt och stundom disharmonisk men uppfordrande genom ett ständigt närvarande, ödesmättat basackord".

Den tredje pristagaren blev *Arend Lijphart*, ännu en invandrare till USA med europeiska erfarenheter av betydelse för hans samhällsåskådning. Det Lijphart förde med sig i bagaget var "samarbetsdemokratien". Världen såg inte ut som de amerikanska läroböckerna lärde ut – och genom vårt beroende av det stora landet i Väst numera även de europeiska läroböckerna; makten var inte uppdelad i en styrande majoritet och en opponerande minoritet. Istället samarbetar olika eliter med varandra, vilket för Lijphart inte bara var en bättre förklaring till hur det såg ut i världen än den "majoritetsdemokratiska" modellen utan också ett normativt ideal. Med hänsyn till de svaga i samhället var samarbetsdemokratien till sina konsekvenser en mera mänsklig demokratiform.

Skytteanska priset skall delas ut till den forskare som enligt stiftelsens mening lämnat det viktigaste bidraget till ämnets utveckling, oberoende av subdisciplin. För mig var det därför viktigt att tidigt uppmärksamma forskare inom internationell politik, eftersom denna specialitet ibland ansåg sig förbisedd och till och med på sina håll ville bryta sig ut ur ämnet. Men politik är ett enhetligt begrepp. I princip är det samma sorts verksamhet man bedriver när man voterar i FN eller bygger koalitioner i en kommun. Det är givande att jämföra olika nivåer. 1998 föll valet av pristagare på *Alexander George*, numera avliden, för hans betydelsefulla analyser av den utrikespolitiska beslutsprocessen, inte minst hans uppmärksammade och omstridda psykologiska studie av president Wilson. Georges namn är också förknippat med statsvetenskaplig metod och smyckas med sådana begrepp som "path dependence" och "focused structured comparison", varigenom mången doktorand funnit en tillflykt undan de arbetskrävande, stora datamängderna och den avancerad statistisk analysen enligt principen att man kan tillåta sig bara ett fåtal observationer, om man har en tillräckligt stark teori.

Följande år var det dags för den första kvinnan, *Elinor Ostrom*. Jag argumenterade för henne med särskilt engagemang, då hennes forskning om rationalistisk politik står så nära det forskningsprogram vi själva bedrev i Uppsala (hennes viktigaste arbete publicerades faktiskt i samma skriftserie som min egen bok om ideologi och strategi). Jag känner särskild sympati för den ton av optimism och respekt för politikerna hon hyser; bara för att man är förnuftig, behöver man ju inte vara självisk. Tvärtom ligger det i den enskildes långsiktiga egenintresse att samarbeta. Sedan mina krafter frigjorts i och med att jag lämnat professuren och därmed prisarbetet har det varit en stor glädje för mig att verka för Ostrom även i annat sammanhang, och 2009 erhöll hon Nobelpriset i ekonomi.

Näste pristagare blev den förste europén, dvs. den förste europén som stannat kvar på vår kontinent. Som sig bör var det en expert på vår generations stora fredsprojekt, den europeiska integrationen, *Fritz Scharpf*. Bland hans insatser märks flernivåanalysen och vidgningen av ansvarsbegreppet, några skulle säga uttänjningen av ansvarsbegreppet, till att omfatta inte bara väljande och vräkande av regeringar utan även resultatpolitik och välfärdsleverans.

Även näste pristagare var europé, den nu framlidne *Brian Barry*. Priset gick genom honom till området normativ politisk teori. Det var en glädje att belöna böcker som skrivits med sådan lidelse såväl som klarhet inom ramen för den stora upplysningstraditionen.

Ett av statsvetenskapens mest framgångsrika forskningsfält har varit valforskningen. Ja, så framgångsrik har den varit att dess metodologi internaliserats i vårt ämne och många inte längre tänker på behavioralismen som ett särskilt område. *Sidney Verba* blev den som prisbelönades från denna mäktiga forskningstradition för sina studier av det politiska deltagandet och dess betydelse för demokratins funktionssätt.

Vad menar vi med representation, när vi talar om representativ demokrati? *Hanna Pitkin* fick priset för sin epokgörande utredning av representationsbegreppet.

År 2004 gick skytteanska priset till *Jean Blondel* både för hans arbete för ECPR och professionaliseringen av europeisk statsvetenskap och för hans insatser som en framstående komparativist.

Felet med realismen är att den tolkar de internationella aktörernas egenintresse för snävt, menar följande års pristagare *Robert Keohane*. Staterna ägnar sig inte bara åt konflikter. De har även ett intresse av att samarbeta. Den internationella handeln är kanske det bästa exemplet. Interdependens snarare än anarki är vad som utmärker världspolitiken.

Det sociala kapitalets teoretiker *Robert Putnam* fick därefter priset. Det glesnar omkring oss, skriver Putnam. Familjerelationerna, vänskapsbanden och grannkontakterna försvagas, föreningslivet klingar av. Effekten har blivit minskat politiskt deltagande och ett ökat misstroende mot politikerna.

Theda Skocpol har gjort viktiga insatser inom vitt skilda områden. Hon har analyserat revolutioner och den ofta förbisedda, tidiga amerikanska välfärdsstaten men kanske framför allt återgett statsvetarna självinsikt i förhållande till sina granndiscipliner genom slagordet "Bringing the State Back in!"

Cirkeln slutes genom att det sista priset under min professorstid gick till *Rein Taagepera* från Tartu universitet, som Skytte själv grundade. Taagepera, som även är politiker och en av presidentkandidaterna vid valet i Estland 1992, belönades för sina grundläggande analyser av valsystemet.

De två pristagare som tillkommit, sedan jag avgick, ansluter sig väl till sina föregångare. Det är amerikanen som slog sig ner i Europa *Philippe Schmitter* (2009), ”identifierad inte med ett land, en region eller en teori utan med ett begrepp” nämligen korporativismen, och polacken som rörde sig i motsatt riktning och flyttade till USA *Adam Przeworski* (2010), som påvisat det långt ifrån entydiga sambandet mellan marknadsekonomi och demokrati.

Sammanfattningvis kan de fjorton första pristagarna beskrivas enligt nedanstående tabell. Till att börja med: varifrån kommer pristagarna? Det amerikanska inflytandet är påtagligt vilket inte är så konstigt då det sägs att av de 25 000 statsvetare som finns i världen (vilken definition man nu använder), så kommer 22 000 från den anglosaxiska världen och kvantitet är, som vi vet, en förutsättning för kvalitet. Åtta pristagare kommer från USA och sex från Europa. Men dessa siffror kan ifrågasättas – i båda riktningarna. Det amerikanska inflytandet kan betraktas som ännu större, därför att hälften av de pristagare, som här klassificerats som européer, har flyttat till USA. Tar vi hänsyn till detta, blir siffrorna 11-3 mera korrekta. Endast tysken Fritz Scharpf, engelsmannen Brian Barry och fransmannen Jean Blondel är odiskutabelt europeiska. Men det amerikanska inflytandet kan också betecknas som mindre, då europeiska erfarenheter i hög grad präglar flera av pristagarnas statsvetenskapliga gärning: av fascism (Linz), av mångpartisystem (Lijphart) och av frånvaro av demokratisk representation (Taagepera).

Hur ser könsfördelningen ut? Tre av de fjorton är kvinnor (Ostrom, Pitkin och Skocpol), eller 21,4 procent, sannolikt en ganska god avspegling av den situation vi fortfarande har på den absoluta toppnivån i vårt ämne.

Viktigast är förstås vad pristagarna skriver om. En klassificering är svår att göra, därför att många av dem skriver om mycket olika saker. Men ett försök att använda vår konventionella indelning i subdiscipliner ger följande bild. Två skriver om teori/filosofi (Barry om normativ politisk teori och Pitkin om representationsbegreppet). Likaså två sysslar med internationell politik (George om den utrikespolitiska beslutsprocessen och Keohane om interdependens). Nio förs till området jämförande politik. Det är relativt sett en litet för stor grupp och om man därför i sin tur delar in den i ”empirisk teori” får man fem forskare (Dahl om polyarchy, Lijphart

om samarbetsdemokrati, Ostrom om kollektivt handlande, Scharpf om flernivåstyrelse och Putnam om socialt kapital) och i ”politiskt beteende”, där man återfinner fyra (Linz om demokratisk konsolidering, Verba om deltagande, Blondel om jämförelser och Taagerpera om valsysteem). Till förvaltningsforskning, slutligen, kan en forskare föras (Skocpol om välfärdsstaten).

KONTINENT	ANTAL PRISTAGARE
USA	8 (11)
Europa	6 (3)

KÖN	ANTAL PRISTAGARE
Män	11
Kvinnor	3

SUBDISCIPLINER	ANTAL PRISTAGARE
Teori/filosofi	2
Internationell politik	2
Jämförande politik (Empirisk teori)	5
Jämförande politik (Politiskt beteende)	4
Förvaltning	1

Figur 1. Några egenskaper hos de första fjorton skytteanska pristagarna

Om jag själv får säga det, har priset blivit en framgång. Mottagandet har varit mycket positivt, här hemma och utomlands. Vad beror det på? Låt mig avslutningsvis peka på tre orsaker. Den första är vad engelsmännen kallar rätt *timing*. Nittioalet var prisernas, jubiléernas och festernas årtionde. Hade priset inrättats i början av sjuttioalet, hade det säkert betraktats på ett helt annat sätt.

Men vi hade inte bara tur med tidsandan. Det krävdes också hårt arbete, framför allt med den internationella nomineringen och marknadsföringen. Det i särklass största arbete jag lade ned på priset var att skriva hundratals brev till kolleger världen runt, där jag presenterade priset och bad om nomineringar. Därvid hade jag ovärderlig hjälp av våra professionella organisationer ECPR med Ken Newton och Clare Dekker som främsta tillskyndare och IPSA med Guy Lachapelle som engagerad samarbetspartner. Därefter följde priskommitténs arbete, med varierande sammansättning under åren.

Ännu en gång fick jag uppleva den konstruktiva sakkunnigkulturen i vårt ämne: kombinationen av övertygelse och samarbetsvilja, den senare stimulerad av statsvetenskaplig konsekvensanalys.

Slutligen blev själva debuten bra. Det är ju så inom statskunskapen att det faktiskt är lätt att enas om vem som är allra bäst. Stödet för Robert Dahl som förste pristagare var hundraprocentigt och Dahl satte en hög standard för priset. Och om jag skulle peka ut en bok av de 24 som är bäst av alla, väljer jag – och jag vet att många delar min uppfattning – den allra första i förteckningen, *A Preface*.

Noter

- 1 Uppsatsen bygger på den broschyr *The Johan Skytte Prize in Political Science 1995–2008*, som jag utarbetade till den sista skytteanska fest jag hade ansvar för.

De fjorton första skytteanska pristagarnas viktigaste arbeten eller De tjugofyra bästa böckerna i statskunskap:

ROBERT DAHL

A Preface to Democratic Theory. The University of Chicago Press, 1956.

Who Governs? Democracy and Power in an American City. Yale University Press, 1961.

Democracy and Its Critics. Yale University Press, 1989.

JUAN LINZ

”Totalitarian and Authoritarian Regimes”, *Handbook of Political Science Volume 3*. Ed by Fred Greenstein and Nelson Polsby. Addison-Wesley, 1975

Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe (with Alfred Stepan). The Johns Hopkins University Press, 1996.

AREND LIJPHART

Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. Yale University Press, 1999.

ALEXANDER GEORGE

Presidential Decisionmaking in Foreign Policy. The Effective Use of Information and Advice. Westview Press, 1980.

Bridging the Gap. Theory and Practice in Foreign Policy. United States Institute of Peace Press, 1993.

ELINOR OSTROM

Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press, 1990.

FRITZ SCHARPF

Governing in Europe. Effective and Democratic? Oxford University Press, 1999.

Welfare and Work in the Open Economy. Volumes I-II. (with Vivien Schmidt). Oxford University Press, 2000.

BRIAN BARRY

Political Argument. Routledge and Kegan Paul, 1965.

Justice as Impartiality. Clarendon Press, 1995.

Culture and Equality. An Egalitarian Critique of Multiculturalism. Polity, 2001.

SIDNEY VERBA

Participation in America. Political Democracy and Social Equality (with Norman Nie). Harper and Row, 1972.

HANNA PITKIN

The Concept of Representation. University of California Press, 1967.

JEAN BLONDEL

Comparative Government. An Introduction. Philip Allan, 1990.

ROBERT KEOHANE

After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton University Press, 1984.

ROBERT PUTNAM

Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy. Princeton University Press, 1993.

Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster, 2000.

THEDA SKOCPOL

States and Social Revolutions. Cambridge University Press, 1979.

Bringing the State Back In! (ed. with Peter Evans and Dietrich Rueschemayer). Cambridge University Press, 1985.

Protecting Soldiers and Mothers. The Political Origins of Social Policy in the United States. Harvard University Press, 1992.

REIN TAAGEPERA

Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems (with Matthew Soberg Shugart). Yale University Press, 1989.

Författarpresentation

KARIN AGGESTAM är docent i statsvetenskap och ämnesföreståndare för freds- och konfliktforskning vid Lunds universitet.

SHIRIN AHLBÄCK ÖBERG är docent i statsvetenskap och verksam som universitetslektor vid Uppsala universitet. Hon forskar om offentlig förvaltning med inriktning på granskningen av, samt experternas roll i, förvaltningen.

ERIK AMNÅ är professor i statskunskap vid Örebro universitet. Hans forskning handlar om förvaltningspolitik, politiskt deltagande, civilsamhälle och politisk socialisation.

BJÖRN BADERSTEN är universitetslektor i statsvetenskap vid Lunds universitet och biträdande redaktör för *Statsvetenskaplig Tidskrift*.

LUDVIG BECKMAN är docent i statsvetenskap vid Stockholms universitet och har i sin forskning särskilt intresserat sig för demokratins problem i både empirisk och teoretisk mening.

MATS BENNER är professor och föreståndare för Forskningspolitiska institutet vid Lunds universitet.

TORBJÖRN BERGMAN är innehavare av ämnesprofessuren i statsvetenskap vid Södertörns högskola. De publikationer och databaser som är mest relevanta för hans artikel finns presenterade på www.erdda.se.

MATS BERGSTRAND är konsult på JKL. Mellan 1989 och 2009 var han redaktör och chef för DN Debatt. Han var också en av huvudredaktörerna för *Sveriges statsministrar under 100 år* (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 2010).

STEFAN BJÖRKLUND. Professor. Pensionerad 1997.

KRISTINA BORÉUS är professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet. Hennes forskning handlar för närvarande om högerpopulism och diskriminering av invandrade personer, samt om ojämlikhet i arbetslivet.

TOM BRYDER är professor i politologi och anställd som biträdande professor vid Institut for Statskundskab, Københavns universitet.

LARS CALMFORS är professor i internationell ekonomi vid Stockholms universitet och ordförande i Finanspolitiska rådet. Han har främst forskat inom makro- och arbetsmarknadsekonomi.

MARIE DEMKER är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hon är ledamot av Teologiska Högskolans styrelse, har varit gästprofessor vid Södertörns högskola, ledamot av Göteborgs universitets styrelse och ledamot av Vetenskapsrådet. Hennes aktuella forskning är inriktad på partier, ideologier och medier.

KATARINA ECKERBERG är professor i statsvetenskap särskilt offentlig förvaltning vid Umeå universitet.

MAUD EDUARDS är professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet. Hennes forskning är inriktad mot kön och politik, numera främst mot säkerhetspolitik.

PETER EKLUNDH var anställd vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, mellan åren 1968 och 2009. Studievägledning och undervisning har varit huvuduppgifter. Han har också varit ledamot i ett antal beredande och beslutande universitetsorgan.

SVANTE ERSSON är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.

GULLAN GIDLUND är professor i statskunskap och akademichef för Akademien för humaniora, utbildning och samhällsvetenskap vid Örebro universitet.

JANERIK GIDLUND är professor i offentlig förvaltning vid Örebro universitet samt tidigare rektor för samma universitet.

GUNNEL GUSTAFSSON är professor emerita i statsvetenskap vid Umeå universitet och direktör för NordForsk i Oslo.

AXEL HADENIUS är professor i statsvetenskap vid Lunds universitet och har bland annat bedrivit forskning om internationell demokratisering. Han genomför nu ett projekt om amerikansk demokrati i jämförande belysning.

MARTIN HALL är docent i statsvetenskap vid Lunds universitet. Han har främst forskat inom historisk sociologi, civilisationsanalys och internationell-politisk idéhistoria, samt om diplomati och Harry Potter.

SÖREN HOLMBERG är professor i statsvetenskap särskilt valforskning vid Göteborgs universitet. Han har varit en av de ansvariga för Valforskningsprogrammet sedan 1979.

GÖRAN HYDÉN är professor emeritus i statsvetenskap vid University of Florida, Gainesville, USA.

MAGNUS JERNECK är professor i statsvetenskap vid Lunds universitet och var ordförande i Statsvetenskapliga förbundet 2007–2009.

KARL MAGNUS JOHANSSON är docent i statsvetenskap och verksam vid Södertörns högskola, från januari 2011 vid Uppsala universitet.

LEIF JOHANSSON är docent i statsvetenskap och var tidigare verksam som lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund. Förutom den här presenterade uppsatsen har han inom detta ämnesområde även publicerat uppsatsen ”Med kritiskt uppdrag. Fakultetsopponenternas recensioner av statsvetenskapliga doktorsavhandlingar 1976–1996”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 106(1).

LAURI KARVONEN är professor i statskunskap vid Åbo Akademi och ledare för toppforskningsenheten ”Democracy: A Citizen Perspective” (D:CE).

LEIF LEWIN är skytteansk professor emeritus vid Uppsala universitet och har främst forskat om demokratins teori och praktik.

ANDERS LIDSTRÖM är professor i statsvetenskap vid Umeå universitet.

HELEN LINDBERG är fil. dr i statskunskap och verksam vid Linköpings universitet och Örebro universitet. Hon undervisar och forskar i politisk teori särskilt demokratiteori, samhällsteori, vetenskapsteori, metod och genus.

KJELL LUNDMARK är f.d. universitetslektor i statsvetenskap vid Umeå universitet.

LENNART LUNDQUIST är professor emeritus i statsvetenskap vid Lunds universitet.

TOMMY MÖLLER är professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet.

ULF MÖRKENSTAM är lektor i statsvetenskap vid Stockholms universitet. Han har i sin forskning särskilt intresserat sig för politisk teori och svensk politisk idéhistoria.

ULRIKA MÖRTH är professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet.

JOAKIM NERGELIUS är professor i rättsvetenskap vid Örebro universitet.

PER T OHLSSON är journalist, författare och Senior Columnist i Sydsvenskan. Han har publicerat ett flertal böcker och var en av huvudredaktörerna för *Sveriges statsministrar under 100 år* (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 2010).

BO PETERSSON är professor i globala politiska studier vid Malmö högskola och har under många år forskat om Ryssland och det forna Sovjetunionen.

OLOF PETERSSON disputerade i Göteborg 1975 och har varit professor i statskunskap vid Uppsala universitet och forskningsledare vid Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, Stockholm.

BJÖRN ROMBACH är professor vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Han har publicerat en rad böcker om den offentliga sektorns organisering, styrning och ledning.

OLOF RUIN är emeritus innehavare av Lars Hiertas professur i statsvetenskap vid Stockholms universitet. Hans forskning har i huvudsak varit inriktad på svensk politik och han har verkat som ordförande för råd och institutioner i forskarvärlden liksom för olika statliga utredningar. Hans senaste statsvetenskapliga bok är *Statsministern. Från Tage Erlander till Göran Persson* (Hedemora: Gidlund, 2007).

MALIN RÖNNBLOM är fil. dr i statsvetenskap och lektor vid Umeå centrum för genusstudier, Umeå universitet. Hon är redaktör för NORA och ordförande för Sveriges Genusforskarförbund.

KIM SALOMON är professor i historia vid Lunds universitet.

DANIEL TARSCHYS har varit professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet, riksdagsman (fp), ordförande i social- och utrikesutskotten, statssekreterare i statsrådsberedningen, generalsekreterare i Europarådet och vicepresident i IPSA.

JAN TEORELL är docent i statsvetenskap och verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.

LENA WÄNGNERUD är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hon forskar om representativ demokrati ur ett genusperspektiv.

PATRIK ZAPATA är universitetslektor vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskningsintressen är organisationsteori, organisering av hållbarhet i städer, styrning och ekonomistyrning, skandalologi och ledarskap.

ØYVIND ØSTERUD er professor og instituttleder ved Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo. Han ledet den norske Makt- og demokratiutredningen, 1997–2003.

